

3-4 / 2012

český
časopis
historický

ROČNÍK
110/2012
ZALOŽEN
1895

THE
CZECH
HISTORICAL
REVIEW

Redakce

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonná redaktorka / Managing Editor:

Magdaléna Pokorná

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Tomáš Knöz, Robert Kvaček,
Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malý, Miloslav Polívka, Svatava Raková,
Eva Semotanová, Petr Sommer, Petr Svobodný,
Petr Vorel, Jiří Vykoukal, Josef Žemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen,
Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa),
Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford),
Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava),
Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz),
Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

ERIH – European Reference Index for the Humanities (Category A)

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep/>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly

ISSN 0862-6111

OBSAH / CONTENTS

PÁNEK Jaroslav – PEŠEK Jiří – VOREL Petr, Editorial s. 401–402

STUDIE A MATERIÁLY / STUDIES AND ARTICLES

VOREL Petr

Česká historiografie ve světle sjezdů historiků v letech 1995–2011 s. 405–430

Die tschechische Historiographie im Lichte der Historikertage

in den Jahren 1995–2011 s. 431–466

(Czech Historiography in the Light of the Congresses of Historians between 1995–2011)

PÁNEK Jaroslav

Česká historiografie a svět s. 467–481

Die tschechische Historiographie und die Welt s. 482–500

(Czech Historiography and the World)

JIROUŠEK Bohumil

Česká historiografie na počátku 21. století – mezi příběhem, strukturou a teorií . . . s. 501–512

Die tschechische Historiographie am Anfang des 21. Jahrhunderts –

zwischen Erzählung, Struktur und Theorie s. 515–527

(Czech Historiography at the Beginning of the 21st Century – Story, Structure and Theory)

BŮŽEK Václav

Proměny historických věd na nově vzniklých univerzitách

v uplynulém dvacetiletí s. 528–540

Die Wandlungen der Geschichtswissenschaften an den neu entstandenen

Universitäten in den vergangenen zwei Jahrzehnten s. 541–557

(The Transformation of Historical Sciences at the Newly Founded Universities in the Recent Two Decades)

Vážené čtenářky a vážení čtenáři,

redakce Českého časopisu historického se po dohodě s vedením Sdružení historiků České republiky – Historického klubu rozhodla zpřístupnit české i zainteresované zahraniční veřejnosti výběr textů, zpracovaných na základě referátů, přednesených na X. sjezdu českých historiků v Ostravě v září 2011. Předkládaný soubor textů se zaměřil jednak na vybrané koncepční texty úvodního plenárního zasedání, jednak na inspirativní příspěvky jednotlivých sekcí, které mohli autoři dodat redakci ČČH ihned nebo v krátké době po sjezdu. Plnou žej přednesených referátů přinese s poněkud delším odstupem publikace sjezdového protokolu, resp. ji nabídnou specializované sborníky, vycházející z jednotlivých sekcí.

Cílem předkládaného dvojčísla ČČH je co nejrychleji zprostředkovat historické obci texty, inspirující k zamyšlení nad stavem, podmínkami a společenskou recepcí oboru, resp. šíře historiografické práce v České republice. Chtěli bychom však také šíře podnítit další kritickou sebereflexi našeho oboru, k níž nepřímou vyzvala závěrečná diskuse sjezdu, a to na široké platformě tematických rovin a – vybranými studii reprezentovaných – koncepčních přístupů. Vzhledem k historicky danému provázání českých dějin jako takových i jejich historiografické reflexe s německy komunikujícím středoevropským prostředím jsme zvolili jako druhou řeč tohoto svazku němčinu. Byli bychom rádi, kdyby tento krok byl pochopen i jako výzva k rozšíření „sousedské“ diskuse o společných dějinách střední Evropy i o způsobech jejich historiografické reflexe.

Jaroslav Pánek – Jiří Pešek – Petr Vorel

Sehr geehrte Leserinnen und Leser,

die Redaktion des *Český časopis historický* (Tschechische Historische Zeitschrift) hat sich im Einvernehmen mit der Leitung des Verbandes der Historiker der Tschechischen Republik – Historischer Club dazu entschieden, der tschechischen wie auch der interessierten ausländischen Öffentlichkeit eine Auswahl von Texten zugänglich zu machen, die auf der Basis von Referaten der X. Versammlung tschechischer Historiker in Ostrava/Ostrau im September 2011 entstanden sind. Die vorgelegte Textsammlung umfasst zum einen ausgewählte konzeptionelle Texte der Eröffnungspelnarsitzung, zum anderen inspirative Beiträge der einzelnen Sektionen, welche die Autoren entweder sofort oder innerhalb einer kurzen Frist nach Ende des Historikertags der Redaktion des ČČH einreichen konnten. Die volle Ernte der vorgetragenen Referate bringen dann mit einem etwas größeren Abstand das Tagungsprotokoll bzw. spezialisierte Tagungsbände ein, die auf den Beiträgen der einzelnen Sektionen basieren.

Das Ziel dieser ČČH-Doppelnummer ist es, der historischen Gemeinde schon jetzt diejenigen Texte zu vermitteln, die zum Nachdenken über den Zustand, die Bedingungen und die gesellschaftliche Rezeption des Fachs bzw. über die Breite der historiographischen Arbeit in der Tschechischen Republik anregen. Wir möchten jedoch auch eine weitere kritische Selbstreflexion unseres Fachs initiieren, zu der indirekt auch die Abschlussdiskussion des Historikertags aufforderte, und zwar auf einer möglichst breiten Skala von Themen und konzeptionellen Zugängen, wie sie von den ausgewählten Studien repräsentiert werden. Angesichts der historisch gegebenen Verflechtung der tschechischen Geschichte als solcher wie auch ihrer historiographischen Reflexion mit dem deutschsprachigen mitteleuropäischen Kommunikationsraum haben wir als zweite Sprache dieses Bandes Deutsch gewählt. Wir wären froh, wenn dieser Schritt als Aufforderung zu einer Erweiterung der „Nachbarschaftsdiskussion“ über die gemeinsame Geschichte Mitteleuropas wie auch über die Wege ihrer historiographischen Reflexion verstanden würde.

Jaroslav Pánek – Jiří Pešek – Petr Vorel

Česká historiografie ve světle sjezdů historiků v letech 1993–2011*

PETR VOREL

Celostátní sjezdy historiků se v naší zemi konají ve velmi nepravidelných intervalech. Už tato skutečnost sama o sobě má určitou vypovídací hodnotu, neboť rok i místo konání takového sjezdu je vždy podmíněno určitými historickými souvislostmi. Jejich analýza odráží jak samotný vývoj domácí historické obce a změny v její vnitřní struktuře, tak i širší dějinné okolnosti, za kterých se celostátní sjezdy konaly (či nekonaly).

PETR VOREL: Czech Historiography in the Light of the Congresses of Historians between 1993–2011

This study is an expanded text of the opening address to the 10th Congress of Czech Historians held in Ostrava in September 2011. The author, as a long-term Committee member of the Association of Historians (since 1992) and the Association's Chairman in the years 2005–2011, aims to present a retrospective analysis of the relationship between the social development in the Czech Republic after 1989 and the preparation and the course of four nationwide Congresses of Historians which took place between 1993–2011. He objectively records documented differences during the organisational preparation of the individual congresses and their programme contents, in addition to listing a number of important factual connections which, one would, potentially, be unable to reconstruct from preserved documents in the future. In his conclusion he contemplates the results of the latest Ostrava Congress in September 2011, at which, also based on their expertise, Czech historians identified tangible expressions of a social crisis, manifesting themselves in a form of radicalization of Czech society, amongst other things.

Key words: congress of historians, Czech Republic, history of historiography, 1993, 1999, 2006, 2011, Prague, Hradec Králové, Pardubice, Ostrava

Právě zostřující se mezinárodně-politická situace v Evropě v polovině třicátých let 20. století byla jedním z významných podnětů k přípravě I. sjezdu československých historiků v září 1937.¹ I v případě následujících sjezdů, konaných v průběhu druhé třetiny 20. století, byly jejich uspořádání i průběh podníceny zásadními politickými změnami a potřebou nově vymezit postavení a funkci české historiografie ve změněných podmínkách. To se týkalo snahy o obnovu demokratické společnosti po skončení druhé světové války (II. sjezd Praha 5.–11. října 1947);² reflexe přehodnocování období totalitního stalinistického režimu po roce 1956 (III. sjezd 16.–19. září 1959)³ a reakce na postupné uvolňování společenského klimatu v polovině let šedesátých (IV. sjezd 27.–29. září 1966 Brno). V době normalizace po roce 1968 byl řetězec celostátních historických sjezdů přerušen. Dva sjezdy, které proběhly až v průběhu let osmdesátých (V. sjezd 19.–21. února 1982;⁴ VI. sjezd 9.–11. února 1989 Praha⁵), byly ovlivněny ideologickými dogmaty tehdejší doby a měly spíše formální charakter.

Od počátku devadesátých let 20. století, kdy již byly programy sjezdů historiků koncipovány bez politických a ideologických omezení, znovu

* Tato studie je rozšířenou podobou referátu, který autor (jakožto předseda Sdružení historiků České republiky v letech 2005–2011) proslovil při zahájení X. sjezdu českých historiků v Ostravě dne 14. září 2011. Písemná podoba tohoto textu byla rozšířena především o zkušenosti z průběhu a závěrů samotného ostravského sjezdu.

1 František KUTNAR (red.), *První sjezd československých historiků 1937: přednášky a debaty*, Praha 1938.

2 Sjezdový protokol viz *Nástin přednášek 2. sjezdu československých historiků, pořádaného Československou společností historickou ve dnech 5.–11. října 1947 v Praze*, Praha 1947. Tento sjezd se zatím jako jediný dočkal podrobného vědeckého vyhodnocení v širším kontextu, viz Antonín KOSTLÁN, *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935–1948*, Praha 1993.

3 Protokol sjezdu viz *3. sjezd československých historiků v Praze ve dnech 16.–19. září 1959*, Praha 1959.

4 Věcná zpráva o průběhu viz *V. sjezd československých historiků*, Československý časopis historický 30, 1982, s. 321–350; sjezdový protokol byl vydán jako samostatný svazek AUC, viz *V. sjezd československých historiků*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Studia historica 23, 1981, sv. 5, Praha 1983.

5 Vzhledem ke společensko-politickým změnám, které proběhly v Československu na podzim 1989, již v případě VI. sjezdu československých historiků nebyl publikován sjezdový protokol (konferenční sborník) ani obsáhlejší zpráva v odborném tisku. Nicméně už počátkem roku 1989 byla na VI. sjezdu československých historiků v rámci diskuse alespoň připuštěna otázka, vznesená Josefem Janáčkem, zda by v rámci oficiální československé historiografie nebylo účelné přihlédnout (alespoň u interpretace starších dějin, které stály mimo hlavní pozornost ideologického dohledu) k vědeckým aktivitám historiků, kteří v normalizačním období nemohli v Československu oficiálně publikovat.

výrazně vzrůstá vypovídací schopnost jejich programové náplně. Ta odráží skutečný zájem domácích či zahraničních historiků o jednotlivá historická témata. Další zajímavý rozměr přináší samotný průběh sjezdových jednání (ať již na úrovni plenárních diskusí a jednotlivých sekcí či skupinových kuloárových jednání). Na této úrovni jsou výrazně akcentovány obecnější jevy soudobých dějin, které obvykle – alespoň někteří – historikové (k takové roli profesionálně připraveni a vyzbrojeni znalostí dlouhodobých kontinuit) vnímají s vysokou rozlišovací schopností.

V průběhu prvních devatenácti let existence samostatné České republiky se konaly čtyři celostátní sjezdy českých historiků, a to v intervalu pěti až sedmi let (1993, 1999, 2006 a 2011), tedy ve srovnání s obdobím předchozím (1937, 1947, 1959, 1966, 1982, 1989) relativně často a pravidelně. Nicméně i kratší časový horizont pět–sedm let už umožňuje aktuální reflexi soudobých dějin. Průběh zmíněných čtyř sjezdů byl výrazně ovlivňován právě historickou zkušeností, kterou naše země nabyla v oněch několika letech, dělících od sebe jednotlivé sjezdy. Každý sjezd českých historiků se vyznačoval vedle odborné náplně také vlastní (vždy výrazně odlišnou) dynamikou a dobovou aktualizací, která však není ze sjezdových protokolů vždy celistvě postizitelná.

Vzhledem k tomu, že jsem měl možnost účastnit se jednání o programové přípravě sjezdů z let devadesátých a nakonec i organizace posledních dvou sjezdů,⁶ dovoluji si provést určitou rekapitulaci, zahrnující vedle exaktně ověřitelných dat i jistou míru subjektivních zkušeností. Ty pramenně doložitelné nejsou, ale mohou přispět budoucím badatelům či zahraničním kolegům k pochopení vývoje české historiografie na přelomu 20. a 21. století.

Nejprve považuji za vhodné blíže vysvětlit, jak je možné, že se konaly VII.–X. sjezd českých historiků, ale nikoli předchozí sjezdy I.–VI. (ty byly deklarovány jako „československé“). Organizátoři prvního celostátního setkání domácích historiků po roce 1989 navázali na starší tradici československé historické obce, proto první sjezd historiků v rámci nově vzniklé České republiky (1. ledna 1993) nesl číslo VII. Zachování kontinuity mělo však pozadí nejen symbolické, ale také ryze věcné. Sjezdy historiků jsou organizovány se značným předstihem, takže první sjezd po změně režimu na přelomu let 1989–1990, byl ještě koncipován jako společný sjezd československý. Termín „září 1993“ byl stanoven ještě v době existence

6 Autor byl členem celostátního výboru Sdružení historiků ČR od roku 1992 (jako předseda pardubické pobočky), od roku 1999 jako řádný člen; v letech 2005–2011 se podílel na organizaci dvou sjezdů jako předseda SHČR.

společného státu. Rozdělení československé federace na dva nezávislé státy, o kterém rozhodly politické reprezentace na podzim 1992, tak ovlivnilo i program sjezdu historiků v roce následujícím, ale nikoli z hlediska obsahového. Přes formální změnu v názvu sjezdu („VII. sjezd československých historiků“ byl změněn na „VII. sjezd českých historiků“) bylo i toto první „české“ vrcholné setkání historiků stále ještě vnímáno jako společná pracovní základna pro historiky české i slovenské, ale v rámci určité asymetrie, typické pro vývoj historických obcí v obou částech někdejšího Československa.

Již všechny předchozí poválečné sjezdy československých historiků (II.–VI.) byly totiž ve skutečnosti organizovány jako historické sjezdy české části společného státu. Již od roku 1946, kdy byla založena Slovenská historická spoločnosť, se víceméně pravidelně konaly samostatné sjezdy slovenských historiků, žádné samostatné „české“ sjezdy se ale nekonaly. Tuto úlohu plnily historické sjezdy „československé“. I předchozí sjezdy byly v podstatě sjezdy historiografie české, na které slovenští kolegové pouze vysílali oficiální delegáty, ale nepodíleli se na jejich organizaci. Sama Slovenská historická spoločnosť totiž bez ohledu na politické změny a následné rozdělení československé federace pokračovala kontinuálně v pořádání vlastních sjezdů slovenských historiků (IX. sjezd 1986 v Nitře; X. sjezd 1991 v Bratislavě; XI. sjezd 1996 v Trenčíně), jejichž pětiletý interval je důsledně dodržován od roku 1981 (dosud poslední XIV. sjezd slovenských historiků se konal roku 2011 v Prešově).

V roce 1993 se nikdo v Praze nad zmíněným rozporem v názvu VII. sjezdu nezamýšlel,⁷ později však proběhla v souvislosti s přípravami dalších sjezdů diskuse, zda byl název z roku 1993 správný, a zda by nebylo vhodnější zvolit v rámci nového státu nové číslování a modifikovaný název, a to i s ohledem na kolegy, kteří se vzhledem k místu svého původu či působení považují za historiky moravské či slezské (např. Sjezd historiků České republiky apod.). Námitky a návrhy na změnu se objevovaly vůči názvu také v důsledku širšího společenského akceptování genderové korektnosti, jakou přijala například historiografie německá (např. „Sjezd českých, moravských a slezských historiček a historiků“).

7 Pouze v oficiální zdravotní zprávě tehdejšího českého premiéra, adresované VII. sjezdu českých historiků, se hovoří o „prvním sjezdu českých historiků“, viz Zdeněk POUSTA (red.), *VII. sjezd českých historiků (Praha 24.–26. září 1993)*, Praha 1994, s. 15. Podíl Z. Pousty na přípravě sjezdového protokolu není nikde v samotném tisku zmíněn, z hlediska formálně bibliografického by tedy uváděn být neměl, protože pod jeho jménem se tato publikace v knihovně najít nedá. Na druhou stranu je všeobecně známo, že příprava tohoto svazku byla jeho zásluhou, proto cituji zmíněný materiál pod jeho jménem.

Pořadatelé sjezdů dali nakonec přednost kontinuitě a rozhodli se tradiční název neměnit. Diskuse na toto téma byla uzavřena až v souvislosti s přípravou IX. sjezdu roku 2006, kdy bylo k programové výzvě doplněno vysvětlení, že „českými historiky“ jsou míněni všichni, kdo se cítí být součástí české historiografie, a to bez ohledu na pohlaví, etnickou nebo národní identifikaci, jazyk, kterým publikují, či místo profesního působení. Touto zdánlivou kuriozitou (která však skutečně vyvolávala vzrušené diskuse) se dostáváme k podstatnější otázce, kterou bylo organizační zajištění sjezdů historiků, respektive kdo vlastně byli oni výše zmínění pořadatelé.

Na počátku devadesátých let 20. století neexistovalo v české části československé federace profesní sdružení historiků, analogické zmíněné Slovenské historické spoločnosti (jejíž aktivity zůstaly úzce svázány s historickými pracovišti Slovenské akademie věd). Původní pořadatel prvních československých sjezdů (Československá společnost historická) zanikl v polovině padesátých let (1956). Novým profesním sdružením se měla stát Československá historická společnost při ČSAV (dále ČSHS), zřízená v roce 1957, a to i v souvislosti s chystanou přípravou III. sjezdu československých historiků (1959). Sjezdy československých historiků v období socialismu (III.–VI. sjezd v letech 1957–1989) tak měly k dispozici široké technické a personální zázemí Československé akademie věd (podobně jako na Slovensku). To velmi zjednodušovalo jejich organizaci. ČSHS postupně vytvářela i regionální pobočky (v Plzni, Ostravě aj.), ale od samotného vzniku šlo o instituci, podřízenou ideologickému dohledu strany. Spolu s transformací Československé akademie věd tak Československá historická společnost v roce 1990 ukončila činnost a nezanedala po sobě organizační strukturu, na kterou by bylo možné navázat.⁸

Profesní organizace českých historiků tak byla po roce 1989 vytvořena „na zelené louce“, bez technického zázemí, jen jako výsledek zájmu a úsilí nepočetné skupiny historiků, kteří byli ochotni vložit svůj čas a energii do organizačních aktivit, jež tehdy podstatná část historické obce považovala za zbytečné.

Východiskem ke vzniku nové profesní organizace se stal Historický klub, založený roku 1872 jako studentský spolek při pražské filozofické fakultě. Od roku 1904 se Historický klub deklaroval jako odbornovědecký

8 Činnost a vnitřní strukturu ČSHS dokumentuje nevelký archivní fond, zachovaný v Archivu Akademie věd ČR. Nejnověji viz heslo *Československá historická společnost* v publikaci Jaroslav PÁNEK (red.), *Akademická encyklopedie českých dějin*, III, Praha 2012, s. 80.

spolek, jehož členstvo pocházelo převážně z řad českých historiků – profesionálů, učitelů dějepisu a studentů historie pražské filozofické fakulty. Historický klub působil po desetiletí jako organizační platforma české historické vědy (také díky autoritě významných osobností české historické vědy, stojících v jeho čele). Tuto svou roli musel Historický klub v padesátých letech nuceně postoupit výše zmíněné Československé historické společnosti. *De iure* však Historický klub trval dál a působil v zázemí pražské filozofické fakulty (pořádal přednášky, výlety aj.). Jeho činnost byla aktivní zvláště v letech 1968–1970. Za normalizace však byla činnost Historického klubu do velké míry paralyzována, výbor Historického klubu formálně zastavil jeho práci roku 1981 pod tvrdým nátlakem Státní bezpečnosti.

V souvislosti se změnou společenských poměrů byl Historický klub obnoven již koncem roku 1989 a navázal na svou dřívější spolkovou činnost.⁹ Obnovení Historického klubu se stalo důležitým argumentem i pro výše zmíněné „pokojné“ ukončení činnosti ČSHS. Už od počátku bylo totiž možné předpokládat, že vývoj Historického klubu bude směřovat k utváření nové demokraticky strukturované profesní organizace. Tomu nasvědčovalo i rozšíření názvu: původní podoba „Historický klub“ byla doplněna o podtitul „Sdružení českých, moravských a slezských historiků“. Hned od počátku devadesátých let začala vznikat síť klubových poboček v regionech celé pozdější České republiky.

Historický klub počátkem devadesátých let sice neměl k dispozici žádně vlastní technické ani administrativní zázemí, ale jeho aktivitám se dostávalo výrazné podpory renomovaných, především pražských historiků. Po několik prvních popřevratových let se stal hlavním „útočištěm“ a zázemím Historického klubu Archiv Univerzity Karlovy. Stalo se tak díky vstřícnosti několika uznávaných historiků, jejichž práce mohla být náležitě oceněna až po roce 1989 (v první řadě prof. Josefa Petráně, v devadesátých letech prorektora Univerzity Karlovy a poté ředitele Archivu Univerzity Karlovy) i díky obětavé práci několika dalších historiků, kteří se ujali organizace znovuobnovení Historického klubu. Je nutno připomenout především prvního předsedu Josefa Hanzala (klubu předsedal v letech 1990–1993) a Zdeňka Poustu, který zajišťoval většinu administrativy.

9 Antonín KOSTLÁN, *Obnovuje se Historický klub*, Český časopis historický 88, 1990, s. 215–216. Bližší okolnosti nuceného ukončení činnosti Historického klubu počátkem 80. let zmiňuje z vlastní zkušenosti J. Pešek v rámci širší polemiky s J. Hanzalem, týkající se mimo jiné i převážně spolkového charakteru činnosti Historického klubu po jeho obnovení počátkem 90. let. Viz Josef HANZAL, *Naše nynější krize*, Zpravodaj Historického klubu (dále ZHK) 6, 1995, č. 1, s. 1–2, a Jiří PEŠEK, *Jeho nynější krize*, ZHK 7, 1996, č. 1, s. 18–21.

Obnovený Historický klub (resp. především jeho pražské „ústředí“, seskupené okolo Archivu UK a Filozofické fakulty UK) se ujal i organizace celostátního VII. sjezdu historiků, naplánovaného na září 1993, a to aniž by měl k dispozici jakékoli vlastní zázemí. Reprezentativní prostory ke konání sjezdu a také technické zajištění mu poskytla zdarma pražská Filozofická fakulta, s organizací pomohl i obnovený Historický ústav Akademie věd České republiky (který pak technicky zajistil i výrobu sjezdového protokolu).¹⁰

Pro českou historickou obec měl VII. sjezd roku 1993 mimořádný význam z několika důvodů: lze jej svým způsobem chápat jako završení určité fáze „očistného procesu“, v němž se tehdejší historická pracoviště (ústavy akademie věd, vysokoškolské katedry, archivy, muzea) zbavovala pracovníků, kteří v těchto institucích před rokem 1989 působili jen z důvodů politických či protekčních (a jejichž odborná úroveň byla nízká) nebo kteří byli s dřívějším režimem natolik spjatí, že nebyli akceptovatelní z důvodů osobních (udavačství, kariérní zneužívání členství v KSČ, prokázaná aktivní spolupráce se Státní bezpečností apod.).

Toto konstatování jistě neplatí absolutně, ale převážně demokratická forma rozhodování, která byla tehdy v personálních otázkách uplatněna na většině historických pracovišť, umožnila poměrně přesně odlišit, jaká byla skutečná aktivní míra integrace toho či onoho historika do dřívějších společenských struktur (bez alespoň formálního deklarování loajality režimu nemohl před rokem 1989 nikdo dlouhodobě působit ve společensko-vědních oborech) a nakolik bylo ono osobní angažování vyváжено kvalitami odbornými. Tehdejší hodnocení mají o to větší váhu, že byla formulována zevnitř historické obce; tedy lidmi, kteří sami svou profesní dráhu prožívali v dobách „reálného socialismu“ a často byli sami normalizačním režimem profesně či osobně postiženi. Počátkem devadesátých let se již k profesionální práci (někdy i na svá původní působiště) mohli vrátit i ti z historiků, kteří byli perzekvováni za své občanské či politické postoje z let 1968–1969.

Na VII. sjezdu českých historiků tak mohla zaznít široká diskuse, zahrnující jak určitou retrospektivu (velmi výstižně pojatou především v referátu prof. Josefa Petráně),¹¹ tak i vizi do budoucna. Stalo se to na veřejném fóru poprvé za společné účasti historiků, kteří v oboru působili před rokem 1989 (a nyní prošli „morálním sítem“ na svých pracovištích), a těch, kdo

10 Z. POUŠTA (red.), *VII. sjezd českých historiků*.

11 Vzhledem k tomu, že tiskem vydaný protokol VII. sjezdu českých historiků se dochoval již jen v několika obtížně dostupných exemplářích, dovoluji si upozornit na reedici textu tohoto referátu, který byl u příležitosti osmdesátých narozenin prof. Petráně publikován v obsáhlém výběru jeho časopiseckých studií: Josef PETRÁŇ, *České dějiny ve znamení kultury*, Pardubice 2010, s. 556–561.

v dobách normalizace neměli v Československu možnost uplatnit své odborné kvality. Do diskuse si tehdy ještě netroufali vstupovat historikové nejmladší generace. Taková skupina ani nebyla generačně vymezena a autorita „historiků – učitelů“ (těch aktivně působících v oboru před rokem 1989 i těch z disentu) byla tehdy mimořádně vysoká.

Subjektivní dojem, který však (jak jsem si ověřoval) podobně vnímala řada účastníků VII. sjezdu, byl pocit aktivního prožívání dějin, silně kontrastující se strnulou situací let osmdesátých. Onen až euforický pocit osobní účasti na dějinném procesu, který asi dokáže historik ocenit víc, než kdo jiný, byl dán dobovými souvislostmi: Byla to časová blízkost „sametové revoluce“ roku 1989 a následný neočekávaně klidný, ale zásadní zvrát společenských poměrů; budování nové struktury politických stran po rozpadu Občanského fóra; dohady o budoucí podobě demokratického Česko-Slovenska, vedoucí až k rozdělení státu, které probíhalo právě v průběhu roku 1993 (měnová rozluka, budování hraničních přechodů, určování občanství atd.). Všechny tyto dějintvorné jevy naplňovaly většinu historiků pocitem, že právě nyní je možné vývoj naší země pozitivně ovlivnit a že právě historikové by měli přispět k takovým změnám díky svým zkušenostem. Asi nejvýstižněji tento pocit v obecné rovině formuloval Václav Havel: „... Zažili jsme to po válce, zažíváme to nyní: situace, v níž se náhle mísí téměř všechno se vším a v nastalé změti se znejasňuje politikovo místo v minulosti a historikovo v přítomnosti...“.¹²

Onu představu aktivního spoluvytváření současnosti (jak se později ukázalo do značné míry šalebnou) podporoval i značný mediální zájem, který byl roku 1993 věnován historickému sjezdu. Slavnostního zahájení se ve velké aule pražské filozofické fakulty osobně účastnily vedle ministra školství, mládeže a tělovýchovy Petra Piňhy významné osobnosti vědeckého světa, ale především k zahájení sjezdu poslali osobní dopisy český prezident Václav Havel a předseda vlády České republiky Václav Klaus. V obou těchto textech (které na úvod sjezdu slavnostně přečetl na místě prezidenta republiky jeho kancléř Ivan Medek a na místě premiéra Zdeněk Pouta) byl odlišnou formou, ale zcela zřetelně, akcentován nezastupitelný význam historiků v demokratické společnosti a zásadní role interpretace dějinných zkušeností, bez jejichž reflexe nelze moderní stát efektivně spravovat. Skutečnost, že hlavní představitelé státu uznávají tuto roli historiografie, naplňovala roku 1993 většinu přítomných příznivým pocitem a pozitivními očekáváními.

12 Václav HAVEL, *Pozdravný dopis prezidenta České republiky*, in: Z. Pouta (red.), VII. sjezd českých historiků, s. 11.

Přes odborný a mediální úspěch VII. sjezdu českých historiků nelze popřít, že z perspektivy dnešních standardů bylo jeho úspěšné zvládnutí téměř malým zázrakem, protože tíha veškerého organizačního a technického zajištění spočívala na dobrovolných aktivitách a nadšení nepočetné skupiny historiků a studentů, pro které byla jedinou odměnou skutečnost, že tak činí pro svůj obor.

V následujících letech však nebylo možné organizovat podobné akce tímto způsobem. I když ve sjezdovém usnesení v září 1993 účastníci sjezdu doporučili Historickému klubu „..., aby svolal příští sjezd nejpozději ve lhůtě čtyř let, a to na Moravě...“,¹³ nikde nebylo řečeno, jak by měl být takový úkol splněn. Ukázalo se, že to jen silami Historického klubu ani není dost dobře možné.

Historický klub vyvíjel po roce 1993 svou běžnou klubovou činnost (přednášky, výlety, připomínání výročí významných osobností českých dějin a historické vědy), v jeho vedení se postupně střídaly významné osobnosti našeho oboru (v letech 1993–1996 činnost klubu společně řídili Jan Křen a Robert Kvaček), které se jménem historické obce vyjadřovaly i k významným soudobým politickým otázkám či k interpretaci dějin. Jako zázemí využíval Historický klub nadále badatelnu Archivu UK. Historický klub zahájil i pravidelné vydávání klubového časopisu (*Zpravodaj Historického klubu*), ale dál jeho možnosti v té době nesahaly. O přípravě dalšího sjezdu se začalo jednat už nedlouho po vydání protokolu VII. sjezdu (1994). Žádné z moravských historických pracovišť se však nechtělo pořádání ujmout a Historický klub neměl prostředky, ze kterých by mohl hradit nájem jednacích prostor, ani další náklady spojené s organizací takové akce.

Příprava dalšího sjezdu tak byla zahájena až poté, kdy byl roku 1996 předsedou Historického klubu zvolen Jaroslav Pánek.¹⁴ Pod jeho vedením proběhla úprava stanov (1997), díky které se někdejší „klub“ i z formálního hlediska povýšil na úroveň oborové vědecké organizace. To se projevilo změnou názvu, který zachovává kontinuitu tradice, sahající až do roku 1872,

13 *Usnesení VII. sjezdu českých historiků*, in: Z. Pousta (red.), VII. sjezd českých historiků, s. 209–210; citovaná pasáž zde bod č. 13 na s. 210.

14 Prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., byl zvolen předsedou SHČR ve dvou po sobě následujících obdobích (1996–1999 a 1999–2002). Na další období (2002–2005) byl předsedou zvolen prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc. V době působení prof. Pánka v úřadu prorektora v letech 1997–2000 se výbor SHČR scházel na rektorátě UK v Karolinu. Později zasedal v pracovně prof. Peška v prostorách IMS FSV UK v Rytířské ulici, kratší dobu (v době stavebních úprav objektu v Rytířské ulici) i v pracovně prof. Ivana Hlaváčka v hlavní budově pražské FF UK. Pracovna prof. Peška pak tvořila hlavní základnu pro jednání a činnost SHČR od počátku předsednického období prof. Peška (2002) až do roku 2009.

ale zároveň deklaruje funkci profesního oborového sdružení, které mohlo začít vystupovat i jako partner obdobných subjektů zahraničních: „Sdružení historiků České republiky – Historický klub (1872)“ (dále SHČR).¹⁵

Díky těmto změnám přestalo být SHČR ve své činnosti závislé jen na členských příspěvcích, ale mohlo se ucházet o významnější finanční dotace (v řádu desítek tisíc Kč) z prostředků Rady vědeckých společností při Akademii věd ČR. Změnil se i charakter někdejšího klubového časopisu, který začal vycházet pravidelněji pod modifikovaným názvem „Zpravodaj Historického klubu – Časopis Sdružení historiků České republiky (Historického klubu 1872)“.

Ani tyto podstatné změny SHČR však neřešily otázku, jak zorganizovat další sjezd. Ve druhé polovině devadesátých let však výrazně vzrostla aktivity regionálních poboček SHČR. Bylo to způsobeno i skutečností, že díky finanční podpoře Rady vědeckých společností mohlo SHČR přispět na vydávání regionálních historických periodik. Nešlo sice o závratné částky (řádově 10–20 tisíc Kč), ale pro některé časopisy i malá finanční pomoc znamenala zajištění základní kontinuity v hmotné nouzi, v jaké se většina historických pracovišť ocitla v druhé polovině devadesátých let. Krize české politické scény roku 1997, vyvolaná úplatkářskými aférami tehdejších politických stran, byla následována úspornými opatřeními (tzv. „Klausovy balíčky“), která citelně postihla většinu historických pracovišť, snad jen s výjimkou archivů, jejichž praktický význam v souvislosti s majetkovými restitucemi let devadesátých musela uznat i politická reprezentace.

Kritická personální situace nastala zvláště na pražských historických pracovištích, kde docházelo postupně k prohlubování generačního vakátu. Pro mladé absolventy historických věd nemělo působení v oboru dlouhodobou perspektivu: špatné platové podmínky vysokoškolských asistentů či vědeckých pracovníků Akademie věd ČR neumožňovaly důstojnou obživu. Ještě nebyla k dispozici „startovní“ vědecká místa v podobě postdoktorandských či podobných grantů. Řada nadějných absolventů, kteří na svůj historický talent upozornili kvalitními diplomními pracemi, proto v devadesátých letech raději volila hmotně atraktivnější kariéru žurnalistů, redaktorů v nakladatelstvích či odešla úplně mimo obor. Ale i někteří zkušení historici v té době řešili dilema, zda dát přednost vědě s vyhlídkou hmotného živoření či časového stresu více pracovních úvazků, nebo se věnovat

15 Širší souvislosti i technický průběh těchto změn podrobně dokumentuje Jaroslav PÁNEK, *Sdružení historiků České republiky na sklonku tisíciletí (Bilance činnosti za léta 1996–1999 pro valné shromáždění SH ČR, Hradec Králové 10. září 1999)*, in: Jiří Pešek (red.), VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999), Praha 2000, s. 28–32, a dále soustavná dokumentace v ZHK z tohoto období.

jiné činnosti, přinášející vyšší hmotný standard (prodavač párků ve stánku na pražském Václavském náměstí si v roce 1997 vydělal podstatně víc než docent na pražské FF UK). Budiž ke cti tehdejšími kolegům z „kamenných“ univerzit (v Praze, kde byly v té době platové podmínky ve srovnání s životními náklady nejhorší, ale i v Brně a Olomouci), že i v těchto hmotně krizových letech dokázali udržet odbornou úroveň výuky a vědeckého výzkumu. Dělo se tak za cenu toho, že někteří na univerzitách učili jen za symbolické částky či dokonce zcela zadarmo.

Tyto specifické okolnosti zvláště zdůrazňuji, neboť podle mého názoru podstatným způsobem ovlivnily průběh VIII. sjezdu českých historiků v roce 1999. Historická pracoviště na tradičních filozofických fakultách, od kterých se očekávalo, že budou organizovat další historické sjezdy, neměla prostředky ani na slušné zaplacení svých vyučujících, natož na přípravu celostátního sjezdu. Při úvahách o možné formě zajištění dalšího sjezdu historiků přišel důležitý podnět z historického pracoviště tehdejší Pedagogické fakulty v Hradci Králové, kde působily dvě velmi aktivní pobočky SHČR: regionální pobočka, sdružující místní historiky (pracovníky královéhradecké fakulty, muzea a archivu) a pobočka studentská (sdružující budoucí učitele dějepisu). Královéhradečtí historikové v roce 1997 (když vypršel termín, do kterého měl být uspořádán další sjezd podle znění sjezdového usnesení z roku 1993) nabídli, že zajistí sjezd do dvou let, tedy v roce 1999. Tato nabídka byla výborem SHČR s vděčností přijata.

Vznikl tak organizační model, uplatněný i u následujících sjezdů, kdy výbor SHČR rozhodoval jako hlavní pořadatel o odborném obsahu sjezdu (hlavní sjezdová témata) a hostitelské vysokoškolské pracoviště na svůj náklad a zodpovědnost zajistilo jako spolupořadatel technické a organizační zázemí sjezdu. Byl to ostatně přístup blízký tomu, který se při organizování historických sjezdů uplatňuje rovněž v sousedním Německu a Polsku.

Toto řešení se ukázalo jako velmi praktické. Hostitelským pracovištím sjezdů let 1999, 2006 a 2011 sice přinášelo spoustu starostí a finančních výdajů z vlastních zdrojů, ale pořadatelská fakulta se vždy stala centrem obecného zájmu a pozornosti, takže i její vědecký potenciál (násobený samotnou schopností takovou akci zorganizovat) získal v historické obci větší váhu. V regionálních centrech bylo také snadnější získat podporu a zájem místních institucí státní správy a samosprávy. Královéhradečtí historikové se v této roli ocitli jako první a zhostili se jí výtečně.

Z hlediska obsahu znamenal královéhradecký sjezd zásadní kvalitativní změnu, neboť byl prvním sjezdem, který byl pojat primárně jako vědecké setkání, na němž měly být prezentovány aktuální výsledky základního výzkumu, a to v rozsáhlé tematické škále. Výbor SHČR určil hlavní sjezdové

téma široce: „České země, Evropa a svět“. Na aktivitě jednotlivých historiků či týmů pak byla ponechána volba konkrétních témat jednotlivých bloků. Vedle hlavních plenárních jednání tak dílčí vědecké konference probíhaly v podobě šestnácti samostatných sjezdových sekcí.

Široké tematické spektrum královéhradeckého sjezdu výstižně odráží výraznou diferenciaci badatelských specializací, probíhající v české historiografii v průběhu devadesátých let. Lze to dokumentovat i na sjezdovém sborníku, jehož sestavení se ujal Jiří Pešek.¹⁶ I když se do sborníku nepodařilo získat všechny přednesené referáty (některé sekce zůstaly prezentovány jen shrnutím z pera příslušného garanta), jedná se v historii českých historických sjezdů o první publikovaný materiál, který nemá jen podobu obvyklého sjezdového protokolu, ale je sborníkem odborných studií. I díky této formě a kvalitní typografické realizaci sjezdového sborníku (pro SHČR jej vydal spolek pro nekomerční vydávání odborné literatury SCRIPTORIUM) ještě následně garanti některých sekcí publikovali sjezdové referáty formou samostatných sborníků.¹⁷

V době konání sjezdu se podařilo předložit odborné veřejnosti také další materiál, jaký v analogické podobě dříve neexistoval: souhrnný biografický přehled vědecky aktivních českých historiků. Ten obsahoval výběrové bibliografie a údaje o tematickém zaměření 721 českých badatelů.¹⁸ Tato publikace se v následujícím desetiletí stala nejen praktickou pomůckou při vytváření badatelských týmů, ale je také ojedinělým dokladem jisté míry sebeidentifikace české historické obce koncem 20. století (někteří – i významní – domácí historici výslovně odmítli zařazení do tohoto souhrnného lexikonu).

Královéhradecký sjezd provázely vedle nesporného odborného úspěchu ještě další, pro historiky zajímavé okolnosti. Svou roli zřejmě sehrála skutečnost, že řadu měsíců před konáním tohoto sjezdu věnovala česká media mimořádnou pozornost interpretací a historickému významu tzv. „Benešových dekretů“. Zájem platil především těm prezidentským dekretům, jejichž prostřednictvím bylo realizováno rozhodnutí vítězných mocností druhé

16 Jiří PEŠEK (red.), *VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999)*, Praha 2000.

17 Libor JAN (red.), *České církevní dějiny ve druhé polovině 20. století* (Sborník příspěvků ze sekce církevních dějin na VIII. sjezdu českých historiků v Hradci Králové ve dnech 10.–12. září 1999), *Historia ecclesiastica*, sv. 5, Brno 2000; Jiří KOCIAN – Oldřich TŮMA (red.), *Deset let soudobých dějin – Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků (10.–12. září 1999, Hradec Králové)*, Praha 2001.

18 Jaroslav PÁNEK – Petr VOREL, *Lexikon současných českých historiků*, Pardubice–Praha 1999.

světové války (uvedené již v protokolu Postupimské konference) o vysídlení etnicky německého obyvatelstva z území obnoveného Československa do válkou vykliděných okupačních zón na území dnešního Německa a Rakouska.

Řada domácích historiků v tomto kontextu před sjezdem kritizovala zjevné případy zjednodušené mediální dezinterpretace složitých historických procesů. I proto tehdy česká media (především část celostátních deníků) zaregistrovala přípravu historického sjezdu, neboť se ukázalo, že historická tematika (v daném případě především dějiny 20. století) může být zajímavým objektem mediální prezentace. Dalo se očekávat, že toto téma bude v průběhu sjezdových jednání předmětem intenzivní výměny názorů.

Neobvyklá výměna názorů v průběhu sjezdu skutečně proběhla, ale jejím hlavním tématem se nestaly primárně tzv. „Benešovy dekrety“, ale znovu nastolená otázka potřeby „vyrovnat se s minulostí“ v řadách tehdejších českých historiků. A tak zatímco věcná odborná analýza problematiky „dekretů“ z pera Václava Pavlíčka a Karla Malého (vyvracející mnohé mylné interpretace, objevující se v předchozích měsících na stránkách novin),¹⁹ nebyla medii reflektována, byl jimi s velkým zájmem očekáván příspěvek tehdy začínajícího historika Martina Nodla.²⁰ Ten jménem „nastupující mladé generace historiků“ (tj. těch, kteří ukončili svá studia po roce 1989 a měli již možnost studovat i v západní Evropě) předložil plenárnímu zasedání několik návrhů, jak rychle a účinně zlepšit situaci v české historiografii. Zároveň progresivní české historické avantgardě vytyčil smělé cíle na nejbližších pět let.

Nosnou myšlenkou navržených Nodlových řešení byla jakási generační segregace, podle níž (volně shrnuto) nastupující mladé generaci již nevadili staří historici, narození ve dvacátých letech 20. století, ať zastávali jakékoli názory, neboť ti byli už v roce 1999 příliš staří na to, aby ještě něco významně ovlivňovali: „... jejich ovlivňování budoucnosti české historické vědy ... během příštích několika málo let ... vyhasne...“. Mladým historikům podle Nodla spíše vadili čtyřicátníci a padesátníci: ještě při síle a dalo se očekávat, že ještě řadu let budou schopni odborné a organizační práce („... nedůvěra panuje a bude panovat ke generaci narozené na konci čtyřicátých a v padesátých letech...“). Nodlovi a údajně i části jeho generačních vrstevníků (za jejichž mluvčího se prohlásil) vadilo, že významná místa v hierarchii histo-

19 Václav PAVLÍČEK – Karel MALÝ, *Mýty a realita prezidentských dekretů*, in: J. Pešek (red.), VIII. sjezd českých historiků, s. 90–98.

20 Martin NODL, *Krise české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta*, tamtéž, s. 99–106.

rických institucí zastávají právě zmínění, konkrétně však nejmenovaní čtyřicátníci a padesátníci, kteří působili v oboru před rokem 1989 a ještě se „nevyrovnali se svou minulostí“, a že takto volně vymezená množina lidí rozhoduje o financování vědy v podobě udělovaných grantů.

U takto konfrontačně formulovaného a v plénu předneseného textu se pochopitelně daly očekávat spontánní emotivní reakce. Bezprostředně v plénu však na tento referát zareagovali především ti, proti kterým ostří Nodlova pomyslného meče vůbec nesměřovalo, totiž zástupci staré, referující již „odepsané“ generace „... semdesátníků či historiků, kteří k tomuto pozeňnanému věku směřují...“. To byli lidé, kteří zažili problémy české historické obce doby normalizace, zabývali se těmito citlivými otázkami na předchozím pražském sjezdu (1995) a ještě si dobře pamatovali, kam vedla aplikace jednoduchých argumentů „mladých historiků“ v padesátých letech. Svůj bezprostřední nesouhlas s předneseným textem rozhodnými slovy vyjádřil především prof. Josef Válka. V sále nabitém emocemi nebylo daleko k velmi neformální výměně názorů mimo standard sjezdového protokolu.

Právě v této fázi však diskusi ukončil hlavní garant organizačního zajištění sjezdu, královéhradecký děkan prof. Vladimír Wolf. Do vzrušené debaty oznámil, že plenární zasedání není možné déle protahovat, protože jídlo pro účastníky sjezdu je již připraveno v blízké restauraci k servírování. Tento zásah do jednání zjevně nebyl záměrný (prof. Wolf nemohl sledovat obsah diskuse, neboť do jednacího sálu přišel přímo z restaurace), ale přes výhrady většiny přítomných (kteří chtěli v rozvíjející se diskusi pokračovat) se ukázal jako diplomaticky mimořádně prozíravý. Během jídla emoce opadly a další jednání pokračovalo v kultivované a věcné atmosféře.

Problematika organizace historické obce, systém financování či možnosti uplatnění mladých historiků však skutečně představovaly vážná témata, o kterých bylo žádoucí podrobněji jednat. Nodlova interpretace a jeho výzvy však nebyly akceptovány většinou historiků; bylo tomu tak proto, že jeho generační vymezení postrádalo opodstatnění, ale i proto, že Nodl do značné míry účelově reagoval jen na konkrétní pražskou situaci, která pro historiky z jiných oblastí České republiky nebyla aktuální. Otevřená diskuse na tato témata probíhala ještě řadu měsíců po královéhradeckém sjezdu především v Praze (Historické diskusní fórum, konané v Praze na Národní třídě v budově Akademie věd ČR dne 25. listopadu 1999 aj.).

Z mnoha důvodů, především s ohledem na princip svobodné diskuse, byla většina názorů a diskusních příspěvků z této doby publikována i v tištěné podobě. Texty, zveřejněné jen na internetu, byly alespoň zaznamenány s odkazem na webové stránky, aby v případě potřeby mohly být budoucími

badateli dohledatelné. Ohlasy na královéhradecký VIII. sjezd či dodatečně publikované sjezdové texty se v odborné literatuře, na stránkách denního tisku a na internetu objevovaly téměř dva roky (ještě v průběhu roku 2001).²¹

Opadnutí vlny zájmu o hmotné problémy mladých historiků v souvislosti s požadovaným „vyrovnáním se s minulostí“ mělo na počátku první dekády 21. století dobré důvody. V souvislosti s blížícím se vstupem České republiky do Evropské unie a s přejímáním některých unijních standardů začalo pro české historiky někdy okolo roku 2002 symbolických „sedm tučných let“. Především zcela neobvykle vzrostla poptávka po vysokoškolských učitelích – historících. Jejich platové podmínky se během několika let výrazně zlepšily. Důvodem byla do značné míry postupná aplikace tzv. boloňských principů v českém vysokém školství. Ministerstvo školství začalo podporovat kvantitativní rozšiřování bakalářských studijních míst na vysokých školách. Tomuto požadavku mohly společensko-vědní fakulty vyjít vstříc, neboť u historických studijních oborů tradičně vždy zájem studentů výrazně převyšoval počet studijních míst. Díky nerovnováze mezi nabídkou a poptávkou rychle vznikala v průběhu první poloviny první dekády 21. století síť nových historických kateder v rámci nově zakládaných společensko-vědních fakult, a to i na vysokých školách, kde se v minulosti specializované historické obory nevyučovaly. Řada českých historiků mladší i střední generace tak využila nabízených možností a aktivně zahájila budování nových pracovišť, z nichž mnohá se poměrně rychle vědecky profilovala.

Vedle rostoucího počtu nových pracovišť v důsledku zavádění nových studijních oborů (nejprve bakalářských, pak navazujících magisterských) znamenala zásadní změnu i nová úprava třetího stupně strukturovaného studia, tedy doktorského studia. Ve srovnání s dřívějším systémem vědeckých aspirantur, u nichž byl počet studijních míst výrazně limitován (titul „CSc.“), přineslo zavedení doktorandských studijních programů (titul „Ph.D.“) efektivní možnost, jak podchytit a zaplatit talentované historiky po skončení magisterského studia a zapojit je formou doktorských prací do vědeckých týmů jednotlivých pracovišť.

Došlo také k podstatným změnám v grantových systémech (v prvé řadě GA ČR). Zde byly pro začínající vědecké pracovníky stanoveny při získávání finančních zdrojů „měkčí“ parametry (tzv. postdoktorické projekty) než u standardních vědeckých projektů. Tradiční historická pracoviště při „sta-

21 Přehled všech zjištěných textů, reakcí a ohlasů, souvisejících s děním na VIII. sjezdu a otázkami zde nastolenými, souhrnně publikoval výbor SHČR: *VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999) – Bibliografie*, ZHK 16, 2005, č. 1, s. 59–79.

rých“ filozofických fakultách v té době také zpravidla dosáhla na peněžní prostředky, poskytované vysokým školám formou tzv. „výzkumných zá-
měrů“. Také tato dříve nebývalá forma podpory umožnila financovat vý-
zkum mladých badatelů v historických oborech.

Jednoduše řečeno: Kdo z českých historiků mladé či střední generace něco uměl, měl zájem o vědeckou práci a nebyl líný, měl v této době mož-
nost uplatnit své kvality. A nešlo jen o stálá pracovní místa na nově vzniká-
jících katedrách či grantové prostředky na základní vědecký výzkum. Česká
nakladatelství se tehdy navzájem „přetahovala“ o rukopisy knih s historic-
kou tematikou, neboť většina témat z národních i světových dějin se dobře
prodávala. Kdo měl koncem 20. století skutečný potenciál vytvořit „myšlen-
kově bohaté a interpretačně nosné práce, které se alespoň dotknou vyšší
úrovně západoevropské historické vědy“ (jak od sebe a svých generačních
souputníků ve výzvě z roku 1999 do pěti let očekával M. Nodl), mohl tohoto
cíle v průběhu první poloviny první dekády 21. století dosáhnout bez něja-
kých podstatných objektivních překážek.

V této velmi dynamické a pro českou historiografii svým způsobem
expanzní době se znovu přiblížil termín předpokládaného konání sjezdu
historiků. V Hradci Králové bylo v roce 1999 domluveno, že další sjezd by
se měl konat za pět let (tedy v intervalu, jaký tradičně udržovali kolegové
slovenští), a to na Moravě, resp. konkrétně v Brně nebo v Olomouci. Obě
tyto varianty byly nezávazně přislíbeny, byť ve sborníku z VIII. sjezdu (na
rozdíl od sjezdového protokolu z roku 1995) takový požadavek výslovně
zmíněn není. S blížícím se rokem 2004 se však ukazovalo, že ani jedno ze
zmíněných moravských pracovišť není na organizování celostátního sjezdu
historiků připraveno. V roce 2004 tedy SHČR řešil analogickou situaci jako
v roce 1997.

Tentokrát se ukázalo jako vhodné řešení uspořádat další sjezd v Pardu-
bicích, kde byla na univerzitě počátkem roku 2001 založena Fakulta huma-
nitních studií, zajišťující také výuku historických oborů (od roku 2004 nese
název Fakulta filozofická Univerzity Pardubice). Na tomto pracovišti právě
v průběhu roku 2004 proběhly tři velké mezinárodní konference,²² proto při

22 Sborníky z nich vyšly v následujícím roce: Lenka BOBKOVÁ – Ryszard GŁADKIE-
WICZ – Petr VOREL (red.), *Arnošt z Pardubic (1297–1364). Osobnost – okruh – dědic-
tví / Postać – środowisko – dziedzictwo*, Wrocław–Praha–Pardubice 2005, a Halina
MANIKOWSKA – Jaroslav PÁNEK (red.), *Political Culture in Central Europe (10th–
20th Century)*, Part I – Middle Ages and Early Modern Era, Prague 2005. Publikovaný
výstup ze třetí z těchto akcí se opozdil delší dobu: Eva DOLEŽALOVÁ – Jaroslav
PÁNEK (red.), *Confession and Nation in the Era of Reformations (Central Europe in
comparative Perspective)*, Prague 2011.

jednání výboru SHČR padl návrh, zda by pardubičtí historici nebyli po těchto zkušenostech schopni zvládnout i organizaci celostátního sjezdu. Jako možný termín bylo stanoveno září 2006. Skutečnost, že se dva po sobě jdoucí sjezdy konaly ve východních Čechách, tedy nebyla cíleným záměrem SHČR, ale vznikla v obou případech svým způsobem jako improvizace, která se však ukázala být systémově životaschopnou.

S přípravou pardubického sjezdu přímo souvisela změna ve vedení SHČR, kdy byl v roce 2005 z těchto praktických důvodů předsedou zvolen poprvé mimopražský (pardubický) historik Petr Vorel.²⁵ Obsahová příprava sjezdu se stala kolektivní prací, kterou společně koordinovali zástupci historických pracovišť na třech filozofických fakultách, které se konstituovaly právě v průběhu první poloviny první dekády 21. století. Šlo o filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (doc. Marie Ryantová), Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem (doc. Michaela Hrubá) a Univerzity Pardubice (prof. Petr Vorel). Oficiálním spoluorganizátorem IX. sjezdu českých historiků byl kromě samotného SHČR a Filozofické fakulty Univerzity Pardubice také Historický ústav Akademie věd ČR v Praze.

Při přípravě programové náplně IX. sjezdu se zmíněný tříčlenný přípravný výbor rozhodl k jinému řešení, než bylo použito u předchozích sjezdů z let 1995 a 1999. Po dlouhé a bohaté diskusi mezi vedením SHČR a historickými pracovišti z celé republiky byly dohodnuty tři hlavní tematické okruhy, které česká historiografie považovala většinou za nejdůležitější a na které měla být na sjezdu koncentrována hlavní pozornost. Organizováním konkrétní vědecké náplně těchto tří velkých sekcí byli pověřeni Jaroslav Pánek (Historický ústav AV ČR Praha) „Dějiny českých zemí v mezinárodních souvislostech“, Zdeněk Beneš (FF UK Praha) „Výuka dějepisu v současném školském systému a její reforma“ a Tomáš Knoz (FF MU Brno) „Historie v kontextu ostatních vědních disciplín“.

Vedle těchto tří velkých bloků, o jejichž tematickém zaměření bylo rozhodnuto předem, vytvořili organizátoři sjezdu zázemí pro možné konání menších tematických sekcí. Těto nabídky využili pouze doktorandi z několika univerzit, kteří se na svém jednání zabývali převážně tématy, souvise-

25 Prof. Petr Vorel byl předsedou SH ČR po dvě funkční období v letech 2005–2008 a 2008–2011. V době jeho předsednictví zůstávalo základnou SHČR pracoviště předchozího předsedy prof. Peška (FSV UK Praha), později (od roku 2009) se výbor SH ČR začal pravidelně scházet ve studovně Ústavu soudobých dějin AV ČR na Malé Straně. ÚSD AV ČR tak v podobě tajemníka SHČR prof. Jiřího Kociana na sebe přejal administrativní zátěž činnosti výboru SHČR. Novým předsedou SHČR byl v listopadu 2011 zvolen právě prof. Kocian, takže technická podpora činnosti SHČR ze strany ÚSD AV ČR zůstává zachována.

jíciemi jak se studiem historických oborů, tak s budováním stálé oborové informační databáze („Historického portálu“), o jehož zřízení a provozování ve spolupráci s historickým pracovištěm FF UJEP v Ústí nad Labem usilovalo SHČR již delší dobu. V době jednání pardubického sjezdu se brzká realizace tohoto projektu jevila jako velmi nadějná (díky dobře zpracovanému projektu, který měl zajistit zahájení činnosti této základní informační báze pro české historiky); toto očekávání se však nakonec ukázalo jako marné.

Pardubický sjezd probíhal ve velmi dělné atmosféře. Soustředění programové náplně na širší obecnější témata při početnější účasti na jednotlivých velkých sekcích (než by bylo možné při desítkách dílčích sekcí) bylo většinou přítomných hodnoceno pozitivně. S mimořádným zájmem účastníků se setkala zvláště „interdisciplinární“ sekce Tomáše Knoze, kde byla historická témata konfrontována se stanovisky vědců z jiných vědních oborů, včetně přírodovědných a technických. Toto pojetí bylo už v průběhu sjezdového jednání hodnoceno jako inovativní metodický přínos.

IX. sjezd českých historiků byl hojně navštíven zahraničními kolegy, což pochopitelně svým způsobem vyplývalo z tematického zaměření samostatné sekce, organizované prof. Pánkem. V souvislosti s přípravou pardubického sjezdu se totiž Historickému ústavu AV ČR v Praze podařilo vydat mimořádné dílo – obsáhlý třísvazkový bio-bibliografický lexikon zahraničních historiků, zabývajících se dějinami českých zemí.²⁴ Obsahově je toto praktické dílo strukturováno podobně jako Lexikon současných českých historiků z roku 1999 (včetně bibliografií a vymezení badatelských témat). Příprava podkladů pro sestavení přehledného lexikonu, zahrnujícího 472 historiků z celého světa, byla ovšem podstatně náročnější.

V průběhu pardubického IX. sjezdu také proběhla schůzka s oficiálními zástupci polské a slovenské historiografie, organizovaná Českým národním komitétem historiků, jehož předsedou byl v té době Jaroslav Pánek. Ze schůzky vzešel jak podnět pro prohloubení spolupráce mezi těmito třemi historiografiemi, propojenými kromě společného sdílení středoevropských dějin i absencí jazykové bariéry, tak návrh na společný postup při přípravě programu XX. světového kongresu historických věd (Amsterdam 2010), na který mohly být právě koncem roku 2006 národními historiografiemi podávány návrhy sekcí.

Na IX. sjezdu českých historiků panovalo všeobecné přesvědčení, že dlouhodobě probíhající úpadek školního dějepisu v České republice je ještě

24 Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, sv. 1–3, Praha 2005.

možné zvrátit. Nebezpečí, které hrozí každé společnosti v důsledku ztráty této složky vlastní identity,²⁵ historikové pochopitelně vnímají zřetelněji než ostatní. Potřebu rozvoje školního dějepisu ostatně důrazně připomínali již účastníci VII. sjezdu českých historiků. Ve sjezdovém usnesení roku 1993 doporučili Historickému klubu, „... aby vstoupil do jednání s MŠMT a podpořil požadavek učitelů dějepisu základních, středních a středních odborných škol o zlepšení neuspokojivých podmínek výuky dějepisu, tj. zvýšení časového prostoru pro dějepisné vyučování v učebních plánech, o zkvalitnění vzdělávání učitelů a lepší vybavení pomůckami...“²⁶ Zápas o pozice školního dějepisu a o zachování jeho hodinové dotace probíhal v následujících letech na několika úrovních, a to především díky Asociaci učitelů dějepisu (ASUD). Ta je kolektivním členem SHČR a její aktivity nalézaly vždy podporu výboru SHČR, byť pochopitelně v omezeném rozsahu možností, jakými disponovali předsedové a výbor.

Skutečnost, že další budoucnost školního dějepisu v České republice byla v polovině první dekády 21. století vnímána historickou obcí jako ohrožená, byla také důvodem, proč bylo toto téma zvoleno jako jeden z hlavních bloků pardubického sjezdu. „Dějepisná“ sekce, organizovaná prof. Benešem, byla hojně navštívena učiteli dějepisu základních a středních škol. Skutečné důsledky zavádění školské reformy pro výuku dějepisu mohly být díky takto zprostředkovaným praktickým zkušenostem projednány mnohem konkrétněji, než kdyby šlo jen o teoretickou debatu.

Mediální reakce na konání IX. sjezdu byla ve srovnání s VIII. sjezdem královéhradeckým relativně malá. Podobně jako v roce 1999 se v době před sjezdem zaměřila pozornost médií na konkrétní osoby z řad starších českých historiků s cílem je skandalizovat a vyvolat tímto způsobem zájem čtenářů. Bylo by zbytečné zabývat se detaily kvality výpadů tehdejších médií či autorů mediálních útoků; odkazují pouze na stanovisko Františka Šmahela, který užil výstižnou charakteristiku: „... zlovolná a veskrze nactiutrhačná kampaň...“²⁷

25 V širších souvislostech nejnověji viz Petr VOREL, *Trade and Civilization in the History and the Evolution of Civilizations (Prologomena)*, *The Czech Historical Review / Český časopis historický* 109, 2011, s. 193–217.

26 *Usnesení VII. sjezdu českých historiků*, in: Z. Pousta (red.), VII. sjezd českých historiků, s. 209–210; citovaná pasáž zde bod č. 1 na s. 209.

27 František ŠMAHEL, *Závěrečný projev na IX. sjezdu českých historiků v Pardubicích 8. září 2006*, in: IX. sjezd českých historiků (Pardubice 6.–8. září 2006), svazek 1, Zdeněk Beneš – Jiří Pešek – Petr Vorel (red.), hlavní redakce sjezdového protokolu Michaela Hrubá – Marie Ryantová – Petr Vorel, Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2007, s. 69 (F. Šmahel tu cituje konkrétní novinové články a texty, které má na mysli).

V době konání sjezdu měla o jeho program zájem hlavně média regionální (tisk a rozhlas), kterým domácí a zahraniční účastníci sjezdu poskytli několik rozhovorů. Průběh sjezdu dokumentuje videofilm, který (stejně jako rozhovory s většinou zahraničních návštěvníků sjezdu) v rámci své praktické studijní přípravy natáčeli doktorandi z pardubické filozofické fakulty.

Nejvýznamnější sjezdová sdělení byla publikována krátce po sjezdu časopisecky.²⁸ Celkový obsah sjezdových jednání pak byl odborné veřejnosti zpřístupněn ve sborníku sjezdových referátů či odborných studií, které vznikly na základě příspěvků z plenárních zasedání i jednotlivých sekcí. Sjezdová dokumentace obsahuje tři svazky, sjednocené grafickou úpravou a rozdělené podle původních tematických sekcí.

První svazek, který vyšel do roka od konání sjezdu, zahrnuje referáty z plenárních zasedání (blok „Historie v České republice na přelomu XX. a XXI. století“) a studie ze sekce, organizované Zdeňkem Benešem („Výuka dějepisu v současném školském systému a její reforma“).²⁹ Další dva podstatně objemnější svazky vyžadovaly náročnější přípravu, proto jsou vročeny až dva roky od konání sjezdu (2008). Druhý svazek obsahuje referáty sekce, řízené Tomášem Knozem (Historie v kontextu ostatních vědních disciplín),³⁰ třetí svazek sekci řízenou Jaroslavem Pánkem (České dějiny v současné zahraniční historiografii).³¹ Tisk všech tří svazků sjezdového sborníku technicky zajistili historikové z FF UJEP v Ústí nad Labem.

Kompletní dokumentace z pardubického IX. sjezdu se historická obec *de facto* dočkala až na jaře 2009. Po zkušenostech s organizováním předchozích sjezdů bylo zřejmé, že má-li se následný X. sjezd skutečně konat v roce 2011 (interval pěti let byl schválen již v roce 1999), je nutné již s dvouletým předstihem závazně jednat s další spolupřátelskou institucí, aby bylo možné naplánovat finanční zajištění sjezdu a podat žádosti o podporu

28 Hlavní sjezdové referáty byly publikovány již počátkem roku 2007, viz ČČH 105, 2007, č. 1; další texty pak následovaly v průběhu roku 2007 na stránkách ZHK 18, 2007.

29 *IX. sjezd českých historiků (Pardubice 6.–8. září 2006)*, svazek 1, Zdeněk BENEŠ – Jiří PEŠEK – Petr VOREL (red.), hlavní redakce sjezdového protokolu Michaela HRUBÁ – Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL, Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2007.

30 *IX. sjezd českých historiků (Pardubice 6.–8. září 2006)*, svazek 2: *Historie v kontextu ostatních vědních disciplín*, Jan DVORÁK – Tomáš KNOZ (red.), hlavní redakce sjezdového protokolu Michaela HRUBÁ – Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL, Brno–Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2008.

31 *IX. sjezd českých historiků (Pardubice 6.–8. září 2006)*, svazek 3: *České dějiny v současné zahraniční historiografii*, Jaroslav PÁNEK a kol., hlavní redakce sjezdového protokolu Michaela HRUBÁ – Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL, Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2008.

na regionální úrovni. I v Pardubicích bylo v roce 2006 domluveno, že příští sjezd by se měl konat na Moravě, ale závazné sliby nepadly a vedoucí představitelé center moravské historické vědy, která připadala při pořádání takové akce v úvahu, v roce 2009 deklarovali, že spolupráci při organizaci historického sjezdu v roce 2011 zatím ještě garantovat nemohou.

Volba místa konání X. sjezdu českých historiků tak měla svým způsobem neobvyklý průběh. Bylo o ní rozhodnuto v nizozemském Utrechtu, kde se počátkem srpna 2009 konal XV. světový kongres hospodářských dějin (XV. World Economic History Congress). Na organizaci české účasti tohoto světového kongresu se významným způsobem podílela Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, jejíž pracovníci zajišťovali jednu ze samostatných kongresových sekcí.³² Kongresu se zároveň aktivně účastnili také dva členové výboru SHČR (vedle tehdejšího předsedy SHČR Petra Vorla ještě Milan Hlavačka). Pod dojmem profesionálního průběhu i kvalitního obsahu zmíněné sekce jsme spolu s Milanem Hlavačkou oslovili ostravské kolegy s dotazem, zda by nebyli ochotni ujmout se zajištění X. sjezdu českých historiků v roce 2011. Po vyjasnění základních podmínek vyslovil Aleš Zářický (děkan FF OU Ostrava) ještě v Utrechtu předběžný souhlas; toto své „nizozemské“ stanovisko pak po návratu do Ostravy (po ověření reálných místních podmínek) potvrdil a následně také v plném rozsahu naplnil.

Již koncem roku 2009 tak byla zahájena jednání o podobě a obsahové náplni ostravského sjezdu. Původně byl navržen „pardubický model“ tří velkých tematických bloků, ale již v průběhu roku 2010 bylo zřejmé, že navrhovaná témata, na kterých se průřezově shodlo vždy několik významných historických pracovišť, jsou natolik rozdílná, že by nebylo účelné počet hlavních sekcí výrazně omezovat.

Výsledná podoba sjezdového programu tak představovala jistý kompromis mezi sjezdy královéhradeckým a pardubickým: Hlavních sekcí bylo stanoveno pět, k tomu jedna sekce studentská a jedna posterová. Přitom stejně jako v Pardubicích byla všem historickým pracovištím nabídnuta možnost zorganizovat další „volné“ sekce podle aktuálního zájmu (ostravští kolegové garantovali dostatek jednacích prostor).

32 Sekce „Public Activity of Businessmen on the Local and Countrywide Level in 1800–1914“, konaná v Utrechtu dne 7. 8. 2009 (organizátoři A. Zářický – L. Fasora – M. Myška); publikováno viz Aleš ZÁŘICKÝ (ed.), *The Involvement of Businessmen in Local and Regional Public Life in Central Europe 1800–1914: contributions for the XVth World Economic History Congress in Utrecht, the Netherlands, from 3 to 7 August 2009* (Session 19: Public Activity of Businessmen at a Local and Countrywide Level in 1800–1914), Ostrava 2009.

Sjezdové materiály z Ostravy zatím zveřejněny nejsou. V tomto svazku ČČH je publikován výběr z hlavních referátů, přednesených v plénu a významné příspěvky ze sekcí.⁵⁵ Na tomto místě je proto třeba stručně připomenout hlavní programová témata: Výborem SHČR byly vybrány následující sekce s těmito garanty: sekce A – *Využití moderních technologií v historickém výzkumu a dokumentaci*; garanti Petr Sommer (Archeologický ústav AV ČR Praha) a Václav Ledvinka (Archiv hlavního města Praha); sekce B – *Moderní a soudobé dějiny v odborné a mediální interpretaci*; garanti Jiří Kocian (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha) a Jaroslav Šebek (Historický ústav AV ČR Praha); sekce C – *Dnešní a budoucí cesty sociálních a hospodářských dějin – Kam zmizely dějiny práce?*; garant Milan Hlavačka (Historický ústav AV ČR – FF UK Praha); sekce D – *Nové trendy v přístupu k českým středověkým dějinám*; garanti Lenka Bobková (FF UK Praha), Libor Jan (FF MU Brno) a Jan Stejskal (FF UPa Pardubice); sekce E – *Historická kultura a dějepisné vzdělávání v současné české společnosti*; garant Blažena Gracová (FF OU Ostrava). Zvláštní studentská sekce nesla název „*Vybrané otázky hospodářských a sociálních dějin z dílny mladých historiků*“; garanti Stanislav Knob a Michaela Závodná (FF OU Ostrava). Posterová sekce, prezentovaná po celou dobu trvání sjezdu, byla věnována tématu „*Historická krajina – historický prostor: Realita a virtualita*“.

Na rozdíl od předchozího pardubického sjezdu byl v Ostravě zájem o organizování menších „volných“ sekcí neočekávaně velký. Výbor SHČR to uvítal, byť to pro ostravské organizátory znamenalo větší organizační zatížení, než se původně dalo předpokládat. „Volných“ sekcí bylo na ostravském sjezdu nakonec uspořádáno šest: *Sociální aspekty demografického vývoje*; garanti Lumír Dokoupil (FF OU Ostrava) a Eduard Maur (FF UPa Pardubice); *Meze a obory mezioborové spolupráce – bohemistika a historie*, garant Jaroslav David (FF OU Ostrava); *Současný studentský život a aktivismus*; garant Vít Strobach (Spolek studentů historie FF UK, o. s.); *Hranice a identita*; garanti Miloš Řezník (Universität Chemnitz) a Lenka Řezníková (FÚ AV ČR); *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*; garant Milena Lenderová (FF UPa Pardubice); *Pomocné vědy historické v současné historiografii*; garanti Marie Bláhová (FF UK Praha) a Tomáš Krejčík (FF OU Ostrava).

Již z tohoto stručného výčtu je zřejmé, jak pestrý a bohatý program ostravský sjezd nabízel. Pod každým z uvedených témat je ve většině případů zahrnuta samostatná vědecká konference s bohatým programem.

55 Přehled programu jednotlivých sekcí je k dispozici na webových stránkách sjezdu: http://konference.osu.cz/sjezd2011ostrava/5_zakladni-informace.html. U některých referátů je na tomto webu možnost přístupu k plnému textu již v současné době.

Ostravský sjezd tak jednoznačně prokázal, že podobné „spolkaření“ (jak posměšně nazývali snahu o oživení profesní oborové organizace někteří z českých historiků devadesátých let),⁵⁴ nejenže má svůj význam, ale je pro přirozený rozvoj národní historiografie jako celku zcela nezbytné. V Ostravě se podařilo zúročit zkušenosti s pořádáním předchozích sjezdů, takže výsledkem se stalo již standardní setkání oborových specialistů, jehož program přímo vycházel z konkrétních badatelských potřeb a zahrnoval nejen aktuální přehled nejnovějších výsledků, ale i důležitou diskusi jak o vztahu české historiografie k zahraničí, tak i o jejím budoucím směřování. Za důležitou také považují skutečnost, že ostravského sjezdu se aktivně účastnili (jak ve fázi přípravy, tak v rámci jednání) historici z většiny důležitých center historického výzkumu v České republice.

Výhodou byla i nedávná zkušenost z podobných akcí, které stojí ve struktuře našeho vědního oboru o jeden stupeň výš. Česká historiografie se totiž v průběhu první dekády 21. století nezanedbatelným způsobem podílela na přípravě světových kongresů v Sydney (2005) a v Amsterdamu (2010). Podařilo se také nejen navázat oficiální kontakty s obdobnými profesními oborovými organizacemi v zahraničí (podepsat dohody o spolupráci), ale především tyto kontakty naplnit reálným obsahem. Zde je třeba zdůraznit pozvání Svazu historiků a historiček Německa, aby výbor SHČR zajistil program samostatné hostující sekce na 47. sjezdu německých historiků v Drážďanech v říjnu 2008. Tohoto úkolu se česká historiografie zhostila se ctí.⁵⁵

Především se však velmi intenzivně rozvíjela trojstranná spolupráce historiografií polské, slovenské a české, která vzešla z jednání na IX. sjezdu. V tomto případě došlo v průběhu let 2008–2010 k uzavření tří vzájemných dvoustranných dohod o spolupráci mezi profesními organizacemi historiků českých a polských, polských a slovenských, resp. slovenských a českých. Tyto dohody byly naplněny nejen vzájemnou reciproční účastí na sjezdech

54 Tradiční přednášková činnost SHČR získala také na počátku 21. století nový rozměr jednak díky vstřícnosti vedení Národního muzea v Praze, které pro přednáškové cykly SHČR (stejně jako pro valné hromady) tradičně zdarma poskytovalo své reprezentační prostory v historické budově na Václavském náměstí (a po zahájení rekonstrukce tohoto objektu roku 2010 v protější nové budově), jednak díky volbě témat, která byla vhodná i pro souhrnné publikování. Nejvýznamnějším a čtenářsky velmi úspěšným výstupem této formy činnosti SHČR se stala objemná publikace, kterou SHČR realizovalo ve spolupráci s nakladatelstvím Paseka: Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL (red.), *Čeští králové*, Praha-Litomyšl 2008.

55 Jiří PEŠEK – Petr VOREL (Hgg.), *Neue tschechische Interpretationen der Fragen des tschechisch-deutschen Zusammenlebens* (47. Deutscher Historikertag / Dresden 2008 – Die Vorträge der tschechischen Gastsektion), Magdeburg 2011.

národních historiografií,⁵⁶ ale i zahájením pravidelných vědeckých bienále polsko-česko-slovenských⁵⁷ a vydáváním nového trojjazyčného odborného historického časopisu *Historia Slavorum Occidentis*, vycházejícím od roku 2011 v Toruni. Také v průběhu ostravského X. sjezdu českých historiků proběhla schůzka čelných zástupců národních historiografií polské, české a slovenské, na které byly (podobně jako o pět let dříve v Pardubicích) projednány možnosti společného postupu při přípravě nastávajícího světového kongresu historických věd, který se bude konat v roce 2015 v čínském Jinanu.

Otázku vztahu k zahraničním historiografiím považuji za důležité téma, které na ostravském sjezdu zaznělo na několika úrovních. Na počátku 21. století se již česká historiografie *de facto* integrovala do hlavních badatelských proudů historiografie evropské i světové. Šlo o přirozený vývoj konkrétní spolupráce jednotlivých pracovišť a významných historiků, jejichž badatelské výsledky jsou zajímavé pro zahraniční kolegy. Pokud otevření hranic provází také zlepšení materiálních podmínek (dnes již nečiní problém financovat úspěšným vědcům či nadaným doktorandům badatelské cesty do Vídně, do Říma či do Madridu), dokáže se významná část českých historiků svými výzkumy prosadit v mezinárodním měřítku. Jednoznačně to prokázala jak evaluace společensko-vědních ústavů Akademie věd České republiky (která probíhala za spoluúčasti zahraničních odborníků na přelomu let 2010–2011), tak i prezentace badatelských výsledků, ve značné části referátů právě na ostravském sjezdu.

Jistě ani v tomto případě nelze generalizovat. Přesto si troufám tvrdit (po zkušenostech z posledních pěti let, kdy jsem měl možnost účastnit se řady větších mezinárodních historických kongresů a konferencí), že výsledky české historiografie již na přelomu první a druhé dekády 21. století snesou ve svých kvantitativních i kvalitativních proporcích srovnání s kteroukoli západoevropskou historiografií. Bohužel však stále platí „slavica non leguntur“. Je obtížné vytvořit stálý systém, který by podpořil prezentaci aktuálních výsledků české historiografie ve světových jazycích (o to se obvykle snaží každý z badatelů individuálně). Na základě diskuse, která probíhala

56 XVIII. sjezdu polských historiků, který se konal v roce 2009 v Olsztynie, se za výbor SHČR zúčastnili prof. Pánek, prof. Kocian a prof. Vorel; XIV. sjezdu slovenských historiků, konaného roku 2011 v Prešově, se zúčastnili prof. Vorel a prof. Kocian. Recipročně se X. sjezdu českých historiků v Ostravě účastnily delegace historiků polských (v čele s prof. Krzysztofem Mikulskim) a historiků slovenských (v čele s prof. Petrem Švorcem).

57 První bienále se pod názvem „Bilance otevření“ konalo v roce 2010 v Krakově; druhé bienále, věnované tematice soudobých dějin, proběhne na jaře 2013 v Pardubicích.

v rámci ostravského sjezdu, se domnívám, že například systém přímé finanční podpory vydávání překladů nejvýznamnějších nových knižních výstupů české historiografie do světových jazyků (ať již zaštitěný SHČR, Akademií věd či jinou stálou formou), by mohl posílit vnímání významu české historiografie, a to i při utváření nové společné interpretace evropských dějin v rámci Evropské unie.

Zatímco lze vývoj vědeckého potenciálu české historiografie v průběhu první dekády 21. století vnímat jako pozitivní,³⁸ v případě výuky dějepisu je tomu naopak. I když i v Ostravě byla výuce dějepisu věnována samostatná sekce, její kuloárově-diplomatickou část už neprovázal pocit možných budoucích pozitivních změn, jako v roce 2006, ale spíše rezignace. Jako by historici již vzdali svůj sisyfovský zápas o záchranu školního dějepisu a očekávají už jen negativní dopady na vývoj historického vědomí a celkové vzdělanosti české společnosti, které přinesla reforma výuky na základních a středních školách.³⁹ I při srovnání s ostatními vyspělými evropskými zeměmi je situace, do které dospěla výuka dějepisu v České republice, výraznou anomálií. Každý demokratický stát si školní výuku dějepisu chrání jako ono příslovečné „oko v hlavě“, protože je jednou z hlavních cest vytváření osobní identifikace budoucích občanů se státem, ve kterém žijí. Tuto kvalitu v podstatě nelze získat jiným způsobem než jako součást výchovně-vzdělávací úlohy školy. Sebelépe fungující rodina ji obvykle nahradit nemůže, mediální informace či internet už vůbec ne (zvláště v případě dětí školního věku).

Negativní dopady, jaké přináší výpadek systematické školní výuky dějepisu, budou zřetelné v době, kdy do společensky aktivního věku vstoupí ročníky středoškoláků, kterým se již nedostalo relevantního dějepisného vzdělání. Lze předpokládat, že právě tato skupina bude v důsledku nedostatku historického vědomí silněji vnímavá k nacionalistickým podnětům,

38 Praktickou orientaci v aktivitách jednotlivých historických pracovišť v České republice přinese aktuální verze Lexikonu českých historiků, kterou společně s organizační přípravou X. sjezdu sestavili ostravští kolegové (i ve spolupráci s týmy doktorandů z jiných pracovišť a s využitím moderní techniky). Tento aktualizovaný přehled, navazující svou strukturou na výše citovaný lexikon z roku 1999, zachycuje stav ke konci roku 2010 a je v současné době připraven k tisku s předpokládaným termínem dodání koncem roku 2012. Viz Lumír DOKOUPIL – Radek LIPOWSKI – Aleš ZÁŘICKÝ (ed.), *Lexikon českých historiků počátku 21. století*, Ostrava 2012.

39 Souhrnný přehled průběhu dlouholetých snah Asociace učitelů dějepisu spolu s konkrétní argumentací, která v jednáních s MŠMT i dalšími institucemi zaznívala, publikovala Helena MANDELOVÁ, *Historická inspirace (Co není zapsáno, jako by nebylo) – Ohlédnutí za dvaceti lety Asociace učitelů dějepisu (UO HK – ASUD) 1990–2010*, Milevsko 2010.

neboť při utváření své národní identity nebude schopna odlišit nacionalistickou demagogii (dezinterpretující historické tradice a založenou na zjednodušených „národních mýtech“) od skutečných hodnot. Až sociologické výzkumy začnou registrovat právě ve vrstvě teenagerů zvýšený zájem o aktivity nacionalisticky zaměřených hnutí (dosud v České republice v celku nevýznamných), bude na změny ve vzdělávacím systému už pozdě. Zmíněné procesy mají totiž dlouhodobý charakter.

Diskuse o negativních společenských důsledcích výrazné redukce školního dějepisného vzdělávání však nebyla jedinou chmurnou vyhlídkou, kterou X. sjezd českých historiků přinesl. Do Ostravy se v září 2011 sjelo několik stovek historiků. Nešlo o typický vzorek populace; předpokládejme však nadstandardní kvalifikační úroveň, schopnost analyzovat dějinné procesy v širších souvislostech a zájem o společenské dění. Těch několik stovek vzdělaných lidí z různých koutů země a často s odlišnou individuální politickou orientací se většinou shodovalo: naše země se již nachází ve fázi společenské krize. V bodu, z něhož vede další cesta ke katarzi, nebo ke kolapsu.

Krize se negativně projevuje tím, že politický systém přestává plnit funkce, pro které byl vytvořen. To nebyla kritika nějaké konkrétní strany či jednotlivých politiků. Ti jsou vázáni zájmy koaličních a jiných partnerů a někdy omezování vlastními schopnostmi. Úpadek politické kultury totiž umožňuje, že rozhodující pozice mohou být obsazeny i osobami, které neprokázaly mimořádné, ba ani průměrné odborné schopnosti. Z politického života se vytratily ideje, týkající se identity a základních principů existence společnosti a státu. Tím se také deformovaly priority, preferující krátkodobá ekonomická hlediska.

Pozitivním vedlejším projevem společenské krize je aktivizace občanských hnutí, zatím na úrovni lokální a regionální. Lidem přestává být lhostejné, že volení zástupci nejsou schopni řešit zásadní problémy, že rozhodují špatně či neehospodárně. Zatím jde o fázi relativně klidnou, pozitivní, jak je v české kultuře tradicí. Pocit krize se nevymezuje generačně ani stranicko-politicky. Společná deziluze spojuje lidi různého věku a vzdělání napříč politickým spektrem. A nejde jen o reakci na problémy soužití etnik či sociálně vymezených komunit. Stále důrazněji se občanský nesouhlas týká i nakládání s nemovitými památkami, s institucemi kulturního a vzdělávacího systému či s veřejným prostorem. Byl to jeden z hlavních problémů, který české historiky – v důsledku jejich znalosti dlouhodobých vývojových procesů a analogií v okolních zemích – zajímal (vedle vlastního odborného programu) na ostravském sjezdu.

Nelze zatím předvídat, jaké důsledky by přinesl kolaps celého systému. S jistou mírou pravděpodobnosti lze očekávat růst vlivu pravicových,

nacionalisticky orientovaných tendencí. To je zřetelné jak ze srovnání s vývojem v okolních zemích, na které již ekonomické problémy dopadají silněji než na Českou republiku („cizinci nám berou práci“), tak i z reakcí některých politiků. Pokud manažeři politických stran zjistí, že by jim nacionálně laděná rétorika mohla zvýšit volební preference (zvláště u nejmladších voličů, kteří nemají historickou zkušenost a systematická výuka dějepisu jim byla odepřena), pak se lze tohoto vývoje skutečně obávat.

Nelze-li předvídat podobu negativního vývoje, pak ani cesta ke katarzi zatím není na obzoru. K odstranění nynější nestability by mohlo přispět postupné vytváření kompetentních grémií, nezávislých na vývoji preferencí, volebních cyklech či ekonomických zájmech jiných subjektů, jež by vytvářela komplexní modely pro řešení narůstajících problémů. Jako aktuálně nejtěživější se situace jeví ve školství, kde se již projevuje výrazně sestupná tendence úrovně vzdělanosti. To dlouhodobě ohrožuje mimo jiné i konkurenceschopnost naší ekonomiky. Také snahy politiků o zavedení systému, který by jim umožňoval zasahovat přímo do řízení veřejných vysokých škol (u kterých je dosavadní systém akademických senátů, demokraticky volených funkcionářů a přísných kvalifikačních kritérií stále ještě poměrně účinnou obranou proti průniku politicky dosazených administrátorů), představují z hlediska dlouhodobého vývoje vzdělanosti a demokracie výrazně negativní tendenci.

Příčin zmíněného krizového stavu bude jistě víc. Na sjezdu historiků byl akcentován zejména dopad omezování školní výuky dějepisu, který se projevuje úpadkem komplexně logického uvažování a schopnosti porozumět souvislostem u studentů všech vzdělávacích stupňů. To v důsledku negativně dopadá i na obory přírodovědné.

Bylo by naivní předpokládat, že se politici budou řídit názory historiků. Stálo by však za to uvažovat o tom, jak by měl vypadat v současných podmínkách (ovlivňovaných i překotným rozvojem informačních technologií) nový model demokratického řízení státu, až se společenská krize pod tlakem narůstajících ekonomických problémů projeví naplno a stávající politické struktury se distancují od řízení věcí veřejných. Máme nějaký tým, srovnatelný s Prognostickým ústavem Československé akademie věd, který par excellence zvládl praktickou aplikaci základního výzkumu z osmdesátých let 20. století, kdy se již dala identifikovat neodvratná krize politického a ekonomického systému komunismu?

Možná by bylo dobré připomenout, co naznačil již roku 1993 v provolání k české historické obci jeden z našich politiků, když se zamýšlel nad vztahem mezi nově vzniklou Českou republikou, českým národním obrozením a praktickou funkcí formování českého vlastenectví: „... Takové vlastenectví

mimo jiné znamená, jak upozorňoval už T. G. Masaryk, znát naše národní a státní dějiny, a zároveň rozumět jim a chápat je 'z plnosti přítomné'. Moderní česká politika je bez takového historického zázemí nemyslitelná, změnila by se v bezduchou improvizaci nad každodenními problémy a nutně by nakonec musela skončit v písku...⁴⁰

Bohužel ten kondicionál citovaného dopisu už neplatí a autorovo varování před bezduchou improvizací, vedoucí moderní českou politiku na mělčinu, dochází svého naplnění. Nám zatím nezbývá než věřit, že na příštím XI. sjezdu českých historiků v roce 2016 budeme mít možnost vyhodnotit problematický vývoj české společnosti na přelomu první a druhé dekády 21. století jen jako přechodný jev, jenž v důsledku sebezáchovných demokratických procesů přinesl do české politiky a ekonomiky nový vítr, který českou loď, uvízlou na mělčině, znovu vynesl na volné moře. Ale těžko spoléhat na to, že odněkud něco zavane. Lepší bude opřít se do vesel a ty, kdo jen neužitečně hodují v podpalubí, vysadit na písek.

40 Václav KLAUS, *Zdravice sjezdu předsedy vlády České republiky*, in: Z. Pousta (red.), VII. sjezd českých historiků, s. 15-16.

Die tschechische Historiographie im Lichte der Historikertage in den Jahren 1993–2011*

PETR VOREL

Gesamtstaatliche Historikertage finden in unserem Land in sehr unregelmäßigen Intervallen statt. Schon diese Tatsache an sich besitzt einen gewissen Aussagewert, denn Jahr und Ort einer solchen Versammlung sind immer bedingt durch bestimmte historische Umstände. Ihre Analyse gibt Einblick sowohl in die Entwicklung der einheimischen Historikergemeinde und die Veränderungen ihrer inneren Struktur als auch in die breiteren historischen Kontexte, in denen diese gesamtstaatlichen Versammlungen stattfanden (oder nicht stattfanden).

Gerade die sich verschärfende internationale politische Lage Mitte der 1950er Jahre in Europa war ein wichtiger Impuls für die Vorbereitung der I. Versammlung tschechoslowakischer Historiker im September 1957.¹ Auch im Falle der nachfolgenden Historikertage, die im Laufe des zweiten Drittels des 20. Jahrhunderts veranstaltet wurden, waren sowohl Organisation

* Diese Studie ist die erweiterte Form des Referats, das der Autor (als Vorsitzender des Verbandes der Historiker der Tschechischen Republik (SHČR) in den Jahren 2005–2011) bei der Eröffnung der X. Versammlung tschechischer Historiker in Ostrava/Ostrau am 14. September 2011 vorgetragen hat. Die schriftliche Fassung dieses Textes wurde vor allem um die Erfahrungen im Laufe und am Ende des Ostrauer Historikertags ergänzt.

1 František KUTNAR (Red.), *První sjezd československých historiků 1957: přednášky a debaty* [Die erste Versammlung tschechoslowakischer Historiker 1957: Vorträge und Debatten], Praha 1958.

als auch Verlauf durch grundlegende politische Veränderungen bedingt, wie auch durch die Notwendigkeit, die Stellung und Funktion der tschechischen Historiographie unter den veränderten Bedingungen neu zu definieren. Dies betraf die Bemühungen um eine Erneuerung der demokratischen Gesellschaft nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs (II. Historikertag Prag 5.–11. Oktober 1947),² die Reflexion der Umbewertung der Epoche des totalitären stalinistischen Regimes nach dem Jahre 1956 (III. Historikertag 16.–19. September 1959 Prag)³ und die Reaktion auf die allmähliche Liberalisierung des gesellschaftlichen Klimas Mitte der sechziger Jahre (IV. Historikertag 27.–29. September 1966 Brno/Brünn). In der Zeit der sog. Normalisierung, die auf das Jahr 1968 folgte, wurde die Kette der gesamtstaatlichen Historikertage unterbrochen. Die zwei Versammlungen, die dann im Laufe der achtziger Jahre stattfanden (V. Historikertag 19.–21. Februar 1982 Prag;⁴ VI. Historikertag 9.–11. Februar 1989 Prag⁵), waren durch

2 Für das Versammlungsprotokoll siehe *Nástin přednášek 2. sjezdu československých historiků, pořádaného Československou společností historickou ve dnech 5.–11. října 1947 v Praze* [Abriss der Vorlesungen der 2. Versammlung tschechoslowakischer Historiker, ausgerichtet von der Tschechoslowakischen Historischen Gesellschaft am 5.–11. Oktober 1947 in Prag], Praha 1947. Dieser Historikertag hat bisher als einziger eine detaillierte wissenschaftliche Bewertung in einem breiteren Kontext erfahren, siehe Antonín KOSTLÁN, *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepiscetví v letech 1935–1948* [Die zweite Versammlung tschechoslowakischer Historiker (5.–11. Oktober 1947) und ihr Platz in der Entwicklung der tschechischen Geschichtsschreibung der Jahre 1935–1948], Praha 1995.

3 Für das Protokoll des Historikertags siehe *3. sjezd československých historiků v Praze ve dnech 16.–19. září 1959* [Die 3. Versammlung tschechoslowakischer Historiker in Prag am 16.–19. September 1959], Praha 1959.

4 Für einen sachlichen Bericht über den Verlauf siehe *V. sjezd československých historiků* [Die V. Versammlung tschechoslowakischer Historiker], *Československý časopis historický* 30, 1982, S. 321–350; das Protokoll des Historikertags wurde als eigenständiger Band der Acta Universitatis Carolinae herausgegeben, siehe *V. sjezd československých historiků* [Die V. Versammlung tschechoslowakischer Historiker], Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Studia historica XXIII, 1981, Bd. 5, Praha 1983.

5 Angesichts der gesellschaftspolitischen Veränderungen, die in der Tschechoslowakei im Herbst 1989 stattfanden, wurden bereits im Falle der VI. Versammlung tschechoslowakischer Historiker weder ein Tagungsprotokoll (Konferenzband) noch ein umfangreicherer Bericht in der Fachpresse publiziert. Trotzdem wurde schon Anfang des Jahres 1989 auf diesem VI. Tschechoslowakischen Historikertag in der Diskussion wenigstens die von Josef Janáček vorgetragene Frage zugelassen, ob es im Rahmen der offiziellen tschechoslowakischen Historiographie nicht zweckmäßig wäre, (wenigstens bei der Interpretation der älteren Geschichte, die nicht im Hauptfokus der ideologischen Überwachung stand) die wissenschaftlichen Aktivitäten derjenigen Historiker zu berücksichtigen, die in der Tschechoslowakei in der Zeit der sog. Normalisierung Publikationsverbot hatten.

die ideologischen Dogmen der damaligen Zeit geprägt und hatten einen eher formellen Charakter.

Seit dem Anfang der neunziger Jahre des 20. Jahrhunderts, einer Zeit also, in der die Programme der Historikertage schon ohne politische und ideologische Einschränkungen konzipiert wurden, steigt ihre Aussagekraft wieder deutlich. So lässt sich an ihnen das tatsächliche Interesse der einheimischen wie ausländischen Historiker für einzelne historische Themen ablesen. Eine weitere interessante Dimension bringt der eigentliche Verlauf der Tagung (ob nun auf der Ebene der Plenardiskussionen und einzelnen Sektionen oder der kollegialen „Couloirgespräche“). Auf dieser Ebene werden die allgemeineren Erscheinungen der Zeitgeschichte akzentuiert, die – wenigstens einige – Historiker (die ja für eine solche Aufgabe professionell ausgebildet und mit der Kenntnis langfristiger Kontinuitäten ausgerüstet sind) für gewöhnlich mit großer Genauigkeit wahrnehmen.

Im Laufe der ersten neunzehn Jahre der Existenz der unabhängigen Tschechischen Republik fanden vier gesamtstaatliche Tschechische Historikertage statt, und das in einem Intervall von fünf bis sieben Jahren (1993, 1999, 2006 und 2011) – im Vergleich zu der Zeit davor (1937, 1947, 1959, 1966, 1981, 1989) also relativ häufig und regelmäßig. Dennoch ermöglicht auch ein zeitlicher Horizont von fünf bis sieben Jahren eine aktuelle Reflexion der Zeitgeschichte. Der Verlauf der erwähnten vier Historikertage wurde gerade durch die historischen Ereignisse geprägt, die unser Land in jenen ein paar Jahren zwischen den einzelnen Versammlungen erfassten. Jeder Tschechische Historikertag zeichnete sich neben dem fachlichen Gehalt auch durch eine eigene (immer deutlich unterschiedliche) Dynamik und zeitgenössische Aktualität aus, die jedoch aus den Versammlungsprotokollen nicht immer ganz ersichtlich sind.

Angesichts der Tatsache, dass ich die Möglichkeit hatte, mich an der programmatischen Vorbereitung der Historikertage der neunziger Jahre und an der Organisation der letzten beiden Kongresse zu beteiligen,⁶ erlaube ich mir eine gewisse Rekapitulation, die neben exakt überprüfbaren Daten auch ein gewisses Maß an subjektiven Erfahrungen beinhaltet. Letztere sind zwar durch Quellen nicht belegbar, können aber dazu beitragen, künftigen Wissenschaftlern und ausländischen Kollegen die Entwicklung

6 Der Autor ist seit 1992 Mitglied des gesamtstaatlichen Ausschusses des Verbandes der Historiker der Tschechischen Republik (als Vorsitzender der Zweigstelle in Pardubice/Pardubitz), seit dem Jahre 1999 als ordentliches Mitglied; in den Jahren 2005–2011 beteiligte er sich als Vorsitzender des SHČR an der Organisation zweier Historikertage.

der tschechischen Historiographie an der Wende vom 20. zum 21. Jahrhundert verständlich zu machen.

Zunächst halte ich es für angebracht, näher zu erklären, wie es möglich ist, dass zwar die Tschechischen Historikertage Nr. VII.–X. stattfanden, jedoch keineswegs die entsprechenden Kongresse Nr. I.–VI. (diese wurden nämlich als „tschechoslowakisch“ deklariert). Die Organisatoren des ersten gesamtstaatlichen Treffens der einheimischen Historiker nach dem Jahre 1989 knüpften an die ältere Tradition der tschechoslowakischen Historikergemeinde an, weswegen der erste Historikertag im Rahmen der neu entstandenen Tschechischen Republik (1. Januar 1993) die Zahl VII trug. Die Wahrung der Kontinuität hatte allerdings nicht nur einen symbolischen, sondern auch einen rein praktischen Grund. Historikertage werden nämlich mit einem deutlichen Vorlauf organisiert: Der erste Kongress nach dem Regimewechsel an der Wende der Jahre 1989–1990 war noch als gemeinsamer tschechoslowakischer Kongress konzipiert, der Termin „September 1993“ noch in der Zeit der Existenz des gemeinsamen Staates festgelegt worden. Die Teilung der tschechoslowakischen Föderation in zwei unabhängige Staaten, über welche die politische Repräsentation im Herbst 1992 entschied, hatte somit auch Auswirkungen auf das Programm des Historikertags im Folgejahr, wenn auch nicht unter inhaltlichen Gesichtspunkten. Trotz der formalen Änderung des Kongresstitels (aus der „VII. Versammlung tschechoslowakischer Historiker“ wurde die „VII. Versammlung tschechischer Historiker“) wurde auch dieses erste „tschechische“ Gipfeltreffen der Historiker weiterhin noch als gemeinsame Arbeitsgrundlage für die tschechischen und slowakischen Historiker betrachtet, allerdings im Rahmen einer gewissen Asymmetrie, die typisch war für die Entwicklung der Historikergemeinden in den beiden Teilen der ehemaligen Tschechoslowakei.

Bereits alle vorangegangenen Tschechoslowakischen Historikertage der Nachkriegszeit (II.–VI.) waren nämlich *de facto* als Historikertage des tschechischen Teils des gemeinsamen Staates organisiert worden. Schon seit dem Jahre 1946, in dem die Slowakische Historische Gesellschaft (*Slovenská historická spoločnosť*) gegründet wurde, fanden mehr oder wenig regelmäßig unabhängige Slowakische Historikertage statt, eigenständige „tschechische“ Kongresse jedoch nicht. Diese Aufgabe übernahmen die „Tschechoslowakischen“ Historikertage. Auch die vorherigen Historikertage waren also im Grunde Kongresse der tschechischen Historiographie, zu denen die slowakischen Kollegen lediglich Delegierte entsandten, sich aber nicht an der Organisation beteiligten. Ungeachtet der politischen Veränderungen und der nachfolgenden Teilung der tschechoslowakischen Föderation setzte nämlich die Slowakische Historische Gesellschaft die

Ausrichtung eigener Slowakischer Historikertage kontinuierlich fort (IX. Historikertag 1986 in Nitra/Neutra; X. Historikertag 1991 in Bratislava/Pressburg; XI. Historikertag 1996 in Trenčín/Trentschin), deren Fünf-Jahres-Intervalle seit dem Jahre 1981 konsequent eingehalten werden (die bisher letzte, XIV. Versammlung slowakischer Historiker fand im Jahre 2011 in Prešov/Eperies statt).

Im Jahre 1993 dachte niemand in Prag über den erwähnten Widerspruch im Titel des VII. Historikertags nach.⁷ Später verlief jedoch im Kontext der Vorbereitung weiterer Kongresse eine Diskussion darüber, ob der Titel des Jahres 1993 richtig gewesen war und ob es nicht angebrachter wäre, im Rahmen des neuen Staates eine neue Zählung und einen modifizierten Titel zu wählen, und das auch in Hinsicht auf diejenigen Kollegen, die sich aufgrund ihres Herkunftsortes oder ihrer Wirkungsstätte als mährische oder schlesische Historiker verstehen (z. B. „Versammlung der Historiker der Tschechischen Republik“ u. Ä.). Einwände und Änderungsvorschläge gegen den Titel tauchten auch als Folge einer breiteren gesellschaftlichen Akzeptanz der Gender-Korrektheit auf, wie sie zum Beispiel von der deutschen Historikergemeinde umgesetzt wurde (z. B. „Versammlung böhmischer, mährischer und schlesischer Historikerinnen und Historiker“).

Die Ausrichter der Historikertage gaben schließlich der Kontinuität und damit der Beibehaltung des traditionellen Titels den Vorzug. Die Diskussion zu diesem Thema wurde erst im Kontext der Vorbereitungen des IX. Historikertags im Jahre 2006 beendet, wo dem Programmaufruf die Erklärung beigefügt wurde, dass mit der Bezeichnung „tschechische Historiker“ all diejenigen gemeint seien, die sich als Teil der tschechischen Historiographie fühlten, und das ohne Rücksicht auf Geschlecht, ethnische oder nationale Identität, Publikationssprache oder berufliche Wirkungsstätte. Mit dieser scheinbaren Kuriosität (die allerdings tatsächlich heftige Diskussionen hervorrief) kommen wir zu der grundlegenderen Frage der Organisa-

7 Lediglich in dem offiziellen, an die siebte Versammlung tschechischer Historiker gerichteten Grußwort des tschechischen Ministerpräsidenten ist von dem „ersten Tschechischen Historikertag“ die Rede. Siehe Zdeněk POUŠTA (Red.), *VII. sjezd českých historiků (Praha 24.–26. září 1993)* [VII. Versammlung tschechischer Historiker (Prag 24.–26. September 1993)], Praha 1994, S. 15. Der Anteil Z. Poustas an der Vorbereitung des Tagungsprotokolls wird in der eigentlichen Publikation nirgends erwähnt, aus formalen bibliographischen Gründen sollte er also nicht angeführt werden, da sich diese Publikation unter seinem Namen in den Bibliotheken nicht finden lässt. Auf der anderen Seite ist allgemein bekannt, dass die Vorbereitung dieses Bandes sein Verdienst war, weswegen ich das Protokoll unter seinem Namen zitiere.

tion der Historikertage bzw. dazu, wer eigentlich jene oben erwähnten Veranstalter waren.

Anfang der neunziger Jahre des 20. Jahrhunderts gab es im tschechischen Teil der tschechoslowakischen Föderation keine analoge professionelle Historikervereinigung zu der erwähnten Slowakischen Historischen Gesellschaft (deren Aktivitäten weiterhin eng mit den Historischen Instituten der Slowakischen Akademie der Wissenschaften verbunden blieben). Der ursprüngliche Veranstalter der ersten Tschechoslowakischen Historikertage, die Tschechoslowakische Historische Gesellschaft (*Československá společnost historická*), wurde Mitte der fünfziger Jahre (1956) aufgelöst. Zur neuen Berufsvereinigung sollte die Tschechoslowakische Historische Gesellschaft bei der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften (*Československá historická společnost při ČSAV*, weiter ČSHS) werden, die im Jahre 1957 gegründet wurde, und das auch in Zusammenhang mit der anstehenden Vorbereitung der III. Versammlung tschechoslowakischer Historiker (1959). Den Tschechoslowakischen Historikertagen in der Epoche des Sozialismus (III.–VI. Historikertag in den Jahren 1957–1989) stand somit die breite technische und personelle Basis der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften zur Verfügung (ähnlich wie in der Slowakei), was ihre Organisation sehr erleichterte. Die ČSHS eröffnete nach und nach regionale Zweigstellen (in Plzeň/Pilsen, Ostrava/Ostrau usw.), aber sie war zeit ihres Bestehens eine Institution, die der ideologischen Aufsicht der Partei unterstellt war. Im Zuge der Transformation der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften beendete auch die ČSHS im Jahre 1990 ihre Tätigkeit und hinterließ keine Organisationsstrukturen, an die hätte angeknüpft werden können.⁸

Die Berufsorganisation der tschechischen Historiker wurde somit nach dem Jahre 1989 „auf der grünen Wiese“ aufgebaut, nur als Ergebnis des Interesses und der Anstrengungen einer nicht besonders großen Gruppe von Historikern, welche bereit waren, Zeit und Energie in organisatorische Aktivitäten zu investieren, die damals ein bedeutender Teil der Historikergemeinde als überflüssig betrachtete.

Zum Ausgangspunkt für die Entstehung einer neuen Berufsorganisation wurde der Historische Club (*Historický klub*, HK), der im Jahre 1872

8 Die Tätigkeit und innere Struktur der ČSHS dokumentiert der nicht besonders große Archivfonds, der im Archiv der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik aufbewahrt wird. Siehe zuletzt den Eintrag *Československá historická společnost* [Tschechoslowakische Historische Gesellschaft] in der Publikation Jaroslav PÁNEK (Red.), *Akademická encyklopedie českých dějin* [Akademische Enzyklopädie der tschechischen Geschichte], III, Praha 2012, S. 80.

als studentischer Verein an der Prager Philosophischen Fakultät gegründet worden war. Seit dem Jahre 1904 deklarierte sich der Historische Club als fachwissenschaftlicher Verein, deren Mitglieder vorwiegend aus den Reihen der tschechischen Historiker stammten, also der professionellen Historiker, der Geschichtslehrer und der Geschichtsstudenten der Prager Philosophischen Fakultät. Der Historische Club fungierte über Jahrzehnte als Organisationsplattform der tschechischen Geschichtswissenschaft (auch dank der Autorität der bedeutenden Persönlichkeiten des Faches, die an seiner Spitze standen). Diese Rolle musste der Historische Club in den fünfziger Jahren zwangsweise an die erwähnte ČSHS abtreten. *De iure* existierte der Historische Club jedoch fort und wirkte im Umfeld der Prager Philosophischen Fakultät (wo er Vorlesungen, Ausflüge u. Ä. veranstaltete). Eine rege Tätigkeit entfaltete er besonders in den Jahren 1968–1970. In der Zeit der sog. Normalisierung war der Historische Club jedoch in großem Maße paralysiert, und im Jahre 1981 stellte der Ausschuss des Clubs seine Arbeit unter dem starken Druck der Staatssicherheit schließlich ein.

In Zusammenhang mit dem Wandel der gesellschaftlichen Verhältnisse wurde der Historische Club bereits Ende des Jahres 1989 erneuert und knüpfte an seine frühere Vereinstätigkeit an.⁹ Die Wiederaufnahme der Tätigkeit des Historischen Clubs wurde zu einem wichtigen Argument auch für die oben erwähnte „friedliche“ Stilllegung der Tätigkeit der ČSHS. Bereits von Anfang an konnte nämlich vorausgesetzt werden, dass die Entwicklung des Historischen Clubs auf die Bildung einer neuen, demokratisch strukturierten Berufsorganisation zusteuern würde. Darauf deutete auch die Erweiterung des Namens hin: Die ursprüngliche Form „Historischer Club“ wurde um den Untertitel „Verband der böhmischen, mährischen und schlesischen Historiker“ (*Sdružení českých, moravských a slezských historiků*) ergänzt. Gleich seit Beginn der neunziger Jahre entwickelte sich zudem ein Netz von Zweigstellen des Clubs in den Regionen der gesamten späteren Tschechischen Republik.

Der Historische Club verfügte zwar Anfang der neunziger Jahre über keine eigenen technischen oder administrativen Strukturen, seine Aktivi-

9 Antonín KOSTLÁN, *Obnovuje se Historický klub* [Der Historische Club erneuert sich], *Český časopis historický* (weiter ČČH) 88, 1990, S. 215–216. Die näheren Umstände der zwangsweisen Beendigung der Tätigkeit des Historischen Clubs Anfang der 1980er Jahre schildert aus eigener Erfahrung J. Pešek im Rahmen einer größeren Polemik mit J. Hanzal, bei der es unter anderem auch um den vorherrschenden Vereinscharakter der Tätigkeit des Historischen Clubs nach dessen Wiederbelebung Anfang der 1990er Jahre ging. Siehe Josef HANZAL, *Naše nynější krize* [Unsere derzeitige Krise], *Zpravodaj Historického klubu* 6, 1995, Nr. 1, S. 1–2, und Jiří PEŠEK, *Jeho nynější krize* [Seine derzeitige Krise], ebenda 7, 1996, Nr. 1, S. 18–21.

täten erfuhren jedoch eine bedeutende Unterstützung durch renommierte, vor allem Prager Historiker. Für die ersten Jahre nach der Wende wurde das Archiv der Karls-Universität zum „Hauptzufluchtsort“ und Hinterland des Historischen Clubs. Dies wurde ermöglicht durch das Entgegenkommen einiger anerkannter Historiker, deren Arbeit erst nach dem Jahre 1989 angemessen gewürdigt werden konnte (in erster Linie diejenige Josef Petráňš, der in den neunziger Jahren Prorektor und danach Direktor des Archivs der Karls-Universität war), und dank der aufopferungsvollen Arbeit einiger weiterer Historiker, die sich des organisatorischen Wiederaufbaus des Historischen Clubs annahmen. Hier müssen vor allem der erste Vorsitzende Josef Hanzal (Vorsitzender 1990–1993) und Zdeněk Pousta, der den Großteil der Administrative übernahm, erwähnt werden.

Der erneuerte Historische Club (bzw. vor allem seine Prager „Zentrale“, gruppiert um das Archiv und die Philosophische Fakultät der Karls-Universität) übernahm auch die Organisation des gesamtstaatlichen VII. Historikertags, der für den September 1993 geplant war, und zwar ohne dass er irgendwelche eigenen Mittel zur Verfügung gehabt hätte. Repräsentative Räumlichkeiten für die Durchführung der Tagung und auch die notwendige Technik stellte ihm die Prager Philosophische Fakultät umsonst zur Verfügung, bei der Organisation half das erneuerte Historische Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik (welches dann auch die Herstellung des Tagungsprotokolls übernahm).¹⁰

Für die tschechische Historikergemeinde war der VII. Historikertag im Jahre 1993 aus verschiedenen Gründen von außerordentlicher Bedeutung: Er kann sozusagen als Vollendung eines gewissen „Reinigungsprozesses“ begriffen werden, in dessen Rahmen sich die damaligen historischen Arbeitsstellen (die Institute der Akademie der Wissenschaften, die Lehrstühle an den Hochschulen, die Archive und Museen) derjenigen Mitarbeiter entledigten, die vor dem Jahre 1989 in diesen Institutionen nur aus politischen Gründen oder als Protegés tätig gewesen waren (und deren fachliches Niveau niedrig war) oder die mit dem ehemaligen Regime so eng verbunden waren, dass sie aus persönlichen Gründen nicht tragbar waren (Denunziantentum, Ausnutzung der Mitgliedschaft in der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei zugunsten der eigenen Karriere, nachgewiesene aktive Zusammenarbeit mit der Staatssicherheit u. Ä.)

Diese Feststellung gilt sicher nicht absolut, aber die überwiegend demokratische Form der Entscheidungsfindung, die damals in Personalfragen an den meisten historischen Instituten zum Tragen kam, ermöglichte es,

10 Z. POUSTA (Red.), *VII. sjezd českých historiků*.

das Ausmaß der tatsächlichen aktiven Integration dieses oder jenes Historikers in die vormaligen gesellschaftlichen Strukturen einigermaßen genau zu bestimmen (ohne eine zumindest formelle Loyalitätserklärung gegenüber dem Regime konnte vor dem Jahre 1989 niemand langfristig in den gesellschaftswissenschaftlichen Fächern tätig sein). Dasselbe galt für die Abwägung, in welchem Maße das persönliche Engagement durch fachliche Qualitäten aufgewogen wurde. Die damaligen Bewertungen besitzen ein umso größeres Gewicht, als sie von innerhalb der Historikergemeinde formuliert wurden; also von Leuten, die ihre berufliche Laufbahn in den Zeiten des „real existierenden Sozialismus“ absolviert hatten und oft selbst unter dem Normalisierungsregime beruflich oder persönlich zu leiden hatten. Anfang der neunziger Jahre konnten auch diejenigen unter den Historikern ihre berufliche Arbeit wieder aufnehmen (oft an der ursprünglichen Wirkungsstätte), die aufgrund ihres Eintretens für die Bürgerrechte oder wegen ihrer politischen Ansichten in den Jahren 1968-69 von dem Regime verfolgt worden waren.

Auf dem VII. Tschechischen Historikertag konnte so eine breite Diskussion stattfinden, die sowohl eine gewisse Retrospektive (sehr prägnant vor allem in dem Referat von Prof. Josef Petráň)¹¹ als auch einen Blick in die Zukunft umfasste. Dies geschah auf einem öffentlichen Forum zum ersten Mal unter der gemeinsamen Beteiligung von Historikern, die vor dem Jahre 1989 im Fach tätig gewesen waren (und nun das „moralische Netz“ auf ihren Arbeitsstellen durchlaufen hatten), und denjenigen, die in der Zeit der sog. Normalisierung keine Möglichkeit hatten, ihre fachlichen Qualitäten in der Tschechoslowakei zur Geltung zu bringen. Die Jüngsten unter den Historikern trauten sich damals noch nicht, in die Diskussion mit einzusteigen. Diese Gruppe war nicht generationsmäßig definiert, und die Autorität der „Historiker-Lehrer“ (derjenigen, die vor 1989 aktiv im Fach tätig gewesen waren, wie auch derjenigen aus den Reihen der Dissidenten) war damals außerordentlich hoch.

Mein subjektiver Eindruck, den jedoch (wie ich überprüfen konnte) eine Reihe von Teilnehmern des VII. Historikertags durchaus teilte, war das Gefühl eines aktiven Erlebens der Geschichte, das einen stark Kontrast darstellte zu der erstarrten Situation der achtziger Jahre. Jenes fast euphori-

11 In Hinblick darauf, dass das gedruckte Protokoll des VII. Tschechischen Historikertags nur noch in einigen schwer zugänglichen Exemplaren erhalten ist, erlaube ich mir, auf die Reedition dieses Textes hinzuweisen, die anlässlich des achtzigsten Geburtstags von Prof. Petráň in einer umfangreichen Auswahl seiner Zeitschriftenstudien publiziert wurde: Josef PETRÁŇ, *České dějiny ve znamení kultury* [Die böhmische Geschichte im Zeichen der Kultur], Pardubice 2010, S. 556–561.

sche Gefühl der persönlichen Beteiligung an einem historischen Prozess, das wohl jeder Historiker mehr zu schätzen weiß als sonst irgendwer, war bedingt durch die aktuellen Umstände: Es waren dies die zeitliche Nähe zur „samtenen Revolution“ des Jahres 1989 und die nachfolgende, unerwartet ruhige, aber grundlegende Umkehrung der gesellschaftlichen Verhältnisse; der Aufbau eines neuen Systems der politischen Parteien nach dem Zerfall des Bürgerforums (*Občanské fórum*); die Debatten über die zukünftige Form der demokratischen Tschecho-Slowakei, die bis zur Teilung des Staates führten, die gerade im Laufe des Jahres 1993 stattfand (Trennung der Währungen, Errichtung von Grenzübergängen, Bestimmung der Staatsbürgerschaft usw.). Alle diese geschichtsbildenden Phänomene erfüllten die Mehrzahl der Historiker mit dem Gefühl, dass gerade jetzt die Möglichkeit bestehe, die Entwicklung unseres Landes positiv zu beeinflussen und dass gerade die Historiker aufgrund ihrer Erfahrungen zu solchen Veränderungen beitragen sollten. Am treffendsten formulierte dieses Gefühl auf einer allgemeinen Ebene Václav Havel: „...Wir haben es nach dem Krieg erlebt, wir erleben es jetzt: eine Situation, in der sich unversehens fast alles mit allem vermengt und sich der Platz des Politikers in der Vergangenheit und derjenige des Historikers in der Gegenwart in dem entstehenden Gewirr relativiert.“¹²

Jene (wie sich später zeigte, im Wesentlichen trügerische) Vorstellung von einer aktiven Mitgestaltung der Gegenwart wurde auch durch das große Medieninteresse gefördert, das dem Historikertag im Jahre 1993 gewidmet wurde. An der feierlichen Eröffnung in der großen Aula der Prager Philosophischen Fakultät nahmen neben dem Minister für Schulwesen, Jugend und Sport Petr Pítha bedeutende Persönlichkeiten aus der ganzen Welt teil, aber vor allem schickten der tschechische Präsident Václav Havel und der Ministerpräsident der Tschechischen Republik Václav Klaus persönliche Briefe. In diesen beiden Texten (die zur Eröffnung der Tagung für den Präsidenten durch seinen Kanzler Ivan Medek und für den Ministerpräsidenten durch Zdeněk Pousta feierlich verlesen wurden) wurden in unterschiedlicher Form, aber ganz deutlich die unersetzliche Rolle der Historiker in der demokratischen Gesellschaft und die grundsätzliche Bedeutung der historischen Interpretation akzentuiert, ohne deren Reflexion ein moderner Staat nicht effektiv geleitet werden kann. Die Tatsache, dass die Hauptrepräsentanten des Staates diese Rolle der Historiographie anerkannten,

12 Václav HAVEL, *Pozdravný dopis prezidenta České republiky* [Grußbrief des Präsidenten der Tschechischen Republik], in: Z. Pousta (Red.), VII. sjezd českých historiků, S. 11.

erfüllte im Jahre 1993 die Mehrzahl der Anwesenden mit einem guten Gefühl und positiven Erwartungen.

Trotz des fachlichen und medialen Erfolgs des VII. Tschechischen Historikertags kann nicht geleugnet werden, dass aus der heutigen Perspektive seine erfolgreiche Bewältigung fast ein kleines Wunder war, da die Last der Organisation auf den freiwilligen Aktivitäten und der Begeisterung einer zahlenmäßig kleinen Gruppe von Historikern und Studenten ruhte, deren einziger Lohn das Bewusstsein war, dass sie dies für ihr Fach taten.

In den nachfolgenden Jahren jedoch war es nicht mehr möglich, derartige Aktion auf diese Weise zu organisieren. Auch wenn in dem Versammlungsbeschluss im September 1993 die Teilnehmer des Historikertags dem Historischen Club empfahlen, „die nächste Versammlung spätestens binnen vier Jahren einzuberufen, und zwar in Mähren...“,¹⁵ wurde nirgends gesagt, wie eine solche Aufgabe erfüllt werden sollte. Es zeigte sich, dass dies mit den Kräften des Historischen Clubs allein nicht zu bewerkstelligen war.

Der Historische Club entfaltete nach dem Jahre 1993 seine laufende Vereinstätigkeit (Vorlesungen, Ausflüge, Erinnerung an die Jubiläen bedeutender Persönlichkeiten der tschechischen Geschichte und der Geschichtswissenschaft), in seiner Leitung lösten sich sukzessive bedeutende Persönlichkeiten unseres Faches ab (in den Jahren 1993–1996 leiteten Jan Křen und Robert Kvaček gemeinsam die Vereinstätigkeit), die sich im Namen der Historikergemeinde auch zu wichtigen aktuellen politischen Fragen oder zur Interpretation der Geschichte äußerten. Als Basis nutzte der Historische Club weiterhin den Forschersaal des Archivs der Karls-Universität. Der Historische Club begann auch mit der regelmäßigen Herausgabe einer Vereinszeitschrift (*Zpravodaj Historického klubu* – Anzeiger des Historischen Clubs), aber weiter reichten seine Möglichkeiten in dieser Zeit nicht. Über die Vorbereitung einer weiteren Versammlung wurde schon kurz nach der Herausgabe des Protokolls des VII. Historikertags (1994) verhandelt. Keine der mährischen historischen Arbeitsstellen wollte jedoch die Organisation auf sich nehmen, und der Historische Club hatte nicht die Mittel, aus denen er die Anmietung von Tagungsräumen oder auch weitere Auslagen, die mit der Organisation einer solchen Aktion verbunden sind, hätte begleichen können.

Die Vorbereitung eines weiteren Historikertags wurde somit erst wieder aufgenommen, nachdem im Jahre 1996 Jaroslav Pánek zum Vorsitzenden

15 *Usnesení VII. sjezdu českých historiků* [Beschluss der VII. Versammlung tschechischer Historiker], in: Z. Pousta (Red.), VII. sjezd českých historiků, S. 209–210; Die zitierte Passage befindet sich in Punkt Nr. 13 auf der S. 210.

des Historische Club gewählt worden war.¹⁴ Unter seiner Leitung erfolgte eine Änderung der Satzung (1997), dank derer sich der ehemalige „Club“ auch unter formellen Gesichtspunkten auf die Ebene einer wissenschaftlichen Fachorganisation emporschwang. Dies äußerte sich unter anderem in der Änderung des Namens, der seitdem zum einen die bis zum Jahre 1872 zurückreichende Kontinuität bewahrt, zum anderen aber zugleich die Funktion eines professionellen Fachverbandes deklariert, der auch als Partner ähnlicher Subjekte im Ausland auftreten kann: „Verband der Historiker der Tschechischen Republik – Historischer Club (1872)“ (*Sdružení historiků České republiky – Historický klub*, weiter SHČR).¹⁵

Dank dieser Änderungen war der SHČR in seiner Tätigkeit nicht länger nur auf Mitgliedsbeiträge angewiesen, sondern konnte sich um bedeutendere Finanzdotationen aus den Mitteln des Rates der wissenschaftlichen Gesellschaften bei der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik (*Rada vědeckých společností při Akademii věd ČR*) bewerben (in der Größenordnung von einigen Zehntausend Tschechischen Kronen). Es veränderte sich auch der Charakter der ehemaligen Vereinszeitschrift, die nun unter dem modifizierten Titel „Anzeiger des Historischen Clubs – Zeitschrift des Verbandes der Historiker der Tschechischen Republik (des Historischen Clubs 1872)“ (*Zpravodaj Historického klubu – Časopis Sdružení historiků České republiky (Historického klubu 1872)*) regelmäßiger erschien.

14 Prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., wurde in zwei aufeinander folgenden Amtsperioden zum Vorsitzenden des SHČR gewählt (1996–1999 und 1999–2002). Für die nachfolgende Amtszeit (2002–2005) wurde Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc. zum Vorsitzenden gewählt. In der Amtszeit von Prof. Pánek als Prorektor der Karls-Universität in den Jahren 1997–2000 traf sich der Ausschuss des SHČR im Rektorat der Karls-Universität im Karolinum. Später tagte er im Arbeitszimmer von Prof. Pešek in den Räumlichkeiten des Instituts für Internationale Studien in der Rytířská Straße, für eine kürzere Zeit (während der Renovierung des Objektes in der Rytířská Straße) auch im Büro von Prof. Ivan Hlaváček im Hauptgebäude der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität Prag. Das Büro von Prof. Pešek bildete dann die Hauptbasis für die Sitzungen und die Tätigkeit des SHČR seit dem Beginn des Vorsitzes von Prof. Pešek (2002) bis zum Jahre 2009.

15 Die breiteren Zusammenhänge und den Verlauf dieser Veränderungen dokumentiert detailliert Jaroslav PÁNEK, *Sdružení historiků České republiky na sklonku tisíciletí (Bilance činnosti za léta 1996–1999 pro valné shromáždění SH ČR, Hradec Králové 10. září 1999)* [Der Verband der Historiker der Tschechischen Republik am Ausgang des Jahrtausends (Tätigkeitsbilanz für die Jahre 1996–1999 für die Vollversammlung des SHČR, Königgrätz 10. September 1999)], in: Jiří Pešek (Red.), VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999) [Die VIII. Versammlung tschechischer Historiker (Königgrätz 10.–12. September 1999)], Praha 2000, S. 28–32, und ferner die systematische Dokumentation im *Zpravodaj Historického klubu* aus dieser Zeit.

Auch diese grundlegenden Veränderungen lösten jedoch nicht die Frage, wie ein weiterer Historikertag organisiert werden könnte. In der zweiten Hälfte der neunziger Jahre erhöhte sich allerdings deutlich die Aktivität der regionalen Zweigstellen des SHČR. Dies war auch der Tatsache geschuldet, dass der SHČR dank der finanziellen Unterstützung durch den Rat der wissenschaftlichen Gesellschaften die Herausgabe regionaler historischer Periodika bezuschussen konnte. Zwar ging es nicht um schwindelerregende Summen (gewöhnlich zehn- bis zwanzigtausend Kč), aber in der materiellen Not, in der sich die Mehrzahl der historischen Institute in der zweiten Hälfte der neunziger Jahre befand, bedeutete für einige Zeitschriften auch eine kleine Finanzhilfe die Sicherung der Grundkontinuität. Auf die Krise der tschechischen politischen Szene des Jahres 1997, die durch die Bestechungsaffären der damaligen politischen Parteien ausgelöst wurde, folgten Sparmaßnahmen (die sog. „Klaus-Päckchen“), die spürbar auch die Mehrzahl der historischen Arbeitsstellen in Mitleidenschaft zogen, vielleicht nur mit Ausnahme der Archive, deren praktische Bedeutung in Zusammenhang mit den Eigentumsrestitutionsen der neunziger Jahre auch die politische Repräsentation anerkennen musste.

Eine kritische personelle Situation stellte sich besonders an den Prager historischen Instituten ein, wo es nach und nach zu einer Vertiefung der Generationenlücke kam. Für die jungen Absolventen der Geschichtswissenschaft hatte die Tätigkeit im Fach keine langfristige Perspektive: Die schlechte Entlohnung der Hochschulassistenten oder auch der wissenschaftlichen Mitarbeiter der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik ermöglichte keinen würdigen Lebensunterhalt. Noch standen keine wissenschaftlichen Nachwuchsstellen in Form von Post-Doc-Stipendien oder Ähnlichem zur Verfügung. Eine Reihe hoffnungsvoller Absolventen, die durch die Diplomarbeit auf ihr historisches Talent aufmerksam gemacht hatten, wählte deswegen in den neunziger Jahren lieber eine materiell attraktivere Karriere im Bereich des Journalismus oder des Verlagswesens oder verließ das Fach ganz. Aber auch einige erfahrene Historiker lösten in dieser Zeit das Dilemma, ob sie der Wissenschaft den Vorzug geben sollten mit der Aussicht auf ein materiell karges Leben bzw. die zeitliche Belastung durch mehrere Stellen oder ob sie sich einer anderen Tätigkeit widmen sollten, die einen höheren materiellen Lebensstandard versprach (ein Würstchenverkäufer an einem Stand auf dem Wenzelsplatz beispielsweise verdiente im Jahre 1997 wesentlich mehr als ein Dozent an der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität Prag). Es ist den damaligen Kollegen von den „steinernen“ Universitäten (in Prag, wo in dieser Zeit die Lohnbedingungen im Verhältnis zu den Lebenshaltungskosten am

schlimmsten waren, aber auch in Brünn und Olmütz) hoch anzurechnen, dass sie es auch in diesen materiellen Krisenjahren schafften, das fachliche Niveau der Lehre und der Wissenschaft aufrechtzuerhalten. Dies geschah zu dem Preis, dass einige an den Universitäten für nur symbolische Summen oder gar umsonst unterrichteten.

Diese spezifischen Umstände betone ich deswegen besonders, weil sie meiner Meinung nach den Verlauf des VII. Tschechischen Historikertags im Jahre 1999 wesentlich beeinflussten. Die historischen Institute an den traditionellen philosophischen Fakultäten, von denen erwartet wurde, dass sie die weiteren Historikertage organisieren würden, hatten nicht einmal die Mittel für eine angemessene Entlohnung ihrer Lehrenden, geschweige denn für die Vorbereitung eines gesamtstaatlichen Kongresses. Im Zuge der Überlegungen über die mögliche Organisation des nächsten Historikertags kam eine wichtige Initiative aus dem historischen Institut der damaligen Pädagogischen Fakultät in Hradec Králové/Königgrätz, an der zwei sehr aktive Zweigstellen des SHČR tätig waren: die regionale Zweigstelle als Zusammenschluss der lokalen Historiker (also der Mitarbeiter der Königgrätzer Fakultät, des Museums und des Archivs) und die studentische Zweigstelle (in der sich die zukünftigen Geschichtslehrer zusammengeschlossen hatten). Die Königgrätzer Historiker boten im Jahre 1997 an (als ein weiterer Termin ablief, bis zu dem nach dem Wortlaut des Tagungsbeschlusses von 1993 die nächste Versammlung hätte organisiert werden sollen), den Historikertag binnen zwei Jahren, also im Jahre 1999, auszurichten. Dieses Angebot wurde vom SHČR dankbar angenommen.

So entstand ein Organisationsmodell, das auch bei den nachfolgenden Historikertagen zum Tragen kam: Der SHČR als Hauptveranstalter entschied über den fachlichen Inhalt der Konferenz (also die Haupttagungsthemen) und das gastgebende Hochschulinstitut gewährleistete als Mitveranstalter auf eigene Kosten und Verantwortung die technische und organisatorische Durchführung der Veranstaltung. Dies war im Übrigen ein Vorgehen, das demjenigen in Deutschland und Polen bei der Ausrichtung der dortigen Historikertage sehr nahekommt.

Diese Lösung erwies sich als sehr praktisch. Dem gastgebenden Institut brachten die Historikertage der Jahre 1999, 2006 und 2011 zwar eine Menge von Sorgen und finanziellen Auslagen aus eigenen Quellen, aber die ausrichtende Fakultät wurde immer zum Zentrum des allgemeinen Interesses und der Aufmerksamkeit, so dass auch ihr wissenschaftliches Potenzial (multipliziert durch die bloße Fähigkeit, eine solche Aktion zu organisieren) in der Historikergemeinde ein größeres Gewicht erhielt. In den regionalen Zentren war es auch einfacher, die Unterstützung und das Interesse der örtlichen

Institutionen der Staats- und Selbstverwaltung zu gewinnen. Die Königgrätzer Historiker befanden sich als erste in dieser Rolle und erfüllten sie vorzüglich.

Unter inhaltlichen Gesichtspunkten bedeutete der Historikertag in Königgrätz einen grundlegenden qualitativen Wandel, denn er war der erste Historikertag, der primär als wissenschaftlicher Kongress konzipiert worden war, auf dem die aktuellen Ergebnisse der Grundlagenforschung präsentiert werden sollten, und das auf einer umfangreichen thematischen Skala. Als Haupttagungsthema bestimmte der Ausschuss des SHČR sehr breit: „Die böhmischen Länder, Europa und die Welt“. Der Aktivität einzelner Historiker oder Teams blieb dann die Wahl konkreter Themen für die einzelnen Blöcke überlassen. Neben den Haupt-Plenarsitzungen fanden so wissenschaftliche Teilkongresse in Form von sechzehn eigenständigen Tagungssektionen statt.

Das breite Themenspektrum des Königgrätzer Historikertags spiegelt zutreffend die ausgeprägte Differenzierung der Forschungsspezialisierungen wider, zu der es im Laufe der neunziger Jahre gekommen war. Dies kann auch anhand des Tagungsbandes belegt werden, dessen Zusammenstellung sich Jiří Pešek annahm.¹⁶ Auch wenn nicht alle vorgetragenen Referate für den Band gewonnen werden konnten (einige Sektionen wurden lediglich durch ein Resümee aus der Feder des Sektionsleiters präsentiert), handelt es sich in der Geschichte der Tschechischen Historikertage um das erste publizierte Material, das nicht nur die Form eines gewöhnlichen Versammlungsprotokolls hat, sondern Fachaufsätze in einem Sammelband vereinigt. Auch dank dieser Form und der qualitativ hochwertigen typographischen Umsetzung dieses Tagungsbandes (den für den SHČR der Verein für die nichtkommerzielle Herausgabe von Fachliteratur SCRIPTORIUM übernahm) publizierten die Garanten einiger Sektionen noch nachträglich die Tagungsreferate in Form eigenständiger Sammelbände.¹⁷

16 Jiří PEŠEK (Red.), *VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999)* [Die VIII. Versammlung tschechischer Historiker (Königgrätz 10.–12. September 1999)], Praha 2000.

17 Libor JAN (Red.), *České církevní dějiny ve druhé polovině 20. století (Sborník příspěvků ze sekce církevních dějin na VIII. sjezdu českých historiků v Hradci Králové ve dnech 10.–12. září 1999)* [Tschechische Kirchengeschichte in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts (Sammelband mit Beiträgen der Sektion zur Kirchengeschichte auf der VIII. Versammlung tschechischer Historiker in Königgrätz vom 10. bis 12. September 1999)], *Historia ecclesiastica*, Bd. 5, Brno 2000; Jiří KOCIAN – Oldřich TŮMA (Red.), *Deset let soudobých dějin – Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků (10.–12. září 1999, Hradec Králové)* [Zehn Jahre Zeitgeschichte – die Sektion zur Zeitgeschichte auf der VIII. Versammlung tschechischer Historiker (10.–12. September 1999, Königgrätz)], Praha 2001.

Während des Historikertags gelang es zudem, der Fachöffentlichkeit ein weiteres Material vorzulegen, das in dieser Form bisher nicht existiert hatte: eine biographische Gesamtübersicht sowie Angaben über die thematische Spezialisierung von 721 tschechischen Forschern.¹⁸ Diese Publikation erwies sich im nachfolgenden Jahrzehnt nicht nur als ein praktisches Hilfsmittel für die Zusammenstellung von Forschungsteams, sondern ist auch ein einzigartiger Beleg für ein bestimmtes Maß an Selbstidentifikation der tschechischen Historikergemeinde am Ende des 20. Jahrhunderts (einige – auch bedeutende – einheimische Historiker lehnten ihre Aufnahme in dieses Gesamtlexikon ausdrücklich ab).

Der Historikertag von Königgrätz wurde neben dem unstrittigen fachlichen Erfolg noch von weiteren, für Historiker interessanten Umständen begleitet. Dabei spielte insbesondere die Tatsache eine Rolle, dass die tschechischen Medien in den Monaten vor diesem Kongress der Interpretation und der historischen Bedeutung der sog. „Beneš-Dekrete“ eine außerordentliche Aufmerksamkeit geschenkt hatten. Das Interesse galt vor allem denjenigen Präsidentendekreten, mittels derer die (schon im Protokoll der Potsdamer Konferenz angeführte) Entscheidung der Siegermächte des Zweiten Weltkrieges über die Aussiedlung der ethnischen deutschen Bevölkerung aus dem Gebiet der wiederhergestellten Tschechoslowakei in die durch den Krieg entvölkerten Besatzungszonen auf dem Gebiete des heutigen Deutschlands und Österreichs umgesetzt wurde.

Eine Reihe von einheimischen Historikern hatte in diesem Kontext vor dem Historikertag offensichtliche Fälle von vereinfachter medialer Missinterpretation komplexer historischer Prozesse kritisiert. Auch deswegen registrierten damals die tschechischen Medien (vor allem ein Teil der gesamtstaatlichen Tageszeitungen) die Vorbereitung des Historikertags, denn es hatte sich gezeigt, dass historische Themen (im gegebenen Fall vor allem die Geschichte des 20. Jahrhunderts) interessante Objekte der medialen Präsentation sein können. Es konnte erwartet werden, dass dieses Thema im Laufe der Tagung zum Gegenstand eines intensiven Meinungsaustausches werden würde.

Zu einem ungewöhnlichen Meinungsaustausch kam es dann im Verlaufe der Konferenz tatsächlich, aber dessen Hauptthema waren nicht primär die sog. „Beneš-Dekrete“, sondern die erneut aufgeworfene Frage der Notwendigkeit, sich in den Reihen der damaligen tschechischen Historikerschaft „mit der Vergangenheit auseinanderzusetzen“. Und während so die

18 Jaroslav PÁNEK – Petr VOREL, *Lexikon současných českých historiků* [Lexikon der zeitgenössischen tschechischen Historiker], Pardubice-Praha 1999.

sachliche Fachanalyse der „Dekrete-Problematik“ aus der Feder von Václav Pavlíček und Karel Malý (die viele falsche Interpretationen widerlegte, die in den vorangegangenen Monaten auf den Seiten der Zeitungen zu lesen waren)¹⁹ durch die Medien nicht reflektiert wurde, erwarteten sie mit großem Interesse den Beitrag des damals am Anfang seiner Karriere stehenden Historikers Martin Nodl.²⁰ Dieser legte der Plenarsitzung „im Namen der kommenden jungen Historikergeneration“ (d. h., derjenigen, die ihr Studium nach dem Jahre 1989 abgeschlossen hatten und bereits in Westeuropa studieren konnten) einige Vorschläge vor, wie die Situation in der tschechischen Historiographie schnell und wirksam verbessert werden könnte. Zugleich setzte er der tschechischen historischen Avantgarde kühne Ziele für die nächsten fünf Jahre.

Der tragende Gedanke der Nodl'schen Vorschläge war eine gewisse Segregation der Generationen, nach der (frei zusammengefasst) diejenigen Historiker, die in den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts geboren worden seien, die kommende junge Generation bereits nicht mehr störten, welche Meinungen sie auch immer verträten, denn sie seien schon im Jahre 1999 zu alt, um noch irgend etwas großartig beeinflussen zu können: „...Ihr Einfluss auf die Zukunft der tschechischen Geschichtswissenschaft...erlischt...während der nächsten paar Jahre...“. Die jungen Historiker störten sich nach Nodl eher an den Vierzig- bis Fünfzigjährigen: Diese waren noch bei Kräften, und es konnte erwartet werden, dass sie noch einige Jahre zur fachlichen und organisatorischen Arbeit fähig sein würden („...Misstrauen herrscht und wird herrschen gegenüber der Ende der vierziger und in den fünfziger Jahren geborenen Generation...“). Nodl und angeblich auch einen Teil seiner Generationsgenossen (zu deren Sprecher er sich erklärte) störte es, dass die wichtigen Stellen in der Hierarchie der historischen Institutionen gerade die erwähnten, allerdings nicht konkret benannten Vierzig- und Fünfzigjährigen bekleideten, die vor dem Jahre 1989 im Fach gewirkt und „ihre Vergangenheit noch nicht bewältigt“ hätten, und dass diese lose definierte Menge von Menschen über die Finanzierung der Wissenschaft in Form von Stipendien bzw. Projektmitteln entschied.

Bei einem derart konfrontativ formulierten und im Plenum vorgetragenen Referat waren selbstverständlich spontane emotionale Reaktionen zu

19 Václav PAVLÍČEK – Karel MALÝ, *Mýty a realita prezidentských dekretů* [Mythen und Realität der Präsidentendekrete], in: J. Pešek (Red.), VIII. sjezd českých historiků, S. 90–98.

20 Martin NODL, *Krise české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta* [Die Krise der tschechischen Historiographie oder Die Vergangenheit, die vergessen werden möchte], ebenda, S. 99–106.

erwarten. Unmittelbar im Plenum reagierten auf diesen Vortrag jedoch vor allem diejenigen, gegen die Nodls scharfe imaginäre Schwerter überhaupt nicht gerichtet waren, nämlich Vertreter der alten, durch den Referenten schon „abgeschriebenen“ Generation „...der Siebzigerjährigen oder derjenigen Historiker, die auf dieses gesegnete Alter zusteuern...“. Dies waren Menschen, die die Probleme der tschechischen Historikergemeinde in der Zeit der sog. Normalisierung erlebt und sich mit diesen sensiblen Fragen auf dem vorangegangenen Prager Historikertag (1993) beschäftigt hatten, und die sich noch gut daran erinnern konnten, wohin die Anwendung einfacher Argumente durch die „jungen Historiker“ in den fünfziger Jahren geführt hatte. Seine unmittelbare Missbilligung des vorgetragenen Textes brachte mit entschlossenen Worten vor allem Professor Josef Válka zum Ausdruck. In dem mit Emotionen aufgeladenen Saal war es nicht mehr weit zu einem sehr informellen Meinungsaustausch abseits des Tagungsprotokolls.

Gerade in dieser Phase jedoch wurde die Diskussion durch den Hauptorganisator der Konferenz, den Königgrätzer Dekan Professor Vladimír Wolf, beendet. Mitten in die erregte Debatte verkündete er, dass die Plenarsitzung nicht verlängert werden könne, da das Essen für die Konferenzteilnehmer bereits im nahe gelegenen Restaurant zum Servieren vorbereitet sei. Diese Einmischung in die Diskussion war offenbar nicht gezielt (Prof. Wolf hatte den Inhalt der Diskussion nicht verfolgen können, da er direkt aus dem Restaurant in den Verhandlungssaal gekommen war), zeigte sich aber trotz der Einwände der Mehrheit der Anwesenden (die die sich entfaltende Diskussion fortsetzen wollten) als diplomatisch außerordentlich weitsichtig. Während des Essens klangen die Emotionen ab und die weiteren Diskussionen wurden in einer kultivierten und sachlichen Atmosphäre fortgesetzt.

Die Organisation der Historikergemeinde, das Finanzierungssystem oder die Chancen und Möglichkeiten junger Historiker stellten tatsächlich ernste Themen dar, über die eingehender hätte diskutiert werden sollen. Nodls Interpretation und seine Aufforderungen wurden jedoch von der Mehrheit der anwesenden Historiker nicht akzeptiert, und zwar aus mehreren Gründen. Zum einen war seine Definition der Generationen nicht stichhaltig, zum zweiten aber reagierte Nodl im Wesentlichen gezielt nur auf die konkrete Prager Situation, die für die Historiker aus anderen Teilen der Tschechischen Republik nicht aktuell war. Noch einige Monate nach dem Historikertag von Königgrätz verlief vor allem in Prag eine offene Diskussion zu diesem Thema (das Historische Diskussionsforum, veranstaltet in Prag im Hauptgebäude der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik am 25. November 1999 u. a.).

Aus mehreren Gründen, vor allem aber in Hinsicht auf das Prinzip der freien Meinungsäußerung, wurde die Mehrzahl der Ansichten und Diskussionsbeiträge dieser Zeit auch in gedruckter Form publiziert. Texte, die nur im Internet veröffentlicht wurden, wurden wenigstens mit einem Hinweis auf die Webseiten vermerkt, damit sie bei Bedarf von zukünftigen Forschern aufgefunden werden können. Reaktionen auf den VIII. Tschechischen Historikertag in Königgrätz bzw. auf die zusätzlich publizierten Tagungstexte tauchten in der Fachliteratur, auf den Seiten der Tagespresse und im Internet noch fast zwei Jahre später auf (noch im Laufe des Jahres 2001).²¹

Der Rückgang des Interesses für die materiellen Probleme der jungen Historiker im Zusammenhang mit der geforderten „Vergangenheitsbewältigung“ zu Beginn des 21. Jahrhunderts hatte gute Gründe. Im Zusammenhang mit dem bevorstehenden EU-Beitritt der Tschechischen Republik und der Übernahme einiger EU-Standards begannen für die tschechischen Historiker irgendwann um das Jahr 2002 die symbolischen „sieben fetten Jahre“. Vor allem wuchs völlig unerwartet die Nachfrage nach Hochschullehrern – Historikern. Deren Entlohnung verbesserte sich im Laufe von ein paar Jahren deutlich. Der Grund dafür war im Wesentlichen die allmähliche Anwendung der sog. Bologna-Prinzipien im tschechischen Hochschulwesen. Das Schulministerium unterstützte nun die quantitative Ausweitung der Bakkalaureatsstudienplätze an den Hochschulen. Diesem Ansinnen konnten die gesellschaftswissenschaftlichen Fakultäten entsprechen, denn bei den historischen Studienfächern ist das Interesse der Studenten traditionell deutlich höher als die Anzahl der Studienplätze. Dank des Ungleichgewichts zwischen Angebot und Nachfrage entstand im Laufe der ersten Hälfte der ersten Dekade des 21. Jahrhunderts schnell ein Netz von neuen Lehrstühlen im Rahmen der neu gegründeten gesellschaftswissenschaftlichen Fakultäten, und das auch an Hochschulen, an denen in der Vergangenheit spezialisierte geschichtswissenschaftliche Fächer nicht gelehrt worden waren. Viele tschechische Historiker der jüngeren und mittleren Generation nutzten die ihnen gebotenen Gelegenheiten und nahmen aktiv den Aufbau neuer Institute in Angriff, von denen sich viele relativ schnell wissenschaftlich profilierten.

21 Eine Gesamtübersicht aller zusammengetragenen Texte, Reaktionen und Resonanzen, die mit dem VIII. Tschechischen Historikertag und den dort aufgeworfenen Fragen in Verbindung stehen, publizierte der Ausschuss des SHČR unter dem Titel: *VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999) – Bibliografie* [Die VIII. Versammlung tschechischer Historiker (Königgrätz 10.–12. September 1999) – Bibliographie], *Zpravodaj Historického klubu* 16, 2005, Nr. 1, S. 59–79.

Neben einer wachsenden Anzahl neuer Institute infolge der Einführung neuer Studienfächer (zunächst auf der Bakkalaureats-, dann auf der anschließenden Magisterebene) bedeutete auch die Modifikation der dritten Stufe des strukturierten Studiums, also des Promotionsstudiums, eine grundlegende Veränderung. Im Vergleich zu dem früheren System der wissenschaftlichen Aspiranturen, bei denen die Anzahl der Studienplätze äußerst limitiert war (Titel „CSc.“), bot die Einführung der Promotionsstudienprogramme (Titel „PhD.“) eine effektive Möglichkeit, um talentierte Historiker nach Beendigung des Magisterstudiums zu fördern, zu bezahlen und sie in Form von Doktorarbeiten in die wissenschaftlichen Teams der einzelnen Institute einzugliedern.

Es kam auch zu wesentlichen Veränderungen im Forschungsfördersystem (in erster Linie der Projekt-Agentur der Tschechischen Republik – *Grantová agentura České republiky*, GA ČR). Hier wurden für wissenschaftliche Mitarbeiter am Anfang ihrer Karriere „weichere“ Parameter für die Erlangung von Finanzmitteln gesetzt (sog. Post-Doc-Projekte) als bei den Standardprojekten. Die traditionellen historischen Institute an den „alten“ philosophischen Fakultäten konnten in dieser Zeit in der Regel auch auf Geldmittel zugreifen, die den Hochschulen in Form sog. „wissenschaftlicher Vorhaben“ (*výzkumné záměry*) gewährt wurden. Auch diese früher nicht da gewesene Form der finanziellen Unterstützung ermöglichte es, die Forschung junger Wissenschaftler in den geschichtswissenschaftlichen Fächern zu fördern.

Einfach gesagt: Wer von den tschechischen Historikern der jungen oder mittleren Generation etwas konnte, Interesse an wissenschaftlicher Arbeit hatte und nicht faul war, konnte in dieser Zeit seine Qualitäten zur Geltung bringen. Und es ging nicht nur um Dauerarbeitsplätze an den neu entstehenden Lehrstühlen oder um Projektmittel für die wissenschaftliche Grundlagenforschung. Die tschechischen Verlage „schlugen“ sich förmlich um die Manuskripte von Büchern mit einer historischen Thematik, denn die Mehrzahl der Themen der National- und Weltgeschichte verkaufte sich gut. Wer am Ende des 20. Jahrhunderts tatsächlich das Potenzial hatte, „gedankenreiche und konzeptionelle Arbeiten hervorzubringen, die sich dem höchsten Niveau der westeuropäischen Geschichtswissenschaft wenigstens annähern“ (wie es von sich und seinen Generationsgenossen M. Nodl in seiner Aufforderung aus dem Jahre 1999 binnen fünf Jahren erwartete), konnte dieses Ziel in den ersten Jahren des neuen Jahrtausends ohne irgendwelche wesentliche, objektive Hindernisse erreichen.

In dieser sehr dynamischen und für die tschechische Historiographie auf gewisse Weise expansiven Zeit näherte sich erneut der Termin des

nächsten Historikertags. In Königgrätz war im Jahre 1999 verabredet worden, dass der folgende Kongress nach weiteren fünf Jahren stattfinden solle (also in dem Intervall, das traditionell die slowakischen Kollegen einhielten), und zwar in Mähren bzw. konkret in Brünn oder Olmütz. Beide Varianten wurden unverbindlich in Aussicht gestellt, denn in dem Tagungsband des VIII. Tschechischen Historikertags (im Unterschied zum Versammlungsprotokoll vom Jahre 1993) wird diese Forderung nirgends explizit erwähnt. Mit dem Näherrücken des Jahres 2004 zeigte sich allerdings, dass keiner der beiden erwähnten mährischen Standorte für die Organisation eines gesamtstaatlichen Historikertags vorbereitet war. Im Jahre 2004 hatte der SHČR also eine ähnliche Situation zu lösen wie im Jahre 1997.

Dieses Mal erwies es sich als geeignete Lösung, den nächsten Historikertag in Pardubice/Pardubitz auszurichten, wo an der Universität Anfang des Jahres 2001 die Fakultät für Humanistische Studien gegründet worden war, die auch die Lehre der geschichtswissenschaftlichen Fächer garantierte (seit dem Jahre 2004 trägt sie den Namen Philosophische Fakultät der Universität Pardubitz). Hier fanden gerade im Laufe des Jahres 2004 drei große internationale Konferenzen statt,²² weswegen bei der Sitzung des SHČR-Ausschusses der Vorschlag gemacht wurde, ob die Pardubitzer Historiker nach diesen Erfahrungen nicht imstande wären, auch die Organisation des gesamtstaatlichen Historikertags zu übernehmen. Als möglicher Termin wurde der September 2006 bestimmt. Die Tatsache, dass zwei aufeinanderfolgende Historikertage in Ostböhmen stattfanden, war also keine Intention des SHČR, sondern in beiden Fällen in gewisser Weise eine Improvisation, die sich jedoch als tragfähig erwies.

Mit der Vorbereitung der Pardubitzer Tagung hing unmittelbar auch ein Wechsel in der Leitung des SHČR zusammen: Im Jahre 2005 wurde aus diesen praktischen Gründen zum ersten Mal ein Nicht-Prager (Pardubitzer), Petr Vorel, zum Vorsitzenden gewählt.²³ Die inhaltliche Vorbereitung des

22 Die aus ihnen resultierenden Tagungsbände erschienen im folgenden Jahr: Lenka BOBKOVÁ – Ryszard GŁADKIEWICZ – Petr VOREL (Red.), *Arnošt z Pardubic (1297–1364). Osobnost – okruh – dědictví / Postać – środowisko – dziedzictwo* [Ernst von Pardubitz (1297–1364). Persönlichkeit – Umfeld – Erbe], Wrocław–Praha–Pardubice 2005, und Halina MANIKOWSKA – Jaroslav PÁNEK (Red.), *Political Culture in Central Europe (10th–20th Century)*, Part I – Middle Ages and Early Modern Era, Prague 2005. Die Publikation der Ergebnisse der dritten Konferenz erfolgte erst nach längerer Zeit: Eva DOLEŽALOVÁ – Jaroslav PÁNEK (Red.), *Confession and Nation in the Era of Reformations (Central Europe in comparative Perspective)*, Prague 2011.

23 Prof. Petr Vorel war für zwei Amtszeiten Vorsitzender des SHČR, 2005–2008 und 2008–2011. In der Zeit seines Vorsitzes diente als Basis des SHČR weiterhin das Arbeitszimmer des ehemaligen Vorsitzenden Prof. Pešek (FSV UK Praha), später

Historikertags war eine Kollektivarbeit, gemeinsam koordiniert durch die Vertreter der historischen Institute an drei philosophischen Fakultäten, die sich gerade am Beginn des ersten Jahrzehnts des 21. Jahrhunderts konstituiert hatten. Es handelte sich um die Philosophischen Fakultäten der Südböhmischen Universität in České Budějovice/Budweis (Doz. Marie Ryantová), der Jan-Evangelista-Purkyně-Universität in Ústí nad Labem/Aussig (Doz. Michaela Hrubá) und der Universität Pardubitz (Prof. Petr Vorel). Offizieller Mitorganisator der IX. Versammlung tschechischer Historiker war neben dem SHČR und der Philosophischen Fakultät der Universität Pardubitz auch das Historische Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in Prag.

Bei der Vorbereitung des Programms des IX. Tschechischen Historikertags entschied sich der erwähnte dreigliedrige Planungsausschuss zu einer anderen Lösung als bei den vorangegangenen Historikertagen der Jahre 1993 und 1999. Nach einer langen und reichen Diskussion zwischen der Leitung des SHČR und den historischen Instituten der ganzen Republik wurden drei Hauptthemenkreise verabredet, welche die tschechische Historiographie mehrheitlich als die wichtigsten betrachtete und denen auf der Tagung die größte Aufmerksamkeit zukommen sollte. Mit der Organisation des konkreten wissenschaftlichen Programms der drei großen Sektionen wurden Jaroslav Pánek (Historisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Prag), „Die Geschichte der böhmischen Länder im internationalen Kontext“, Zdeněk Beneš (Philosophische Fakultät der Karls-Universität Prag), „Der Geschichtsunterricht im gegenwärtigen Schulwesen und seine Reform“, und Tomáš Knoz (Philosophische Fakultät der Masaryk-Universität Brunn), „Die Historie im Kontext anderer Wissenschaftsdisziplinen“, beauftragt.

Neben diesen drei großen Blöcken, über deren thematische Ausrichtung im Vorfeld entschieden wurde, schufen die Organisatoren der Tagung auch Raum für die Veranstaltung kleinerer thematischer Sektionen. Dieses Angebot nutzten jedoch lediglich die Doktoranden einiger Universitäten, die sich vorwiegend mit Themen beschäftigten, welche sowohl mit dem Studium der Geschichtswissenschaften als auch mit dem Aufbau einer fachspezifischen

(seit dem Jahre 2009) traf sich der Ausschuss des SHČR regelmäßig im Studienraum des Instituts für Zeitgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik (ÚSD AV ČR) auf der Prager Kleinseite. Das ÚSD AV ČR übernahm so in Gestalt des Geschäftsführers des SHČR, Prof. Jiří Kocian, die administrative Tätigkeit des SHČR-Ausschusses. Zum neuen Vorsitzenden wurde im November 2011 gerade Prof. Kocian gewählt, so dass die technische Unterstützung der Tätigkeit des SHČR vonseiten des ÚSD AV ČR gewahrt bleibt.

Informationsdatenbank („Historisches Portal“) zusammenhängen, um deren Einrichtung und Betrieb sich der SHČR in Kooperation mit dem Historischen Seminar der Philosophischen Fakultät der Jan-Evangelista-Purkyně-Universität in Aussig schon längere Zeit bemüht hatte. Während des Pardubitzer Kongresses erschien die baldige Realisierung dieses Projektes sehr aussichtsreich (dank eines sehr gut ausgearbeiteten Projektes, das die Aufnahme der Tätigkeit dieser grundlegenden Informationsbasis gewährleisten sollte); diese Erwartung hat sich jedoch letztlich nicht erfüllt.

Der Pardubitzer Historikertag verlief in einer sehr arbeitsamen Atmosphäre. Die Konzentration des Programms auf allgemeinere Themen bei einer zugleich zahlreicheren Beteiligung an den einzelnen großen Sektionen (als es bei Dutzenden von Teilsektionen möglich gewesen wäre) wurde von dem Gros der Anwesenden als positiv gewertet. Auf das außerordentliche Interesse der Teilnehmer stieß speziell die „interdisziplinäre“ Sektion von Tomáš Knoz, in der historische Themen mit den Ansichten von Wissenschaftlern aus anderen Fächern, einschließlich der naturwissenschaftlichen und technischen, konfrontiert wurden. Diese Konzeption wurde schon während der Tagung als innovativer methodischer Beitrag gewertet.

Der IX. Tschechische Historikertag wurde von zahlreichen ausländischen Kollegen besucht, was sich selbstverständlich auf gewisse Weise aus der thematischen Ausrichtung der von Prof. Pánek organisierten Sektion ergab. Im Kontext der Vorbereitung der Pardubitzer Konferenz war es nämlich dem Historischen Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in Prag gelungen, ein außergewöhnliches Werk herauszugeben – ein umfangreiches, dreibändiges bibliographisches Lexikon ausländischer Historiker, die sich mit der Geschichte der böhmischen Länder befassen.²⁴ Inhaltlich ist dieses praktische Werk ähnlich gegliedert wie das Lexikon der zeitgenössischen tschechischen Historiker aus dem Jahre 1999 (einschließlich der jeweiligen Bibliographien und Forschungsschwerpunkte). Die Vorbereitung der Unterlagen für die Zusammenstellung dieses Lexikons, das 472 Historiker aus der ganzen Welt erfasst, war allerdings wesentlich anspruchsvoller.

Während des Pardubitzer Historikertags fand auch eine Sitzung mit den offiziellen Vertretern der polnischen und slowakischen Historiographie statt, die vom Tschechischen Nationalkomitee der Historiker organisiert wurde, dessen Vorsitzender in dieser Zeit Jaroslav Pánek war. Als Impuls für die Vertiefung der Zusammenarbeit zwischen diesen drei Historikergemeinden,

24 Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, Bd. 1–3, Praha 2005.

die außer durch die gemeinsame mitteleuropäische Geschichte auch durch die Absenz von Sprachbarrieren verbunden sind, ging aus dieser Sitzung der Entwurf für ein gemeinsames Vorgehen bei der Vorbereitung des Programms des XX. Internationalen Kongresses der Geschichtswissenschaften (Amsterdam 2010) hervor, für den gerade Ende des Jahres 2006 Sektionsentwürfe durch die nationalen Komitees eingereicht werden konnten.

Auf dem IX. Tschechischen Historikertag herrschte die allgemeine Überzeugung, dass der lang anhaltende Niedergang des schulischen Geschichtsunterrichts noch umgekehrt werden könne. Die Gefahr, die jeder Gesellschaft droht infolge des Verlustes dieser Komponente der eigenen Identität,²⁵ nehmen Historiker selbstverständlich deutlicher wahr als andere. Die Notwendigkeit der Weiterentwicklung des schulischen Geschichtsunterrichts hatten im Übrigen bereits die Teilnehmer des VII. Historikertags betont. In dem Konferenzbeschluss des Jahres 1993 empfahlen sie dem Historischen Club, „in Verhandlungen mit dem Schulministerium zu treten und die Forderung der Geschichtslehrer an den Grund-, Mittel- und Fachmittelschulen nach einer Verbesserung der unbefriedigenden Bedingungen des Geschichtsunterrichts, d. h. nach mehr Raum für den Geschichtsunterricht in den Lehrplänen, nach einer qualitativ verbesserten Ausbildung der Lehrer und der besseren Ausstattung mit Hilfsmitteln, zu unterstützen...“.²⁶ Das Ringen um den Geschichtsunterricht in den Schulen und um die Erhaltung seiner Stundendotation fand in den nachfolgenden Jahren auf verschiedenen Ebenen statt, und zwar vor allem dank der Assoziation der Geschichtslehrer (*Asociace učitelů dějepisu*, ASUD). Diese ist kollektives Mitglied des SHČR, und ihre Aktivitäten fanden immer die Unterstützung des SHČR-Ausschusses, wenn auch verständlicherweise im begrenzten Rahmen der Möglichkeiten, die den Vorsitzenden und dem Ausschuss zur Verfügung standen.

Die Tatsache, dass die weitere Zukunft des Geschichtsunterrichts in der Tschechischen Republik Mitte der ersten Dekade des 21. Jahrhunderts von der Historikergemeinde als bedroht wahrgenommen wurde, war auch der Grund dafür, dass dieses Thema als einer der Hauptblöcke des Pardubitzer Historikertags gewählt wurde. Die von Prof. Beneš organisierte „didaktische“ Sektion wurde von den Geschichtslehrern der Grund- und Mittelschulen

25 In größeren Kontexten siehe zuletzt Petr VOREL, *Trade and Civilization in the History and the Evolution of Civilizations (Prologomena)*, *The Czech Historical Review / Český časopis historický* 109, 2011, S. 195–217.

26 *Usnesení VII. sjezdu českých historiků* [Beschluss der VII. Versammlung tschechischer Historiker], in: Z. Pousta (Red.), *VII. sjezd českých historiků*, S. 209–210; die zitierte Passage befindet sich in Punkt 1 auf S. 209.

zuhauf besucht. Die tatsächlichen Folgen der Schulreform für den Geschichtsunterricht konnten dank der durch sie vermittelten praktischen Erfahrungen viel konkreter behandelt werden, als wenn es sich nur um eine theoretische Debatte gehandelt hätte.

Die Reaktion der Medien auf den IX. Tschechischen Historikertag war im Vergleich zu dem VIII. Historikertag in Königgrätz relativ gering. Ähnlich wie im Jahre 1999 richtete sich die Aufmerksamkeit der Medien im Vorfeld der Veranstaltung auf konkrete Personen aus den Reihen der älteren tschechischen Historiker mit dem Ziel, sie zu skandalisieren und auf diese Weise das Interesse der Leser zu wecken. Es wäre müßig, sich mit der Qualität der damaligen Ausfälle der Medien oder den Autoren der medialen Angriffe zu beschäftigen; ich verweise an dieser Stelle nur auf František Šmahel, der eine prägnante Charakterisierung vornahm: „...eine böswillige und durch und durch ehrverletzende Kampagne...“.²⁷

In der Zeit des Historikertags zeigten für dessen Programm hauptsächlich die regionalen Medien (Presse und Rundfunk) Interesse, denen die einheimischen wie ausländischen Konferenzteilnehmer einige Interviews gaben. Den Verlauf des Historikertags dokumentiert ein Videofilm, den (ebenso wie die Interviews mit dem Großteil der ausländischen Besucher der Tagung) die Doktoranden der Philosophischen Fakultät Pardubitz im Rahmen ihres Studienpraktikums drehten.

Die wichtigsten Tagungsbeiträge wurden kurz nach dem Historikertag in Zeitschriftenform publiziert.²⁸ Die gesamte Tagung wurde dann der Fachöffentlichkeit in einem Sammelband mit Tagungsreferaten bzw. Fachaufsätzen zugänglich gemacht, die auf Basis der Beiträge in den Plenarsitzungen sowie den einzelnen Sektionen entstanden waren. Die Tagungsdokumentation umfasst drei Bände, die graphisch vereinheitlicht und nach den ursprünglichen thematischen Sektionen gegliedert sind.

Der erste Band, der binnen eines Jahres nach dem Historikertag erschien, beinhaltet die Referate der Plenarsitzung („Die Geschichtswissen-

27 František ŠMAHEL, *Závěrečný projev na IX. sjezdu českých historiků v Pardubicích 8. září 2006* [Abschlussvortrag auf der IX. Versammlung tschechischer Historiker in Pardubitz am 8. September 2006], in: IX. sjezd českých historiků (Pardubice 6.–8. září 2006) [Die IX. Versammlung tschechischer Historiker (Pardubitz 6.–8. September 2006)], Bd. 1, Zdeněk Beneš – Jiří Pešek – Petr Vorel (Red.), Hauptredaktion des Tagungsprotokolls Michaela Hrubá – Marie Ryantová – Petr Vorel, Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2007, S. 69 (Šmahel zitiert hier die konkreten Zeitungsartikel und Texte, die er im Sinn hat).

28 Die Hauptreferate wurden bereits Anfang des Jahres 2007 publiziert, siehe *Český časopis historický* 105, 2007, Nr. 1; weitere Texte folgten dann im Laufe des Jahres 2007 auf den Seiten des *Zpravodaj Historického klubu* 18, 2007.

schaft in der Tschechischen Republik an der Wende vom XX. zum XXI. Jahrhundert“) sowie Studien aus der von Zdeněk Beneš organisierten Sektion („Der Geschichtsunterricht im gegenwärtigen Schulwesen und seine Reform“).²⁹ Die zwei weiteren, wesentlich umfangreicheren Bände verlangten eine intensivere Vorbereitung, weswegen sie erst zwei Jahre nach Veranstaltung des Historikertags herausgegeben wurden (2008). Der zweite Band enthält die Referate der von Tomáš Knoz geleiteten Sektion („Die Historie im Kontext anderer Wissenschaftsdisziplinen“),³⁰ der dritte Band die von Jaroslav Pánek geleitete Sektion („Die tschechische Geschichte in der zeitgenössischen auswärtigen Historiographie“).³¹ Die Drucklegung aller drei Bände gewährleisteten die Historiker der Philosophischen Fakultät der Jan-Evangelista-Purkyně-Universität in Aussig.

Auf die komplette Dokumentation des IX. Tschechischen Historikertags von Pardubitz musste die Historikergemeinde *de facto* bis zum Frühjahr 2009 warten. Nach den Erfahrungen mit der Organisation der vorangegangenen Kongresse war klar, dass, wenn der folgende X. Historikertag tatsächlich im Jahre 2011 stattfinden sollte (das Fünf-Jahres-Intervall wurde schon im Jahre 1999 gutgeheißen), verbindliche Verhandlungen mit der nächsten Partner-Institution notwendigerweise schon mit einem zweijährigen Vorlauf aufgenommen werden mussten, um die Finanzierung der Konferenz planen und Förderanträge auf regionaler Ebene einreichen zu können. Auch in Pardubitz wurde im Jahre 2006 verabredet, dass der nächste Historikertag in Mähren stattfinden solle, bindende Zusagen gab es jedoch nicht, und die führenden Repräsentanten derjenigen Zentren der mährischen Geschichtswissenschaft, die für die Ausrichtung einer solchen Aktion in Betracht kamen, deklarierten im Jahre 2009, dass sie eine Zusam-

29 *IX. sjezd českých historiků (Pardubice 6.–8. září 2006)* [Die IX. Versammlung tschechischer Historiker (Pardubitz 6.–8. September 2006)], Bd. 1, Zdeněk BENEŠ – Jirí PEŠEK – Petr VOREL (Red.), Hauptredaktion des Tagungsprotokolls Michaela HRUBÁ – Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL, Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2007.

30 *IX. sjezd českých historiků (Pardubice 6.–8. září 2006)*, svazek 2: *Historie v kontextu ostatních vědních disciplín* [Die IX. Versammlung tschechischer Historiker (Pardubitz 6.–8. September 2006), Band 2: Die Historie im Kontext anderer Wissenschaftsdisziplinen], Jan DVOŘÁK – Tomáš KNOZ (Red.), Hauptredaktion des Tagungsprotokolls Michaela HRUBÁ – Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL, Brno-Pardubice-Praha–Ústí nad Labem 2008.

31 *IX. sjezd českých historiků (Pardubice 6.–8. září 2006)*, svazek 3: *České dějiny v současné zahraniční historiografii* [Die IX. Versammlung tschechischer Historiker (Pardubitz 6.–8. September 2006), Band 3: Die tschechische Geschichte in der zeitgenössischen auswärtigen Historiographie], Jaroslav PÁNEK und Koll., Hauptredaktion des Tagungsprotokolls Michaela HRUBÁ – Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL, Pardubice-Praha–Ústí nad Labem 2008.

menarbeit bei der Organisation des Historikertags im Jahre 2011 zu diesem Zeitpunkt noch nicht garantieren könnten.

Die Wahl des Tagungsortes für den X. Tschechischen Historikertag nahm so einen recht ungewöhnlichen Verlauf. Entschieden wurde sie im niederländischen Utrecht, wo Anfang August 2009 der XV. Weltkongress für Wirtschaftsgeschichte (XV. World Economic History Congress) stattfand. An der Organisation der tschechischen Beteiligung an diesem Weltkongress wirkte maßgeblich die Philosophische Fakultät der Universität Ostrau mit, deren Mitarbeiter eine der selbstständigen Kongresssektionen garantierten.³² An dem Kongress nahmen zugleich zwei Ausschussmitglieder des SHČR aktiv teil (neben dem damaligen Vorsitzenden des SHČR Petr Vorel noch Milan Hlavačka). Unter dem Eindruck des professionellen Ablaufs und der inhaltlichen Qualität der erwähnten Sektion habe ich gemeinsam mit Milan Hlavačka die Ostrauer Kollegen angesprochen, ob sie nicht bereit wären, sich der Organisation des X. Tschechischen Historikertags im Jahre 2011 anzunehmen. Nach der Klärung der Basisvoraussetzungen bekundete der Dekan der Philosophischen Fakultät der Universität Ostrau, Aleš Zářický, noch in Utrecht sein vorläufiges Einverständnis; seinen „niederländischen“ Standpunkt bekräftigte er dann nach der Rückkehr nach Ostrau (nach der Überprüfung der realen Bedingungen vor Ort) und erfüllte sein Versprechen anschließend in vollem Maße.

Bereits Ende des Jahres 2009 wurden somit die Verhandlungen über die Form und den Inhalt des Ostrauer Historikertags eingeleitet. Ursprünglich wurde das „Pardubitzer Modell“ dreier thematischer Blöcke entworfen, aber bereits im Laufe des Jahres 2010 war klar, dass die entworfenen Themen, auf die sich jeweils einige wichtige historische Institute geeinigt hatten, so unterschiedlich waren, dass es nicht zweckmäßig wäre, die Anzahl der Hauptsektionen zahlenmäßig zu begrenzen.

Die daraus resultierende Gestaltung des Tagungsprogramms stellte so einen gewissen Kompromiss dar zwischen dem Königgrätzer und dem Pardubitzer Kongress: Es wurden fünf Haupt-Sektionen festgelegt, dazu eine studentische und eine Poster-Sektion. Dabei wurde wie in Pardubitz allen historischen Instituten die Möglichkeit gegeben, weitere „freie“ Sektionen

32 Die Sektion „Public activity of businessmen on the local and country level in 1800–1914“, veranstaltet in Utrecht am 7. 8. 2009 (Organisatoren A. Zářický – L. Fasora – M. Myška); publiziert in Aleš ZÁŘICKÝ (Hrsg.), *The Involvement of Businessmen in Local and Regional Public Life in Central Europe 1800–1914: contributions for the XVth World Economic History Congress in Utrecht, the Netherlands, from 3 to 7 August 2009* (Session 19: Public Activity of Businessmen at a Local and Countrywide Level in 1800–1914), Ostrava 2009.

je nach Interesse zu gestalten (die Ostrauer Kollegen garantierten eine ausreichende Menge von Tagungsräumen).

Die Tagungsmaterialien aus Ostrau sind bisher noch nicht veröffentlicht. In diesem Band des *Český časopis historický* (Tschechische Historische Zeitschrift) werden einige ausgewählte Hauptreferate, die im Plenum vorgetragen wurden, sowie wichtige Beiträge aus den Sektionen publiziert.⁵⁵ Deswegen sollen an dieser Stelle kurz die Hauptthemen des Programms vorgestellt werden. Durch den Ausschuss des SHČR wurden die folgenden Sektionen mit diesen Garanten ausgewählt: Sektion A – *Die Nutzung moderner Technologien in der historischen Forschung und der Dokumentation*, die Garanten waren Petr Sommer (Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik) und Václav Ledvinka (Archiv der Hauptstadt Prag); Sektion B – *Die Moderne Geschichte und Zeitgeschichte in der fachlichen und medialen Interpretation*, die Garanten waren Jiří Kocian (Institut für Zeitgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik) und Jaroslav Šebek (Historisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik); Sektion C – *Die heutigen und zukünftigen Wege der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte – Wohin verschwand die Geschichte der Arbeit?*, der Garant war Milan Hlavačka (Philosophische Fakultät der Karls-Universität Prag); Sektion D – *Neue Trends und Zugänge zur mittelalterlichen Geschichte der böhmischen Länder*, die Garanten waren Lenka Bobková (Philosophische Fakultät der Karls-Universität Prag), Libor Jan (Philosophische Fakultät der Masaryk-Universität Brünn) und Jan Stejskal (Philosophische Fakultät der Universität Pardubitz); Sektion E – *Die historische Kultur und die geschichtliche Bildung in der gegenwärtigen tschechischen Gesellschaft*, die Garantin war Blažena Gracová (Philosophische Fakultät der Universität Ostrau). Die gesonderte studentische Sektion trug den Titel „*Ausgewählte Fragen der Wirtschafts- und Sozialgeschichte aus der Werkstatt junger Historiker*“, die Garanten waren Stanislav Knob und Michaela Závodná (Philosophische Fakultät der Universität Ostrau). Die Poster-Sektion, die während der gesamten Dauer der Tagung ausgestellt wurde, war dem Thema „*Historische Landschaft – historischer Raum. Realität und Virtualität*“ gewidmet.

Im Unterschied zu dem vorherigen Historikertag in Pardubitz war in Ostrau das Interesse an der Organisation kleinerer „freier“ Sektionen

55 Eine Übersicht des Programms der einzelnen Sektionen steht auf den Webseiten des Historikertags zur Verfügung: http://konference.osu.cz/sjezd2011ostrava/3_zakladni-informace.html. Bei einigen Referaten besteht die Möglichkeit, schon jetzt auf den Volltext zuzugreifen.

unerwartet groß. Der Ausschuss des SHČR begrüßte das, wenn dies auch für die Ostrauer Organisatoren eine größere organisatorische Belastung bedeutete als ursprünglich angenommen werden konnte. Von den „freien“ Sektionen wurden auf dem Historikertag in Ostrau letztlich sechs ausgerichtet: *Die sozialen Aspekte der demographischen Entwicklung*, Garanten: Lumír Dokoupil (Philosophische Fakultät der Universität Ostrau) und Eduard Maur (Philosophische Fakultät der Universität Pardubitz); *Grenzen und Felder der interdisziplinären Zusammenarbeit*, Garant: Jaroslav David (Philosophische Fakultät der Universität Ostrau); *Das aktuelle studentische Leben und der studentische Aktivismus*, Garant: Vít Strobach (Verein der Geschichtsstudenten der Philosophische Fakultät der Karls-Universität Prag, e. V.); *Grenze und Identität*, Garanten: Miloš Řezník (Universität Chemnitz) und Lenka Řezníková (Philosophisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik); *Die Geschichte des Körpers: Quellen, Konzepte, Historiographie*, Garant: Milena Lenderová (Philosophische Fakultät der Universität Pardubitz); *Die Historischen Hilfswissenschaften in der zeitgenössischen Historiographie*, Garanten: Marie Bláhová (Philosophische Fakultät der Karls-Universität Prag) und Tomáš Krejčík (Philosophische Fakultät der Universität Ostrau).

Schon aus dieser kurzen Auflistung ist evident, wie mannigfaltig und reich das Programm des Ostrauer Historikertags war. Unter jedem der angeführten Themen verbirgt sich in der Mehrzahl der Fälle eine eigenständige wissenschaftliche Konferenz mit einem reichen Programm. Die Ostrauer Tagung hat somit eindeutig erwiesen, dass eine derartige „Vereinsmeierei“ (wie einige tschechische Historiker in den neunziger Jahren die Bemühungen um eine Wiederbelebung der professionellen Fachorganisation bezeichnet hatten)³⁴ nicht nur Sinn hat, sondern auch für die natürliche Entwicklung der Nationalhistoriographie als Ganzes völlig unerlässlich ist. In Ostrau ist es gelungen, die Erfahrungen mit der Ausrich-

34 Die traditionelle Vorlesungstätigkeit des SHČR gewann zu Beginn des 21. Jahrhunderts zudem eine neue Dimension: zum einen dank des Entgegenkommens der Leitung des Nationalmuseums in Prag, das für die Vorlesungszyklen des SHČR (ebenso wie für die Generalversammlungen) traditionell seine Repräsentationsräume in dem historischen Gebäude auf dem Wenzelsplatz (und nach dem Beginn der Rekonstruktion dieses Objekts im Jahre 2010 in dem gegenüberliegenden neuen Gebäude) umsonst zur Verfügung stellte, zum anderen dank der Themenwahl, die sich auch für zusammenfassende Publikationen eignete. Das bisher wichtigste und auf dem Buchmarkt sehr erfolgreiche Ergebnis dieser Tätigkeit des SHČR ist die umfangreiche Publikation, welche der SHČR in Zusammenarbeit mit dem Verlag Paseka realisierte: Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL (Red.), *Čeští králové* [Die böhmischen Könige], Praha-Litomyšl 2008.

tung der vorangegangenen Historikertage zu verzinsen, so dass das Ergebnis schon eine normale Begegnung von Fachspezialisten war, deren Programm konkreten wissenschaftlichen Bedürfnissen entsprang und nicht nur eine aktuelle Übersicht über die neuesten Ergebnisse beinhaltete, sondern auch eine wichtige Diskussion über die Beziehung der tschechischen Historiographie zum Ausland wie auch über ihre zukünftige Ausrichtung. Als wichtig erachte ich auch die Tatsache, dass sich Historiker aus den meisten wichtigen Zentren der historischen Forschung in der Tschechischen Republik an dem Ostrauer Historikertag beteiligten (sowohl in der Vorbereitungsphase als auch im Rahmen der Tagung).

Ein Vorteil war auch die kurz zuvor erworbene Erfahrung mit ähnlichen Aktionen, die in der Struktur unserer Wissenschaftsdisziplin um eine Stufe höher stehen. Die tschechische Historikerkunft hatte sich nämlich im Laufe der ersten Dekade des 21. Jahrhunderts in nicht unerheblichem Maße an der Vorbereitung der Internationalen Kongresse in Sydney (2005) und Amsterdam (2010) beteiligt. So gelang es nicht nur, offizielle Kontakte zu ähnlichen professionellen Fachorganisationen im Ausland anzuknüpfen (also Verträge über die Zusammenarbeit zu unterschreiben), sondern vor allem diese Kontakte mit einem realen Inhalt zu füllen. An dieser Stelle muss die Einladung der Verbandes der Historiker und Historikerinnen Deutschlands an den SHČR hervorgehoben werden, auf der 47. Versammlung deutscher Historiker in Dresden im Oktober 2008 eine eigenständige Gastsektion zu organisieren. Diese Aufgabe erfüllte die tschechische Historiographie mit Würde.³⁵

Vor allem jedoch entwickelte sich eine intensive Zusammenarbeit zwischen der polnischen, slowakischen und tschechischen Historiographie, die aus den Verhandlungen auf dem IX. Historikertag entstanden war. In diesem Falle kam es in den Jahren 2008–2010 zum Abschluss dreier bilateraler Abkommen über die Zusammenarbeit zwischen den Berufsorganisationen der tschechischen und polnischen, der polnischen und slowakischen bzw. der slowakischen und tschechischen Historiker. Diese Abkommen wurden nicht nur durch die reziproke Beteiligung an den jeweiligen Historikertagen erfüllt,³⁶ sondern auch durch die Organisation regelmäßiger

35 Jiří PEŠEK – Petr VOREL (Hrsg.), *Neue tschechische Interpretationen der Fragen des tschechisch-deutschen Zusammenlebens* (47. Deutscher Historikertag / Dresden 2008 – Die Vorträge der tschechischen Gastsektion), Magdeburg 2011.

36 An der XVIII. Versammlung polnischer Historiker, die im Jahre 2009 in Olsztyn/Allenstein stattfand, nahmen für den Ausschuss des SHČR Prof. Pánek, Prof. Kocian und Prof. Vorel teil; an der XIV. Versammlung slowakischer Historiker, veranstaltet im Jahre 2011 in Prešov/Eperies, beteiligten sich Prof. Vorel und Prof. Kocian.

wissenschaftlicher, polnisch-tschechisch-slowakischer Biennalen³⁷ und die Herausgabe der neuen dreisprachigen Fachzeitschrift *Historia Slavorum Occidentis*, die seit dem Jahr 2011 in Toruń/Thorn erscheint. Im Verlaufe des X. Tschechischen Historikertags in Ostrau fand ebenfalls eine Sitzung der führenden Vertreter der polnischen, tschechischen und slowakischen Historiographien statt, auf der (ähnlich wie fünf Jahre zuvor in Pardubitz) die Möglichkeiten eines gemeinsamen Vorgehens bei der Vorbereitung des bevorstehenden Internationalen Kongresses für Geschichtswissenschaften, der im Jahre 2015 im chinesischen Jinan stattfinden wird, besprochen wurden.

Die Frage der Beziehung zu den auswärtigen Historiographien halte ich für ein wichtiges Thema, das auf dem Ostrauer Historikertag auf mehreren Ebenen anklang. Zu Beginn des 21. Jahrhunderts hat sich die tschechische Historiographie bereits *de facto* in die wissenschaftlichen Hauptströmungen der europäischen und globalen Historiographie integriert. Dabei handelte es sich um die natürliche Entwicklung einer konkreten Zusammenarbeit einzelner Institute und bedeutender Historiker, deren Forschungsergebnisse für die ausländischen Kollegen interessant sind. Solange die Öffnung der Grenzen mit einer Verbesserung der materiellen Bedingungen einhergeht (heute stellt es schon kein Problem mehr dar, erfolgreichen Wissenschaftlern oder begabten Doktoranden Forschungsreisen nach Wien, Rom oder Madrid zu finanzieren), schafft es ein bedeutender Teil der tschechischen Historiker, sich mit seinen Forschungen im internationalen Kontext durchzusetzen. Dies wurde eindeutig sowohl durch die Evaluation der gesellschaftswissenschaftlichen Institute der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik (die unter Beteiligung ausländischer Fachleute an der Wende der Jahre 2010–2011 verlief) als auch durch die Präsentation der Forschungsergebnisse in einem Großteil der Referate gerade auf dem Ostrauer Historikertag nachgewiesen.

Sicher darf auch in diesem Falle nicht generalisiert werden. Dennoch wage ich zu behaupten (nach den Erfahrungen der letzten fünf Jahre, in denen ich die Möglichkeit hatte, mich an einer Reihe von größeren internationalen historischen Kongressen und Konferenzen zu beteiligen), dass die Ergebnisse der tschechischen Historiographie bereits an der Wende von der ersten zur zweiten Dekade des 21. Jahrhunderts in ihren quantitativen

Umgekehrt nahmen an dem X. Tschechischen Historikertag in Ostrau Delegationen polnischer (mit Prof. Krzysztof Mikulski an der Spitze) und slowakischer Historiker (mit Prof. Petr Švorc an der Spitze) teil.

37 Die erste Biennale fand unter dem Titel „Die Bilanz der Öffnung“ im Jahre 2010 in Kraków/Krakau statt; die zweite Biennale, die der zeitgeschichtlichen Thematik gewidmet ist, wird im Oktober 2012 in Pardubitz veranstaltet.

wie qualitativen Proportionen einem Vergleich mit jeder westeuropäischen Historiographie standhalten. Leider gilt jedoch weiterhin „slavica non leguntur“. Es ist schwierig, ein dauerhaftes System zu schaffen, dass die Präsentation der aktuellen Ergebnisse der tschechischen Historiographie in den Weltsprachen unterstützen würde (worum sich für gewöhnlich jeder Forscher individuell bemüht). Auf Grundlage der Diskussion, die im Rahmen des Historikertags in Ostrau verlief, meine ich, dass etwa ein System, das eine direkte finanzielle Unterstützung für die Herausgabe von Übersetzungen der bedeutendsten neuen Bucherscheinungen der tschechischen Historiographie in die Weltsprachen (ob nun durch den SHČR, die Akademie der Wissenschaften oder eine andere ständige Form garantiert) gewährleisten würde, die Wahrnehmung der tschechischen Historiographie verstärken könnte, und das auch bei der Gestaltung einer neuen gemeinsamen Interpretation der europäischen Geschichte im Rahmen der Europäischen Union.

Während die Entwicklung des wissenschaftlichen Potenzials der tschechischen Historiographie im Verlaufe der ersten Dekade des 21. Jahrhunderts als positiv bewertet werden kann,⁵⁸ trifft auf den Geschichtsunterricht das Gegenteil zu. Auch wenn dem Geschichtsunterricht in Ostrau ebenfalls eine eigene Sektion gewidmet wurde, ließen die Couloirgespräche schon keine Hoffnung mehr auf mögliche zukünftige positive Veränderungen aufkommen, wie noch im Jahre 2006, sondern vermittelten eher ein Gefühl der Resignation. Als ob die Historiker ihre Sisyphusarbeit zur Rettung des schulischen Geschichtsunterrichts aufgeben hätten und nur noch die negativen Auswirkungen auf die Entwicklung des historischen Bewusstseins und auf das gesamte Bildungsniveau der tschechischen Gesellschaft erwarteten, die die Unterrichtsreform an den Grund- und Mittelschulen wohl bringen wird.⁵⁹ Auch bei einem Vergleich mit den anderen entwickelten

58 Eine praktische Übersicht über die Aktivitäten der einzelnen historischen Institute in der Tschechischen Republik bietet die aktuelle Version des Lexikons der tschechischen Historiker, welche die Ostrauer Kollegen im Rahmen der organisatorischen Vorbereitung des X. Tschechischen Historikertags zusammengestellt haben (in Zusammenarbeit mit Teams von Doktoranden anderer Institute und unter Nutzung der modernen Technik). Diese aktualisierte Übersicht, die in ihrer Struktur an das oben zitierte Lexikon aus dem Jahre 1999 anknüpft, erfasst den Stand zum Ende des Jahres 2010 und wird gegenwärtig zum Druck vorbereitet. Siehe Lumír DOKOUPIL – Radek LIPOWSKI – Aleš ZÁŘICKÝ (Red.), *Lexikon českých historiků počátku 21. století* [Das Lexikon der tschechischen Historiker zu Beginn des 21. Jahrhunderts], Ostrava 2012.

59 Eine Gesamtübersicht über den Verlauf der langjährigen Bemühungen der Assoziation der Geschichtslehrer zusammen mit den konkreten Argumenten, die in den Verhandlungen mit dem Schulministerium und weiteren Instituten auftauchten, publizierte Helena MANDELOVÁ, *Historická inspirace (Co není zapsáno, jako by nebylo)* –

europäischen Ländern stellt die Situation, in welche der Geschichtsunterricht in der Tschechischen Republik geraten ist, eine markante Anomalie dar. Jeder demokratische Staat hütet den schulischen Geschichtsunterricht wie jenen sprichwörtlichen „Augapfel“, weil er einer der Hauptwege zur Herausbildung einer persönlichen Identifikation der zukünftigen Bürger mit dem Staat ist, in dem sie leben. Diese bürgerliche Kompetenz kann im Grunde nicht auf andere Weise erreicht werden denn als Bestandteil der erzieherisch-bildenden Aufgabe der Schule: Eine noch so gut funktionierende Familie kann diese für gewöhnlich nicht ersetzen, die Medien oder das Internet schon gar nicht (insbesondere im Falle schulpflichtiger Kinder).

Die negativen Auswirkungen, die der Ausfall des systematischen Geschichtsunterrichts in der Schule mit sich bringt, werden deutlich werden in einer Zeit, in der diejenigen Jahrgänge der Mittelschüler, die keine relevante historische Ausbildung mehr erhalten haben, ein Alter erreichen, in dem sie gesellschaftlich aktiv werden. Es kann angenommen werden, dass gerade diese Gruppe aufgrund eines unzureichenden historischen Bewusstseins stärker empfänglich sein wird für nationalistische Impulse, denn sie wird bei der Herausbildung ihrer nationalen Identität nicht mehr imstande sein, die nationalistische Demagogie (welche die historischen Traditionen missinterpretiert und auf vereinfachten „nationalen Mythen“ basiert) von tatsächlichen Werten zu unterscheiden. Wenn die soziologische Forschung gerade bei den Teenagern ein erhöhtes Interesse für die Aktivitäten der nationalistisch gesinnten Bewegungen (die bisher in der Tschechischen Republik insgesamt unbedeutend sind) registrieren wird, wird es für Veränderungen im Bildungssystem schon zu spät sein. Die erwähnten Prozesse haben nämlich einen langfristigen Charakter.

Die Diskussion über die negativen gesellschaftlichen Folgen einer grundlegenden Reduktion der geschichtlichen Bildung im schulischen Bereich war jedoch nicht die einzige düstere Aussicht, die der X. Tschechische Historikertag vermittelte. In Ostrau kamen im September 2011 einige Hundert Historiker zusammen. Es handelte sich nicht um eine typische Stichprobe der Bevölkerung; setzen wir jedoch ein überdurchschnittliches Bildungsniveau voraus, die Fähigkeit, geschichtliche Prozesse in größeren Kontexten zu analysieren, und ein Interesse für das gesellschaftliche Treiben. Diese mehrere Hundert gebildeten Menschen aus verschiedenen

Ohlédnutí za dvaceti lety Asociace učitelů dějepisu (UO HK – ASUD) 1990-2010 [Historische Inspiration (Was nicht aufgeschrieben ist, existiert nicht) – Rückblick auf zwanzig Jahre der Assoziation der Geschichtslehrer], Milevsko 2010.

Ecken des Landes mit einer unterschiedlichen politischen Orientierung kamen mehrheitlich überein: Unser Land befindet sich bereits in der Phase einer gesellschaftlichen Krise. An einem Punkt, von dem aus der weitere Weg entweder zur Katharsis oder zum Kollaps führt.

Die Krise drückt sich darin aus, dass das politische System seine Funktionen nicht mehr erfüllt. Dabei handelt es sich nicht um die Kritik an irgendeiner konkreten Partei oder an einzelnen Politikern. Diese sind gebunden durch die Interessen der Koalition oder anderer Partner und manchmal auch begrenzt durch die eigenen Fähigkeiten. Der Verfall der politischen Kultur ermöglicht es nämlich, dass die entscheidenden Positionen auch mit Personen besetzt werden können, die keine außergewöhnliche, ja nicht einmal eine durchschnittliche Fachkompetenz nachweisen konnten. Aus dem politischen Leben sind diejenigen Ideen verschwunden, welche die Identität und die Grundprinzipien der Existenz von Staat und Gesellschaft betreffen. Dadurch haben sich auch die Prioritäten verzerrt, die nun kurzfristige ökonomische Aspekte präferieren.

Ein positiver Nebenaspekt der gesellschaftlichen Krise ist die Aktivierung der Bürgerbewegung, einstweilen allerdings nur auf lokaler und regionaler Ebene. Den Menschen ist es nicht mehr egal, dass die gewählten Vertreter nicht imstande sind, die grundlegenden Probleme zu lösen, dass sie schlechte oder unwirtschaftliche Entscheidungen treffen. Bisher handelt es sich um eine relativ ruhige, positive Phase, wie es in der tschechischen Kultur Tradition ist. Das Gefühl der Krise ist dabei nicht an Generationen oder politische Parteien gebunden. Die gemeinsame Desillusion verbindet Menschen unterschiedlichen Alters und Bildungsniveaus quer über das politische Spektrum. Und es geht nicht nur um eine Reaktion auf die Probleme des Zusammenlebens von Ethnien oder sozial definierten Kommunitäten. Immer nachdrücklicher bezieht sich das Missfallen der Bürger auch auf den Umgang mit unbeweglichen Denkmälern, mit Institutionen der Kultur und des Bildungswesens oder mit dem öffentlichen Raum. Dies war eines der Hauptprobleme, das die tschechischen Historiker – aufgrund ihrer Kenntnisse langfristiger Entwicklungsprozesse und Analogien in den Nachbarländern – auf dem Ostrauer Historikertag (neben dem eigentlichen Fachprogramm) interessierte.

Bisher kann nicht vorhergesehen werden, welche Folgen der Kollaps des gesamten Systems mit sich brächte. Mit einer gewissen Wahrscheinlichkeit kann ein wachsender Einfluss von rechtsgerichteten, nationalistisch orientierten Tendenzen erwartet werden. Dies wird deutlich, wenn man sowohl die Entwicklung in den umliegenden Ländern beobachtet, in denen die Auswirkungen der Wirtschaftskrise bereits stärker zu spüren sind

als in der Tschechischen Republik („die Ausländer nehmen uns die Arbeit weg“), als auch die Reaktionen einiger Politiker. Wenn die Anführer der politischen Parteien feststellen, dass eine national aufgeladene Rhetorik ihr Wählerpotenzial erhöhen könnte (insbesondere bei den jüngsten Wählern, die keine historische Erfahrung haben und denen ein systematischer Geschichtsunterricht verweigert wurde), dann ist diese Entwicklung tatsächlich zu befürchten.

Kann schon die Form der negativen Entwicklung nicht vorhergesehen werden, so ist derzeit auch kein Weg zu einer Katharsis am Horizont. Zur Überwindung der jetzigen Instabilität könnte die allmähliche Bildung kompetenter Gremien beitragen, die von der Entwicklung der Präferenzen, den Wahlzyklen oder ökonomischen Interessen anderer Subjekte unabhängig wären und komplexe Modelle für die Lösung der wachsenden Probleme entwickelten. Aktuell am dringlichsten erscheint die Situation im Schulwesen, wo sich schon eine deutlich sinkende Tendenz des Bildungsniveaus abzeichnet. Dies bedroht langfristig unter anderem auch die Konkurrenzfähigkeit unserer Wirtschaft. Auch die Bemühungen der Politiker, ein System einzuführen, das ihnen direkte Eingriffe in die Leitung der Hochschulen ermöglichte (das bisherige System der akademischen Senate, demokratisch gewählten Funktionäre und strengen Qualifikationskriterien bietet weiterhin einen relativ wirksamen Schutz gegen die Durchsetzung politisch eingesetzter Verwalter), stellen unter dem Gesichtspunkt der langfristigen Entwicklung des Bildungsniveaus und der Demokratie eine ausdrücklich negative Tendenz dar.

Ursachen für den erwähnten Krisenzustand gibt es sicher mehrere. Auf dem Historikertag wurden insbesondere die Auswirkungen der Reduzierung des schulischen Geschichtsunterrichts akzentuiert, die sich bei den Schülern und Studenten aller Bildungsstufen in dem Verfall der Fähigkeit zum komplexen logischen Denken und zum Erkennen von Zusammenhängen äußern. Dies hat wiederum negative Folgen auch für die naturwissenschaftlichen Fächer.

Es wäre naiv anzunehmen, dass sich die Politiker nach den Ansichten der Historiker richteten. Es lohnte sich jedoch darüber nachzudenken, wie unter den gegenwärtigen Bedingungen (die auch durch die ungestüme Entwicklung der Informationstechnologien beeinflusst sind) ein neues Modell des demokratisch geführten Staates aussehen könnte, wenn sich die gesellschaftliche Krise unter dem Druck wachsender ökonomischer Probleme voll entfaltet und sich die bestehenden politischen Strukturen von der Leitung der öffentlichen Angelegenheiten distanzieren. Haben wir irgendein Team, das vergleichbar wäre mit dem Prognostischen Institut der Tsche-

choslowakischen Akademie der Wissenschaften, das *par excellence* die praktische Anwendung der Grundlagenforschung in den achtziger Jahren des 20. Jahrhunderts beherrschte, als es eine schon unumkehrbare Krise des politischen und wirtschaftlichen Systems des Kommunismus identifizierte?

Vielleicht wäre es gut, daran zu erinnern, was bereits im Jahre 1995 einer unserer Politiker in seiner Proklamation an die tschechische Historikergemeinde skizzierte, als er über die Beziehung zwischen der neu entstandenen Tschechischen Republik, der tschechischen „nationalen Wiedergeburt“ und der praktischen Funktion der Gestaltung eines tschechischen Patriotismus nachdachte: „...Ein solcher Patriotismus bedeutet unter anderem, wie schon T. G. Masaryk bemerkte, unsere National- und Staatsgeschichte zu kennen und sie zugleich zu verstehen und als „gänzlich gegenwärtig“ (*z plností přítomné*) zu begreifen. Die moderne tschechische Politik ist ohne ein solches historisches Verständnis undenkbar, sie würde sich in eine geistlose Improvisation der täglichen Probleme verwandeln und letztlich notwendigerweise versanden...“⁴⁰

Leider ist der Konjunktiv in dem zitierten Brief überholt, die Warnung seines Autors vor einer geistlosen Improvisation, welche die moderne tschechische Politik in Untiefen führte, Realität. Uns bleibt bisher nur zu hoffen, dass wir auf der nächsten, der XI. Versammlung tschechischer Historiker im Jahre 2016 die Möglichkeit haben werden, die problematische Entwicklung der tschechischen Gesellschaft an der Wende von der ersten zur zweiten Dekade des 21. Jahrhunderts als eine nur vorübergehende Erscheinung zu bewerten, die einen neuen Wind in die tschechische Politik und Wirtschaft brachte, der das tschechische Schiff, das auf einer Untiefe gestrandet war, erneut auf das freie Meer hinausstrug. Aber es ist schwierig, sich darauf zu verlassen, dass von irgendwoher etwas weht. Es ist besser, sich in die Ruder zu stemmen und diejenigen, die nur nutzlos im Unterdeck schmausen, auf den Sand zu setzen.

Übersetzt von Nina Lohmann

40 Václav KLAUS, *Zdravice sjezdu předsedy vlády České republiky* [Grußadresse des Ministerpräsidenten der Tschechischen Republik an den Historikertag], in: Z. Pousta (Red.), VII. sjezd českých historiků, S. 15–16.

Česká historiografie a svět

JAROSLAV PÁNEK

Předsednictvo Sdružení historiků České republiky mě pověřilo, abych na X. sjezdu českých historiků promluvil na téma „česká historiografie a svět“. Přijal jsem tuto výzvu s výhradou, že se soustředím pouze na některé aspekty této mnohovrstevnaté tematiky. Neboť je to téma, v němž takřka vše souvisí se vším – od úrovně infrastruktury historické vědy v jednotlivých zemích přes vzájemné metodologické ovlivňování národních historiografií až po měnící se geopolitickou situaci ve světě a její dopad na volbu témat historického výzkumu. Vztah kterékoli národní historiografie k světu je

JAROSLAV PÁNEK: Czech Historiography and the World

This article declares that Czech historiography is a relatively unknown entity in the world (with the exception of neighbouring countries and specialised researchers on Czech history). This is true despite the fact that the generation of living classical researchers created outstanding works even in the period of the Communist regime and the fact that in the recent two decades an advanced infrastructure of the discipline emerged alongside a solid organizational inclusion in the international framework of historical sciences. This article summarises the positives and negatives of the contemporary situation. It places exceptional emphasis upon 1. Preparation of fundamental starting materials (syntheses, compendia, scientific encyclopaedias) upon which foreign Bohemian studies researchers may draw when establishing a bridge between Czech historiography and the world; 2. Continuity of translation of important monographs and their introduction into the Euro-American distribution network; 3. The emergence of the middle and younger generations whose most able representatives are achieving remarkable results, which are being accepted abroad; 4. Participation at world congresses of historical sciences.

Key words: Historiography, Czech Republic, Czech studies in the world, Congresses of historians, International relations

tématem, které je svou povahou komplexní a komparativní. Vyhlíží zcela jinak, posuzujeme-li místo historiografie ve světě u velkých států euroamerické civilizace s obecně respektovanou historiografií (jako Francie, Německo, Velká Británie či USA), u mocností, které vystupují do popředí světového dění a snaží se prosadit také při utváření nového obrazu globálních dějin (Čína, Indie, v novém pojetí i Rusko), u menších zemí s jazyky značně rozšířenými (například Belgie a Švýcarsko) a konečně u malých zemí s národními jazyky uplatňovanými v podstatě jen na území příslušného státu. Ale i v této nejpočetnější skupině je podstatný rozdíl mezi menšími zeměmi postkoloniálními (jako Nizozemí a do jisté míry Portugalsko), postkomunistickými a ostatními. Celistvý pohled na místo české historiografie ve světě by mohl v budoucnosti – ovšem až po mnoha dílčích výzku-
mech – vyjít právě z ohledu na dějinné determinanty, geopolitické vztahy a komunikační (zejména jazykový) potenciál jednotlivých typů národních historiografií, stejně jako ze zřetele na jejich vzájemné ovlivňování, a posléze by mohl určit specifiku českého dějepiscectví ve světovém kontextu. Tato stručná úvaha se může některých otázek pouze dotknout.

Mluvit o „světovosti“ je v humanitních oborech svízelné (ačkoli například v případě egyptologie a zvláště české egyptologie by to asi možné bylo),¹ proto raději tohoto mnohoznačného pojmu nebudu používat. Lze si však klást otázky po vzájemných vztazích (z českého hlediska vztazích aktivních i pasivních), tedy na jedné straně po zájmu české historiografie o tematiku přesahující naše hranice a o metody v cizině vzniklé a rozšířené, stejně jako po součinnosti s jinými historiografiemi a se světovou komunitou historiků; na druhé straně pak stojí otázky po zájmu o výsledky české historiografie, ale také o české dějiny (přesněji řečeno o dějiny českých zemí a společnosti zde v minulosti žijící) za hranicemi České republiky, tedy po součinnosti a recepci tematické, na vyšším stupni i metodologické. Jde o schopnost české historiografie – ve smyslu recepce i vyzářování – přesáhnout hranice České republiky či bývalého Československa, v lepším případě hranice střední Evropy, a zaujmout nejprve zahraniční bohemisty a posléze i širší okruh historiků. A ovšem také o předpoklady, motivy a zábrany ve vztahu české historiografie k zahraničí.

Kdybychom vyšli z malé sondy, kterou nám nabízejí souhrnné a do češtiny nedávno přeložené práce dvou představitelů moderní světové historiografie, Georga G. Iggerse a Petera Burka, mohli bychom s trochou nadsázky

1 O tom blíže ve studii Jaroslav PÁNEK, *The Humanities in the Czech Republic after the Velvet Revolution (Academy of Sciences and Universities 1990–2010)*, Kosmas. Czechoslovak and Central European Journal 24, 2010, Number 1, s. 22–42.

řící, že česká historiografie pro svět takřka neexistuje. Burke sestavil soupis 174 prací významných pro vývoj kulturních dějin v letech 1860–2007 a zachytil v něm vedle převažující anglické, americké, francouzské a německé historiografie rovněž díla italské, nizozemské, portugalské, španělské a švýcarské provenience, tedy v naprosté většině práce psané v hlavních jazycích západní Evropy a Severní Ameriky. Pokud tento rámeček překročil, pak zachytil rovněž práce arabské, psané ovšem v angličtině, a jedinou výjimku učinil u tří ruských autorů (Bachtina, Gureviče a Lotmana), jež ocitoval v původním – ruském – znění.² Cambridgeský profesor zdůraznil, že jde o jeho „osobní volbu“,³ v podstatě se však shodl se svým německo-americkým kolegou. Neboť také pro Georga Iggerse znamenají vrchol ruského přínosu obecné historii Michail Bachtin a Aron Gurevič. Jelikož však Iggers má širší tematický záběr a zasvěcený vhled do střední Evropy, neopomíná polskou historiografii a zejména její význam v oboru hospodářských a sociálních dějin; jmenuje tedy také Franciszka Bujaka a Jana Rutkowského (při důrazu na jejich sepětí se školou Annales) a z poválečné doby Witolda Kulu a Jerzyho Topolského. Zatímco u Maďarska jen povšechně a bez konkrétních jmen konstatuje obdobný směr jako v Polsku, o české historiografii vypovídá jediná věta v tom smyslu, že v Československu byly pokusy o obnovení styků s mezinárodní historickou vědou citelně omezeny po vojenském obsazení země Sovětským svazem v roce 1968.⁴ Česká historiografie i zde zaujímá zcela okrajové postavení a všeobecně se ocitá mimo obzor absolutní většiny západních badatelů. Není to jen důsledkem příliš vysoké jazykové bariéry a omezené přitažlivosti dějin jedné malé středoevropské země, ale také proto, že kontakty české historiografie se světem nedosáhly žádoucí hloubky a kontinuity, tím méně pak úrovně neopominutelného metodologického vyzarování.

Jistěže nelze na základě této malé sondy příliš generalizovat. Vypovídá však o tom, že například monumentální dílo Josefa Petráně o dějinách hmotné kultury, které je biblí českých badatelů o středověkých a raně novověkých kulturních dějinách a jež svým pojetím odráží trendy světové vědy, zůstává očím západních badatelů skryto. To jistě neznamená, že by české práce vydané v kongresových jazycích nebyly na Západě čteny, pokud se

2 Peter BURKE, *What is Cultural History?*, Cambridge 2008; v českém překladu: *Co je kulturní historie?*, Praha 2011, s. 201–205.

3 *Tamtéž*, s. 201.

4 Georg G. IGGERS, *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Lebanon, New Hampshire 1997; v českém překladu: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 80.

tematicky dotýkají obecnějších problémů. Svědčí o tom řekněme studie a monografie Amedea Molnára a Františka Šmahela k historii reformace, Miroslava Hrocha k problematice nacionalismu či Karla Bartoška k otázkám komunistického režimu, a jistě i mnohé další. Jsou to bezesporu důležité a v citacích oceňované práce jednotlivců, ale česká historiografie jako fenomén zůstává zatím v podstatě mimo rozlišovací schopnost západních posuzovatelů. Navíc někteří autoři zauímají k historiografiím zemí střední Evropy obecně nedůvěřivé stanovisko a obejdou se bez nich – tak jako autor rozšířených a rovněž do češtiny přeložených dějin Evropy v pozdním středověku Denis Hay, který se i při výkladu husitství opřel o publikace amerických husitologů, ale českou literaturu – včetně prací Šmahelových – ani nezaznamenal.⁵

Za takových okolností vyvstává otázka, v jakém smyslu lze vystihnout sepětí české historiografie se světem a zda vůbec byly splněny základní předpoklady pro vzájemnou komunikaci oběma směry. Co vlastně česká historiografie poskytuje nebo může poskytnout světu, poněkud vzdálenějšímu než bezprostředně sousedící země, nespokojí-li se jen s jednotlivými – jistě potřebnými – referáty na konferencích, s články a někdy i knihami vydanými doma nebo za hranicemi v kongresových jazycích?

Je vcelku snadné říci, které jevy současného českého dějepisceví k takovému přesahu rozhodně nesměřují. Je to nadprodukce tištěných textů, jejichž množství se každoročně pohybuje kolem deseti tisíc kusů,⁶ a „výroba“ textů podle potřeb hodnotící metodiky, která formálně získané body bez ohledu na kvalitu textů převádí na státem poskytované finance.⁷ Tento zhoubný tlak může sice uspokojit příčinlivé jednotlivce a instituce, které jejich zásluhou získávají více peněz z veřejných zdrojů, ale v pohledu ze zahraničí by se výsledky české historiografie mohly změnit v nepřehlednou a nezajímavou papírovou džungli. Kdyby nebylo nedoceníitelné a nedoceňované třídící práce bibliografů, zejména v Historickém ústavu AV ČR

5 Denis HAY, *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Upper Saddle River, New Jersey 2000; v českém překladu: *Evropa pozdního středověku 1300–1500*, Praha 2010, s. 390.

6 Souhrnné údaje poskytuje bibliografická dokumentace, vydávaná Historickým ústavem AV ČR. *Bibliografie dějin českých zemí* vychází prací Václavy HORČÁKOVÉ a kolektivu a pro nejnovější období zahrnuje v knižní podobě léta 1990–2001 (Praha 1994–2009), další údaje jsou dostupné elektronicky.

7 Problematiku mechanického hodnocení kriticky vystihla řada příspěvků publikovaných v Akademickém bulletinu (AB), mj. Marina HUŽVÁROVÁ – Petr RÁB, *Hodnocení 2005–2009*, AB 2011, č. 4, s. 1–5; Luděk SVOBODA, *Důvěra nade vše. Diskuse k metodologii hodnocení výzkumu*, AB 2011, č. 10, s. 2–3; Štěpán JURAJDA, *Jak (ne)dosáhnout excelence*, AB 2011, č. 10, s. 4–5.

a částečně v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kteří i v mezinárodních stycích obětavě slouží českému dějepiscectví, mohla by nynější nadprodukce historických textů přerůst v těžko zvládnutelný chaos. Nic dobrého nepřinese ani snaha zveřejňovat články, které neprojdou (nebo by neprošly) tvrdým recenzním řízením do kvalitních časopisů, v mnoha dalších periodikách, jejichž redakce slabé nebo nedotažené texty autorům nevracejí, neboť by jinak neměly co tisknout. Zveřejnění exemplárně špatného článku v periodiku vydávaném vědeckou institucí může mít za následek, že důvěru k tomuto periodiku ztratí i jinak zainteresovaní zahraniční historici bohemikálního zaměření.

Při současném zahlcení humanitních oborů zveřejňovanými informacemi, při prostupnosti hranic a zároveň neuspokojivě fungující výměně publikací (omezované i finančními škrty v rozpočtech zahraničních vědeckých knihoven) je třeba počítat s konkurencí mezi časopisy, které si chtějí udržet naději, že o ně vůbec projeví zájem zahraniční odborníci. Leccos tu – většinou s nevelkým časovým odstupem – řeší internet, ale také u vědeckých informací šířených tímto způsobem jsou v zahraničí využívány orientační body, které vedou ke kategorizaci časopisů. Zásluhou Evropské rady pro vědu (European Science Foundation) ve Štrasburku se zrodil takto kategorizovaný soupis evropských časopisů z humanitních oborů – *European Reference Index for the Humanities*, známý pod zkratkou ERIH; v něm byla po několikaletých ostrých diskusích důsledněji vzata v úvahu také historická periodika ze zemí, které do roku 1989 ležely za železnou oponou, a počátkem roku 2012 vznikl prací panelu *History* vcelku přijatelný výsledek, jenž v České republice i v kterékoli jiné zemi přispívá k hierarchizaci množiny vydávaných historických periodik. Poměrně málo českých a dalších „výcho-doevropských“ časopisů se dostalo do souboru *mezinárodních* periodik širšího a užšího dosahu, vznikl tu však značný prostor pro uplatnění mezi kvalitními národními časopisy (*quality scientific journals*), což samo o sobě pozvedá akceptované tituly z nepřehledné spleti periodických publikací, vydávaných historiky – převážně v národních jazycích – ve všech evropských zemích. Bohužel, většina redakcí českých historických časopisů se nena-máhala splnit podmínky pro vstup do této kategorizované databáze a vhodnou příležitost promeškala.

Stejně negativní účinky ve vztahu k zahraničí má ovšem ledabylá redakce některých našich časopisů, která nebere na vědomí potřeby zahraničních čtenářů, řádná cizojazyčná resumé nahrazuje několika nevýstižnými řádky ve špatné angličtině, a nevěnuje čas ani tomu, aby základní výsledky bádání publikovaného v národních jazycích zprostředkovala světu alespoň v podobě anglických souhrnů; kromě jiných možností se tu nabízí

středoevropská akademická síť CEJSH – *Central European Journal for Social Sciences and Humanities*, řízená z Polska, ale v jednotlivých zemích střední a východní Evropy zprostředkovávaná tamními národními akademiemi věd. Netečnost ve všech těchto a v dalších směrech má za následek, že se i některé potenciálně úspěšné výsledky českých historiků v zahraničí neprosadí. Nechci přeceňovat samospasitelnost těchto informačních sítí, na základě dosavadních zkušeností jsem však přesvědčen, že pokud jich čeští historici nevyužijí a pokud se nebudou aktivně podílet na jejich utváření, chabá viditelnost či rozeznatelnost české historiografie ve světě přehlaceném informacemi se příliš neposílí.

Pro poznání českých dějin v zahraničí a tím i pro využití aktuálních poznatků domácí historiografie a jejich více či méně kritickou reflexi mají zásadní význam zahraniční bohemisté. V současné době jich působí v Evropě, Severní Americe, na Dálném východě a v Austrálii kolem pěti set. Zatímco v předchozích generacích podstatnou část bohemikálního bádání představovali příslušníci někdejší německé menšiny a čeští exulanti z let 1938, 1948 a 1968, dnes mají zřetelnou převahu rodilí cizinci, kteří si svobodně zvolili české země jako součást svého výzkumného prostoru. Většina z nich není zaměřena výlučně na české země a sleduje širší kontexty střední nebo východní Evropy, dějiny židovské diaspory nebo německých minorit, popřípadě rozvoj bilaterálních vztahů. Právě tato stránka badatelské činnosti bohemistů dodává výzkumu českých dějin nové dimenze a může být v mnoha ohledech i metodologicky podnětná, zejména když se k bohemikálním tématům soustřeďují špičkoví odborníci jako kupříkladu Robert Evans ve Velké Británii, Marie-Elizabeth Ducreux ve Francii, Joachim Bahlcke či Volker Zimmermann v Německu, Thomas Winkelbauer v Rakousku či Stanisław Bylina a Jerzy Tomaszewski v Polsku.⁸ V některých případech, jak nedávno ukázala kniha Mary Heimannové o Československu ve 20. století jako „státu, který selhal“, jsou pohledy zahraničních badatelů na české dějiny a českou historiografii nejen kritické, ale i jednostranně odsuzující.⁹ Ani takovou literaturu nelze přehlížet, právě naopak je nutno ji přijmout jako výzvu k důrazné reakci českých znalců diskutované tematiky.¹⁰

8 Základní evidenci zahraničních bohemistů podává třísvazkový bio-bibliografický lexikon Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, I–III, Prague 2005.

9 Mary HEIMANN, *Czechoslovakia. The State that Failed*, New Haven–London 2009.

10 Podrobný rozbor zpracoval přední český znalec politických dějin 20. století Jindřich DEJMEK, *Modern History of the Czechoslovak State from a Revisionist Point of View*, ČČH 109, 2011, s. 344–358.

Základní přínos bohemikálního bádání tkví ovšem ve vytváření mostů mezi českou historiografií a jejími zahraničními protějšky, což je činnost, která se bez hluboce zainteresovaných zahraničních znalců českých dějin neobejde. Zcela mimořádný význam mají dva vědecké časopisy věnované českým a československým dějinám – *Bohemia*, vydávaná mnichovským ústavem Collegium Carolinum, a *Kosmas*, který vychází péčí americko-československé Společnosti pro vědy a umění (Society of Arts and Sciences) ve Spojených státech. Obě periodika mají kvalitní recenzní rubriku, která přináší zahraničním zájemcům poměrně reprezentativní výběr aktuálních výsledků české historiografie. I toto nedocenitelné propojení má však své limity. Jak ukázala živá diskuse se zahraničními historiky na IX. sjezdu českých historiků v Pardubicích roku 2006, v dohledné době budou české dějiny zaujímat pouze místo přiměřené postavení malé země, mají však možnost se prosadit v moderním výzkumu velkých regionů, v komparativních studiích a zvláště v dialogu o obecně zajímavých tématech a metodách.¹¹ Nic – kromě světových nároků na vědeckou práci a na vybavení mimořádným talentem – nebrání tomu, aby nejschopnější čeští historici častěji než dosud překročili rámeček národních dějin a oslovili svět novými tématy a inspirativními přístupy.

Do jaké míry však česká historiografie odpovídá mezinárodním standardům a nakolik si vybuodovala zázemí srovnatelné se světem? Přes obtíže, na něž vývoj české historiografie narážel ve 20. století, má dnes česká historiografie vybudovanou základní infrastrukturu oboru. Síť akademických ústavů, vysokoškolských pracovišť, ale také archivů a muzeí vytváří i ve srovnání s dalšími zeměmi střední a východní Evropy poměrně dobrou základnu pro vědecký výzkum, a publikační možnosti jsou – přes všechny výše zmíněné nedostatky – příznivější než kdykoli dříve. Jako zjevná přednost vývoje v posledních dvaceti letech se projevilo rozložení výzkumu na univerzity ve všech částech státu, což umožnilo nebývalý rozmach přeshraniční spolupráce jako nástroje k překonání dřívější značné uzavřenosti do výzkumného prostoru jednoho státu. Právě tuto kvalitu mezinárodních vztahů v historiografii by bylo nanejvýš žádoucí udržet, i kdyby v budoucnosti došlo k rozdělení vysokých škol na výzkumné a vzdělávací. Vzhledem k počtu akademických a univerzitních institucí s badatelskými záměry v historických vědách je možno snáze než dříve zajistit běžný provoz mezinárodních vztahů – počínaje vysíláním na studia do zahraničí a poskytováním stipendií zahraničním badatelům bohemikálního zaměření přes zajištění činnosti bi-

11 Jaroslav PÁNEK a kolektiv, *České dějiny v současné zahraniční historiografii*, Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2008 (= IX. sjezd českých historiků, Pardubice 6.–8. září 2006. Svazek III).

laterálních komisí, společné publikace a pořádání mezinárodních konferencí až po účast na evropských výzkumných projektech.

Při realistickém pohledu je však zřejmé, že i v těchto ohledech zůstávají možnosti českých historiků limitovány. V porovnání se sousedním Německem, které má velké a dokonale vybavené historické ústavy na strategicky důležitých místech Evropy, Ameriky a Asie,¹² ale i ve srovnání s Rakouskem nebo Polskem, disponujeme jedinou zahraniční institucí, Českým historickým ústavem v Římě, zatímco náměty na zřízení podobného pracoviště ve Vídni se z finančních důvodů zatím nepodařilo realizovat. A přece i toto skrovné zázemí umožňuje práci na tak významných projektech jako *Monumenta Vaticana*, *Nunciatury* a *Soupis bohemikálních rukopisů*, nemluvě o mnoha individuálních tématech, a díky výjimečnému postavení Věčného města právě v historických oborech nás přece jen částečně přibližuje k evropskému standardu.¹³

Institucionální pluralita má ovšem i své stíny, jež se projevují zejména v nedostatečné koordinovanosti a v atomizaci podporované současným grantovým systémem. Kdyby například nebylo soukromé iniciativy nakladatelství Paseka a obětavého zájmu jeho majitele Ladislava Horáčka o *Velké dějiny zemí Koruny české*, pravděpodobně by dosud nevznikl mnohasvazkový přehled českých dějin.¹⁴ Přes rozdílnou úroveň jednotlivých svazků je to výkon, který představuje solidní oporu pro zahraniční bohemisty a jedno z východisek pro jejich práci na českých dějinách. Je však nutno přiznat, že badatelé v několika příbuzných oborech byli v tomto ohledu úspěšnější, jak o tom svědčí mohutná díla *Archeologie pravěkých Čech*,¹⁵ *Dějiny českého výtvarného umění*,¹⁶ *Lexikon české literatury*¹⁷ či encyklopedie *Lidová*

12 Této síti je věnována publikace Jiří PEŠEK – Lucie FILIPOVÁ, *Politika v zahradách vědy? Německé společenskovědní ústavy v zahraničí*, Praha 2012 (v tisku).

13 Výsledky činnosti Českého historického ústavu v Římě jsou zveřejňovány v bienálním sborníku *Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma* 3 (2002) – 7 (2010); tato řada navazuje na *Bollettino dell'Istituto Storico Cecoslovacco in Roma* 1 (1937) – 2 (1946). Od roku 2012 začne vycházet rovněž série monografií *Biblioteca dell'Istituto Storico Ceco di Roma*.

14 Z rozsáhlého kolektivního díla *Velké dějiny zemí Koruny české* dosud vyšly svazky I–X, XIII–XV, Praha–Litomyšl 1999–2011, věnované vývoji od raného středověku do sklonku 18. století a v letech 1918–1945 (svazky pro léta 1792–1918 a pro soudobé dějiny od roku 1945 dosud chybí). Vedle chronologické řady začala roku 2009 vycházet paralelní tematická řada, která dosud zahrnuje monografická pojednání o architektuře, o cestovatelství a o zločinnosti a bezpráví.

15 *Archeologie pravěkých Čech*, I–VIII, Praha 2007–2008.

16 *Dějiny českého výtvarného umění*, I/1–2 – VI/1–2, Praha 1984–2007.

17 Vladimír FORST – Jiří OPELÍK – Luboš MERHAUT (ed.), *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, I–IV/1–2, Praha 1985–2008.

kultura.¹⁸ Archeologové, uměnovědci, literární historici a etnologové pochopili, že při pronikání do světa nejde jen o cizojazyčná vydání jejich monografií, ale také o rozsáhlé encyklopedie a syntézy, systematicky shrnující obrovskou masu roztržitých, jejich zásluhou však nyní kriticky zhodnocených a uspořádaných poznatků mnoha desítek či stovek domácích badatelů. Podobně postupovali jazykovědci, když založením *Českého národního korpusu* vytvořili informační základnu pro všestranné studium češtiny a pro její pevné začlenění do komparativního výzkumu evropských jazyků.¹⁹

Situace v historických vědách je složitější. Málo totiž docenujeme skutečnost, že dát o sobě vědět – v co možná přehledné podobě – je jedním z prvních předpokladů mezinárodní spolupráce. Vždyť problém dějin a historiografie menších zemí a málo početných národů spočívá v tom, že se jimi – až na ojedinělé zasvěcence – v zahraničí nikdo nezabývá, že tam není poctívána zvláštní potřeba takových znalostí a že ani zahraniční znalci českých reálií, věnující se různým otázkám či obdobím, nemohou mít vždy k dispozici ani základní faktografické zázemí. Tomu se snaží malé národy odpomoci nejen vydáváním přehledů vlastních dějin ve světových jazycích, ale také zpracováním důkladných, skutečně vědecky pojatých historických encyklopedií. Historiografický žánr, který si vydobyl pevné místo ve většině zemí Evropy a Severní Ameriky,²⁰ dosáhl vrcholné úrovně ve Švýcarsku, jehož odborníci vydali mnohosvazkový *Historický lexikon Švýcarska* ve francouzské, italské a německé verzi a na jeho stálém zdokonalení vytrvale pracují.²¹ Poskytli tak světu – v tištěné i elektronické podobě – perfektní východisko, o něž se může opírat každý badatel, který chce do komparativních nebo syntetických zpracování začlenit i švýcarskou tematiku. Bylo by zajímavé porovnat, do jaké míry je i díky tomuto výkonu ve světě lépe známa a badatelsky sledována historie malého Švýcarska v porovnání s českými zeměmi. K švýcarskému perfekcionismu máme zatím daleko, je však smutné, že v oboru historické lexikografie dosud zaostáváme i za takovými

18 Stanislav BROUČEK – Richard JEŘÁBEK (ed.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2007.

19 Iniciátorem tohoto díla se stal František Čermák, jehož působení a bibliografii shrnuje bio-bibliografický lexikon: Jiří ČERNÝ – Jan HOLEŠ, *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*, Praha 2008, s. 96–99.

20 Souhrnný přehled podává Jaroslav PÁNEK, *Historical Encyclopedias (Current research results – an outline of typology – perspectives)*, Prague 2005.

21 *Continuité et changement dans la lexicographie historique – Kontinuität und Wandel in der historischen Lexikographie* (Schweizerische Geschichtstage – Journées suisses d'Histoire – Congresso Svizzero di Scienze Storiche – Swiss Congress of Historical Sciences 2007), Bulletin du DHS (Dictionnaire historique de la Suisse), Bern 2009.

zeměmi jako Slovinsko²² či dokonce Bělorusko,²³ ačkoli zásluhou Historického ústavu AV ČR se situace i tady mění k lepšímu.²⁴

Jednou z cest, která by měla českou historiografii tematicky přiblížit světu, je vydávání dějin různých zemí. Tlusté svazky i drobné brožury s touto látkou se rodí jako houby po dešti a pokrývají teritoria od velmocí až po drobné exotické státy. Odhlédneme-li od překladů, otvírá se kvalitativní spektrum, sahající od shrnujících monografií, založených na mnohaletém týmovém výzkumu, až po narychlo spíchnuté kompiláty.²⁵ Napětí mezi tvůrčí originalitou a tlakem trhu je zde obrovské, takřka zničující. Pro tuto situaci je příznačné, že celkem rychle vycházejí deskriptivní práce o odlehilých zemích Asie a Afriky, ale prozatím se nedostává autorů, kteří by přijali výzvu k důkladnému českému zpracování pro nás obzvláště důležitých německých a polských dějin, byť na to někteří znalci pomýšlejí a dílčími studii se k solidnímu zvládnutí takového úkolu připravují.²⁶ I kdybychom však vážili jen práce původní a znalecké, spolu s monografickými příspěvky ke světovým dějinám, přece by nám něco podstatného chybělo: totiž pokus o původní, otázkám kladeným na počátku 21. století odpovídající protějšek *Dějin lidstva*, jaké dokázali naši předchůdci za vedení Josefa Šusty zvládnout v situaci, kdy působil v českých zemích nesrovnatelně menší počet specializovaných historiků než dnes.²⁷ Jistěže současné dílo tohoto druhu by se lišilo od svého předchůdce, ale při dobře promyšleném pojetí by mohlo vyjádřit český pohled na vývoj lidstva se stejným nadhledem jako ve třicátých letech 20. století. Zvládnutí takového úkolu (na nějž ovšem nestačí učebnice světových dějin pro vysoké školy) by významně přiblížilo českou historiografii stavu zralosti a mezinárodní srovnatelnosti, ale zároveň by jí poskytlo podněty k nové formulaci výzkumných směrů v obecných i v národních dějinách. A kdyby takovéto dílo vyšlo nejen česky, ale řekněme i anglicky, stalo by se výmluvným svědectvím o tom, kam se dopracovala současná česká historiografie.

22 *Enciklopedija Slovenije*, I–XVI, Ljubljana 1987–2002.

23 Pozoruhodnou ukázkou zápasu o obrození historického vědomí běloruského národa, a to i v mimořádně obtížných podmínkách autoritativního režimu, je *Encyklopedija historyi Bielarusi*, I–VI, Minsk 1993–2001.

24 Z mnohasvazkové *Akademické encyklopedie českých dějin*, kterou vydává Historický ústav AV ČR, vyšly zatím tři svazky, Praha 2009–2012.

25 Vydávání těchto prací se věnují především dvě nakladatelství – v obširnější verzi Nakladatelství Lidové noviny (*Dějiny států*), ve stručnější Libri (*Stručná historie států*).

26 Přípravné práce se však přece jen dějí, a to na Fakultě humanitních studií věd UK (Jiří Pešek) a na Univerzitě v Saské Kamenici (Miloš Řezník).

27 Josef ŠUSTA (ed.), *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, I–VI, Praha 1935–1940.

Bez překladů významných historických prací se samozřejmě neobejdeme. Na jedné straně je důležité, že zásluhou nakladatelství Academia, Argo, Atlantis, Dokořán, Karolinum, Lidové noviny, Rybka Publishers a několika dalších vyšlo množství zahraničních titulů v češtině. K proniknutí do světa jsou však potřebné především překlady kvalitních českých monografií do cizích jazyků. Podaří-li se vydat souhrnné české dějiny například v bulharštině²⁸ nebo v jiném z menších evropských jazyků, znamená to obohacení bilaterálních vztahů mezi národními historiografiemi a zároveň důležitý krok k tomu, aby za jedinou syntézu českých dějin nebyly v zahraničí pokládány nepříliš vydařené oficiální Dějiny Československa od Václava Husy, za jejichž překládáním a distribucí stály před půlstoletím nejen politický zájem, ale i uvolněné finanční prostředky socialistického státu.²⁹ Jestliže se podaří vydat Dějiny českých zemí v angličtině, a to ve spolupráci s chicagským partnerem, a jestliže pak tato kniha projde bulletinem amerických knihkupců s doporučením všem vědeckým knihovnám,³⁰ vzniká reálná naděje, že se taková práce skutečně dostane do světa daleko spíše než ty knihy, jež vyjdou v kongresových jazycích u nás, ale které nemají přístup do mezinárodní distribuční sítě. Další účinný způsob rozšíření nabízí vydání významných monografií nebo pramenných edicí v předních západoevropských a amerických nakladatelstvích.³¹ I když takové případy nechyběly ani dříve, podrobná bibliografie by pravděpodobně prokázala, že počet takto vydaných prací v uplynulém dvacetiletí pozvolna stoupal. Jako vzor v tomto směru může posloužit činnost Centra mediévistických studií a Ústavu dějin umění AV ČR, které připravily nebo v dohledné době dokončí cizojazyčné verze významných publikací, reprezentujících české bádání o starších dějinách, k vydání v prestižních zahraničních nakladatelstvích.

Za exemplární úspěch hodný následování však pokládám takové případy, kdy o práci zkušeného historika, který má za sebou obrovskou publi-

28 Jan RICHLÍK (RYCHLÍK) – Vladimír PENČEV, *Istorija na Čechija*, Sofija 2010.

29 Václav HUSA, *Dějiny Československa*, Praha 1961. Kniha byla – většinou v nakladatelství Artia – vydána v překladech do němčiny (1963), ruštiny (1963), bulharštiny (1965) a polštiny (1967); nezávisle vyšla ve slovinštině (*Zgodovina Čehov in Slovakov*, Ljubljana 1967) a nadlouho se v dotčených zemích stala základním zdrojem poznatků o českých dějinách. Bližší údaje shromáždil Eduard MAUR, *Soupis prací Prof. Dr. Václava Husy, DrSc., člena korespondenta ČSAV*, in: Václav HUSA (Velké osobnosti filozofické fakulty Univerzity Karlovy), *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 5/1988, Praha 1989, s. 137–145.

30 Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA et alii, *A History of the Czech Lands*, Prague 2009.

31 Za mimořádný úspěch lze pokládat vydání stěžejního díla Františka ŠMAHELA, *Die Hussitische Revolution* (*Monumenta Germaniae Historica – Schriften*, Band 43), I–III, Hannover 2002.

kační činnost v oblasti hospodářských a kulturních dějin v Česku a v Evropě, projeví zájem velké americké nakladatelství s tím, že přijme k vydání pro začátek jeho libovolnou monografii,⁵² nebo když mladý, jazykově výborně vybavený vědec vydá své rozsáhlé dílo (v tomto případě o vzdělávání vídeňské dvorské šlechty v době osvícenství) v předním německém nakladatelství a cambridgeský recenzent v renomovaném londýnském časopise *Central Europe* vzápětí napíše, že monografie si zaslouží rychlé vydání také v angličtině.⁵³ Takové příklady jsou zdrojem naděje a příslibem lepších časů; nejde už jen o lobbistické prosazování kvalitních domácích publikací do ciziny, ale také o zájem zahraničních univerzit, ústavů, společností a nakladatelů o nejlepší české práce. Silné vědecké osobnosti a jejich díla, oslovující zahraniční odborníky námětem, zpracováním i dostupným jazykem, mohou vyvést českou historiografii z marginální nezřetelnosti na světlo světa. Aby se však zahraničí o takových autorech a jejich pracích včas dozvědělo, je třeba soustavně pěstovat aktivní mezinárodní styky na všech úrovních.

Institucionální infrastrukturu zahraničních styků na centrální úrovni (zde ponechávám stranou mezinárodní spolupráci historiků na úrovni Akademie věd a jejích ústavů, univerzit a fakult, muzeí, archivů atd., ale také podíl na činnosti evropských a světových organizací, zaměřených na specifické obory historických věd), tedy centrální infrastrukturu tvoří trojice orgánů – *Český národní komitét historiků* jako jeden z řady kolektivních členů Mezinárodního komitétu historických věd, *Sdružení historiků České republiky* a *Rada pro zahraniční styky* při Akademii věd ČR. Zatímco Národní komitét zastupuje české historiky v celosvětové organizaci, Sdružení historiků navrhuje členy komitétu a Rada pro zahraniční styky tyto členy (podobně jako u jiných oborových komitétů) nejen jmenuje pro příslušné funkční periody, ale hlavně za ně platí nemalé roční příspěvky z prostředků Akademie věd ČR. V tomto ohledu patří zatím Česká republika k menšině bezproblémových států, neboť řada jiných zemí na Východě i na Západě má značné problémy s platbami, což následně omezuje váhu jejich hlasu při zasedání valného shromáždění Mezinárodního komitétu historických věd (CISH). V uplynulých letech se rovněž podařilo vybudovat mezinárodní vztahy *Sdružení historiků ČR* se sousedními státy, zejména s Německem,

52 Petr VOREL, *From the Czech Silver Tolar to a Worldwide Dollar (The Birth of the Dollar and its Journey of a Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century)*, New York 2012 (edice East European Monographs).

53 Ivo CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung: Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2010. Recenzi napsal Derek BEALES, *Central Europe* 9, 2011, s. 79–81.

Polskem a Slovenskem. Připomeneme-li si, v jak vratkém postavení byl Historický klub, tehdy jediná celostátní profesní organizace historiků v České republice, v první polovině devadesátých let, lze říci, že jeho transformace do podoby Sdružení historiků ČR splnila očekávání a že vedení této organizace dokázalo nejen formalizovat, ale také v praktické konferenční a publikační spolupráci rozvinout středoevropské mezinárodní vztahy.⁵⁴

Rovněž Český národní komitét historiků se uplatnil na světových kongresech historiků, a to nejen prostřednictvím (nepříliš početných) referentů, ale především jako spoluorganizátor zasedání, tedy jako ten, kdo spolurozhoduje o tematickém profilu světových setkání. Zatímco jubilejní téma *Komenský ve světové vědě a kultuře* (Madrid 1990) bylo ještě dědictvím bipolárního rozdělení světa, kdy na socialistické země obligatorně připadla část programu, o získání dalších tematických zasedání na světových kongresech již bylo nutno soustavně usilovat. Podařilo se to u tématu *Otevření komunistických archivů* (Oslo 2000), poté v intenzivní součinnosti s Polským národním komitétem historiků u problematiky *Politická kultura ve střední Evropě* (Sydney 2005) a konečně i *Obchod a civilizace* (Amsterdam 2010).⁵⁵ Právě poslední dva kongresy – na nichž došlo k zásadnímu posunu českého záběru od středoevropského makroregionu k interkontinentálním vztahům – ukázaly, jak důležitá je spolupráce se zájmově blízkými národními komitéty, ale zároveň že pro významné a obecně přitažlivé náměty lze získat spojení i na druhém konci světa, v konkrétním případě na Dálném východě. Tak velké téma jako obchodem motivované vztahy mezi civilizacemi od antiky do současnosti, s nímž vystoupil tehdejší předseda Sdružení historiků ČR a nyníjší předseda Českého národního komitétu historiků Petr Vorel, bylo ovšem třeba nejen vymyslet a zpracovat, ale také usilovnou organizační prací a vyjednáváním prosadit do programu světového kongresu. Neboť námětů pro kongresy je vždy obrovské množství, ale přijatých a uskutečněných tematických zasedání bývá jen několik desítek. Národní komitéty jako mluvčí jednotlivých historiografií jsou sice formálně rovnocenné (i při placení stejně vysokých příspěvků), ale jejich skutečná váha je rozdílná. Komitéty reprezentující nejvýznamnější země Evropy, Ameriky a dnes už i Asie mají snahu rozdělit si většinu zasedání mezi sebe; privilegované postavení

54 Vývoj Sdružení historiků ČR od jeho skrovných počátků po roce 1989 až do současnosti lze sledovat v časopise *Zpravodaj Historického klubu*, počínaje ročníkem 7 (1996).

55 Blíže sborník Bohumil JIROUŠEK (ed.), *Česká a československá účast na mezinárodních kongresech historických věd / Czech and Czechoslovak Participation in International Congresses of Historical Sciences*, České Budějovice 2006, a v něm článek Jaroslav PÁNEK, *Česká účast na mezinárodních kongresech historických věd v letech 1990–2005* (s. 109–138).

zaujímají také komitety z těch států, v nichž se poměrně nedávno konaly světové kongresy (Španělsko, Kanada, Norsko, Austrálie a Nizozemí). Pro ostatní uchazeče pak zbývá dosti úzce vymezený prostor. Přesto se na valném shromáždění Mezinárodního komitétu historických věd v Pekingu roku 2007 s podporou několika dalších komitétů (vedle zemí střední a východní Evropy také komitétu jihokorejského) podařilo pro téma *Obchod a civilizace v dějinách (Trade and Civilization in the History)* získat jedno specializované zasedání na amsterodamském kongresu v srpnu 2010.⁵⁶

Měl-li být tento úspěch završen a trvale zachycen i zpřístupněn, bylo nutné dát mu patřičnou publikační podobu. Po řadě porad bylo dohodnuto nevydávat zvláštní sborník, ale téma umístit do *Českého časopisu historického*, který má – se souběžným titulem *The Czech Historical Review* – jako jedno z nemnoha historických periodik ve „východní“ polovině Evropy nejvyšší evropskou kategorizaci. Tím bylo dosaženo dvojího cíle – evropská a asijská referenti o problematice obchodu a civilizací byli získáni pro české periodikum, a zároveň Český časopis historický přešel tímto způsobem k publikování některých čísel v angličtině nebo v jiných mezinárodně uznávaných kongresových jazycích. Jeho redakce ovšem musela reagovat na námitky konzervativnějších čtenářů, vyžadujících výlučně české texty, a zdůvodnit, že národní zakotvení tradičního časopisu (spojené s povinností udržovat a kultivovat dědictví národního jazyka ve vědě) není v rozporu s jeho mezinárodní – tedy i jazykovou – otevřeností.⁵⁷

Proniknout do světa s velkým tématem doslova globální závažnosti, na němž se projeví jak badatelské, tak i organizační schopnosti českých historiků, je jedním z nejvyšších cílů, jaké by měla česká historiografie v budoucnosti sledovat. Znamenalo by to soustředění sil na velké společné projekty, zvýšení nároků na to, co má smysl publikovat, a mnohem intenzivnější spolupráci mezi domácími institucemi navzájem a na společnou kooperaci se zahraničím. Zralost české historiografie by se měla projevit nikoli v desíttisících získaných bodech podle absurdní metodiky hodnocení vědy, nýbrž v kontinuální řadě výkonů, které obohatí českou společnost, ale také zaujmou zahraniční badatele. Ti pak budou ochotni vzít české výsledky v potaz při svých komparativních a syntetických dílech.

56 Petr VOREL, *Trade and Civilization in the History and the Evolution of Civilizations (Prolegomena)*, ČČH 109, 2011, s. 193–217 a další články otištěné v témž čísle časopisu, s. 218–327.

57 Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK, *Historický časopis s národní tradicí a mezinárodní otevřeností / A Historical Review with National Tradition and International Outlook*, ČČH 109, 2011, s. 1–4; J. PÁNEK, *K jazykové a tematické otevřenosti Českého časopisu historického*, ČČH 109, 2011, s. 910–911.

Závěrem lze říci, že české dějiny a česká historiografie se sotva kdy stanou hlavním ohniskem evropského či světového dění v našem oboru. Není však nezbytně nutné, aby zůstávaly sotva rozpoznatelné na jeho okraji. Základní infrastrukturní předpoklady pro vzestup ve světovém kontextu existují. Po více než dvaceti letech od svobodného znovunapojení na evropskou a světovou vědu se začínají projevovat pozitivní výsledky. Za nejdůležitější pokládám, že vysokou mezinárodní úroveň už nereprezentuje pouze hrstka žijících klasiků oboru, kteří ve velmi obtížných podmínkách udrželi solidní úroveň české historiografie, ale že se na ni dostávají také nejlepší představitelé střední a mladší generace. Nestalo se to pět let po hradeckém sjezdu, jak předpokládali někteří jeho účastníci v roce 1999,⁵⁸ a možná ani ne s týmiž protagonisty, ale vzestup špiček oboru je zřetelný. Pokud budou mladší historici, obdaření invencí a výkonností, schopni navázat na současné trendy historických věd a něco podstatného k nim dodat, pokud budou schopni ve svých pracích živě reagovat na proměny obrazu světa pod náporom nynějších překotných mezicivilizačních proměn, pak se můžeme dočkat příjemných překvapení. Pronikání originálních monografií a velkých syntéz, koncipovaných českými historiky, do povědomí odborníků v euroamerickém prostoru a důstojné uplatnění mladších kolegů na příštích světových kongresech historických věd zůstává úkolem i velkou nadějí.

⁵⁸ Martin NODL, *Krise české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta*, in: Jiří Pešek (ed.), VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999), Praha 2000, s. 98.

Die tschechische Historiographie und die Welt

JAROSLAV PÁNEK

Der Vorstand des Historikerverbandes der Tschechischen Republik hat mich damit beauftragt, auf der X. Versammlung tschechischer Historiker zum Thema „Die tschechische Historiographie und die Welt“ zu sprechen. Ich habe diese Herausforderung angenommen unter dem Vorbehalt, dass ich mich lediglich auf einige Aspekte dieser vielschichtigen Thematik konzentrieren werde. Denn dies ist ein Thema, bei dem fast alles mit allem zusammenhängt – von der Ebene der Infrastruktur der Geschichtswissenschaft in den einzelnen Ländern über die gegenseitige methodologische Beeinflussung der nationalen Historiographien bis hin zu der sich verändernden geopolitischen Situation in der Welt und ihrer Auswirkung auf die Themenwahl der historischen Forschung. Die Beziehung jedweder nationalen Historiographie zur Welt ist ein Thema, das seinem Charakter nach komplex und komparativ ist. Es macht einen Unterschied, ob wir die Stellung der Historiographie in der Welt im Falle großer Staaten der euroamerikanischen Zivilisation mit einer allgemein respektierten Historiographie (wie Frankreich, Deutschland, Großbritannien oder die USA) beurteilen, bei Mächten, die in den Vordergrund des Weltgeschehens treten und sich auch bei der Gestaltung eines neuen Bildes der globalen Geschichte durchzusetzen versuchen (China, Indien, in einem neuen Verständnis auch Russland), bei kleineren Ländern mit weit verbreiteten Sprachen (zum Beispiel Belgien und die Schweiz) oder schließlich bei kleinen Ländern mit Nationalsprachen, die im Grunde nur auf dem Gebiet des entsprechenden Staates zur

Geltung kommen. Aber auch in dieser zahlenmäßig größten Gruppe gibt es einen erheblichen Unterschied zwischen den kleineren postkolonialen (wie den Niederlanden und bis zu einem gewissen Grade Portugal), den postkommunistischen und anderen Ländern. Eine Gesamtbetrachtung der Stellung der tschechischen Historiographie in der Welt könnte sich in Zukunft – allerdings erst nach vielen Teilforschungen – gerade auf die Berücksichtigung der geschichtlichen Determinanten, der geopolitischen Beziehungen und des (insbesondere sprachlichen) Kommunikationspotenzials der einzelnen Typen der nationalen Historiographien stützen, die Frage ihrer Interaktion in Betracht nehmen, und zuletzt könnte sie die Spezifika der tschechischen Geschichtsschreibung im globalen Kontext bestimmen.

Von „Weltrang“ zu sprechen, ist in den geisteswissenschaftlichen Fächern schwierig (obwohl dies zum Beispiel im Falle der Ägyptologie und speziell der tschechischen Ägyptologie wohl möglich wäre),¹ deswegen werde ich diesen vieldeutigen Begriff lieber nicht verwenden. Es kann jedoch die Frage nach den gegenseitigen Beziehungen gestellt werden (aus tschechischer Sicht nach den aktiven wie den passiven), also auf der einen Seite nach dem Interesse der tschechischen Historiographie an einer grenzüberschreitenden Thematik und an den im Ausland entwickelten und gängigen Methoden, ebenso wie nach der Kooperation mit anderen Historiographien und mit der Weltgemeinschaft der Historiker. Auf der anderen Seite stellt sich dann die Frage nach dem Interesse an den Ergebnissen der tschechischen Historiographie, aber auch an der tschechischen Geschichte überhaupt (genauer gesagt an der Geschichte der böhmischen Länder und der Gesellschaft der in der Vergangenheit hier Lebenden) jenseits der Grenzen der Tschechischen Republik, also nach der thematischen, auf einer höheren Ebene dann auch nach der methodologischen Kooperation und Rezeption. Dabei geht es um die Fähigkeit der tschechischen Historiographie – im Sinne der Rezeption und Ausstrahlung –, die Grenzen der Tschechischen Republik bzw. der ehemaligen Tschechoslowakei, im besseren Falle die Grenzen Mitteleuropas zu überschreiten und zunächst die ausländischen Bohemisten sowie schließlich auch einen weiteren Kreis von Historikern für sich einzunehmen. Es geht allerdings auch um die Voraussetzungen, Motive und Barrieren in der Beziehung der tschechischen Historiographie zum Ausland.

1 Dazu näher in der Studie Jaroslav PÁNEK, *The Humanities in the Czech Republic after the Velvet Revolution (Academy of Sciences and Universities 1990–2010)*, Kosmas. Czechoslovak and Central European Journal 24, 2010, Nr. 1, S. 22–42.

Wenn wir von der kleinen Sonde ausgingen, die uns die zusammenfassenden und vor kurzem ins Tschechische übersetzten Arbeiten zweier Vertreter der modernen Weltgeschichtsschreibung, Georg G. Iggers und Peter Burke, bieten, könnten wir mit etwas Übertreibung sagen, dass die tschechische Historiographie in der Welt fast nicht existent ist. So erstellte Burke ein Verzeichnis von 174 Arbeiten, die für die Entwicklung der Kulturgeschichte in den Jahren 1860–2007 von Bedeutung gewesen seien. In diesem erfasste er neben der überwiegenden englischen, amerikanischen, französischen und deutschen Historiographie ebenso Werke italienischer, niederländischer, portugiesischer, spanischer und schweizerischer Provenienz, also in der absoluten Mehrheit Arbeiten, die in den Hauptsprachen Westeuropas und Nordamerikas geschrieben wurden. Sofern er diesen Rahmen überschritt, erfasste er ebenfalls arabische Arbeiten, die allerdings auf Englisch verfasst wurden; die einzige Ausnahme machte er bei drei russischen Autoren (Bachtin, Gurevič und Lotman), die er in der ursprünglichen – russischen – Fassung zitierte.² Der Cambridger Professor betonte, dass es sich um seine „persönliche Auswahl“ handle,³ im Grunde war er sich jedoch mit seinem deutsch-amerikanischen Kollegen einig. Denn auch für Georg Iggers stellen Michail Bachtin und Aron Gurevič den Höhepunkt des russischen Beitrags zur allgemeinen Geschichte dar. Da Iggers jedoch einen breiteren thematischen Zugriff hat und über einen kenntnisreichen Blick auf Mitteleuropa verfügt, berücksichtigt er auch die polnische Historiographie und insbesondere ihre Bedeutung für die Wirtschafts- und Sozialgeschichte; er nennt also auch Franciszek Bujak und Jan Rutkowski (wobei er ihre Verbindung mit der Schule Annales betont) sowie aus der Nachkriegszeit Witold Kula und Jerzy Topolski. Während er für Ungarn nur pauschal und ohne konkrete Namen einen ähnlichen Trend wie in Polen konstatiert, gibt über die tschechische Historiographie nur ein einziger Satz Auskunft in dem Sinne, dass in der Tschechoslowakei die Versuche um eine Wiederaufnahme der Kontakte zu der internationalen Geschichtswissenschaft nach der militärischen Besetzung des Landes durch die Sowjetunion im Jahre 1968 spürbar begrenzt worden seien.⁴ Die tschechische Historiographie nimmt also auch hier eine völlige Randstellung ein und gerät allgemein

2 Peter BURKE, *What is Cultural History?*, Cambridge 2008; DERS., *Co je kulturní historie?*, Praha 2011, S. 201–205.

3 *Ebenda*, S. 201.

4 Georg G. IGGERS, *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Lebanon, New Hampshire 1997; ders., *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivty k postmoderní výzvě*, Praha 2002, S. 80.

aus dem Blickfeld der absoluten Mehrheit der westlichen Forscher. Dies ist nicht nur eine Folge der zu hohen Sprachbarriere und der begrenzten Anziehungskraft der Geschichte eines kleinen mitteleuropäischen Landes, sondern hängt auch damit zusammen, dass die Kontakte der tschechischen Historiographie zu der Welt nicht die erforderliche Tiefe und Kontinuität erreicht haben, umso weniger dann das Niveau einer unerlässlichen methodologischen Ausstrahlung.

Gewiss darf auf der Basis dieser kleinen Sonde nicht zu sehr generalisiert werden. Sie zeigt jedoch, dass zum Beispiel das monumentale Werk von Josef Petráň über die Geschichte der materiellen Kultur, das die Bibel der tschechischen Forscher zur mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Kulturgeschichte ist und schon in seiner Konzeption die Trends der internationalen Wissenschaft widerspiegelt, den Augen der westlichen Forscher verborgen bleibt. Das bedeutet sicher nicht, dass tschechische Arbeiten, die in Kongresssprachen erschienen sind, im Westen nicht gelesen würden, sofern sie thematisch allgemeiner gefasste Probleme tangieren. Davon zeugen, sagen wir, die Studien und Monographien Amedeo Molnárs und František Šmahels zur Geschichte der Reformation, Miroslav Hrochs zur Problematik des Nationalismus oder Karel Bartošeks zu den Fragen des kommunistischen Regimes und sicher auch viele andere. Dies sind gewiss wichtige und geschätzte Arbeiten Einzelner, die auch zitiert werden, aber die tschechische Historiographie als Phänomen bleibt bisher im Grunde außerhalb des Wahrnehmungshorizonts der westlichen Forscher. Darüber hinaus nehmen einige Autoren gegenüber den Historiographien der Länder Mitteleuropas einen allgemein misstrauischen Standpunkt ein und berücksichtigen sie nicht – so wie der Autor der erweiterten und ebenfalls ins Tschechische übersetzten Geschichte Europas im Spätmittelalter Denis Hay, der sich auch bei der Erörterung des Hussitentums auf die Publikationen der amerikanischen Hussitologen stützt, die tschechische Literatur – einschließlich der Arbeiten Šmahels – aber nicht einmal erwähnt.⁵

Unter solchen Umständen stellt sich die Frage, in welchem Sinne die Verknüpfung der tschechischen Historiographie mit der Welt erfasst werden kann und ob überhaupt die grundlegenden Vorbedingungen für eine wechselseitige Kommunikation von beiden Seiten erfüllt wurden. Was bietet oder kann die tschechische Historiographie eigentlich der Welt bzw. einem etwas entfernteren als einem unmittelbar benachbarten Land bieten, wenn sie sich nicht nur mit einzelnen – sicher notwendigen – Referaten auf Konfe-

⁵ Denis HAY, *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Upper Saddle River, New Jersey 2000; DERS., *Evropa pozdného středověku 1300–1500*, Praha 2010, S. 390.

renzen, mit Aufsätzen und manchmal auch Büchern, die zu Hause oder im Ausland publiziert werden, zufriedengibt?

Es ist im Großen und Ganzen leicht zu sagen, welche Phänomene der gegenwärtigen tschechischen Geschichtsschreibung sicher nicht auf eine solche erweiterte Wahrnehmung hinauslaufen. Es ist dies die Überproduktion gedruckter Texte, deren Menge sich alljährlich um zehntausend Stück bewegt,⁶ und die „Herstellung“ von Texten nach den Erfordernissen der Bewertungsmethodik, welche die formal erzielten Punkte ohne Rücksicht auf die Qualität der Texte in eine staatlich gewährte Finanzierung umwandelt.⁷ Dieser schädliche Druck kann zwar betriebsame Individuen und Institutionen zufriedenstellen, die dank der Publikationen mehr Geld aus den öffentlichen Kassen erhalten, aber vom Ausland her betrachtet könnten sich die Ergebnisse der tschechischen Historiographie in einen unübersichtlichen und uninteressanten Papierdschunzel verwandeln. Gäbe es nicht die unschätzbare und nicht hinreichend gewürdigte Sortierarbeit der Bibliographen, insbesondere im Historischen Institut und teilweise auch im Institut für Zeitgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, die sich auch durch internationale Kontakte aufopferungsvoll um die tschechische Geschichtsschreibung verdient machen, könnte die derzeitige Überproduktion historischer Texte in ein schwer beherrschbares Chaos auswachsen. Nichts Gutes bringt auch das Bestreben, Texte, die durch das strenge Rezensionsverfahren der qualitätsvollen Zeitschriften fallen (oder fallen würden), in anderen Periodika zu veröffentlichen, deren Redaktionen den Autoren schwache oder unfertige Texte nicht zurückgeben, weil sie sonst nichts zu drucken hätten. Die Veröffentlichung eines exemplarisch schlechten Aufsatzes in einem von einer wissenschaftlichen Institution herausgegebenen Periodikum kann zur Folge haben, dass auch ansonsten interessierte ausländische Historiker mit bohemistischer Ausrichtung ihr Vertrauen in dieses Periodikum verlieren.

6 Zusammenfassende Angaben stellt die von dem Historischen Institut der Akademie der Wissenschaften herausgegebene bibliographische Dokumentation zur Verfügung. Die *Bibliografie dějin českých zemí* [Bibliographie der Geschichte der böhmischen Länder] erscheint dank der Arbeit Václava HORČÁKOVÁ und eines Kollektivs und umfasst für die neueste Epoche die Jahre 1990–2001 in Buchform (Praha 1994–2009), weitere Angaben sind elektronisch zugänglich.

7 Die Problematik der mechanischen Bewertung thematisierte kritisch eine Reihe von Beiträgen, die im *Akademický bulletin* (AB) veröffentlicht wurden, u. a. Marina HUŽVÁROVÁ – Petr RÁB, *Hodnocení 2005–2009* [Die Bewertungen 2005–2009], AB 2011, Nr. 4, S. 1–3; Luděk SVOBODA, *Důvěra nade vše. Diskuse k metodologii hodnocení výzkumu* [Vertrauen über alles. Die Diskussion über die Methodologie zur Bewertung der Forschung], AB 2011, Nr. 10, S. 2–3; Štěpán JURAJDA, *Jak (ne)dosáhnout excelence* [Wie man Exzellenz (nicht) erreicht], AB 2011, Nr. 10, S. 4–5.

Bei der gegenwärtigen Überfrachtung der geisteswissenschaftlichen Fächer mit veröffentlichten Informationen, bei der Durchlässigkeit der Grenzen und dem gleichzeitig nur unzufriedenstellend funktionierenden Publikationsaustausch (der auch durch die finanziellen Kürzungen in den Haushalten der ausländischen wissenschaftlichen Bibliotheken begrenzt ist) ist es notwendig, mit einer Konkurrenz zwischen denjenigen Zeitschriften zu rechnen, die weiterhin die Hoffnung hegen, dass sich die ausländischen Experten für sie überhaupt interessieren. Manches löst in diesem Sinne – größtenteils mit einem nicht allzu großen zeitlichen Abstand – das Internet, aber auch bei dieserart verbreiteten wissenschaftlichen Informationen kommen im Ausland Orientierungspunkte zum Tragen, die zu einer Kategorisierung der Zeitschriften führen. Dank der Europäischen Wissenschaftsstiftung (*European Science Foundation*) in Straßburg entstand ein derart kategorisiertes Verzeichnis europäischer geisteswissenschaftlicher Zeitschriften – der *European Reference Index for the Humanities*, bekannt unter der Abkürzung ERIH. In diesem wurden nach mehrjährigen heftigen Diskussionen auch Periodika aus Ländern berücksichtigt, die bis zum Jahre 1989 hinter dem Eisernen Vorhang lagen. Anfang des Jahres 2012 entstand schließlich durch die Arbeit des *History Panels* ein insgesamt annehmbares Ergebnis, das in der Tschechischen Republik wie auch in jedem anderen Land zur Hierarchisierung der Menge der herausgegebenen historischen Periodika beiträgt. Zwar wurden dabei verhältnismäßig wenige tschechische und weitere „osteuropäische“ Periodika in das Verzeichnis der *internationalen* Periodika größerer und geringerer Reichweite aufgenommen; jedoch entstand hier ein beträchtlicher Raum, um in die Reihe der wissenschaftlichen Qualitätszeitschriften (*quality scientific journals*) aufgenommen zu werden, was die entsprechenden Titel schon an sich aus dem unübersichtlichen Gewirr der Zeitschriftenpublikationen heraushebt, die von Historikern – überwiegend in den jeweiligen nationalen Sprachen – in allen europäischen Ländern herausgegeben werden. Leider hat sich die Mehrheit der Redaktionen der tschechischen historischen Zeitschriften nicht darum bemüht, die Bedingungen für die Aufnahme in diese kategorisierte Datenbank zu erfüllen, und damit eine günstige Gelegenheit verpasst.

Ebenso negative Auswirkungen auf die Beziehung zum Ausland hat allerdings die nachlässige Redaktion mancher unserer Zeitschriften, die die Bedürfnisse der ausländischen Leser nicht zur Kenntnis nimmt, fremdsprachige Resümees durch einige unzutreffende Zeilen in schlechtem Englisch ersetzt und nicht einmal Zeit darauf verwendet, die grundlegenden, in der Nationalsprache veröffentlichten Forschungsergebnisse der Welt wenigstens in Form englischsprachiger Zusammenfassungen zu vermitteln.

Neben anderen Möglichkeiten bietet sich hier das mitteleuropäische akademische Netzwerk CEJSH – *Central European Journal for Social Sciences and Humanities* an, das von Polen aus gesteuert, aber in den einzelnen Ländern Mittel- und Osteuropas durch die dortigen nationalen Akademien der Wissenschaften betreut wird.

Die Lethargie in allen diesen und anderen Hinsichten hat zur Folge, dass sich auch einige potenziell erfolgreiche Forschungen tschechischer Historiker im Ausland nicht durchsetzen. Ich möchte nicht die allein seligmachende Bedeutung dieser Informationsnetze überschätzen; ich bin jedoch auf Grund der bisherigen Erfahrungen davon überzeugt, dass, sofern sie die tschechischen Historiker nicht nutzen und sich an ihrer Gestaltung nicht aktiv beteiligen werden, sich die geringe Sichtbarkeit bzw. Unterscheidbarkeit der tschechischen Historiographie in einer mit Informationen überfüllten Welt nicht allzu sehr verbessern wird.

Für die Kenntnisse der tschechischen Geschichte im Ausland und damit auch für die Nutzung der aktuellen Erkenntnisse der hiesigen Historiographie und ihre mehr oder weniger kritische Reflexion sind die ausländischen Bohemisten von grundlegender Bedeutung. Zum gegenwärtigen Zeitpunkt wirken rund 500 von ihnen in Europa, Nordamerika, im Fernen Osten und in Australien. Während in früheren Generationen Angehörige der ehemaligen deutschen Minderheit und tschechische Exulanten der Jahre 1938, 1948 und 1968 einen Großteil der bohemistischen Forschung ausmachten, haben heute gebürtige Ausländer, die sich für die böhmischen Länder als Teil ihres Forschungsgebietes frei entschieden haben, ein deutliches Übergewicht. Die Mehrheit von ihnen befasst sich nicht ausschließlich mit den böhmischen Ländern, sondern nimmt die breiteren Kontexte Mittel- und Osteuropas, die Geschichte der jüdischen Diaspora oder der deutschen Minderheiten, gegebenenfalls die Entwicklung der bilateralen Beziehungen in Betracht. Gerade diese Seite der Forschungstätigkeit der Bohemisten verleiht der Erforschung der tschechischen Geschichte eine neue Dimension und kann in vielerlei Hinsicht auch methodisch befruchtend sein, insbesondere wenn sich solche Spitzenforscher wie zum Beispiel Robert Evans in Großbritannien, Marie-Elisabeth Ducreux in Frankreich, Joachim Bahlcke oder Volker Zimmermann in Deutschland, Thomas Winkelbauer in Österreich oder Stanisław Bylina und Jerzy Tomaszewski in Polen böhmischen Themen zuwenden.⁸

8 Zusammenfassende Angaben über die ausländischen Bohemisten stellt das dreibändige bio-bibliographische Lexikon zur Verfügung: Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, I–III, Prague 2005.

In einigen Fällen, wie vor kurzem das Buch von Mary Heimann über die Tschechoslowakei im 20. Jahrhundert als „Staat, der scheiterte“ zeigte, sind die Sichtweisen der ausländischen Forscher auf die tschechische Geschichte und die tschechische Historiographie nicht nur kritisch, sondern auch einseitig verurteilend.⁹ Aber auch eine solche Literatur darf nicht ignoriert werden; es ist gerade im Gegenteil notwendig, sie als Aufforderung zu einer energischen Reaktion seitens der tschechischen Experten der infrage stehenden Thematik zu verstehen.¹⁰

Der grundlegende Beitrag der bohemistischen Forschung besteht allerdings in der Bildung von Brücken zwischen der tschechischen Historiographie und ihren ausländischen Gegenübern. Dies ist ein Unternehmen, das ohne ein starkes Interesse der ausländischen Kenner der tschechischen Geschichte nicht gelingt. Eine in diesem Sinne absolut außergewöhnliche Bedeutung haben zwei wissenschaftliche Periodika, die der tschechischen und tschechoslowakischen Geschichte gewidmet sind – die *Bohemia*, herausgegeben vom Münchner Collegium Carolinum, und die Zeitschrift *Kosmas*, die durch die Tätigkeit der amerikanisch-tschechisch-slowakischen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste (*Society of Arts and Sciences*) in den Vereinigten Staaten erscheint. Beide Periodika verfügen über eine qualitätsvolle Rezensionenrubrik, die ausländischen Interessenten eine relativ repräsentative Auswahl der aktuellen Ergebnisse der tschechischen Historiographie vermittelt. Auch diese unschätzbare Verbindung hat jedoch ihre Grenzen. Wie die lebhaft diskutierte Diskussion mit den ausländischen Kollegen auf der IX. Versammlung tschechischer Historiker in Pardubice/Pardubitz im Jahre 2006 zeigte, wird die tschechische Geschichte in absehbarer Zeit lediglich einen der Stellung eines kleinen Landes entsprechenden Platz einnehmen. Sie hat jedoch die Möglichkeit, sich in der modernen Erforschung von Großregionen einzubringen, in komparativen Studien und besonders in dem Dialog über allgemein interessante Themen und Methoden.¹¹ Nichts – außer den internationalen Ansprüchen an die wissenschaftliche Arbeit

9 Mary HEIMANN, *Czechoslovakia. The State that Failed*, New Haven, CT–London 2009.

10 Eine detaillierte Analyse nahm der führende tschechische Fachmann für die politische Geschichte des 20. Jahrhunderts, Jindřich Dejmeš, vor: Jindřich DEJMEŠ, *Modern History of the Czechoslovak State from a Revisionist Point of View*, *Český časopis historický (ČČH)* 109, 2011, S. 344–358.

11 Jaroslav PÁNEK und Kollektiv, *České dějiny v současné zahraniční historiografii* [Die tschechische Geschichte in der zeitgenössischen ausländischen Historiographie], Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2008 (= IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6.–8. září 2006. Svazek III).

und die Ausstattung mit einem außerordentlichen Talent – steht dem entgegen, dass die fähigsten tschechischen Historiker öfter als bisher den Rahmen der Nationalgeschichte überschreiten und die Welt mit neuen Themen und inspirativen Zugängen erreichen.

In welchem Maße wird jedoch die tschechische Historiographie den internationalen Standards gerecht und inwieweit hat sie sich ein vergleichbares Hinterland aufgebaut? Trotz der Schwierigkeiten, auf welche die Entwicklung der tschechischen Historiographie im 20. Jahrhundert gestoßen ist, verfügt sie heute über eine gut ausgebaute Basisinfrastruktur des Fachs. Das Netz von Akademie- und Hochschulinstituten, aber auch von Archiven und Museen bildet auch im Vergleich mit anderen Ländern Mittel- und Osteuropas eine relativ gute Grundlage für die Forschung, und die Publikationsmöglichkeiten sind – bei allen oben erwähnten Mängeln – günstiger als je zuvor. Als offenkundiger Vorteil hat sich in den letzten zwanzig Jahren die Verlagerung der Forschung auf die Universitäten in allen Teilen des Staates erwiesen, was einen nie da gewesenen Aufschwung der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit als Instrument zur Überwindung der früheren beträchtlichen Abschottung der einzelstaatlichen Forschungsräume ermöglichte. Gerade diese Qualität der internationalen Beziehungen in der Historiographie aufrechtzuerhalten wäre höchst erstrebenswert, auch wenn es in der Zukunft zur Aufteilung der Hochschulen in Forschungs- und Ausbildungsstätten käme. In Anbetracht der Anzahl der akademischen und universitären Institutionen mit einer geschichtswissenschaftlichen Forschungsausrichtung ist es einfacher möglich als früher, den laufenden Betrieb der internationalen Beziehungen sicherzustellen – angefangen bei der Entsendung von Wissenschaftlern zu Forschungen ins Ausland und der Bereitstellung von Stipendien an ausländische Bohemisten über die Gewährleistung der Tätigkeit der bilateralen Kommissionen, gemeinsame Publikationen und die Ausrichtung internationaler Konferenzen bis hin zur Beteiligung an europäischen Forschungsprojekten.

Bei einer realistischen Betrachtung ist es jedoch offensichtlich, dass auch in diesen Bereichen die Möglichkeiten der tschechischen Historiker limitiert bleiben. Im Vergleich zum benachbarten Deutschland, das große und perfekt ausgestattete historische Institute an strategisch wichtigen Punkten in Europa, Amerika und Asien unterhält,¹² aber auch mit Österreich

12 Diesem Netz ist die Publikation Jiří PEŠEK – Lucie FILIPOVÁ a kol., *Politika v zahradách vědy? Německé společenskovední ústavy v zahraničí*. [Politik in den Gärten der Wissenschaft? Die deutschen geisteswissenschaftlichen Institute im Ausland], Praha 2012 (im Druck) gewidmet.

oder Polen, verfügen wir nur über eine einzige Institution im Ausland, das Tschechische Historische Institut in Rom, während sich die Entwürfe zur Einrichtung einer ähnlichen Arbeitsstelle in Wien aus finanziellen Gründen bisher nicht realisieren ließen. Aber auch dieses bescheidene Hinterland ermöglicht doch die Arbeit an solch bedeutenden Projekten wie der Monumenta Vaticana, den Nunziaturen und dem Verzeichnis bohemikaler Handschriften, ganz zu schweigen von vielen individuellen Themen, und nähert uns dank der Ausnahmestellung der Ewigen Stadt gerade in den historischen Fächern doch teilweise dem europäischen Standard an.¹³

Die institutionelle Pluralität hat jedoch auch ihre Schattenseiten, die sich insbesondere in einer ungenügenden Koordinierung und in einer Atomisierung niederschlagen, die durch das gegenwärtige System der Forschungsförderung noch unterstützt werden. Gäbe es zum Beispiel nicht die private Initiative des Verlages Paseka und das aufopferungsvolle Interesse seines Inhabers Ladislav Horáček für die „Große Geschichte der Länder der Böhmisches Krone“ (*Velké dějiny zemí Koruny české*), wäre wohl bis jetzt kein vielbändiger Überblick über die böhmische Geschichte entstanden.¹⁴ Trotz des unterschiedlichen Niveaus der einzelnen Bände ist dies eine Leistung, die für ausländische Bohemisten eine solide Basis und einen der Ausgangspunkte für ihre Arbeiten zur böhmischen Geschichte darstellt. Es muss jedoch zugestanden werden, dass die Forscher einiger verwandter Fächer in dieser Hinsicht erfolgreicher waren, wovon die mächtigen Werke „Die Archäologie des vorzeitlichen Böhmen“ (*Archeologie pravěkých Čech*),¹⁵ „Die Geschichte der bildenden Kunst in den böhmischen Ländern“ (*Dějiny českého výtvarného umění*),¹⁶ „Das Lexikon der tschechischen Lite-

13 Die Tätigkeitsberichte des Tschechischen Historischen Instituts in Rom werden in dem biennalen *Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma* 3 (2002) – 7 (2010) veröffentlicht; diese Reihe schließt an das *Bollettino dell'Istituto Storico Cecoslovacco in Roma* 1 (1937) – 2 (1946) an. Seit dem Jahre 2012 erscheint ebenfalls die Monographiereihe *Biblioteca dell'Istituto Storico Ceco di Roma*.

14 Von dem umfangreichen Kollektivwerk *Velké dějiny zemí Koruny české* [Große Geschichte der Länder der Böhmisches Krone] sind bisher die Bände I–X, XIII–XV, Praha–Litomyšl 1999–2011, erschienen, die der Entwicklung seit der Frühen Neuzeit bis zum Ende des 18. Jahrhunderts sowie den Jahren 1918–1945 gewidmet sind (die Bände für die Jahre 1792–1918 und für die Zeitgeschichte seit dem Jahre 1945 fehlen bisher). Neben der chronologischen Reihe erscheint seit dem Jahre 2009 auch eine parallele thematische Reihe, die bisher monographische Abhandlungen über die Architektur, das Reisen sowie über Kriminalität und Unrecht umfasst.

15 *Archeologie pravěkých Čech* [Die Archäologie des vorzeitlichen Böhmen], I–VIII, Praha 2007–2008.

16 *Dějiny českého výtvarného umění* [Die Geschichte der bildenden Kunst in den böhmischen Ländern], I/1–2 – VI/1–2, Praha 1984–2007.

ratur“ (*Lexikon české literatury*)¹⁷ oder die Enzyklopädie „Volkskultur“ (*Lidová kultura*)¹⁸ zeugen. Die Archäologen, Kunstwissenschaftler, Literaturhistoriker und Ethnologen haben verstanden, dass es bei dem Vordringen in die Welt nicht nur um die fremdsprachigen Ausgaben ihrer Monographien, sondern auch um umfangreiche Enzyklopädien und Synthesen geht, die systematisch die ungeheure Menge zersplitterte, dank ihnen aber nun kritisch bewerteter und geordneter Erkenntnisse vieler Dutzender bis Hunderter einheimischer Forscher zusammenfassen. Ähnlich gingen auch die Sprachwissenschaftler vor, als sie mit der Gründung des „Tschechischen nationalen Korpus“ (*Český národní korpus*) eine Informationsbasis für das allseitige Studium des Tschechischen und für seine feste Eingliederung in die komparative Erforschung der europäischen Sprachen schufen.¹⁹

Die Situation in den Geschichtswissenschaften ist komplizierter. Wir schätzen nämlich die Tatsache zu gering, dass eine der ersten Voraussetzungen für die internationale Zusammenarbeit ist, dass wir auf uns aufmerksam machen – und das in einer möglichst übersichtlichen Form. Das Problem der Geschichte und der Historiographien kleinerer Länder und wenig zahlreicher Nationen besteht doch gerade darin, dass sich – bis auf vereinzelte Eingeweihte – im Ausland niemand mit ihnen beschäftigt, dass dort kein besonderer Bedarf an solchen Kenntnissen verspürt wird und dass auch die ausländischen Kenner der tschechischen Realien, die sich verschiedenen Fragen oder Zeitabschnitten zuwenden, nicht einmal das faktographische Basiswissen immer zur Verfügung haben können. Dem abzuhelfen bemühen sich kleine Nationen nicht nur durch die Herausgabe von Übersichtsdarstellungen der eigenen Geschichte in den Welt Sprachen, sondern auch durch die Bearbeitung solider, wirklich wissenschaftlich angelegter historischer Enzyklopädien. Dieses historiographische Genre, das sich in der Mehrzahl der Staaten Europas und Nordamerikas²⁰ einen festen Platz erworben hat, erreichte seinen Höhepunkt in der Schweiz,

17 Vladimír FORST – Jiří OPELÍK – Luboš MERHAUT (Hrsg.), *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce* [Das Lexikon der tschechischen Literatur. Persönlichkeiten, Werke, Institutionen], I-IV/1–2, Praha 1985–2008.

18 Stanislav BROUČEK – Richard JEŘÁBEK (Hrsg.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* [Volkskultur. Volkskundliche Enzyklopädie Böhmens, Mährens und Schlesiens], Praha 2007.

19 Initiator dieses Werkes war František Čermák, dessen Wirken und Bibliographie das bio-bibliographische Lexikon Jiří ČERNÝ – Jan HOLEŠ, *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky* [Wer ist wer in der Geschichte der tschechischen Linguistik], Praha 2008, S. 96–99, zusammenfasst.

20 Einen resümierenden Überblick bietet Jaroslav PÁNEK, *Historical Encyclopedias (Current research results – an outline of typology – perspectives)*, Prague 2005.

deren Experten das vielbändige Historische Lexikon der Schweiz in einer französischen, italienischen und deutschen Version herausgegeben haben und an dessen ständiger Vervollkommnung sie dauerhaft arbeiten.²¹ Sie haben so der Welt – in gedruckter wie in elektronischer Form – eine perfekte Basis geliefert, auf die sich jeder Forscher stützen kann, der in seine komparativen oder synthetisierenden Studien auch die schweizerische Thematik eingliedern möchte. Es wäre interessant zu vergleichen, in welchem Maße auch dank dieser Leistung die Geschichte der kleinen Schweiz in der Welt besser bekannt und erforscht ist als diejenige der böhmischen Länder. Zu dem schweizerischen Perfektionismus ist es für uns vorerst ein weiter Weg; es ist jedoch traurig, dass wir im Bereich der historischen Lexikographie bisher hinter solchen Ländern wie Slowenien²² oder gar Weißrussland²³ zurückbleiben, obwohl sich die Situation dank des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften auch hier zum Besseren wendet.²⁴

Einer der Wege, der die tschechische Historiographie der Welt thematisch näherbringen sollte, ist das Publizieren der Geschichte verschiedener Länder. Dicke Bände und dünne Broschüren mit diesem Stoff schießen wie Pilze aus dem Boden und decken Territorien von den Großmächten bis hin zu kleinen exotischen Staaten ab. Sehen wir von den Übersetzungen einmal ab, so bietet sich ein qualitatives Spektrum, das von zusammenfassenden Monographien, die auf einer vieljährigen Teamarbeit fußen, bis hin zu schnell zusammengebastelten Kompilationen reicht.²⁵ Die Spannung zwischen der schöpferischen Originalität und dem Druck des Marktes ist hier gigantisch, fast vernichtend. Für diese Situation ist bezeichnend, dass

21 *Continuité et changement dans la lexicographie historique – Kontinuität und Wandel in der historischen Lexikographie* (Schweizerische Geschichtstage – Journées suisses d'Histoire – Congresso Svizzero di Scienze Storiche – Swiss Congress of Historical Sciences 2007), Bulletin du DHS (Dictionnaire historique de la Suisse), Bern 2009.

22 *Enciklopedija Slovenije* [Enzyklopädie Sloweniens], I–XVI, Ljubljana 1987–2002.

23 Ein bemerkenswertes Beispiel für das Ringen um die Wiedererweckung des historischen Bewusstseins der weißrussischen Nation, und das auch unter den außerordentlich schwierigen Bedingungen eines autoritären Regimes, ist die *Encyklopedyja historyi Bielarusi* [Enzyklopädie der Geschichte Weißrusslands], I–VI, Minsk 1993–2001.

24 Von der vielbändigen *Akademická encyklopedie českých dějin* [Akademische Enzyklopädie der tschechischen Geschichte], die das Historische Institut der Akademie der Wissenschaften herausgibt, erschienen bisher drei Bände, Praha 2009–2012.

25 Der Herausgabe dieser Arbeiten widmen sich vor allem zwei Verlage – in der umfangreicheren Version der Verlag Nakladatelství Lidové noviny (*Dějiny států* [Die Geschichte der Staaten]), in der kürzeren der Verlag Libri (*Stručná historie států* [Eine kurze Geschichte der Staaten]).

ziemlich schnell deskriptive Arbeiten über die abgelegenen Länder Asiens und Afrikas erscheinen, es bisher aber an Autoren mangelt, die sich der Herausforderung einer gründlichen tschechischen Bearbeitung der für uns besonders wichtigen deutschen und polnischen Geschichte stellen, wenn dies auch einige Fachleute beabsichtigen und sich mit Teilstudien auf die solide Bewältigung einer solchen Aufgabe vorbereiten.²⁶ Aber auch wenn wir nur originäre und sachkundige Arbeiten bemühten, zusammen mit monographischen Beiträgen zur Weltgeschichte, würde uns doch etwas Wesentliches fehlen: Nämlich der Versuch um ein originäres, die zu Beginn des 21. Jahrhunderts aufgeworfenen Fragen beantwortendes Gegenstück zur „Geschichte der Menschheit“ (*Dějiny lidstva*), die unsere Vorgänger unter der Leitung Josef Šustas in einer Situation zustande brachten, als in den böhmischen Ländern eine unvergleichbar geringere Anzahl spezialisierter Historiker als heute wirkte.²⁷ Gewiss würde sich ein zeitgenössisches Werk dieser Art von seinem Vorgänger unterscheiden, aber mit einem gut durchdachten Konzept könnte es die tschechische Sicht auf die Entwicklung der Menschheit mit dem gleichen Augenmaß vermitteln wie in den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts. Die Bewältigung einer solchen Aufgabe (für die allerdings ein Lehrbuch der Weltgeschichte für die Hochschulen nicht ausreicht) würde die tschechische Historiographie dem Zustand der Reife und der internationalen Vergleichbarkeit bedeutend näherbringen, und sie würde ihr zugleich Anregungen bieten für eine neue Formulierung von Forschungsrichtungen in der allgemeinen wie auch der nationalen Geschichte. Und wenn ein solches Werk nicht nur auf Tschechisch erschiene, sondern etwa auch auf Englisch, würde es zu einem beredten Zeugnis dessen, wohin es die gegenwärtige tschechische Historiographie gebracht hat.

Ohne die Übersetzung bedeutender historischer Arbeiten kommen wir selbstverständlich nicht aus. Auf der einen Seite ist es wichtig, dass dank der Verlage Academia, Argo, Atlantis, Dokořán, Karolinum, Nakladatelství Lidové noviny, Rybka Publishers und einigen weiteren eine Menge von ausländischen Titeln in tschechischer Sprache erschienen ist. Um in der Welt wahrgenommen zu werden, sind jedoch vor allem Übersetzungen qualitativ-voller tschechischer Monographien in Fremdsprachen vonnöten. Gelingt es, eine Gesamtdarstellung der tschechischen Geschichte in bulgarischer²⁸

26 Vorbereitende Arbeiten laufen immerhin, und zwar an der Humanistischen Fakultät der Karls-Universität Prag (Jiří Pešek) und an der Universität Chemnitz (Miloš Řezník).

27 Josef ŠUSTA (Hrsg.), *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku* [Die Geschichte der Menschheit von der Vorzeit bis heute], I–VI, Praha 1935–1940.

28 Jan RICHLÍK (RYCHLÍK) – Vladimír PENČEV, *Istorija na Čechija*, Sofija 2010.

oder in einer anderen der kleineren europäischen Sprachen herauszugeben, so bedeutet das eine Bereicherung der bilateralen Beziehungen zwischen den nationalen Historiographien. Und zugleich ist dies ein weiterer Schritt dazu, dass die nicht allzu gelungene offizielle Geschichte der Tschechoslowakei von Václav Husa, deren Übersetzung und Distribution vor einem halben Jahrhundert nicht nur durch das politische Interesse, sondern auch durch die zur Verfügung gestellten Finanzmittel des sozialistischen Staates ermöglicht wurden, im Ausland nicht als einzige Synthese der tschechischen Geschichte betrachtet wird.²⁹ Wenn es gelingt, die Geschichte der böhmischen Länder auf Englisch herauszugeben, und zwar in Kooperation mit unserem Partner in Chicago, und wenn dieses Buch dann in das Bulletin der amerikanischen Buchhändler mit einer Empfehlung an alle wissenschaftlichen Bibliotheken aufgenommen wird,³⁰ besteht die reelle Hoffnung, dass eine solche Arbeit tatsächlich viel eher die Welt erreicht als diejenigen Bücher, die bei uns zwar in Kongresssprachen erscheinen, aber keinen Zugang zu einem internationalen Distributionsnetz haben. Eine weitere wirksame Art der Verbreitung ist die Herausgabe wichtiger Monographien oder Quelleneditionen in führenden westeuropäischen und amerikanischen Verlagen.³¹ Wenn es auch an solchen Fällen bereits früher nicht mangelte, so würde eine detaillierte Bibliographie doch wahrscheinlich zeigen, dass die Anzahl der dieserart publizierten Arbeiten in den vergangenen zwei Jahrzehnten allmählich gestiegen ist. Als Vorbild in diesem Sinne kann die Tätigkeit des Zentrums für mediävistische Studien und des Instituts für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften dienen, die fremdsprachige Versionen wichtiger Publikationen, welche die tschechische Forschung zur älteren Geschichte repräsentieren, zur Herausgabe in

29 Václav HUSA, *Dějiny Československa* [Die Geschichte der Tschechoslowakei], Praha 1961. Das Buch wurde – größtenteils im Verlag Artia – in deutscher (1963), russischer (1965), bulgarischer (1965) und polnischer (1967) Übersetzung herausgegeben; unabhängig erschien es auch auf Slowenisch (*Zgodovina Čehov in Slovakov*, Ljubljana 1967). Für lange Zeit war dieses Buch in den entsprechenden Ländern die Basisquelle für Informationen zur tschechischen Geschichte. Nähere Angaben dazu finden sich bei Eduard MAUR, *Soupis prací Prof. Dr. Václava Husy, DrSc., člena korespondenta ČSAV* [Verzeichnis der Arbeiten von Prof. Dr. Václav Husa, korrespondierendes Mitglied der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften], in: Václav Husa (Velké osobnosti filozofické fakulty Univerzity Karlovy) [Große Persönlichkeiten der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität], Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 5/1988, Praha 1989, S. 137–145.

30 Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA et alii, *A History of the Czech Lands*, Prague 2009.

31 Als außergewöhnlicher Erfolg kann die Herausgabe des Hauptwerkes von František ŠMAHEL, *Die Hussitische Revolution* (Monumenta Germaniae Historica – Schriften, Band 43), I–III, Hannover 2002, bewertet werden.

prestigevollen ausländischen Verlagen vorbereitet haben bzw. in absehbarer Zeit fertigstellen.

Als exemplarischen, nachahmenswerten Erfolg erachte ich jedoch solche Fälle, in denen große amerikanische Verlage Interesse für die Arbeit eines erfahrenen Historikers zeigen, der eine immense Publikationstätigkeit in Tschechien und in Europa aufweisen kann, indem sie ihm für den Anfang die Herausgabe einer beliebigen Monographie anbieten.⁵² Oder wenn ein junger, sprachlich hervorragend ausgestatteter Wissenschaftler sein umfangreiches Werk (in diesem Falle über die Bildung des Wiener Hofadels in der Zeit der Aufklärung) in einem führenden deutschen Verlag herausgibt und ein Rezensent aus Cambridge in der renommierten Londoner Zeitschrift *Central Europe* unmittelbar darauf schreibt, dass die Monographie auch eine schnelle englische Ausgabe verdiene.⁵³ Solche Beispiele geben Grund zur Hoffnung und verheißen bessere Zeiten: Es geht nicht mehr nur um die lobbyistische Durchsetzung qualitätsvoller einheimischer Publikationen im Ausland, sondern auch um das Interesse ausländischer Universitäten, Institute, Gesellschaften und Verleger an besseren tschechischen Arbeiten. Starke wissenschaftliche Persönlichkeiten und ihre Werke, die für die ausländischen Experten durch ihren Themen, ihre Bearbeitung und eine zugängliche Sprache ansprechend sind, können die tschechische Historiographie aus ihrem marginalen Schattendasein in das Licht der Welt befördern. Damit das Ausland jedoch rechtzeitig von solchen Autoren und ihren Arbeiten erfährt, ist es notwendig, die aktiven internationalen Kontakte auf allen Ebenen systematisch zu pflegen.

Die zentrale institutionelle Infrastruktur der auswärtigen Beziehungen (hier lasse ich die internationale Zusammenarbeit von Historikern auf der Ebene der Akademien der Wissenschaften und ihrer Institute, der Universitäten und Fakultäten, Museen, Archive usw. ebenso wie die Beteiligung an der Tätigkeit europäischer und globaler Organisationen in spezifischen Fachbereichen der Geschichtswissenschaften außen vor) bildet ein Dreigespann von Organisationen – das Tschechische Nationalkomitee der Historiker (*Český národní komitét historiků*) als eines aus einer Reihe von Kollektivmitgliedern des Internationalen Komitees für Geschichtswissenschaften, der Historikerverband der Tschechischen Republik (*Sdružení*

52 Petr VOREL, *From the Czech Silver Tolar to a Worldwide Dollar (The Birth of the Dollar and its Journey of a Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century)*, New York 2012 (Edition East European Monographs).

53 Ivo CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung: Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2010. Die Rezension schrieb Derek BEALES, *Central Europe* 9, 2011, S. 79–81.

historiků České republiky) und der Rat für auswärtige Beziehungen (*Rada pro zahraniční styky*) bei der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik. Während das Nationalkomitee die tschechischen Historiker in einer globalen Organisation vertritt, schlägt der Historikerverband die Mitglieder dieses Komitees vor, die wiederum der Rat für auswärtige Beziehungen (ähnlich wie bei anderen Fachkomitees) für die entsprechenden Amtsperioden nicht nur ernennt, sondern für die er hauptsächlich die nicht geringen Jahresbeiträge aus den Mitteln der Akademie der Wissenschaften bestreitet. In dieser Hinsicht gehört die Tschechische Republik bisher zu einer Minderheit unproblematischer Staaten, denn eine Reihe anderer Länder im Osten wie im Westen haben beträchtliche Probleme mit den Zahlungen, was in der Folge ihr Stimmgewicht bei den Sitzungen der Vollversammlung des Internationalen Komitees für die Geschichtswissenschaften (CISH) begrenzt. In den vergangenen Jahren ist es ebenfalls gelungen, die internationalen Beziehungen des Historikerverbandes der Tschechischen Republik mit den benachbarten Staaten auszubauen, insbesondere mit Deutschland, Polen und der Slowakei. Wenn wir uns erinnern, in welcher labiler Position sich der Historische Club (*Historický klub*), die damals einzige gesamtstaatliche Berufsorganisation der Historiker in der Tschechischen Republik, in der ersten Hälfte der neunziger Jahre befand, kann man sagen, dass dessen Transformation in die Gestalt der Historikerverbandes die Erwartungen erfüllt und dass es die Leitung dieser Organisation geschafft hat, die mitteleuropäischen internationalen Beziehungen nicht nur zu formalisieren, sondern auch in eine praktische Konferenz- und Publikationskooperation weiterzuentwickeln.⁵⁴

Ebenso hat sich das Tschechische Nationalkomitee der Historiker auf den Weltkongressen der Historiker zur Geltung gebracht, und das nicht nur durch – nicht allzu zahlreiche – Referate, sondern vor allem als Mitorganisator von Sektionen, also als derjenige, der mitentscheidet über das thematische Profil dieser Welttreffen. War das Jubiläumsthema „Comenius in der globalen Wissenschaft und Kultur“ (Madrid 1990) noch ein Erbe der bipolaren Teilung der Welt, als auf die sozialistischen Länder obligatorisch ein Teil des Programms entfiel, musste um die Zuteilung weiterer thematischer Sektionen auf den Weltkongressen schon gerungen werden. Dies gelang zuerst bei dem Thema „Die Öffnung der kommunistischen Archive“ (Oslo

54 Die Entwicklung des Historikerverbandes der Tschechischen Republik von seinen bescheidenen Anfängen nach dem Jahre 1989 bis zur Gegenwart kann in der Zeitschrift *Zpravodaj Historického klubu* [Anzeiger des Historischen Clubs], angefangen mit dem Jahrgang 7 (1996), nachverfolgt werden.

2000), dann in einer intensiven Kooperation mit dem Polnischen Nationalkomitee der Historiker bei der Problematik „Die politische Kultur in Mitteleuropa“ (Sydney 2005) und schließlich auch bei „Handel und Zivilisation“ (Amsterdam 2010).⁵⁵ Gerade die letzten beiden Kongresse – auf denen es zu einer grundlegenden Verschiebung der tschechischen Perspektive von der mitteleuropäischen Makroregion hin zu den interkontinentalen Beziehungen kam – zeigten, wie wichtig die Zusammenarbeit mit Nationalkomitees ist, deren Interessen ähnlich gelagert sind, und zugleich, dass für bedeutsame und allgemein attraktive Themen auch Verbündete am anderen Ende der Welt gewonnen werden können, im konkreten Fall im Fernen Osten. Ein solch großes Thema wie die durch den Handel motivierten Beziehungen zwischen den Zivilisationen von der Antike bis zur Gegenwart, mit dem der damalige Vorsitzende des Tschechischen Historikerverbandes und jetzige Vorsitzende des Tschechischen Nationalkomitees, der Historiker Petr Vorel, auftrat, musste allerdings nicht nur ersonnen und ausgearbeitet, sondern auch durch eine intensive organisatorische Arbeit und Verhandlungen in das Programm des Weltkongresses durchgesetzt werden. Denn an Themenvorschlägen für die Kongresse gibt es immer eine enorme Menge, angenommene und realisierte thematische Sektionen machen jedoch in der Regel nur einige Dutzend aus. Die Nationalkomitees als Sprecher der einzelnen Historiographien sind zwar formell gleichberechtigt (auch in der Zahlung gleich hoher Beiträge), ihr tatsächliches Gewicht ist jedoch unterschiedlich. Die Komitees, welche die bedeutendsten Länder Europas, Amerikas und heute auch schon Asiens vertreten, streben danach, die Mehrzahl der Sektionen unter sich aufzuteilen; eine privilegierte Stellung bekleiden auch die Komitees derjenigen Staaten, in denen vor relativ kurzer Zeit die Weltkongresse stattfanden (Spanien, Kanada, Norwegen, Australien und die Niederlande). Für die übrigen Teilnehmer bleibt dann ein recht eng bemessener Raum. Trotzdem gelang es auf der Vollversammlung des Internationalen Komitees der Geschichtswissenschaften in Peking

55 Vgl. näher den Sammelband Bohumil JIROUŠEK (Hrsg.), *Česká a československá účast na mezinárodních kongresech historických věd / Czech and Czechoslovak Participation in International Congresses of Historical Sciences*, České Budějovice 2006, und in diesem den Aufsatz Jaroslav PÁNEK, *Česká účast na mezinárodních kongresech historických věd v letech 1990–2005* [Die tschechische Beteiligung an den internationalen Kongressen der Geschichtswissenschaften in den Jahren 1990–2005] (S. 109–138).

56 Petr VOREL, *Trade and Civilization in the History and the Evolution of Civilizations (Prolegomena)*, ČCH 109, 2011, S. 195–217 und weitere in dieser Nummer abgedruckte Aufsätze, S. 218–327.

im Jahre 2007 mit der Unterstützung einiger weiterer Komitees (neben den Ländern Mittel- und Osteuropas auch des südkoreanischen Komitees), für das Thema *Handel und Zivilisation in der Geschichte (Trade and Civilization in History)* eine der spezialisierten Sektionen auf dem Amsterdamer Kongress im August 2010 zugeteilt zu bekommen.³⁶

Um diesen Erfolg zu krönen und ihn dauerhaft wahrnehmbar und zugänglich zu machen, war es notwendig, ihm eine passende Publikationsform zu geben. Nach einer Reihe von Beratungen wurde vereinbart, keinen speziellen Tagungsband herauszugeben, sondern das Thema im *Český časopis historický* (Tschechische Historische Zeitschrift) zu platzieren, der – mit dem parallelen Titel *The Czech Historical Review* – als eines von nur wenigen historischen Periodika in der „östlichen“ Hälfte Europas die höchste europäische Kategorie besitzt. Damit wurde ein zweifaches Ziel erreicht: So wurden die europäischen und asiatischen Referenten zu der Problematik von Handel und Zivilisation für ein tschechisches Periodikum gewonnen, und zugleich ging der *Český časopis historický* auf diese Weise dazu über, einige Nummern in englischer oder einer anderen international anerkannten Kongresssprache zu publizieren. Die Redaktion musste allerdings auf Einwände konservativerer Leser reagieren, die ausschließlich tschechische Texte verlangten, und begründen, dass die nationale Verankerung einer traditionellen Zeitschrift (verbunden mit der Verpflichtung, das Erbe der Nationalsprache in der Wissenschaft zu erhalten und zu kultivieren) nicht im Widerspruch zu ihrer internationalen – also auch sprachlichen – Offenheit steht.³⁷

Sich in der Welt mit einem großen Thema von wortwörtlich globaler Relevanz durchzusetzen, an dem sich sowohl die wissenschaftlichen als auch die organisatorischen Fähigkeiten der tschechischen Historiker manifestieren, ist eines der höchsten Ziele, das die tschechische Historiographie in Zukunft verfolgen sollte. Dies bedeutete die Konzentration der Kräfte auf große, gemeinsame Projekte, die Erhöhung der Ansprüche in Bezug auf die Publikationen und eine viel intensivere Zusammenarbeit der einheimischen Institutionen sowohl untereinander als auch in der gemeinsamen Kooperation mit dem Ausland. Die Reife der tschechischen Historiographie sollte sich keineswegs nur in Zehntausenden von erreichten Punkten nach

37 Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK, *Historický časopis s národní tradicí a mezinárodní otevřeností / A Historical Review with National Tradition and International Outlook*, ČČH 109, 2011, S. 1–4; J. PÁNEK, *K jazykové a tematické otevřenosti Českého časopisu historického* [Zu der sprachlichen und thematischen Offenheit der Tschechischen Historischen Zeitschrift], ČČH 109, 2011, S. 910–911.

einer absurden Methodik zur Bewertung der Wissenschaft ausdrücken, sondern in einer kontinuierlichen Reihe von Leistungen, die sowohl die tschechische Gesellschaft bereichern als auch ausländische Forscher für sie einnehmen. Diese werden dann bereit sein, die tschechischen Ergebnisse in ihren komparativen Werken und Synthesen zu berücksichtigen.

Abschließend lässt sich sagen, dass die tschechische Geschichte und die tschechische Historiographie wohl kaum jemals zum Hauptfokus des europäischen oder globalen Geschehens in unserem Fach werden. Es ist jedoch nicht unbedingt vonnöten, dass sie kaum erkennbar an seinem Rande verweilen. Die grundlegenden infrastrukturellen Voraussetzungen für ihren Aufschwung im globalen Kontext sind gegeben. Mehr als zwanzig Jahre nach der freien Wiederanbindung an die europäische und globale Wissenschaft machen sich erste positive Ergebnisse bemerkbar. Als das wichtigste erachte ich, dass nicht mehr nur eine Handvoll von lebendigen Klassikern des Faches, die unter sehr schwierigen Bedingungen ein solides Niveau der tschechischen Historiographie aufrecht erhalten haben, ein hohes internationales Niveau verkörpern, sondern dass sich auf diesem auch die besten Repräsentanten der mittleren und jüngeren Generation bewegen. Zwar wurde dies nicht schon fünf Jahre nach der Versammlung in Hradec Králové/Königgrätz erreicht, wie einige Teilnehmer im Jahre 1999 annahmen,⁵⁸ und möglicherweise auch nicht mit diesen Protagonisten, aber der Aufschwung der Spitzen des Faches ist deutlich. So die jüngeren Historiker, gesegnet mit Einfallsreichtum und Leistungsfähigkeit, fähig sein werden, an die gegenwärtigen Trends der Geschichtswissenschaft anzuknüpfen und ihnen etwas Grundlegendes hinzuzufügen, und sofern sie fähig sein werden, in ihren Arbeiten auf die Wandlungen des Weltbildes unter dem Ansturm der jetzigen ungestümen interzivilisatorischen Veränderungen lebhaft zu reagieren, dann können wir angenehme Überraschungen erwarten. Die bewusste Wahrnehmung origineller Monographien und großer Synthesen, die von tschechischen Historikern konzipiert werden, durch die Experten des euroamerikanischen Raums und die würdige Repräsentation der jüngeren Kollegen auf den nächsten Weltkongressen der Geschichtswissenschaften bleibt eine Aufgabe und eine große Hoffnung.

Übersetzt von Nina Lohmann

58 Martin NODL, *Krise české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta* [Die Krise der tschechischen Historiographie oder Die Vergangenheit, die vergessen werden möchte], in: Jiří Pešek (Hrsg.), VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999) [VIII. Versammlung tschechischer Historiker (Königgrätz 10.–12. September 1999)], Praha 2000, S. 98.

Česká historiografie na počátku 21. století – mezi příběhem, strukturou a teorií

BOHUMIL JIROUŠEK

Dnešní českou historiografii můžeme vnímat ve dvou rovinách – jako vlastní vědecké bádání a jeho výsledky, ale také jako vědecký provoz, který možná je řadou vědců chápán jako mnohem problematičtější, bolavější místo našich disciplín, snad i ohrožující rozvoj všech humanitních oborů, jež většinou nemají velký aplikovatelný potenciál. Vládě, ale i řadě lidí, se tak nyní zdají vlastně zbytečné, neboť obecná schopnost myšlení, uvažování,

BOHUMIL JIROUŠEK: Czech Historiography at the Beginning of the 21st Century – Story, Structure and Theory

This study is devoted to the contemporary state of Czech historical science on two levels. 1) It deals with scientific procedures and texts considered to be the contemporary state of historical knowledge, including issues of the interpretation of modern history and the necessity of interpreting world history from a Czech point of view, so that the national history might be interlinked more closely with the general context of world development. It also draws attention to the changing the centres of world events, which shift more markedly to non Euro-Atlantic world thereby changing the total interpretation framework of history as well; 2) It interprets historical science as the institutional background and its transformations, based, to a greater degree, on the legislative framework which also influences the functioning of editorial boards of journals, the holding of conferences and the publishing of studies and books through the evaluation of the science by the advisory boards of Government.

Key words: Czech historiography, 21st century, the evaluation of the science, interdisciplinary aspects, the changes of society and historical science

vykládání světa a jeho proměn je obtížně převoditelná do ekonomických tabulek, do aktuálního zisku. Vědomí tradic a kultury jako takové se v krátkodobém horizontu zdá nepodstatné a rychle nezanikající, na jeho kultivaci – jako obecnou kultivaci veřejného prostoru – se dbá méně, než by se zřejmě mělo: očekávat zlepšení je asi nereálné, humanitní odborníci včetně historiků by se měli snažit alespoň o to, aby ze strany státních orgánů nedocházelo k podkopávání současných pozic humanitních věd, což se týká třeba i přípravy nového vysokoškolského zákona.¹ Snad lze říci, že se ocitáme v situaci, kdy nemůžeme být pouhými kabinetními vědci, ale kdy je třeba přijmout i roli veřejně angažovaných intelektuálů,² jak ji až do nedávna zastával například Dušan Třeštík.³ Nesmíme se vyhýbat ani popularizaci našich vědeckých výsledků, neboť mnohdy vytvářejí povědomí o potřebnosti našich oborů více než velké teoretické a syntetické spisy. Pro běžné čtenáře je často mnohem atraktivnější drobná kniha z dějin jejich města než velký spis, který třeba i posouvá obor jako celek. Zdá se tudíž, že důraz na regionální zakotvení historického výzkumu bude v čase narůstat – mělo by se tak ovšem dít v širokých souvislostech národních i obecných dějin, s vědomím celku, k němuž se (mikro)region vztahuje a do něhož se „velké“ dějiny promítají.⁴

Již před pěti lety si při podobné příležitosti na IX. sjezdu českých historiků nad všemi možnými evaluacemi a kontrolami výstupů v souvislosti s činností Rady vlády pro vědu, výzkum a inovace, jejími metodikami a RIVem, posteskl Jiří Pešek,⁵ nepochybně je to ustavičně bolavé místo českých humanitních věd, jež jsou stále více zatlačovány do ústraní přírodovědnými a technickými obory. A situace se v tomto směru nijak nelepší, ba naopak – a to v prostředí univerzit, akademie věd i muzeí a archivů, které jsou stále více z pozic badatelských posouvány do pozic správních úřadů, resp. v případě muzeí do role osvětových organizací, jež mají uspořádat

1 Studie byla napsána před X. sjezdem českých historiků v září 2011, nicméně v tomto směru se stav k datu odevzdání do tisku příliš nezměnil. Srov. např. diskuse v Lidových novinách, mj. Jiří ZLATUŠKA, *Chybné vládní plány jen vyždímají studenty*, Lidové noviny 11. 10. 2011, s. 12; Pavel RÍPKA, *Školy jsou kritické, ale změny neodmítají*, tamtéž, s. 11.

2 K tomu mj. Ralf DAHRENDORF, *Pokoušení nesvobody. Intelektuálové v časech zkoušek*, Jinočany 2008.

3 Jeho nekrolog např. v souboru Ivan HLAVÁČEK, *O mých předchůdcích i současnicích*, Praha 2011, s. 415–417.

4 K jejímu významu srov. Petr VOREL, *Základy historické regionalistiky*, Pardubice 2005.

5 Jiří PEŠEK, *Česká historiografie na počátku 21. století – cesty jejího hodnocení*, Český časopis historický 105, 2007, s. 89–100.

čas od času nějakou výstavu; vědecká produkce je jim v lepším případě trpěna.

Česká historiografie prochází po mém soudu v současné době výraznou proměnou, jíž lze chápat i jako proměnu generační, ale také jako proměnu institucionální. Z generačního hlediska se – více než dvacet let po roce 1989 – již zásadně přesouvá faktický i intelektuální vliv na generace, které vědu před Listopadem zažily jen jako mladí badatelé, případně už jen jako studenti či dospívající,⁶ čímž se mění interpretační klíče zejména k soudobým dějinám. Marxismus již není sprostým slovem, ale stává se (znovu) inspiračním zdrojem, fungujícím v pluralitě přístupů, ale především se stává objektem skutečného vědeckého zájmu.⁷ Kolektivní paměť komunity se sice víceméně udržuje bez výraznějších změn,⁸ ale mění se pohled na to, co je soudobé v našich dějinách – narůstá tak ochota studovat druhou polovinu 20. století, včetně éry normalizace a přestavby, jež v poslední době vzbudila i poměrně velkou polemiku v novinách.⁹ České prostředí nikdy nebylo příliš nakloněno velkým diskusím historiků, skoro vždy se v tom již od 19. století spatřoval osobní tón, vyřizování účtů, ale otevřené diskuse o textech, o knihách jsou asi největším možným přínosem historiografie posledního desetiletí, neboť padají tabuizovaná témata, včetně chování historiků v časech totalitárních systémů.¹⁰ Nepochybně to souvisí s onou „plovoucí mezerou“ (*floating gap*) mezi sociální (individuální) a kulturní (kolektivní) pamětí,¹¹ která je sice pro každého z nás někde jinde, ale celkově se posouvá s tím, jak se mění generační struktura vědců jako takových, jak se prosazuje mladší generace historiků vzdělávaná a vzdělávající se již ve svobodných poměrech.

Z historické vědy tak pomalu mizí interpretace dějin prostřednictvím zásluh osmašedesátníků, postavená na jejich osobním prožitku a vnímání

6 K tomu Bohumil JIROUŠEK, *Historik Jaroslav Charvát v systému vědy a moci*, Praha 2011, s. 28–38 (generační otázka marxistické historiografie), srov. též Jaroslav PÁNEK, *Historik mezi „mocí“ a „služností“ (Na okraj knihy Bohumila Jirouška o Jaroslavu Charvátovi)*, ČČH 109, 2011, s. 674–684.

7 Za inspirativní se dodnes považují mj. interpretace Louise Alterhuse – viz Louis ALTERHUS, *Für Marx*, Berlin 2011 (první francouzské vydání z roku 1965).

8 K pojmu mj. Maurice HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, Praha 2009.

9 Polemika, odstartovaná osobním útokem Jana Rejzka, se týká knihy Michal PULLMANN, *Konec experimentu*, Praha 2011.

10 Viz např. František ŠMAHEL, *Závěrečný projev na IX. sjezdu českých historiků*, ČČH 105, 2007, s. 113–121; B. JIROUŠEK a kol., *Proměny diskursu české marxistické historiografie*, České Budějovice 2008; Markéta DEVÁTÁ – Doubravka OLŠÁKOVÁ – Vítězslav SOMMER – Peter DINUŠ, *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*, Praha 2010 aj.

11 Zvláště Jan VANSINA, *Oral Tradition as History*, Madison 1985.

sebe sama, ale dějiny posledního století jsou vykládány v širších souvislostech, kde zlomovým se zdá období druhé světové války, třetí republiky a éra stalinismu, jenž odezníval velmi dlouho a dá se říci i bolestně pro tehdejší špičky historické vědy, z hlediska jejich vlastního rozchodu s interpretacemi raných padesátých let.

Z hlediska institucionálního: posilování našich oborů na univerzitách či v akademických ústavech asi očekávat nemůžeme, v tomto směru je zřejmě struktura vědeckých humanitních pracovišť na svém vrcholu, spíše lze tušit drobné redukce – mj. i pod tlakem ministerstva a úvah o výzkumných univerzitách, jež jsou ovšem značně nedomyšlené a po mém soudu v rovině stávajících úvah ku prospěchu vědy jako celku nerealizovatelné. Institucionální zázemí každé vědy, tedy i historie, však tvoří i tzv. měkké instituce, časopisy, jejich redakční rady, publikační platformy.¹² V tomto směru se v posledních letech mnohé změnilo, je však otázkou, zda k lepšímu. Nepochybně se – pod tlakem vládních institucí – mnohem více dbá na formální kritéria recenzovanosti, ovšem v honbě za RIVovými body, tedy za penězi pro chod institucí, se výrazně rozrůstá databáze časopisů, kdy téměř každé vědecké pracoviště zakládá svůj vlastní časopis. Z manažerského hlediska je to rozhodnutí zcela logické, ovšem ve svém důsledku rozměňující víceméně konstantní počet špičkových textů do více časopisů, k nimž je nutné dodat další materiál.

V souvislosti s tím je třeba zmínit také otázku sborníků jako výstupů konferencí – mluvívalo se o „moru konferenčním“, kdy konferencí bylo příliš. Dnešní situace je ovšem obrácená – konferenční mor nepozřel vědce, ale pozřel konference jako takové, RIV až na výjimky neuznává sborníky z konferencí a konference se tak téměř nekonají, ke škodě věci. Zásadní konferenční jednání k jasně zacílenému tématu vždy představovalo významný posun v bádání – v tomto směru si musíme uchovat nutnou míru nezávislosti a ochoty k aktivnímu jednání a vystupování na konferencích, třebaže po hmotné stránce bodovaných vědeckých výsledků je to nepřínosné. Humanitní vědec – jako intelektuál – působí ve veřejném, kulturním, prostoru a musí ho alespoň částí svých aktivit kultivovat, přetvářet bez ohledu na „hitparádu“ bodovatelných výsledků. Posun oboru nám nezajistí udělené body za „výstup“, ale skutečné myšlenkové výstupy, lze říci výtvoři v skutečném slova smyslu formativní a kreativní – bohužel k takovému typu hodnocení (*peer review*) vědeckého výkonu dosud víceméně chybí české společnosti odvaha, neboť jsme příliš malou historiografií (resp.

12 Matthias MIDDELL (Hg.), *Historische Zeitschriften im internationalen Vergleich*, Leipzig 1999, zvláště úvodní studie editora.

vědeckou komunitou obecně), abychom v tom nespátkovali postranní úmysly.¹³ Úvahy o prestižních nakladatelstvích, jakémsi jejich uzavřeném seznamu, který by zajišťoval relevanci knižních výstupů sám o sobě, doufám víceméně odeznívají, neboť v českém prostředí – ať se na mě jednotliví nakladatelé nezdobí – neznám nakladatelství, jež by nakonec nebylo ochotno vydat podstandardní titul, pokud mu zajistí zisk – a zcela logicky to chápu; nakladatel musí fungovat v tržním prostředí a grantové prostředky vědecké či kulturní mohou udržet nad vodou malé nakladatelství, jež je tak trochu provozováno na bázi hobby, ale těžko velký nakladatelský dům s řádově desítkami zaměstnanců.

Pod tlakem honby za institucionálně zpeněžitelnými vědeckými výsledky také klesá ochota – a přiznejme i čas – k psaní recenzí a zpráv o literatuře, tedy k nutné vlastní reflexi našeho oboru. V záplavě vydaných textů, z nichž část by určitě nevznikla nebýt tlaku ze strany vedení ústavů či různých nutných výstupů pro grantové a jiné projekty, se také dá čím dál hůře orientovat čtenářsky, tj. ve výsledku i badatelsky. Evidentně tak narůstá segmentalizace znalostí o minulosti i u výrazných odborníků, což nás sice paradoxně přibližuje západnímu světu, na druhé straně tato specializace postupně (po)vede ke ztrátě širšího oborového zázemí vědce, s čímž souvisí i otázka metodologických (a tematických) inspirací pro vlastní tvorbu, které obvykle přicházejí z oblastí jeho konkrétnímu výzkumu spíše vzdálenějších.

Dnes většinou není problém studovat v zahraničních knihovnách, případně archivech, udržovat kontakty – minimálně na čtenářské úrovni – s evropskou a americkou historiografií, na druhé straně se tím zmenšuje znalost vlastní historiografické tradice – nejnovější zahraniční inspirace se přenášejí na domácí archivní materiál, ovšem bez znalosti toho, jak byl v minulosti interpretován. Někdy samozřejmě i v obráceném gardu – reinterpretují se starší spisy s moderním pojmovým aparátem bez znalosti archiválií. Ovšem odpovídá to současnému stavu společnosti, která se dostává do jakési fáze klipovitosti – o všem je třeba být globálně informován, ale téměř nic nelze postihnout do hloubky. Je to typický rys naší doby, kdy v její roztěkanosti není možné její proměny přesně postihnout. Zároveň ale je třeba připustit, že bohemistické bádání nestojí v centru pozornosti světové vědecké obce, ač jsme snad někdy přesvědčeni o opaku – české dějiny jsou v zahraničí totiž jen výjimečně součástí výkladu obecných dějin, větší-

13 Srov. ostatně vystoupení Jaroslava Pánka na VIII. sjezdu českých historiků – Jaroslav PÁNEK, *Historiografie, historické vědomí a odpovědnost*, in: Jiří Pešek (ed.), VIII. sjezd českých historiků, Praha 2000, s. 19–27, zvláště s. 19.

nou se pohybují někde v oblasti speciálních textů pro vybrané zájemce o ten či onen úsek českých, v lepším případě středoevropských dějin.

Americký historik John Lukacs již před (několika) lety konstatoval, že dnes prožíváme dějinný přechod z jedné éry do druhé,¹⁴ novověk končí a nastává nějaká nová, jiná doba. Sice se tím strašíme již sto let, od dob Jacoba Burckhardta a zejména Oswalda Spenglera, tedy minimálně od konce první světové války, nicméně v tomto směru nejde jen o pojem postmodernismus, éru, která na Západě (ale i na Východě) jako postmoderní, postfordovská či postindustriální vyrůstala od sedmdesátých let, od tehdejší ropné krize.¹⁵ Jde o celkový přesun center světa, evropská a euroatlantická tradice přestává být dominantní tradicí světa, čímž se ztrácí dosavadní perspektiva výkladu dějin – i to je jeden z důvodů současné krize světa, s níž jde ovšem ruku v ruce i krize způsobilosti historické vědy vykládat současný svět, jeho minulost, nejen tu nedávnou. Chybí nám v důsledku krize evropské identity východisko, z něhož je možné psát velkou syntézu moderních evropských či světových dějin. Tento pocit je možná subjektivní, nicméně sdílený značnou částí vědců i veřejnosti, připomeňme jen popularitu názorů Samuela P. Huntingtona či Francise Fukuyamy, ale koneckonců i množící se projevy nespokojenosti obyvatel evropských metropolí (Madrid, Londýn aj.).

Současná evropská i naše společnost má asi oprávněně tendenci historii stále chápat jako nástroj k politickému využití, třeba i ve vztahu k mezinárodním vztahům či marginalizovaným skupinám, což je jistě také jeden z konfliktů, který je v historické vědě skryt – my se „přece“ aktuálnímu využívání (zneužívání) naší vědy bráníme, na druhé straně tím otevíráme prostor pro to, aby se naše obory zdály společnosti zbytečné – pokud historická věda nestojí na stanovisku, které je blízké požadavkům doby, tak je zdánlivě k ničemu. Již František Palacký byl významný politik a sepětí historické vědy a politiky zde bylo přítomno minimálně do roku 1989, od polistopadové doby se z diskursu moci snaží historická věda vymanit, ovšem nepřilíš úspěšně – možná i pro značnou nejednotnost, která v ní panuje z hlediska noetických východisek, na druhé straně traktovaná historie je především dějinami toho národa, skupiny, či státu, k nimž se ten či onen historik hlásí. Ani v dnešní době tak nelze přehlédnout, že dějiny jsou především dějinami toho společenství, k němuž se jako vědci i lidé hlásíme, ale existují v pluralitě

14 John LUKACS, *Na konci věku*, Praha 2009, anglický originál z roku 2002; tyto jeho teze ovšem vyrůstají již z jeho předchozích spisů a lze je datovat do sklonku šedesátých let.

15 Giovanni SABBATUCCI – Vittorio VIDOTTO, *Il monde contemporaneo. Dal 1848 a oggi*, Roma–Bari 2005, s. 590–606.

příběhů, které se mnohdy neprotnou – a to ani v čtenářově mysli – milovník vojenských strategií v dějinách si málokdy položí otázku po postavení ženy v dějinách, uváděno samozřejmě jako *pars pro toto*. V této mnohosti příběhů a pojetí, jež je dána metodologickými přístupy i naturelem vědců, se ztrácí to, že dějiny skutečně existují, nejsou vymyšlené, byť jsou z minulosti konstruované.¹⁶

Dějiny jako vědecký výklad jsou postaveny na pramenech a faktech, ale skutečný myšlenkový rámec je mnohem méně promyšlen – to, jak se píše dějiny jako vědecký text, je nejasné – jde o nejrůznější kombinace deskripce (popisu, charakteristiky), vyprávění (příběhu) a formy,¹⁷ samozřejmě s určitým vlivem metodologie vlastního oboru, včetně výpůjček z oborů příbuzných. Řešit tu jednotlivé případy v české historiografii posledních let je samozřejmě nemožné, ale zdá se mi, že v zásadě z těchto kombinací vyplývá volba dvou typů – vyprávění (příběhu) a struktury, přičemž zásadní je tu otázka matérie, která je východiskem pro tu kterou práci. Texty, jež se točí okolo několika zásadních postav, většinou směřují k příběhu, zatímco pokusy vyložit určitou epochu či její proměny – ve smyslu „Velkých dějin zemí Koruny české“ či jiných syntéz určitých období (první republiky, raného novověku apod.) – směřují k strukturalistickému výkladu, v němž aktéři dějin jen občas ožívují soustavu konstruovaných norem a jejich případného překračování. Je to nepochybně právo každého autora či autorského kolektivu, obecně však mám pocit, že to je asi nejviditelnější změna, jež se v našem historickém spisování v posledních letech udála. Zdá se totiž, ač si to asi většinou nepřiznáváme a snad ani neuvědomujeme, že se přestáváme bát teorie – takovýto konstrukt v sobě má ukrytu víru v platnost velkých víceméně sociologických teorií (typu Karla Marxe, Maxe Webera, Rogera Chartiera či Michela Foucaulta), jež umožňují vykládat politické dějiny stejně jako dějiny společnosti z určité perspektivy, ve smyslu kauzality a dlouhodobých důsledků. Naopak analytická monografie po mém soudu v české historiografii hraje spíše okrajovou roli, zdá se mít pozici čehosi přípravného, nehotového. Možná tak poslední desetiletí v českém dějepisectví lze

16 Např. Jacques LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007, s. 185n.; Petr ČORNEJ, *Věčný problém: jak psát dějiny*, in: Kateřina Bláhová – Ondřej Sládek (edd.), *O psaní dějin*, Praha 2007, s. 15–40.

17 John TOSH with Seán LANG, *The Pursuit of History. Aims, methods and new directions in the study of modern history*, Harlow 2006, s. 147. Srov. také Alun MUNSLOW, *Narrative and History*, Hampshire–New York 2007. V českém prostředí lze z poslední doby upozornit na práce Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*, Praha 2009, a Martin PROFANT, *Myslet uprostřed dějin. K pojetí dějin a dějinnosti ve filosofii symbolických forem Ernsta Cassirera*, Praha 2011.

chápat jako desetiletí usilující o syntézu, neboť s uzavřením se jednoho století symbolicky nazrál i čas na vydání hodnotících soudů, jež jsou ovšem spojeny s hlubokým teoretickým přemýšlením o minulosti, třebaže teoretické zakotvení humanitních věd je odlišné od věd přírodovědných¹⁸ – nejpodstatnější je v tomto směru jejich věrohodnost jako interpretativního nástroje k porozumění (předporozumění) světu.

Obecně se soudí, že největší zájem v dějinách patří nedávné minulosti, neboť nejen veřejnost, ale i profesionální historici často touží porozumět především svému vlastnímu světu, tomu dnešnímu, jehož kořeny objasňují. Doložit tuto tezi na české vědecké produkci posledních let není úplně jednoduché, neboť historické bibliografie už jen z logiky věci zaostávají za aktuální produkcí,¹⁹ ale můžeme tu použít alespoň příklad Českého časopisu historického jako nejrepresentativnějšího orgánu české historické vědy:²⁰

Rok 20..	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	Celkem
Pravěk a starověk	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	2
Středověk (do 1526)	5	3	4	2	5	2	4	5	4	5	39
Novověk (do 1800)	5	7	4	2	2	2	4	6	3	5	40
19. století	3	3	1	4	3	4	2	1	2	3	26
20. století	3	1	3	3	4	3	3	3	3	3	29
Dějiny oboru a metodologie	3	5	6	7	5	7	11	2	5	1	52
Celkem	19	19	18	19	19	18	24	18	17	17	188

18 Wolfgang ISER, *Jak se dělá teorie*, Praha 2009, s. 18n. Měkké teorie humanitních věd plní úlohu objasnění světa, nelze je však experimentálně ověřovat, jsou nástrojem, jenž se mění podle zpracovávané materie, nikoli však nutně v čase.

19 Václava HORČÁKOVÁ – Kristina REXOVÁ, *Česká historická bibliografie. Plány a perspektivy*, ČCH 108, 2010, s. 278–286. Srov. též Věra BŘEŇOVÁ, *Soudobé dějiny. Obsah ročníků I–XV (1993–2008)*, Praha 2009.

20 Rubrika Dějiny oboru a metodologie obsahuje převážně příspěvky z rubriky Diskuse, případně Materiály. Výjimečně je některý článek započítán dvakrát, pokud nešlo jednoznačně rozhodnout (časově), např. zda tematika je středověká či raně novověká.

Již z této tabulky je zřejmé, že historickému výzkumu dominují dějiny posledních pěti století (tj. novověku jako celku). Přihlédneme-li ke skutečnosti, že existuje řada dalších odborných časopisů, jež se věnují dějinám jen určitého časového výseku či tématu, z nichž většina je zaměřena na moderní dějiny, je evidentní, že i v české historiografii můžeme uvažovat o tom, že až dvě třetiny historické produkce patří dějinám 19. a 20. století.²¹ Zároveň – ač to daná tabulka nezobrazuje – je evidentní, že Českému časopisu historickému dominují domácí témata, obecné dějiny se zde vyskytují velmi zřídka – a i tak většinou ve vztahových relacích (typu: česko-italské vztahy ve...).²² Česká historiografie tak – samozřejmě oprávněně – preferuje domácí témata, ale nechybí nám tu český syntetický pohled na obecné dějiny? Podobné projekty se české historiografii ani za první republiky, ani v šedesátých letech nepodařilo dokončit, ale skutečná syntéza světových dějin z českého pohledu by mohla a měla být zajímavá – už třeba proto, jak se ostatně domníval František Graus již v šedesátých letech uplynulého století, že by nám mohla poskytnout novou perspektivu pohledu na české dějiny, jež by byly nahlíženy českými vědci, ovšem nikoli vytrženě, samostatně, ale v celku obecných, světových dějin.²³

Může se to snad zdát v rozporu s tvrzením, které jsem uvedl výše, ovšem tento rozpor je po mém soudu jen zdánlivý. To, že se něco, tedy velká syntéza obecných dějin, dobově nedaří, přece neznamená, že na to máme předem rezignovat. Trochu se mi zdá, že někteří čeští vědci mají v honbě za mezinárodním uznáním tendenci své výzkumy přizpůsobovat aktuálním zahraničním trendům a tématům. Je otázka, zda je to dobře. Nepochybně řada z nás bude říkat, že ano. Je třeba sledovat zahraniční bádání, být s ním v aktuálním badatelském kontaktu, publikovat v zahraničí. Pokud tak činíme nějakým dílčím tématem, studií, již odběhneme od svých dlouhodobých výzkumů na kratší čas, tak je to nepochybně v pořádku. Jako historik dějin dějepisectví ale soudím, že vědec si má uchovávat svou myšlenkovou kontinuitu, bádát o tématech, která ho skutečně zajímají, která považuje ze

21 J. PEŠEK, *Česká historiografie*, s. 93, odhadl před několika lety podobně počet grantů GA ČR – tři pětiny grantů z oboru historie se věnují dějinám 19. a 20. století.

22 Samozřejmě v tomto směru nelze – bez ohledu na výstupy v domácím prostředí – přehlížet činnost mnichovského Collegia Carolina, jež výrazně přispívá k diskusím o vztazích českých, slovenských a německých dějin zejména posledních dvou století. K tomu srov. zvláště výroční zprávy, např. *Collegium Carolinum. Forschungsstelle für die böhmischen Ländern. Jahresbericht 2010*.

23 K tomu B. JIROUŠEK, *Význam úvah o světových dějinách na stránkách Československého časopisu historického*, in: *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*, Praha 2001, s. 305–311; srov. Jiří LACH, *Josef Šusta a Dějiny lidstva*, Olomouc 2001.

svého subjektivního pohledu za podstatná a zajímavá bez ohledu na to, zda jsou dobově – konjunkturálně – nosná. Nosnost jim dodá v delší časové perspektivě právě on sám a s velkými výsledky přijde domácí uznání a třeba i ona mezinárodní relevance těchto výzkumů. Konjunkturalistické nadbílání aktuálním módním badatelským trendům sice může přinést jistou mezinárodní proslulost v daném čase, z hlediska dlouhodobé tradice naší historiografie je však takovéto psaní nepodstatné a takovýto eklekticismus bez dlouhodobého kontinuálního výsledku těžko lze završit syntetickým dílem ve zralém věku či alespoň systematickým promyšlením konkrétního materiálu, jenž začne své možnosti vyjevovat obvykle až po dlouhodobějším intenzivnějším zájmu o něj.

Dnešní historická věda, stejně jako celek humanitních disciplín, je pod nejrůznějšími tlaky, jež k ní většinou doléhají z vnějšku, to ji však nezavazuje zásadního imperativu – hlásat pravdu, či alespoň to, co za pravdu vědci považují.²⁴ Tlak na aplikovatelnost je nepochybně velký, existují pokusy se s ním i nějak vypořádat na pomezí spolupráce humanitních disciplín a informačních technologií,²⁵ analyzovat třeba data, která každý z nás zanechává v *cloudu* („mraku“) informací při surfování po webových stránkách, při ukládání souborů na vzdálené servery, při používání facebooků a twitterů, občas slyšíme i o možném využívání či zneužívání informací z dat ukládaných z pohybu mobilních telefonů. Toto zasíťování informací nepochybně má vypovídající hodnotu o současném světě a, třebaže jeho aktuální využití vidím spíše v sociologii, v dlouhodobém horizontu bude poskytovat i data k dějinám; v rámci ochrany osobních údajů doufám v rovněž kolektivních, nikoli individualizovaných dat, ač i ta lze asi získat – byť se to rovná faktickému zneužití těchtoází.

Většina z nás je asi přesvědčena, že si s moderními technologiemi relativně rozumí, umí je používat, ovšem uživatelské užití zřejmě bude zcela odlišné od využití badatelského – nepůjde jen o metodologii historické vědy, která se tím asi zásadně nepromění, ale o způsob získávání dat. Naše sjezdové jednání zahrnuje i diskuse o historických pracovištích, o výuce dějepisu. Zřejmě bychom si měli položit i otázku, zda naše disciplína bude v dohledné době schopna reagovat na tuto proměnu, která bude pro výzkum

24 David KRÁMSKÝ, *O povaze humanitních věd*, Liberec 2008, s. 69.

25 Z praktických příruček pro studenty uveďme Sarah BARBER – Corinna M. PENISTON-BIRD (edd.), *History beyond the Text. A student's guide to approaching alternative sources*, New York 2009, kde je řešena např. interpretace pramenů filmových, fotografických, ale také internetových, kdy web dnes lze považovat i za virtuální archiv (*tamtéž*, s. 129).

dějin 21. století nepochybně zásadní; běžná epistolografie se naopak téměř vytrácí. A jakým způsobem budeme reagovat? Historie je ze své podstaty spíše konzervativní disciplínou, je si vědoma faktoru času v dějinách, ovšem „tachogenost“ dnešního času a světa²⁶ nutí k zamyšlení i nad těmito problémy. Bude historik 21. století nucen zvládat nejen další příbuzné humanitní disciplíny (politologie, sociologie, literárněvědná interpretace), ale i programátorství? Nebo mu bude nabízet pomoc odborník z informačních technologií a budou publikovat jako tým? Tato otázka se velmi brzy může začít odrážet i v naší praxi a minimálně ve výuce, výchově dalších generací historiků. Historická věda v posledních letech dokázala poměrně výrazně využít interdisciplinarity směrem k ostatním humanitním vědám,²⁷ hojně čerpá z metodologie literárních věd, jako myšlení o jazyce, jímž je náš vztah ke světu prezentován, jímž reprezentujeme sami sebe, tedy snad zužitkujeme i výzvy z dalších oborů, i těch technických.

Situace dnešní české historiografie je svým způsobem v dějinách moderní české vědy unikátní – již více než dvacet let, tj. nejdéle v novodobých dějinách českého národa, délkou překonávající i dobu první republiky, máme možnost relativně svobodného historického bádání, neměli bychom tedy podlehnout bezmoci, ale – spolu s Jacquesem Derridou²⁸ – bychom měli připomenout, že vědec („profesor“) přebírá odpovědnost za své činy, ale také za své výroky. Je minimálně částí svých aktivit a zejména z pohledu svých žáků angažovaným vědcem, snažícím se ve výsledku pochopit a vyložit dnešní stav světa, být v našem případě s pomocí historických instrumentů.

Mám-li tedy dnešní historické vědě něco přát, tak jí přeji schopnost flexibility a v jistém smyslu i schopnost být multioborovou, přesahovat svůj velmi úzký oborový rámec, se zachováním schopnosti jisté expertní činnosti, ale především schopnosti uvěřitelně vykládat dnešnímu člověku okolní svět a jeho dynamiku proměn. Přes nutnou analytičnost vědy tak musíme být schopni poskytovat syntetizující výklad v přednáškách i v publikovaných textech.

26 Vlasta CHRISTOVÁ, *Historický původ tachogenního světa*, in: Dagmar Blümllová – Jitka Rauchová a kol., *Čas rychlých kol a křídel*, České Budějovice 2008, s. 338–342; „tachogenní svět“ – původně výraz německého filozofa Odo Marquarda k označení stále se zrychlujících změn. V souvislosti s těmito dnešními změnami asi nevystačíme s francouzskými koncepty dlouhého trvání apod. – srov. Jean LEDUC, *Historici a čas. Koncepce, otázky, diela*, Bratislava 2005.

27 K intersdisciplinaritě přístupů současné vědy např. Oliver MARCHART, *Cultural Studies*, Konstanz 2008.

28 Derridovu stať *Budoucnost profese aneb Universita bez podmínky* (Filosofický časopis 2001) rozebírá D. KRÁMSKÝ, *O povaze, zvláště s. 69–83*.

Naše obory se pohybují mezi fakticitou a historickým relativismem,²⁹ někdo z nás má blíže k tomu, jiný k onomu z těchto pólů, ale má-li historická věda přežít i v 21. století – koneckonců i futurologie je v jistém smyslu historickou disciplínou –, tak, soudím, musí zůstat v rovině racionality, pokusu vykládat svět uvěřitelným způsobem, ale také kriticky uvažovat nad naší realitou, nad smyslem světa i našeho konání.

29 Lubomír DOLEŽEL, *Fikce a historie v období postmoderny*, Praha 2008, s. 34.

Die tschechische Historiographie am Anfang des 21. Jahrhunderts – zwischen Erzählung, Struktur und Theorie

BOHUMIL JIROUŠEK

Die heutige tschechische Historiographie können wir auf zwei Ebenen betrachten: Zum einen auf der Ebene der eigentlichen wissenschaftlichen Forschung und ihrer Ergebnisse, zum anderen auf der Ebene des wissenschaftlichen Betriebs. Letzterer wird von einer Reihe von Wissenschaftlern möglicherweise als der problematischere, heiklere Teil unserer Disziplin angesehen. Diese Auffassung von Wissenschaft als „Betrieb“ bedroht derzeit die Entwicklung der gesamten Geisteswissenschaften. Diese haben nämlich mehrheitlich kein großes Anwendungspotenzial, und der Regierung, aber auch einer Reihe von anderen Personen, erscheinen sie im Grunde als überflüssig. Die allgemeine Fähigkeit zum Denken, Reflektieren, zur Deutung der Welt und ihrer Veränderungen kann nämlich nur schwierig in ökonomische Tabellen oder in schnellen Gewinn umgesetzt werden. Das Bewusstsein für Traditionen und Kultur als solche erscheint in einem kurzfristigen Horizont als unwesentlich und schnell verschwindend. Auf die Kultivierung dieses Bewusstseins – ebenso wie auf die allgemeine Kultivierung des öffentlichen Raums – wird weniger geachtet als offensichtlich notwendig wäre, und es ist wohl wirklichkeitsfremd, eine Besserung in dieser Hinsicht zu erwarten.

Die Geisteswissenschaftler einschließlich der Historiker sollten sich jedoch zumindest darum bemühen, dass es vonseiten der staatlichen Organe

nicht zu einer Untergrabung der gegenwärtigen Positionen ihrer Fächer kommt, etwa auch, was die Vorbereitung des neuen Hochschulgesetzes angeht.¹ Vielleicht kann gesagt werden, dass wir in eine Situation geraten, in der wir nicht nur Wissenschaftler im Elfenbeinturm sein können, sondern in der es notwendig ist, die Rolle öffentlich engagierter Intellektueller zu übernehmen,² wie sie bis vor nicht allzu langer Zeit etwa Dušan Třeštík bekleidete.³

Wir dürfen auch die Popularisierung unserer wissenschaftlichen Ergebnisse nicht scheuen, denn häufig schafft diese eher ein Bewusstsein für die Bedürfnisse unserer Fächer als große theoretische Schriften oder Synthesen. Für den normalen Leser ist oft ein kleines Buch über die Geschichte der eigenen Stadt viel attraktiver als ein großes Werk, das vielleicht das Fach als Ganzes weiterbringt. Es scheint also, dass die Bedeutung der regionalen Verankerung der historischen Forschung im Laufe der Zeit zunehmen wird. Dies sollte jedoch in den breiteren Zusammenhängen der nationalen und allgemeinen Geschichte geschehen, mit dem Bewusstsein für das Ganze, auf das sich die (Mikro-)Region bezieht und in dem sich die „große“ Geschichte spiegelt.⁴

Bereits vor fünf Jahren beschwerte sich Jiří Pešek bei ähnlicher Gelegenheit auf der IX. Versammlung tschechischer Historiker über alle möglichen Evaluierungen und Kontrollen im Zusammenhang mit dem Rat der Regierung für Wissenschaft, Forschung und Innovation, dessen Methoden und dem zentralen Informationsregister (staatlich anerkannter) Forschungsergebnisse (*Rejstřík informací o výsledcích*, RIV).⁵ Zweifellos ist dies eine dauerhaft klaffende Wunde der tschechischen Geisteswissenschaften, die

1 Diese Studie wurde zwar vor der X. Versammlung tschechischer Historiker im September 2011 geschrieben, jedoch hat sich an der Situation bis zur Abgabe des Textes in den Druck nicht viel geändert. Vgl. zum Beispiel die Diskussion in der Zeitung *Lidové Noviny* [Volkszeitung], u. a. Jiří ZLATUŠKA, *Chybné vládní plány jen vyždímají studenty* [Fehlerhafte Regierungspläne beuten nur die Studenten aus], *Lidové noviny* 11. 10. 2011, S. 12; Pavel RIPKA, *Školy jsou kritické, ale změny neodmítají* [Die Schulen sind kritisch, lehnen aber Änderungen nicht ab], ebenda, S. 11.

2 Vgl. dazu u. a. Ralf DAHRENDORF, *Versuchungen der Unfreiheit. Die Intellektuellen in Zeiten der Prüfung*, München 2006.

3 Siehe seinen Nekrolog in den ausgewählten Studien von Ivan HLAVÁČEK, *O mých předchůdcích i současnicích* [Über meine Vorgänger und Zeitgenossen], Praha 2011, S. 413–417.

4 Zu ihrer Bedeutung vgl. Petr VOREL, *Základy historické regionalistiky* [Die Grundlagen der historischen Regionalistik], Pardubice 2005.

5 Jiří PEŠEK, *Česká historiografie na počátku 21. století – cesty jejího hodnocení* [Die tschechische Historiographie am Anfang des 21. Jahrhunderts – Wege ihrer Bewertung], *Český časopis historický* (ČČH) 105, 2007, S. 89–100.

immer mehr durch die naturwissenschaftlichen und technischen Fächer ins Abseits gedrängt werden. Und die Situation verbessert sich in dieser Hinsicht keineswegs, vielmehr ist das Gegenteil der Fall – und das im Bereich sowohl der Universitäten und der Akademie der Wissenschaften als auch der Museen und Archive. Diese werden immer mehr von der Position wissenschaftlicher Institutionen in die Rolle von Verwaltungsämtern gedrängt bzw. im Fall der Museen in die Rolle aufklärerischer Organisationen, die von Zeit zu Zeit eine Ausstellung ausrichten sollen. Wissenschaftliche Arbeit wird ihnen im besseren Fall lediglich geduldet.

Die tschechische Historiographie durchläuft meines Erachtens gegenwärtig einen deutlichen Wandel, der als Generationenwechsel, aber auch als institutionelle Neuordnung verstanden werden kann. In generationeller Hinsicht verlagert sich – mehr als zwanzig Jahre nach der Wende 1989 – der faktische und intellektuelle Schwerpunkt grundsätzlich auf die Mitglieder derjenigen Generation, die die Wissenschaft vor dem November 1989 lediglich als junge Forscher bzw. gegebenenfalls auch nur als Studenten oder Heranwachsende erlebt haben.⁶ Damit ändern sich auch die Interpretationsschlüssel vor allem für die Zeitgeschichte: Der Marxismus ist kein Schimpfwort mehr, sondern wird (erneut) zu einer Inspirationsquelle in einer Pluralität von Zugängen. Vor allem aber wird er zum Gegenstand tatsächlichen wissenschaftlichen Interesses.⁷ Das kollektive Gedächtnis der Gemeinde lebt zwar mehr oder weniger ohne deutlichere Veränderungen fort,⁸ aber es ändert sich der Blick darauf, was eigentlich das „Zeitgenössische“ ist in unserer Geschichte – so wächst etwa die Bereitschaft, die zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts zu erforschen, einschließlich der Ära der sog. Normalisierung und der Perestrojka, was in der letzten Zeit eine verhältnismäßig große Polemik in den Zeitungen ausgelöst hat.⁹

6 Vgl. dazu Bohumil JIROUŠEK, *Historik Jaroslav Charvát v systému vědy a moci* [Der Historiker Jaroslav Charvát im System von Wissenschaft und Macht], Praha 2011, S. 28–38 (Generationenfrage der marxistischen Historiographie), siehe auch Jaroslav PÁNEK, *Historik mezi „mocí“ a „slušností“ (Na okraj knihy Bohumila Jirouška o Jaroslavu Charvátovi)* [Der Historiker zwischen „Macht“ und „Anstand“ (Am Rande des Buches von Bohumil Jiroušek über Jaroslav Charvát)], ČČH 109, 2011, S. 674–684.

7 Als inspirativ gilt bis heute u. a. die Interpretation von Louis Alterhus. Siehe Louis ALTERHUS, *Für Marx*, Berlin 2011 (die erste französische Ausgabe stammt aus dem Jahre 1965).

8 Zum Begriff vgl. u. a. Maurice HALBWACHS, *La mémoire collective*, Paris 1950.

9 Die Polemik, die durch einen persönlichen Angriff Jan Rejzeks ausgelöst wurde, betrifft das Buch Michal PULLMANN, *Konec experimentu* [Das Ende des Experiments], Praha 2011.

Das tschechische Milieu war großen Diskussionen unter Historikern nie sehr zugeneigt; schon seit dem 19. Jahrhundert lassen sich in diesen fast immer ein persönlicher Ton, eine Begleichung von Rechnungen identifizieren. Offene Diskussionen über Texte und Bücher sind jedoch vielleicht die größtmögliche Leistung der Historiographie des letzten Jahrzehnts, denn damit fallen auch Tabuthemen, einschließlich des Verhaltens der Historiker in den Zeiten totalisierender Systeme.¹⁰ Dies hängt zweifellos mit jener „fließenden Lücke“ (*floating gap*) zwischen dem sozialen (individuellen) und kulturellen (kollektiven) Gedächtnis zusammen.¹¹ Diese ist zwar für jeden von uns irgendwo anders, verschiebt sich aber insgesamt in dem Maße, in dem sich die Generationsstruktur der Wissenschaftler an sich verändert und sich eine jüngere Generation von Historikern durchsetzt, die schon unter freiheitlichen Bedingungen ausgebildet wurde bzw. ausgebildet wird.

So verschwindet aus der Geschichtswissenschaft langsam die Interpretation der Geschichte über die Verdienste der „Achtundsechziger“, die auf deren persönlicher Erfahrung und Selbstwahrnehmung beruhte. Die Geschichte des vergangenen Jahrhunderts wird vielmehr in breiteren Zusammenhängen erörtert, in denen die Epoche des Zweiten Weltkriegs, der Dritten Republik und die Ära des Stalinismus als Umbruchphase erscheinen, die sehr lange und, so kann wohl gesagt werden, auch schmerzhaft für die damaligen Spitzen der Geschichtswissenschaft nachhallte, im Sinne ihres eigenen Bruches mit den Interpretationen der frühen fünfziger Jahre.

Unter institutionellen Gesichtspunkten können wir wohl eine Stärkung unserer Fächer an den Universitäten oder in den akademischen Instituten nicht erwarten. In dieser Hinsicht befindet sich die Struktur der geisteswissenschaftlichen Institute offenbar auf ihrem Höhepunkt; eher ist eine leichte Reduktion zu vermuten – nicht zuletzt auch unter dem Druck des Ministeriums und angesichts der Überlegungen zur Schaffung von Forschungsuniversitäten, die jedoch bei weitem nicht genügend durchdacht sind. Das institutionelle Umfeld jeder Wissenschaft, also auch der Historie, bilden aber auch sog. weiche Institutionen, also Zeitschriften und deren

10 Siehe z. B. František ŠMAHEL, *Závěrečný projev na IX. sjezdu českých historiků* [Abschlussvortrag auf der IX. Versammlung tschechischer Historiker], ČČH 105, 2007, S. 115–121; B. JIROUŠEK und Koll., *Proměny diskursu české marxistické historiografie* [Die Veränderungen des Diskurses der tschechischen marxistischen Historiographie], České Budějovice 2008; Markéta DEVÁTÁ – Doubravka OLŠÁKOVÁ – Vítězslav SOMMER – Peter DINUŠ, *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948* [Die wissenschaftliche Konzeption der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei und ihre Institutionalisierung nach dem Jahre 1948], Praha 2010 u. a.

11 Vgl. besonders Jan VANSINA, *Oral Tradition as History*, Madison 1985.

Redaktionsräte sowie Publikationsplattformen.¹² In dieser Hinsicht hat sich in den letzten Jahren vieles geändert; es ist jedoch die Frage, ob zum besseren. Zweifellos wird – unter dem Druck der Regierungsinstitutionen – inzwischen viel mehr auf die formalen Kriterien der *Peer Review* geachtet. Allerdings wächst die Zeitschriftendatenbank auf der Jagd nach RIV-Punkten, also nach Geld für den Betrieb der Institutionen, deutlich, da fast jede wissenschaftliche Arbeitsstelle ihr eigenes Publikationsorgan gründet. Aus „betriebswirtschaftlicher“ Sicht ist diese Entscheidung absolut logisch. In ihrer Konsequenz jedoch wird eine mehr oder weniger konstante Anzahl von Spitzentexten über mehrere Zeitschriften verstreut, die dann mit weiterem Material gefüllt werden müssen.

In diesem Zusammenhang muss auch die Frage der Tagungsbände thematisiert werden. Früher sprach man von der „Konferenzpest“, als es zu viele Konferenzen gab. Die heutige Situation hingegen stellt sich ganz anders dar – die Konferenzpest hat nicht die Wissenschaftler verschlungen, sondern die Konferenzen an sich: Die RIV-Datenbank erkennt bis auf Ausnahmen Tagungsbände nicht an, weswegen fast keine Konferenzen mehr stattfinden – zum Schaden der Sache. Eine grundlegende Konferenz zu einem klar definierten Thema bedeutete immer einen wichtigen Schub für die Forschung. In dieser Hinsicht müssen wir uns ein notwendiges Maß an Unabhängigkeit und die Bereitschaft zur aktiven Teilnahme an Konferenzen bewahren, obwohl dies unter dem Gesichtspunkt einer mit (finanziell verwertbaren) Punkten honorierten Wissenschaft nicht einträglich ist. Der Geisteswissenschaftler – als Intellektueller – wirkt im öffentlichen, kulturellen Raum und muss ihn zumindest mit einem Teil seiner Aktivitäten kultivieren und modellieren, ohne Rücksicht auf die „Hitparade“ der honorierbaren Ergebnisse. Das Fach wird nicht etwa durch erteilte Punkte für ein „Ergebnis“ vorangebracht, sondern durch wirkliche Ideenoutputs, durch – im tatsächlichen Sinne des Wortes – formative und kreative Schöpfungen. Zu einem solchen Typ der Bewertung (*Peer Review*) der wissenschaftlichen Leistung fehlt der tschechischen Gesellschaft bisher leider der Mut. Wir sind eine viel zu kleine Historiographie (bzw. wissenschaftliche Gemeinde allgemein), als dass wir darin nicht unlautere Absichten erblickten.¹⁵ Die Erwä-

12 Vgl. Matthias MIDDELL (Hrsg.), *Historische Zeitschriften im internationalen Vergleich*, Leipzig 1999, insbesondere die einleitende Studie des Herausgebers.

13 Vgl. im Übrigen die Ausführungen von Jaroslav Pánek auf der VIII. Versammlung tschechischer Historiker – Jaroslav PÁNEK, *Historiografie, historické vědomí a odpovědnost* [Historiographie, historisches Bewusstsein und Verantwortung], in: Jiří Pešek (Hrsg.), VIII. sjezd českých historiků [VIII. Versammlung tschechischer Historiker], Praha 2000, S. 19–27, insbesondere S. 19.

gungen über prestigevolle Verlage bzw. über ein irgendwie geartetes, fest definiertes Verzeichnis dieser Verlage, das schon alleine die Relevanz der Buchpublikationen sichern würde, verhalten hoffentlich schon mehr oder weniger. Im tschechischen Milieu – einzelne Verleger mögen sich über mich bitte nicht ärgern – kenne ich nämlich keinen Verlag, der letztlich nicht bereit wäre, einen unterdurchschnittlichen Titel herauszugeben, wenn er ihm einen Gewinn garantiert. Und das ist durchaus verständlich: Der Verleger muss sich im Marktumfeld bewegen, und wissenschaftliche oder kulturelle Projektmittel können zwar kleine Verlage über Wasser halten, die mehr oder weniger als Hobby betrieben werden, nur schwerlich aber ein großes Verlagshaus mit Dutzenden von Angestellten.

Unter dem Druck der Jagd nach institutionell in Geld verwertbaren wissenschaftlichen Ergebnissen sinkt auch die Bereitschaft – und, zugegeben, auch die Zeit –, Rezensionen oder Literaturberichte zu schreiben, also zur notwendigen Selbstreflexion unseres Faches. In der Flut der publizierten Texte, von denen ein Teil sicher nicht entstünde ohne den Druck seitens der Institutsleitung oder die Notwendigkeit, im Rahmen von Forschungsprojekten verschiedenste Ergebnisse auszuweisen, findet man sich als Leser, und auch als Forscher, immer weniger zurecht. Auf diese Weise wächst die Segmentierung der Kenntnisse über die Vergangenheit, und das auch bei wichtigen Fachleuten. Dies rückt uns paradoxerweise zwar näher an die westliche Welt; auf der anderen Seite führt eine derartige Spezialisierung jedoch allmählich zum Verlust des breiteren Fachhorizontes der Wissenschaftler. Damit zusammen hängt auch die Frage der methodologischen (und thematischen) Inspirationen für das eigene Werk, die für gewöhnlich aus Bereichen stammen, die der konkreten Forschung eher fern sind.

Heutzutage ist es größtenteils kein Problem, in ausländischen Bibliotheken, gegebenenfalls auch Archiven, zu forschen und die Kontakte – zumindest auf der Ebene der Rezeption – mit der europäischen und amerikanischen Historiographie zu pflegen. Auf der anderen Seite verringert sich dadurch die Kenntnis der eigenen historiographischen Tradition – die neuesten Inspirationen aus dem Ausland werden mechanisch auf das heimische Archivmaterial angewandt, allerdings ohne Kenntnis dessen, wie es in der Vergangenheit interpretiert wurde. Manchmal selbstverständlich auch in umgekehrter Richtung – alte Schriften werden mit einem modernen Begriffsapparat neu interpretiert, ohne Kenntnis der Archivalien.

Das entspricht allerdings dem gegenwärtigen Zustand der Gesellschaft, die in eine Schnellschussphase gerät: Man muss über alles global informiert sein, aber fast nichts kann tiefer gehend ergründet werden. Dies ist ein typischer Wesenszug unserer Zeit, in der aufgrund ihrer Zerstreutheit die

Veränderungen nicht genau erfasst werden können. Zugleich muss aber eingeräumt werden, dass die bohemistische Forschung nicht im Zentrum der Aufmerksamkeit der globalen Wissenschaftsgemeinde steht, auch wenn wir vielleicht manchmal vom Gegenteil überzeugt sind. Die tschechische Geschichte ist nämlich im Ausland nur im Ausnahmefall Teil der Deutung der allgemeinen Geschichte – mehrheitlich bewegt sie sich irgendwo im Bereich spezieller Texte für ausgewählte Interessenten über diesen oder jenen Abschnitt der tschechischen, im besseren Fall der mitteleuropäischen Geschichte.

Der amerikanische Historiker John Lukacs konstatierte bereits vor einigen Jahren, dass wir heute einen Übergang von einer Epoche in eine andere erleben:¹⁴ Die Neuzeit endet, und es bricht eine neue, andere Zeit an. Zwar beunruhigt uns dies schon seit etwa hundert Jahren, seit den Zeiten Jacob Burckhardts und vor allem Oswald Spenglers, also mindestens seit dem Ende des Ersten Weltkriegs. Dennoch geht es in dieser Hinsicht nicht nur um den Begriff des Postmodernismus, um eine Ära, die im Westen (aber auch im Osten) als postmoderne, postfordistische oder postindustrielle Epoche in den siebziger Jahren, mit der damaligen Ölkrise, einsetzte.¹⁵ Es geht um eine Gesamtverschiebung der Zentren der Welt: Die europäische, euroatlantische Tradition ist nicht länger die dominante Tradition der Welt, womit auch die bisherige Perspektive der Geschichtsauslegung verschwindet. Auch das ist einer der Gründe für die gegenwärtige Krise der Welt, mit der allerdings auch eine Krise der Tauglichkeit der Geschichtswissenschaft einhergeht, die gegenwärtige Welt und ihre Vergangenheit, und zwar nicht nur die jüngste, zu erklären. In Konsequenz der Krise der europäischen Identität fehlt uns ein Ausgangspunkt, von dem aus es möglich wäre, eine große Synthese der modernen europäischen bzw. Weltgeschichte zu schreiben. Dieses Gefühl ist vielleicht nur subjektiv, dennoch wird es von einem beträchtlichen Teil der Wissenschaftler wie auch der Öffentlichkeit geteilt. In diesem Zusammenhang sei nur an die Popularität der Thesen Samuel P. Huntingtons oder Francis Fukuyamas, aber nicht zuletzt auch an die sich mehrenden Unmutsbekundungen der Einwohner verschiedener europäischer Metropolen (Madrid, London usw.) erinnert.

14 John LUKACS, *At the End of an Age*, New Haven 2002; seine diesbezüglichen Thesen ergeben sich allerdings auch schon aus seinen vorherigen Schriften und sind auf das Ende der sechziger Jahre zu datieren.

15 Giovanni SABBATUCCI – Vittorio VIDOTTO, *Il mondo contemporaneo. Dal 1848 a oggi*, Roma–Bari 2005, S. 590–606.

Die gegenwärtige europäische wie auch die tschechische Gesellschaft haben die wohl berechnete Tendenz dazu, die Geschichte zu instrumentalisieren und politisch zu nutzen, etwa auch in Bezug auf die internationalen Beziehungen oder marginalisierte Gruppen. Das ist sicher auch einer der Konflikte, der in der Geschichtswissenschaft verborgen liegt – wir wehren uns „doch“ schließlich gegen die aktuelle Ausnutzung (und den Missbrauch) unserer Wissenschaft. Auf der anderen Seite öffnen wir so Tür und Tor dafür, dass unsere Fächer von der Gesellschaft als überflüssig betrachtet werden: Solange die Geschichtswissenschaft nicht auf einem Standpunkt steht, der den Ansprüchen der Zeit gerecht wird, ist sie scheinbar zu nichts gut.

Schon František Palacký war ein bedeutender Politiker, und die Verbindung der Geschichtswissenschaft mit der Politik war in diesem Lande mindestens bis zum Jahre 1989 allgegenwärtig. Seit der Zeit nach der Novemberrevolution bemüht sich die Historiographie darum, sich vom Machtdiskurs zu befreien, wenn auch nicht besonders erfolgreich – vielleicht auch aufgrund der beträchtlichen Uneinigkeit, die in ihr bezüglich der noetischen Ausgangspunkte herrscht. Auf der anderen Seite ist die behandelte Historie vor allem die Geschichte derjenigen Nation oder Gruppe bzw. desjenigen Staates, der oder dem sich dieser oder jener Historiker zugehörig fühlt. Auch in der heutigen Zeit kann daher nicht übersehen werden, dass die Geschichte vor allem die Geschichte derjenigen Gemeinschaft ist, der wir uns als Wissenschaftler und Menschen zugehörig fühlen. Sie existiert jedoch in einer Pluralität von Geschichten, die sich oft nicht überschneiden – und das nicht einmal im Kopfe des Lesers. Ein Liebhaber von Heeresstrategien stellt sich selten die Frage nach der Stellung der Frau in der Geschichte, hier selbstverständlich angeführt als *pars pro toto*. In dieser Vielzahl von Geschichten und Auffassungen, die durch die methodologischen Zugänge und das Naturell der Wissenschaftler gegeben ist, verliert sich die Tatsache, dass die Geschichte tatsächlich existiert, dass sie, wenn auch aus der Vergangenheit rekonstruiert, nicht ausgedacht ist.¹⁶

Geschichte als wissenschaftliche Erörterung basiert auf Quellen und Fakten, aber der tatsächliche Denkraum ist weitaus weniger durchdacht – wie Geschichte als wissenschaftlicher Text geschrieben wird, ist nicht eindeutig. Dabei geht es um die verschiedensten Kombinationen von Deskription (Beschreibung, Charakteristik), Erzählung (einer Geschichte)

16 Vgl. z. B. Jacques LE GOFF, *Histoire et mémoire*, Paris 1988, S. 297f.; Petr ČORNEJ, *Věčný problém: jak psát dějiny* [Das ewige Problem: Wie kann man Geschichte schreiben], in: Kateřina Bláhová – Ondřej Sládek (Hrsg.), *O psaní dějin* [Über das Schreiben der Geschichte], Praha 2007, S. 15–40.

und Form,¹⁷ selbstverständlich mit einem bestimmten Einfluss der Methodologie des eigenen Faches, einschließlich der Anleihen aus benachbarten Fächern. An dieser Stelle einzelne Beispiele der tschechischen Historiographie der letzten Jahre zu behandeln, ist selbstverständlich nicht möglich; es scheint mir aber, dass sich im Prinzip aus diesen Kombinationen die Wahl zweier Typen ergibt – die Erzählung (einer Geschichte) und die Struktur, wobei die Materie, die den Ausgangspunkt für die jeweilige Arbeit bildet, entscheidend ist. Texte, die sich um einige grundsätzliche Figuren drehen, tendieren größtenteils zur Erzählung, wohingegen Versuche, eine bestimmte Epoche bzw. ihre Veränderungen zu erörtern – im Sinne der „Großen Geschichte der Länder der Böhmisches Krone“ (*Velké dějiny zemí Koruny české*) oder anderer Synthesen bestimmter Epochen (der Ersten Republik, der Frühen Neuzeit usw.) – zu einer strukturalistischen Auslegung neigen, in der die Akteure der Geschichte nur ab und da das System konstruierter Normen und ihrer eventuellen Überschreitung beleben. Das ist zweifellos das Recht eines jeden Autors bzw. Autorenkollektivs; allerdings habe ich allgemein das Gefühl, dass dies die vielleicht sichtbarste Veränderung ist, die sich in unserer historisch-schriftstellerischen Tätigkeit in den letzten Jahren zugetragen hat.

Es scheint nämlich, auch wenn wir uns das wohl größtenteils nicht zugestehen und vielleicht auch nicht vergegenwärtigen, dass wir aufhören, uns vor der Theorie zu fürchten. So ein Konstrukt trägt den versteckten Glauben an die Gültigkeit großer, mehr oder weniger soziologischer Theorien (vom Type Karl Marx', Max Webers, Roger Chartiers oder Michel Foucaults) in sich, die es ermöglichen, die politische Geschichte ebenso wie die Geschichte der Gesellschaft aus einer bestimmten Perspektive zu interpretieren, im Sinne von Kausalität und langfristigen Folgen.

Die analytische Monographie hingegen spielt meiner Meinung nach in der tschechischen Historiographie eine eher periphere Rolle – sie scheint die Stellung von etwas Vorbereitendem, nicht Fertigem zu haben. Vielleicht kann das vergangene Jahrzehnt in der tschechischen Geschichtsschreibung als eine Periode betrachtet werden, die sich um eine Synthese bemühte.

17 John TOSH mit Seán LANG, *The Pursuit of History: Aims, methods and new directions in the study of modern history*, Harlow 2006, S. 147. Vgl. auch Alun MUNSLOW, *Narrative and History*, Hampshire–New York 2007. Für das tschechische Milieu können aus der letzten Zeit die Arbeiten von Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním* [Geschichtsschreibung zwischen Wissenschaft und Erzählung], Praha 2009, und Martin PROFANT, *Myslet uprostřed dějin. K pojetí dějin a dějinnosti ve filosofii symbolických forem Ernsta Cassirera* [Denken inmitten der Geschichte. Zur Auffassung von Geschichte und Geschichtlichkeit in der Philosophie der symbolischen Formen von Ernst Cassirer], Praha 2011, genannt werden.

Denn mit dem Abschluss eines Jahrhunderts war symbolisch auch die Zeit gekommen für wertende Urteile, die jedoch mit grundsätzlichen theoretischen Überlegungen über die Vergangenheit verbunden waren. Obgleich die theoretische Verankerung der Geisteswissenschaften sich von den Naturwissenschaften unterscheidet,¹⁸ ist ihre Glaubwürdigkeit als Interpretationsinstrument zum Verständnis (Vorverständnis) der Welt wesentlich.

Allgemein wird davon ausgegangen, dass im Bereich der Geschichte das größte Interesse der jüngsten Vergangenheit gilt, denn nicht nur die Öffentlichkeit, sondern auch die professionellen Historiker verspüren oft das Bedürfnis, vor allem die eigene, heutige Welt zu verstehen, deren Wurzeln sie erläutern. Diese These anhand der tschechischen wissenschaftlichen Produktion der letzten Jahre zu belegen, ist nicht gerade einfach, denn die historiographischen Bibliographien bleiben schon aus der Logik der Sache hinter der aktuellen Produktion zurück.¹⁹ Wir können hier jedoch zumindest das Beispiel des *Český časopis historický* (Tschechische Historische Zeitschrift), also des repräsentativsten Organs der tschechischen Geschichtswissenschaft, anführen:²⁰

Jahr 20..	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	Gesamt
Vorzeit und Altertum	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	2
Mittelalter (bis 1526)	5	3	4	2	5	2	4	5	4	5	39
Neuzeit (bis 1800)	5	7	4	2	2	2	4	6	3	5	40
19. Jahrhundert	3	3	1	4	3	4	2	1	2	3	26
20. Jahrhundert	3	1	3	3	4	3	3	3	3	3	29
Geschichte des Faches und Methodologie	3	5	6	7	5	7	11	2	5	1	52
Gesamt	19	19	18	19	19	18	24	18	17	17	188

18 Die weichen Theorien der Geisteswissenschaften erfüllen die Aufgabe, die Welt zu erklären, können jedoch nicht experimentell überprüft werden und sind ein Instrument, das sich je nach bearbeiteter Materie verändert, nicht jedoch notwendigerweise in der Zeit. Vgl. Wolfgang ISER, *How to do Theory*, Oxford 2006, S. 16f.

19 Václava HORČÁKOVÁ – Kristina REXOVÁ, *Česká historická bibliografie. Plány a perspektivy* [Die Tschechische Historische Bibliographie. Pläne und Perspektiven], ČCH 108, 2010, S. 278–286. Vgl. ebenso Věra BŘEŇOVÁ, *Soudobé dějiny. Obsah ročníků I–XV (1993–2008)* [Soudobé dějiny (Zeitgeschichte). Inhalt der Jahrgänge I–XV (1993–2008)], Praha 2009.

20 Die Rubrik „Geschichte des Faches und Methodologie“ beinhaltet überwiegend Beiträge aus der Rubrik „Diskussion“, gegebenenfalls auch „Materialien“. In

Schon aus dieser Tabelle wird deutlich, dass die Geschichte der letzten fünf Jahrhunderte (d. h. die Neuzeit als Ganzes) die historische Forschung dominiert. Berücksichtigen wir die Tatsache, dass eine Reihe weiterer Fachzeitschriften existiert, die sich nur der Geschichte eines bestimmten zeitlichen Segments oder Themas widmen und von denen die Mehrzahl auf die moderne Geschichte ausgerichtet ist, wird deutlich, dass wir auch für die tschechische Historiographie davon ausgehen können, dass bis zu zwei Drittel der historischen Produktion auf die Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts entfallen.²¹ Zugleich, auch wenn dies die angeführte Tabelle nicht zeigt, ist evident, dass im *Český časopis historický* inländische Themen dominieren; die allgemeine Geschichte taucht hier nur sehr selten auf – und auch dann größtenteils in beziehungsgeschichtlichen Kontexten (vom Typ: tschechisch-italienische Beziehungen im ...).²² Die tschechische Historiographie präferiert somit – selbstverständlich berechtigterweise – inländische Themen. Aber fehlt uns hier nicht ein tschechischer synthetisierender Blick auf die allgemeine Geschichte? Es ist der tschechischen Historiographie weder in der Ersten Republik noch in den sechziger Jahren gelungen, derartige Projekte abzuschließen. Aber eine tatsächliche Synthese der Weltgeschichte aus tschechischer Sicht könnte und sollte interessant sein – schon etwa deswegen, wie im Übrigen František Graus schon in den sechziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts vermutete, weil sie uns eine neue Perspektive auf die tschechische Geschichte bieten könnte. Letztere würde zwar von tschechischen Wissenschaftlern beurteilt, allerdings keineswegs herausgerissen, alleinstehend, sondern in dem Gesamtkontext der allgemeinen bzw. Weltgeschichte.²³

Ausnahmefällen wurden Aufsätze mehrfach gezählt, wenn nicht eindeutig entschieden werden konnte, ob z. B. die Thematik das Mittelalter oder die Frühe Neuzeit betrifft.

- 21 J. PEŠEK, *Česká historiografie*, S. 95, legte vor einigen Jahren eine ähnliche Schätzung für die Verteilung der Projekte der Projektagentur der Tschechischen Republik (Grantová Agentura České Republiky) vor: Drei Fünftel der Projekte aus dem Fachbereich Geschichte widmen sich demnach der Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts.
- 22 Selbstverständlich kann in dieser Hinsicht die Tätigkeit des Münchner Collegiums Carolinum (CC) nicht übersehen werden, das einen bedeutenden Beitrag leistet zu den Diskussionen über die wechselseitigen Beziehungen der tschechischen, slowakischen und deutschen Geschichte vor allem der letzten beiden Jahrhunderte. Vgl. dazu insbesondere die Jahresberichte des CC, z. B. *Collegium Carolinum. Forschungsstelle für die böhmischen Länder. Jahresbericht 2010*.
- 23 Vgl. dazu B. JIROUŠEK, *Význam úvah o světových dějinách na stránkách Československého časopisu historického* [Die Bedeutung der Reflexionen über die Weltgeschichte auf den Seiten des *Československý časopis historický* (Tschechoslowakische Historische Zeitschrift)], in: *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)* [Die tschechische

Dies scheint vielleicht in Widerspruch zu der oben angeführten Behauptung zu stehen; allerdings ist dieser Widerspruch meiner Auffassung nach nur scheinbar. Dass eine große Synthese der allgemeinen Geschichte aktuell nicht gelingt, heißt doch nicht, dass wir auf sie von vornherein verzichten sollten. Etwas scheint es mir so, dass einige tschechische Wissenschaftler auf ihrer Jagd nach internationaler Anerkennung die Tendenz haben, ihre Forschungen den aktuellen ausländischen Trends und Themen anzupassen. Es ist die Frage, ob das gut ist. Zweifellos wird eine Reihe von uns dies mit ja beantworten. Es ist notwendig, die ausländische Forschung zu verfolgen, mit ihr in aktuellem wissenschaftlichem Kontakt zu stehen, im Ausland zu publizieren. Wenn wir dies mit irgendeinem Teilthema tun, einer Studie, für die wir auf kürzere Zeit unsere langfristigen Forschungen verlassen, dann ist das zweifellos in Ordnung. Als Historiker der Geschichte der Geschichtsschreibung denke ich aber, dass ein Wissenschaftler sich seine Denkkontinuität erhalten und über Themen forschen sollte, die ihn tatsächlich interessieren, die er von seinem subjektiven Standpunkt aus als wichtig und interessant erachtet ohne Rücksicht darauf, ob sie aktuell – konjunkturell – tragfähig sind. Tragfähigkeit verleiht ihnen in einer längeren zeitlichen Perspektive gerade er selbst, und mit großen Ergebnissen kommt auch die Anerkennung zu Hause und vielleicht auch jene internationale Relevanz dieser Forschungen. Das konjunkturbedingte Hinterherrennen hinter aktuellen modischen Forschungstrends kann zu einer gegebenen Zeit einen gewissen internationalen Ruhm einbringen. Aus Sicht der langfristigen Tradition unserer Historiographie ist jedoch eine solche Schreibung unwesentlich. Eklektizismus ohne ein langfristiges, kontinuierliches Ergebnis kann nur schwer mit einer Synthese im reifen Alter oder wenigstens mit einem systematischen Nachdenken über das konkrete Material gekrönt werden. Letzteres offenbart seine Möglichkeiten gewöhnlich erst nach einer längerfristigen, intensiven Beschäftigung mit jenem.

Die heutige Geschichtswissenschaft steht, ebenso wie die Gesamtheit der geisteswissenschaftlichen Disziplinen, unter vielfältigem Druck, der ihr größtenteils von außen auferlegt wird. Das entbindet sie jedoch nicht von dem grundlegenden Imperativ – die Wahrheit zu verkünden bzw. zumindest das, was die Wissenschaftler als Wahrheit betrachten.²⁴ Der Druck hinsichtlich

Wissenschaft und der Prager Frühling (1963–1970)], Praha 2001, S. 305–311; vgl. Jiří LACH, *Josef Šusta a Dějiny lidstva* [Josef Šusta und Die Geschichte der Menschheit], Olomouc 2001.

24 David KRÁMSKÝ, *O povaze humanitních věd* [Über das Wesen der Geisteswissenschaften], Liberec 2008, S. 69.

der Applizierbarkeit ist zweifellos groß, und es existieren Versuche, sich damit an der Schnittstelle zwischen den geisteswissenschaftlichen Disziplinen und den Informationstechnologien irgendwie auseinanderzusetzen.²⁵ So ist es zum Beispiel möglich, Daten zu analysieren, die jeder von uns im *Cloud* (in der „Wolke“) der Informationen hinterlässt – beim Surfen auf Internetseiten, beim Speichern von Dateien auf entfernten Servern oder bei der Benutzung von Facebook und Twitter. Gelegentlich hören wir auch von der möglichen Nutzung bzw. dem Missbrauch der Informationen von Daten, die bei der Bewegung von Mobiltelefonen gespeichert werden. Diese Vernetzung von Informationen besitzt zweifellos einen Aussagewert über die gegenwärtige Welt, und obwohl ich ihre aktuelle Nutzung eher in der Soziologie sehe, wird sie in einem langfristigen Horizont auch Daten für die Geschichtswissenschaft zur Verfügung stellen; im Rahmen des Schutzes personenbezogener Daten allerdings hoffentlich auf der Ebene kollektiver, keinesfalls individualisierbarer Angaben, obwohl auch diese wohl zu beschaffen wären – wenn das auch dem faktischen Missbrauch dieser Basis gleichkäme.

Die Mehrheit von uns ist wohl davon überzeugt, dass sie mit der modernen Technologie relativ gut zurechtkommt und sie anzuwenden weiß. Die Nutzung in der Lehre wird sich jedoch von derjenigen in der Forschung unterscheiden – so wird es nicht nur um die Methodologie der Geschichtswissenschaften gehen, die sich damit wohl nicht grundlegend verändern wird, sondern auch um die Art und Weise der Datenbeschaffung. Unsere Tagung umfasste ja auch Diskussionen über die historischen Arbeitsstellen und über den Geschichtsunterricht. Wir sollten uns offensichtlich die Frage stellen, ob unsere Disziplin in absehbarer Zeit fähig sein wird, auf diese Veränderung zu reagieren, die für die Geschichtsforschung des 21. Jahrhunderts zweifellos grundsätzlich sein wird; die gängige Epistolographie ist hingegen fast im Verschwinden begriffen. Auf welche Weise werden wir reagieren? Die Geschichtswissenschaft ist ihrem Charakter nach eine eher konservative Disziplin. Sie ist sich des Faktors Zeit in der Geschichte bewusst; die „Tachogenität“ der heutigen Zeit und Welt²⁶ zwingt jedoch zum

25 Von den praktischen Handbüchern für Studenten sei hier angeführt Sarah BARBER – Corinna M. PENISTON-BIRD (Hrsg.), *History beyond the Text. A student's guide to approaching alternative sources*, New York 2009, wo z. B. die Interpretation von Film-, Foto-, aber auch von Internetquellen gelöst wird, wobei das Web heute als virtuelles Archiv betrachtet werden kann (*ebenda*, S. 129).

26 Vlasta CHRISTOVOVÁ, *Historický původ tachogenního světa* [Der historische Ursprung der tachogenen Welt], in: Dagmar Blümllová – Jitka Rauchová und Koll., *Čas rychlých kol a křidel* [Die Zeit der schnellen Räder und Flügel], České Budějovice 2008,

Nachdenken auch über diese Probleme. Wird der Historiker des 21. Jahrhunderts gezwungen sein, nicht nur weitere verwandte Disziplinen (Politologie, Soziologie, literaturwissenschaftliche Interpretationen) zu beherrschen, sondern auch das Programmieren? Oder wird ihm ein Fachmann der Informationstechnologie seine Hilfe anbieten, und sie publizieren dann als Team? Diese Frage mag sich schon sehr bald auch in unserer Praxis und mindestens in der Lehre und Erziehung der weiteren Generationen widerspiegeln. Die Geschichtswissenschaft hat es in den letzten Jahren relativ gut geschafft, sich interdisziplinär mit anderen Geisteswissenschaften zu vernetzen:²⁷ So schöpft sie reichhaltig aus der Methodologie der Literaturwissenschaften, wie etwa das Nachdenken über die Sprache, durch die unsere Beziehung zur Welt präsentiert wird und durch die wir uns selbst präsentieren. Vielleicht machen wir uns also auch Anregungen anderer Fächer, einschließlich der technischen, zunutze.

Die Situation der heutigen tschechischen Historiographie ist auf gewisse Weise in der Geschichte der modernen tschechischen Wissenschaft einzigartig – seit nun schon mehr als zwanzig Jahren, d. h. am längsten in der neuzeitlichen Geschichte des tschechischen Volkes, länger auch als in der Ära der Ersten Republik, haben wir die Möglichkeit, relativ frei zu forschen. Wir sollten also nicht der Hilflosigkeit erliegen, sondern uns – gemeinsam mit Jacques Derrida²⁸ – daran erinnern, dass der Wissenschaftler („Professor“) für seine Taten, aber auch für seine Aussagen Verantwortung übernimmt. Er ist mindestens mit einem Teil seiner Aktivitäten und vor allem aus der Perspektive seiner Schüler ein engagierter Wissenschaftler, der sich darum bemüht, den heutigen Zustand der Welt zu verstehen und zu erläutern, in unserem Fall mit Hilfe geschichtswissenschaftlicher Instrumente.

Sollte ich also der heutigen Geschichtswissenschaft etwas wünschen, so ist es die Fähigkeit zur Flexibilität und in gewissem Sinne auch die Befähigung, multidisziplinär zu sein und über den eigenen, sehr engen

S. 338–342. „Tachogene Welt“ ist ursprünglich ein Begriff des deutschen Philosophen Odo Marquard zur Bezeichnung sich ständig beschleunigender Veränderungen. In Zusammenhang mit diesen heutigen Veränderungen kommen wir wohl mit den französischen Konzepten der *longue durée* usw. nicht mehr aus. Vgl. Jean LEDUC, *Les historiens et le temps. Conceptions, problématiques, écritures*, Paris 1999.

27 Zur Interdisziplinarität der Zugänge der gegenwärtigen Wissenschaft vgl. z. B. Oliver MARCHART, *Cultural Studies*, Konstanz 2008.

28 Derridas Abhandlung *Budoucnost profese aneb Universita bez podmínky* (Avenir de la profession ou L'université sans condition, *Filosofický časopis* 2001) erörtert D. KRÁMSKÝ, *O povaze*, insbesondere S. 69–83.

fachlichen Rahmen hinauszureichen. Weiter wünsche ich ihr, sich die Fähigkeit zu einer gewissen Expertentätigkeit zu erhalten, aber vor allem die Fähigkeit, dem heutigen Menschen die ihn umgebende Welt und die Dynamik ihrer Veränderung glaubhaft zu erklären. Obwohl die Wissenschaft notwendigerweise zur Analyse neigt, müssen wir ebenso imstande sein, in den Vorlesungen und publizierten Texten eine synthetisierende Erörterung darzureichen.

Unsere Fächer bewegen sich zwischen Faktizität und historischem Relativismus²⁹ – der eine von uns fühlt sich diesem, der andere jenem Pol näher. Soll aber die Geschichtswissenschaft auch im 21. Jahrhundert überleben – letztlich ist auch die Futurologie in gewissem Sinne eine historische Disziplin –, dann, so meine ich, muss sie auf der Ebene der Rationalität bleiben, des Versuchs, die Welt auf glaubhafte Weise zu erklären. Und sie sollte kritisch über unsere Realität nachdenken, über den Sinn der Welt und unseres Tuns.

Übersetzt von Nina Lohmann

²⁹ Lubomír DOLEŽEL, *Fikce a historie v období postmoderny* [Fiktion und Historie in der Zeit der Postmoderne], Praha 2008, S. 34.

Proměny historických věd na nově vzniklých univerzitách v uplynulém dvacetiletí

VÁCLAV BŮŽEK

Založením nových veřejných univerzit nejprve v Českých Budějovicích, Opavě, Ostravě, Plzni, Ústí nad Labem a později v Hradci Králové, Liberci, Pardubicích a Zlíně došlo v uplynulém dvacetiletí k výrazné proměně institucionálního ukotvení základního výzkumu v historických vědách a nepřehlédnutelnému obohacení jeho výsledků. Kromě Zlína působily či rychle vznikaly na všech nově zřízených vysokých školách katedry historie nebo

VÁCLAV BŮŽEK: The Transformation of Historical Sciences at the Newly Founded Universities in the Recent Two Decades

This study pays attention to the changes of the institutional status of the Departments and Institutions of History at the newly founded universities over the recent two decades, namely at the universities in České Budějovice, Opava, Ostrava, Plzeň, Ústí nad Labem, Hradec Králové, Liberec and Pardubice. It takes note of the role of regions when searching for the thematic and methodological differentiation of individual workplaces. It does not overlook the professional importance of individual schools of thought; it also deals with the assessment of research results achieved and in particular with new conceptual initiatives, which resulted in comprehensive works on the history of early modern society, modernisation processes, women and gender.

Key words: newly founded universities, region, thematic and methodological differentiation of workplaces, macro-historical and micro-historical approaches, regional challenges in terms of syntheses of Czech and Czechoslovak history

historické ústavy.¹ S výjimkou Opavy a Pardubic byla historická pracoviště nově vzniklých univerzit zpravidla začleněna do pedagogických fakult, které v devadesátých letech 20. století začaly vedle přípravy učitelů základních a středních škol věnovat pozornost také rozvoji neučitelsky zaměřených studijních oborů s přímými vazbami do regionu. Řada obdobných studijních příležitostí postupně vznikala právě na historických katedrách a ústavech nově zřízených univerzit, které vedle učitelství dějepisu dokázaly s ohledem na potřeby regionu rozšířit svou humanitně zaměřenou vzdělávací nabídku.

Starší i nastupující generace historiček a historiků působících na nově vzniklých univerzitách velmi rychle navázala přirozené vědecké styky s univerzitními a jinými výzkumnými pracovišti v blízkém i vzdálenějším německém, rakouském a polském příhraničí.² Zvláště při výzkumu dějin středověku a novověku brzy ožívaly podněty směřující k soustředěnému bádání o dějinách vedlejších zemí Koruny české a dalších někdejších územních součástech českého státu, které se staly pro některá historická pracoviště nově založených univerzit, především v Opavě a Ostravě, ale také Hradci Králové a Liberci, trvalou vědeckou výzvou.³

1 Rád bych poděkoval vedoucím historických kateder a ústavů na nově vzniklých univerzitách v České republice, kteří mi ochotně poskytli podrobné odpovědi na zasláné otázky, abych se mohl pokusit o nastínění některých proměn, jimiž prošly historické vědy na nově založených vysokých školách v posledních dvou desetiletích. Upřímně děkuji doc. PhDr. Jiřímu Knapíkovi, Ph.D. (Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě), prof. PhDr. Nině Pavelčíkové, CSc. (Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě), prof. RNDr. Ivo Budilovi, Ph.D. (Katedra antropologických a historických věd Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni), prof. PhDr. Janu Kumperovi, CSc. (Katedra historie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni), doc. PhDr. Michaele Hrubé, Ph.D. (Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem), doc. PhDr. Ondřeji Felcmanovi, CSc. (Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové), PhDr. Milanu Svobodovi, Ph.D. (Katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci) a doc. PhDr. Tomáši Jiránkovi, Ph.D. (Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice). Vzhledem k omezenému rozsahu písemného sdělení a jeho pojetí jsem nemohl uvádět všechny konkrétní údaje bibliografické, evidenční a statistické povahy.

2 Václav BŮŽEK, *Regionální dějiny v České republice. Stav a perspektivy bádání s důrazem na raný novověk*, in: Jiří Pešek (ed.), VIII. sjezd českých historiků, Hradec Králové 10.–12. září 1999, Praha 2000, s. 33–47; Zdeněk JIRÁSEK, *Slezsko v dějinách českého státu a na česko-polském pomezí. Příspěvek k české historické práci o Slezsku po roce 1945*, in: tamtéž, s. 59–63.

3 Srov. Dan GAWRECKI a kol., *Dějiny českého Slezska 1740–2000*, I–II, Opava 2005; Rudolf ŽÁČEK, *Stručná historie států – Slezsko*, Praha 2005; Zdeněk JIRÁSEK a kol., *Evropská dimenze slezských dějin*, Opava 2009; TÝŽ a kol., *Církevní dějiny Slezska 18.–20. století*, Opava 2011; Ondřej FELCMAN, *Programová koncepce výzkumu a syntézy dějin Kladska*, Kladský sborník 1, 1996, s. 9–19; Ondřej FELCMAN – František

O slovo se hlásila památková péče, jež žádala odborníky ochotné a schopné pracovat v málo přehledném regionálním terénu při záchraně ohrožených historických staveb v pohraničí. I neustále rostoucí počet záchranných archeologických průzkumů vyžadoval v regionech příliv nových specialistů. Probíhající restituice majetku vyvolávaly tlak na zřízení nových míst vysokoškolsky vzdělaných pracovníků především v okresních archívech. Vzhledem k neklesajícímu zájmu o učitelství dějepisu a lákavé nabídce neučitelky zaměřených kulturně historických a regionálních studií neměla historická pracoviště pedagogických fakult nově vzniklých univerzit nouzi o studenty, kteří do dnešních dnů dávají humanitně zaměřeným studijním příležitostem jednoznačnou přednost. V mnoha případech doprovázelo rozvoj historických pracovišť přiměřené zvyšování počtu akademických pracovníků, kteří měli předpoklady k vědecké práci a následnému kvalifikačnímu růstu.

Obdobný způsob extenzivního rozvoje přinášel do rozpočtů vysokých škol potřebné finanční prostředky, ale současně již koncem devadesátých let představoval pro mnohá historická pracoviště nově vzniklých univerzit řadu úskalí. Historičky a historikové začali na některých pedagogických fakultách téměř překážet, protože širokou učitelskou činností a postupně uznávanými výsledky své vědecké práce v základním výzkumu přesahovali jejich úzký rámec zaměřený především na vzdělávání. Některá historická pracoviště si začala zřetelně uvědomovat, že jejich další rozvoj směrem k prohlubování kvality vědeckých i pedagogických výkonů a žádoucímu badatelskému zaměření, které považovala za nezbytné pro udržení konkurenceschopnosti zvláště se sílícími nároky zahraničního výzkumu, nebude nadále možný ve struktuře pedagogických fakult dlouhodobě poznamenaných vývojovou setrvačností a hlavně zcela jiným posláním. Oprávněnou snahu několika historických kateder a ústavů nově vzniklých univerzit o vytvoření jiné institucionální základny pro svou činnost podtrhovalo získání akreditace doktorských studií ve vybraných oborech historických věd, jež bylo dříve na pedagogických fakultách naprosto nepředstavitelné. Od uskutečňování doktorských programů vedla cesta k úsilí o udělení akreditace k provádění habilitačních a profesorských řízení. Jako první dosáhla těchto práv historická pracoviště nově založených univerzit v Českých Budějovicích a Ostravě.

MUSIL, *Česká historiografie a výzkum dějin Kladska na přelomu tisíciletí (1993–2002)*, Kladský sborník 5, 2003, s. 29–48; Ondřej FELCMAN – Eva SEMOTANOVÁ, *Kladsko – proměny středoevropského regionu. Historický atlas*, Hradec Králové–Praha 2005; Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA a kol., *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008.

Jestliže mnohé historické katedry a ústavy usilovaly o vytvoření jiné institucionální základny pro svou činnost, musely hledat na pedagogických fakultách příbuzné obory, jež vykazovaly přibližně srovnatelné výsledky zvláště vědecké práce a jejich představitelé vyjadřovali obdobným snahám podporu. Zatímco v Opavě a Ostravě byly ustanoveny filozofické fakulty velmi rychle, jejich vznik v Českých Budějovicích, Hradci Králové, Pardubicích, Plzni a Ústí nad Labem představoval dlouhodobý proces, který vyvrcholil teprve před několika lety. Cesty k vytvoření nové institucionální základny historických pracovišť nebyly přímočaré, neboť v mnoha případech začínaly jejich vyčleněním do vysokoškolských ústavů ve struktuře univerzity. Jejich rozšířením o filologické a vzácněji filozofické obory vznikaly na některých nově založených univerzitách z různých strategických důvodů nejprve fakulty humanitních studií, jež po čase přijaly tradiční označení filozofické fakulty, na něž přešla naprostá většina historických pracovišť. Výjimky prozatím představují dvě historická pracoviště v Plzni, a to na pedagogické i filozofické fakultě, a katedra historie v Liberci na fakultě přírodovědně-humanitní a pedagogické.

O ustanovení filozofických fakult a jejich vědecké i pedagogické směřování se na některých nově zřízených univerzitách zasloužili především historičky a historikové střední generace, které v posledních několika letech zvolily akademické senáty do hodností děkanů a rektorů. Jejich volba nebyla náhodná, neboť začleňování historických a dalších humanitních oborů do nové institucionální základny doprovázely oprávněné obavy o oslabení pedagogických fakult, které tímto způsobem zpravidla ztrácely pracoviště s velmi dobrou kvalifikační skladbou akademických pracovníků, jasným vědeckým a pedagogickým zaměřením, kvalitními publikačními výsledky, akreditacemi doktorských studií a grantovou úspěšností. Mnohé pedagogické fakulty nedokázaly naznačený přínos historických pracovišť nahradit shodnými výsledky v jiných vědních oborech, zvláště psychologických, pedagogických a didaktických, které tvoří páteř jejich vědeckých činností.

Jelikož s odchodem historických pracovišť zpravidla přešlo na některé nově ustanovené filozofické fakulty také studium učitelství dějepisu, prohlubovaly se dlouhodobé potíže s posláním, pojetím a především výzkumným zaměřením oborové didaktiky, která zdánlivě nezapadala do jejich vědeckého směřování.⁴ Zkušenosti historických pracovišť z Ostravy, Plzně

4 Zdeněk BENEŠ, *Kleió ve škamnách a na stupínku. Několik poznámek k situaci českého školního dějepisu*, Český časopis historický (ČČH) 101, 2003, s. 1–26; srov. zveřejněné příspěvky z diskuse o výuce dějepisu přednesené na IX. sjezdu českých historiků ve sborníku Zdeněk BENEŠ – Jiří PEŠEK – Petr VOREL (edd.), *IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6.–8. září 2006*, I, Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2007, s. 80–197.

a Ústí nad Labem ukázaly, že pomocnou ruku k hledání nové podoby didaktiky dějepisu nabídlo zapojení do tematicky pestrého mezinárodního výzkumu, který hledal odpovědi na otázky spjaté s palčivými problémy dějepisného vyučování v současné škole. Jestliže v zahraničí představuje didaktika dějepisu sebevědomý vědecký obor, v České republice zůstává přes řadu nepochybně prospěšných snah dlouhou dobu na okraji zájmu. Její nezastupitelné poslání zřetelně zesiluje v době, kdy se dějepis jako samostatný výukový předmět pozvolna vytrácí z rámcových vzdělávacích programů základních i středních škol a současně výrazným způsobem klesá úroveň dějepisných poznatků i historického vědomí v celé společnosti.

Ani propracované didaktické postupy ovšem neovlivní schopnost vykládat a předávat historická fakta v případech rostoucího počtu uchazeček a uchazečů, kteří přicházejí ze středních škol studovat učitelství dějepisu a jiné historické obory s výsledky hodnocenými dolní částí klasifikační stupnice, a to nejen z matematiky, fyziky a chemie. K úspěšnému studiu učitelsky i neučitelsky zaměřených historických oborů postrádají základní intelektuální předpoklady. Nepředstavitelné těžkosti pro mnohé z nich představuje nejen prostudování odborné monografie, ale některým uchazečům dokonce činí krajní obtíže porozumění obsahu kratšího souvislého textu napsaného v mateřském jazyce.⁵

Začleněním historických pracovišť do nově ustanovených filozofických fakult došlo k očekávanému prohloubení jejich pedagogického a vědeckého zaměření. Zpravidla přímo v historických pracovištích nebo jejich okolí se soustředěně pěstovaly zárodky dalších příbuzných vědních oborů, které se po splnění akreditačních nároků velmi rychle osamostatňovaly a vytvářely vlastní institucionální zázemí. V důsledku naznačeného procesu začaly vedle historie a kulturních i regionálních dějin nabízet některé filozofické fakulty nově založených univerzit studium dalších historických oborů – archeologie, archivnictví a pomocných věd historických, dějin umění, dějin věd a techniky, etnologie, kulturní a sociální antropologie, muzeologie a památkové péče i rozmanitě zaměřených teritoriálních studií. Šlo o velmi žádané studijní příležitosti, které se doposud pěstovaly pouze na filozofických fakultách tradičních univerzit. Rozšířením do regionů ztratily znamení výlučnosti, ale současně dokázaly svým pedagogickým a vědeckým pojetím lépe odpovídat na potřeby každodenní praxe. Regionální problematika rychle pronikala do jejich výukových plánů a stávala se nenahraditelným zdrojem námětů kvalifikačních prací. O studium uvedených oborů projevují

⁵ K tomu blíže Václav BŮŽEK, *Výuka historie na univerzitách v České republice – tendence a perspektivy*, ČČH 105, 2007, s. 101–112.

na historických a příbuzných pracovištích nově vzniklých univerzit zájem především uchazečky a uchazeči z přílehlého regionu, v němž většina z nich po úspěšném ukončení vysokoškolských studií prozatím ještě nalézají uplatnění ve studovaných nebo příbuzných oborech.⁶

Jestliže bakalářské a vzácněji také magisterské stupně obdobných studijních oborů historického zaměření na filozofických fakultách nově vzniklých univerzit bylo možné s ohledem na zmiňované potřeby regionů a výrazný zájem o jejich studium považovat za přínosné, nemůže platit toto všeobecné tvrzení v případě doktorského studia a akreditací habilitačních a profesorských řízení. Jejich plnohodnotné uskutečňování není myslitelné bez mezinárodně uznávaných výsledků vědecké práce hlavních garantů oboru na jednotlivých historických pracovištích. Nedůsledný přístup by znamenal naprosto nekontrolovatelný propad srovnatelné kvality doktorských, docentských a profesorských hodností, k němuž stejně pozvolna v historických i jiných příbuzných vědách dochází bez ohledu na dobu založení vysoké školy. V prvních náznacích se navíc ukazuje, že absolventi doktorských programů v historických vědách začínají pociťovat větší obtíže při hledání volných pracovních míst, jejichž charakter odpovídá kladeným nárokům na získanou vědeckou kvalifikaci. Rozhodně není výjimkou, že budoucí zaměstnavatelé se dotazují, kde absolventky a absolventi doktorského studijního programu studovali, kdo byli jejich školitelé a jaké mají konkrétní mezinárodní vědecké zkušenosti, včetně aktivní znalosti světových jazyků.

I pro historické obory nabízí možnou cestu žádoucí rozdělení vysokých škol podle měřitelných ukazatelů výzkumu a dalších podstatných hodnotících kritérií za předpokladu, že se bude posuzovat kvalita srovnatelných výsledků vědeckých a pedagogických činností jejich základních pracovišť na úrovni kateder a ústavů a nikoliv pouze univerzity jako celku. Nepromyšlené, unáhlené a v mnoha ohledech škodlivé zásady hodnocení vědy a výzkumu vedly v krajním případě na řadě historických pracovišť ke zbytečnému vzniku mnoha odborných časopisů s nároky na mezinárodní uznání a ke zveřejňování nepřehledného množství publikací charakteru kolektivních monografií. Ve všech případech šlo o vynucené, nepřírozené a dlouhodobě málo přínosné kroky, které byly rychlou odpovědí zvláště na skutečnost, že publikační výstupy v podobě konferenčních sborníků byly v zásadě vyraženy ze soutěže o body za vědecké výkony, které přinášejí do rozpočtů vysokých škol finanční prostředky.

6 Jako příklad srov. Dagmar BLÜMLOVÁ (ed.), *10 let kulturní historie v Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích*, Pelhřimov 2001.

Zkušenosti řady historických pracovišť na nově založených univerzitách v posledním dvacetiletí prokázaly, že cesta k mezinárodně uznávané kvalitě jejich výzkumných činností nebyla myslitelná bez žádoucího přesně vymezeného vědeckého směřování a tematického vyhraňování. Při promýšlení strategických kroků svou roli sehrávaly předchozí tradice, bohatství odkazu duchovní, písemné i hmotné kultury a především nenahraditelná schopnost klíčových vědeckých osobností těchto pracovišť pojmout region jako přirozenou vědeckou laboratoř k prověření teoretických a metodologických podnětů evropské a americké historické vědy při zkoumání obecně vymezených a badatelsky nosných témat, která se neuzavírala do žádných pomyslných hranic.⁷ Volba naznačené cesty směrem k tematickému vyhraňování výzkumu na některých historických pracovištích nově vzniklých univerzit se rychle zrcadlila v obsahové náplni mezinárodních konferencí, grantové úspěšnosti, námětech kvalifikačních prací a především publikačních výstupu, které nezůstávaly stranou pozornosti recenzentek a recenzentů v domácích i zahraničních vědeckých časopisech. Na jedné straně šlo zpravidla o případové studie vydávané v časopisech a edičních řadách těchto pracovišť, na straně druhé o analytické monografie a první kolektivní syntetická díla, o něž rychle projevila vydavatelský zájem uznávaná pražská nakladatelství. Tematické a metodologické směřování základního výzkumu bylo navíc na historických pracovištích v Českých Budějovicích, Opavě a Ostravě ve vědecké soutěži Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky podpořeno v letech 2005–2006 přidělením víceletých výzkumných záměrů.⁸

Badatelské vyhraňování historických pracovišť filozofických fakult nově založených univerzit zpravidla vyžadovalo spolupráci blízkých archivů i muzeí a současně nabízelo příležitosti ke srovnávacímu výzkumu příbuzných obecně vymezených témat, která byla zkoumána na jiných domácích a zvláště zahraničních vysokých školách a akademických ústavech. Vědeckou kulturu badatelsky vyhraněných historických kateder a ústavů výrazně obohatily zkušenosti z mezinárodní komunikace, jež přinášejí nové teoretické a metodologické výzvy a dlouhodobý zájem o konkrétní spolupráci ve výzkumu. Obdobně zaměřená historická pracoviště na nově založených univerzitách se stala přitažlivými nejen pro absolventky a absolventy

7 Se shrnutím literatury Václav BŮŽEK, *Region v historickém diskursu*, Jihočeský sborník historický 72, 2003, s. 5–13.

8 V Českých Budějovicích se týkal výzkumný záměr dějin společnosti českých zemí v raném novověku, v Opavě historického výzkumu Slezska v dějinách českého státu a střední Evropy, v Ostravě hospodářských, sociálních a politických důsledků industrializačního procesu v 19. a 20. století.

doktorských studijních programů z tradičních domácích univerzit, ale o akademickou dráhu projevovali zájem také historičky a historikové, kteří přicházeli do regionů po úspěšném ukončení doktorských studií na významných evropských univerzitách. Současně někteří absolventi doktorských programů na historických katedrách nově zřízených univerzit směřovali na jiná vysokoškolská pracoviště v centru i regionech a do akademických ústavů. Pozvolna se uplatňující mobilita akademických pracovníků představovala důležitý rys vědecké kultury badatelsky vyhraněných historických pracovišť filozofických fakult nově vzniklých univerzit. V souvislosti s přirozenou generační obměnou se bude význam akademické mobility v nejbližších letech výrazně zvyšovat. Naznačený proces přinese podle obvyklého vzoru západoevropských univerzit také obsahové a metodologické změny do badatelské vyhraněnosti jednotlivých kateder a ústavů.

Přirozeným důsledkem odborného směřování i pozvolného tematického a metodologického vymezování některých historických pracovišť filozofických fakult nově založených univerzit bylo spíše nezamýšlené vytváření vědeckých škol, které do komunikace v domácí historické obci místo očekávané věcnosti trvale vnáší zbytečné napětí. Označení vědecká škola k určení charakteristických dlouhodobých rysů badatelského a pedagogického vyhraňování některých historických kateder a ústavů opakovaně použili jejich vnější pozorovatelé.⁹ Postupem doby se hlásila k obdobnému méně obvyklému modelu vědecké a pedagogické práce a způsobu jejich organizace pracoviště v Českých Budějovicích, Pardubicích a Ostravě, a to při soustředěných výzkumech dějin sociálních struktur a společnosti raného novověku, dějin žen a genderu, hospodářských, sociálních a demografických jevů v procesu modernizace.¹⁰

Zásluhou uznávaných výsledků vědecké práce historických pracovišť nově založených univerzit došlo v uplynulém dvacetiletí k teoretickému,

9 Ku příkladu František ŠMAHEL, *Závěrečný projev na IX. sjezdu českých historiků v Pardubicích 8. září 2006*, ČČH 105, 2007, s. 113–121, zde s. 119; Jaroslav PÁNEK, *Aristokratické dvory v pojetí jihočeské historické školy*, in: Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997, s. 269–274; Josef PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova*, Praha 2009, s. 10–11.

10 Srov. aspoň výběrově shrnující práce Václav BŮŽEK a kolektiv, *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010; Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009; Milan MYŠKA a kolektiv, *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do roku 1945*, I–II, Ostrava 2008; Milan MYŠKA – Aleš ZÁŘICKÝ a kolektiv, *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku*, I–II, Ostrava 2008–2010.

metodologickému, obsahovému a edičnímu obohacení výzkumu vybraných časových úseků českých dějin ve středoevropských souvislostech, společenských jevů, struktur a procesů. Tradiční badatelský zájem o politiku a hospodářství byl zatlačen do pozadí převládajícím výrazným zřetelem k sociálním a kulturním dějinám, kterým tato pracoviště jednoznačně dávala přednost. Jejich moderní pojetí záviselo nejen na překonávání metodických úskalí tradičních makrohistorických pohledů a na zvládnutí teoretických východisek nových mikrohistorických přístupů k dějinám společnosti v regionu zasazeném do širšího prostorového, časového a státoprávního rámce, ale také souviselo s uplatňováním metodologických konceptů dějin každodennosti, intelektuálních dějin, orálních dějin, genderu a rozmanitých historickoantropologických cest k dějinám moci a jejím symbolickým obrazům.

Zatímco dějiny středověku zůstávaly s výjimkou Opavy a částečně Ústí nad Labem na historických pracovištích filozofických fakult nově vzniklých univerzit spíše ve stínu zájmu, výrazně se prosadil v jejich dlouhodobém badatelském programu výzkum dějin společnosti českých zemí v raném novověku, zvláště jednotlivých sociálních struktur, a to především v Českých Budějovicích, Pardubicích, Opavě a Ústí nad Labem. Přestože zpočátku byl ve středu pozornosti na českobudějovickém a pardubickém pracovišti mezinárodně ukotvený výzkum sociálních, hospodářských a kulturních dějin šlechty a venkovského obyvatelstva,¹¹ v posledních letech se pozornost

11 V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů*; Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha-Litomyšl 2002; Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004; Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005; Zdeněk VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005; Marie RYANTOVÁ, *Památníky, aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007; Miroslava DURAJOVÁ – Rostislav SMÍŠEK (edd.), *Hieronymus der Ältere Schlick: Das Tagebuch. Eine Selbstdarstellung aus den Jahren 1580–1582*, České Budějovice 2008; Ivo CERMAN, *Chotkové – příběh úřednické šlechty*, Praha 2008; Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008; Václav BŮŽEK, *Ferdinand von Tirol zwischen Prag und Innsbruck. Der Adel aus den böhmischen Ländern auf dem Weg zu den Höfen der ersten Habsburger*, Wien-Köln-Weimar 2009; Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009; V. BŮŽEK a kol., *Společnost*; Ivo CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2010; Václav BŮŽEK a kol., *Světy posledních Rožmberků*, Praha 2011; Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999; TYŽ (ed.), *Stavovský odboj roku 1547 – první krize habsburské monarchie*, Pardubice-Praha

obracela v návaznosti na zahraniční metodologické a ediční podněty v Českých Budějovicích, Opavě a Ústí nad Labem rovněž k dějinám duchovenstva a především měst a jejich obyvatel.¹² Výzkum zvláště sociálních, demografických a hospodářských jevů v procesu modernizace novověké společnosti od poloviny 18. do počátku 20. století patří k dlouhodobému vědeckému směřování historického pracoviště v Ostravě.¹³ Vyhraněný badatelský zájem o historii žen a genderové přístupy k dějinám 19. a 20. století představuje výrazný rys pardubického ústavu historických věd.¹⁴ Všechny historické katedry a ústavy nově vzniklých univerzit našly svoje vědecké zaměření v soustředěném výzkumu vybraných témat z politických a kulturních dějin 20. století, ať šlo o soužití různých národností ve vymezených přeshraničních regionech a odhalování jejich svébytné kulturní identity, o česko-slovenské vztahy, o výzkum pozitivistické i marxistické historiografie a ideologických vlivů v poválečné kultuře nebo o studium dějin česko-slovenské reformy let 1968–1969.¹⁵ Každoroční vědecká setkání k vybraným tématům z dějin česko-slovenských vztahů v Liberci a československých dějin 20. století pro mladé badatele v Hradci Králové potvrzují rychle stou-

1999; Jiří KUBEŠ (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*, Pardubice 2007; TÝŽ, *Trnitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657–1658). Volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku*, České Budějovice 2009.

- 12 Michaela HRUBÁ, „... nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. *Pozůstalostní agenda a praxe královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002; TÁŽ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*, Praha 2011; Josef HRDLIČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*, České Budějovice 2009 (Habilitační práce); Veronika ČAPSKÁ, *Řád servitů v habsburské monarchii (1613–1780)*, Praha 2011.
- 13 Jiří BRŇOVJÁK – Aleš ZÁŘICKÝ (edd.), *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*, Ostrava 2008; M. MYŠKA a kolektiv, *Historická encyklopedie podnikatelů*; Pavel KLADIWA – Aleš ZÁŘICKÝ (edd.), *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*, Ostrava 2009; Aleš ZÁŘICKÝ (ed.), *The Involvement of Businessmen in Local and Regional Public Life in Central Europe 1800–1914*, Ostrava 2009; M. MYŠKA – A. ZÁŘICKÝ a kolektiv, *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku*.
- 14 V širších souvislostech a se shrnutím literatury Milena LENDEROVÁ, *Dějiny žen mezi women's a gender history*, *Historica Olomucensia* 37, 2010, s. 43–57; M. LENDEROVÁ – B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR (edd.), *Žena v českých zemích*.
- 15 Jiří KNAPÍK, *Únor a kultura (Sovětzace české kultury 1948–1950)*, Praha 2004; TÝŽ, *V zajetí moci (Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956)*, Praha 2006; Bohumil JIROUŠEK, *Josef Macek. Mezi historií a politikou*, Praha 2004; TÝŽ, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, České Budějovice 2006; TÝŽ, *Historik Jaroslav Charvát v české společnosti*, Praha 2011; Ondřej FELCMAN – Jan MERVART, *Rok 1968 v československých dějinách*, I–II, Hradec Králové 2006–2007.

pající zájem historiček a historiků o výzkum regionálně ukotvených moderních dějin.¹⁶

Pomyslný svorník v širší tematické vyhraněnosti zpravidla představují první moderní pokusy o syntetické uchopení dějin regionu, které prozatím předložila jako kolektivní díla historická pracoviště v Opavě pro dějiny českého Slezska a Hradci Králové pro dějiny Kladska.¹⁷ Vědeckým úsilím královéhradeckých badatelů vyšlo pojednání o starších dějinách východních Čech.¹⁸ Jejich autorské kolektivy nahlízejí zkoumané regiony jako kulturně otevřené oblasti, v nichž na zdánlivě malém prostoru probíhaly se svébytnou dynamikou události, jevy a procesy obecného významu. Syntézy dějin regionů vyžadují v mnoha ohledech provedení základního výzkumu písemných, ikonografických i hmotných pramenů a jejich metodicky nosnou a především teoreticky ujasněnou interpretaci, aby nevznikala díla vlastivědného charakteru. Výsledná podoba syntéz dějin regionů nebyla myslitelná bez dokumentace a digitalizace památek kulturního i industriálního dědictví, celé řady předcházejících životopisných a kulturně historických encyklopedií, monografických studií o dějinách měst a regionálně zaměřených atlasů.

Skutečně moderně pojaté syntézy regionů ukotvené v sociologizujících, strukturálních a historickoantropologických souřadnicích, které věnují pozornost krajině, společnosti, institucím moci, lidem a vztahům mezi nimi v určitém prostoru a čase, představují zásadní vědeckou výzvu k promýšlení a novému syntetickému uchopení dějin státu a společnosti v českých zemích. Opakovaně se do historických dílen vrací věčná otázka, kterou před časem znovu prozřetelně položil Josef Válka, když se ve sborníku věnovaném životnímu jubileu Františka Šmahela otevřeně ptal, jak máme vlastně uchopit moderní syntézu českých dějin.¹⁹ Historiografické proměny dějin

16 Vladimír GONĚC (ed.), *Česko-slovenská historická ročenka 2002–2009*, Brno 2002–2006, 2008, Brno-Bratislava 2007, 2009.

17 Robert ANTONÍN – Martin ČAPSKÝ – Vratislav JANÁK – Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX, *Slezsko v dějinách českého státu*, I. Od pravěkých dob do roku 1490, Praha 2012; Radek FUKALA – Irena KORBELÁŘOVÁ – Jaromír OLŠOVSKÝ – Dušan UHLÍŘ – Rudolf ŽÁČEK, *Slezsko v dějinách českého státu*, II. 1490–1763, Praha 2012; O. FELCMAN – E. SEMOTANOVÁ, *Kladsko*.

18 Ondřej FELCMAN a kol., *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu*, Praha 2011; Ondřej FELCMAN – František MUSIL (edd.), *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009.

19 Josef VÁLKA, *Problémy syntézy moderních českých dějin*, in: Jaroslav Pánek – Miloš Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, III, Praha 1994, s. 1049–1057; TÝŽ, *Co vlastně píše?*, *Marginalia historica* 4, 2001, s. 7–16.

regionů nahlížených počátkem 21. století vědeckou optikou případových studií sehrají v příštích syntézách českých dějin zřetelnou roli za předpokladu, že správně nastoupená cesta směřující od historické vlastivědy k metodické laboratoři bude důsledná a vytrvalá.²⁰

Naznačené teoretické, metodologické a tematické vyhraňování historických pracovišť, a to nejen na nově založených univerzitách, vyžaduje trvalou zpětnou vazbu. Historická věda pěstovaná na tradičních i nových univerzitách v České republice dlouhodobě postrádá hodnotící pohled především ze strany zahraničních badatelů, kteří si uchovávají nezávislost na zájmových a generačních uskupeních domácích historiků a historiček. Aspoň časově náročným a současně velmi neoblíbeným průzkumem recenzních a citačních ohlasů by se mohli historičky a historikové dovědět konkrétní odpovědi na otázky, jakým zveřejněným vědeckým výsledkům domácích badatelek a badatelů se vůbec věnuje pozornost za našimi hranicemi. Jazykové bariéry dávno nepředstavují jediné překážky, neboť důležitou roli při pochopení obsahu původně českých textů ve světových jazycích sehrává v zahraničí jejich srozumitelné metodologické a terminologické ukotvení. Na druhé straně nemůže zvláště v budoucích letech představovat obdobná hodnotící optika jediné kritérium mezinárodní vědecké úspěšnosti v době, kdy historičky a historikové z některých kateder a ústavů nově založených univerzit vystupují kupříkladu dokonce v rolích vědeckých organizátorů a hlavních mluvčích tematicky zaměřených sekcí světových i národních kongresů historických věd a uplatňují se v zahraničních vědeckých a redakčních kolektivech.²¹ Jsem přesvědčen o tom, že způsoby a prostředky hodnocení výsledků vědeckých činností by měly tvořit jedno ze základních témat průběžných odborných diskusí mezi historickými pracovišti v České republice.

Další témata žádoucích pravidelných rozprav by se mohla dotýkat vyžadované základní úrovně odborných znalostí a dovedností absolventek a absolventů historických i příbuzných oborů zvláště bakalářského a magisterského stupně studia. Ačkoliv ve studijních plánech většiny historických pracovišť nově založených univerzit se zřetelně zrcadlí jedinečné rysy vědeckého směřování zpravidla s vazbami do regionu, vědomě žádná katedra a ústav neusilují, aby se právě jejich absolventi podstatným způsobem

20 Václav BŮŽEK, *Der Weg zur Synthese. Die Gesellschaft der böhmischen Länder 1526–1740 in der Historiographie des letzten Jahrzehnts*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, České Budějovice 2006, s. 5–36, zde s. 33–36.

21 Jako příklad srov. Petr VOREL, *Trade and Civilization in the History and the Evolution of Civilizations*, ČČH 109, 2011, s. 193–217.

odlišovali od bakalářů a magistrů z jiných vysokých škol. Přinejmenším vzhledem k akademickým mobilitám studentek a studentů považují však za nezbytné, aby bakalářský a magisterský diplom svědčící o úspěšném ukončení studia historických a příbuzných oborů byl skutečným dokladem všeobecně očekávaných znalostí a dovedností standardního významu. Hledání cest k vyvážení srovnatelných nároků mezi jednotlivými historickými pracovišti nově vzniklých i starších univerzit však rovněž vyžaduje prohloubení jejich trvalé vzájemné odborné komunikace, kterou nemohou nahradit přátelská setkání při obhajobách kvalifikačních prací, redakčních radách a vědeckých konferencích.

V tomto smyslu nesehrávají svou roli ani ústřední vědecké časopisy, které věnují malou pozornost diskusím o obsahu vysokoškolské výuky historie a příbuzných oborů, o poslání didaktiky dějepisu, o teoretických konceptech výzkumu dějin regionů, o pokusech synteticky uchopit české dějiny v širších nebo jiných méně obvyklých teoretických pohledech. Nedomnívám se, že příčina naznačeného stavu souvisí s nízkým zastoupením historiček a historiků z historických pracovišť nově vzniklých univerzit v jejich redakčních radách. Vnímání odborných a pedagogických výsledků historických pracovišť na nově založených univerzitách za poslední dvacetiletí nezastupitelně patří do rámce počínajících debat o současném stavu historické vědy v České republice, v němž moderně pojatá regionální hlediska představují obdobně jako v zahraničních historiografiích klíčovou rovinu úvah.

Die Wandlungen der Geschichtswissenschaften an den neu entstandenen Universitäten in den vergangenen zwei Jahrzehnten

VÁCLAV BŮŽEK

Mit der Gründung neuer öffentlicher Universitäten zunächst in České Budějovice/Budweis, Opava/Troppau, Ostrava/Ostrau, Plzeň/Pilsen, Ústí nad Labem/Aussig und später in Hradec Králové/Königrätz, Liberec (Reichenberg), Pardubice/Pardubitz und Zlín kam es in den vergangenen zwei Jahrzehnten zu einer wesentlichen Veränderung der institutionellen Verankerung der Grundlagenforschung in den Geschichtswissenschaften und zu einer unübersehbaren Bereicherung ihrer Ergebnisse. An allen neu gegründeten Hochschulen außer in Zlín gab es oder entstanden schnell Lehrstühle für Geschichte bzw. Historische Institute.¹ Mit der Ausnahme

1 An dieser Stelle möchte ich den Leitern der historischen Lehrstühle und Institute an den neu entstandenen Universitäten in der Tschechischen Republik danken, die mir bereitwillig ausführliche Antworten auf die von mir verschickten Fragebögen gewährten, so dass ich versuchen konnte, einige derjenigen Veränderungen zu skizzieren, die die Geschichtswissenschaften an den neu gegründeten Hochschulen in den vergangenen beiden Jahrzehnten durchlaufen haben. Mein aufrichtiger Dank gilt Doz. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D. (Institut für Geschichtswissenschaften der Philosophisch-Naturwissenschaftlichen Fakultät der Schlesischen Universität in Troppau), Prof. PhDr. Nina Pavelčíková, CSc. (Lehrstuhl für Geschichte der Philosophischen

Troppaus und Pardubitzes wurden die historischen Institute der neu entstandenen Universitäten in der Regel in die pädagogischen Fakultäten eingegliedert. Letztere begannen in den neunziger Jahren des 20. Jahrhunderts damit, sich neben der Lehrerausbildung für die Grund- und Mittelschulen auch dem Ausbau nicht pädagogisch ausgerichteter Studienfächer zu widmen, die in einer direkten Verbindung zur Region standen. Eine ganze Reihe solcher Studiengemeinschaften entstand gerade an den historischen Lehrstühlen und Instituten der neu errichteten Universitäten, die mit Blick auf die Bedürfnisse der Region neben der Geschichtslehrerausbildung ihr geisteswissenschaftlich orientiertes Bildungsangebot zu erweitern vermochten.

Die ältere wie auch die gerade antretende Generation der Historikerinnen und Historiker, die an den neu entstandenen Universitäten wirkten, knüpften sehr schnell wissenschaftliche Kontakte mit den Universitäten und anderen Forschungsstätten im nahen und fernerem deutschen, österreichischen und polnischen Grenzgebiet.² Insbesondere bei der Erforschung der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Geschichte kam es schon bald zu Initiativen in Richtung einer konzentrierten Forschung über die Geschichte der Nebenländer der Böhmisches Krone und weiterer ehemaliger territorialer Bestandteile des böhmischen Staates. Diese wurde für

Fakultät der Ostrauer Universität in Ostrau), Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D. (Lehrstuhl für Anthropologie und Geschichtswissenschaften der Philosophischen Fakultät der Westböhmisches Universität in Pilsen), Prof. PhDr. Jan Kumpera, CSc. (Lehrstuhl für Geschichte der Pädagogischen Fakultät der Westböhmisches Universität in Pilsen), Doz. PhDr. Michaela Hrubá, Ph.D. (Lehrstuhl für Geschichte der Philosophischen Fakultät der Jan-Evangelista-Purkyně-Universität in Aussig), Doz. PhDr. Ondřej Felcman, CSc. (Historisches Institut der Philosophischen Fakultät der Universität Königgrätz), PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. (Lehrstuhl für Geschichte der Naturwissenschaftlich-Geisteswissenschaftlichen und Pädagogischen Fakultät der Technischen Universität in Liberec) und Doz. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D. (Institut für Geschichtswissenschaften der Philosophischen Fakultät der Universität Pardubitz). Angesichts des begrenzten Umfangs der schriftlichen Fassung und ihres Charakters konnte ich nicht alle konkreten Angaben bibliographischer, evidenzialer und statistischer Art anführen.

- 2 Václav BŮŽEK, *Regionální dějiny v České republice. Stav a perspektivy bádání s důrazem na raný novověk* [Regionalgeschichte in der Tschechischen Republik. Stand und Perspektiven der Forschung unter besonderer Berücksichtigung der Frühen Neuzeit], in: Jiří Pešek (Hrsg.), VIII. sjezd českých historiků, Hradec Králové 10.–12. září 1999 [Die VIII. Versammlung tschechischer Historiker, Königgrätz 10.–12. September 1999], Praha 2000, S. 35–47; Zdeněk JIRÁSEK, *Slezsko v dějinách českého státu a na česko-polském pomezí. Příspěvek k české historické práci o Slezsku po roce 1945* [Schlesien in der Geschichte des böhmischen Staates und an der tschechisch-polnischen Grenze. Beitrag zur tschechischen historischen Arbeit über Schlesien nach dem Jahre 1945], in: ebenda, S. 59–63.

einige der historischen Arbeitsstellen an den neuen Universitäten, insbesondere in Troppau und Ostrau, aber auch in Königgrätz und Liberec, zu einer dauerhaften wissenschaftlichen Herausforderung.⁵

Zu Wort meldete sich auch die Denkmalpflege, die nach Fachleuten verlangte, welche bereit und fähig wären, in einem wenig übersichtlichen regionalen Terrain bei der Rettung bedrohter historischer Bauten im Grenzgebiet mitzuwirken. Nicht zuletzt erforderte eine dauerhaft wachsende Anzahl archäologischer Notuntersuchungen zudem den Zustrom neuer Spezialisten in die Regionen. Ebenso entwickelten die laufenden Eigentumsrestititionen Druck auf die Einrichtung neuer Stellen für hochschulgebildete Mitarbeiter vor allem in den Kreis- und Bezirksarchiven.

Angesichts eines ungebrochenen Interesses für das Lehramt der Geschichte und des verlockenden Angebots an (nicht pädagogischen) kulturhistorischen und regionalen Studiengängen hatten die historischen Lehrstühle der pädagogischen Fakultäten an den genannten Universitäten keinen Mangel an Studenten, die ja bis heute geisteswissenschaftlichen Studiengemeinschaften den eindeutigen Vorzug geben. In vielen Fällen war die Entwicklung der historischen Institute mit einer entsprechend steigenden Anzahl solcher akademischen Mitarbeiter verbunden, die die Voraussetzungen für die wissenschaftliche Arbeit und eine nachfolgende Weiterqualifizierung mit sich brachten.

Dieser extensive Aufschwung brachte die benötigten Finanzmittel in die Haushalte der Hochschulen, zugleich barg er bereits Ende der neunziger Jahre für viele historische Institute der neu entstandenen Universitäten jedoch eine Reihe von Schwierigkeiten. Die Historikerinnen und Historiker

5 Vgl. Dan GAWRECKI und Koll., *Dějiny českého Slezska 1740–2000* [Die Geschichte des tschechischen Schlesiens 1740–2000], I–II, Opava 2003; Rudolf ZÁČEK, *Stručná historie států – Slezsko* [Eine kurze Geschichte der Staaten – Schlesien], Praha 2005; Zdeněk JIRÁSEK und Koll., *Evropská dimenze slezských dějin* [Die europäische Dimension der schlesischen Geschichte], Opava 2009; DERS. und Koll., *Církevní dějiny Slezska 18.–20. století* [Die Kirchengeschichte Schlesiens im 18.–20. Jahrhundert], Opava 2011; Ondřej FELCMAN, *Programová koncepce výzkumu a syntézy dějin Kladska* [Eine programmatische Konzeption für die Erforschung und Synthese der Geschichte von Glatz], *Kladský sborník* 1, 1996, S. 9–19; Ondřej FELCMAN – František MUSIL, *Česká historiografie a výzkum dějin Kladska na přelomu tisíciletí (1993–2002)* [Die tschechische Historiographie und die Erforschung der Geschichte von Glatz an der Jahrtausendwende (1993–2002)], *Kladský sborník* 5, 2003, S. 29–48; Ondřej FELCMAN – Eva SEMOTANOVÁ, *Kladsko – proměny středoevropského regionu. Historický atlas* [Glatz – Veränderungen einer mitteleuropäischen Region. Historischer Atlas], Hradec Králové–Praha 2005; Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA und Koll., *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat* [Die Podiebrads. Ein Geschlecht der böhmisch-mährischen Herren, Glatzer Grafen und schlesischen Fürsten], Praha 2008.

wurden an einigen pädagogischen Fakultäten nämlich fast schon zu Störelementen, denn mit ihrer breiten Lehrtätigkeit und der sukzessiven Anerkennung ihrer wissenschaftlichen Ergebnisse in der Grundlagenforschung überschritten sie den engen, vor allem auf die Ausbildung ausgerichteten Rahmen. Einige dieser Arbeitsstellen gelangten daher zu der Erkenntnis, dass ihre weitere Entwicklung in Richtung einer qualitativen Vertiefung der wissenschaftlichen und pädagogischen Arbeit und einer erwünschten forscherschen Ausrichtung, die sie hinsichtlich der Bewahrung ihrer Konkurrenzfähigkeit vor allem aufgrund der zunehmenden Anforderungen der ausländischen Forschung für unabdingbar hielten, in den Strukturen der pädagogischen Fakultäten, die langfristig durch eine gewisse Trägheit in Sachen Entwicklung und hauptsächlich durch eine völlig andere inhaltliche Ausrichtung gekennzeichnet sind, auf Dauer nicht möglich sein würde. Das berechtigte Streben einiger historischer Lehrstühle und Institute der neu entstandenen Universitäten nach der Schaffung einer anderen institutionellen Basis für ihre Tätigkeit wurde unterstrichen durch die Erlangung der Akkreditierung von Doktorandenstudiengängen in einigen ausgewählten Fächern der Geschichtswissenschaften, was früher an den pädagogischen Fakultäten völlig undenkbar gewesen wäre. Von der Realisierung der Doktorandenprogramme führte der Weg dann zu dem Bestreben um die Erteilung der Akkreditierung für die Durchführung von Habilitationsverfahren und Professuren. Als erste erlangten diese Rechte schließlich die historischen Institute der Universitäten in Budweis und Ostrau.

Bei ihren Bemühungen um die Schaffung einer anderen institutionellen Basis für ihre Tätigkeit mussten die historischen Lehrstühle und Institute an den pädagogischen Fakultäten verwandte Fächer finden, die ungefähr vergleichbare Erträge vor allem der wissenschaftlichen Arbeit auswiesen und deren Vertreter ähnlichen Bemühungen Unterstützung zusagten. Während in Troppau und Ostrau in diesem Zuge sehr schnell philosophische Fakultäten errichtet wurden, war ihre Entstehung in Budweis, Königgrätz, Pardubitz, Pilsen und Aussig eher ein längerfristiger Prozess, der erst vor einigen Jahren kulminierte.

Die Wege zur Schaffung einer neuen institutionellen Basis der historischen Arbeitsstellen waren nicht geradlinig. In vielen Fällen begannen sie nämlich mit deren Ausgliederung in Hochschulinstitute innerhalb der Struktur der Universität. Mit ihrer Erweiterung um philologische und seltener auch um philosophische Fächer entstanden an einigen neu gegründeten Universitäten aus verschiedenen strategischen Gründen zunächst Fakultäten für humanistische Studien, die nach einiger Zeit die traditionelle Bezeichnung „Philosophische Fakultät“ annahmen. An diese Fakultäten

wechselte schließlich die absolute Mehrheit der historischen Institute hinüber. Vorläufige Ausnahmen stellen die beiden historischen Lehrstühle in Pilsen (an der Pädagogischen und an der Philosophischen Fakultät) sowie der Lehrstuhl für Geschichte in Reichenberg (an der Naturwissenschaftlich-Geisteswissenschaftlichen und Pädagogischen Fakultät) dar.

Um die Einrichtung der philosophischen Fakultäten und ihre wissenschaftliche wie pädagogische Ausrichtung machten sich an einigen dieser Universitäten vor allem Historikerinnen und Historiker der mittleren Generation verdient, die in den letzten paar Jahren von den akademischen Senaten in den Rang von Dekanen oder Rektoren gewählt wurden. Ihre Wahl erfolgte nicht zufällig, denn die Eingliederung der historischen und weiterer geisteswissenschaftlicher Fächer in die neue institutionelle Basis brachte berechtigte Befürchtungen bezüglich einer Schwächung der pädagogischen Fakultäten mit sich. Letztere verloren nämlich auf diese Weise in der Regel Arbeitsstellen, die über eine sehr gute Qualifikationsstruktur der akademischen Mitarbeiter, eine klare wissenschaftliche und pädagogische Ausrichtung, qualitätsvolle Publikationsergebnisse und Akkreditierungen für das Doktorandenstudium verfügten sowie Erfolg bei der Drittmittelinwerbung hatten. Viele pädagogische Fakultäten schafften es nicht, den angedeuteten Beitrag der historischen Lehrstühle mit vergleichbaren Ergebnissen in anderen Fächern zu ersetzen, insbesondere den psychologischen, pädagogischen und didaktischen, die das Rückgrat ihrer wissenschaftlichen Tätigkeit bilden.

Da mit den historischen Lehrstühlen in der Regel auch das Lehramtsstudium der Geschichte an die neu gebildeten philosophischen Fakultäten verlagert wurde, vertieften sich die langfristigen Probleme in Bezug auf Aufgabe, Konzeption und vor allem Forschungsausrichtung der Fachdidaktik, die sich scheinbar nicht mit ihrer wissenschaftlichen Zielrichtung vereinbaren ließ.⁴ Die Erfahrungen aus Ostrau, Pilsen und Aussig zeigten, dass bei der Suche nach neuen Formen der Geschichtsdidaktik die Eingliederung in die vielfältige internationale Forschung, die Antworten auf die drängenden Probleme des Geschichtsunterrichts in der gegenwärtigen Schule

4 Zdeněk BENEŠ, *Kleio ve škamnách a na stupínku. Několik poznámek k situaci českého školního dějepisu* [Kleio auf den Schulbänken und dem Podium. Einige Anmerkungen zur Situation des Faches Geschichte an tschechischen Schulen], *Český časopis historický* (ČČH) 101, 2003, S. 1–26; Vgl. die veröffentlichten Beiträge der Diskussion zum Geschichtsunterricht, die auf der IX. Versammlung tschechischer Historiker verlief: Zdeněk BENEŠ – Jiří PEŠEK – Petr VOREL (Hrsg.), *IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6.–8. září 2006* [Die IX. Versammlung tschechischer Historiker. Pardubitz 6.–8. September], I, Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2007, S. 80–197.

suchte, Hilfestellung leisten könnte. Während im Ausland die Geschichts-
didaktik ein selbstbewusstes wissenschaftliches Fach darstellt, bleibt sie in
der Tschechischen Republik trotz einer Reihe zweifellos nützlicher Bemü-
hungen schon lange Zeit lediglich am Rande des Interesses. Ihre unerläs-
sliche Aufgabe wird jedoch immer deutlicher in einer Zeit, in der Geschichte
als eigenständiges Unterrichtsfach allmählich aus den Rahmenlehrplänen
der Grund- und Mittelschulen verschwindet und zugleich das Niveau der
Geschichtskenntnisse und des Geschichtsbewusstseins in der gesamten Ge-
sellschaft auf markante Weise sinkt.

Auch ausgeklügelte didaktische Verfahren haben jedoch keinen Ein-
fluss auf die Fähigkeit, historische Fakten zu interpretieren und zu vermit-
teln in Zeiten, in denen eine steigende Anzahl von Bewerberinnen und
Bewerbern von den Mittelschulen an die Hochschulen kommt, um das
Lehramt für Geschichte oder andere historische Fächer zu studieren, und
dabei schulische Ergebnisse ausweist, die im unteren Teil der Notenskala
angesiedelt sind – und das nicht nur in den Bereichen Mathematik, Physik
und Chemie. Für ein erfolgreiches Studium der historischen Fächer, ob mit
einer pädagogischen oder einer anderen Ausrichtung, lassen sie grundle-
gende intellektuelle Voraussetzungen vermissen. Eine unvorstellbar große
Schwierigkeit stellt für viele von ihnen nicht nur das Studium eines Fach-
buches dar, sondern manchen Bewerbern bereitet es sogar extreme Pro-
bleme, den Inhalt eines kürzeren zusammenhängenden Textes in der
eigenen Sprache zu verstehen.⁵

Mit der Eingliederung der historischen Lehrstühle in die neu gebildeten
philosophischen Fakultäten kam es zu der erwarteten Vertiefung ihrer
pädagogischen und wissenschaftlichen Ausrichtung. In der Regel wurden
direkt in diesen Lehrstühlen oder in ihrem Umfeld konzentriert Ansätze
weiterer verwandter wissenschaftlicher Fächer entwickelt, die sich nach
Erfüllung der Bedingungen für die Akkreditierung sehr schnell verselbst-
ständigten und ein eigenes institutionelles Umfeld aufbauten. In Konse-
quenz des angedeuteten Prozesses erweiterten einige philosophische
Fakultäten der neu gegründeten Universitäten nach und nach ihr ursprüng-
liches Studienangebot der allgemeinen sowie der Kultur- und Regionalge-
schichte um das Studium weiterer historischer Fächer, wie etwa der
Archäologie, der Archiv- und Historischen Hilfswissenschaften, der Kunst-
geschichte, der Wissenschafts- und Technikgeschichte, der Ethnologie, der

5 Dazu näher Václav BŮŽEK, *Výuka historie na univerzitách v České republice – ten-
dence a perspektivy* [Die Geschichtslehre an den Universitäten der Tschechischen
Republik – Tendenzen und Perspektiven], ČČH 105, 2007, S. 101–112.

Kultur- und Sozialanthropologie, der Museologie und Denkmalpflege sowie verschiedenartig ausgerichteter Territorialer Studien (*Area Studies*). Dabei handelte es sich um sehr nachgefragte Studiengemeinschaften, die bis dahin lediglich an den philosophischen Fakultäten der traditionellen Universitäten angeboten worden waren. Mit dem Ausgreifen in die Regionen verloren sie das Merkmal der Ausschließlichkeit, aber zugleich schafften sie es, mit ihrer pädagogischen und wissenschaftlichen Konzeption besser auf die Bedürfnisse der täglichen Praxis zu reagieren. Die regionale Problematik gelangte schnell auf die Lehrpläne und wurde zu einer unersetzlichen Quelle von Qualifikationsarbeitsthemen. Interesse für das Studium der genannten Fächer an den historischen und verwandten Instituten der neu entstandenen Universitäten demonstrieren insbesondere Bewerberinnen und Bewerber aus der angrenzenden Region, in der die Mehrzahl nach einem erfolgreich abgeschlossenen Hochschulstudium bisher immer noch eine Betätigung in den studierten oder verwandten Fächern findet.⁶

Während die Bakkalaureats- und seltener noch die Magisterebene der historisch orientierten Studienfächer an den philosophischen Fakultäten der neu entstandenen Universitäten in Hinblick auf die genannten Bedürfnisse der Regionen und das große Interesse an einem entsprechenden Studium als bereichernd betrachtet werden konnten, kann dies nicht für das Doktorandenstudium und die Akkreditierung der Habilitationsverfahren und Professuren allgemein gelten. Deren vollwertige Realisierung ist nicht denkbar ohne international anerkannte wissenschaftliche Ergebnisse der Hauptgaranten des Faches an den einzelnen historischen Instituten. Ein inkonsequentes Vorgehen bedeutete den absolut unkontrollierbaren Verfall eines vergleichbaren qualitativen Niveaus der Doktor-, Dozenten- und Professorenwürde, zu dem es sowieso allmählich in den historischen und anderen verwandten Wissenschaften kommt, unabhängig vom Zeitpunkt der Gründung der Hochschule. Darüber hinaus sind erste Anzeichen zu beobachten, dass die Absolventen der geschichtswissenschaftlichen Doktorandenprogramme größere Probleme bei der Suche nach solchen freien Stellen zu spüren bekommen, deren Charakter den gestellten Ansprüchen an die erreichte wissenschaftliche Qualifikation entspricht. Es ist mit Sicherheit keine Ausnahme, wenn die zukünftigen Arbeitgeber sich fragen, wo die Absolventinnen und Absolventen des Doktorandenprogramms studiert haben, wer ihre Betreuer waren und welche konkreten internatio-

6 Als Beispiel vgl. Dagmar BLŮMLOVÁ (Hrsg.), *10 let kulturní historie v Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích* [10 Jahre Kulturgeschichte im Historischen Institut der Südböhmischen Universität in Budweis], Pelhřimov 2001.

nalen wissenschaftlichen Erfahrungen sie mitbringen, inklusive aktiver Kenntnisse der Weltsprachen.

Einen möglichen Weg auch für die historischen Fächer stellt die wünschenswerte Differenzierung der Hochschulen anhand messbarer Forschungsindikatoren und weiterer relevanter Bewertungskriterien dar – dies allerdings nur unter der Voraussetzung, dass die Qualität der vergleichbaren wissenschaftlichen und pädagogischen Ergebnisse auf der Ebene der Lehrstühle und Institute und keineswegs der Universitäten als Ganze beurteilt wird. Undurchdachte, überstürzte und in vielerlei Hinsichten schädliche Prinzipien der Beurteilung von Wissenschaft und Forschung führten bereits im Extremfall in einer Reihe von historischen Instituten zur Entstehung überflüssig vieler Fachzeitschriften, die zudem den Anspruch auf internationale Anerkennung erheben, sowie zu einer unüberschaubaren Menge von Publikationen vom Typus einer kollektiven Monographie. In allen Fällen ging es um erzwungene, unnatürliche und langfristig wenig einträgliche Schritte, die vor allem eine schnelle Antwort auf die Tatsache waren, dass Publikationsergebnisse in Form von Konferenzbänden grundsätzlich aus dem staatlichen Wettbewerb um die Honorierung wissenschaftlicher Leistungen ausgeschlossen wurden, über den wiederum Finanzmittel in die Haushalte der Hochschulen fließen.

Die Erfahrungen einer Reihe von historischen Lehrstühlen an den neu gegründeten Universitäten in den vergangenen zwei Jahrzehnten zeigen, dass der Weg zur internationalen Anerkennung der Qualität ihrer Forschungstätigkeit ohne eine genau definierte wissenschaftliche Ausrichtung und eine thematische Profilierung nicht denkbar ist. Bei der Abwägung der strategischen Schritte spielten mehrere Faktoren eine Rolle: die Traditionen, die Fülle der geistigen, schriftlichen und materiellen Kultur sowie insbesondere die unersetzliche Fähigkeit der wichtigsten wissenschaftlichen Persönlichkeiten dieser Arbeitsstellen, die Region als natürliches wissenschaftliches Laboratorium zu begreifen, in dem die theoretischen und methodologischen Anregungen der europäischen und amerikanischen Geschichtswissenschaft bei der Erforschung allgemein definierter, forscherrisch tragbarer Themen überprüft werden können.⁷

Die Wahl des skizzierten Weges einiger dieser Lehrstühle in Richtung einer thematischen Profilierung der Forschung schlug sich schnell in internationalen Konferenzen und erfolgreichen Projektanträgen, in

⁷ Siehe mit einer Zusammenfassung der Literatur Václav BŮŽEK, *Region v historickém diskursu* [Die Region im historischen Diskurs], Jihočeský sborník historický 72, 2003, S. 5–13.

Qualifikationsarbeitsthemen und vor allem in Publikationsergebnissen nieder, welche auch die Aufmerksamkeit einheimischer wie auswärtiger Rezensentinnen und Rezensenten gewinnen konnten. Bei Letzteren handelte es sich zum einen in der Regel um Fallstudien, die in den Zeitschriften und Editionsreihen dieser Arbeitsstellen veröffentlicht worden waren, zum anderen um analytische Monographien und erste kollektive Synthesen, für die anerkannte Prager Verlage rasch ihr Interesse bekundet hatten. Die thematische und methodologische Ausrichtung der Grundlagenforschung wurde darüber hinaus an den historischen Instituten in Budweis, Troppau und Ostrau vom Ministerium für Schulwesen, Jugend und Sport in den Jahren 2005–2006 mit der Bewilligung mehrjähriger sog. Forschungsvorhaben unterstützt.⁸

Die wissenschaftliche Profilierung der historischen Institute der neuen philosophischen Fakultäten verlangte in der Regel die Kooperation der nahen Archive und Museen. Zugleich bot sie die Gelegenheit zu einer vergleichenden Forschung ähnlicher, allgemein definierter Themen, die an anderen heimischen und insbesondere ausländischen Hochschulen und akademischen Instituten erforscht wurden. Die wissenschaftliche Kultur der auf Forschung ausgerichteten Lehrstühle und Institute wurde durch die internationale Kommunikation, die neue theoretische und methodologische Herausforderungen und ein langfristiges Interesse an einer konkreten Zusammenarbeit in der Forschung mit sich brachte, bedeutend bereichert.

Die derart ausgerichteten historischen Lehrstühle an den neu gegründeten Universitäten waren nicht nur für die Absolventinnen und Absolventen der Doktorandenprogramme der traditionellen heimischen Universitäten attraktiv. Vielmehr bekundeten auch diejenigen Historikerinnen und Historiker Interesse an einer akademischen Laufbahn, die nach dem erfolgreichen Abschluss ihres Doktorandenstudiums an bedeutenden europäischen Universitäten in die Regionen gekommen waren. Zugleich strebten einige Absolventen der Doktorandenprogramme der historischen Lehrstühle der neu errichteten Universitäten an andere Hochschularbeitsstellen im Zentrum und in den Regionen sowie in die Institute der Akademie. Die sich allmählich auszahlende Mobilität der akademischen Mitarbeiter war ein wichtiger Wesenszug der wissenschaftlichen Kultur der

8 In Budweis bezog sich das Forschungsvorhaben auf die Gesellschaftsgeschichte der böhmischen Länder in der Frühen Neuzeit, in Troppau auf die historische Erforschung Schlesiens in der Geschichte des böhmischen Staates und Mitteleuropas, in Ostrau auf die wirtschaftlichen, sozialen und politischen Folgen des Industrialisierungsprozesses im 19. und 20. Jahrhundert.

forschungsorientierten historischen Institute der philosophischen Fakultäten der neu entstandenen Universitäten. Im Kontext des natürlichen Generationenwechsels wird die Bedeutung der akademischen Mobilität in den nächsten Jahren noch wesentlich wachsen. Der angedeutete Prozess wird nach dem üblichen Vorbild der westeuropäischen Universitäten auch inhaltliche und methodologische Veränderungen für die Forschungsorientierung der einzelnen Lehrstühle und Institute mit sich bringen.

Eine natürliche Folge der fachlichen Entwicklung sowie der allmählichen thematischen und methodologischen Abgrenzung einiger historischer Arbeitsstellen der philosophischen Fakultäten der neu gegründeten Universitäten war die eher unbeabsichtigte Bildung wissenschaftlicher Schulen, die statt der erwarteten Sachlichkeit jedoch dauerhaft überflüssige Spannungen in die Kommunikation innerhalb der einheimischen Historikergemeinde bringen. Die Bezeichnung wissenschaftliche Schule zur Bestimmung charakteristischer, langfristiger Merkmale der Forschungs- und Lehrausrichtung einiger historischer Lehrstühle und Institute verwendeten dabei wiederholt externe Beobachter.⁹ Zu einem analogen, weniger üblichen Modell der wissenschaftlichen und pädagogischen Arbeit und ihrer Organisationsweise bekannten sich im Laufe der Zeit die Arbeitsstellen in Budweis, Pardubitz und Ostrau, und zwar bei der konzentrierten Erforschung der Geschichte der Sozialstrukturen und der Gesellschaft der Frühen Neuzeit, der Frauen- und Gendergeschichte sowie der wirtschaftlichen, sozialen und demographischen Phänomene im Prozess der Modernisierung.¹⁰

9 Zum Beispiel František ŠMAHEL, *Závěrečný projev na IX. sjezdu českých historiků v Pardubicích 8. září 2006* [Abschlussvortrag auf der IX. Versammlung tschechischer Historiker in Pardubitz am 8. September 2006], *ČČH* 105, 2007, S. 115–121, hier S. 119; Jaroslav PÁNEK, *Aristokratické dvory v pojetí jihočeské historické školy* [Die adeligen Höfe in der Betrachtung der südböhmischen historischen Schule], in: Václav Bůžek – Josef Hrdlička und Koll., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce* [Die Höfe der Magnaten mit dem Wappen der Rose. Alltags- und Festtage der letzten Rosenberger und Herren von Neuhaus], Praha 1997, S. 269–274; Josef PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova* [Das zwanzigste Jahrhundert in Ouběnice. Die Dämmerung des traditionellen Landlebens], Praha 2009, S. 10–11.

10 Vgl. zumindest in Auswahl die resümierenden Arbeiten Václav BŮŽEK und Koll., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty* [Die Gesellschaft der böhmischen Länder in der Frühen Neuzeit. Strukturen, Identitäten, Konflikte], Praha 2010; Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (Hrsg.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století* [Die Frau in den böhmischen Ländern vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert], Praha 2009; Milan MYŠKA und Koll., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska*

Dank der allgemein anerkannten Ergebnisse der wissenschaftlichen Arbeit der historischen Institute der neu gegründeten Universitäten kam es in den vergangenen zwei Jahrzehnten zu einer theoretischen, methodologischen, inhaltlichen und editorischen Bereicherung der Forschung zu ausgewählten Zeitsegmenten der böhmischen Geschichte in mitteleuropäischen Zusammenhängen wie auch der Erforschung gesellschaftlicher Phänomene, Strukturen und Prozesse. Das traditionelle Interesse der Forschung für Politik und Wirtschaft wurde durch eine deutliche Betonung der Sozial- und Kulturgeschichte, denen diese Arbeitsstellen eindeutig den Vorrang gaben, in den Hintergrund gedrängt. Ihre moderne Ausrichtung war dabei nicht nur von der Überwindung der methodischen Klippen der traditionellen makrohistorischen Perspektiven und von der Beherrschung der theoretischen Grundlagen der neuen mikrohistorischen Zugänge zur Gesellschaftsgeschichte der in einen breiteren räumlichen, zeitlichen und staatsrechtlichen Rahmen eingebetteten Region abhängig; sie hing vielmehr auch mit der Durchsetzung der methodologischen Konzepte der Alltagsgeschichte, der Intellektualgeschichte, der Oral History, der Gendergeschichte sowie verschiedenartiger historisch-anthropologischer Zugänge zur Geschichte der Macht und ihrer symbolischen Metaphern zusammen.

Während die mittelalterliche Geschichte mit Ausnahme Troppaus und teilweise Aussigs an den historischen Lehrstühlen der philosophischen Fakultäten der neu entstandenen Universitäten eher im Schatten des Interesses blieb, setzte sich die Gesellschaftsgeschichte der böhmischen Länder in der Frühen Neuzeit, und hier insbesondere die Erforschung der einzelnen Sozialstrukturen, in ihren langfristigen Forschungsprogrammen nachdrücklich durch, und zwar vor allem in Budweis, Pardubitz, Troppau und Aussig. Obgleich in den Instituten in Budweis und Pardubitz anfänglich die international verankerte Erforschung der Sozial-, Wirtschafts- und Kulturgeschichte des Adels und der Landbevölkerung im Zentrum der Aufmerksamkeit stand,¹¹ richtete sich diese in Budweis, Troppau und Aussig in

do roku 1945 [Historische Enzyklopädie der Unternehmer Böhmens, Mährens und Schlesiens bis zum Jahre 1945], I–II, Ostrava 2008; Milan MYŠKA – Aleš ZÁŘICKÝ und Koll., *Prameny k hospodářskému a sociálnímu dějinám novověku* [Quellen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Neuzeit], I–II, Ostrava 2008–2010.

- 11 V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA und Koll., *Dvory velmožů*; Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku* [Das Zeitalter der Hochwohlgeborenen. Der Adel in den böhmischen Ländern an der Schwelle der Neuzeit], Praha-Litomyšl 2002; Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku* [Tod und Begräbnis des böhmischen Adels zu Beginn der Neuzeit], České Budějovice 2004; Pavel MAREK (Hrsg.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic*

Anknüpfung an die methodologischen und editorischen Impulse aus dem Ausland in den letzten Jahren ebenso auf die Geschichte des Klerus und vor allem auf die Geschichte der Städte und ihrer Bewohner.¹² Die Erforschung insbesondere der sozialen, demographischen und wirtschaftlichen Phänomene im Prozess der Modernisierung der neuzeitlichen Gesellschaft seit der Mitte des 18. bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts ist Bestandteil der langfristigen wissenschaftlichen Ausrichtung des historischen Instituts

a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna [Ein Zeugnis über den Verlust der alten Welt. Die Ehekorrespondenz von Zdenko Adalbert Popel von Lobkowitz und Polyxena Lobkowitz von Pernstein], České Budějovice 2005; Zdeněk VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku* [Die politische Kommunikation der aristokratischen Gesellschaft der böhmischen Länder zu Beginn der Neuzeit], České Budějovice 2005; Marie RYANTOVÁ, *Památníky, aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku* [Gedenkbücher oder Stammbücher, das heißt Alba Amicorum. Ein kulturhistorisches Phänomen der Frühen Neuzeit], České Budějovice 2007; Miroslava DURAJOVÁ – Rostislav SMÍŠEK (Hrsg.), *Hieronymus der Ältere Schlick: Das Tagebuch. Eine Selbstdarstellung aus den Jahren 1580–1582*, České Budějovice 2008; Ivo CERMAN, *Chotkové – příběh úřednické šlechty* [Die Choteks. Eine Geschichte des Amtsadels], Praha 2008; Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století* [Die Bevölkerungsentwicklung und der Lebenszyklus der Landbevölkerung im Süden Böhmens im 16. bis zum 18. Jahrhundert], České Budějovice 2008; Václav BŮŽEK, *Ferdinand von Tirol zwischen Prag und Innsbruck. Der Adel aus den böhmischen Ländern auf dem Weg zu den Höfen der ersten Habsburger*, Wien-Köln-Weimar 2009; Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.* [Der kaiserliche Hof und die Hofkarriere der Ditrichsteiner und Schwarzenberger während der Regentschaft Leopolds I.], České Budějovice 2009; V. BŮŽEK und Koll., *Společnost*; Ivo CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2010; Václav BŮŽEK und Koll., *Světy posledních Rožmberků* [Die Welten der letzten Rosenberger], Praha 2011; Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy* [Die Herren von Pernstein. Aufstieg und Fall des Geschlechts vom Auerochsenkopf in der Geschichte Böhmens und Mährens], Praha 1999; DERS. (Hrsg.), *Stavovský odboj roku 1547 – první krize habsburské monarchie* [Der Ständeaufstand des Jahres 1547 – die erste Krise der Habsburgermonarchie], Pardubice-Praha 1999; Jiří KUBEŠ (Hrsg.), *Šlechtic na cestách v 16.–18. století* [Der Adlige auf Reisen im 16.–18. Jahrhundert], Pardubice 2007; DERS., *Trnitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657–1658). Volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku* [Der dornige Weg Leopolds I. zur römischen Krone (1657–1658). Wahlen und Krönungen im Heiligen Römischen Reich in der Frühen Neuzeit], České Budějovice 2009.

- 12 Michaela HRUBÁ, „... nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. *Pozůstalostní agenda a praxe královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době* [„... gib dein Gut niemandem, solange die Seele im Körper ist“. Die Nachlassagenda und Nachlasspraxis der königlichen Städte Nordwestböhmens in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg], Ústí nad Labem 2002; DIES., *Zvonění na sv. Alžbětu. Odraz norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku* [Das Läuten der Hl. Elisabeth. Ein Abbild der Normen und der sozialen Praxis in den Lebensstrategien der Bürgerinnen an der Schwelle der Frühen Neuzeit], Praha

in Ostrau.¹³ Ein ausgeprägtes Forschungsinteresse für die Geschichte der Frauen sowie für Genderzugänge zur Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts charakterisiert das Institut für Geschichtswissenschaften in Pardubitz.¹⁴ Alle historischen Lehrstühle und Institute der neu entstandenen Universitäten fanden ihre wissenschaftliche Spezialisierung in der konzentrierten Erforschung ausgewählter Themen der Politik- und Kulturgeschichte des 20. Jahrhunderts, ob es nun um das Zusammenleben verschiedener Nationalitäten in bestimmten grenzüberschreitenden Regionen und die Aufdeckung ihrer eigenständigen kulturellen Identität ging, um die tschechisch-slowakischen Beziehungen, um die Erforschung der positivistischen und marxistischen Historiographie sowie der ideologischen Einflüsse in der Nachkriegskultur oder um die Untersuchung der Geschichte der tschechoslowakischen Reform der Jahre 1968–1969.¹⁵ Die alljährlichen wissenschaftlichen Zusammenkünfte zu ausgewählten Themen

2011; Josef HRDLIČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)* [Glaube und Macht. Politik, Kommunikation und Gegenreformation in der vormodernen Stadt (Neuhaus 1590–1630)], České Budějovice 2009 (Habilitationsschrift); Veronika ČAPSKÁ, *Řád servitů v habsburské monarchii (1613–1780)* [Der Servitenorden in der Habsburgermonarchie (1613–1780)], Praha 2011.

- 13 Jiří BRŇOVJÁK – Aleš ZÁŘICKÝ (Hrsg.), *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století* [Der Adlige als Unternehmer – der Unternehmer als Adliger. Adel und Unternehmertum in den böhmischen Ländern im 18.–19. Jahrhundert], Ostrava 2008; M. MYŠKA und Koll., *Historická encyklopedie podnikatelů*; Pavel KLADIWA – Aleš ZÁŘICKÝ (Hrsg.), *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918* [Stadt und städtische Gesellschaft im Prozess der Modernisierung 1740–1918], Ostrava 2009; Aleš ZÁŘICKÝ (Hrsg.), *The Involvement of Businessmen in Local and Regional Public Life in Central Europe 1800–1914*, Ostrava 2009; M. MYŠKA – A. ZÁŘICKÝ und Koll., *Prameny k hospodářskému a sociálním dějinám novověku*.
- 14 In größeren Zusammenhängen und mit einer Zusammenfassung der Literatur: Milena LENDEROVÁ, *Dějiny žen mezi women's a gender history* [Die Geschichte der Frauen zwischen Women's und Gender History], *Historica Olomucensia* 37, 2010, S. 43–57; M. LENDEROVÁ – B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR (Hrsg.), *Žena v českých zemích*.
- 15 Jiří KNAPÍK, *Únor a kultura (Sovětizace české kultury 1948–1950)* [Der Februar und die Kultur (Die Sowjetisierung der tschechischen Kultur 1948–1950)], Praha 2004; DERS., *V zajetí moci (Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956)* [In der Gefangenschaft der Macht (Kulturpolitik, ihr System und ihre Akteure 1948–1956)], Praha 2006; Bohumil JIROUŠEK, *Josef Macek. Mezi historií a politikou* [Josef Macek. Zwischen Historie und Politik], Praha 2004; DERS., *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti* [Jaroslav Goll. Die Rolle des Historikers in der tschechischen Gesellschaft], České Budějovice 2006; DERS., *Historik Jaroslav Charvát v české společnosti* [Der Historiker Jaroslav Charvát in der tschechischen Gesellschaft], Praha 2011; Ondřej FELCMAN – Jan MERVART, *Rok 1968 v československých dějinách* [Das Jahr 1968 in der tschechoslowakischen Geschichte], I–II, Hradec Králové 2006–2007.

der Geschichte der tschechisch-slowakischen Beziehungen in Reichenberg und der tschechoslowakischen Geschichte des 20. Jahrhunderts für junge Forscher in Königgrätz bestätigen das rasch wachsende Interesse der Historikerinnen und Historiker an der Erforschung der regional verankerten modernen Geschichte.¹⁶

Einen ideellen Bolzen in dieser ganzen thematischen Breite stellen in der Regel die ersten modernen Versuche um eine Synthese der Geschichte der Region dar, die als Kollektivwerke bisher die historischen Institute in Troppau für die Geschichte des tschechischen Schlesiens und in Königgrätz für die Geschichte von Glatz vorgelegt haben.¹⁷ Den wissenschaftlichen Bemühungen der Forscher in Königgrätz ist zudem eine Abhandlung über die ältere Geschichte Ostböhmens zu verdanken.¹⁸ Die genannten Autorenkollektive betrachten die untersuchten Regionen als kulturell offene Gebiete, in denen mit einer gewissen Eigendynamik auf vermeintlich kleinem Raum Ereignisse, Phänomene und Prozesse von allgemeiner Bedeutung stattfanden. Regionalgeschichtliche Synthesen verlangen in vielerlei Hinsicht eine Grundlagenforschung der schriftlichen, ikonographischen und materiellen Quellen sowie ihre methodologisch tragfähige und vor allem theoretisch geklärte Interpretation, damit keine Werke heimatkundlichen Charakters entstehen. Die endgültige Gestalt der regionalgeschichtlichen Synthesen wäre zudem nicht vorstellbar ohne die Dokumentation und Digitalisierung der Kultur- und Industriedenkmäler wie auch eine ganze Reihe vorangehender biographischer und kulturhistorischer Enzyklopädien, stadtgeschichtlicher Monographien und regional ausgerichteter Atlanten.

Wirklich modern angelegte regionalgeschichtliche, in einem soziologisierenden, strukturellen und historisch-anthropologischen Koordinatensystem

16 Vladimír GONĚC (Hrsg.), *Česko-slovenská historická ročenka 2002–2009* [Tschechisch-slowakisches historisches Jahrbuch 2002–2009], Brno 2002–2006, 2008, Brno-Bratislava 2007, 2009.

17 Robert ANTONÍN – Martin ČAPSKÝ – Vratislav JANÁK – Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX, *Slezsko v dějinách českého státu*, I. Od pravěkých dob do roku 1490 [Schlesien in der Geschichte des böhmischen Staates, I. Von den Urzeiten bis zum Jahre 1490], Praha 2012; Radek FUKALA – Irena KORBELÁŘOVÁ – Jaromír OLŠOVSKÝ – Dušan UHLÍŘ – Rudolf ŽÁČEK, *Slezsko v dějinách českého státu* [Schlesien in der Geschichte des böhmischen Staates], II. 1490–1765, Praha 2012; O. FELCMAN – E. SEMOTANOVÁ, *Kladsko*.

18 Ondřej FELCMAN und Koll., *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu* [Das Gebiet Ostböhmens vom Mittelalter bis zur Frühen Neuzeit. Kapitel zur Landesverwaltungsgeschichte der Region], Praha 2011; Ondřej FELCMAN – František MUSIL (Hrsg.), *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)* [Die Geschichte Ostböhmens im Altertum und im Mittelalter (bis zum Jahre 1526)], Praha 2009.

verankerte Synthesen, die sich der Landschaft, der Gesellschaft, den Institutionen der Macht sowie den Menschen und ihren Beziehungen in einem bestimmten Raum zu einer bestimmten Zeit widmen, stellen eine grundlegende wissenschaftliche Aufforderung zum Nachdenken und zu einer neuen Synthese der Geschichte von Staat und Gesellschaft in den böhmischen Ländern dar. In die historischen Werkstätten hält somit wiederholt die ewige Frage Einzug, die vor einiger Zeit erneut Josef Válka vorausschauend stellte. So fragte er in der Jubiläumsschrift für František Šmahel offen, wie wir eigentlich eine moderne Synthese der tschechischen Geschichte in Angriff nehmen sollen.¹⁹ Die historiographischen Wandlungen der Regionalgeschichte, die zu Beginn des 21. Jahrhunderts durch die wissenschaftliche Optik von Fallstudien betrachtet wird, werden in den nächsten Synthesen der tschechischen Geschichte eine deutliche Rolle spielen unter der Voraussetzung, dass der korrekt beschrittene Weg von der historischen Heimatkunde zum methodischen Laboratorium konsequent und beharrlich weiter gegangen wird.²⁰

Die angedeutete theoretische, methodologische und thematische Ausrichtung der historischen Institute, und das nicht nur an den neu gegründeten Universitäten, verlangt eine dauerhafte Rückkoppelung. Der Geschichtswissenschaft, wie sie an den traditionellen und neuen Universitäten in der Tschechischen Republik betrieben wird, fehlt es langfristig an einer wertenden Betrachtung vor allem vonseiten ausländischer Wissenschaftler, die unabhängig von den Interessen- und Generationsgruppierungen der einheimischen Historikerinnen und Historiker sind. Durch eine zeitlich anspruchsvolle und gleichzeitig sehr unbeliebte Untersuchung der Rezensions- und Zitationsresonanz könnten die Historikerinnen und Historiker konkrete Antworten auf die Frage finden, welchen wissenschaftlichen Veröffentlichungen der heimischen Forscherinnen und Forscher hinter unseren Grenzen überhaupt Beachtung geschenkt wird. Sprachliche Barrieren stellen schon lange nicht mehr die einzigen Hürden dar: Eine wichtige Rolle

19 Josef VÁLKA, *Problémy syntézy moderních českých dějin* [Die Probleme einer Synthese der modernen tschechischen Geschichte], in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (Hrsg.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela* [Hussitentum – Reformation – Renaissance. Festschrift zum 60. Geburtstag von František Šmahel], III, Praha 1994, S. 1049–1057; DERS., *Co vlastně píšeme?* [Was schreiben wir eigentlich?], *Marginalia historica* 4, 2001, S. 7–16.

20 Václav BŮŽEK, *Der Weg zur Synthese. Die Gesellschaft der böhmischen Länder 1526–1740 in der Historiographie des letzten Jahrzehnts*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (Hrsg.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)* [Die Gesellschaft in den Ländern der Habsburgermonarchie und ihr Bild in den Quellen (1526–1740)], České Budějovice 2006, S. 5–36, hier S. 33–36.

für das Verständnis ursprünglich tschechischer Texte, die in Weltsprachen übersetzt wurden, spielt ihre verständliche methodologische und terminologische Verankerung.

Auf der anderen Seite kann insbesondere in den kommenden Jahren eine entsprechende wertende Optik nicht das einzige Kriterium des internationalen wissenschaftlichen Erfolgs darstellen. Dies umso weniger in einer Zeit, in der die Historikerinnen und Historiker einiger Lehrstühle und Institute der neu gegründeten Universitäten gar in der Rolle wissenschaftlicher Organisatoren oder als Hauptredner thematisch ausgerichteter Sektionen internationaler wie nationaler Historikerkongresse hervortreten und sich in ausländischen wissenschaftlichen und redaktionellen Kollektiven zur Geltung bringen.²¹ Ich bin davon überzeugt, dass die Formen und Mittel der Bewertung der wissenschaftlichen Tätigkeit eines der Grundthemen der fortlaufenden Fachdiskussionen zwischen den historischen Instituten und Einrichtungen in der Tschechischen Republik darstellen sollten.

Ein weiteres Thema, das regelmäßiger Erörterung bedürfte, könnte die geforderten Mindeststandards hinsichtlich der Fachkenntnisse und Fertigkeiten der Absolventinnen und Absolventen der historischen und angrenzender Fächer betreffen, besonders auf der Bakkalaureats- und Magisterstufe. Obwohl sich in den Studienplänen der Mehrzahl der historischen Institute der neu gegründeten Universitäten die jeweiligen Charakteristika der wissenschaftlichen Zielrichtung meist mit Verbindungen in die Region deutlich widerspiegeln, bemüht sich bewusst kein Lehrstuhl und kein Institut darum, dass sich gerade ihre Absolventen eindeutig von den Bakkalaurei und Magistern anderer Hochschulen unterscheiden. Mindestens in Hinblick auf die akademische Mobilität der Studentinnen und Studenten betrachte ich es jedoch als unerlässlich, dass das Bakkalaureats- und Magisterdiplom, das die erfolgreiche Beendigung des Studiums der historischen wie der inhaltlich angrenzenden Fächer bezeugt, der tatsächliche Nachweis standardmäßig erwarteter Kenntnisse und Fertigkeiten ist. Die Austarierung vergleichbarer Ansprüche zwischen den einzelnen historischen Instituten der neu entstandenen und der älteren Universitäten verlangt jedoch ebenfalls die Vertiefung der ständigen Kommunikation innerhalb des Faches, die durch freundschaftliche Treffen bei der Verteidigung von Qualifikationsarbeiten, in Redaktionsräten oder auf wissenschaftlichen Konferenzen nicht ersetzt werden kann.

21 Als Beispiel vgl. Petr VOREL, *Trade and Civilization in the History and the Evolution of Civilizations*, ČČH 109, 2011, S. 193–217.

In diesem Sinne spielen auch die zentralen wissenschaftlichen Zeitschriften nicht die ihnen angedachte Rolle, da sie den Diskussionen über den Inhalt der Hochschullehre im Fach Geschichte wie in den benachbarten Fächern, über die Aufgabe der Geschichtsdidaktik, über die theoretischen Konzeptionen der Regionalgeschichte, über die Versuche, die tschechische Geschichte in breiteren oder anderen, weniger üblichen theoretischen Sichtweisen syntheseartig zu erfassen, wenig Aufmerksamkeit schenken. Ich denke aber nicht, dass die Ursache für den skizzierten Zustand mit der geringen Vertretung der Historikerinnen und Historiker der Lehrstühle der neu entstandenen Universitäten in den Redaktionsräten zusammenhängt. Die Wahrnehmung der fachlichen und pädagogischen Erfolge der historischen Institute an den neu gegründeten Universitäten in den vergangenen zwei Jahrzehnten gehört unerlässlich in den Kontext der beginnenden Debatten über den gegenwärtigen Zustand der Geschichtswissenschaften in der Tschechischen Republik, in der modern konzipierte regionale Aspekte ähnlich wie in den ausländischen Historiographien eine zentrale Ebene der Betrachtung darstellen.

Übersetzt von Nina Lohmann

Německá recepce české produkce k moderním a soudobým dějinám

JIŘÍ PEŠEK

JIŘÍ PEŠEK: The German Reception of Czech Studies on Modern and Contemporary History

In his work on the history of historiography in terms of contemporary history, the author characterizes the uncontrolled explosion of contemporary history production in Germany (since 1989 the annual production has grown more than fivefold each year), the historiographic superpower which is the closest to the Czech historiographical environment. Basically, this rapid world-wide growth of literary production does hinder its comprehensive critical reception. Consequently, national historiographies, in fact, retreat into their own shells. In this context, the author poses the question on the relevance of quantification of historiographical production and its review reception and finds that, basically, it involves an exploration of the communication field of this discipline. The comprehensive examination of printed and also electronic German periodicals revealed that German historians without a Bohemian study specialisation, are not interested in modern Czech (nor any other neighbouring) history at all and consequently not interested in historiography itself either. Those historians specialising in the countries east of Germany do follow, in terms of reviews, the contemporary Czechoslovak/Czech history production in German and English languages reasonably comprehensively. Bohemian studies specialists exceptionally also review some Czech publications. Thanks to the Munich periodical *Bohemia*, Czech historiography also enjoys a unique access to German publication media. However, the question remains what degree of reception *Bohemia* enjoys from historians outwith the Bohemian studies community?

Key words: historiography of contemporary history, German historiography, reception of Czech production, academic communication

Hned na počátku je třeba položit si otázku, proč je vlastně potřeba zabývat se cizí recepcí české dějepisné produkce? Není to jen nadbíhání utilitaristicky kliometrickým tendencím, usilujícím pod vlivem aktuální, v principu přírodovědné módy o sledování „citačních ohlasů“ naší produkce? Našli by se ovšem naopak i historikové, kteří by spíše soudili, že role dějepisu směřuje tak jako tak především dovnitř té které „národní“ společnosti, takže zahraniční recepce domácí produkce nemá již z principu věci významnější cenu. Občas se lze také (v českých, stejně jako v mnoha sousedních zemích, v historiografické obci a ještě snad více v prostředí historiků literatury) doslechnout, že většina klíčových znalců „našich dějin“ je soustředěna právě „u nás“, takže mínění zahraničních badatelů vlastně není až tak významné. Tolik negace. Z řady možných pozitivních odpovědí na úvodní otázku mi (zejména v kontextu sjezdu českých historiků) připadá jako nejpodstatnější, že pohled zvenčí je nutným korektivem naší práce. Bez externí (byť i málokdy soustavné a možná opravdu ne vždy zcela zasvěcené či nepředpojaté) reflexe toho, jak naše badatelské výsledky, naše vidění a interpretace českých i obecných dějin vnímají zahraniční kolegové, hrozí však české historiografii, že se zavře do sebe ... a (spokojeně) zblbne!

* * *

Položme si však nejprve otázku, zda je takovýto způsob tematizování dějin dějepisectví odborně relevantní?¹ Zajímavý přehled relativně aktuálního stavu a koncepčních přístupů k dějinám historiografie z pera Christopa Conrada a Sebastiana Conrada jmenuje sedm tradičních i moderních (až postmoderních) východisek a způsobů, jak zkoumat dějiny dějepisectví,² systematické kvantitativní vyhodnocení produkce a jejího recenzního ohlasu však v tomto výčtu nenalezneme. V podstatě jde o průzkum komunikačního pole našeho oboru.³ Pokusme se vnímat historiografické texty jako prostředky komunikace o podstatných otázkách, recenze a anotace pak jako svého druhu odpovědi na nabídnutá řešení. Tato – extrémně rozsáhlá a nepřehledná komunikace je uchopitelná a alespoň rámcově zma-

1 Vycházím z výzkumů, podniknutých v rámci grantu GAČR P 410/10/1302 Dnešní evropská krajina výzkumu soudobých dějin.

2 Christoph CONRAD – Sebastian CONRAD, *Wie vergleicht man Historiographien?*, in: tíž (edd.), *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*, Göttingen 2002, s. 11–54, zde s. 23–34.

3 V tomto smyslu by bylo snad nejracionalnější uplatnit metodologický přístup tzv. nových politických dějin. Srov. Ute FREVERT, *Neue Politikgeschichte*, in: Joachim

povatelna jen prostředky kvantifikace. V tomto rámci lze sledovat i otázky vnášení a etablování témat, vymezení hranic komunikace, specifikovat míru a vymezení participace, reálné určení (nebo omezení) skupiny participantů, dále nastolování, vymezování či naopak vytlačování diskursů z komunikačního pole atd.

Dějepisná produkce k dějinám 20. století rostla od konce studené války závratným tempem. Zabýval jsem se v poslední době proměnami německé historiografické produkce (zejména pak k soudobým dějinám), takže tento vývoj mohu demonstrovat na německém případě, ale velmi podobné výsledky podává vyhodnocení řady dalších národních bibliografií.⁴ Celkově tedy vzrostla roční produkce dějepisných děl, podchycených mnou excerpovanou bibliografií, v Německu mezi léty 1989 a 2009 zhruba 3,6 krát (roku 2006 bylo dokonce dosaženo pětinašobku).⁵ Kvantitativně určující je v tomto ohledu počet do bibliografie pojatých časopiseckých studií a sborníkových článků. Počet ročně vycházejících monografií se ovšem za sledované dvacetiletí více než zpětinašobil.⁶

Eibach – Günther Lottes (edd.), *Kompass der Geschichtswissenschaft*, Göttingen 2002, s. 152–164, 176n., zde zejména podkapitola Politik als Kommunikation, s. 158–161.

4 Srov. příspěvky, přednesené na workshopu, uspořádaného v rámci projektu GAČR P 410/10/1502 Kvantitativní rozvoj a strukturální diferenciacie evropské historiografie soudobých dějin 1989–2005, který se konal 19. 1. 2011 v pražském Centre français de recherche en sciences sociales (CEFRES), (v tisku).

5 Excerpce vychází z řady svazků *Historische Bibliographie*, vydávaných jako „Beiheft“ ústředního orgánu německé historiografie Historische Zeitschrift. Srov. prvý tímto výzkumem podchycený svazek: Horst MÖLLER (ed.), *Historische Bibliographie*, Berichtsjahr 1998, München 1999, resp. svazek nejnovější, 1365 stran čítající: Hans-Martin HINZ (ed.), *Historische Bibliographie*, Berichtsjahr 2009. Herausgegeben von der Arbeitsgemeinschaft historischer Forschungseinrichtungen in der Bundesrepublik Deutschland, München 2010. Mnichovská *Historische Bibliographie* eviduje pokud možno všechny v Německu nahlášené knižní tituly a výběr z časopiseckých a sborníkových studií německých autorů, publikujících o Německu i o zahraničí. V případě studií o vnitroněmeckých tématech pak zaznamenává ty příspěvky, které mají nadlokální, resp. jen výběrově regionální povahu. Oproti tomu v Berlíně pod vedením Christopa Cornelissena vycházející bibliografie *Jahresberichte.f. deutsche Geschichte* si vytýčila za úkol podchycovat vše, co je publikováno o Německu.

6 Pro léta 2005–2008 lze hovořit dokonce o osminásobku až desetinásobku počtu z roku 1989, poté začal mírný pokles – není však zcela jasné, zda jde o skutečný vývoj nebo jen o „brzdny manévr“ bibliografií. Vzhledem k tomu, že však relace počtu bibliograficky evidovaných knih a článků zůstává stabilní, je možno přiklonit se spíše k prvé variantě vysvětlení.

Tab. 1. Bibliografie dějepisné produkce v SRN: Počty záznamů pro léta 1989–2009⁷

Rok	Relace počtu knih a článků	Počet záznamů celkem
1989	–	5 569
1994	1:2	11 625
1999	1:2,4	15 895
2004	1:2,3	16 866
2006	1:1,6	25 454
2009	1:1,6	20 185

Pramen: *Historische Bibliographie*, München 1990–2010.

Problémem je, že na základě dostupných tištěných a elektronických pomůcek není možno zjistit, jaká je souhrnná „aktivní recepce“ této produkce. Nevíme, kolik celkem vychází recenzí, resp. v jaké míře je recenzně či přinejmenším anotačně pokryta produkce monografií a sborníků. Recenze se totiž v Čechách, Německu, ale ostatně ani jinde na světě samostatně bibliograficky nepodchycují.⁸ Je to zcela logické v situaci, kdy bibliografové nejsou schopni v úplnosti zvládnout ani samu masu dílčích studií. V Německu jistě existuje řada obecně založených i speciálně zaměřených odborných historických časopisů s rozsáhlými a kvalitními recenzními rubrikami. Ne všechny významné časopisy se však věnují recenzování nebo se mnohdy setkáme jen s velmi subjektivním nebo úzce specializovaně zaměřeným výběrem. Obecně je zjevné, že se recenzní zájem a priori soustřeďuje k titulům, které jsou s ohledem na autora, významné nakladatelství nebo atraktivní tematiku redakcemi považovány za (v kladném nebo záporném smyslu) podstatné. Na základě zkušenosti se sondami do „časopisecké masy“ bych se dokonce odvážil teze, že podstatná část onoho množství v Německu vydaných knih nikdy nebyla recenzně nebo alespoň anotačně podchycena.

Ještě výraznější než v případě celku dějepisné literatury byl v Německu v minulých dvaceti letech růst produkce v tom jejím segmentu, který tradičně nazýváme soudobými dějinami. Za ty je v německém výměru tradičně (od zakladatelské definice Hanse Rothfelse z roku 1953) považována doba

7 Vzhledem k významným kvantitativním skokům produkce v polovině první dekády 21. století, byl do tabulky poněkud nesystémově zařazen i rok 2006.

8 Výjimku, která byla pro předkládaný výzkum prověřena alespoň formou dílčích sond, představuje „Internationale Bibliographie der Rezensionen Geistes- und Sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur“ (IBR), která je dostupná ve formě bibliografické online-databáze.

od roku 1917, resp. od konce první světové války.⁹ Vzhledem k tomu, že ale bylo z technických důvodů nutno přidržet se stávajících bibliografických kategorizací, byla do rešerše zařazena i celá první světová válka. (Ostatně řada významných národů a států – mj. Polsko, Francie, USA – má hranici, po které pokládá dějiny za „soudobé“, položenu daleko hlouběji do minulosti.)¹⁰

Podíl bibliograficky podchycené produkce k soudobým dějinám v celku německého dějepisného písemnictví činil okolo roku 1990 zhruba 13 %, v druhé polovině prvé dekády 21. století to již bylo okolo 26 %. Zřetelná je i vnitřní dynamika korpusu publikací k soudobým dějinám: Pro období léto 1914 až jaro 1945 jde v německé historiografii sledované doby o vzrůst roční produkce na pětinasobek, roční produkce pro období po roce 1945 se za dvacet porevolučních let více než zdesetinásobila.

Tab. 2. Publikační frekvence pro období soudobých dějin v SRN v letech 1989–2009

Rok	SD 1914–1945	SD od 1945	SD Celkem	% z celkového počtu záznamů
1989	459+	283+	742+	13+
1994	1480	1013	2494	21,3
1999	1985	2323	4307	27,1
2004	2136	1969	4105	24,3
2006	3446	3411	6857	27,-
2009	2314	2991	5306	26,3

Pramen: *Historische Bibliographie*, München 1990–2010.

+ Bibliografické záznamy o studiích k jednotlivým spolkovým zemím nebyly do roku 1994 chronologicky členěny, takže v přehledu chybí.

9 Srov. programovou studii: Hans ROTHFELS, *Zeitgeschichte als Aufgabe*, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 1, 1953, s. 1–8, zde s. 2: „Jestliže má být pojem ‚soudobé dějiny‘ chápán jako epocha současníků a její vědecké zpracování, pak v tom smyslu, že jde o období krizových otřesů a v jejich rámci podstatně založené univerzální konstelace“ a s. 6n.: „Pojem ‚soudobých dějin‘ v onom smyslu, jak mu chce sloužit náš čtvrtletník, vychází z názoru, že se léty 1917/18 začala vyhraňovat nová univerzálně dějinná epocha. [...] Již roku 1918 se v podstatě velmi reálnou stala antiteze Washington – Moskva.“ A Ústav pro soudobé dějiny AV ČR definuje téma svého zájmu v kontextu s ústavním časopisem slovy: „*Soudobé dějiny* jsou odborný, od roku 1995 recenzovaný historický časopis o dějinách 20. století se zaměřením na témata spjatá s existencí Československa v širokém mezinárodním kontextu.“ Srov.: <http://www.usd.cas.cz/cs/stranky/casopis-soudobe-dejiny> (ověřeno 15. 1. 2012).

10 Srov. příspěvky workshopu (uspořádaného v rámci grantu GAČR P 410/10/1302): *Kvantitativní rozvoj a strukturální diferenciacie evropské historiografie soudobých dějin 1989–2005*, konaného v pražském CEFRES 19. 1. 2011 (viz pozn. 4).

Tabulkou naznačená roční produkce (bez zahrnutí lokálních a méně významných regionálních studií) představuje záplavu textů, se kterou se v podstatě již žádný badatel nedokáže vyrovnat. Stranou přitom ponechme skutečnost, že v důsledku extrémního růstu publikované produkce se zřejmě zároveň zvyšuje i pragmaticky nutná selektivita bibliografické recepce, takže ideálně komplexní pochycení veškeré produkce by zřejmě ukázalo hodnoty ještě podstatně vyšší. Ale obdobný nárůst lze zjistit ve většině ostatních evropských zemí od Velké Británie po Polsko.¹¹

* * *

Není tu možno podrobněji vysvětlovat důvody i poněkud problematickou smysluplnost naznačeného bouřlivého rozvoje a uvažme jen důsledky načrtnuté situace: Němečtí, ale obdobně i další evropští nebo američtí historikové pracují pod nezvládnutelným tlakem neobhlédnutelné, natož pak kriticky reflektovatelné produkce. Ta je sice díky moderní informační technice nesrovnatelně lépe postihnutelná než kdykoliv v minulosti, ... ale navzdory tomu stále méně sledována.¹² Internacionalizace historické vědy se (přinejmenším teoreticky a jako morální nárok) stala příkazem doby. A přece ve skutečnosti sledujeme opačný proces: obecný pokles zájmu o širší kontexty, resp. jmenovitě o „cizí“ dějiny a zejména o cizí produkci a uzavírání se (nejen příslovečných „malých“, ale i oněch „velkých“) národních historiografií do sebe.¹³ Prohlubující se specializace vede historiky k segmentování či fragmentování badatelského pole. Za těchto okolností se většina z německých historiků soudobých dějin daleko

11 Srov. *tamtéž*.

12 Ředitelka významného Institutu pro výzkum veřejného mínění v Allensbachu (Institut für Demoskopie Allensbach), prof. Renate Köcherová se k tomuto fenoménu „informační přesycenosti“, která vede k neinformovanosti, nedávno vyjádřila v rozhovoru pro *Süddeutsche Zeitung Magazin* Nr. 10, z 9. 3. 2012: „Občas žasnu. Kupříkladu nad tím, že se mladým lidem, pro které se internet stal naprostou samozřejmostí, výrazně zúžilo spektrum zájmů. K dispozici je tolik informací jako nikdy dříve. Vede to však jen k tomu, že lidé na webu v daleko větší míře hledají jen to, o co se již tak jako tak předem zajímali. [...] Vzhledem k tomu, že v internetu je vyhledáváno daleko selektivněji (než bylo praxí v tištěných materiálech JP), poklesl dnes podíl třicetiletých lidí, kteří se zajímají o politiku nebo kulturu, o vědu nebo o hospodářství.“

13 Již před deseti lety se v tomto směru (s ohledem na úsporné tendence na německých univerzitách) varovně vyjádřil v rozhovoru pro pražský časopis *Dějiny a současnost* tehdejší předseda Svazu německých historiků: „... dnes existuje tendence k ústupu na půdu ‚jádra oborů‘ – a tím byly od 19. století vedle starověkých a středověkých dějin především novější německé dějiny, rozšířené po druhé světové válce o anglosaskou oblast ...“ Srov. Jiří PEŠEK, *Europeizujme Evropu... Rozhovor s Manfredem Hildermeierem*, *Dějiny a současnost* 24, 2002, č. 4, s. 28–30.

spíše než na internacionální produkci orientuje na jazykově, ale koncepcí nadále i technicky snadno dostupnou domácí literaturu. Její receptce je pak – přinejmenším v Německu – doplňována o četbu studií z pera vybraných slavných osobností zahraniční, především angloamerické, nesrovnatelně méně již francouzské jazykové oblasti. V podstatě identickou, k národní historiografii centrovanou a zejména o americkou produkci obohacenou dějepisnou situaci zjistil výzkum ve Francii i Velké Británii,¹⁴ příliš výrazně se v tomto směru neodlišuje ani polská historiografie. Dále na východ pak již jednoznačně dominuje národní uzavřenost dějepisného diskursu.

Důsledkem těchto procesů je sebestpotvrzující, v mnohém ohledu nekriticky legitimizační tendence zkoumaných národních historiografií, do nemalé míry alergických vůči autorům, kteří tento konsens ruší. (Klasickým příkladem takového „výtržníka“ je v německém prostředí Götz Aly.¹⁵) Nejde tu o historiografické prodloužení starých, nacionálně hegemoniálních konceptů nebo pozdějších vzorců, utvrzujících národní společenství v jeho roli oběti „cizáků“, i když ani to nelze vyloučit.¹⁶ Spíše však narážíme na nově utvářený důsledek specificky se uzavírajících komunikačních smyček. Aneb jak to v diskusi ostravské sjezdové sekce vyhodnotila Nina Lohmannová: „Přemrštěná informační nabídka vede k zásadní redukci receptivní kapacity.“

Toto uzavírání se do svého druhu národního diskursu vlastních i „cizích“ dějin probíhá přitom paralelně s výraznou protitendencí, totiž s již zmíněným obecným úsilím o internacionalizaci, o transnacionální historiografii nebo dokonce o global history, jak ji vyhlásil Matthias

14 Srov. především jednoznačná vyjádření dvou anglických klasiků moderních dějin Richarda J. Evanse a Roberta J. W. Evanse ke vztahu britského a kontinentálního dějepísectví moderní doby: Nina LOHMANN, *Evropská tradice britského dějepísectví*, ČČH 109, 2011, s. 821–835.

15 Z jeho – vždy vzápětí široce a bouřlivě diskutované – produkce minulé dekády srov. zejména: Götz ALY, *Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*, Frankfurt am Main 2005; TÝŽ, *Volkes Stimme. Skepsis und Führervertrauen im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main 2006; TÝŽ, *Unser Kampf. 1968 – ein irritierter Blick zurück*, Frankfurt am Main 2008; TÝŽ, *Warum die Deutschen? Warum die Juden? Gleichheit, Neid und Rassenhass 1800–1933*, Frankfurt am Main 2011.

16 Srov. exemplárně: Jörg FRIEDRICH, *Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945*, München 2002, a k tomu: Lothar KETTENACKER (ed.), *Ein Volk von Opfern? Die neue Debatte um den Bombenkrieg 1940–45*, Berlin 2003; resp. české shrnutí: Jiří PEŠEK, *Friedrichův „Požár“*. *Německé publikum a německá historiografie*, in: Kristina Kaiserová – Jiří Pešek (edd.), *Viribus unitis – nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám*, Ústí nad Labem 2005, s. 53–74.

Middell.¹⁷ Oba procesy (nadmárodní otevírání a národní uzavírání diskursu) se přitom navzájem neanulují, spíše vedou k vytváření a udržování paralelních diskursů. Ty pak spolu takřka nekomunikují či spíše se navzájem vůbec neberou na vědomí.

Zmíněná neochota vnímat cizí názor se samozřejmě objevuje nejsilněji při zkoumání „vlastních“ dějin (ať již jimi myslíme užší nebo širší výměr příběhu národní společnosti nebo příběhu společnosti na území národní společností nárokovaném). V předloňském roce to např. na berlínské konferenci Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland (DGIA) otevřeně konstatovala jak pařížská odbornice na moderní německé dějiny Héléne Miard-Delacroix,¹⁸ tak i berlínský, francouzsko-německý dějepisecký „mandarin“ Etienne François,¹⁹ a to zejména, i když nikoliv výhradně

17 Srov. Matthias MIDDPELL, *Transnationale Geschichte als transnationales Projekt? Zur Einführung in die Diskussion*, in: H-Soz-u-Kult, 12.01.2005, <<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/id=571&type=artikel>>. (ověřeno 15. 1. 2012). Dále TÝŽ, *Kulturtransfer und Historische Komparatistik – Thesen zu ihrem Verhältnis*, *Comparativ* 10, 2000, č. 1, s. 7–41, a TÝŽ, *Transnational history as a transnational practice*, Leipzig-Berlin 2010. Srov. též Peter HASLINGER, *Östliches und Westliches, Europäisches und Globales – zur Einleitung*, in: týž (ed.), *Ostmitteleuropa transnational*, *Comparativ* 18, 2008, č. 2, s. 7–10. Z počátku diskuse o transnacionalitě srovnej ke všemu, co překračuje úroveň národního státu a národních společenství jako zásadní interpretativní roviny historického výzkumu naprosto skeptický pohled klasika: Hans-Ulrich WEHLER, *Transnationale Geschichte – der neue Königsweg historischer Forschung?*, in: Gunilla Budde – Sebastian Conrad – Oliver Janz (edd.), *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien*, Göttingen 2006, s. 161–174, zde s. 175. Na konkrétním příkladu exemplifikuje tyto nejnovější přístupy Philipp THER, *The Transnational Paradigm of Historiography and its Potential for Ukrainian History*, in: Georgiy Kasianov – Philipp Ther (edd.), *A laboratory of transnational history: Ukraine and recent Ukrainian historiography*, Budapest 2009.

18 Héléne MIARD-DELACROIX na sebe upozornila již disertací: *Partenaires de choix ? Le Chancelier Helmut Schmidt et la France*, Berne–Paris–New York 1993; v kontextu s habilitací se zaměřila na německo-francouzskou spolupráci 50. let: *Question nationale et nationalisme. Perceptions françaises d'une problématique allemande au début des années cinquante*, Lille-Villeneuve d'Ascq 2004; Héléne MIARD-DELACROIX – Rainer HUDEMANN (edd.) *Wandel und Integration. Deutsch-französische Annäherungen der Fünfziger Jahre – Mutations et intégration. Les rapprochements franco-allemands dans les années cinquante*, München 2005; skutečně veliký ohlas však měla v Německu její (paralelně ve Francii vydaná) kniha: *Deutsch-französische Geschichte 1963 bis in die Gegenwart. Im Zeichen der Europäischen Einigung*, Band 11, Darmstadt 2011.

19 Zakládající ředitel německo-francouzského výzkumného „Centra Marca Blocha“ pro humanitní vědy na FU Berlin je plodným autorem. Snad nejvíce proslul komparativní publikací o dějinách německo-francouzských emocí: Etienne FRANÇOIS – Hannes SIEGRIST – Jakob VOGEL (edd.), *Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich, 19. und 20. Jahrhundert*, Göttingen 1995, a třísvazkovým kompendiem o německých „místech paměti“: Etienne FRANÇOIS – Hagen SCHULZE, *Deutsche Erinnerungsorte*, München 2001.

ve vztahu k výzkumu dějin NDR.²⁰ Oba zdůraznili, že v recepci francouzské produkce brání Němcům nejen jazyková bariéra, ale také pro německé historiky neobvyklý způsob vedení argumentace a ovšem i to, že francouzští autoři nerespektují vžitá německá interpretační kliše. Velmi podobnou uzavřenost vůči zahraničním výzkumům můžeme ovšem sledovat stejně tak ve francouzské dějepisecké obci.²¹ Obdobné problémy v předminulém roce identifikovali v britské historiografii oba velcí Evansové, ale samozřejmě i české nebo polské dějepisectví nabízí celou řadu podobných exemplárních příkladů.²²

Nejde ovšem jen o nevráživost při „cizích“ výzkumech těch kterých „našich dějin“ – samozřejmě vždy s výjimkou slavných děl (občas jen se skřípěním zubů) uznávaných zahraničních velikánů, jakými jsou pro německé soudobé dějiny Angličané Richard Evans²³ nebo Ian Kershaw,²⁴ případně Američan Christopher Browning.²⁵ Stejně tak se s tímto jevem ovšem setkáme i při „našem“ zkoumání „cizích“ dějin. Velmi dobře je to patrné, sledujeme-li např. německou produkci a recenzní recepci k dějinám střední

20 Jiří PEŠEK – Nina LOHMANN, *Stav německého dějepisectví poválečné doby očima západní Evropy*, ČCH 109, 2011, s. 807–820, zde s. 817n.

21 David EMLER, *Francouzská historiografie soudobých dějin*, in: Jiří Pešek a kol., *Rovnoběžky historiografie soudobé Evropy. Výměr, kvantitativní rozvoj a strukturální diference evropské historiografie soudobých dějin 1989–2005*, v tisku.

22 Richard J. EVANS, *Cosmopolitan Islanders. British Historians and the European Continent*, Cambridge 2009; Robert J. W. EVANS, *The Creighton century: British historians and Europe, 1907–2007*, *Historical research* 82, 2009, s. 320–339.

23 Z obsáhlé Evansovy produkce k dějinám Německa 19. a 20. století srov. zejména: *Rethinking German History: Nineteenth-Century Germany And The Origins Of The Third Reich*, London 1987; TÝŽ, *In Hitler's Shadow: West German Historians And The Attempt To Escape From The Nazi Past*, London 1989; TÝŽ, *Lying About Hitler: History, Holocaust, And The David Irving Trial*, New York 2001; TÝŽ, *The Third Reich In Power, 1933–1939*, New York 2005; TÝŽ, *The Third Reich at War: How the Nazis Led Germany from Conquest to Disaster*, London 2008.

24 Gigantická produkce tohoto sheffieldského původně medievisty, od 70. let pak klíčového britského odborníka na moderní německé dějiny, se obdobím nacismu obírá od roku 1981. Z tučtu jeho knih k této problematice vyvolala v Německu největší ohlas díla: Ian KERSHAW, *The ‚Hitler Myth‘. Image and Reality in the Third Reich*, Oxford 1987 (revidované druhé vydání 2001); TÝŽ, *Hitler 1889–1936: Hubris*, London 1998; TÝŽ, *Hitler 1936–1945: Nemesis*, London 2000; TÝŽ, *The End: Hitler's Germany 1944–45*, London 2011.

25 Slávu v Německu přinesla Christopheru R. BROWNINGOVI kniha: *Ordinary men. Reserve Police Battalion 101 and the final solution in Poland*, New York 1993, o kterou pak roku 1996 opřel své poněkud dryáčnický pojaté teze Daniel J. Goldhagen. Oproti tomu Browningova závažná pramenná práce: *The final solution and the german foreign office. A study of Referat D III of Abt. Deutschland 1940–43*, New York 1978, byla v Německu po desetiletí „trestána mlčením“. Německé vydání přišlo na pulty

a východní Evropy. Procházíme-li standardní německé dějepisné časopisy s významnou recenzní rubrikou: Historische Zeitschrift nebo Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, zjistíme pochopitelně nejen to, že tu jazykově i autorsky česká produkce k dějinám 20. století vůbec není brána na vědomí, ale dokonce, že se mezi recenzemi takřka neobjevuje ani původem německá nebo americká produkce k dějinám českých zemí. Český nebo československý dějinný příběh v této optice tedy zřejmě postrádá nadregionální závažnost, a je proto prostě eliminován.

Můžeme si možná říci, že tištěné časopisy jsou tak jako tak relikty minulosti a že bude nutno rešeršovat na internetových serverech: Svět nejen studentských adeptů historické vědy, ale dnes již v podstatě i všech profesních historiků je do nemalé míry určován tím, co se objeví na serverech H-Soz-Kult, Sehepunkte a co lze vyhledat pomocí Clio-online.²⁶ Retrospektivní rešerše ukázala, že na ústředním středoevropském serveru H-Soz-Kult, založeném na přelomu let 1996 a 1997, vyjde ročně zhruba 350 recenzí k dějinám 20. století. To je třetina ročního recenzního objemu tohoto serveru. Stojí přitom za zdůraznění, že těžiště recenzní aktivity H-Soz-Kult leží na literatuře k poválečným dějinám Německa, jimž je věnováno 21 % celého ročního počtu recenzí.

O pět let mladší server Sehepunkte, založený z iniciativy marburského Herderova Institutu a mnichovského Institutu pro soudobé dějiny roku 2001, dosáhl dnes již takřka obdobné kapacity výkonu H-Soz-Kult (okolo tisíce recenzí ročně), procentuelní zastoupení zájmu o 20. století tu ovšem většinou nedosahuje ani 20 %. Počet recenzí k soudobým dějinám, které tu jsou chápány jako literatura o 20. století, tu dost silně kolísá, v posledních letech můžeme počítat průměrně s asi 160 recenzemi k tomuto období ročně. Dohromady tedy tyto dva časopisy každý rok poskytují něco přes 500 recenzí k našemu tématu. Oba recenzní soubory, které obsahují i jistý díl zahraniční literatury, se ovšem dílem překrývají.²⁷ Znamená to, že jejich úhrnná re-

až po politickém „skandálu“ s knihou *Das Amt* (Eckart CONZE – Norbert FREI – Peter HAYES – Moshe ZIMMERMANN, *Das Amt und die Vergangenheit: deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik*, München 2010), a to nákladem ludwigsburského centra pro výzkum nacismu: Christopher R. BROWNING, *Die „Endlösung“ und das Auswärtige Amt. Das Referat D III der Abteilung Deutschland 1940–1943*, Darmstadt 2010.

26 Srov. adresy: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de>, www.sehepunkte.de, <http://www.clio-online.de>.

27 Hledání recenzí české, resp. bohemikální produkce na serveru Sehepunkte.de bylo – přinejmenším pro léta 2007–2012 – nepříliš úspěšné. Nalezl jsem jen dvě knihy českých autorů, vydané ovšem německy v Německu: Christopher KÖPPER recenzoval roku 2007 Ivana JAKUBCE, *Schlupflöcher im „Eisernen Vorhang“*. *Tschechoslowakisch-*

cenšní aktivita ročně pokryje snad čtvrtinu v Německu vydaných knih k dějinám 20. století a k tomu malý vzorek zahraniční produkce, většinou vážící se k německé problematice.

Pokusil jsem se dohledat, co bylo v těchto elektronických časopisech recenzováno z české produkce k období 1914–2000. Vzhledem k tomu, že je nutno hledat podle jmen, vybral jsem (jistě poněkud svévolně, ale podle jakých kritérií vlastně vybírat takovou skupinu „objektivně“?) vzorek dvou tuctů českých a moravských historiků a historiček, autorů monografií, editorů podstatných sborníků nebo vydavatelů závažných edic: seznam sahal od mladé generace Kateřiny Čapkové a Petra Bednaříka přes „vládce oboru“ Oldřicha Tůmu a Tomáše Staňka až po zasloužilé příslušníky nejstarší generace Karla Kaplana a Milana Otáhalu.²⁸ Tato vybraná jména byla soustavně zadávána do vyhledávačů. Až na několik málo sprátelených recenzí v podstatě jen na knihy mladých českých historiků, pocházejících od jejich českých nebo v Čechách působících generačních vrstevníků (Matěj Spurný, Miloslav Szabo, Alfons Adam) jsem nenašel nic, resp. jen nemnohé odkazy, že se některá z těchto jmen objevila v německých konferenčních sbornících. Důvody takovéto absence „elektronických“ recenzí na knihy čelných českých historiků moderních dějin ovšem mohou být i ryze technické: míra a variabilita mrzačení českých, diakritikou komplikovaných jmen v internetu je ohromná. Správně odhadnout, pod jakou šifrou se hledané jméno skrývá, je mnohdy takřka nemožné a objev je pak spíše věcí náhody. Masou produkce zahlcené vyhledávače nadto nepracují vždy právě spolehlivě.

Prošel jsem proto systematicky veškeré recenze H-Soz-Kult (respektive jejich utříděné, s odstupem dvou let jako čtvrtletník Historische Literatur. Rezensionenzeitschrift von H-Soz-Kult vydávané elektronické reedice) a získal následující přehled recenzního postižení prací českých autorů:

deutsche Verkehrspolitik im Kalten Krieg. Die Eisenbahn und Elbeschiffahrt 1945–1989, Stuttgart 2006, a Rayk EINAX roku 2008 knihu Tomáše STAŇKA, *Internierung und Zwangsarbeit. Das Lagersystem in den böhmischen Ländern 1945–1948*. Aus dem Tschechischen von Eliška und Ralph Melville, München 2007. Z německé produkce se roku 2009 objevily recenze na práce A. Wagnerové a T. Wegera o sudetských Němcích a roku 2010 série šesti recenzí na bohemikální publikace pracovníků Collegia Carolina.

28 Konkrétně byli ověřováni: P. Bednařík, M. Borák, K. Čapková, J. Dejmek, M. Frankl, J. Gebhart, D. Janák, D. Jančík, K. Kaplan, J. Knapík, J. Kocian, P. Koura, H. Krejčová, J. Kuklík, E. Kubů, J. Kučera, S. Kokoška, J. Němeček, M. Otáhal, V. Smetana, T. Staněk, J. Suk, O. Tůma, M. Vaněk. Všem, kdo patří k prominenci oboru a nevybral jsem je do vzorku, se tímto omlouvám.

Tab. 3. Zastoupení recenzí na práce českých autorů na serveru H-Soz-Kult v letech 2007–2011

rok	monografie	sborníky	sborníky s čes. účastí	celkem
2007	0	0	0	0
2008	0	1	3	4
2009	2	0	1	3
2010	6	4	0	10
2011	1	0	0	1
celkem	9	5	4	18

Těchto devět monografií a devět sborníků (dílem s pramennými přílohami) představuje asi jedno procento produkce k dějinám od roku 1914, recenzované na serveru ve zkoumaných letech. To je poměrně pěkný úspěch, problémem zůstává velká nerovnost (nadto částečně jde o kumulativní recenze) české účasti a recenzního záběru. Obecně lze říci, že recenze na titul v českém jazyce jsou v tomto „elektronickém“ prostředí excentrickým výstřelkem. Z pěti takových recenzí pocházejí dvě z českého pera, dvě napsali Němci a jednu francouzská bohemistka.²⁹ I dvě ze tří recenzí českých, v němčině vydaných monografií napsali Češi, jednu německý bohemista.³⁰ V česko-bohemistickém prostředí vznikly i recenze na absolutní většinu sborníků s českou editorskou účastí.³¹ Kapitola našeho zkoumání internetových recenzních, pro soudobé dějiny dnes ve střední Evropě svým posta-

29 Alespoň ve zkrácené citaci uvedme tato díla: Kateřina ČAPKOVÁ – Michal FRANKL, *Nejisté útočiště*, Praha 2008 (Alfons ADAM); Petr ZÍDEK – Karel ŠIEBER, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*, Praha 2007; TÍŽ, *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*, Praha 2009 (Martin PAVLÍK); Michal KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha 2009 (Muriel BLAIVE); Petr PITHART, *Devětaosmdesátý*, Praha 2009 (Bedřich LOEWENSTEIN); Jakub RÁKOSNÍK, *Sovětzace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2009 (Peter HEUMOS).

30 Tomáš STANĚK, *Internierung und Zwangsarbeit. Das Lagersystem in den böhmischen Ländern 1945–1948*, München 2007 (Matěj SPURNÝ); Pavel KOLÁŘ, *Geschichtswissenschaft in Zentraleuropa. Die Universitäten Prag, Wien und Berlin um 1900*, Leipzig 2008 (Jan SURMAN); Tereza DVOŘÁKOVÁ – Ivan KLIMEŠ, *Prag-Film AG 1941–1945. Im Spannungsfeld zwischen Protektors- und Reichs-Kinematografie*, München 2008 (Volker MOHN).

31 Je samozřejmé, že řadu českých příspěvků nalezneme i v konferenčních či projektových sbornících německých editorů – nejen z okruhu Collegia Carolina nebo Historische Kommission für Geschichte der böhmischen Länder. Pokud však onu publikaci blíže neznáme nebo není v recenzi rozepsána, nelze českou účast predikovat.

vením dominujících časopisů lze uzavřít konstatováním, že zájem jinak než bohemisticky zaměřené německé odborné veřejnosti, seskupené okolo H-Soz-Kult a Sehepunkte, o publikace, poznamenané bohemikální tematikou, je takřka nulový, a to i v případě, že jde o německy vydané knihy výrazně širšího záběru. Exemplárně to lze ukázat na rozsáhlé sérii německy vydávaných sborníků Česko-německé komise historiků. Ze 17 svazků řady byly na H-Soz-Kult recenzovány jen dva.³²

Zmínka o bohemistice nás přivádí k dalšímu výzkumnému kroku: Hledání recenzních ohlasů českých knih lze specializačně zúžit a postoupit tak ve směru hledání recenzí na práce českých autorů z obecně dějepisné roviny k časopisecké produkci, věnované výhradně východní Evropě. Již to je ale samozřejmě důvod ke kritickému zamyšlení: Přijmeme-li přece vážně tezi o postupném přechodu dějepisectví z roviny nacionálních historiografií k transnacionálním nebo celoevropským horizontům, měla by (teoreticky vzato) v obecně historických časopisech a na obecně deklarovaných serverech zaujímat produkce k tematicky podstatné, nadregionálně bohemikální problematice podobné postavení, jako mají klíčová polonica, italica nebo dokonce velké a dominující „západní“ historiografie. Uvědomíme-li si však, že historikové východní Evropy mají v Německu svůj vlastní svaz a vydávají několik na tuto oblast specializovaných časopisů, je třeba smířit se s tím, že do té „skutečné“ Evropy, nadále ležící až od bývalé železné opony na západ, podle mínění německých kolegů prostě tematicky ani historiograficky nepatříme.

Podívejme se tedy na – velmi renomované – časopisy pro dějiny „východu“. I zde panuje poměrně významné rozdělení údělů: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* jsou dominantně zaměřeny na Rusko.³³ Vedle něj tu přichází ke slovu literatura k polským dějinám, podstatně méně již k Balkánu nebo dokonce ke středovýchodní Evropě. Česká problematika sem patří vskutku jen okrajově. Recenzovány jsou tu – až na výjimky – hlavně knihy německých a amerických autorů, tj. publikace v němčině a angličtině. Již recenze na publikace v ruštině se objevují jen sporadicky. V každém ročníku pak narazíme na asi tři zprávy o publikacích německých autorů k bo-

32 Hans MOMMSEN – Dušan KOVÁČ – Jiří MALÍŘ – Michaela MAREK (edd.), *Der Erste Weltkrieg und die Beziehungen zwischen Tschechen, Slowaken und Deutschen*, Essen 2001 (Kai GREGOR) a Christoph CORNELISSEN – Roman HOLEC – Jiří PEŠEK (ed.), *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*, Essen 2005 (Martin ZÜCKERT).

33 Časopis je internetově nahlédnutelný přes: <http://www.osteuropa-institut.de/index.php?id=176> (ověřeno 20. 4. 2012) resp. přes stránky nakladatelství: <http://www.steiner-verlag.de/JGO/JGO7.html> (ověřeno 20. 04. 2012).

hemikálními tématům nebo o knihách, kde je bohemikům věnována alespoň dílčí pozornost.

Podstatně více prostoru dostává česká tematika – zajímá nás přitom stále období od roku 1914 – v časopise marburského Herderova institutu *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung (ZfO)*. I tento časopis má přitom geograficky mimobohemikální těžiště: jeho hlavní zájem směřuje do Pobaltí a do polských oblastí s výrazně německou minulostí. Přes obdivuhodnou modernizaci a otevřenost časopisu, která je patrná zejména pro období po velkých reformách Herderova institutu v devadesátých letech, tu přece jen hraje jistou roli jeho tradiční zaměření, určené poválečnou situací jeho vzniku. Původně to byla tribuna „Ostforschung“, periodikum zaměřené na německé dějiny v „dočasně ztracených oblastech“ na východě. Zájem o bohemikální produkci tu však v posledním desetiletí nejen trvá, ale i – v relativním pohledu – mírně roste. Průměrně 13 až 14 zpráv a recenzí o bohemikální produkci ročně představuje asi 9 % recenzní rubriky. Z onoho tuctu je nejméně polovina knih věnována období po roce 1914. Autory recenzí jsou převážně němečtí bohemisté a vybírají si k recenzím podstatné tituly. Jen zcela výjimečně jde ovšem o knihy, vydané v češtině. Názorně to ukazuje následující tabulka:

Tab. 4. Zastoupení bohemikálních zpráv a recenzí v recenzní rubrice ZfO 2005–2010

rok	počet recenzí	bohemikální recenze	z toho soudobé dějiny	z toho jazykově české práce
2005	155	13	7	4
2006	126	14	7	3
2007	80	4	2	0
2008	58	12	10	0
2009	89	16	12	2
2010	127	22	10	0
celkem	635 (100 %)	81 (12,8%)	48 (7,6 %)	9 (1,4 %)

Z naznačených okolností vyvstává zřetelně mimořádný význam mnichovského časopisu *Bohemia*, který má české dějiny za své klíčové téma. Redakce se ovšem snaží vložit českou, československou a slovenskou problematiku do širšího středo-východo-evropského kontextu. *Bohemia*, v jejímž redakčním kruhu jsou i čeští historikové, je trvale, a to v článkové i v recenzní části, otevřena českým autorům. Již to je na německé scéně unikátní

úkaz. Podívejme se na postavení českých soudobých dějin na stránkách tohoto důstojného časopisu. I když je každá klasifikace příspěvků nutně do jisté míry selektivní, lze sumárně říci, že k tomuto tématu bylo v posledních deseti letech (2001–2011/číslo jedna) v Bohemii publikováno 66 studií, z toho 28 (42 %) od českých autorů. Z 258 recenzí, věnovaných české historické problematice po roce 1914, jich na dvě třetiny komentovaly publikace českých autorů. I zde představovaly recenze z pera českých historiků rozhodující segment.

Tab. 5. Zastoupení studií a recenzí k soudobým dějinám od českých a německých autorů v Bohemii let 2001–2011/(číslo jedna)

rok	články českých autorů	články něm. autorů	články celkem	recenze českých autorů	recenze něm. autorů	recenze celkem
2001–2005	15	21	36	89	36	125
2006–2011	13	17	30	84	49	133
celkem	28	38	66	173	85	258

Vyváženost zájmu recenzní rubriky Bohemie o podstatné publikace (v každém časopise vždy připadá jistá část recenzí a zpráv na poněkud druhořadou produkci, často lokálního charakteru: jde o výraz přátelství autorů a recenzentů dané publikace) je přítom – mohu-li soudit – větší než u historických časopisů českých a moravských. (Motivační role drobného honoráře i prestižního publikování v zahraničí je tu evidentní.)

Je tedy díky Bohemii, této platformě setkání českých a německých historiků, přece jen zajištěna recepce české dějepisné produkce k soudobým dějinám v německé historiografické obci? Obávám se, že by takový závěr byl nepřiměřeně optimistický. Bohemia je totiž čtena především bohemisty, tedy závažnou, ale poměrně nerozsáhlou obcí českých a německých zájemců o dějiny českých zemí, Československa a historii českých Němců. Právě skutečnost významného zastoupení původně českých (to znamená i po překladu do němčiny koncepčně a argumentačně „neněmeckých“) textů činí z Bohemie v dobrém i špatném exkluzivní, tedy pro německého historika nestandardní časopis. Vliv Bohemie na širší kruhy německé historiografie se nepodařilo vystopovat, na základě prosté mnohaleté empirie však lze říci, že není příliš pravděpodobný. Zjišťovat neněmeckou recepci textů Bohemie nebylo v silách tohoto příspěvku. Snad v těchto směrech v budoucnu dojde k jistému posunu v důsledku probíhajícího přesunu textů Bohemie na internet.

Co vyplývá ze všeho dosud uvedeného? V záplavě tisíců recenzí se v německých – poměrně úzce specializovaných – časopisech objevuje ročně něco přes dva tucty recenzí a zpráv o dílech českých historiků v oboru širě pojatých soudobých dějin. To je kapka: ne-li v moři, tak alespoň v rybníce. Produkty české historiografie tedy nepatří k literatuře, kterou by širší okruh německých historiků bral na vědomí.³⁴ Do velké míry – přes poměrně početnou německou a americkou produkci k tomuto tématu – tak česká problematika, ale i pramenný materiál českých soudobých dějin namnoze vypadá z širšího kontextu úvah o vývoji Evropy v „krátkém“ 20. století. (České téma bývá mnohdy vůbec vynecháno v konferenčních sbornících o dějinách středovýchodní Evropy např. za nacismu. V lepším případě se na konferencích a v konferenčních publikacích česká tematika objeví ... ovšem zastoupena německým referentem). Nejen tedy, že náš hlas není slyšet, ale bývá potlačeno i téma, k němuž by vůbec měl zaznít.

Důvodem je, že soběstačná a sama se sebou spokojená německá historiografie nás (ovšem tak jako ani velkou většinu ostatních historiografií) de facto nepotřebuje. Pišeme nadto nesrozumitelným jazykem (nerozumí nám nejen Němci, ale kupříkladu ani Poláci), a to o pro většinu externích pozorovatelů nevýznamné tematicce. Nedovedeme zaujmout ani metodologicky

34 Jako exemplární příklad lze použít soubor edic dokumentů k československé zahraniční politice, připravených a komentovaných týmem pod vedením Jana Němečka: Více než tisícistránková edice: Jan NĚMEČEK – Helena NOVÁČKOVÁ – Ivan ŠTOVÍČEK – Miroslav TEJCHMAN (edd.), *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty*, t. 1 (březen 1939 – červen 1943), Praha 1998; TITÍŽ (edd.), *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty*, t. 2 (červenec 1943 – březen 1945), Praha 1999, byla recenzována Jerzym TOMASZEWSKIM v *Przeglądu Historycznym* 90, 1999, s. 380–382, a zmínila je v přehledném informativním review article i V. V. MARIINA, *Čechoslovacko-sovětskije otnošenija v diplomatičeskich peregovorach 1939–1945 godov*, Novaja i novejšaja istorija, 2000, č. 4, s. 144–151. Více než sedmisetstránková edice zahraničně politických materiálů československé exilové vlády: Jan NĚMEČEK – Jan KUKLÍK – Helena NOVÁČKOVÁ – Ivan ŠTOVÍČEK (edd.), *Dokumenty československé zahraniční politiky: Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940 (16. březen 1938 – 15. červen 1940)*, Praha 2002, recenzoval jen opět J. TOMASZEWSKI, tentokrát in: *Polski Przegląd Dyplomatyczny* 4, 2004, č. 2, s. XXX. Další rozsáhlý ediční svazek: Jan NĚMEČEK – Jan KUKLÍK – Helena NOVÁČKOVÁ – Ivan ŠTOVÍČEK (edd.), *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních (1940–1945)*, Praha 2005, recenzoval pro *Bohemii* 47, 2006/2007, s. 230–234, František MED a svazek podrobně tematizovala i V. V. MARIINA, *Čechoslovacko-francouzskije otnošenija v 1940–1945 godach. Novyje dokumenty češskich archivov*, Novaja i novejšaja istorija, 2007, s. 112–126. Zájem německé historiografie vzbudila až kniha Jana NĚMEČKA, *Od spojení k roztržce. Vztahy československé a polské reprezentace 1939–1945*, Praha 2003, kterou opět pro *Bohemii* 44, 2003, s. 589–593, recenzoval nejpovolanější znalec této problematiky Detlef BRANDES. Samy edice zájem německých historiků nepřitáhly.

brilantním přístupem, ani fascinující story nebo kupříkladu biografiemi signifikantních – třeba negativních – postav. Proč vlastně dodnes nemáme kritické odborné biografie Gottwalda, Novotného nebo Husáka – jako symptomatických typů socialistických diktátorů a autoritativních vládců? Proč velká, možná poněkud oslavná, ale důkladně pramenně podložená Dejmkova biografie Edvarda Beneše vyšla jen česky?⁵⁵ Bádáme i píšeme hodně, neumíme to však „prodat“. Ale „vyrábíme“ vůbec – z hlediska mezinárodního trhu historiografických výkonů – správné „zboží“? Nepíšeme jen do „národního šuplíku“?⁵⁶

Jestli tomu tak nemá být, bude nutno zvážit publikační strategie, snažit se klást evropsky zajímavé otázky a nabízet na ně originální odpovědi, a to v němčině, angličtině nebo francouzštině – paralelně k českým textům. Je třeba zpřístupňovat naši produkci na internetu a – při zjevném nezájmu zahraničních partnerů – vlastními silami recenzovat vše, co za to stojí. Proč vlastně nebyla nikdy alespoň anotována většina rozsáhlé produkce Ústavu pro soudobé dějiny, a to ani v českých časopisech? Je to způsobeno leností, lhostejností, závistí potenciálních recenzentů nebo neatraktivností oněch knih? Německo, Evropa ani propojující se svět o nás z vlastní iniciativy zájem neprojeví. Jsme malý, strategicky nevýznamný národ s nesrozumitelnou řečí. Zahraniční historikové, a to i bohemisté, jsou zavaleni vlastní produkcí. Recenze, zprávy ani kritické polemiky již v postmoderních bodovacích systémech většinou nejsou počítány za relevantní vědecké výkony.

Problém české intelektuální svěbytnosti ovšem tematizuje a zkouší řešit prakticky každá nová generace historiků již od konce 19. století. Nemáme-li tedy být na počátku 21. století jako vědecká komunita mezinárodně na odpis a nemáme-li ztratit ani onu (pro nás) nutnou zpětnou vazbu pohledu na naši produkci i naše dějiny optikou zahraničních historiografií, musíme se nejprve sami prosadit na mezinárodním poli. Naše cesta k alespoň částečnému úspěchu bude obtížná. Nemáme však alternativu.

55 Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš: politická biografie českého demokrata*. Část první, Revolucionář a diplomat (1884–1935), Praha 2006; Část druhá, Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948), Praha 2008.

56 Uvědomuji si, že tu znovu kladu otázku, kterou jsem formuloval před šesti lety pro IX. sjezd českých historiků v Pardubicích. Srov. *Česká historiografie na počátku 21. století – cesty jejího hodnocení*, ČČH 105, 2007, s. 89–100.

Die deutsche Rezeption der tschechischen Publikationen zur Modernen Geschichte und zur Zeitgeschichte

JIŘÍ PEŠEK

Gleich zu Anfang muss die Frage gestellt werden, warum es eigentlich notwendig ist, sich mit der ausländischen Rezeption der tschechischen historiographischen Produktion zu beschäftigen. Ist dies nicht nur eine Hofierung derjenigen utilitaristisch-kliometrischen Tendenzen, die unter dem aktuellen Druck des im Prinzip naturwissenschaftlichen Usus danach streben, die „Zitationsindizes“ unserer Produktion zu untersuchen? Es fänden sich aber bestimmt auch Historiker, die wohl der Meinung wären, dass es sowieso eher die Rolle der Geschichtsschreibung sei, vor allem nach innen, in die jeweilige „nationale“ Gesellschaft hinein zu wirken, weswegen die ausländische Rezeption der einheimischen Produktion schon prinzipiell keinen größeren Wert habe. Gelegentlich kann auch (in den böhmischen ebenso wie in vielen benachbarten Ländern, in der historiographischen Gemeinde und vielleicht noch stärker bei den Literaturhistorikern) vernommen werden, dass die Mehrzahl der wichtigsten Kenner „unserer Geschichte“ gerade „bei uns“ konzentriert sei, so dass die Erwähnung auswärtiger Forscher eigentlich nicht so wichtig erscheint. Soviel zur Negation. Aus einer Reihe möglicher positiver Antworten auf die eingangs gestellte Frage erscheint mir (insbesondere im Kontext des Tschechischen

Historikertags) die wichtigste zu sein, dass der Blick von außen ein notwendiges Korrektiv unserer Arbeit ist. Ohne eine externe (wenn auch selten systematische und vielleicht nicht immer kenntnisreiche oder vorurteilsfreie) Reflexion dessen, wie unsere Forschungsergebnisse, unsere Sichtweise und Interpretation der tschechischen und der allgemeinen Geschichte von den auswärtigen Kollegen wahrgenommen werden, droht der tschechischen Historiographie, dass sie sich abschottet... und (zufrieden) verblödet!

* * *

Stellen wir uns jedoch zunächst die Frage, ob eine derartige Thematisierung der Geschichte der Geschichtsschreibung fachlich relevant ist.¹ Eine interessante, relativ aktuelle Übersicht über den Stand und die konzeptionellen Zugänge zur Geschichte der Historiographie aus der Feder von Christoph Conrad und Sebastian Conrad nennt sieben traditionelle und moderne (bis postmoderne) Ausgangspunkte und Ansätze der Geschichte der Geschichtsschreibung;² eine systematische quantitative Auswertung der Produktion und ihres Rezensionsechos finden wir in dieser Aufzählung jedoch nicht. Dabei geht es im Grunde um die Erkundung des Kommunikationsfeldes unseres Fachs.³ Versuchen wir also, historiographische Texte als Mittel der Kommunikation über grundlegende Fragen zu betrachten, Rezensionen und Annotationen dann sozusagen als Antworten auf die angebotenen Lösungen. Diese – extrem umfangreiche und unübersichtliche Kommunikation – kann nur mittels einer Quantifizierung erfasst und wenigstens grob kartographiert werden. In diesem Rahmen ist es möglich, die Einbringung und Etablierung von Themen, die Definition von Kommunikationsgrenzen, das Ausmaß der Partizipation verschiedener Gruppen von Beteiligten sowie deren reale Benennung (oder Begrenzung) zu untersuchen. Dazu gehört auch etwa die Einbringung oder im Gegenteil die Verdrängung von Diskursen aus dem Kommunikationsfeld.

1 Hierbei stütze ich mich auf die Untersuchungen, die im Rahmen des Projektes GAČR P 410/10/1302 Dnešní evropská krajina výzkumu soudobých dějin [Die heutige europäische zeitgeschichtliche Forschungslandschaft] durchgeführt wurden.

2 Christoph CONRAD – Sebastian CONRAD, *Wie vergleicht man Historiographien?*, in: dies. (Hrsg.), *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*, Göttingen 2002, S. 11–54, hier S. 23–34.

3 In diesem Sinne wäre für unsere Untersuchung vielleicht der methodologische Zugang der sog. Neuen Politikgeschichte am geeignetsten. Vgl. Ute FREVERT, *Neue Politikgeschichte*, in: Joachim Eibach – Günther Lottes (Hrsg.), *Kompass der Geschichtswissenschaft*, Göttingen 2002, S. 152–164, 176f., hier insbesondere das Unterkapitel Politik als Kommunikation, S. 158–161.

Die geschichtswissenschaftliche Produktion zur Geschichte des 20. Jahrhunderts wächst seit dem Ende des Kalten Krieges in einem schwindelerregenden Tempo. Da ich mich in der letzten Zeit mit den Wandlungen der deutschen historiographischen Produktion (insbesondere dann derjenigen zur Zeitgeschichte) beschäftigt habe, kann ich diese Entwicklung am deutschen Beispiel demonstrieren; sehr ähnliche Ergebnisse liefert aber die Auswertung einer Reihe weiterer nationaler Fachbibliographien.⁴ Insgesamt stieg die jährliche Produktion geschichtswissenschaftlicher Werke, die von den von mir exzerpierten Bibliographien erfasst wurden, in Deutschland zwischen den Jahren 1989 und 2009 um das ca. 3,6-Fache (im Jahre 2006 wurde gar eine fünffache Steigerungsrate gegenüber dem Jahr 1989 erreicht).⁵ Quantitativ maßgeblich ist in dieser Hinsicht die Anzahl der in die Bibliographie aufgenommenen Zeitschriftenstudien und Sammelbandaufsätze. Auch die Anzahl der jährlich erscheinenden Monographien hat sich allerdings in den untersuchten zwei Jahrzehnten mehr als verfünffacht.⁶

4 Vgl. die Beiträge des im Rahmen des Projektes GAČR P 410/10/1302 veranstalteten Workshops *Die quantitative Entwicklung und strukturelle Differenzierung der europäischen Historiographie zur Zeitgeschichte 1989–2005*, der am 19. 1. 2011 im Prager Centre français de recherche en sciences sociales (CEFRES) stattfand (im Druck).

5 Die Exzerpte basieren auf den entsprechenden Bänden der Historischen Bibliographie, die als „Beihefte“ des Zentralorgans der deutschen Historiographie, der Historischen Zeitschrift, erscheinen. Vgl. den ersten im Rahmen dieser Untersuchung ausgewerteten Band: Horst MÖLLER (Hrsg.), *Historische Bibliographie*, Berichtsjahr 1998, München 1999, bzw. den neuesten, 1365 Seiten zählenden Band: Hans-Martin HINZ (Hrsg.), *Historische Bibliographie*, Berichtsjahr 2009. Herausgegeben von der Arbeitsgemeinschaft historischer Forschungseinrichtungen in der Bundesrepublik Deutschland, München 2010. Die Münchner „Historische Bibliographie“ erfasst nach Möglichkeit alle in Deutschland gemeldeten Buchtitel sowie eine Auswahl der nicht selbstständig (in Zeitschriften oder Sammelbänden) erschienenen Studien deutscher Autoren zur deutschen oder auswärtigen Geschichte. Im Falle von Studien mit einer innerdeutschen Thematik verzeichnet sie dann insbesondere diejenigen Beiträge, die einen überlokalen Charakter haben bzw. in Ausnahmefällen auch solche, die sich mit einer regionalen Thematik von allgemeiner Bedeutung befassen. Demgegenüber macht es sich die in Berlin unter der Leitung von Christoph Cornelißen erscheinende Bibliographie „Jahresberichte für deutsche Geschichte“ zur Aufgabe, alles zu erfassen, was über deutsche Geschichte publiziert wird.

6 Für die Jahre 2005–2008 kann sogar von dem Acht- bis Zehnfachen der Produktion des Jahres 1989 gesprochen werden. Danach setzte ein leichter Rückgang ein – es ist jedoch nicht ganz klar, ob dieser die tatsächliche Entwicklung widerspiegelt oder ob es sich um ein pragmatisches „Bremsmanöver“ der Bibliographen handelt. In Anbetracht der Tatsache, dass die zahlenmäßige Relation der bibliographisch erfassten Bücher und Aufsätze stabil bleibt, erscheint jedoch die erste Variante wahrscheinlicher.

Tab. 1. Die Historische Bibliographie: Anzahl der Einträge für die Jahre 1989–2009⁷

Jahr	Relation von Büchern zu Aufsätzen	Anzahl der Einträge insgesamt
1989	–	5569
1994	1:2	11625
1999	1:2,4	15895
2004	1:2,3	16866
2006	1:1,6	25454
2009	1:1,6	20185

Quelle: *Historische Bibliographie*, München 1990–2010.

Das Problem ist, dass es weder mithilfe der verfügbaren gedruckten noch auf Basis der elektronischen Hilfsmittel möglich ist, zu ermitteln, wie es um die „aktive Rezeption“ dieser Produktion bestellt ist. Wir wissen nicht, wie viele Rezensionen insgesamt erscheinen bzw. in welchem Maße die Monographien und Sammelbände durch Rezensionen oder wenigstens durch Annotationen abgedeckt werden. Rezensionen werden nämlich weder in Tschechien noch in Deutschland noch sonst wo auf der Welt systematisch bibliographisch erfasst.⁸ Dies erscheint ganz logisch in einer Situation, in der die Bibliographen vor dem Problem stehen, dass sie nicht einmal die Masse der Teilstudien in ihrer Gänze bewältigen können. In Deutschland existiert zwar eine Vielzahl von allgemein angelegten wie auch speziell ausgerichteten historischen Fachzeitschriften mit umfangreichen und qualitativ vollen Rezensionsrubriken. Nicht alle wichtigen Zeitschriften verfügen jedoch über eine solche, oder sie treffen vielfach eine nur sehr subjektive oder eng spezialisierte Auswahl. Allgemein ist deutlich, dass vornehmlich solche Titel rezensiert werden, die in Hinblick auf Autor, Verlag oder die attraktive Thematik durch die Redaktionen (im Guten wie im Schlechten) als wesentlich betrachtet werden. Auf Basis meiner Sonden in die umfangreiche Zeitschriftenproduktion würde ich sogar die These wagen, dass ein

7 Angesichts der bedeutenden quantitativen Sprünge der Produktion um die Mitte der ersten Dekade des 21. Jahrhunderts wurde in die Tabelle auch das Jahr 2006 aufgenommen.

8 Eine Ausnahme, die auch für diese Untersuchung mindestens stichprobenartig herangezogen wurde, stellt selbstverständlich die Internationale Bibliographie der Rezensionen Geistes- und Sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur (IBR) dar, die heute als bibliographische Online-Datenbank zur Verfügung steht.

wesentlicher Teil der in Deutschland erschienenen Bücher niemals rezensiert oder wenigstens annotiert wurde.

Noch markanter als im Falle der geschichtswissenschaftlichen Literatur als Ganzes war in Deutschland in den vergangenen zwei Jahrzehnten der Anstieg der Produktion zu demjenigen Segment, das wir als Zeitgeschichte bezeichnen. Diese umfasst in der deutschen Betrachtung traditionell (d. h. seit der Definition durch Hans Rothfels im Jahre 1953) den Zeitabschnitt seit dem Jahre 1917 bzw. seit dem Ende des Ersten Weltkriegs.⁹ Angesichts dessen, dass es jedoch aus technischen Gründen notwendig war, sich an die bestehende bibliographische Kategorisierung zu halten, wurde in die Recherche auch die Literatur zum Ersten Weltkrieg aufgenommen. (Im Übrigen liegt bei einer Reihe von Nationen und Staaten – u. a. Polen, Frankreich, USA – die zeitliche Zäsur, nach welcher die Geschichte als „Zeitgeschichte“ definiert wird, viel weiter in der Vergangenheit.¹⁰)

Der Anteil der Produktion zur Zeitgeschichte an dem gesamten bibliographisch erfassten deutschen historiographischen Schrifttum betrug um das Jahr 1990 ungefähr 13 %, in den Jahren 2005–2009 waren es schon um die 26 %. Auffällig ist auch die innere Dynamik des Korpus der zeitgeschichtlichen Publikationen: Für den historischen Zeitabschnitt von Sommer 1914 bis Frühjahr 1945 können wir in der deutschen Historiographie für unseren Untersuchungszeitraum einen Zuwachs der jährlichen Produktion um das Fünffache beobachten, die Jahresproduktion für den Zeitabschnitt nach 1945 hat sich während der zwanzig Jahre seit dem Ende des Kalten Kriegs mehr als verzehnfacht.

9 Vgl. die programmatische Studie: Hans ROTHFELS, *Zeitgeschichte als Aufgabe*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1, 1953, S. 1–8, hier S. 2: „Wenn Zeitgeschichte hier als Epoche der Mitlebenden und ihre wissenschaftliche Behandlung verstanden werden soll, so in dem Sinne, daß es sich für uns um ein Zeitalter krisenhafter Erschütterung und einer eben darin sehr wesentlich begründeten universalen Konstellation handelt.“ Und S. 6f.: „Der Begriff von Zeitgeschichte in dem Sinne, wie ihr die Vierteljahrshefte dienen wollen, beruht demnach auf der Ansicht, daß etwa mit den Jahren 1917/18 eine neue universalgeschichtliche Epoche sich abzuzeichnen begann. [...] Schon 1918 ist im Grunde die Antithese Washington-Moskau eine sehr reale gewesen.“ Das Institut für Zeitgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik definiert das Objekt seines Interesses im Kontext mit der Institutszeitschrift folgendermaßen: „Die Zeitschrift *Soudobé dějiny* (Zeitgeschichte) ist eine seit dem Jahre 1995 rezensierte historische Fachzeitschrift zur Geschichte des 20. Jahrhunderts mit einer Ausrichtung auf solche Themen, die mit der Existenz der Tschechoslowakei in einem breiten internationalen Kontext verknüpft sind.“ Vgl.: <http://www.usd.cas.cz/cs/stranky/casopis-soudobe-dejiny> (abgerufen am 15. 1. 2012).

10 Vgl. *Die quantitative Entwicklung und strukturelle Differenzierung der europäischen Historiographie zur Zeitgeschichte 1989–2005* (Fußnote 4).

Tab. 2. Publikationsfrequenz für den Bereich der Zeitgeschichte in der Bundesrepublik Deutschland in den Jahren 1989–2009

Jahr	ZG 1914–1945	ZG od 1945	ZG gesamt	% von der Gesamtanzahl der Einträge
1989	459+	283+	742+	13+
1994	1480	1013	2494	21,3
1999	1983	2323	4307	27,1
2004	2136	1969	4105	24,3
2006	3446	3411	6857	27,–
2009	2314	2991	5306	26,3

Quelle: *Historische Bibliographie*, München 1990–2010

+ Die bibliographischen Einträge, die Studien zu einzelnen Bundesländern betreffen, wurden bis zum Jahre 1994 nicht chronologisch gegliedert, fehlen also in der Übersicht.

Die durch die Tabelle angedeutete Jahresproduktion (ohne die Einbeziehung lokaler und weniger wichtiger regionaler Studien) stellt eine Flut von Texten dar, die im Grunde schon kein Forscher mehr bewältigen kann. Dabei bleibt zudem die Tatsache unberücksichtigt, dass sich infolge des extremen Anstiegs der Zahl der Publikationen offensichtlich auch die aus pragmatischen Gründen notwendige Selektivität der bibliographischen Rezeption erhöht – eine komplexe Erfassung sämtlicher Publikationen würde wohl noch wesentlich höhere Werte ausweisen. Ein ähnlicher Zuwachs kann auch für den Großteil der anderen europäischen Länder festgestellt werden, von Großbritannien bis nach Polen.¹¹

* * *

Lassen wir aber hier die Gründe für diese stürmische Entwicklung und die Frage nach dem Sinn des Ganzen beiseite und betrachten einmal nur die Folgen der skizzierten Situation: Die deutschen, aber ebenso auch die anderen europäischen oder amerikanischen Historiker arbeiten unter dem unerträglichen Druck einer nicht zu bewältigenden, geschweige denn kritisch zu reflektierenden Produktion. Diese ist zwar dank der modernen Informationstechnik unvergleichbar besser zugänglich als je zuvor, wird aber

¹¹ Vgl. *ebenda*.

trotzdem immer weniger wahrgenommen.¹² So wurde die Internationalisierung der Geschichtswissenschaft (zumindest theoretisch und als moralischer Anspruch) zwar zum Gebot der Stunde. Tatsächlich können wir aber einen umgekehrten Prozess beobachten: einen allgemeinen Rückgang des Interesses für die breiteren Kontexte bzw. namentlich für die „auswärtige“ Geschichte und insbesondere für die auswärtige Produktion sowie eine Abschottung der (nicht nur sprichwörtlich „kleinen“, sondern auch der „großen“) Nationalhistoriographien.¹³ Die zunehmende Spezialisierung führt die Historiker zu einer Segmentierung oder Fragmentierung des Forschungsfeldes. Unter diesen Umständen orientiert sich die Mehrzahl der deutschen Zeitgeschichtsforscher weit mehr als an der internationalen Produktion an der sprachlich, aber letztlich weiterhin auch technisch leicht zugänglichen einheimischen Literatur. Deren Rezeption wird dann – zumindest in Deutschland – ergänzt um die Lektüre von Studien ausgewählter (berühmter) Persönlichkeiten aus dem Ausland, vor allem aus dem angloamerikanischen, schon unvergleichbar weniger dann aus dem französischen Sprachraum (von anderen ganz zu schweigen). Eine im Wesentlichen identische, auf die Nationalhistoriographie zentrierte und insbesondere um die amerikanische Produktion erweiterte Situation konstatierten auch die Forschungen zur französischen und britischen Geschichtsschreibung,¹⁴ und allzu deutlich unterscheidet sich in dieser Hin-

12 Die Direktorin des Instituts für Demoskopie Allensbach, Renate Köcher, äußerte sich zu diesem Phänomen der „Informations-Übersättigung“, die zur Uninformiertheit führe, vor kurzem in einem Interview mit dem Magazin der Süddeutschen Zeitung Nr. 10, vom 9. 3. 2012, S. 40: „Ich bin schon manchmal erstaunt. Beispielsweise darüber, dass sich bei den Jüngeren, für die das Internet ganz selbstverständlich ist, das Interessenspektrum sehr verengt hat. Es stehen so viele Informationen zur Verfügung wie nie. Das führt aber dazu, dass viel stärker nur das ausgewählt wird, wofür man sich von vornherein interessiert. [...] Wir haben heute einen niedrigeren Anteil von unter 30-Jährigen, die sich für Politik oder Kultur, für Wissenschaft oder für Wirtschaft interessieren, weil im Internet viel selektiver abgerufen wird (als dies bei den Printmedien der Fall war, JP).“

13 Schon vor zehn Jahren äußerte sich (angesichts der Spartendenzen an den deutschen Universitäten) der damalige Vorsitzende des Deutschen Historikerverbandes in einem Gespräch für die Prager Zeitschrift *Dějiny a současnost* [Geschichte und Gegenwart] warnend in diese Richtung: „...heute existiert die Tendenz zu einem Rückzug auf den Boden des „Fachkerns“ – und das war seit dem 19. Jahrhundert neben der alten und mittelalterlichen Geschichte vor allem die neuere deutsche Geschichte, die nach dem Zweiten Weltkrieg um den angelsächsischen Bereich erweitert wurde...“. (Rückübersetzung aus dem Tschechischen, Anm. d. Übers.) Vgl. Jiří PEŠEK, *Europeizujme Evropu... Rozhovor s Manfredem Hildermeierem* [Europäisieren wir Europa... Ein Gespräch mit Manfred Hildermeier], *Dějiny a současnost* 24, 2002, Nr. 4, S. 28–30.

14 Vgl. vor allem die eindeutigen Aussagen zweier englischer Klassiker der Modernen Geschichte, Richard J. Evans und Robert J. W. Evans, zu dem Verhältnis der britischen

sicht auch die polnische Historiographie nicht. Weiter gen Osten dominiert dann schon eindeutig die nationale Abgeschlossenheit des historiographischen Diskurses.

Die Folge dieser Prozesse ist eine selbstbestätigende, in vielerlei Hinsicht unkritisch legitimierende Tendenz der untersuchten Nationalhistoriographien, die in nicht geringem Maße allergisch auf solche Autoren sind, die diesen Konsens stören. (Das klassische Beispiel eines solchen „Unruhestifters“ ist im Kontext der deutschen Geschichtswissenschaft Götz Aly.¹⁵) Es geht hier nicht um die historiographische Aufnahme alter, national-hegemonialer Konzepte oder späterer Formeln, welche die nationale Gemeinschaft in ihrer Rolle als Opfer von „Fremdlingen“ bestärkt, wenn das auch nicht völlig ausgeschlossen werden kann.¹⁶ Eher jedoch haben wir es mit den Konsequenzen sich spezifisch abschließender Kommunikationsschleifen zu tun. Oder wie in der Diskussion der Ostrauer Historikertagssektion zur Zeitgeschichte gesagt wurde: „Das Überangebot an Informationen führt zu einer wesentlichen Reduzierung der Aufnahmekapazität.“

Diese Verschließung in den nationalen Diskurs der eigenen und der „fremden“ Geschichte verläuft dabei parallel zu einer markanten Gegen Tendenz, nämlich zu dem bereits erwähnten allgemeinen Bemühen um eine Internationalisierung, um eine transnationale Historiographie oder sogar um eine Global History, wie sie etwa Matthias Middell proklamierte.¹⁷ Beide

und kontinentaleuropäischen Geschichtsschreibung der Moderne. Nina LOHMANN, *Evropská tradice britského dějepisectví* [Die europäische Tradition der britischen Geschichtsschreibung], *Český časopis historický* (weiter ČČH) 109, 2011, S. 821–835.

15 Von seiner – immer unmittelbar nach Erscheinen breit und stürmisch diskutierten – Produktion der letzten Dekade vgl. insbesondere: Götz ALY, *Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*, Frankfurt am Main 2005; DERS., *Volkes Stimme. Skepsis und Führervertrauen im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main 2006; DERS., *Unser Kampf. 1968 – ein irritierter Blick zurück*, Frankfurt am Main 2008; DERS., *Warum die Deutschen? Warum die Juden? Gleichheit, Neid und Rassenhass 1800–1933*, Frankfurt am Main 2011.

16 Vgl. exemplarisch: Jörg FRIEDRICH, *Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945*, München 2002, und dazu: Lothar KETTENACKER (Hrsg.), *Ein Volk von Opfern? Die neue Debatte um den Bombenkrieg 1940–45*, Berlin 2003; bzw. die tschechische Zusammenfassung: Jiří PEŠEK, *Friedrichův „Požár“*. *Německé publikum a německá historiografie* [Friedrichs „Der Brand“. Das deutsche Publikum und die deutsche Historiographie], in: Kristina Kaiserová – Jiří Pešek (Hrsg.), *Viribus unitis – nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám* [Es gab noch nicht genug von Jan Křen. Jan Křen zum Fünfundsiebzigsten], Ústí nad Labem 2005, S. 55–74.

17 Vgl. Matthias MIDDELL, *Transnationale Geschichte als transnationales Projekt? Zur Einführung in die Diskussion*, in: H-Soz-u-Kult, 12.01.2005, <<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/id=571&type=artikel>>. (abgerufen am 15. 1. 2012).

Prozesse (die übernationale Öffnung und die nationale Abschließung des Diskurses) annullieren sich dabei nicht gegenseitig, sie führen vielmehr zur Gestaltung und Aufrechterhaltung paralleler Diskurse. Diese kommunizieren dann miteinander fast nicht oder nehmen sich vielmehr gegenseitig überhaupt nicht zur Kenntnis.

Die erwähnte mangelnde Bereitschaft, fremde Meinungen wahrzunehmen, offenbart sich selbstverständlich am stärksten bei der Erforschung der „eigenen“ Geschichte (ob wir nun damit die engere oder breitere Definition der Geschichte der nationalen Gesellschaft oder der Geschichte der Gesellschaft auf dem von der nationalen Gesellschaft beanspruchten Gebiet meinen). Im vorletzten Jahr zum Beispiel thematisierten dies auf der Berliner Konferenz der Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland (DGIA) sowohl die Pariser Expertin für moderne deutsche Geschichte Hélène Miard-Delacroix¹⁸ als auch der Berliner französisch-deutsche „Mandarin“ der Geschichtswissenschaft Étienne François,¹⁹ und das

Weiter DERS., *Kulturtransfer und Historische Komparatistik – Thesen zu ihrem Verhältnis*, *Comparativ* 10, 2000, Nr. 1, S. 7–41, und DERS., *Transnational history as a transnational practice*, Leipzig-Berlin 2010. Vgl. ebenso Peter HASLINGER, *Östliches und Westliches, Europäisches und Globales – zur Einleitung*, in: ders. (Hrsg.), *Ostmitteleuropa transnational*, *Comparativ* 18, 2008, Nr. 2, S. 7–10. Aus der Anfangsphase der Diskussion über die Transnationalität vgl. den zu allem, was das Niveau des Nationalstaates und der nationalen Gemeinschaften als wesentliche Interpretationsebenen der historischen Forschung überreicht, skeptischen Blick des Klassikers: Hans-Ulrich WEHLER, *Transnationale Geschichte – der neue Königsweg historischer Forschung?*, in: Gunilla Budde – Sebastian Conrad – Oliver Janz (Hrsg.), *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien*, Göttingen 2006, S. 161–174, hier S. 175. An einem konkreten Beispiel exemplifiziert diese neuesten Zugänge Philipp THER, *The Transnational Paradigm of Historiography and its Potential for Ukrainian History*, in: Georgiy Kasianov – Philipp THER (Hrsg.), *A laboratory of transnational history: Ukraine and recent Ukrainian historiography*, Budapest 2009.

18 HÉLÈNE MIARD-DELACROIX machte schon mit der Dissertation auf sich aufmerksam: *Partenaires de choix ? Le Chancelier Helmut Schmidt et la France*, Berne–Paris–New York 1993; im Kontext der Habilitation beschäftigte sie sich mit der deutsch-französischen Zusammenarbeit der fünfziger Jahre: *Question nationale et nationalisme. Perceptions françaises d’une problématique allemande au début des années cinquante*, Lille–Villeneuve d’Ascq 2004; HÉLÈNE MIARD-DELACROIX – Rainer HUDEMANN (Hrsg.) *Wandel und Integration. Deutsch-französische Annäherungen der Fünfziger Jahre – Mutations et intégration. Les rapprochements franco-allemands dans les années cinquante*, München 2005; ein wirklich großes Echo fand in Deutschland ihr (parallel in Frankreich herausgegebenes) Buch: *Deutsch-französische Geschichte 1963 bis in die Gegenwart. Im Zeichen der Europäischen Einigung*, Band 11, Darmstadt 2011.

19 Der Gründungsdirektor des deutsch-französischen wissenschaftlichen „Centre Marc Bloch“ für die Geisteswissenschaften an der Humboldt-Universität Berlin ist ein sehr produktiver Autor. Den meisten Ruhm erwarb er sich vielleicht mit der

insbesondere, wenn auch nicht ausschließlich, in Bezug auf die DDR-Forschung.²⁰ Beide betonten, dass nicht nur die Sprachbarriere die Deutschen an der Rezeption der französischen Produktion hindere, sondern auch die für die deutschen Historiker ungewöhnliche Art und Weise der Argumentationsführung sowie nicht zuletzt die Tatsache, dass die französischen Autoren die althergebrachten deutschen Interpretationsclichés nicht respektierten. Eine sehr ähnliche Abgeschlossenheit gegenüber der ausländischen Forschung können wir allerdings ebenso in der französischen historiographischen Gemeinde beobachten.²¹ Vergleichbare Probleme identifizierten im vorvergangenen Jahr die beiden großen Evanses für die britische Historiographie, aber selbstverständlich warten auch die tschechische oder polnische Geschichtsschreibung mit einer ganzen Reihe analoger Beispiele auf.²²

Es geht allerdings nicht nur um eine Feindseligkeit gegenüber „fremden“ Forschungen zu „unserer Geschichte“ – selbstverständlich immer (manchmal nur zähneknirschend) mit der Ausnahme berühmter Werke anerkannter ausländischer Größen, wie sie für die deutsche Zeitgeschichte etwa die Engländer Richard J. Evans²³ oder Ian

komparativen Publikation über die Geschichte der deutsch-französischen Emotionen: Étienne FRANÇOIS – Hannes SIEGRIST – Jakob VOGEL (Hrsg.), *Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich, 19. und 20. Jahrhundert*, Göttingen 1995, und dem dreibändigen Kompendium zu den deutschen „Erinnerungsorten“: Étienne FRANÇOIS – Hagen SCHULZE, *Deutsche Erinnerungsorte*, München 2001.

20 Jiří PEŠEK – Nina LOHMANN, *Stav německého dějepisectví poválečné doby očima západní Evropy* [Der Zustand der deutschen Geschichtsschreibung zur Nachkriegszeit in den Augen Westeuropas], ČČH 109, 2011, S. 807–820, hier S. 817f.

21 Vgl. David EMLER, *Francouzská historiografie soudobých dějin* [Die französische Historiographie zur Zeitgeschichte], in: Jiří Pešek und Koll., *Rovnoběžky historiografie soudobé Evropy. Výměr, kvantitativní rozvoj a strukturální diferenciacie evropské historiografie soudobých dějin 1989–2005* [Die Breitengrade der Historiographie des zeitgenössischen Europas. Ausmaß, quantitative Entwicklung und strukturelle Differenzierung der europäischen Historiographie zur Zeitgeschichte 1989–2005], im Druck.

22 Richard J. EVANS, *Cosmopolitan Islanders. British Historians and the European Continent*, Cambridge 2009; Robert J. W. EVANS, *The Creighton century: British historians and Europe, 1907–2007*, *Historical research* 82, 2009, S. 320–339.

23 Von der umfangreichen Evans'schen Produktion zur Geschichte Deutschlands im 19. und 20. Jahrhundert vgl. insbesondere: *Rethinking German History: Nineteenth-Century Germany And The Origins Of The Third Reich*, London 1987; DERS., *In Hitler's Shadow: West German Historians And The Attempt To Escape From The Nazi Past*, London 1989; DERS., *Lying About Hitler: History, Holocaust, And The David Irving Trial*, New York 2001; DERS., *The Third Reich In Power, 1933–1939*, New York 2005; DERS., *The Third Reich at War: How the Nazis Led Germany from Conquest to Disaster*, London 2008.

Kershaw,²⁴ gegebenenfalls auch der Amerikaner Christopher Browning²⁵ sind. Wir begegnen diesem Phänomen ebenso bei „unserer“ Erforschung der „fremden“ Geschichte. Dies wird sehr gut deutlich, wenn wir zum Beispiel die deutsche Produktion und Rezeptionsrezeption zur Geschichte Mittel- und Osteuropas untersuchen. Wenn wir von den deutschen historischen Standardzeitschriften mit einer namhaften Rezensionrubrik ausgehen, also der Historischen Zeitschrift oder der Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, dann stellen wir nicht nur fest, dass hier die tschechischsprachige Produktion wie auch die Veröffentlichungen tschechischer Autoren zur Geschichte des 20. Jahrhunderts insgesamt überhaupt nicht zur Kenntnis genommen werden, sondern sogar, dass sich unter den rezensierten Büchern fast keine originär deutschen oder amerikanischen Publikationen zur Geschichte der böhmischen Länder befinden. Die tschechische oder tschechoslowakische Geschichte entbehrt in dieser Optik offenbar einer überregionalen Relevanz und wird deswegen einfach eliminiert.

Wir können uns vielleicht sagen, dass die gedruckten Zeitschriften sowieso Relikte der Vergangenheit sind und dass es notwendig ist, auf den Internetplattformen zu recherchieren: Die Welt nicht nur der studentischen Adepten der Geschichtswissenschaft, sondern heute bereits im Grunde auch aller professionellen Historiker (nicht nur) in Deutschland wird in nicht geringem Maße dadurch bestimmt, was auf der Informationsplattform H-Soz-u-Kult oder in dem Online-Rezensionsjournal sehpunkte erscheint

24 Die gigantische Produktion des ursprünglichen Mediävisten, seit den 1970er Jahren dann wichtigsten britischen Experten für die moderne deutsche Geschichte beschäftigt sich seit dem Jahre 1981 mit der Ära des Nationalsozialismus. Von den Dutzenden seiner Bücher zu dieser Problematik fanden in Deutschland die folgenden Werke das größte Echo: Ian KERSHAW, *The ‚Hitler Myth‘. Image and Reality in the Third Reich*, Oxford 1987 (2., überarb. Auflage 2001); DERS., *Hitler 1889–1936: Hubris*, London 1998; DERS., *Hitler 1936–1945: Nemesis*, London 2000; DERS., *The End: Hitler’s Germany 1944–45*, London 2011.

25 Ruhm brachte Christopher R. BROWNING in Deutschland das Buch: *Ordinary men. Reserve Police Battalion 101 and the final solution in Poland*, New York 1993, auf das dann im Jahre 1996 Daniel J. Goldhagen seine etwas zugespitzten und vereinfachten Thesen stützte. Demgegenüber wurde Brownings beachtliche Quellenarbeit: *The Final Solution and the German Foreign Office. A study of Referat D III of Abt. Deutschland 1940–43*, New York 1978, in Deutschland über Jahrzehnte „mit Schweigen bestraft“. Die deutsche Ausgabe gelangte erst nach dem politischen „Skandal“ um das Buch *Das Amt* (Eckart CONZE – Norbert FREI – Peter HAYES – Moshe ZIMMERMANN, *Das Amt und die Vergangenheit: deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik*, München 2010) auf die Ladentheken, und zwar als Veröffentlichung der Ludwigsburger Zentralstelle zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen: Christopher R. BROWNING, *Die „Endlösung“ und das Auswärtige Amt. Das Referat D III der Abteilung Deutschland 1940–1943*, Darmstadt 2010.

und was über das Fachportal Clio-online recherchiert werden kann.²⁶ Eine retrospektive Recherche ergab, dass auf der zentralen mitteleuropäischen Fachplattform H-Soz-u-Kult, die Ende des Jahres 1996 gegründet wurde, jährlich ungefähr 350 Rezensionen zur Geschichte des 20. Jahrhunderts erscheinen. Das ist ein Drittel des jährlichen Rezensionsvolumens dieses Portals. Es sollte dabei hervorgehoben werden, dass der Schwerpunkt der Rezensionsaktivität auf H-Soz-u-Kult auf der Literatur zur Nachkriegsgeschichte Deutschlands liegt, der 21 % der jährlichen Gesamtanzahl der Rezensionen gewidmet sind.

Das fünf Jahre jüngere Rezensionsjournal *sehpunkte*, das auf Initiative des Marburger Herder-Instituts und des Münchner Instituts für Zeitgeschichte im Jahre 2001 gegründet wurde, erreicht heute eine schon fast ähnliche Leistungskapazität wie H-Soz-u-Kult (um eintausend Rezensionen jährlich). Der Anteil der Geschichte des 20. Jahrhunderts erreicht allerdings meist nicht einmal 20 %. Die Anzahl der Rezensionen zur zeitgeschichtlichen Produktion, die hier als Literatur zum 20. Jahrhundert verstanden wird, schwankt relativ stark; in den letzten Jahren können wir von durchschnittlich etwa 160 Rezensionen zu diesem Zeitabschnitt jährlich ausgehen. Zusammen genommen veröffentlichen diese beiden Plattformen also jedes Jahr etwas mehr als 500 Rezensionen zu unserem Thema. Die beiden Rezensionsdatenbanken, die auch einen gewissen Anteil an ausländischer Literatur umfassen, überschneiden sich allerdings teilweise.²⁷ Das bedeutet, dass ihre gesamte Rezensionsaktivität jährlich vielleicht ein Viertel der in Deutschland herausgegebenen Bücher zur Geschichte des 20. Jahrhunderts und dazu eine kleine Stichprobe der ausländischen, mehrheitlich auf die deutsche Problematik bezogenen Produktion abdeckt.

26 Vgl. die jeweiligen Webseiten: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de>, www.sehpunkte.de, <http://www.clio-online.de>. Vgl. neuerdings auch die Rezensionsplattform <http://www.recensio.net>.

27 Die Suche nach Rezensionen tschechischer bzw. bohemistischer Publikationen auf den Seiten von [sehpunkte.de](http://www.sehpunkte.de) war – wenigstens für die Jahre 2007–2012 – nicht besonders erfolgreich. So stieß ich nur auf zwei Bücher tschechischer Autoren, die allerdings in Deutschland herausgegeben wurden: Christopher KOPPER rezensierte im Jahre 2007 Ivan JAKUBEC, *Schlupflöcher im „Eisernen Vorhang“*. *Tschechoslowakisch-deutsche Verkehrspolitik im Kalten Krieg. Die Eisenbahn und Elbeschiffahrt 1945–1989*, Stuttgart 2006, und Rayk EINAX besprach im Jahre 2008 das Buch von Tomáš STANĚK, *Internierung und Zwangsarbeit. Das Lagersystem in den böhmischen Ländern 1945–1948. Aus dem Tschechischen von Eliška und Ralph Melville*, München 2007. Bezüglich der deutschen Produktion können wir im Jahre 2009 Rezensionen zu den Arbeiten von A. Wagnerová und T. Weger über die Sudetendeutschen sowie im Jahre 2010 eine Serie von sechs Rezensionen zu den bohemistischen Publikationen der Mitarbeiter des Collegium Carolinum vermerken.

Ich habe zu ermitteln versucht, was in diesen elektronischen Journalen und Plattformen von der tschechischen Produktion zum Zeitraum 1914–2000 rezensiert wurde. Angesichts dessen, dass nach Namen gesucht werden muss, wählte ich (sicher etwas willkürlich, aber nach welchen Kriterien kann eigentlich eine solche Gruppe „objektiv“ ausgewählt werden?) eine Stichprobe von zwei Dutzend böhmischen und mährischen Historikerinnen und Historikern, Autoren von Monographien oder Herausgeber grundlegender Sammelbände bzw. wichtiger Editionen: Die Liste reichte von der jungen Generation Kateřina Čapková und Petr Bednařík über die Koryphäen des Faches Oldřich Tůma und Tomáš Staněk bis hin zu den verdienten älteren Herren Karel Kaplan und Milan Otáhal.²⁸ Diese ausgewählten Namen wurden systematisch in die Suchmaske eingegeben. Bis auf einige wenige, im Grunde freundschaftliche Rezensionen auf die Bücher junger tschechischer Historiker, die von deren tschechischen oder in Tschechien tätigen Generationengenossen stammten (Matěj Spurný, Miloslav Szabo, Alfons Adam), habe ich nichts bzw. nur seltene Hinweise darauf gefunden, dass einige dieser Namen in deutschen Konferenzbänden auftauchen. Die Gründe für eine derartige Absenz „elektronischer“ Rezensionen auf die Bücher der führenden tschechischen Historiker der Modernen Geschichte können allerdings auch rein technische sein: Das Ausmaß und die Variabilität der Verstümmelung tschechischer, diakritisch komplizierter Namen im Internet sind gewaltig. Richtig zu raten, unter welcher Chiffre sich der gesuchte Name verbirgt, ist vielfach fast unmöglich, und ein Treffer ist dann eher eine Sache des Zufalls. Die durch die Menge der Informationen überlasteten Suchmaschinen arbeiten darüber hinaus nicht immer ganz zuverlässig.

Deswegen bin ich systematisch sämtliche Rezensionen auf H-Soz-u-Kult (bzw. in ihrer geordneten, mit einem Abstand von zwei Jahren als *Historische Literatur. Rezensionszeitschrift von H-Soz-u-Kult* herausgegebenen elektronischen Reedition) durchgegangen und erhielt folgende Übersicht über die absolute Anzahl der Rezensionen auf Arbeiten tschechischer Autoren:

28 Konkret wurden überprüft: P. Bednařík, M. Borák, K. Čapková, J. Dejmek, M. Frankl, J. Gebhart, D. Janák, D. Jančík, K. Kaplan, J. Knapík, J. Kocián, P. Koura, H. Krejčová, J. Kuklík, E. Kubů, J. Kučera, S. Kokoška, J. Němeček, M. Otáhal, V. Smetana, T. Staněk, J. Suk, O. Tůma, M. Vaněk. Bei allen, die zu der Prominenz des Faches gehören und die ich nicht in die Stichprobe einbezogen habe, möchte ich mich hiermit entschuldigen.

Tab. 3. Rezensionen auf Arbeiten tschechischer Autoren auf dem Portal H-Soz-u-Kult in den Jahren 2007–2011

Jahr	Monographien	Sammelbände	Sammelbände mit tschechischer Beteiligung	Insges.
2007	0	0	0	0
2008	0	1	3	4
2009	2	0	1	3
2010	6	4	0	10
2011	1	0	0	1
Insges.	9	5	4	18

Diese neun Monographien und neun Sammelbände (teilweise mit Quellen-Anhängen) stellen ungefähr ein Prozent der Produktion zur Geschichte ab 1914 dar, die auf diesem Portal in den untersuchten Jahren rezensiert wurde. Das ist ein relativ schöner Erfolg; das Problem bleibt die große Unausgewogenheit (daneben handelt es sich teilweise um kumulative Rezensionen) der tschechischen Beteiligung und der besprochenen Themen. Allgemein kann gesagt werden, dass Rezensionen auf Titel in tschechischer Sprache in diesem „elektronischen“ Umfeld eine exzentrische Ausnahme darstellen. Von fünf solcher Rezensionen stammen zwei aus der Feder tschechischer, zwei von deutschen Rezensenten, und eine wurde von einer französischen Bohemistin verfasst.²⁹ Auch zwei von drei Rezensionen tschechischer, auf Deutsch herausgegebener Monographien stammen von Tschechen, eine schrieb ein deutscher Bohemist.³⁰ In diesem tschechisch-

29 An dieser Stelle seien die entsprechenden Werke wenigstens in der Kurzzitation angeführt: Kateřina ČAPKOVÁ – Michal FRANKL, *Nejisté útočiště* [Unsicherer Zufluchtsort], Praha 2008 (Alfons ADAM); Petr ZÍDEK – Karel SIEBER, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989* [Die Tschechoslowakei und das Subsahara-Afrika in den Jahren 1948–1989], Praha 2007; und DIES., *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989* [Die Tschechoslowakei und der Nahe Osten in den Jahren 1948–1989], Praha 2009 (Martin PAVLÍK); Michal KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960* [Die Suche nach dem verlorenen Sinn der Revolution. Entstehung und Anfänge des marxistischen Revisionismus in Mitteleuropa 1953–1960], Praha 2009 (Muriel BLAIVE); Petr PITHART, *Devětaosmdesátý* [Das Jahr '89], Praha 2009 (Bedřich LOEWENSTEIN); Jakub RÁKOSNÍK, *Sovětzace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960* [Die Sowjetisierung des Sozialstaates. Das volksdemokratische Regime und die sozialen Rechte der Bürger in der Tschechoslowakei 1945–1960], Praha 2009 (Peter HEUMOS).

30 Tomáš STANĚK, *Internierung und Zwangsarbeit. Das Lagersystem in den böhmischen Ländern 1945–1948*, München 2007 (Matěj SPURNÝ); Pavel KOLÁŘ,

bohemistischen Umfeld entstand auch die absolute Mehrheit der Rezensionen auf die Sammelbände mit tschechischen Mitherausgebern.³¹ Unsere Untersuchung der für die Zeitgeschichte in Mitteleuropa heute schon durch ihre Stellung dominierenden Online-Rezensionsplattformen und -zeitschriften können wir mit der Feststellung schließen, dass das Interesse der nicht-bohemistisch orientierten deutschen Fachöffentlichkeit, wie sie sich um H-Soz-u-Kult und die sehepunkte gruppiert, an bohemistischen Publikationen fast null ist, und das auch in denjenigen Fällen, in denen es sich um auf Deutsch herausgegebene Bücher mit einer breiteren Thematik handelt. Exemplarisch kann dies anhand der umfangreichen Reihe der auf Deutsch erschienenen Tagungsbände der Deutsch-Tschechischen Historikerkommission demonstriert werden. Von 17 Bänden dieser Reihe wurden auf H-Soz-u-Kult ganze zwei besprochen.³²

Die Erwähnung der Bohemistik führt uns zu einem weiteren Untersuchungsschritt: So können wir die Suche nach Rezensionen tschechischer Bücher fachspezifisch einschränken und unsere Untersuchungsebene von allgemeinen geschichtswissenschaftlichen Periodika auf diejenige Zeitschriftenproduktion verlagern, die sich ausschließlich der osteuropäischen Geschichte widmet. Schon das ist aber selbstverständlich Anlass zu kritischen Überlegungen: Wenn wir die These vom allmählichen Übergang der Geschichtsschreibung von der Ebene der nationalen Historiographien zu transnationalen oder gesamteuropäischen Horizonten ernst nehmen, sollte (theoretisch gesehen) in allgemeinhistorischen Zeitschriften bzw. ebensolchen Internetplattformen die Produktion zu der thematisch grundlegenden, überregionalen bohemistischen Problematik eine ähnliche Stellung einnehmen wie die *Polonica*, *Italica* oder gar die großen und dominierenden „westlichen“ Historiographien. Wenn wir uns jedoch bewusst machen, dass die

Geschichtswissenschaft in Zentraleuropa. Die Universitäten Prag, Wien und Berlin um 1900, Leipzig 2008 (Jan SURMAN); Tereza DVOŘÁKOVÁ – Ivan KLIMEŠ, *Prag-Film AG 1941–1945. Im Spannungsfeld zwischen Protektorats- und Reichs-Kinematografie*, München 2008 (Volker MOHN).

- 31 Selbstverständlich finden sich eine Reihe von tschechischen Beiträgen auch in Konferenz- oder Projektbänden deutscher Herausgeber – nicht nur aus dem Umfeld des Collegium Carolinum oder der Historischen Kommission für die Geschichte der böhmischen Länder. Wenn wir jene Publikationen allerdings nicht näher kennen oder dies in der Rezension nicht angeführt wird, können wir von einer tschechischen Beteiligung nicht a priori ausgehen.
- 32 Hans MOMMSEN – Dušan KOVÁČ – Jiří MALÍŘ – Michaela MAREK (Hrsg.), *Der Erste Weltkrieg und die Beziehungen zwischen Tschechen, Slowaken und Deutschen*, Essen 2001 (Kai GREGOR) a Christoph CORNELISSEN – Roman HOLEC – Jiří PEŠEK (Hrsg.), *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*, Essen 2005 (Martin ZÜCKERT).

Osteuropa-Historiker in Deutschland ihre eigene Vereinigung haben und einige auf diesen Bereich spezialisierte Zeitschriften herausgeben, müssen wir uns wohl damit abfinden, dass wir nach Ansicht der deutschen Kollegen weder thematisch noch historiographisch zu dem „wahren“ Europa gehören, das weiterhin westlich des ehemaligen Eisernen Vorhangs liegt.

Schauen wir uns also die – sehr renommierten – Zeitschriften für die Geschichte des „Ostens“ an. Auch hier herrscht eine relativ vielsagende territoriale Aufteilung: So sind die Jahrbücher für Geschichte Osteuropas vorwiegend auf Russland ausgerichtet.³⁵ Daneben kommt auch die Literatur zur polnischen Geschichte zu Wort, schon deutlich weniger diejenige zum Balkan oder gar zu Ostmitteleuropa. Die tschechische Problematik wird hier wahrlich nur am Rande behandelt. Rezensiert werden – bis auf Ausnahmen – hauptsächlich Bücher deutscher und amerikanischer Autoren, d. h. Publikationen auf Deutsch oder Englisch. Schon Rezensionen auf russischsprachige Publikationen finden sich hier nur sporadisch. In jedem Jahrgang stoßen wir dann auf etwa drei Annotationen zu Publikationen deutscher Autoren, die sich mit bohemistischen Themen beschäftigen, oder zu Büchern, in denen die Bohemica wenigstens teilweise Aufmerksamkeit erfahren.

Wesentlich mehr Raum erhält die tschechische Thematik – wobei uns weiterhin der Zeitabschnitt seit 1914 interessiert – in der Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung (ZfO) des Marburger Herder-Instituts. Auch diese Zeitschrift hat dabei einen geographisch nichtbohemistischen Schwerpunkt: Ihr Hauptaugenmerk richtet sich auf das Baltikum und auf die polnischen Gebiete mit einer starken deutschen Vergangenheit. Trotz einer bewundernswerten Modernität und Offenheit der Zeitschrift, die insbesondere für den Zeitraum nach den großen Reformen des Herder-Instituts in den neunziger Jahren evident ist, spielt hier doch die traditionelle, durch die Nachkriegssituation bestimmte Ausrichtung eine gewisse Rolle. Zunächst war die Zeitschrift eine Tribüne der „Ostforschung“, ein auf die deutsche Geschichte in den „einstweilig verlorenen Gebieten“ des Ostens ausgerichtetes Periodikum. Das Interesse für die bohemistische Produktion hält hier jedoch im letzten Jahrzehnt nicht nur an, sondern wächst – in der relativen Betrachtung – sogar leicht. Durchschnittlich 13 bis 14 Berichte und Rezensionen der bohemistischen Produktion jährlich stellen ungefähr 9 % der Rezensionsrubrik dar. Von jenem guten Dutzend ist mindestens

35 Die Zeitschrift kann über den Link: <http://www.osteuropa-institut.de/index.php?id=176> (abgerufen am 20. 4. 2012) eingesehen werden bzw. über die Webseite des Verlags: <http://www.steiner-verlag.de/JGO/JGO7.html> (abgerufen am 20. 4. 2012).

die Hälfte der Bücher der Zeit nach 1914 gewidmet. Die Autoren der Rezensionen sind vorwiegend deutsche Bohemisten und wählen für ihre Rezensionen wichtige Titel. Nur ganz ausnahmsweise handelt es sich dabei allerdings um Bücher, die auf Tschechisch herausgegeben wurden. Dies zeigt die folgende Tabelle anschaulich:

Tab. 4. Bohemistische Berichte und Rezensionen in der Rezensionenrubrik der ZfO 2005–2010

Jahr	Anzahl der Rezensionen	bohemistische Rezensionen	davon zur Zeitgeschichte	davon tschechischsprachige Arbeiten
2005	155	13	7	4
2006	126	14	7	3
2007	80	4	2	0
2008	58	12	10	0
2009	89	16	12	2
2010	127	22	10	0
insges.	655 (100 %)	81 (12,8%)	48 (7,6 %)	9 (1,4 %)

Unter den skizzierten Umständen wird die außergewöhnliche Bedeutung der Münchner Zeitschrift *Bohemia* evident, die die tschechische Geschichte als ihr Hauptthema hat. Die Redaktion bemüht sich allerdings, die tschechische, tschechoslowakische und slowakische Problematik in einen breiteren ostmitteleuropäischen Kontext einzubetten. Die *Bohemia*, in deren Redaktionsrat auch tschechische Historiker vertreten sind, steht tschechischen Autoren dauerhaft offen, und zwar sowohl für Aufsätze als auch für Rezensionen. Schon diese Tatsache ist in Deutschland ein Unikat. Betrachten wir also die Stellung der tschechischen Zeitgeschichte auf den Seiten dieser ehrwürdigen Zeitschrift. Auch wenn jede Klassifizierung von Beiträgen notwendigerweise in einem bestimmten Maße selektiv ist, kann doch summarisch gesagt werden, dass zu diesem Zeitabschnitt in den letzten zehn Jahren (2001–2011/1) in der *Bohemia* 66 Studien publiziert wurden, davon 28 (42 %) von tschechischen Autoren. Von 258 Rezensionen, die der tschechoslowakischen Problematik nach dem Jahre 1914 gewidmet waren, kommentierten zwei Drittel die Publikationen tschechischer Autoren. Auch hier stellten die Rezensionen aus der Feder tschechischer Autoren ein entscheidendes Segment dar.

Tab. 5. Studien und Rezensionen zur tschechoslowakischen Zeitgeschichte von deutschen und tschechischen Autoren in der Bohemia 2001–2011/1

Jahr	Aufs. tschech. Autoren	Aufs. dt. Autoren	Aufs. insges.	Rez. tschech. Autoren	Rez. dt. Autoren	Rez. insges.
2001–2005	15	21	36	89	36	125
2006–2011	13	17	30	84	49	133
insges.	28	38	66	173	85	258

Die Ausgewogenheit des Interesses an grundlegenden Publikationen ist in der Rezensionenrubrik der Bohemia dabei – soweit ich das beurteilen kann – größer als bei den entsprechenden böhmischen oder mährischen historischen Zeitschriften.

Ist also dank der Bohemia, dieser Kommunikationsplattform tschechischer und deutscher Historiker, die Rezeption der tschechischen geschichtswissenschaftlichen Produktion zur Zeitgeschichte in der deutschen historiographischen Gemeinde gewährleistet? Ich befürchte, dass eine solche Schlussfolgerung allzu optimistisch wäre. Die Bohemia wird nämlich vor allem von Bohemisten gelesen, also von einer relativ überschaubaren Gemeinde tschechischer und deutscher Interessenten an der Geschichte der böhmischen Länder, der Tschechoslowakei und der Geschichte der böhmischen Deutschen. Gerade der bedeutende Anteil originär tschechischer (d. h. auch nach der Übersetzung ins Deutsche konzeptionell und argumentativ „nicht deutscher“) Texte macht die Bohemia im Guten wie im Schlechten zu einer exklusiven, also für den deutschen Historiker ungewöhnlichen Zeitschrift. Ein Einfluss der Bohemia auf weitere Kreise der deutschen Historiographie konnte nicht nachgewiesen werden; auf Basis einer langjährigen Erfahrung kann jedoch gesagt werden, dass ein solcher nicht allzu wahrscheinlich ist. Die außerdeutsche Rezeption der Bohemia-Beiträge zu eruieren, lag außerhalb der realisierbaren Parameter dieses Beitrags. Vielleicht kommt es ja in Zukunft diesbezüglich zu einem gewissen Fortschritt infolge der geplanten Bereitstellung der Texte der Bohemia im Internet.

Was ergibt sich aus dem bisher Gesagten? In der Flut Tausender von Rezensionen tauchen in den deutschen – relativ eng spezialisierten – Fachzeitschriften jährlich etwas über zwei Dutzend Rezensionen und Berichte zu den Werken tschechischer Historiker aus dem Bereich der Zeitgeschichte auf. Das ist ein Tropfen: wenn schon nicht im Meer, so doch im Teich. Die Produkte der tschechischen Historiographie gehören also nicht

zu derjenigen Literatur, die ein breiterer Kreis von deutschen Historikern zur Kenntnis nehmen würde.⁵⁴ In einem großen Maße – trotz einer relativ umfangreichen deutschen und amerikanischen Produktion zu diesem Thema – fallen sowohl die tschechische Problematik als auch das Quellenmaterial zur tschechischen Zeitgeschichte vielfach aus dem weiteren Kontext der Überlegungen bezüglich der Entwicklung Europas im „kurzen“ 20. Jahrhundert heraus. (Tschechische Themen werden überhaupt häufig aus den Konferenzbänden über die Geschichte Ostmitteleuropas z. B.

54 Als exemplarisches Beispiel kann die Dokumentenedition zur tschechoslowakischen auswärtigen Politik angeführt werden, die von einem Team unter der Leitung von Jan NĚMEČEK vorbereitet und kommentiert wurde. Die mehr als tausend Seiten starke Edition: Jan NĚMEČEK – Helena NOVÁČKOVÁ – Ivan ŠTOVÍČEK – Miroslav TEJCHMAN (Hrsg.), *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty*, t. 1 (březen 1939 – červen 1945) [Die tschechoslowakisch-sowjetischen Beziehungen in den diplomatischen Verhandlungen 1939–1945. Dokumente, Bd. 1 (März 1939 – Juni 1945)], Praha 1998; DIES. (Hrsg.), *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty*, t. 2 (červenec 1945 – březen 1945) [Die tschechoslowakisch-sowjetischen Beziehungen in den diplomatischen Verhandlungen 1939–1945. Dokumente, Bd. 2 (Juli 1945 – März 1945)], Praha 1999, wurde lediglich von Jerzy TOMASZEWSKI im *Przegląd Historyczny* 90, 1999, S. 380–382, rezensiert und in dem übersichtlichen, informativen Review Article von V. V. MARIINA, *Čechoslovacko-sovětskije otnošenija v diplomatičeskich peregovorach 1939–1945 godov* [Die tschechoslowakisch-sowjetischen Beziehungen in den diplomatischen Verhandlungen der Jahre 1939–1945], *Novaja i novejšaja istorija*, 2000, Nr. 4, S. 144–151 erwähnt. Die mehr als siebenhundert Seiten starke Edition der außenpolitischen Dokumente der tschechoslowakischen Exilregierung: Jan NĚMEČEK – Jan KUKLÍK – Helena NOVÁČKOVÁ – Ivan ŠTOVÍČEK (Hrsg.), *Dokumenty československé zahraniční politiky. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940 (16. březen 1938 – 15. červen 1940)* [Die Dokumente der tschechoslowakischen auswärtigen Politik. Vom Zerfall der Tschecho-Slowakei bis zur Anerkennung der tschechoslowakischen Übergangsregierung 1939–1940 (16. März 1939 – 15. Juni 1940)], Praha 2002, rezensierte wiederum nur J. TOMASZEWSKI, diesmal in: *Polski Przegląd Dyplomatyczny* 4, 2004, Nr. 2, S. XXX. Einen weiteren umfangreichen Band der Edition: Jan NĚMEČEK – Jan KUKLÍK – Helena NOVÁČKOVÁ – Ivan ŠTOVÍČEK (Hrsg.), *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních (1940–1945)* [Die tschechoslowakisch-französischen Beziehungen in den diplomatischen Verhandlungen (1940–1945)], Praha 2005, rezensierte für die *Bohemia* 47, 2006/2007, S. 230–234, František MED und auch V. V. MARIINA, *Čechoslovacko-francuzskije otnošenija v 1940–1945 godach. Novyje dokumenty češskich archivov* [Die tschechoslowakisch-französischen Beziehungen in den Jahren 1940–1945. Neue Dokumente aus tschechischen Archiven], *Novaja i novejšaja istorija*, 2007, S. 112–126, thematisierte den Band detailliert. Das Interesse der deutschen Historiographie erweckte erst das Buch von Jan NĚMEČEK, *Od spojení k roztržce. Vztahy československé a polské reprezentace 1939–1945* [Vom Bündnis zum Zerwürfnis. Die Beziehungen der tschechoslowakischen und polnischen Repräsentation 1939–1945], Praha 2003, das wiederum für die *Bohemia* 44, 2003, S. 589–593, der kompetenteste Kenner dieser Problematik, Detlef BRANDES, rezensierte. Die Editionen allein zogen das Interesse der deutschen Historiker nicht auf sich.

während des Nationalsozialismus herausgelassen. Im besseren Fall ist auf den Konferenzen und in den Konferenzbänden die tschechische Thematik zwar vertreten...allerdings durch einen deutschen Referenten). Nicht nur also, dass unsere Stimme nicht gehört wird, sondern es bleibt auch die Problematik unberücksichtigt, zu der sie überhaupt erklingen sollte.

Ich vermute, der Grund dafür ist, dass die selbstgenügsame und mit sich selbst zufriedene deutsche Historiographie uns (so wie im Übrigen auch die große Mehrheit der anderen Historiographien) *de facto* nicht braucht. Wir schreiben darüber hinaus in einer unverständlichen Sprache (uns verstehen nicht nur die Deutschen, sondern zum Beispiel auch die Polen nicht), und das auch noch über eine für die Mehrheit der externen Beobachter unbedeutende Thematik. Wir schaffen es weder, durch einen methodologisch brillanten Zugang zu begeistern, noch durch eine faszinierende Story oder etwa die Biographien der signifikanten – auch negativen – Gestalten. Warum existiert eigentlich bis heute keine kritische Fachbiographie von Klement Gottwald, Antonín Novotný oder Gustav Husák – als Prototypen sozialistischer Diktatoren und autoritativer Herrscher? Warum erschien Jindřich Dejmeks große, vielleicht ein wenig panegyrische, aber gründlich quellenfundierte Biographie von Edvard Beneš bisher nur auf Tschechisch?⁵⁵ Wir forschen und schreiben viel, können dies allerdings nicht „verkaufen“. Aber „produzieren“ wir überhaupt – aus der Sicht des internationalen historiographischen Marktes – die richtige „Ware“? Schreiben wir nicht nur für die „nationale Schublade“?⁵⁶

Wenn dem nicht so sein soll, wird es vonnöten sein, eine Publikationsstrategie zu entwickeln, sich möglichst europäisch interessante Fragen zu stellen und auf diese originelle Antworten zu geben, und zwar auf Deutsch, Englisch oder Französisch – parallel zu den tschechischen Texten. Es ist erforderlich, unsere Produktion im Internet zugänglich zu machen und – angesichts des augenscheinlichen Desinteresses der ausländischen Partner – mit eigenen Kräften alles zu rezensieren, was es wert ist. Warum wurde eigentlich ein Großteil der umfangreichen Produktion des Instituts für

55 Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš: politická biografie českého demokrata. Část první, Revolucionář a diplomat (1884–1935)* [Edvard Beneš: Die politische Biographie eines tschechischen Demokraten. Erster Teil, Revolutionär und Diplomat (1884–1935)], Praha 2006, 631 S., *Část druhá, Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)* [Zweiter Teil, Präsident der Republik und Führer des nationalen Widerstandes (1935–1948)], Praha 2008, 790 S.

56 Ich bin mir bewusst, dass ich hier erneut die Frage stelle, die ich vor sechs Jahren für den IX. Tschechischen Historikertag in Pardubitz formulierte: *Česká historiografie na počátku 21. století – cesty jejího hodnocení* [Die tschechische Historiographie am Anfang des 21. Jahrhunderts – Wege ihrer Bewertung], ČČH 105, 2007, S. 89–100.

Zeitgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik nie wenigstens annotiert, und das nicht einmal in den tschechischen Zeitschriften? Ist der Grund dafür die Faulheit, die Gleichgültigkeit, der Neid der potenziellen Rezensenten oder die mangelnde Attraktivität jener Bücher? Deutschland, Europa und auch die sich vernetzende Welt bekunden aus eigener Initiative kein Interesse für uns. Wir sind eine kleine, strategisch unbedeutende Nation mit einer unverständlichen Sprache. Die auswärtigen Historiker, und zwar auch die Bohemisten, werden durch die eigene Produktion überhäuft. Rezensionen, Berichte und auch kritische Polemiken werden in den postmodernen Bewertungssystemen der Wissenschaft größtenteils nicht als relevante wissenschaftliche Leistungen betrachtet.

Das Problem der tschechischen intellektuellen Eigenart thematisiert seit dem Ende des 19. Jahrhunderts allerdings praktisch jede neue Historikergeneration in dem Versuch, es zu lösen. Wenn wir also am Anfang des 21. Jahrhunderts als wissenschaftliche Kommunität international nicht abgeschrieben werden wollen und auch jene (für uns) notwendige Rückkopplung des Blicks auf unsere Produktion und unsere Geschichte durch die Optik der auswärtigen Historiographien nicht verlieren sollen, müssen wir uns zuallererst selbst in der internationalen Gemeinde durchsetzen. Unsere Erfolgsaussichten sind dabei nicht groß. Wir haben allerdings keine Alternative.

Übersetzt von Nina Lohmann

Hranice a identita v českém histori(ografi)ckém kontextu

LENKA ŘEZNÍKOVÁ – MILOŠ ŘEZNÍK

LENKA ŘEZNÍKOVÁ – MILOŠ ŘEZNÍK: Frontiers and Identity in the Context of the Czech Historical Writing

In the most recent decade, the thematic field of frontiers and identity, especially the interconnection of both concepts, has belonged among the symptomatic phenomena of Czech historiography. As a result, coordinated and mutually coherent works have been developed, which, in addition to research, also involved activities in the areas of historical education, the transfer of knowledge and international cooperation. It is one of the fields in which Czech historiography has been actively involved in international scientific communication, and in addition in a partly coordinator role. With the emergence of the new theme of frontiers and identity, Czech historiography relatively quickly responded to the developments in international scientific reflections. This contribution deals with reasons for this newly arisen focus, albeit neither the theme of frontiers nor the issue of identity were entirely novel categories of historical thought in the 1990s and in later years. However, at this time they attained rather new connotations and relevant meanings and in connection with this the manner of treating the subject matter has also changed. Post-modernist challenges – in terms of post-modern perspectives and critical responses to them – have become decisive preconditions of this phenomenon from the last stages of the 20th century. This contribution follows the formation of new concepts of collective identities, frontiers and space, especially in their mutual interconnection. At the same time attention is paid to mutual connections between international and Czech reflections. At its conclusion, comments are devoted to the special section of the 10th Congress of Czech Historians in Ostrava, which dealt with these issues.

Key words: frontiers, identity, space, historiography

Otázka identity je otázkou hranice. Utváření, přijetí, afirmace i rozpouštění identity se opírá o myšlenkovou figuru hranice, která v tomto smyslu vykazuje zcela elementární, avšak nepostradatelnou vymežující funkci. Implicitně je vlastní hranicí vymezena každá entita, kterou rozpoznáme jako svébytnou a kterou odlišíme od jiných, s ní neidentických entit, lhostejno, zda jde o hmotný artefakt, ideu nebo společenskou skupinu. Sama identitotvorná instituce hranice je ale současně produktem procesů identifikace, a jako taková je tedy na druhé straně závislá na identitě jako pozici, z níž je akt rozhraničování realizován. V tomto smyslu nejsou modely rozhraničování, které užíváme, autonomní, korespondují s tím, co si sami do instituce hranice promítáme, jaké interakce a sociální vztahy jejím prostřednictvím implikujeme a co od ní v kognitivním smyslu očekáváme.

Tak by se dala velmi lapidárně shrnout podstata rozsáhlého ambivalentního diskursu, jenž se zhruba v posledních dvou desetiletích zřetelně a přitom velmi volně rýsuje na půdorysu pojmů hranice a identity. Tato quasitautologická obousměrnost, svírající procesy rozhraničování a identifikace v pověstném epistemologickém kruhu, jasně naznačuje, že obojí tu je propojeno v komplementární valenci, kde jedno principiálně souvisí s druhým, aniž by bylo možné určit, co je příčinou a co následkem. Hranice a identity tak vytvářejí pojmový pár, který z myšlenkových tradic západní filozofie, sahajících zpět až k Aristotelově Metafyzice, přerůstá v souřadnicích soudobého neoliberalního diskursu v takřka celospolečensky diskutovaný fenomén. Nikoli náhodou vznikají na témata spjatá s touto problematikou symptomatická díla jako třeba Kunderův román *L'identité* (1998) nebo Mangoldův film *Identity* (2003), abychom jmenovali alespoň ty nejkřiklavější příklady. Tyto a bezbřehá záplava dalších kulturních artefaktů si pohrávají s různými variacemi na nekonečné téma identity, jež se v soudobém obecně problematizačním duchu zpravidla inscenují v situaci krize. Problémy, které jsou tu tematizovány, chápou autoři velmi často právě jako důsledek nejasných, nevymezených a rozpouštějících se hranic, a je to tedy právě jistá dysfunkce hranice, která stojí v pozadí úvah nad komplikovanou a mnohovrstevnatou problematikou kolektivních i čistě personálních identit.

Bez nároku na estetizovaný patos jsou s vektory taktu nastaveného diskursu konfrontovány i soudobé společenské vědy, mezi nimi i historiografie, která svou epistemologickou misi zakládá především na historizaci a historické relativizaci obou konceptů. Pole, které tyto koncepty pokrývají, není rozhodně neorané, moderní historiografie se jimi zabývá *de facto* od samého počátku 19. století. Analytická operacionalizace obou pojmů byla ale limitována několika skutečnostmi. Tematizace hranic a zejména identit byly spíše implicitní, tj. šlo spíše o topické nasměrování diskursu, než o pro-

mýšlení pojmů hranice a identity jako nástrojů historické analýzy. Spíše byly hranice a identity – v případě identity samozřejmě v jiných termínech – předmětem politické praxe, což ostatně kritici vytýkají konceptu identit dodnes.¹ Limitujícím faktorem byla i vzájemná izolace obou pojmů.² V průběhu 20. století byly sice na jejich základě prohloubeny tematizace řady společenských jevů, procesů a praktik, jejich disparátní zacílení však neumožňovalo vzájemně je propojit, nasměrovat na konkrétní problémy a znásobit jejich teoretický, deiktický i explikační potenciál. Jistě zůstává řada limitů jiných, avšak překonání alespoň oněch zmíněných přispělo k výrazné proměně celého diskursu a ke společenské proliferaci problematiky na sklonku 20. a počátku 21. století.

Také v českém dějepisectví patří tematické pole, vymezené dvojicí jmenovaných konceptů, k symptomatickým fenoménům posledního desetiletí. Ačkoliv se nejedná o téma ani sporné, ani dominantní, ba dokonce by bylo možné konstatovat, že v jeho souvislosti zatím nebyly publikovány zásadní monografie, které by systematicky a s větší konceptualizační ambicí postihovaly problém, jeho povahu a centrální komponenty, je zřejmé, že dotčená topika do české historiografie organicky vrůstá. Tato široce koncipovaná tematická oblast vychází nebo se přímo dotýká problémů, které jsou pro soudobou historiografii charakteristické z hlediska tematického, metodického, ale i z hlediska kategorií soudobého historického myšlení a také fenoménů, které ho nějakým způsobem problematizují. Frontálně se s ní potýkají i zdánlivě velmi tradiční historiografické formáty, jako jsou např. biografie historických osobností, které individuální příběh domestikují rámcem kolektivně sdílené zkušenosti a kolektivně sdíleného kontextu a testují tak, ať už vědomě či bezděky, hranice mezi kolektivním a individuálním, singulárním a typickým.³ Z historického hlediska jsou přitom jako specificky zajímavé vyhodnocovány biografické (sebe)inscenace postav nebo společenských skupin v zneklidňující pozici na hranici, ať už jde o topograficky

1 Lutz NIETHAMMER, *Kollektive Identität. Heimliche Quellen einer unheimlichen Konjunktur*, Reinbek bei Hamburg 2000; Roger BRUBAKER – Frederick COOPER, *Beyond „Identity“*, *Theory and Society* 29, 2000, s. 1–47.

2 Martina KROCOVÁ – Miloš ŘEZNÍK, *Boundaries and Identities in Academic Discourse*, in: Luďa Klusáková – Martin Moll et al. (ed.), *Crossing Frontiers, Resisting Identities*, Pisa 2010, s. 5–32.

3 Viz kupř. Peter ALHEIT, *Biographie und Mentalität. Spuren des kollektiven in Individuellen*, in: Bettina Völter – Bettina Dausien – Helma Lutz – Gabrielle Rosenthal (eds.), *Biographieforschung im Diskurs*, Wiesbaden 2009, s. 21–45; Sandra MARKUS, *„Schreiben heißt: sich selber lesen.“ Geschichtsschreibung als erinnernde Sinnkonstruktion*, in: Clemens Wischermann (ed.), *Vom kollektiven Gedächtnis zur Individualisierung der Erinnerung*, Stuttgart 2002, s. 159–183.

zhmotněnou hranici prostorů či o sociálně imaginární hranici symbolických systémů.⁴ Právě přítomnost hranice je tu často vnímána jako konstitutiv biografického narativu a klíč k osobě a jejímu dílu.⁵

Jestliže v tomto bodě je historiografie výrazně provázána především s literárněvědným diskursem, vykazují další typy tematizací celé spektrum transdisciplinárních a transnacionálních přesahů. Od první dekády 21. století se v českém prostředí rozvinuly organizované, koordinované a vzájemně vcelku koherentní práce, které vedle oblasti výzkumu spočívaly také v aktivitách na poli historického vzdělání, transferu vědění a mezinárodní spolupráce. Česká historiografie přitom intenzivně vstoupila do mezinárodní vědecké komunikace, a to z části dokonce v koordinátorské úloze. Aktivita českých historiků v tomto kontextu byly proto v důsledku mnohem viditelnější „navenek“ než „dovnitř“, tím spíše, že dosavadní dílčí publikace vycházely až na výjimky v zahraničí a ve světových jazycích. Kromě řady nezanedbatelných jednotlivých aktivit a příspěvků třeba zmínit roli pražského Semináře obecných a komparativních dějin (FF UK) v evropském programu CLIOHRES. Koordinaci jeho samostatné dlouholeté pracovní sekce Hranice a identita, do které se kromě Prahy zapojila historická pracoviště řady univerzit v Německu, Velké Británii, Irsku, Francii, Řecku, Polsku, Itálii, Španělsku, Rakousku, Slovensku a Rumunsku, převzala vedoucí semináře Luďa Klusáková, která se výrazně spolupodílela na profilaci celé sekce.⁶ Mimořádně viditelné bylo i zapojení celé řady českých doktorandů a mladých historiků.

V souvislosti s mezinárodním aspektem problematiky by ovšem nebylo zcela na místě mluvit o tom, že historiografická reflexe tématu hranice a identita českou historiografii reprezentovala. V omezeném, ale možná navýsost relevantním smyslu tomu tak jistě bylo, je ovšem otázkou, do jaké míry zde lze v celoevropském měřítku nějaké specifické perspektivy a přínosy jednoznačně identifikovat jako „české“. Pomineme-li spektrální rozšíření o český materiál a české chápání pojmů tam, kde může být z his-

4 Jde např. o problematiku židovské identity, viz Kateřina ČAPKOVÁ, *Czechs, Germans, Jews – Where is the Difference? The complexity of national identities of Bohemian Jews 1918–1938*, *Bohemia* 46, 2005, č. 1, s. 7–14; TÁŽ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha 2005.

5 Viz kupř. Dieter LAMPING, *Über Grenzen. Eine literarische Topographie*, Göttingen 2001.

6 Z výstupů viz mj. Steven G. ELLIS – Luďa KLUSÁKOVÁ (edd.), *Imagining Frontiers, Contesting Identities*, Pisa 2007; Steven G. ELLIS – Rainard ESSER et al. (edd.), *Frontiers, Regions and Identities in Europe*, Pisa 2009; Luďa KLUSÁKOVÁ – M. MOLL et al. (edd.), *Crossing Frontiers, Resisting Identities*, Pisa 2010.

torických důvodů nějakým způsobem svébytné, byly aktivity českých autorů integrální součástí mezinárodního diskursu, do něhož se včlenily, aniž by nutně akcentovaly svou českou provenienci. Rozhodující podíl na tom bezpochyby měla skutečnost, že vycházely v první řadě (ale nikoliv výlučně) z prostředí obecných a komparativních dějin.

Kromě výrazné internacionalizace nelze přehlédnout, že se tu historická věda jaksi silou nutnosti orientuje na konsekventní interdisciplinaritu, a to zejména ve směru ke geografii, etnologii, antropologii, sociologii a zčásti, jak zmíněno, i literární vědě, která analyzuje narativy hranice a identity zejména v české literární kultuře 19. a 20. století⁷ a snaží se reflektovat i zmíněnou recentní vlnu zájmu o topiku, jak se profiluje v české literatuře v posledních několika letech.

V novém nástupu tématu hranice a identity česká historiografie poměrně rychle reagovala na vývoj mezinárodních vědeckých reflexí. Naskytá se proto otázka po příčinách tohoto nově orientovaného zájmu, i když ani téma hranice, ani problém identity nepředstavovaly v devadesátých letech a následujícím období zcela nové kategorie historického myšlení. Mnohem spíše však v této době nabyly na nových konotacích a relevanci a v souvislosti s tím se také proměňovaly způsoby jejich traktování. Jedním z rozhodujících předpokladů tohoto jevu se od poslední fáze 20. století staly postmodernistické výzvy – ve smyslu postmoderních perspektiv i kritických odpovědí na ně. Ani ty nebyly sice zcela nové, avšak právě v této době zaznamenaly zásadní průlom do společenského i společenskovědního diskursu.

S jistou dávkou simplifikace by bylo možno říci, že zvláště od devadesátých let nastal v západní civilizaci rozpad závazných hodnotových systémů nebo přinejmenším jejich relativizace v pluralistickém duchu, která nutně musela vést i k relativizaci jejich normativní síly: rozpadaly se nebo se ve svém závazném účinku oslabovaly kolektivní identity a formy příslušnosti a loajality vůbec, systémy hodnot a vzorců chování, dosavadní formy společenské legitimizace i stávající narativy (v tom i historické). Tato relativizace vedla jednak k zesílené reflexi kategorií a mechanismů, na kterých jmenované jevy spočívaly, jednak k obecným úvahám o společenské kohezi a jejích funkcích. V zemích střední a východní Evropy byly tyto jevy ještě

7 Jiří HOLÝ – Gertrude ZAND (eds.), *Transfer v kontextu české literatury: vyhnání, odsun / Transfer im Kontext der tschechischen Literatur: Vertreibung, Aussiedlung*, Brno 2004; Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Prominentní okraj. Imaginace česko-německého pomezí v literatuře 19. a 20. století*, in: Lenka Jungmannová (ed.), *Česká literatura rozhraní a okraje*, Praha 2011, s. 457–465.

zesíleny tím, že probíhaly současně s překotnou společenskou proměnou, a že tedy byly zčásti provázeny principiální nedůvěrou k zavazujícím rámcům.

To vše způsobilo detonaci „samozřejmých“ základů kolektivních identit a podnítilo rekonstrukci stávajících praktik společenské exkluze a inkluze, žádající si flexibilnější definici obou ústředních pojmů. Oba fenomény se ve svých dosavadních formách staly předmětem zásadních zpochybnění, paušálních útoků i zatvrzelých obran, v jejichž vzájemné interakci prošly řadou nových reflexí k novým konceptuálním konfiguracím. Jako takové se staly předmětem společenské reflexe právě díky tomu, že jejich význam a závaznost jejich dosavadních podob ustupovaly – nebo se alespoň zdály ustupovat. Jako *pars pro toto* lze uvést kupř. difuzní tendence ve vnímání národní identity a nacionalismu od devadesátých let, oscilující mezi afirmací národa jako hodnoty a jeho marginalizací. Na jedné straně se mnohé události a problémy zdály nasvědčovat novému vzestupu etnického nacionalismu (ostatně nejen ve „východní“ Evropě), na straně druhé právě na jejich pozadí a na pozadí vyvolaných reakcí ustupoval dříve tolik závazný legitimizační étos národních identit. Ty se jednak dostaly pod zesílený tlak kritiky, často paušálně zahrnující veškeré (tedy i historické) formy národního vědomí a národně formativní procesy vůbec, a zároveň podnítily novou vlnu veřejných i vědeckých reflexí „nacionalismu“, která byla zásadně poznamenána relativismem a pluralismem. Také na tomto pozadí se např. vývoj výzkumu národní identity nadechl k dalšímu z řady svých vzestupů, tentokrát dalece ovlivněnému relativizujícím kulturalismem a afirmativní rétorikou konstruktivismu.

Vedle těchto obecně společenských a kulturních předpokladů lze ale od devadesátých let sledovat souběžné procesy v oblasti každodenního života a v oblasti politické, které dřívější roli identit a hranic ovlivňovaly a které je také někdy posouvaly do centra společenského diskursu. Takovým „palcovým“, mediálně prominentním tématem bylo tehdy i v následujícím desetiletí bezpochyby téma „mizení“ politických hranic v Evropě v souvislosti se změnami v hraničním režimu většiny evropských zemí, s evropskou integrací, s vytvořením a později rozšířením schengenského prostoru atd. Rozpad států, proměny hranic, hraniční konflikty a další souvztažné jevy iniciovaly vcelku logicky renesanci historického zájmu o hranice ve smyslu tradičních politických dějin a dějin diplomacie (nejednou ve spojení s přímou legitimizací stávajících nebo požadovaných hranic v politicko-prostorovém smyslu). Tím se však sugestivní účinnost jmenovaných procesů zdaleka nevyčerpávala. Náhlé zrušení normativní pragmatiky hranic jakožto takřka hmatatelné ztělesnění historické proměny vedlo k intenziv-

nímu tázání po změnách funkcionality hranice a způsobů jejího vnímání v minulosti. Není přitom bez zajímavosti, že téma hranice má v porovnání s konceptem kolektivní identity v historiografii nesrovnatelně delší tradici, že to však byla dříve kolektivní identita než hranice, u níž se historiografie dopracovala k historizaci ve smyslu zájmu o funkcionální, obsahové a formální proměny pojmu, fenoménu a kategorie.

Připomeňme, že historiografie tím prodělávala zcela paralelní vývoj, jakým procházely další společenskovědní a kulturněvědní obory, které se ze svých perspektiv tématu hranice a identita intenzivně dotýkají. Vedle sociologie, antropologie nebo etnologie by měla být zmíněna především kritická a také kulturní geografie, reflektující hluboké proměny, jímž byla vystavena kategorie prostoru. Interdisciplinární extenzí, jejíž stopy sílily zejména v osmdesátých a devadesátých letech, vyvažovala historiografie do určité míry patrně i jistou skepsi vůči makrohistorii a velkým vyprávěním, na níž reagovala příklonem k individualizaci a kontingenci jako centrálním principům historické epistemologie, připraveným mikrohistorií a dovršeným jednak postmodernou, jednak historickou antropologií.

V devadesátých letech se tedy svým způsobem završil vývoj v nové historiografické tematizaci hranice, zahájený nejpozději v šedesátých letech a poznamenaný novou pozorností k roli, jakou hranice měla ve smyslu společenském a kulturním.⁸ V následující dekádě se to mělo naplno projevit také v české historiografii a v zahraniční historiografii českých dějin. Hranice byly intenzivněji napojeny na problematiku kolektivních identit ve smyslu imaginativním a sociálně historickým. Hranice byla identifikována jako funkce kolektivního vymezování, jako konfigurátor procesů exkluze a inkluze, jako společensky strukturující princip. Otázka po formách ohraničení kolektivního subjektu byla otázkou po symbolických významech myšlenkové figury hranice, která směrem dovnitř vymezovala skupinu a směrem vně ji oddělovala od jiných skupin.⁹ Tak tomu bylo např. v konceptualizaci „kódů“ kolektivní identity S. N. Eisenstadta a B. Giesena, která

8 Z našich autorů se vývojem konceptualizace hranice v historiografii zabývala hlavně Martina Krocová v textu M. KROCOVÁ – M. ŘEZŇÍK, *Boundaries and Identities in Academic Discourse*, s. 5–32.

9 Na příkladu česko-německého národnostního diskursu viz kupř. Vera SCHNEIDER, *Wachposten und Grenzgänger. Deutschsprachige Autoren in Prag und die öffentliche Herstellung nationaler Identität*, Würzburg 2009; Lenka ŘEZŇÍKOVÁ, *Inventing of Differences as Interferenzprozess. Praktiken der nationalen Abgrenzung in Prag um 1900*, in: Ute Raßloff (ed.), *Wellenschläge. Kulturelle Interferenzen im östlichen Mitteleuropa des langen 20. Jahrhunderts*, Stuttgart (v tisku), na příkladu česko-moravských interferencí kupř. i Milan ŘEPA, *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*, Brno 2001.

jednotlivým základním typům kódů (primordiálním, občanským a kulturním) připsala také různé formy (sebe)vymezování kolektivního subjektu.¹⁰

Na tomto pozadí se hranice a kolektivní identita ještě před koncem 20. století setkaly jako dva vzájemně provázané koncepty, které se staly trvalým předmětem pozornosti. Je zřejmé, že v důsledku této akcentace sociálně symbolické dimenze pojmu hranice byla hranice vyvázána z těsné valenční vazby na prostor. Zatímco např. pro politologii znamenaly aktuální problematizace a devalvace státních hranic trvalý apel k tematizování prostorově konkrétních změn („klasikou“ zde byly zejména práce Malcolma Andersona),¹¹ v historiografickém prostředí se těžiště přeneslo od topografie k obecným modelům rozhraničování, kde hranice nebyla primárně geopolitickou institucí, nýbrž kognitivním nástrojem organizace společnosti. Tam spatřovala historiografie větší množnosti konceptuálních inovací. Naproti tomu v prostorovém smyslu se význam hranice zdál do značné míry vyčerpán a nesliboval naděje na výraznější historiosofický, historicko-teoretický či jakýkoli konceptuální přínos. Jak navíc konstatoval Robert Luft, byly historické hranice českých zemí v dlouhodobé historické perspektivě značně stabilní¹² a ani v této prosté empirii tedy neskýtaly české historiografii příliš mnoho materiálu k novým zásadním poznatkům.

Situace se začala výrazně měnit od konce devadesátých let s návratem prostoru do diskursu kulturních a sociálních disciplín. Nutnost specializace myšlení proklamoval už v osmdesátých letech Edward Soja,¹³ teprve na sklonku devadesátých let však návrat k prostoru přerostl rovinu programových proklamací a stal se jednou z paradigmaticky určujících dominant vědeckého diskursu.¹⁴ Pod hlavičkou obratu k prostoru (*spatial turn*, *raum-*

10 Shmuel Noah EISENSTADT – Bernhard GIESEN, *The Construction of Collective Identity*, Archives Européennes de Sociologie 36, 1995, s. 22–35; Bernhard GIESEN, *Codes kollektiver Identität*, in: Werner Gephart – Hans Weidenfels (eds.), *Religion und Identität. Im Horizont des Pluralismus*, Frankfurt am Main 1999, s. 13–43.

11 Malcolm ANDERSON, *Frontiers. Territory and State Formation in the Modern World*, Malden, MA 1997.

12 Robert LUFT, „Alte Grenzen“ und Kulturgeographie. *Zur historischen Konstanz der Grenzen Böhmens und der böhmischen Ländern*, in: Hans Lemberg (ed.), *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme*, Marburg 2000, s. 95–136.

13 Edward W. SOJA, *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London 1989, s. 1.

14 Jürgen OSTERHAMMEL, *Die Rückkehr des Raumes. Geopolitik, Geohistorie und historische Geographie*, Neue Politische Literatur 43, 1998, s. 374–397.

kritische Wende, topological turn)¹⁵ nebyl signalizován jen pouhý nárůst zájmu o topiku prostoru, nýbrž – analogicky s někdejší lingvistickým obratem – i paradigmatický posun v jeho pojmání. Vedle do té doby dominantního pojetí prostoru jako „nádoby“,¹⁶ již protékají dějiny a její aktéři – které nebylo pro historiografii ze zřejmých důvodů příliš atraktivní – se začalo prosazovat pojetí chápající prostor současně jako produkt sociálních interakcí a sociálních jednání. Aniž by bylo nutno negovat často určující význam přírodních a geografických determinant, začal být prostor chápán zároveň jako produkt sociálních vztahů a kulturní (mentální) imaginace; nikoli jako kulisa, nýbrž jako výslednice sociální strukturace.

V tomto smyslu byl také topograficky modelované prostorové hranice přisouzen nový sociálně imaginativní status. V návaznosti na sociologii prostoru, jak ji už na počátku 20. století založil Georg Simmel¹⁷ a která nabyla v novém kontextu nové relevance, byla hranice nahlédnuta jako otisk společnosti, která wpisuje do prostoru svou tvářnost. Zcela markantním příkladem je tu kupř. tzv. jazyková hranice, která byla odhalena jako statisticko-kartografický produkt 19. století.¹⁸

Tato socializace prostoru znamenala tak zpětně současně návrat k prostorovému vnímání hranice, která ale v novém teoretickém kontextu přestala být pouhou „okolností“, jež ovlivňuje svým demarkačním tlakem dění. Začala vybízet k problematizaci zdánlivě přirozené povahy řady prostorových kategorií a k promýšlení otázek, do jaké míry jsou např. „přirozené“ hranice přirozené a do jaké míry jsou naopak projekcí konkrétních kulturně a historicky proměnlivých sociálních vztahů.

Koncept hranice se tak rozkročil mezi sociálním a spaciálním, společností a prostorem. Na jedné straně byla hranice pochopena jako jistý typ sociálně podmíněné fikce, na straně druhé nabyla nového významu i topografická sémantika hranice, která se akcentací jejích symbolických

15 Viz např. Doris BACHMANN-MEDICK, *Spatial Turn*, in: táž, *Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*, Reinbek bei Hamburg 2007, s. 284–328; Jörg DÖRING – Tristan THIELMANN (eds.), *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, Bielefeld 2008.

16 Kriticky k tomu Martina LÖW, *Raumsoziologie*, Frankfurt am Main 2001.

17 Georg SIMMEL, *Soziologie des Raumes* [1905], in: týž, *Aufsätze und Abhandlungen*, I, 1901–1908, Rüdiger Kramme – Angela Rammstedt – Otthein Rammstedt (eds.), Frankfurt am Main 1995, s. 132–185.

18 Alice VELKOVÁ – Luboš VELEK, *Vnímání národnostní identity u venkovského obyvatelstva v Čechách na počátku 19. století*, in: Jiří Pokorný – Luboš Velek – Alice Velková (eds.), *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století / Nationalismus, Gesellschaft und Kultur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Praha 2007, s. 39–51.

a metaforických významů do jisté míry vytratila. Jestliže pro svou zdánlivou banalitu byly politické a geografické aspekty hranice odloženy dočasně *ad acta*, naskýtal se tu nově naopak jejich potenciál pro osvětlení identitotvorných procesů. Do centra pozornosti se dostala témata jako internalizace a symbolická role hranic či hraničních prostorů stávajících i alternativních, problém kongruence a inkongruence různých typů hranic v kontextu různých identit a jejich formulací (viz např. v kontextu nacionalizace společnosti problém inkongruence politické a etnické/jazykové hranice), fetišizace hranic různého typu (např. nový fenomén jazykové hranice, spojený s úsilím po jejím jednoznačném určení a kartografické projekci).

Významným aspektem tohoto obratu bylo spektrální rozšíření pozornosti věnované hranici o související kategorie – hraniční prostor a pohraničí. Českému jazykovému prostředí se sice vyhnuly pojmoslovné nejistoty, provázející např. anglofonní diskurs, bojující se sémantickými nuancemi pojmů (*frontier, border, borderland, limits*), přesto je možné i zde sledovat etablování pojmu a badatelského předmětu pohraničí vedle hranice.¹⁹ Pojem pohraničí zde má přitom dvojí rodokmen: na jedné straně je to nový národní a státní diskurs 19. a 20. století, na nějž koneckonců navázala i režimní tematizace hranice a pohraničí v desetiletích po druhé světové válce; na druhé straně pak pojem pohraničí a s ním související kategorie (hraniční efekt apod.), jak jsou reprezentovány v soudobé hospodářské geografii, sociologii a administrativě.²⁰ Zatímco první zdroj vede jednoznačně diskursivně-analytickým směrem, druhá souvislost může nabýt silnější relevance pro analýzy ekonomických, sociálních či politických struktur či například mechanismů moci a jejich proměn, a to i v souvislosti s identitou.²¹ V obou kontextech se také českým dějinám dostalo

19 Viz kupř. L. ŘEZNÍKOVÁ, *Prominentní okraj*; Matěj SPURNÝ, *Die ethnischen Minderheiten in den tschechischen Grenzgebieten in den fünfziger Jahren. Realität und Zukunftsvisionen*, in: Christiane Brenner – Martin Schulze Wessel (eds.), *Zukunftsvorstellungen und staatliche Planung im Sozialismus. Die Tschechoslowakei im ostmitteleuropäischen Kontext 1945–1989*, München 2010, s. 79–88, a zejména Spurného disertační práce „*Nejsou jako my*“. *Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011; Christiane BRENNER, „*Cesta do hlubin revoluce*.“ *Reisereportagen aus dem tschechischen Grenzland 1945–1948*, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 3, 2010, s. 179–194 ad.

20 Srov. Milan JEŘÁBEK – Jaroslav DOKOUPIL – Tomáš HAVLÍČEK a kol., *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?*, Praha 2004, s. 47–74.

21 Srov. z posledních let a z pozic sociální a kulturní geografie např. Madeleine HURD (ed.), *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, Eslöv 2006, kde je však pojem pohraničí úzce vázán k situacím etnických minorit. Přes umístění střední Evropy v podtitulu se české tematice žádný z příspěvků meritorně nevěnuje.

náležitě pozornosti, a v obou případech sehrály či sehrávají významnou roli práce zahraničních badatelů,²² zejména v prvním případě jsou však dány predispozice pro úzké sepětí s tématem identity, které se dokonce zdá nevyhnutelné.

Další komponentou nových tematizací, které na aplikaci v českém prostředí zatím spíše čekají, je instrumentalizace pomezí regionů z hlediska centra v souvislosti s politikou identity. Jak ukázaly výzkumy k jiným středoevropským regionům (hlavně na německo-polském etnicko-jazykovém pomezí v 19. a 20. století), byla „přirozená“ konfliktuálnost těchto pomezí, přechodných zón a jazykově smíšených regionů spíše výsledkem strategií národních center, vnášejících národnostní napětí do těchto zón s cílem jejich zisku a „národního uvědomění“, tedy inkluze do vlastního národa – a to jak ve smyslu rozšíření vědomé národní identity mezi obyvatele, tak později i teritoriální kontroly, a tudíž také vedení politické hranice.²³ Jakkoli pro český kontext výzkumy s přesně takto formulovanými otázkami zatím stojí na začátku, ubírá se podobným směrem např. tematizace německojazyčných (teritoriálně pohraničních) regionů v české imaginaci vlasti nebo tzv. „našich menšin“ v českém národním a politickém diskursu.²⁴

Zvláštní oblastí historické tematizace hranic a identit (v tomto případě ovšem mnohem více hranic než identit) je mikrohistorický a historicko-antropologický zájem o životní světy lidí v minulosti, přičemž se často jedná o nové obrácení pozornosti k „malým lidem“ jako autonomním aktérům dějin. Tato bádání zčásti vykazují afinity k sociologickému a etnologickému výzkumu lokálních hraničních společností. V souvislosti s českými dějinami došlo jak z historických, tak i etnologických pozic k realizaci projektů uplatňujících metodiku *oral history* a sociologicko-etnologických rozhovorů, týkajících se např. odsunu Němců, nového osidlování a vzníkání nových lokálních společností v pohraničí, či každodenního života na hranici. Zvláště

22 Jako příklad diskursivní perspektivy viz Peter HASLINGER, *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs, 1880–1938*, München 2010, příklad strukturálně analytického přístupu viz Andrea KOMLOSY, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung. Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie*, Wien 2003.

23 Michael G. MÜLLER – Rolf PETRI (eds.), *Die Nationalisierung von Grenzen. Zur Konstruktion nationaler Identität in sprachlich gemischten Grenzregionen*, Marburg 2002; Michael G. MÜLLER – Ralph SCHATTKOWSKY (eds.), *Identitätenwandel und nationale Mobilisierung in Regionen ethnischer Diversität. Ein Vergleich zwischen Westpreußen und Galizien im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert*, Marburg 2004.

24 Viz např. Eduard MAUR, *Paměť hor. Šumava – Říp – Blaník – Hostýn – Radhošť*, Praha 2006, zde zejména kapitoly o Šumavě a Chodsku.

produktivní mohou být tato šetření i v napojení na koncepty kulturní paměti, ať už kolektivní či individuální.²⁵

Pozoruhodné příspěvky, věnované raně novověkým českým dějinám, vznikly zároveň v zahraničí. Mimořádné místo zde má obsáhlá monografie Wulfa Wäntiga, který z perspektivy životního světa a možných strategií lidí žijících na zemské hranici (česko-saské, resp. česko-lužické) zcela nově poukázal na možnosti, které se pro jejich jednání nabízely na příklad v souvislosti s pobělohorskou rekatolizací.²⁶ Wäntig přitom zároveň poukázal na dobové vnímání česko-saského hraničního prostoru jako svébytné územní entity vedle Čech a Saska, a tím na českém příkladě obohatil reflexi historických proměn funkcionality hranice v předmoderní době. Wäntigova práce rovněž reprezentuje menšinu těch výzkumů, které spíše usilují o tematizaci hranice resp. hraničních zón o sobě, tedy ve smyslu jakýchsi „autonomních“ předmětů bádání, bez primárního perspektivního vztahení k „vnitrozemí“ resp. centru a centrálnímu diskursu. Tato optika se objevuje spíše ojediněle²⁷ – pomíjíme-li přitom soustředěná bádání na historické regiony, které se z hlediska moderny zpětně jeví jako „hraniční“ oblasti a příležitostně jsou tak i traktovány (Slezsko, Kladsko, Lužice, Chebsko aj.). *In margine* těchto tendencí je ovšem poněkud překvapivá skutečnost, že hraničím a hraničním regionům se alespoň v českém kontextu historiografie jen zřídka věnuje z hlediska vztahu centra a periferie, třebaže např. v geografii, územním plánování, ekonomické vědě či sociologii patří tato perspektiva k dominantním. Pokud je dichotomie centra a periferie tematizována, pak navíc spíše v subversním smyslu, který samozřejmost této dichotomie ruší.²⁸

Historicko-antropologický přístup k problému hranice a životních světů, zejména pokud se dotýká otázek kognitivních, má pro vztah hranice/iden-

25 Matěj SPURNÝ, *Erinnerung an Flucht und Vertreibung zwischen Tabuisierung und Instrumentalisierung. Tschechische und Deutsche Geschichtspolitik und Erinnerungskultur im Vergleich*, in: Anne von Oswald – Andrea Schmelz – Tanja Lenuweit (eds.), *Erinnerungen in Kultur und Kunst. Reflexionen über Krieg, Flucht und Vertreibung in Europa*, Bielefeld 2009, s. 165–182.

26 Wulf WÄNTIG, *Grenzerfahrungen. Böhmisches Exulanten im 17. Jahrhundert*, Konstanz 2007.

27 Jako příklad z českého prostředí, věnovaný rovněž ranému novověku, lze uvést příspěvek Petra Hlaváčka o komunikaci a mobilitě v česko-saském prostoru – viz zejména Petr HLAVÁČEK, *Der böhmisch-sächsische Grenzraum im Spätmittelalter und in der Frühneuzeit zwischen Integration und Desintegration*, in: Miloš Řezník (ed.), *Grenzraum und Transfer. Perspektiven der Geschichtswissenschaft in Sachsen und Tschechien*, Berlin 2007, s. 83–94.

28 L. ŘEZNÍKOVÁ, *Prominentní okraj*.

tita ten zásadní význam, že vedle kolektivních identit nastoluje téma personální identity historických aktérů. Jedním z určujících aspektů studia hranice a identity je otázka zacílení jednotlivých výzkumů. Jde o to, zda hranice je meritorním předmětem výpovědi, zda se tedy jedná o historické studium hranice *sensu stricto*, nebo zda hranice je sice v centru pozornosti, avšak je použita jako analytická „fólie“ k výpovědi o jiných souvislostech a tématech. Ve druhém případě je tedy studium hranice spíše záležitostí metodiky a heuristiky, avšak i tehdy vznikají ke studiu hranice a její funkcionality zásadní příspěvky. Vedle již zmíněné práce W. Wäntiga by ze studií k období modernizace bylo nutno zmínit na prvním místě obsáhlou monografii *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung*, jejíž autorka, Andrea Komlosyová, své hlavní otázky metodicky orientovala na předpoklady, podmínky a rozsah přestupování a propustnosti vnitřních hranic v rámci habsburské monarchie. Přesto v tomto případě nešlo primárně o hranici, nýbrž o proměny společenských a mocenských struktur v habsburském soustátí v 19. století a otázky „modernizace“ státu a společnosti.²⁹

Již na tomto letmo načrtnutém pozadí je zřejmé, že otázky, cirkulující kolem pojmů hranice a identity, představují ve vztahu k českým dějinám resp. české historiografii pole, které je stále na začátku a přesto dynamicky se rozvíjející, poznamenáno dlouhou tradicí, a přesto spojené s řadou inovačních efektů, předmětem zájmu nijak rozsáhlých skupin badatelů, a přesto tematicky bohaté a různorodé. Právě tyto skutečnosti byly spolu s novou rolí, již na sebe vzájemným propojením oba koncepty vztáhly, ale zároveň s určitou nepřehledností a omezenou vnitřní komunikací mezi jednotlivými skupinami badatelů hlavním podnětem k uspořádání zvláštní sekce na X. sjezdu českých historiků. Oslovení referenti byli úmyslně voleni tak, aby jednak reprezentovali internacionalitu tohoto výzkumu ve vztahu k českému kontextu, jednak zastupovali různé tematické souvislosti, především ale různé metodické a konceptuální způsoby, různé stupně a formy aplikace konceptů a v neposlední řadě i různé způsoby práce s dějinami od dějin konceptů (pojmů) a teoretických studií přes empirický výzkum až po organizaci vědecké práce, didaktické aspekty a kulturu dějin.

Martina Krocová (Praha), která se věnuje výzkumům role a vnímání hranice v 19. století v česko-saské a britsko-irské srovnávací perspektivě, se zabývala především vývojem dosavadních konceptualizací prostorové hranice ve světové historické vědě. Luďa Klusáková (Praha) jednak rekapitulovala dlouholetou práci badatelské skupiny „Hranice a identita“ v rámci

29 A. KOMLOSY, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung*.

evropského projektu CLIOHRES (viz pozn. 6), jednak se věnovala problému hranice a identit v rámci urbánních studií. Christiane Brennerová (Mnichov) představila mocenské instrumentalizace a impakty v imaginaci hranice v české literatuře poválečného období. Matěj Spurný (Praha) prezentoval část výsledků své poslední práce, týkající se osidlovací strategie státních a stranických orgánů v pohraničí po druhé světové válce. Witold Stankowski (Krakov/Osvětim) na příkladu aktuálně připravované historické monografie ukrajinského města Bučače uvedl diskusi ke konceptualizaci kategorie „pomezí kultur“ v městském prostoru a jeho historickém traktování – téma, které nabývá na aktualitě zejména v souvislosti s aktuálně častým hodnotovým zdůrazňováním historické „multikulturality“ v rámci lokální a regionální kultury paměti. Edyta Żyła (Krakov) představila některé klíčové problémy studia společnosti, kultury a paměti ve městech na hranici, tj. v městech, která byla ve 20. století rozdělena politickou hranicí mezi dvěma státy. Obrátila tím pozornost k tématu, které v posledním dvacetiletí nabylo na významu hlavně v německé a polské vědě, do něhož jsou ale často zahrnovány také výsledky výzkumů zohledňujících Těšín. Ačkoliv se také výzkum referentky dotýká hlavně současné společnosti, bylo možné rozvíjet diskusi o historických perspektivách, zejména o aktuálním významu paměti. Ondřej Matějka (Praha) na základě vlastních programů a zkušeností komentoval možnosti hranice a hraničního prostoru jako didaktického prostředku a příkladu v didaktice historické výuky (výchovy), a to zejména v lokálním a regionálním rámci. Na tomto příkladě přiblížil potenciál, který nabízí vlastní terénní zkušenost a autoptická konfrontace se „zmizelým“ prostorem. Matějka tyto formy zkušenosti nabídl jako odpověď na absenci historických narativů u školní mládeže a také jako jedno z didaktických východisek ze současných problémů, s nimiž je konfrontována dějepisná výuka na českých základních a středních školách.

Sekce samozřejmě nemohla pokrýt celé spektrum otázek, které se na průsečíku konceptů hranice a identity otevírají. Pokusila se ale přinést konceptuální reflexi tohoto rozsáhlého diskursu, který daleko překračuje rámce vědeckého zájmu. Byla tak nejen bilancí jednoho z výrazných proudů současných kulturních a sociálních věd, ale svým způsobem i reakcí na ambivalentní inscenace problematiky v soudobém umění, populární kultuře a celém společenském diskursu. Jestliže na jedné straně je dnes inscenována ztráta identity jako defekt, jako cosi ohrožujícího, co znesnadňuje čtení společnosti a orientaci v ní, je současně na straně druhé artikulován strach před identitou jako čímsi svazujícím, čím společnost vyvíjí na jedince disciplinační tlak a čím jej v mnohém proti jeho vůli stigmatizuje. Celý diskurs tak osciluje mezi akceptací identity jako nezbytné sociálně kognitivní kate-

gorie a jejím odmítnutím jako nástroje produkujícího homogenizační a účelové fikce znásilňující nekonečnou heterogenitu společnosti. Jistě to lze chápat jako jistý signál pro konstatování, že na poli identit *anything goes*. Otázkou je pouze, co, a do jaké míry je třeba nechat se tímto vývojem znepokojoval. Archeologií identitotvorných a identitorozkladných procesů v dějinách přináší historiografie nejen konkrétní historické poznatky, ale současně odkrývá i dynamiku těchto procesů a spolu s tím i relativitu těchto krizí.

Grenze und Identität im tschechischen histor(iograph)ischen Kontext

LENKA ŘEZNÍKOVÁ - MILOŠ ŘEZNÍK

Die Frage der Identität ist die Frage der Grenze. Die Herausbildung, Annahme, Affirmation und Auflösung von Identität stützt sich auf die Denkfigur der Grenze, die in diesem Sinne eine ganz elementare, jedoch unerlässliche Abgrenzungsfunktion offenbart. Implizit ist jede Entität, die wir als autonom anerkennen und die wir von anderen, mit ihr nicht identischen Entitäten unterscheiden, durch eine eigene Grenze definiert, egal, ob es sich um ein materielles Artefakt handelt, eine Idee oder eine gesellschaftliche Gruppe. Die identitätsbildende Institution der Grenze selbst ist aber zugleich ein Produkt von Identifizierungsprozessen und als solches wiederum abhängig von der Identität als derjenigen Position, von der aus der Akt der Abgrenzung vorgenommen wird. In diesem Sinne sind die Modelle der Abgrenzung, die wir anwenden, nicht autonom. Sie korrespondieren damit, was wir selbst in die Institution der Grenze projizieren, welche Interaktionen und sozialen Beziehungen wir durch sie implizieren und was wir von ihr im kognitiven Sinne erwarten.

So könnte sehr lapidar der Charakter des umfangreichen ambivalenten Diskurses erfasst werden, der sich in den letzten etwa zwei Jahrzehnten deutlich und dabei sehr lose auf dem Grundriss der Begriffe Grenze und Identität abzeichnet. Diese quasitautologische Gegenseitigkeit, welche die Prozesse von Abgrenzung und Identifikation im sprichwörtlichen epistemo-

logischen Zirkel zusammenschließt, zeigt deutlich, dass beides hier in einer komplementären Valenz verbunden ist, wobei das eine prinzipiell mit dem anderen zusammenhängt. Es ist dabei nicht möglich zu bestimmen, was Ursache und was Wirkung ist. Grenze und Identität bilden so ein Begriffspaar, das aus den Denktraditionen der westlichen Philosophie, die bis zur Aristotelischen Metaphysik zurückreichen, in den Koordinaten des zeitgenössischen neoliberalen Diskurses zu einem fast gesamtgesellschaftlich diskutierten Phänomen herangewachsen ist. Keineswegs zufällig entstehen zu den mit dieser Problematik verbundenen Themen symptomatische Werke wie zum Beispiel Kunderas Roman *L'identité* (1998) oder Mangolds Film *Identity* (2003), um wenigstens die prägnantesten Beispiele zu nennen. Diese und die uferlose Flut weiterer kultureller Artefakte spielen mit den verschiedenen Variationen auf das unendliche Thema der Identität, das sie in dem zeitgenössischen, allgemein problematisierenden Geiste in der Regel in einer Krisensituation inszenieren. Die Probleme, die hier thematisiert werden, verstehen die Autoren sehr oft gerade als Folge unklarer, nicht definierter und sich auflösender Grenzen. Es ist also gerade eine gewisse Dysfunktion der Grenze, die hinter den Überlegungen zu der komplizierten und vielschichtigen Problematik kollektiver und rein persönlicher Identitäten steht.

Ohne Anspruch auf ein ästhetisiertes Pathos werden mit den Vektoren eines dieserart programmierten Diskurses auch die zeitgenössischen Gesellschaftswissenschaften konfrontiert, darunter auch die Historiographie, die ihre epistemologische Mission vor allem auf die Historisierung und die historische Relativierung beider Konzepte gründet. Das Feld, das diese Konzepte abdecken, ist sicher nicht unbeackert: Die moderne Historiographie beschäftigt sich mit ihnen *de facto* seit dem Anfang des 19. Jahrhunderts. Die analytische Operationalisierung beider Begriffe wurde jedoch durch verschiedene Faktoren limitiert. Die Thematisierung der Grenzen und insbesondere der Identitäten war eher implizit, d. h. es handelte sich eher um einen topisch ausgerichteten Diskurs als um ein Nachdenken über die Begriffe Grenze und Identität als Instrumente der historischen Analyse. Vielmehr waren Grenzen und Identitäten – im Falle der Identität selbstverständlich in anderen Termini – Gegenstand der politischen Praxis, was im Übrigen die Kritiker dem Konzept der Identität bis heute vorwerfen.¹ Ein limitierender Faktor war auch die wechselseitige Isolierung beider

1 Lutz NIETHAMMER, *Kollektive Identität. Heimliche Quellen einer unheimlichen Konjunktur*, Reinbek bei Hamburg 2000; Roger BRUBAKER – Frederick COOPER, *Beyond „Identity“*, *Theory and Society* 29, 2000, S. 1–47.

Begriffe.² Im Laufe des 20. Jahrhunderts wurde zwar auf ihrer Basis die Thematisierung einer Reihe gesellschaftlicher Phänomene, Prozesse und Praktiken vertieft. Ihre disparate Zielsetzung ermöglichte es jedoch nicht, sie gegenseitig zu verbinden, auf konkrete Probleme zu richten und ihr theoretisches, deiktisches und explikatorisches Potenzial zu erhöhen. Es bleibt sicher noch eine Reihe anderer Begrenzungen bestehen, allerdings trug die Überwindung wenigstens jener erwähnten zum wesentlichen Wandel des ganzen Diskurses und zur gesellschaftlichen Proliferation der Problematik am Ende des 20. und Anfang des 21. Jahrhunderts bei.

Auch in der tschechischen Geschichtsschreibung gehört das durch das genannte konzeptionelle Paar definierte Themenfeld zu den symptomatischen Phänomenen des vergangenen Jahrzehnts. Obwohl es sich weder um ein strittiges noch um ein dominantes Thema handelt – es wäre sogar möglich zu konstatieren, dass in diesem Kontext bisher keine grundlegenden Monographien publiziert wurden, die systematisch und mit einer größeren Konzeptualisierungsambition das Problem, seinen Charakter und seine zentralen Komponenten erfasst hätten –, ist deutlich, dass die genannte Topik organisch in die tschechische Historiographie hineinwächst. Dieser breit konzipierte Themenbereich basiert auf oder tangiert direkt Probleme, die für die zeitgenössische Historiographie unter thematischen und methodischen Gesichtspunkten charakteristisch sind, allerdings auch in Hinblick auf die Kategorie des zeitgenössischen historischen Denkens wie auch der Phänomene, die Letzteres auf irgendeine Weise problematisieren. Frontal setzen sich mit ihr auch scheinbar sehr traditionelle historiographische Formate auseinander, wie zum Beispiel die Biographien historischer Persönlichkeiten, die die individuelle Geschichte durch den Rahmen einer kollektiv geteilten Erfahrung und eines kollektiv geteilten Kontextes domestizieren und so, ob bewusst oder unbewusst, die Grenze zwischen dem Kollektiven und dem Individuellen, dem Singulären und dem Typischen testen.³ Als besonders interessant werden dabei aus historiographischer Sicht biographische (Selbst-)Inszenierungen von Persönlichkeiten oder

2 Martina KROCOVÁ – Miloš ŘEZNÍK, *Boundaries and Identities in Academic Discourse*, in: Luďa Klusáková – Martin Moll et al. (Hrsg.), *Crossing Frontiers, Resisting Identities*, Pisa 2010, S. 5–32.

3 Siehe z. B. Peter ALHEIT, *Biographie und Mentalität. Spuren des Kollektiven im Individuellen*, in: Bettina Völter – Bettina Dausien – Helma Lutz – Gabriele Rosenthal (Hrsg.), *Biographieforschung im Diskurs*, Wiesbaden 2009, S. 21–45; Sandra MARKUS, „Schreiben heißt: sich selber lesen.“ *Geschichtsschreibung als erinnernde Sinnkonstruktion*, in: Clemens Wischermann (Hrsg.), *Vom kollektiven Gedächtnis zur Individualisierung der Erinnerung*, Stuttgart 2002, S. 159–183.

gesellschaftlichen Gruppen in einer unberuhigenden Position an der Grenze bewertet, ob es sich nun um eine topographisch materialisierte Grenze von Räumen oder um eine sozial imaginäre Grenze symbolischer Systeme handelt.⁴ Gerade die Gegenwart der Grenze wird hier oft als Konstitutiv des biographischen Narratives und als Schlüssel zu der Person und ihrem Werk aufgefasst.⁵

Ist in diesem Punkt die Historiographie vor allem mit dem literaturhistorischen Diskurs stark verbunden, so zeigen weitere Typen der Thematisierung das ganze Spektrum der transdisziplinären und transnationalen Überschneidungen auf. Seit der ersten Dekade des 21. Jahrhunderts entwickelten sich im tschechischen Milieu organisierte, koordinierte und gegenseitig im Ganzen kohärente Arbeiten, die neben dem Bereich der Forschung auch Aktivitäten auf dem Feld der historischen Bildung, des Wissenstransfers und der internationalen Zusammenarbeit umfassten. Die tschechische Historiographie beteiligte sich dabei intensiv an der internationalen wissenschaftlichen Kommunikation, und das teilweise sogar in einer koordinierenden Rolle. Die Aktivitäten der tschechischen Historiker in diesem Kontext waren deswegen folgerichtig „von außen“ viel sichtbarer als „von innen“, nicht zuletzt aufgrund der Tatsache, dass die bisherigen Teilstudien bis auf Ausnahmen im Ausland und in den Weltsprachen erschienen sind. In diesem Kontext muss insbesondere die Rolle des Prager Seminars für allgemeine und komparative Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität in dem europäischen Programm ClioHres erwähnt werden. Die Koordination von dessen unabhängiger, langjähriger Arbeitssektion „Grenze und Identität“, der sich außer dem Prager Seminar die historischen Institute vieler Universitäten in Deutschland, Großbritannien, Irland, Frankreich, Griechenland, Polen, Italien, Spanien, Österreich, der Slowakei und Rumänien anschlossen, übernahm Luďa Klusáková, die einen bedeutenden Anteil hatte an der Profilierung der gesamten Sektion.⁶ Außerordentlich sichtbar war auch die Beteiligung

4 Hier geht es z. B. um die Problematik der jüdischen Identität, siehe Kateřina ČAPKOVÁ, *Czechs, Germans, Jews – Where is the Difference? The Complexity of National Identities of Bohemian Jews 1918–1938*, *Bohemia* 46, 2005/1, S. 7–14; DIES., *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938* [Tschechen, Deutsche, Juden? Die nationale Identität der Juden in Böhmen 1918–1938], Praha 2005.

5 Siehe z. B. Dieter LAMPING, *Über Grenzen. Eine literarische Topographie*, Göttingen 2001.

6 Von den Publikationen vgl. u. a. Steven G. ELLIS – Luďa KLUSÁKOVÁ (Hrsg.), *Imagining Frontiers, Contesting Identities*, Pisa 2007; Steven G. ELLIS – Rainard ESSER et al. (Hrsg.), *Frontiers, Regions and Identities in Europe*, Pisa 2009; Luďa KLUSÁKOVÁ – Martin MOLL et al. (Hrsg.), *Crossing Frontiers, Resisting Identities*, Pisa 2010.

einer ganzen Reihe von tschechischen Doktoranden und jungen Historikern.

Im Zusammenhang mit dem internationalen Aspekt dieser Problematik wäre es jedoch nicht ganz angebracht, davon zu sprechen, dass die historiographische Reflexion des Themas Grenze und Identität für die tschechische Historiographie repräsentativ sei. In einem begrenzten, aber möglicherweise höchst relevanten Sinne war dies sicher so. Es ist allerdings die Frage, in welchem Maße hier im gesamteuropäischen Maßstab irgendwelche spezifischen Perspektiven und Beiträge eindeutig als „tschechisch“ identifizierbar sind. Wenn wir die spektrale Erweiterung um das tschechische Material und das tschechische Verständnis der Begriffe dort, wo dies aus historischen Gründen auf irgendeine Weise spezifisch sein kann, beiseite lassen, waren die Aktivitäten der tschechischen Autoren ein integraler Bestandteil des internationalen Diskurses, an dem sie sich beteiligten, ohne dass sie notwendigerweise ihre tschechische Provenienz akzentuiert hätten. Einen entscheidenden Anteil daran hatte zweifelsohne die Tatsache, dass sie in erster Linie (aber keineswegs ausschließlich) aus dem Umfeld der allgemeinen und komparativen Geschichte kamen.

Außer einer deutlichen Internationalisierung kann nicht übersehen werden, dass die Geschichtswissenschaft hierzulande gewissermaßen kraft der Notwendigkeit auf eine konsequente Interdisziplinarität ausgerichtet ist, und zwar insbesondere hin zur Geographie, Ethnologie, Anthropologie, Soziologie und teilweise, wie erwähnt, auch zur Literaturwissenschaft, welche die Narrative Grenze und Identität insbesondere in der tschechischen literarischen Kultur des 19. und 20. Jahrhunderts⁷ analysiert und sich bemüht, auch die erwähnte rezente Welle des Interesses für die Topik zu reflektieren, wie sie sich in der tschechischen Literatur seit ein paar Jahren profiliert.

Als das Thema Grenze und Identität neu auftauchte, reagierte die tschechische Historiographie relativ schnell auf die Entwicklung der internationalen wissenschaftlichen Reflexion. Es bietet sich deswegen die Frage nach den Ursachen für dieses neu ausgerichtete Interesse an, wenn doch weder das Thema der Grenze noch das Problem der Identität in den neunziger

7 Jiří HOLÝ – Gertrude ZAND (Hrsg.), *Transfer v kontextu české literatury: vyhnání, odsun / Transfer im Kontext der tschechischen Literatur: Vertreibung, Aussiedlung*, Brno 2004; Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Prominentní okraj. Imaginace česko-německého pomezí v literatuře 19. a 20. století* [Der prominente Rand. Imaginationen des tschechisch-deutschen Grenzgebietes in der Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts], in: Lenka Jungmannová (Hrsg.), *Česká literatura rozhraní a okraje* [Die tschechische Literatur der Grenz- und Randgebiete], Praha 2011, S. 457–465.

Jahren und in der Folgezeit gänzlich neue Kategorien des historischen Denkens darstellten. Viel eher jedoch gewannen sie in dieser Zeit an neuen Konnotationen und Relevanz und veränderten sich in diesem Zusammenhang auch ihre Betrachtungsweisen. Zu einer entscheidenden Voraussetzung für dieses Phänomen entwickelten sich in der letzten Phase des 20. Jahrhunderts die postmodernistischen Herausforderungen – im Sinne postmoderner Perspektiven und kritischer Antworten auf sie, die zwar damals nicht ganz neu waren, welche aber gerade in dieser Zeit den Durchbruch in den gesellschaftlichen und gesellschaftswissenschaftlichen Diskurs verzeichneten.

Öfters wurde mit einem gewissen Maß an Simplifizierung wiederholt, dass insbesondere seit den neunziger Jahren im westlichen Kulturraum eine pluralistische Relativierung bestehender Wertesysteme und ihrer normativen Kraft einsetzte. Auch die kollektiven Identitäten und die Formen von Zugehörigkeiten und Loyalitäten überhaupt, die Wertesysteme und Handlungsmuster, die etablierten Modelle der gesellschaftlichen Legitimierung und dominante identitätsstiftende Narrative (darunter auch die historischen) wurden in ihrer verbindlichen Kraft geschwächt. Diese Relativierung führte einerseits zu einer verstärkten Reflexion der Kategorien und Mechanismen, auf denen die erwähnten Phänomene beruhten, andererseits zu allgemeinen Überlegungen hinsichtlich der gesellschaftlichen Kohäsion und ihrer Funktionen. In den Ländern Mittel- und Osteuropas wurden diese Erscheinungen noch dadurch verstärkt, dass sie zeitgleich mit einem überstürzten gesellschaftlichen Wandel auftraten und ihnen deswegen teilweise mit einem prinzipiellen Misstrauen gegenüber verbindlichen Rahmensystemen begegnet wurde.

Alle diese Erscheinungen verursachten die Detonation der „selbstverständlichen“ Grundlagen kollektiver Identitäten und initiierten die Rekonstruktion der bestehenden Praktiken von Exklusion und Inklusion, die eine flexiblere Definition beider zentraler Begriffe verlangte. Beide Phänomene wurden in ihren bisherigen Formen zum Gegenstand wesentlicher Zweifel, pauschaler Angriffe und hartnäckiger Verteidigungen. In ihrer gegenseitigen Interaktion durchliefen sie eine Reihe neuer Reflexionen hin zu neuen konzeptuellen Konfigurationen. Als solche wurden sie zum Gegenstand der gesellschaftlichen Reflexion gerade dank der Tatsache, dass ihre Bedeutung und die Verbindlichkeit ihrer bisherigen Formen zurückgingen – oder zumindest zurückzugehen schienen. Als *pars pro toto* kann die diffuse Tendenz in der Wahrnehmung der nationalen Identität und des Nationalismus seit den neunziger Jahren angeführt werden, die zwischen der Affirmation der Nation als einem Wert und ihrer Marginalisierung oszilliert. Auf der

einen Seite schienen viele Vorkommnisse und Probleme einen neuen Auftrieb des ethnischen Nationalismus anzudeuten (übrigens nicht nur im „östlichen“ Europa). Auf der anderen Seite wich gerade vor diesem Hintergrund und vor dem Hintergrund der hervorgerufenen Reaktionen das früher so verbindliche legitimierende Ethos der nationalen Identitäten zurück. Diese gerieten unter den verstärkten Druck der Kritik, die oft pauschal sämtliche (also auch die historischen) Formen des nationalen Bewusstseins und der national formativen Prozesse überhaupt einbezog. Zugleich entfachten diese Veränderungen eine neue Welle der öffentlichen und wissenschaftlichen Reflexion des „Nationalismus“, die grundlegend durch einen Relativismus und einen Pluralismus gekennzeichnet war. Auch schöpfte zum Beispiel die Erforschung der nationalen Identität vor diesem Hintergrund Atem zu einem weiteren von einer Reihe von Aufstiegen, diesmal stark beeinflusst durch einen relativierenden Kulturalismus und die affirmative Rhetorik des Konstruktivismus.

Neben diesen allgemeinen gesellschaftlichen und kulturellen Voraussetzungen können aber seit den neunziger Jahren parallele Prozesse in den Bereichen des Alltagslebens und der Politik beobachtet werden. Diese beeinflussten die einstige Rolle von Identitäten und Grenzen und rückten sie ins Zentrum des gesellschaftlichen Diskurses. Ein solch „schlagzeilenträchtiges“, medial prominentes Thema war damals wie auch im folgenden Jahrzehnt das Thema des „Verschwindens“ der Grenzen in Europa im Zusammenhang mit den Veränderungen im Grenzregime der meisten europäischen Länder, mit der europäischen Integration, mit der Schaffung und späteren Erweiterung des Schengenraumes. Der Zerfall von Staaten, die Veränderungen der Grenzen, Grenzkonflikte und weitere korrelative Erscheinungen initiierten ganz logisch eine Renaissance des geschichtswissenschaftlichen Interesses für die Grenze im Sinne der traditionellen Politik- und Diplomatiegeschichte (nicht selten in Verbindung mit der direkten Legitimierung bestehender oder geforderter Grenzen im politisch-räumlichen Sinne). Damit erschöpfte sich jedoch die suggestive Kraft der genannten Prozesse bei weitem nicht. Die plötzliche Aufhebung der normativen Pragmatik der Grenzen als eine fast greifbare Verkörperung des historischen Wandels führte zu einem intensiven Fragen nach den Veränderungen der Funktionalität der Grenze und nach ihrer Wahrnehmung in der Vergangenheit. Es ist dabei nicht uninteressant, dass das Thema Grenze im Vergleich zu dem Konzept der kollektiven Identität in der Historiographie eine deutlich längere Tradition hat, die Historiographie sich jedoch früher zur Historisierung der kollektiven Identitäten als der Grenzen durcharbeitete, im Sinne eines Interesses für die funktionellen,

inhaltlichen und formellen Wandlungen des Begriffs, des Phänomens und der Kategorie.

Es sei daran erinnert, dass die Historiographie damit eine parallele Entwicklung durchmachte, wie sie auch andere gesellschafts- und kulturwissenschaftliche Fächer durchliefen, die sich aus ihrer Perspektive mit dem Thema Grenze und Identität intensiv beschäftigen. Neben der Soziologie, der Anthropologie oder der Ethnologie sollten vor allem die Kritische Geographie und die Kulturgeographie erwähnt werden, die die tiefen Veränderungen reflektieren, denen die Kategorie des Raums ausgesetzt war. Durch eine interdisziplinäre Extension, deren Spuren insbesondere in den achtziger und neunziger Jahren zunahm, glich die Historiographie bis zu einem bestimmten Grad offenbar auch eine gewisse Skepsis gegenüber der Makrohistorie und den großen Narrativen aus. Auf diese reagierte sie mit einer Hinwendung zur Individualisierung und zur Kontingenz als den zentralen Prinzipien der historischen Epistemologie, vorbereitet durch die Mikrohistorie und abgerundet einerseits durch die Postmoderne, andererseits durch die historische Anthropologie.

In den neunziger Jahren wird also gewissermaßen eine Entwicklung in der neuen historiographischen Thematisierung der Grenze abgeschlossen, die spätestens in den sechziger Jahren eingeleitet worden und durch eine neue Aufmerksamkeit für die Rolle, die die Grenze im gesellschaftlichen und kulturellen Sinne hatte, gekennzeichnet gewesen war.⁸ In der nachfolgenden Dekade kam dies auch in der tschechischen Historiographie und in der auswärtigen Historiographie zur tschechischen Geschichte voll zum Ausdruck. Das Thema der Grenze wurde intensiver an die Problematik der kollektiven Identitäten im imaginativen und sozialhistorischen Sinne gebunden. Die Grenze wurde identifiziert als eine Funktion der kollektiven Abgrenzung, als Konfigurator der Prozesse von Exklusion und Inklusion, als gesellschaftlich strukturierendes Prinzip. Die Frage nach den Formen der Abgrenzung des kollektiven Subjekts war die Frage nach den symbolischen Bedeutungen der Denkfigur Grenze, die nach innen die Gruppe definierte und sie nach außen von anderen Gruppen separierte.⁹ Dies war zum

8 Von den tschechischen Autoren beschäftigte sich mit der Entwicklung der Konzeptualisierung der Grenze in der Historiographie hauptsächlich Martina Krocová in dem Text M. KROCOVÁ – M. ŘEZNÍK, *Boundaries and Identities*.

9 Vgl. am Beispiel des tschechisch-deutschen Nationalitätendiskurses z. B. Vera SCHNEIDER, *Wachposten und Grenzgänger. Deutschsprachige Autoren in Prag und die öffentliche Herstellung nationaler Identität*, Würzburg 2009; Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Inventing of Differences as Interferenzprozess. Praktiken der nationalen Abgrenzung in Prag um 1900*, in: Ute Rabloff (Hrsg.), *Wellenschläge. Kulturelle Interferenzen im*

Beispiel in der Konzeptualisierung der „Codes“ kollektiver Identität von S. N. Eisenstadt und B. Giesen der Fall, die den einzelnen Basistypen der Codes (dem primordialen, dem bürgerlichen und dem kulturellen) auch verschiedene Formen der (Selbst-)Abgrenzung des kollektiven Subjekts zuschrieb.¹⁰

Vor diesem Hintergrund traten Grenze und Identität noch vor dem Ende des 20. Jahrhunderts als zwei miteinander verknüpfte Konzepte auf, die zu einem dauerhaften Gegenstand der Aufmerksamkeit wurden. Es liegt auf der Hand, dass der Begriff Grenze infolge dieser Akzentuierung seiner sozial-symbolischen Dimension aus der engen Bindung an den Raum gelöst wurde. Während etwa für die Politologen die aktuelle Problematisierung und die Devaluation der Staatsgrenzen einen dauerhaften Appell an die Thematisierung der räumlich konkreten Veränderungen bedeuteten (ein „Klassiker“ waren hier insbesondere die Arbeiten Malcolm Andersons),¹¹ verlagerte sich im historiographischen Milieu der Schwerpunkt von der Topographie hin zu allgemeinen Modellen der Abgrenzung, wo die Grenze nicht eine primär geopolitische Institution ist, sondern vielmehr ein kognitives Instrument zur Organisation der Gesellschaft. Dort erblickte die Historiographie größere Möglichkeiten für konzeptionelle Innovationen. Demgegenüber schien im räumlichen Sinne die Bedeutung der Grenze im Wesentlichen erschöpft und versprach keine Hoffnung auf einen größeren historiosophischen, historisch-theoretischen oder irgendeinen konzeptionellen Beitrag. Wie darüber hinaus Robert Luft konstatierte, waren die historischen Grenzen der böhmischen Länder in einer langfristigen historischen Perspektive ziemlich stabil¹² und boten der tschechischen Historiographie also nicht einmal in dieser schlichten Empirie besonders viel Material für neue grundlegende Erkenntnisse.

östlichen Mitteleuropa des langen 20. Jahrhunderts, Stuttgart (im Druck), am Beispiel der böhmisch-mährischen Interferenzen z. B. auch Milan ŘEPA, *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století* [Mährer oder Tschechen? Die Entwicklung des tschechischen Nationalbewusstseins in Mähren im 19. Jahrhundert], Brno 2001.

10 Shmuel Noah EISENSTADT – Bernhard GIESEN, *The Construction of Collective Identity*, Archives Européennes de Sociologie 36, 1995, S. 22–35; Bernhard GIESEN, *Codes kollektiver Identität*, in: Werner Gephart – Hans Weidenfels (Hrsg.), *Religion und Identität. Im Horizont des Pluralismus*, Frankfurt am Main 1999, S. 13–43.

11 Malcolm ANDERSON, *Frontiers. Territory and State Formation in the Modern World*, Malden, MA 1997.

12 Robert LUFT, „Alte Grenzen“ und Kulturgeographie. *Zur historischen Konstanz der Grenzen Böhmens und der böhmischen Länder*, in: Hans Lemberg (Hrsg.), *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme*, Marburg 2000, S. 95–136.

Die Situation erfuhr seit dem Ende der neunziger Jahre mit der Rückkehr des Raums in den Diskurs der kulturellen und sozialen Disziplinen eine grundlegende Veränderung. Die Notwendigkeit einer Spatialisierung des Denkens hatte Edward Soja schon in den achtziger Jahren proklamiert.¹⁵ Erst am Ende der neunziger Jahre jedoch überschritt die Rückkehr des Raums die Ebene der programmatischen Proklamationen und wurde zu einer der paradigmatisch bestimmenden Dominanten des wissenschaftlichen Diskurses.¹⁴ Unter der Überschrift Raumwende (*spatial turn, raumkritische Wende, topological turn*)¹⁵ wurde nicht nur einfach ein wachsendes Interesse für die Topik des Raums, sondern vielmehr – analog zu dem vorherigen *linguistic turn* – auch eine paradigmatische Verschiebung in seiner Betrachtung signalisiert. Neben der bis zu dieser Zeit dominanten (und für die Historiographie aus erkennbaren Gründen nicht allzu attraktiven) Auffassung des Raums als „Behälter“,¹⁶ den die Geschichte und ihre Akteure durchlaufen, begann sich eine Konzeption durchzusetzen, die den Raum zugleich als Produkt sozialer Interaktionen und sozialer Handlungen verstand. Ohne, dass es notwendig gewesen wäre, die oft bestimmende Bedeutung der natürlichen und geographischen Determinanten zu negieren, wurde der Raum nun ebenso als Produkt sozialer Beziehungen und kultureller (mentaler) Imagination verstanden; nicht als Kulisse, sondern vielmehr als Ergebnis einer sozialen Strukturierung.

In diesem Sinne wurde auch der topographisch modellierten räumlichen Grenze ein neuer sozial imaginativer Status zuerkannt. In Anknüpfung an die Raumsoziologie, wie sie schon zu Beginn des 20. Jahrhunderts Georg Simmel¹⁷ begründet hatte und welche in dem neuen Kontext eine neue Relevanz erhielt, wurde die Grenze als Abdruck der Gesellschaft betrachtet, die dem Raum ihre Gestalt einschreibt. Ein ganz markantes Beispiel ist hier die Sprachgrenze, die als statistisch-kartographisches Produkt des

15 Edward W. SOJA, *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London 1989, S. 1.

14 Jürgen OSTERHAMMEL, *Die Rückkehr des Raumes. Geopolitik, Geohistorie und historische Geographie*, Neue Politische Literatur 43, 1998, S. 374–397.

15 Siehe z. B. Doris BACHMANN-MEDICK, *Spatial Turn*, in: dies., *Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*, Reinbek bei Hamburg 2007, S. 284–328; Jörg DÖRING – Tristan THIELMANN (Hrsg.), *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, Bielefeld 2008.

16 Vgl. kritisch dazu Martina LÖW, *Raumsoziologie*, Frankfurt am Main 2001.

17 Georg SIMMEL, *Soziologie des Raumes* [1903], in: ders., *Aufsätze und Abhandlungen*, I, 1901–1908, Rüdiger Kramme – Angela Rammstedt – Otthein Rammstedt (Hrsg.), Frankfurt am Main 1995, S. 132–185.

19. Jahrhunderts entlarvt wurde.¹⁸ Diese Sozialisierung des Raums bedeutete so rückschauend gleichzeitig eine Respatialisierung der Grenze, die im neuen theoretischen Kontext aufhörte, lediglich ein „Umstand“ zu sein, der mit seinem demarkierenden Druck das Geschehen beeinflusst. Sie forderte zur Denaturalisierung der Raumkategorien auf sowie zum Nachdenken über die Frage, inwiefern z. B. „natürliche“ Grenzen natürlich sind und inwieweit sie dagegen die Projektion konkreter, kulturell und historisch variabler sozialer Beziehungen sind.

Das Konzept der Grenze dehnte sich so zwischen dem Sozialen und dem Spatialen. Auf der einen Seite wurde die Grenze verstanden als ein bestimmter Typus einer sozial bedingten Fiktion, auf der anderen Seite gewann auch die topographische Semantik der Grenze eine neue Bedeutung, die durch die Akzentuierung ihrer symbolischen und metaphorischen Bedeutungen gewissermaßen verschwunden war. Wenn also die politischen und geographischen Aspekte der Grenze wegen ihrer scheinbaren Banalität zeitweise *ad acta* gelegt worden waren, so bot sich hier dagegen ihr Potenzial für die Erhellung identitätsbildender Prozesse neu. Ins Zentrum der Aufmerksamkeit gerieten Themen wie die Internalisierung und die symbolische Rolle der Grenzen bzw. der bestehenden wie der alternativen Grenzräume, das Problem der Kongruenz und Inkongruenz verschiedener Grenztypen im Kontext verschiedener Identitäten und ihrer Formulierungen (siehe z. B. im Kontext der Nationalisierung der Gesellschaft das Problem der Inkongruenz der politischen und ethnischen/sprachlichen Grenze) oder die Fetischisierung von Grenzen verschiedenen Typs (z. B. das neue Phänomen der Sprachgrenze in Verbindung mit dem Versuch ihrer eindeutigen Bestimmung und kartographischen Projektion).

Ein bedeutender Aspekt dieser Wende war die spektrale Erweiterung der Aufmerksamkeit, die der Grenze gewidmet wurde, um die mit ihr zusammenhängenden Kategorien – den Grenzraum und das Grenzgebiet. Im tschechischen Sprachraum gab es zwar keine begrifflichen Unsicherheiten, wie sie zum Beispiel den anglophonen Diskurs begleiteten, der mit den semantischen Nuancen der Begriffe kämpfte (*frontier, border, borderland*). Dennoch kann auch hier die Etablierung des Begriffs und des Forschungs-

18 Alice VELKOVÁ – Luboš VELEK, *Vnímání národnostní identity u venkovského obyvatelstva v Čechách na počátku 19. století* [Die Wahrnehmung der Nationalitätenidentität bei der ländlichen Bevölkerung in Böhmen am Anfang des 19. Jahrhunderts], in: Jiří Pokorný – Luboš Velek – Alice Velková (Hrsg.), *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století / Nationalismus, Gesellschaft und Kultur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Praha 2007, S. 39–51.

gegenstandes Grenzgebiet neben der Grenze beobachtet werden.¹⁹ Der Begriff Grenzgebiet hat hier dabei eine zweifache Genealogie: Auf der einen Seite ist es der neue nationale und staatliche Diskurs des 19. und 20. Jahrhunderts, an den auch die Thematisierung von Grenze und Grenzgebiet durch das Regime in den Jahrzehnten nach dem Zweiten Weltkrieg anknüpfte; auf der anderen Seite haben wir dann den Begriff Grenzgebiet und die mit ihm zusammenhängenden Kategorien (Grenzeffekt usw.), wie sie in der zeitgenössischen Wirtschaftsgeographie, Soziologie und Administrative verwendet werden.²⁰ Während die erste Quelle eindeutig in eine diskursiv-analytische Richtung führt, kann der zweite Kontext eine stärkere Relevanz für die Analysen ökonomischer, sozialer oder politischer Strukturen oder zum Beispiel der Machtmechanismen und ihrer Veränderungen gewinnen, und das auch in Zusammenhang mit der Identität.²¹ In beiden Kontexten erfuhr die tschechische Geschichte gebührende Aufmerksamkeit, und in beiden Fällen spielten bzw. spielen die Arbeiten auswärtiger Forscher eine wichtige Rolle.²² Insbesondere im ersten Fall sind allerdings die Prädispositionen zu einer engen Verbindung mit dem Thema der Identität gegeben, das sogar unumgänglich zu sein scheint.

Eine weitere Komponente der neuen Thematisierungen, die im tschechischen Kontext auf ihre Applikation bisher eher warten, ist die

19 Siehe z. B. L. ŘEZNÍKOVÁ, *Prominentní okraj*; Matěj SPURNÝ, *Die ethnischen Minderheiten in den tschechischen Grenzgebieten in den fünfziger Jahren. Realität und Zukunftsvisionen*, in: Christiane Brenner – Martin Schulze Wessel (Hrsg.), *Zukunftsvorstellungen und staatliche Planung im Sozialismus. Die Tschechoslowakei im ostmitteleuropäischen Kontext 1945–1989*, München 2010, S. 79–88, und insbesondere Matěj SPURNÝ, *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)* [Sie sind nicht wie wir. Die tschechische Gesellschaft und die Minderheiten im Grenzland], Praha 2011; Christiane BRENNER, „*Cesta do hlubin revoluce. Reiserreportagen aus dem tschechischen Grenzland 1945–1948*“, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 3, 2010, S. 179–194 und weitere.

20 Vgl. Milan JEŘÁBEK – Jaroslav DOKOUPIL – Tomáš HAVLÍČEK und Koll., *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?* [Das tschechische Grenzgebiet. Barriere oder Vermittlungsraum?], Praha 2004, S. 47–74.

21 Vgl. aus den letzten Jahren und vom Standpunkt der Sozial- und Kulturgeographie z. B. Madeleine HURD (Hrsg.), *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, Eslöv 2006, wo allerdings der Begriff Grenzgebiet eng an die Situation der ethnischen Minderheiten geknüpft wird. Trotz der Platzierung Mitteleuropas im Untertitel widmet sich keiner der Beiträge meritorisch der tschechischen Thematik.

22 Als Beispiel für einen diskursiven Beitrag siehe Peter HASLINGER, *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880–1938*, München 2010, als Beispiel für einen struktural-analytischen Zugang siehe Andrea KOMLOSY, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung. Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie*, Wien 2003.

Instrumentalisierung der Grenzregionen aus der Sicht des Zentrums im Zusammenhang mit der politischen Identität. Wie die Forschungen zu anderen mitteleuropäischen Regionen zeigten (hauptsächlich in der deutsch-polnischen ethnisch-sprachlichen Grenzregion im 19. und 20. Jahrhundert), war die „natürliche“ Konfliktträchtigkeit dieser Grenzregionen, Übergangszonen und sprachlich gemischten Regionen vielmehr ein Ergebnis der Strategien der nationalen Zentren. Diese trugen mit dem Ziel einer „nationalen Bewusstseinswerdung“ eine Nationalitätenspannung in diese Zonen hinein, um sie für sich zu gewinnen. Es ging also um die Inklusion in die eigene Nation – und das sowohl im Sinne der Verbreitung einer bewussten nationalen Identität unter den Bewohnern als später auch der territorialen Kontrolle und somit auch der Bestimmung der politischen Grenze.²³ Obwohl für den tschechischen Kontext die Forschung mit genau derart formulierten Fragen bisher am Anfang steht, begibt sie sich in eine ähnliche Richtung: z. B. hin zu einer Thematisierung der deutschsprachigen (territorialen Grenz-) Regionen in der tschechischen Imagination der Heimat oder der sog. „unsrigen Minderheiten“ im tschechischen nationalen und politischen Diskurs.²⁴

Ein spezifischer Bereich der historischen Thematisierung von Grenzen und Identitäten (in diesem Fall allerdings viel mehr der Grenzen als der Identitäten) ist das mikrohistorische und historisch-anthropologische Interesse für die Lebenswelten der Menschen in der Vergangenheit, wobei es sich oft um eine neue Hinwendung der Aufmerksamkeit zu den „kleinen Leuten“ als den autonomen Akteuren der Geschichte handelt. Diese Untersuchungen weisen teilweise Affinitäten zu der soziologischen und ethnologischen Erforschung der lokalen Grenzgesellschaften auf. Im Zusammenhang mit der tschechischen Geschichte kam es sowohl von historiographischer als auch von soziologischer Seite zur Realisierung von Projekten, welche die Methodik der *oral history* und der soziologisch-ethnologischen Interviews anwandten, z. B. in Hinsicht auf die Vertreibung und den Transfer der Deutschen, die Neubesiedlung und die Entstehung

23 Michael G. MÜLLER – Rolf PETRI (Hrsg.), *Die Nationalisierung von Grenzen. Zur Konstruktion nationaler Identität in sprachlich gemischten Grenzregionen*, Marburg 2002; Michael G. MÜLLER – Ralph SCHATTKOWSKY (Hrsg.), *Identitätenwandel und nationale Mobilisierung in Regionen ethnischer Diversität. Ein Vergleich zwischen Westpreußen und Galizien im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert*, Marburg 2004.

24 Siehe z. B. Eduard MAUR, *Paměť hor. Šumava – Říp – Blaník – Hostýn – Radhošť* [Das Gedächtnis der Berge. Böhmerwald – Georgsberg – Blaník – Hostein – Radhoscht], Praha 2006, hier insbesondere die Kapitel über den Böhmerwald und die Region Chodsko/Chodenland.

neuer lokaler Gesellschaften im Grenzgebiet bzw. das Alltagsleben an der Grenze. Besonders produktiv können diese Untersuchungen auch in Verbindung mit den Konzepten des – kollektiven wie des individuellen – kulturellen Gedächtnisses sein.²⁵

Beachtenswerte, der frühneuzeitlichen böhmischen Geschichte gewidmete Beiträge entstanden zugleich im Ausland. Eine Sonderstellung nimmt hier die umfangreiche Monographie von Wulf Wäntig ein, der aus der Perspektive der Lebenswelt und der möglichen Strategien der an der (böhmisch-sächsischen bzw. böhmisch-lausitzischen) Landesgrenze lebenden Menschen völlig neu die Möglichkeiten aufzeigte, die sich für ihr Handeln zum Beispiel im Kontext der Rekatholisierung nach 1620 boten.²⁶ Wäntig verwies zugleich auf die zeitgenössische Wahrnehmung des böhmisch-sächsischen Grenzraums als eine eigenständige territoriale Entität neben Böhmen und Sachsen. Damit bereicherte er an einem böhmischen Beispiel die Reflexion der historischen Wandlungen der Funktionalität der Grenze in der vormodernen Zeit. Wäntigs Arbeit repräsentiert zudem eine kleine Gruppe von Forschungen, die sich eher um die Thematisierung der Grenze bzw. der Grenzzonen an sich bemühen, also im Sinne eines „autonomen“ Forschungsgegenstandes ohne eine primäre perspektivische Bezugnahme auf das „Inland“ bzw. das Zentrum und den Zentralkontext. Diese Optik kommt eher selten vor²⁷ – wenn wir dabei die konzentrierte Forschung zu den historischen Regionen beiseite lassen, die aus der Sicht der Moderne rückschauend als „Grenzgebiete“ erscheinen und gelegentlich auch so behandelt werden (Schlesien, Lausitz, Kladsko/Glatzer Land, Chebsko/Egerland u. a.). *In margine* dieser Tendenzen steht allerdings die etwas überraschende Tatsache, dass sich die Historiographie den Grenzen und Grenzregionen zumindest im tschechischen Kontext nur selten unter

25 Matěj SPURNÝ, *Erinnerung an Flucht und Vertreibung zwischen Tabuisierung und Instrumentalisierung. Tschechische und Deutsche Geschichtspolitik und Erinnerungskultur im Vergleich*, in: Anne von Oswald – Andrea Schmelz – Tanja Lenuweit (Hrsg.), *Erinnerungen in Kultur und Kunst. Reflexionen über Krieg, Flucht und Vertreibung in Europa*, Bielefeld 2009, S. 165–182.

26 Wulf WÄNTIG, *Grenzerfahrungen. Böhmisches Exulanten im 17. Jahrhundert*, Konstanz 2007.

27 Als Beispiele aus dem tschechischen Milieu, die ebenfalls der Frühen Neuzeit gewidmet sind, lassen sich die Beiträge von Petr Hlaváček über die Kommunikation und die Mobilität im böhmisch-sächsischen Raum anführen – siehe insbesondere Petr HLAVÁČEK, *Der böhmisch-sächsische Grenzraum im Spätmittelalter und in der Frühneuzeit zwischen Integration und Desintegration*, in: Miloš Řezník (Hrsg.) *Grenzraum und Transfer. Perspektiven der Geschichtswissenschaft in Sachsen und Tschechien*, Berlin 2007, S. 83–94.

dem Aspekt der Beziehung zwischen Zentrum und Peripherie widmet, obwohl z. B. in der Geographie, der Raumplanung, der Wirtschaftswissenschaft oder der Soziologie diese Perspektive zu den dominanten gehört. Wenn die Dichotomie von Zentrum und Peripherie thematisiert wird, dann zudem eher in einem subversiven Sinne, der die Selbstverständlichkeit dieser Dichotomie aufhebt.²⁸

Der historisch-anthropologische Zugang zum Problem der Grenze und der Lebenswelten, insbesondere wenn er kognitive Fragen berührt, hat für die Beziehung Grenze/Identität die grundlegende Bedeutung, dass er neben den kollektiven Identitäten auch das Thema der persönlichen Identität der historischen Akteure aufwirft. Einer der bestimmenden Aspekte der Grenz- und Identitätsforschung ist die Frage der Fokalisierung der einzelnen Untersuchungen. Es geht darum, ob die Grenze ein meritotischer Untersuchungsgegenstand ist, ob es sich also um ein historiographisches Studium der Grenze *sensu stricto* handelt oder ob die Grenze zwar im Zentrum der Aufmerksamkeit steht, jedoch als analytische „Folie“ zur Erkundung anderer Zusammenhänge und Themata dient. Im zweiten Falle ist also die Grenzforschung eher eine Angelegenheit der Methodik und Heuristik. Neben der erwähnten Arbeit von W. Wäntig muss von den Studien zur Epoche der Modernisierung an erster Stelle die umfangreiche Monographie *Grenze und ungleiche Entwicklung* von Andrea Komlosy genannt werden. Diese richtete ihre Hauptfragen auf die Voraussetzungen, die Bedingungen und den Umfang der Übertretung und der Durchlässigkeit der inneren Grenzen im Rahmen der Habsburgermonarchie. In diesem Falle ging es allerdings nicht primär um die Grenzen, sondern vielmehr um die Veränderungen der Gesellschafts- und Machtstrukturen innerhalb des Habsburger Vielvölkerstaates im 19. Jahrhundert und um die Frage der „Modernisierung“ von Staat und Gesellschaft.²⁹

Schon vor diesem schnell skizzierten Hintergrund wird deutlich, dass die Fragen, die um die Begriffe Grenze und Identität zirkulieren, in der Beziehung zur tschechischen Geschichte bzw. zur tschechischen Historiographie ein Feld darstellen, dessen Bearbeitung weiterhin am Anfang steht und das sich dennoch dynamisch entwickelt. Dieses Feld ist gekennzeichnet durch eine lange Forschungstradition, und trotzdem mit einer Reihe von innovativen Effekten verbunden. Und obwohl es die Angelegenheit einer nicht sehr umfangreichen Gruppe von Forschern ist, so ist es dennoch thematisch heterogen bis zersplittert.

28 L. ŘEZNÍKOVÁ, *Prominentní okraj*.

29 A. KOMLOSY, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung*.

Gerade diese Tatsachen waren zusammen mit der neuen Rolle, die beide Konzepte durch ihre wechselseitige Verbindung auf sich zogen, aber auch der Unübersichtlichkeit und begrenzten inneren Kommunikation zwischen den einzelnen Forschergruppen der Hauptimpuls für die Veranstaltung einer speziellen Sektion auf dem X. Tschechischen Historikertag. Die angesprochenen Referenten wurden bewusst so gewählt, dass sie zum einen die Internationalität dieser Forschung in Bezug zum tschechischen Kontext repräsentierten, zum anderen verschiedene thematische Zusammenhänge vertraten, vor allem aber verschiedene methodische und konzeptionelle Vorgehensweisen, verschiedene Stufen und Formen der Anwendung der Konzepte und nicht zuletzt auch verschiedene Arten des Umgangs mit der Geschichte, von der Konzeptgeschichte (Begriffsgeschichte) und theoretischen Studien über die empirische Forschung bis hin zur Organisation wissenschaftlicher Arbeit, didaktischen Aspekten und der Geschichtskultur.

Die Sektion konnte selbstverständlich nicht das ganze Spektrum an Fragen abdecken, die sich an dem Schnittpunkt der Konzepte Grenze und Identität auf tun. Sie versuchte jedoch, eine konzeptionelle Reflexion dieses umfangreichen Diskurses, der den Rahmen des wissenschaftlichen Interesses weit überschreitet, zu leisten. Sie zog so nicht nur eine Bilanz einer der markanten Strömungen der gegenwärtigen Kultur- und Sozialwissenschaften, sondern war gewissermaßen auch eine Reaktion auf die ambivalenten Inszenierungen der Problematik in der zeitgenössischen Kunst, in der Populärkultur und in dem gesamten gesellschaftlichen Diskurs. Auf der einen Seite wird heute der Verlust der Identität als Defekt inszeniert, als etwas Bedrohliches, was das „Lesen“ der Gesellschaft und die Orientierung in ihr verkompliziert. Zugleich wird auf der anderen Seite die Angst vor der Identität als etwas Bindendem artikuliert, womit die Gesellschaft auf Einzelne einen Disziplinierungsdruck ausübt und sie vielfach gegen ihren Willen stigmatisiert. Der Diskurs oszilliert somit zwischen der Akzeptanz der Identität als einer unerlässlichen sozial-kognitiven Kategorie und ihrer Ablehnung als Instrument, das homogenisierende und zweckmäßige Fiktionen produziert, die die Heterogenität der Gesellschaft vergewaltigen. Dies kann als ein Signal verstanden werden für die Feststellung, dass auf dem Feld der Identitäten *anything goes*. Es bleibt die Frage, ob und in welchem Maße man sich von dieser Entwicklung beunruhigen lassen sollte. Der Archäologie identitätsbildender und identitätszersetzender Prozesse in der Geschichte liefert die Historiographie nicht nur konkrete historische Erkenntnisse, sondern zeigt zugleich auch die Dynamik dieser Prozesse und damit auch die Relativität dieser Krisen.

Übersetzt von Nina Lohmann

Sociální aspekty demografického vývoje

EDUARD MAUR

Vzájemné souvislosti populačního a sociálního vývoje je možno nahlížet ze dvou úhlů. Jednak lze sledovat problém sociální podmíněnosti demografického chování, respektive demografického režimu, demografických struktur a procesů, jednak zkoumat problém sociálních důsledků populačního vývoje. Pro větší názornost si uveďme jako příklad z prvního problémového okruhu dopad sociálních změn spojených s modernizací (např. industriali-

EDUARD MAUR: Social Aspects of Demographic Development

In the first part of this study, the author draws attention to several new trends in contemporary historical demography, which respond to the shift of contemporary historiography from structural approaches and statistical methods, such as the gathering and use of extensive national databases and the application of relevant statistical techniques during their analysis, when the borderline between social history and historic demography becomes blurred to a significant degree. At the same time it draws attention to problems hindering a similar approach in the Czech Republic. It considers the study of smaller samples of the population to offer better prospects, as the qualitative analysis can also be utilised. With regard to the extensive range of problems associated with the interrelation of social and demographic development, some very important issues have been overlooked by historical demographers (for example, the social consequences of migrations, the impact of tightening serfs' conditions on migrations and differentiated demographic behaviour of various social groups). The author maintains that it would be beneficial, when studying family, to use, amongst other things, extensive and valuable factual data on the working class family collected before 1989 and now unjustly neglected.

Key words: the Czech Lands, historical demography, the relation between population and social processes, demographical databases, the study of family

zace a soustředění obyvatelstva do měst nebo podstatné oslabení významu rodinné malovýroby a současně přebírání řady funkcí rodiny jinými subjekty, rozšíření vzdělanosti, stejně jako např. zlepšení zdravotní péče) na tzv. demografický přechod či demografickou revoluci, tj. na přechod k novému, intenzivnímu typu reprodukce obyvatelstva s nízkou úrovní porodnosti i úmrtnosti a k nové věkové struktuře obyvatelstva s nižším podílem dětské složky a rostoucím podílem osob v poprodukčním věku v populaci v průběhu 19. a 20. století. Druhý úhel pohledu pak můžeme doložit na problému zpětného sociálního dopadu demografického přechodu v 19. a 20. století např. na emancipaci žen, na životní úroveň dělnictva nebo na budování sociálního státu ve vyspělých evropských zemích po druhé světové válce, ale v delším časovém horizontu i na zpochybnění jedné z jeho důležitých složek, tj. únosnosti dosaženého sociálního zabezpečení ve stáří.¹

Řešení základního problému naznačeného v názvu našeho příspěvku ovšem vyžaduje především jasné vymezení pojmu „sociální“, potažmo „sociální dějiny“. Pojem „společnost“ v posledních desetiletích ztratil své ústřední postavení v pojmosloví historické vědy a jeho místo zaujímá ve stále větší míře pojem „kultura“.² S tím pak souvisí i rostoucí metodologický vliv kulturní antropologie v historické vědě, respektive stále výraznější postavení historické antropologie. Tento teoretický posun s sebou nese i skutečnost, že někteří autoři pouze mechanicky nahrazují u týchž jevů přívlastek sociální či společenský pojmem kulturní, aniž by však bylo zřejmé, v čem vidí rozdíl nebo nutnost takové pojmoslovné substituce. V každém případě se hranice mezi „sociálním“ a „kulturním“ dosti rozvolnily. Diskuse sledující jasné vymezení pojmu sociální dějiny v současné etapě naší historiografie se proto jeví být nanejvýš potřebná.³ V tomto příspěvku není dostatečný prostor k tomu, abychom řešili zmíněný problém v plném rozsahu, nicméně chtěl bych upozornit na to, jak na současný vývoj historiografického myšlení reaguje současná historická demografie jinde.

1 Rozsáhlou literaturu k těmto otázkám shrnuje např. Josef EHMER, *Bevölkerungsgeschichte und historische Demographie, 1800–2000*, München 2004 (Enzyklopädie deutscher Geschichte 71). Viz též Massimo LIVI BACCI, *Popolace v evropské historii*, Praha 2003, s. 154–198.

2 K tomu viz blíže např. Gert DRESSL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien 1996, s. 62–69; Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002, s. 91–110.

3 První krok v tomto směru představoval seminář Kulturní historie: východiska a možnosti, pořádaný Výzkumným centrem pro dějiny vědy v Praze 20. března 2001. Referáty jsou publikovány in: Magdaléna POKORNÁ (ed.), *Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000–2001* (= Práce z dějin vědy, 3), Praha 2002, s. 105–137.

Historická antropologie se od sedmdesátých let minulého století postupně konstituovala ve zřetelném negativním vymezení vůči strukturální historiografii, tak jak ji reprezentovaly zejména škola *Annales* ve Francii nebo *historische Sozialwissenschaft* v Německu, přičemž podrobila kritice mimo jiné její snahu o hledání obecnějších zákonitostí historického vývoje a její výrazný akcent na kvantifikaci sociálních struktur a procesů. Historická demografie se naproti tomu konstituovala jako nedílná součást strukturálně pojatého historického výzkumu a opírala se od samého počátku přednostně o statistickou metodu. Právě demografický výzkum, vycházející z kvantitativního zpracování seriální evidence, byl spolu s vývojem cen a mezd nejdůležitější složkou kvantitativních výzkumů školy *Annales*.⁴ U dnešních historiků ovšem statistické postupy nejsou příliš v oblibě. Jsou kritizovány nejen pro svou malou čtenářskou přitažlivost, ale také a především za to, že zjednodušují a zplošňují pohled na historickou realitu, že se v nich člověk mění v anonymního jedince, posunovaného na šachovnici dějin obecnými zákonitostmi, jehož způsob vnímání skutečnosti a reakce na ni může být případ od případu velmi odlišný, aniž by to bylo ze statistických průměrů patrné, že se ztrácí jeho individualita stejně jako svoboda jeho jednání atd. Tato kritika má jistě své nemalé oprávnění. Na druhé straně je ovšem nutno vidět i fakt, že v případech, kdy se historičtí antropologové snaží kontextualizovat výsledky svého bádání a tím omezit voluntaristickou interpretaci zkoumaných fakt, se namnoze opírají právě o výsledky starších strukturálních výzkumů, jež byly z největší části založeny na statistické metodě, a v některých případech i přebírají „tvrdá“ statistická data publikovaná historickými demografy. Nikdo například nebude pochybovat, že historici rodiny se neobejdou bez takových údajů, jako je věk při prvním sňatku, četnost druhých a dalších sňatků vdovců a vdov, úroveň kojenecké úmrtnosti, procento nemanželských dětí a předmanželských počtů nebo hodnota naděje na dožití. Podobně jsou demografické, v zásadě kvantitativní údaje užitečné pro studium životních cyklů a neobejdou se bez nich ani antropologické výzkumy jiných témat, například dějin žen, dějin těla nebo dějin smrti. Historicko-demografický výzkum v tradičním pojetí si tedy i nadále uchovává v rámci historické vědy nemalý význam a zejména tam, kde dosud chybějí základní poznatky o vývoji populace, jakých bylo dosaženo při studiu jiných zemí, se neobejdeme bez jeho dalšího pěstování a rozvíjení.

4 Jako příklad je možno uvést René BAEHREL, *Une croissance: La Basse Provence rurale (fin du XVI^e siècle – 1989)*, Paris 1961, 21980; Pierre GOUBERT, *Beuvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730: contribution à l'histoire sociale de la France du XVII^e siècle*, Paris 1982; Jean-Pierre BARDET, *Rouen aux XVII^e et XVIII^e siècles: les mutation d'un espace social*, I–II, Paris 1983.

Současná historická demografie si je přitom vědoma, že kritika jejích dosavadních postupů nepostrádá svou logiku, a snaží se hledat nové cesty a nové postupy, kterými by obohatila to, co přinesl starší výzkum. V zásadě lze říci, že v současné historické demografii lze sledovat několik tendencí, navzájem dosti protichůdných. Na jedné straně je to prohlubování kvantitativního studia budováním rozsáhlých databází a používáním stále sofistikovanějších statistických výpočtů. Takové databáze známe zejména ze severní Ameriky (USA, Kanada), ale i z některých evropských zemí, Austrálie nebo Nového Zélandu.⁵ Zmíněné databáze, jejichž vznik je nemyslitelný bez velkorysého financování státními i soukromými institucemi, pokrývají zejména období 19. a 20. století, kde pro jejich tvorbu pramenná základna nabízí největší možnosti. Jejich tvůrci se snaží soustředit pokud možno všechny relevantní údaje o každém jednotlivci v daném vzorku populace, především ze sčítání lidu (včetně jeho přípravných materiálů), ale také z matrik a z dalších pramenů fiskální, policejní a jiné provenience, umožňující kombinovat nejrůznější ukazatele směrem, který kdysi u nás nazvala Pavla Horská sociálně diferencní historickou demografií.⁶ Historická demografie a sociální dějiny při tomto způsobu výzkumu do značné míry vlastně splývají. Jako příklad je možno uvést současný britský pilotní projekt Victorian Panel Study, vedený Kevinem Schürerem z univerzity v Essexu, který má zachytit na poměrně rozsáhlém vzorku v maximální možné míře populaci Spojeného království v období 1851–1901, a to primárně na základě sčítacích operátů desetiletých sčítání, ale také matrik, registrace pohřbů, adresářů, závětí, voličských seznamů, pozemkových knih, registrů daně z nemovitosti, daňových přiznání, odhadů výnosů, výnosu desátků, kriminálních statistik, statistik vzdělání, materiálů církevní a zdravotní správy atd. Grandiózní a u nás sotva představitelný projekt, na němž se začalo pracovat v roce 2009, si podle odhadu vyžádá náklady jedenácti milionů liber, prozatím pro něj byl uvolněn jeden milion. Je to přitom jen jeden z mnoha projektů obdobného charakteru, které jsou v současné době v chodu, i když ne vždy tak rozsáhlých. Jako další z nich je možno představit kanadský projekt BALSAC, na němž se pracuje na Quebecké univerzitě v Chicoutimi od roku 1972. Výsledkem je banka informatizovaných matričních údajů, umožňující automatickou rekonstrukci rodin i genealogií a následně pak studovat

5 Srov. Kevin SCHÜRER, *Creating a Nationally Representative Individual and Household Sample for Great Britain, 1851–1901 – The Victorian Panel Study*, 2. část, *Historical Social Research/Historische Sozialforschung* 32, č. 120, 2007, s. 211–331 a recenzi této i dalších prací od Tomáše WEISERA, *Historická demografie* 33, č. 1–2, 2009, s. 205–216.

6 Pavla HORSKÁ, *K otázce sociálně diferencní historické demografie*, *ČSČH* 19, 1971, s. 263–269.

např. otázky geografické nebo sociální mobility aj. Obsahuje všechny údaje z matrik pro celou provincii Quebec od počátku 19. století do roku 1940, představující celkem 4,5 miliónu zápisů; v současné době se pokračuje zpracováním období 1941–1950.⁷

Databáze tohoto typu mají podle představ svých autorů poskytnout základnu pro kvantitativní studia, tedy pro zjištění statistických ukazatelů, které mají povahu anonymních čísel. Studie, které z nich vycházejí, jsou založeny na velmi sofistikovaných statistických postupech, podstatně složitějších než ty, které byly uplatňovány ve starších studiích z historické demografie. Již při přípravě zmíněných projektů i v jejich průběhu je nutno řešit celou řadu speciálních problémů z informatiky, jakými je třeba způsob propojení údajů jednotlivých pramenů týkajících se jedné osoby, jednotná socioprofesionální taxonomie⁸ apod. Vyžadují nezbytně úzkou spolupráci historiků, demografů, sociologů, antropologů, informatiků i představitelů dalších vědních oborů. Naskýtá se otázka, do jaké míry by bylo možno rozvinout podobné úsilí u nás, v naší historické demografii, aby naše země nevypadly z mezinárodních srovnání, která jsou na základě zmíněných výzkumů podnikána.

Dnes je po mém soudu tento směr rozvoje historicko-demografického bádání u nás dost obtížně myslitelný. Především je značně nejisté, zda by se našly finanční prostředky na tak velkoryse koncipované projekty. A pokud by se našly, i tak hrozí nemalé nebezpečí, že projekty nebudou dovedeny do konce, protože předpokládají dlouhodobý výzkum, rozhodně delší, než jsou běžné lhůty vymezené pro plnění grantů udílených v České republice. Za takových podmínek ovšem může nastat situace, že i v případě zahájení projektu jeho dokončení ztroskotá na tom, že po několika letech projekt ztratí

7 Srov. Marc TREMBLAY – Hélène VÉZINA, *Caractéristiques de la fratrie d'origine et mobilité socioprofessionnelle intergénérationnelle (Saguenay-Lac-Saint-Jean, 1840–1970)*, *Annales de démographie historique*, 2008, č. 1, s. 75–88. O paralelně probíhajícím projektu vycházejícím ze sčítacích operátů informuje Tomáš WEISER, *Zpráva o „Canadian Families Project“ (CPF)*, *Historická demografie* 34, 2010, č. 2, s. 235–235.

8 V současnosti existují dva protikladné přístupy k této problematice. Na jedné straně jsou autoři usilující o vytvoření jednotné nomenklatury, umožňující mj. mezinárodní srovnání i srovnání v čase (Bouchard, Pouyez, Van Leeuwen, Maas), jiní autoři naopak dávají přednost specifické mřížce vázané na popisované oblasti v dané době. Druhý postup brání vnášení hledisek charakteristických pro určitou konkrétní situaci do jiných kultur, ovšem znemožňuje komparaci. Blíže viz Michel ORIS, *Reproduction différentielle et dynamiques sociales*, *Annales de démographie historique*, 2008, č. 1, s. 5–14. Srov. i recenzi T. WEISERA uvedenou zde v pozn. 5, s. 213–214, nebo TÝŽ, *Stratifikační modely v německé Historische Sozialforschung*, *Historie/Historica*, *Acta Universitatis Ostraviensis* 215, 2004, č. 11, s. 163–204.

finanční podporu. Že je toto nebezpečí reálné, ukazuje osud známého francouzského projektu „3000 rodin“, řízeného J. Dupâquierem. Projekt byl zaměřen na studium sociální a geografické mobility v 19. a 20. století a jeho základním pramenem byla civilní evidence přirozené měny. Databáze sledovala mužské potomky všech (celkem 7500) manželství uzavřených ve Francii v letech 1803–1832 mezi osobami, jejichž jména začínala na písmena TRA. Výsledky prvé etapy, zaměřené na 19. století a publikované v roce 1992 ve sborníku *La société française au XIX^e siècle*,⁹ podstatně prohloubily dosavadní znalosti demografů a sociálních historiků v otázkách sňatečnosti, profesní mobility, ženské práce, geografické mobility mladých lidí, imigrace včetně vzniku smíšených manželství, osudů nemanželských dětí a svobodných matek, diferenční reprodukce rodin i sociálních trajektorií. Nicméně roku 1994 byl projekt v důsledku zlovolné intervence u nejvyšších míst zastaven jako neproduktivní.¹⁰

Kromě jistě nemalých potíží při získávání prostředků a nejisté perspektivy dokončení projektu stojí dnes po mém soudu aplikaci tvorby rozsáhlých databází v našich zemích v cestě ještě jedna překážka. Až na nečetné výjimky se totiž historickou demografií u nás nezabývají lidé s původní odbornou přípravou demografa, respektive statistika, ale historikové bez hlubší statistické a informatické přípravy. Pro příslušníky starších generací je tedy užití výše zmíněných postupů v zásadě nereálné, před mladšími se otevírá jako možnost, která by měla být využita, a to co nejdříve, což by ale bylo možné jedině za spolupráce historiků, demografů, statistiků, sociologů a dalších odborníků a neobešlo by se to bez systematické přípravy mladých historiků v těchto oborech. Vzhledem k dosavadnímu zaměření výzkumu a dosaženým výsledkům se jeví po mém soudu jako nejvhodnější potenciální iniciátor podobného výzkumu Ostravská univerzita, přesněji její Centrum pro hospodářské a sociální dějiny, mj. proto, že právě ostravští historičtí demografové a sociální historici se orientují především na 19. a 20. století, pro něž jsou budovány i výše zmíněné databáze. Do jaké míry by však vytváření podobných databází u nás našlo ohlas u pracovníků jiných vědních odvětví (nemluvě o grantových agenturách), zůstává otevřenou otázkou.

Velké datové soubory, které v řadě zemí vznikly nebo vznikají, jsou sice v první řadě míněny jako základna pro hlubší kvantitativní analýzu, nicméně

9 Jacques DUPÂQUIER – Denis KESSLER (eds.), *La société française au XIX^e siècle: tradition, transition, transformation*, Paris 1995.

10 Patrice BOURDELAIS, *L'enquête des 3000 familles: un premier bilan*, *Annales de démographie historique*, 2004, č. 1, s. 5–6; Jacques DUPÂQUIER, *L'enquête des 3000 familles*, tamtéž, s. 7–18.

nabízejí i možnost jak částečně relativizovat výše zmíněnou anonymitu a zploštění lidského chování při použití statistických metod a přiblížit se postupům historické antropologie, respektive čerpat od ní cenné podněty. Existující databáze, zpravidla zpřístupněné na internetu, totiž nabízejí i možnost práce s malými soubory v měřítku jedné či několika obcí, ať už všeho obyvatelstva, nebo vybraných kategorií, případně sledování individuálních trajektorií členů nevelkých souborů. Komparativní studium sledující demografický režim a demografické chování sociálně odlišných oblastí výslovně předvedli např. belgičtí historičtí demografové pro dva malé východobelgické regiony ve druhé polovině 19. století, z nichž první byl agrární, zaostalý, silně religiózní, s tradičním způsobem života, zatímco druhý a třetí byl oblastí mohutně se rozvíjející textilní výroby, silně zasažený liberalismem, socialismem, antiklerikalismem, se silným spolkovým životem, osvětovou činností, vystavený silnému tlaku tisku atd. Hlavním cílem bylo zjistit, do jaké míry se lišil jejich populační vývoj. I v tomto případě bylo využito velmi sofistikovaných statistických postupů, jaké v našich historicko-demografických pracích rozhodně nejsou běžné. Výsledek byl překvapující: Jednotlivé oblasti se od sebe v tempu přijímání nových populačních vzorců příliš nelišily.¹¹ Jinou možnost představují studie sledující vybrané soubory jedinců téže kategorie, například prvorozené nebo druhorozené syny rolníků nikoliv na základě souhrnných statistických údajů, nýbrž prostřednictvím poznání jejich individuálních trajektorií, přitom s širokou kontextualizací jejich osudu, resp. osudové volby každého jedince, tedy blízko k postupům využívaným v současné historické antropologii.

Takovéto studie je ovšem možno opřít nejen o již existující makrodatabáze, ale také vyjít z menších databází vytvářených speciálně za účelem dané práce. Právě v takto koncipovaných studiích mikrohistorického charakteru je možno velmi účelně spojovat kvantitativní analýzu, opřenou o hromadnou evidenci individuálních demografických událostí a sociálních charakteristik s kvalitativní analýzou vycházející například ze soudních spisů a protokolů,¹² ale i preskriptivní literatury, literatury z oborů medicíny, práva, etnografických sběrů, žurnalistiky, případně (pro mladší období) z deníků, vzpomínek a korespondence, ale i ze zápisů pozemkových knih,

11 Muriel NEVEN – Michel ORIS, *Contrôle religieux, contrôle sociale: la fécondité dans l'Est de la Belgique dans la seconde moitié du XIX^e siècle*, *Annales de démographie historique*, 2003, č. 2, s. 5–32; M. ORIS – G. ALTER, *Effets de fratrie*, s. 115–138.

12 Chápání sexuálních otázek ve venkovském prostředí raného novověku zajímavě osvětluje např. Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17. a 18. století*, Praha 2011.

knih testamentů apod. Z dnes již klasických historicko-demografických prací mikrohistorického charakteru lze jmenovat například Sabeanovu nebo Schlumbohmovu analýzu vybraných německých lokalit,¹⁵ máme však k dispozici i zdařilé práce českých autorů a autorek, jako je Josef Grulich, Alice Velková nebo Dana Štefanová.¹⁴ Právě tato cesta se jeví být pro současnou českou historickou demografii jako perspektivní a za daných podmínek schůdnější.

Posun od kvantitativní ke kvalitativní analýze nastoluje otázku využití textové analýzy v současné historické demografii. Analýzy dobových textů vyjadřujících postoje minulých populací k jednotlivým otázkám sociální a demografické situace existují odedávna, ovšem dlouho vznikaly bez výraznějšího metodologického instrumentáře. V poslední době se situace změnila několika zdařilými pokusy navázat na podněty lingvistického obratu, zejména v pracích Jany Ratajové a Lucie Štorchové.¹⁵ Část historiků dnes přitom zdůrazňuje, že diskursivní praktiky či jednotlivé promluvy mají bezprostřední performativní úlohu, a tudíž i zásadní formativní vliv na demografické chování lidí, proti čemuž jiní počítají s relativně autonomní sociální (a tedy i demografickou) praxí, aniž by ovšem formativní působení diskursivních praktik popírali. Historická demografie proto stojí především před úkolem recipovat výsledky textových analýz a pokusit se na jejich základě pochopit a vysvětlit demografické chování lidí, kteří byli vystaveni závažným diskursivním změnám. Tento obor ale může a musí být také určitým korektivem těchto interpretačních tendencí, a to tím, že s nimi bude konfrontovat svá ‚tvrdá‘ data.¹⁶ Podobně to ostatně kdysi učinil už Josef Janáček v případě

15 Jürgen SCHLUMBOHM, *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in protoindustrieller Zeit, 1650–1860*, Göttingen 1994; David WAREN SABEAN, *Property, Produktion and Family in Neckarshausen, 1700–1870*, Cambridge 1990.

14 Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16.–18. století*, České Budějovice 2008; Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a v první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009; Dana ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1750*, Wien-München 2009.

15 Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ (eds.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 2008; TYTÉŽ, *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*, Praha 2009; TYTÉŽ, *Zádná ženská člověk není. Polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století*, Praha 2010.

16 Těmto otázkám se věnoval podrobně příspěvek Jana Horského určený pro historicko-demografickou sekci sjezdu, který bude publikován na jiném místě.

dějin žen,¹⁷ když porovnal dobový diskurs s dobovou sociální praxí.“ Po těchto několika obecných úvahách bych se chtěl vrátit k oběma problémům, které byly připomenuty na začátku jako dvě stránky téže mince, tj. k sociálním aspektům demografického vývoje. Nechci unavovat detailním výčtem toho, co by se mělo nebo mohlo dělat, snad bych jen načrtl několik důležitých problémů, k nimž by se podle mne mohlo bádání v budoucnu orientovat.

Nejdříve tedy k sociálním důsledkům demografických procesů a jevů. V naší historiografii raného novověku dosud byly studovány jen některé. Především zaujaly důsledky populačního růstu pro sociální diferenciaci venkovského obyvatelstva českých zemí v raném novověku. V této věci má dnes historiografie v základních obrysech jasno.¹⁸ Méně probádané jsou např. problémy sociálních aspektů raně novověkých migrací, stejně jako migrací v průběhu 19. a 20. století.¹⁹ Například migrace do měst v raném novověku, stejně jako ve středověku, byly u nás až dosud studovány především z hlediska geografického a etnického původu imigrantů, zejména plnoprávných měšťanů, tudíž vzhledem k svému dopadu na etnickou, případně náboženskou skladbu našich měst.²⁰ Jen okrajově byla studována migrace čeledi, tovaryšů, učňů a jen výjimečně si autoři kladli otázku, do jaké míry se stávaly migrace nástrojem sociální mobility. Nevíme, pro kolik z těch jedinců, kteří se přistěhovali z venkova, znamenal příchod do města počátek dalšího sociálního vzestupu, kolika z nich se naopak jejich naděje nevyplnily a čekalo je spíše živoření v nejnižších vrstvách městské společnosti. Německou literaturu k analogické problematice v pozdním středověku i novověku záslužně shrnul Martin Nodl,²¹ ovšem k samotnému zpracování problematiky

17 Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha ¹1976, ²1987, ³1996.

18 Základní literaturu shrnují Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung im frühneuzeitlichen Böhmen aus mikro- und makrohistorischer Sicht*, in: *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*, eds. Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer, Wien-München 2002, s. 101–110.

19 Základní shrnutí a hodnocení literatury k dějinám migrací v českých zemích i některé nové pohledy přináší sborník Eduard MAUR – Josef GRULICH (eds.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Praha 2008 (= *Historická demografie* 30, Suplement).

20 Starší literaturu shrnují Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*, Praha 2006, a Eva SEMOTANOVÁ, *Knihy měšťanských práv – významný pramen předstatistického období (příspěvek ke studiu přistěhovalectví do měst pražských v letech 1618–1770)*, *Historická demografie* 10, 1986, s. 73–115.

21 Martin NODL, *Sociální aspekty pozdně středověkého městského přistěhovalectví*, Praha 2006; TÝŽ, *Raně novověké městské migrace, perspektivy, tendence a metodické*

na základě českého materiálu přistoupil jen pro středověká města, zatímco zpracování stejné problematiky pro raný novověk zůstává nesplněným úkolem naší historiografie.²²

Nedostatečně je dosud objasněn i jiný zásadní problém migračního studia, totiž dopad utužení poddanských poměrů v 17.–18. století na konkrétní podobu geografické mobility poddaných, na její možnosti, typy, rozsah i důsledky. Existuje sice celá řada dílčích studií, zejména ke sňatkové migraci, avšak chybí dosud shrnutí jejich celkového přínosu. Některé dílčí otázky přitom zůstávají prozkoumány stále nedostatečně, například sezónní migrace, a to nejen v raném novověku, ale i v 19. a 20. století. Obecně pak lze říci, že studium migrací u nás – na rozdíl od zahraniční literatury – věnuje jen velmi malou pozornost teoretickým otázkám migračních pohybů.

Jedním z vážných problémů, který dosud u nás byl zkoumán nedostatečně, jsou specifika demografického chování jednotlivých sociálních skupin. Vzhledem k tomu, že reprodukční proces až do nástupu tzv. druhého demografického přechodu ve druhé polovině 20. století probíhal téměř výlučně v rodině, znamená to, že současně s tímto studiem je třeba zároveň rozvíjet sociálně diferencní studium rodiny. V tomto směru existují značné rozdíly mezi dosavadním stupněm poznání demografie jednotlivých skupin obyvatelstva. Naše historiografie po roce 1989 například velmi intenzívně studovala šlechtickou rodinu, avšak právě demografické otázky zůstávaly stranou jejího zájmu. Vzhledem k tomu, že základní změna demografického chování, k níž došlo zejména v průběhu 19. a 20. století (tzv. demografický přechod), se v zárodečné podobě začala prosazovat v západní Evropě, zejména v nekatolickém a osvícenskými idejemi silně zasaženém prostředí šlechty a měšťanských elit,²³ bylo by jistě potřebné zjistit, jak tomu bylo v přísně katolických Čechách. Prozatím však o této otázce nevíme nic, stejně jako o tom, v jakém věku se uzavíraly sňatky šlechticů, kolik z ovdovělých osob uzavíralo další sňatek, jaká byla úmrtnost příslušníků šlechty, a to ve srovnání s jinými stavy. Podobně značně nedostatečně jsme v tomto směru informováni o měšťanské rodině v raném novověku, nejlépe prozatím

podněty německého bádání 70. až 90. let, Folia Historica Bohemica, 1997, č. 18, s. 289–304.

22 Zajímavou sondu dokládající funkci přistěhovalectví z malého městečka do královského města jako prostředek k dosažení sociálního vzestupu publikoval nedávno Karel WASKA, *Migrace úterských obyvatel do Plzně*, in: Musa pedestris. Sborník ke stému čtyřicátému výročí městského archivu v Plzni a šedesátým narozeninám Jaroslava Douši, uspořádal Adam Skála, [Ústí nad Labem] 2010, s. 120–136.

23 Příslušnou literaturu k této otázce shrnuje J. P. BARDET – J. DUPÂQUIER, *Histoire*, II, s. 113–115.

známe rodinu vesnickou.²⁴ I zde však zůstávají některé otázky, otevřenou otázkou je např. stále například demografický režim protoindustriálních oblastí a jeho vliv na jejich rychlý populační růst.

Studium rodiny a domácnosti přitom je významným předpokladem pro pochopení populačního vývoje nejen v raném novověku, ale i v 19. a 20. století. Pro toto období sice máme řadu dílčích studií a mikrohistoricky založených monografií,²⁵ ale i pro ně chybí celozemská syntéza, která by výrazně přihlédla k sociálně-diferenčním aspektům populačního vývoje v jeho celku. Při jejím vzniku by přitom mohlo být využito mj. i neprávem zapomínaných bohatých výsledků studia dělnické rodiny konaných před rokem 1989. Ty sice byly před oficiálními místy zaštiťovány silně ideologizovanými schémata, odrazujícími namnoze současné autory, avšak přitom současně přinášely velmi cenná fakta (např. o dělnickém bydlení, životních podmínkách dělnických rodin ad.),²⁶ s nimiž by bylo účelné seznámit i zahraniční vědeckou veřejnost, neboť jde o otázky, které jsou i jinde intenzivně zkoumány. Vedle tradičních otázek je ale třeba klást i nové otázky, které naše historiografie ponechává dosud stranou. Jejich prostřednictvím by bylo možno dosavadní studium podstatně prohloubit.²⁷

Závěrem je tedy možno shrnout: O řadě zajímavých otázek vztahu sociálního a populačního vývoje sice u nás vyšly cenné studie i mikrohistoricky založené monografie, avšak rejstřík problémů, které tyto práce řešily, zůstává dosti omezený a řada otázek, které si zahraniční historická demografie klade, stejně jako řada zajímavých metodických postupů, kterých při tom využívá, zůstává stranou zájmu našich autorů. Navíc převažující lokální sondy jsou i teritoriálně a sociálně rozloženy značně nerovnoměrně,

24 Přehled dosavadního českého bádání podává Eduard MAUR, *Dějiny rodiny v české historiografii*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2/2006, Praha 2010, s. 9–22, nebo nejnověji Alice VELKOVÁ, *Household Formation in Bohemia 1700–1850: Inheritance Practice and Family Strategy*, ČČH 109, 2011, s. 328–343.

25 Viz např. Martin JEMELKA, *Na kolonii. Život v hornické kolonii Šalamoun v Moravské Ostravě do začátku socialistické industrializace*, Ostrava 2007, nebo Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Proměny životního stylu rodin a domácností vítkovické židovské minority v etapě vytváření industriální společnosti na Ostravsku (1869–1930)*, Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity 155, 1995, č. 3, s. 45–59.

26 Srov. tituly uvedené in: E. MAUR, *Dějiny rodiny*, s. 13.

27 Pokud je mi známo, dosud nikdo si například u nás nepoložil a statistickými metodami systematicky neřešil otázku, jak početnost sourozenců a jejich pořadí, respektive dědické nároky ovlivňovaly geografickou a sociální mobilitu dětí v rodinách z různých sociálních vrstev (srov. M. TREMBLAY – H. VÉZINA, *Caractéristique*, s. 84), „dědičnost“ povolání v jednotlivých typech zaměstnání a podobné otázky, běžně řešené v zahraničí.

v důsledku čehož dosud není možno vztah obou procesů řešit komplexněji. Vzhledem k nevelkému počtu odborníků, kteří se u nás na historickou demografii zaměřují, je to sice pochopitelné, avšak nemělo by to znamenat rezignaci na další pokrok v rozvíjení oboru a na plodný dialog se světovou historickou demografií.

Soziale Aspekte der demographischen Entwicklung

EDUARD MAUR

Die wechselseitigen Zusammenhänge zwischen Bevölkerungs- und Sozialentwicklung können aus zwei Blickwinkeln betrachtet werden: Zum einen kann das Problem der sozialen Bedingtheit des demographischen Verhaltens bzw. des demographischen Regimes, der demographischen Strukturen und Prozesse untersucht werden, zum anderen das Problem der sozialen Folgen der Populationsentwicklung. Zur Veranschaulichung seien als Beispiel aus dem ersten Problemkreis die Auswirkungen der mit der Modernisierung verbundenen sozialen Veränderungen (etwa die Industrialisierung und die Konzentration der Bevölkerung in den Städten oder der wesentliche Bedeutungsverlust der familiären Kleinproduktion und zugleich die Übernahme vieler Funktionen der Familie durch andere Subjekte, die Ausweitung der Bildung ebenso wie z. B. die Verbesserung der Gesundheitspflege) auf den sog. demographischen Übergang bzw. die demographische Revolution genannt. Gemeint ist damit der Übergang zu einem neuen, intensiven Typ der Bevölkerungsreproduktion mit einem niedrigen Niveau der Geburten- und Sterberate sowie zu einer neuen Altersstruktur der Bevölkerung mit einem geringeren Anteil der Kinder und einem steigenden Anteil von Personen nach dem reproduktionsfähigen Alter im Laufe des 19. und 20. Jahrhunderts.

Den zweiten Aspekt können wir dann an dem Problem der sozialen Auswirkung des demographischen Übergangs im 19. und 20. Jahrhundert z. B.

auf die Emanzipation der Frauen, auf das Lebensniveau der Arbeiterschaft oder auf den Aufbau des Sozialstaates in den entwickelten europäischen Ländern nach dem Zweiten Weltkrieg, in einem längeren zeitlichen Horizont aber auch an der Infragestellung einer seiner wichtigen Komponenten, nämlich der Tragfähigkeit der erreichten sozialen Sicherung im Alter, nachweisen.¹

Die Lösung des im Titel angedeuteten Grundproblems verlangt jedoch vor allem eine klare Definition des Begriffs „sozial“, um nicht zu sagen der „Sozialgeschichte“. Der Begriff „Gesellschaft“ hat in den vergangenen Jahrzehnten in der Terminologie der Geschichtswissenschaft seine zentrale Stellung eingebüßt – in immer größerem Maße nimmt diesen Platz nun der Begriff der „Kultur“ ein.² Damit verbunden ist ein wachsender methodologischer Einfluss der Kulturanthropologie in der Geschichtswissenschaft bzw. eine immer stärkere Stellung der Historischen Anthropologie. Diese theoretische Verschiebung bringt es mit sich, dass einige Autoren bei denselben Phänomenen lediglich mechanisch die Bezeichnungen „sozial“ oder „Gesellschaft“ durch den Begriff „Kultur“ ersetzen, ohne dass jedoch deutlich wäre, worin sie einen Unterschied oder die Notwendigkeit für eine terminologische Substitution erkennen. Auf jeden Fall haben sich die Grenzen zwischen „Sozial-“ und „Kultur-“ deutlich gelockert. Eine Diskussion, die eine klare Abgrenzung des Begriffs Sozialgeschichte in der gegenwärtigen Etappe unserer Historiographie verfolgte, erscheint daher höchst notwendig.³ In diesem Beitrag gibt es zwar nicht genügend Raum, um das genannte Problem im ganzen Umfange zu lösen; dennoch möchte ich aufzeigen, wie andernorts die zeitgenössische Historische Demographie auf die gegenwärtige Entwicklung des historiographischen Denkens reagiert.

Die Historische Anthropologie konstituierte sich seit den siebziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts schrittweise in einer deutlichen

1 Die umfangreiche Literatur zu diesen Fragen fasst zum Beispiel Josef EHMER, *Bevölkerungsgeschichte und historische Demographie, 1800–2000*, München 2004 (Enzyklopädie deutscher Geschichte 71) zusammen. Siehe auch Massimo LIVI BACCI, *Europa und seine Menschen, eine Bevölkerungsgeschichte*, S. 165–212.

2 Vgl. dazu näher z. B. Gert DRESSL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien 1996, S. 62–69; Georg G. IGGERS, *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert. Ein kritischer Überblick im internationalen Zusammenhang*, 2. Aufl., Göttingen, S. 51–73.

3 Einen ersten Schritt in diese Richtung stellte das Seminar „Kulturgeschichte: Ausgangspunkte und Möglichkeiten“ dar, das am 20. März 2001 von dem Forschungszentrum für Wissenschaftsgeschichte in Prag ausgerichtet wurde. Die Referate wurden publiziert in: Magdaléna POKORNÁ (Hrsg.), *Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000–2001* (= Práce z dějin vědy, 3) [Die Seminare des Forschungszentrums für Wissenschaftsgeschichte der Jahre 2000–2001 (= Arbeiten zur Wissenschaftsgeschichte, 3], Praha 2002, S. 105–137.

negativen Abgrenzung gegenüber der Strukturgeschichte, wie sie die Schule *Annales* in Frankreich oder die Historische Sozialwissenschaft in Deutschland repräsentierten. Kritisch bewertete sie unter anderem deren Bemühen um die Suche nach einer allgemeineren Gesetzmäßigkeit der historischen Entwicklung sowie ihre ausgeprägte Betonung der Quantifizierung sozialer Strukturen und Prozesse.

Die Historische Demographie konstituierte sich dagegen als integraler Bestandteil einer strukturell verstandenen historischen Forschung und stützte sich von Anfang an vorwiegend auf die statistische Methode. Gerade die demographische Forschung, die auf der quantitativen Bearbeitung serieller Quellen basiert, war zusammen mit der Preis- und Lohnentwicklung der wichtigste Bestandteil der quantitativen Forschungen der Schule *Annales*.⁴

Bei den heutigen Historikern sind statistische Verfahren allerdings nicht allzu beliebt. Sie werden nicht nur wegen ihrer geringen Attraktivität für den Leser kritisiert, sondern auch und vor allem dafür, dass sie den Blick auf die historische Realität vereinfachten und verflachten, dass der Mensch sich in ihnen in ein anonymes Individuum verwandele, das auf dem Schachbrett der Geschichte durch allgemeine Gesetzmäßigkeiten verschoben werde, dessen Betrachtungsweise der Realität und Reaktion auf sie von Fall zu Fall jedoch sehr unterschiedlich sein könne, ohne dass dies aus den statistischen Durchschnittswerten hervorginge, dass sich seine Individualität ebenso wie seine Handlungsfreiheit verlöre usw. Diese Kritik hat sicher eine nicht geringe Berechtigung. Auf der anderen Seite darf jedoch die Tatsache nicht übersehen werden, dass in denjenigen Fällen, in denen sich die Historischen Anthropologen um eine Kontextualisierung ihrer Forschungsergebnisse und damit um eine Begrenzung der voluntaristischen Interpretation der untersuchten Fakten bemühen, sie sich vielfach gerade auf die Ergebnisse der älteren Strukturforschung stützen, die sich zum größten Teil auf die statistische Methode gründete, und in einigen Fällen auch „harte“ statistische Daten, die von Historischen Demographen publiziert wurden, übernehmen.

Niemand wird etwa bezweifeln, dass Familienhistoriker auf solche Angaben wie etwa das Alter bei der ersten Heirat, die Häufigkeit der zweiten und weiterer Ehen der Witwen und Witwer, das Niveau der Säuglingssterblichkeit, den Prozentsatz unehelicher Kinder und vorehelicher Empfängnisse oder den Wert der Lebenserwartung angewiesen sind. In ähnlicher

4 Als Beispiele können angeführt werden: René BAEHREL, *Une croissance: La Basse Provence rurale (fin du XVI^e siècle – 1989)*, Paris 1961, 21980; Pierre GOUBERT, *Beuvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730: contribution à l'histoire sociale de la France du XVII^e siècle*, Paris 1982; Jean-Pierre BARDET, *Rouen aux XVII^e et XVIII^e siècles: les mutations d'un espace social*, I-II, Paris 1983.

Weise sind demographische, also im Grunde quantitative Angaben hilfreich für das Studium von Lebenszyklen, und auch die anthropologischen Forschungen zu anderen Themen, wie etwa zu der Geschichte der Frauen, des Körpers oder des Todes, kommen ohne sie nicht aus. Die historisch-demographische Forschung in ihrem traditionellen Verständnis ist im Rahmen der Geschichtswissenschaft also auch weiterhin von nicht geringer Bedeutung. Insbesondere dort, wo bisher grundlegende Erkenntnisse über die Populationsentwicklung fehlen, wie sie für andere Länder bereits vorliegen, kommen wir nicht umhin, sie weiter zu betreiben und zu entfalten.

Die gegenwärtige Historische Demographie ist sich dabei bewusst, dass die Kritik an ihren bisherigen Vorgehensweisen nicht einer gewissen Logik entbehrt, und sie bemüht sich darum, neue Wege und neue Vorgehensweisen zu finden, mit denen sie die Ergebnisse der älteren Forschung bereichern würde. Im Grunde kann man sagen, dass sich in der aktuellen Historischen Demographie einige Tendenzen beobachten lassen, die ziemlich gegenläufig sind.

Auf der einen Seite handelt es sich um die Vertiefung der quantitativen Forschung durch die Erstellung umfangreicher Datenbanken und die Anwendung immer anspruchsvollerer statistischer Berechnungen. Solche Datenbanken kennen wir vor allem aus Nordamerika (USA, Kanada), aber auch aus einigen europäischen Ländern, Australien oder Neuseeland.⁵ Diese Datenbanken, deren Entstehung ohne eine großzügige Finanzierung durch staatliche oder private Institutionen undenkbar wäre, decken insbesondere den Zeitraum des 19. und 20. Jahrhunderts ab, wo es für sie die größte Quellenbasis gibt. Ihre Erschaffer bemühen sich darum, möglichst alle relevanten Angaben über jeden Einzelnen in einer gegebenen Stichprobe der Bevölkerung zusammenzutragen, vor allem aus den Volkszählungen (einschließlich ihrer vorbereitenden Materialien), aber auch aus den Matrikeln und weiteren Quellen fiskalischer, polizeilicher und anderer Provenienz. Diese ermöglichen es, die verschiedensten Indikatoren in eine Richtung zu kombinieren, die bei uns Pavla Horská einmal als sozial differenzierte Historische Demographie bezeichnete.⁶

5 Vgl. Kevin SCHÜRER, *Creating a Nationally Representative Individual and Household Sample for Great Britain, 1851–1901 – The Victorian Panel Study*, 2. Teil, HSR/HSF 52, Nr. 120, 2007, S. 211–351 sowie die Rezension dieser und weiterer Arbeiten von Tomáš WEISER, *Historická demografie [Historische Demographie]* 33, Nr. 1–2, 2009, S. 205–216.

6 Pavla HORSKÁ, *K otázce sociálně diferencní historické demografie [Zur Frage einer sozial differenzierten Historischen Demographie]*, *Československý časopis historický* 19, 1971, S. 263–269.

Bis zu einem gewissen Grade verschmelzen Historische Demographie und Sozialgeschichte bei dieser Art der Forschung. Als Beispiel kann das gegenwärtige britische Pilotprojekt Victorian Panel Study angeführt werden, das von Kevin Schürer von der University of Essex geleitet wird. Dieses soll auf Basis einer relativ umfangreichen Stichprobe in einem größtmöglichen Maße die Bevölkerung des Vereinigten Königreiches im Zeitraum 1851–1901 erfassen, und das primär auf Basis der Fragebögen der zehnjährigen Volkszählungen, aber auch der Matrikel, Beerdigungsverzeichnisse, Adressbücher, Testamente, Wählerverzeichnisse, Grundbücher, Grundsteuerregister, Steuererklärungen, Ertragsschätzungen, Erträge aus dem Zehnten, Kriminalstatistiken, Bildungsstatistiken, Kirchenmaterialien, Gesundheitsverwaltung usw. Dieses grandiose und bei uns kaum vorstellbare Projekt, das im Jahre 2009 begonnen wurde, benötigt schätzungsweise Aufwendungen in Höhe von elf Millionen Pfund – bisher ist eine Million bewilligt worden. Dabei ist dies nur eins von vielen Projekten ähnlichen Charakters, die zurzeit im Gange sind, wenn auch nicht immer in einem solchen Umfang.

Als weiteres Projekt aus dieser Reihe kann das kanadische Projekt BALSAC vorgestellt werden, an dem seit dem Jahre 1972 an der Universität in Chicoutimi in der Provinz Québec gearbeitet wird. Das Ergebnis ist eine Datenbank von informatisierten Matrikel-Angaben, die eine automatische Familienrekonstruktion und Genealogie und daran anschließend zum Beispiel u. a. die Untersuchung von Fragen der geographischen oder sozialen Mobilität ermöglicht. Sie enthält alle Angaben aus den Matrikeln für die gesamte Provinz Québec seit dem Anfang des 19. Jahrhunderts bis zum Jahre 1940, insgesamt 4,5 Millionen Einträge; gegenwärtig wird der Zeitraum 1941–1950 bearbeitet.⁷

Datenbanken eines solchen Typs sollen nach den Vorstellungen ihrer Autoren eine Basis für quantitative Studien bieten, also für die Ermittlung statistischer Indikatoren, die den Charakter anonymer Zahlen haben. Die Studien, die daraus hervorgehen, basieren auf sehr anspruchsvollen statistischen Verfahren, die wesentlich komplizierter sind als diejenigen, die bisher in älteren Studien der Historischen Demographie angewandt wurden. Schon bei der Vorbereitung der erwähnten Projekte wie auch in ihrem

7 Vgl. Marc TREMBLAY – Hélène VÉZINA, *Caractéristiques de la fratrie d'origine et mobilité socioprofessionnelle intergénérationnelle (Saguenay-Lac-Saint-Jean, 1840–1970)*, *Annales de démographie historique*, 2008, Nr. 1, S. 73–88. Über ein parallel laufendes Projekt, das sich auf Zensus-Fragebögen stützt, informiert Tomáš WEISER, *Zpráva o « Canadian Families Project » (CPF)* [Bericht über das „Canadian Families Project“ (CPF)], *Historická demografie* 34, 2010, Nr. 2, S. 233–235.

Verlaufe muss eine ganze Reihe spezieller Probleme aus dem Bereich der Informatik gelöst werden, wie etwa die Art der Verknüpfung von Angaben verschiedener Quellen, die eine einzelne Person betreffen, eine einheitliche sozioprofessionelle Taxonomie⁸ usw. Unerlässlich hierfür ist eine enge Zusammenarbeit von Historikern, Demographen, Soziologen, Anthropologen, Informatikern und Vertretern weiterer Fachrichtungen. Es stellt sich die Frage, in welchem Maße ähnliche Anstrengungen bei uns entfaltet werden können, in unserer Historischen Demographie, damit unser Land nicht aus den internationalen Vergleichsstudien herausfällt, die auf Basis der erwähnten Forschungen durchgeführt werden.

Heute ist meines Erachtens diese Entwicklungsrichtung der historisch-demographischen Forschung bei uns nur sehr schwer vorstellbar. Vor allem ist sehr unsicher, ob Finanzmittel für solch großzügig konzipierte Projekte aufgetrieben werden könnten. Und falls ja, so droht dennoch die nicht geringe Gefahr, dass die Projekte nicht bis zum Ende geführt werden, da sie eine langfristige Forschung voraussetzen – jedenfalls eine längere, als die gängigen Fristen für den Abschluss der in der Tschechischen Republik erteilten Projekte vorsehen. Unter solchen Umständen kann natürlich die Situation eintreten, dass, auch wenn ein solches Projekt in Angriff genommen würde, seine Beendigung daran scheitert, dass es nach einigen Jahren die finanzielle Unterstützung verliert.

Dass diese Gefahr real ist, zeigt das Schicksal des bekannten französischen Projektes „3000 Familien“, das von J. Dupâquier geleitet wurde. Das Projekt beschäftigte sich mit der Untersuchung der sozialen und geographischen Mobilität im 19. und 20. Jahrhundert, wobei seine Hauptquelle die amtliche Evidenz der natürlichen Bevölkerungsbewegung war. Die Datenbank erschloss die männlichen Nachkommen aller Ehen (insgesamt 7500), die in Frankreich in den Jahren 1803–1832 zwischen Personen

8 Gegenwärtig existieren zwei gegensätzliche Zugänge zu dieser Problematik. Auf der einen Seite gibt es Autoren, die die Schaffung einer einheitlichen Nomenklatur anstreben, die u. a. einen internationalen Vergleich und auch einen Vergleich in der Zeit ermöglichte (Bouchard, Pouyez, Van Leeuwen, Maas). Andere Autoren bevorzugen hingegen ein bestimmtes Raster, das an untersuchte Gebiete in einer gegebenen Zeit gebunden ist. Das zweite Verfahren verhindert die Übertragung von Faktoren, die charakteristisch für eine bestimmte, konkrete Situation sind, in eine andere Kultur, ermöglicht allerdings keine Komparation. Vgl. näher dazu Michel ORIS, *Reproduction différentielle et dynamiques sociales*, *Annales de démographie historique*, 2008, Nr. 1, S. 5–14. Vgl. auch die Rezension von T. WEISER (s. Anm. 2), S. 213–214, oder DERS., *Stratifikční modely v německé Historické Sociální výzkum* [Stratifizierungsmodelle in der deutschen Historischen Sozialforschung], *Historie/Historica, Acta Universitatis Ostraviensis* 215, 2004, Nr. 11, S. 163–204.

geschlossen wurden, deren Namen mit den Buchstaben TRA begannen. Die Ergebnisse dieser ersten Phase zum 19. Jahrhundert, die im Jahre 1992 in dem Band *La société française au XIX^e siècle* veröffentlicht wurden,⁹ brachten eine wesentliche Vertiefung der bisherigen Erkenntnisse der Demographen und Sozialhistoriker in den Fragen der Nuptialität, der beruflichen Mobilität, der Frauenarbeit, der geographischen Mobilität junger Menschen, der Immigration einschließlich des Zustandekommens gemischter Ehen, der Schicksale der unehelichen Kinder und ledigen Mütter, der differenziellen Reproduktion und der sozialen Trajektorien. Nichtsdestotrotz wurde das Projekt 1994 in Konsequenz einer böswilligen Intervention bei den höchsten Stellen als unproduktiv eingestellt.¹⁰

Außer den sicher nicht geringen Schwierigkeiten bei der Beschaffung der Mittel und einer unsicheren Perspektive in Bezug auf die Beendigung des Projektes steht heutzutage meines Erachtens der realen Schaffung einer umfangreichen Datenbank in unserem Land noch ein weiteres Hindernis im Wege. Bis auf einige wenige Ausnahmen beschäftigen sich bei uns nämlich nicht ausgebildete Demographen oder Statistiker mit der Historischen Demographie, sondern Historiker ohne größere statistische und informatische Vorbildung. Für die Angehörigen der älteren Generationen ist also die Anwendung der oben erwähnten Verfahren im Grunde unrealistisch; den Jüngeren hingegen eröffnet sie sich als Möglichkeit, die genutzt werden sollte, und das so bald wie möglich. Dies wäre aber nur durch eine Zusammenarbeit von Historikern, Demographen, Statistikern, Soziologen und weiteren Fachleuten möglich, und käme nicht ohne eine systematische Schulung der jungen Historiker in diesen Fächern aus.

Hinsichtlich der bisherigen Forschungsrichtung und der erreichten Ergebnisse erscheint mir als geeignetster potenzieller Initiator eines ähnlichen Projektes die Universität Ostrava/Ostrau, genauer gesagt ihr Zentrum für Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Gerade die Ostrauer Historischen Demographen und Sozialhistoriker beschäftigen sich nämlich vor allem mit dem 19. und 20. Jahrhundert, für die ja auch die oben genannten Datenbanken geschaffen wurden. In welchem Maße bei uns der Aufbau ähnlicher Datenbanken jedoch ein Echo bei den Kollegen anderer Fachbe-

9 Jacques DUPÂQUIER – Denis KESSLER (Hrsg.), *La société française au XIX^e siècle: tradition, transition, transformation*, Paris 1995.

10 Patrice BOURDELAIS, *L'enquête des 3000 familles: un premier bilan*, *Annales de démographie historique*, 2004, Nr. 1, S. 5–6; Jacques DUPÂQUIER, *L'enquête des 3000 familles*, ebenda, S. 7–18.

reiche fände (von den Forschungsförderagenturen ganz zu schweigen), bleibt eine offene Frage.

Die großen Datensätze, die in einer Reihe von Ländern entstanden sind oder entstehen, sind zwar in erster Linie intendiert als Grundlage für eine tiefer gehende quantitative Analyse. Sie bieten aber nichtsdestotrotz auch die Möglichkeit, die bereits erwähnte, durch die Methoden der Statistik verursachte Anonymität und Vereinfachung des menschlichen Verhaltens teilweise zu relativieren und sich den Vorgehensweisen der Historischen Anthropologie anzunähern bzw. aus dieser wertvolle Anregungen zu gewinnen. Die existierenden Datenbanken, die in der Regel über das Internet zugänglich sind, ermöglichen nämlich auch die Arbeit mit kleinen Datensätzen im Maßstab einer oder mehrerer Gemeinden, und zwar entweder für die gesamte Bevölkerung oder nur für ausgewählte Kategorien, sowie gegebenenfalls auch die Untersuchung individueller Trajektorien von Mitgliedern nicht zu großer Gruppen.

Eine komparative Untersuchung, die das demographische Regime und das demographische Verhalten sozial unterschiedlicher Gebiete näher beleuchtete, präsentierten exemplarisch z. B. die belgischen Historischen Demographen für zwei kleine ostbelgische Regionen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Eine von diesen Regionen war agrarisch, rückständig, stark religiös und durch eine traditionelle Lebensweise gekennzeichnet. Bei der zweiten Region hingegen handelte es sich um ein Gebiet mit einer sich massiv entfaltenden Textilherstellung, das stark durch Liberalismus, Sozialismus und Antiklerikalismus beeinflusst, von einem lebendigen Vereinsleben und aufklärerischer Tätigkeit geprägt und dem starken Druck der Presse ausgesetzt war. Das Hauptziel der Untersuchung war es festzustellen, in welchem Maße sich die Bevölkerungsentwicklung beider Regionen unterschied. Auch in diesem Fall wurden sehr differenzierte statistische Verfahren genutzt, die in unseren historisch-demographischen Arbeiten sicher nicht gängig sind. Das Ergebnis war überraschend: Die einzelnen Gebiete unterschieden sich hinsichtlich der Geschwindigkeit bei der Annahme neuer Populationsformeln nicht allzu sehr voneinander.¹¹ Eine andere Möglichkeit stellen Studien dar, die ausgewählte Datensätze von Individuen derselben Kategorie untersuchen, zum Beispiel erstgeborene oder zweitgeborene Söhne von Bauern, und zwar nicht auf der Grundlage zusammenfassender statistischer Angaben, sondern durch die Ermittlung

11 Muriel NEVEN – Michel ORIS, *Contrôle religieux, contrôle sociale: la fécondité dans l'Est de la Belgique dans la seconde moitié du XIX^e siècle*, *Annales de démographie historique*, 2003, Nr. 2, S. 5–32; M. ORIS – G. ALTER, *Effets de fratrie*, S. 115–138.

ihrer individuellen Trajektorien, dabei mit einer breiten Kontextualisierung ihres Schicksals bzw. der Schicksalswahlen jedes Einzelnen – also nah an den in der gegenwärtigen Historischen Anthropologie genutzten Verfahren.

Solche Studien können sich jedoch nicht nur auf bereits existierende Datenbanken stützen, sondern auch auf Basis kleinerer Datenbanken entstehen, die zu diesem Zweck extra angelegt werden. Gerade in derart konzipierten Studien mikrohistorischen Charakters kann die quantitative Analyse, gestützt auf die Massenevidenz individueller demographischer Angaben und sozialer Charakteristika, sehr zweckdienlich mit einer qualitativen Analyse verbunden werden, die zum Beispiel auf Gerichtsakten und -protokollen,¹² aber auch auf der präskriptiven Literatur, der Literatur aus dem Bereich der Medizin, des Rechts, auf ethnographischen Sammlungen, der Journalistik, (für die jüngere Zeit) gegebenenfalls auch auf Tagebüchern, Erinnerungen und Korrespondenzen oder etwa den Eintragungen der Grundbücher, Testamentsbücher usw. basiert. Von den heute schon klassischen historisch-demographischen Arbeiten mikrohistorischen Charakters können zum Beispiel Sabeans oder Schlumbohms Analysen ausgewählter deutscher Ortschaften genannt werden.¹³ Uns stehen jedoch auch gelungene Arbeiten tschechischer Autorinnen und Autoren zur Verfügung, wie etwa diejenigen von Josef Grulich, Alice Velková oder Dana Štefanová.¹⁴ Gerade dieser Weg erscheint für die gegenwärtige tschechische Historische Demographie aussichtsreich und unter den gegebenen Umständen als gangbarer.

12 Den Zugang zu der sexuellen Problematik im ländlichen Milieu der Frühen Neuzeit erläutert zum Beispiel sehr interessant Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17. a 18. století* [Tolerante Obrigkeit und undisziplinierte Untertanen? Die Grenze der Strafdisciplinierung der Untertanen in der Herrschaft Frauenberg im 17. und 18. Jahrhundert], Praha 2011.

13 Jürgen SCHLUMBOHM, *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in protoindustrieller Zeit, 1650–1860*, Göttingen 1994; David Waren SABEAN, *Property, Production and Family in Neckarhausen, 1700–1870*, Cambridge 1990.

14 Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16.–18. století* [Populationsentwicklung und Lebenszyklus der ländlichen Bevölkerung im Süden Böhmens im 16.–18. Jahrhundert], České Budějovice 2008; Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a v první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Stáhlavy* [Grausame Obrigkeit, arme Untertanen? Die Veränderungen der ländlichen Familie und Gesellschaft im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts am Beispiel der westböhmisches Herrschaft Stahlauf], Praha 2009; Dana ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1750*, Wien-München 2009.

Die Verschiebung von der quantitativen zur qualitativen Analyse wirft die Frage nach der Nutzung der Textanalyse in der gegenwärtigen Historischen Demographie auf. Analysen zeitgenössischer Texte, welche die Einstellungen der vergangenen Populationen zu einzelnen Fragen der sozialen und demographischen Situation artikulieren, existieren seit jeher, allerdings kamen sie lange Zeit ohne ein größeres methodologisches Instrumentarium aus. In der letzten Zeit hat sich diese Situation durch einige gelungene Versuche geändert, an die Erkenntnisse des *linguistic turn* anzuknüpfen, wie vor allem die Arbeiten von Jana Ratajová und Lucie Štorchová zeigen.¹⁵

Ein Teil der Historiker betont dabei heute, dass die diskursiven Praktiken bzw. die einzelnen Diskurse eine unmittelbare performative Aufgabe haben und somit auch einen grundlegenden formativen Einfluss auf das demographische Verhalten der Menschen, wohingegen andere von einer relativen Autonomie der sozialen (und somit auch demographischen) Praxis ausgehen, ohne dass sie jedoch die performative Wirkung der diskursiven Praktiken negierten. Die Historische Demographie steht daher vor allem vor der Aufgabe, die Ergebnisse der Textanalysen zu rezipieren und auf ihrer Grundlage das demographische Verhalten derjenigen Menschen zu verstehen und zu erklären zu versuchen, die den diskursiven Veränderungen ausgesetzt waren. Sie kann und muss aber auch ein bestimmtes Korrektiv dieser interpretativen Tendenzen sein, indem sie sie mit ihren „harten“ Daten konfrontiert,¹⁶ ähnlich wie einst Josef Janáček im Falle der Geschichte der Frauen den zeitgenössischen Diskurs der damaligen sozialen Praxis gegenüberstellte.¹⁷

Nach diesen allgemeinen Überlegungen möchte ich zu den beiden Problem zurückkehren, die eingangs als zwei Seiten derselben Medaille

15 Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ (Hrsg.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku* [Faule Töpfe ohne Köpfe? Diskurse von Jungfräulichkeit und Witwentum in der böhmischen Literatur der Frühen Neuzeit], Praha 2008; DIES., *Žena není přišera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku* [Die Frau ist kein Ungeheuer, sondern das liebste Geschöpf Gottes. Ehediskurse in der böhmischen Literatur der Frühen Neuzeit], Praha 2009; DIES., *Žádná ženská člověk není. Polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století* [Keine Frau ist ein Mensch. Die Polarisierung der Geschlechter in der tschechischsprachigen Literatur der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts], Praha 2010.

16 Diesen Fragen widmete sich ausführlich der Beitrag von Jan Horský für die historisch-demographische Sektion der Tagung, der an anderer Stelle veröffentlicht werden wird.

17 Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance* [Die Frauen der böhmischen Renaissance], Praha ¹1976, ²1987, ³1996.

erwähnt wurden, also zu den sozialen Aspekten der demographischen Entwicklung. Ich möchte den Leser nicht mit einer detaillierten Aufzählung dessen ermüden, was getan werden sollte oder könnte, sondern vielleicht nur einige wichtige Probleme skizzieren, denen sich meiner Ansicht nach die Forschung in Zukunft zuwenden könnte.

Zunächst also zu den sozialen Folgen der demographischen Prozesse und Erscheinungen. In unserer Historiographie der Frühen Neuzeit wurden davon bisher nur einige untersucht. Interesse weckten dabei insbesondere die Folgen des Bevölkerungswachstums für die soziale Differenzierung der ländlichen Bevölkerung der böhmischen Länder in der Frühen Neuzeit. In diesen Dingen hat die Historiographie heute in den grundlegenden Konturen schon Klarheit.¹⁸

Weniger erforscht sind hingegen z. B. die sozialen Aspekte der frühneuzeitlichen Migrationen, ebenso wie der Migrationen im Laufe des 19. und 20. Jahrhunderts.¹⁹ Die Migrationen in die Städte in der Frühen Neuzeit, ebenso wie im Mittelalter, wurden bei uns zum Beispiel bisher hauptsächlich unter dem Gesichtspunkt der geographischen und ethnischen Herkunft der Immigranten, vornehmlich der Vollbürger, untersucht, und zwar hinsichtlich ihrer Auswirkung auf die ethnische, gegebenenfalls konfessionelle Zusammensetzung unserer Städte.²⁰ Nur am Rande wurde die Migration des Gesindes, der Gesellen und Lehrlinge untersucht, und nur ausnahmsweise stellten sich die Autoren die Frage, in welchem Maße die Migrationen zu einem Instrument der sozialen Mobilität wurden. Wir wissen nicht, für wie viele dieser Einzelnen, die vom Lande zuzogen, die Ankunft in der Stadt

18 Die grundlegende Literatur fassen zusammen: Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung im frühneuzeitlichen Böhmen aus mikro- und makrohistorischer Sicht*, in: Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert, hrsg. v. Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer, Wien-München 2002, S. 101–110.

19 Eine grundlegende Zusammenfassung und Bewertung der Literatur zur Geschichte der Migrationen in den böhmischen Ländern sowie einige neue Sichtweisen bringt der Band Eduard MAUR – Josef GRULICH (Hrsg.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku* [Die Geschichte der Migrationen in den böhmischen Ländern in der Neuzeit], Praha 2008 (= Historická demografie 30, Supplement).

20 Die ältere Literatur fassen zusammen Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)* [Die geschlossene Gesellschaft und ihre Feinde. Die Stadt Ostmitteleuropas (1500–1700)], Praha 2006, und Eva SEMOTANOVÁ, *Knihy měšťanských práv – významný pramen předstatistického období (příspěvek ke studiu přistěhovalectví do měst pražských v letech 1618–1770)* [Bürgerbücher – eine bedeutende Quelle der vorstatistischen Zeit (Beitrag zum Studium der Zuwanderer in die Prager Städte in den Jahren 1618–1770)], Historická demografie 10, 1986, S. 73–115.

den Beginn eines weiteren sozialen Aufstiegs bedeutete und für wie viele von ihnen sich im Gegenteil die Hoffnungen nicht erfüllten und sie vielmehr ein kärgliches Leben in den untersten Schichten der städtischen Gesellschaft erwartete. Die deutsche Literatur zu einer analogen Problematik im Spätmittelalter und in der Neuzeit wurde verdienstvoll von Martin Nodl zusammengefasst;²¹ die eigentliche Bearbeitung der Problematik auf Basis des böhmischen Materials nahm er allerdings nur für die mittelalterlichen Städte in Angriff, während die Bearbeitung derselben Problematik für die Frühe Neuzeit weiterhin eine unerfüllte Aufgabe unserer Historiographie bleibt.²²

Ungenügend geklärt ist bisher auch ein anderes grundlegendes Problem der Migrationsforschung, nämlich die Auswirkung der Festigung der Untertanenverhältnisse im 17.–18. Jahrhundert auf die konkrete Form der Mobilität der Untertanen, also auf ihre Möglichkeiten, ihre Typen, ihren Umfang und ihre Folgen. So existiert zwar eine ganze Reihe von Teilstudien, insbesondere zur Heiratsmigration, jedoch fehlt bisher eine Rekapitulation ihres Gesamtertrages. Einige Teilfragen bleiben dabei weiterhin ungenügend erforscht, wie zum Beispiel die saisonale Migration, und das nicht nur in der Frühen Neuzeit, sondern auch im 19. und 20. Jahrhundert. Allgemein kann schließlich konstatiert werden, dass die Migrationsforschung bei uns – im Gegensatz zur ausländischen Literatur – theoretischen Fragen der Migrationsbewegungen nur eine sehr geringe Aufmerksamkeit widmet.

Eines der gravierenden Probleme, das bei uns bisher nur ungenügend untersucht wurde, betrifft die Spezifika des demographischen Verhaltens einzelner sozialer Gruppen. Der Reproduktionsprozess verlief bis zum Eintritt in das Stadium des sog. zweiten demographischen Übergangs in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts fast ausschließlich innerhalb der Familie. Dies bedeutet, dass es notwendig ist, parallel zu der Erforschung der

21 Martin NODL, *Sociální aspekty pozdně středověkého městského přistěhovalectví* [Die sozialen Aspekte der spätmittelalterlichen städtischen Zuwanderung], Praha 2006; DERS., *Raně novověké městské migrace, perspektivy, tendence a metodické podněty německého bádání 70. až 90. let* [Die frühneuzeitlichen städtischen Migrationen – Perspektiven, Tendenzen und methodische Anregungen der deutschen Forschung der 70er bis 90er Jahre], *Folia Historica Bohemica*, 1997, Nr. 18, S. 289–304.

22 Eine interessante Sonde, welche die Funktion der Zuwanderung aus einem kleinen Städtchen in eine königliche Stadt als Mittel des sozialen Aufstiegs belegt, publizierte unlängst Karel WASKA, *Migrace úterských obyvatel do Plzně* [Die Migration der Einwohner von Neumarkt nach Pilsen, in: *Musa pedestris. Sborník ke stému čtyřicátému výročí městského archivu v Plzni a šedesátým narozeninám Jaroslava Douši* [Festschrift zum 140-jährigen Jubiläum des Stadtarchivs in Pilsen und zum sechzigsten Geburtstag von Jaroslav Douša], zusammengestellt von Adam Skála [Ústí nad Labem] 2010, S. 120–136.

Reproduktion auch ein sozial differenzierendes Studium der Familie zu entwickeln. In dieser Hinsicht existieren zwischen den bisherigen Erkenntnisstufen bezüglich der Populationsentwicklung der einzelnen Bevölkerungsgruppen deutliche Unterschiede. Unsere Historiographie hat nach dem Jahre 1989 zum Beispiel ein sehr intensives Studium der Adelsfamilie betrieben, jedoch blieben gerade demographische Fragen abseits ihres Interesses.

In Anbetracht dessen, dass sich die grundlegende Veränderung des demographischen Verhaltens, zu der es insbesondere im Verlaufe des 19. und 20. Jahrhunderts kam (der sog. demographische Übergang), in ihrer Keimform in Westeuropa durchzusetzen begann, vornehmlich im nicht-katholischen und durch aufklärerische Ideen stark durchsetzten Milieu des Adels und der bürgerlichen Eliten,²³ wäre es sicher nützlich herauszufinden, wie es im streng katholischen Böhmen aussah. Vorerst wissen wir darüber allerdings nichts, ebenso wenig wie darüber, in welchem Alter die Heiraten der Adligen geschlossen wurden, wie viele der verwitweten Personen eine weitere Ehe eingingen, wie es um die Mortalität des Adels stand – und das im Vergleich zu den anderen Ständen. Ähnlich ungenügend sind wir diesbezüglich über die bürgerliche Familie in der Frühen Neuzeit informiert, einstweilen am besten kennen wir die dörfliche Familie.²⁴ Auch hier jedoch bleiben weiterhin einige Fragezeichen: Eine offene Frage ist zum Beispiel immer noch das demographische Regime der protoindustriellen Gebiete und sein Einfluss auf deren schnelles Populationswachstum.

Das Studium der Familie und des Haushalts ist dabei eine bedeutende Voraussetzung für das Verständnis der Populationsentwicklung nicht nur in der Frühen Neuzeit, sondern auch im 19. und 20. Jahrhundert. Für diesen Zeitabschnitt liegen uns zwar eine Reihe von Teilstudien und mikrohistorisch angelegten Monographien vor,²⁵ aber auch hier fehlt eine

23 Die entsprechende Literatur zu dieser Frage resümieren J. P. BARDET – J. DUPÂQUIER, *Histoire*, II, S. 115–115.

24 Einen Überblick über die bisherige tschechische Forschung bietet Eduard MAUR, *Dějiny rodiny v české historiografii* [Die Geschichte der Familie in der tschechischen Historiographie], *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 2/2006, Praha 2010, S. 9–22, oder zuletzt Alice VELKOVÁ, *Household Formation in Bohemia 1700–1850: Inheritance Practice and Family Strategy*, *Český časopis historický (ČČH)* 109, 2011, S. 328–343.

25 Siehe z. B. Martin JEMELKA, *Na kolonii. Život v hornické kolonii Šalamoun v Moravské Ostravě do začátku socialistické industrializace* [Auf der Kolonie. Das Leben in der Bergarbeiterkolonie Šalamoun in Mährisch-Ostrau bis zum Beginn der sozialistischen Industrialisierung], Ostrava 2007, oder Lumír DOKOUPIL – Ludmila NE-SLÁDKOVÁ, *Proměny životního stylu rodin a domácností vítkovické židovské minority*

landesübergreifende Synthese, die ausdrücklich die sozial-differenzierenden Aspekte der Populationsentwicklung insgesamt berücksichtigen würde. Für eine solche könnten unter anderem auch die zu Unrecht vergessenen, reichhaltigen Ergebnisse der Untersuchungen der Arbeiterfamilie genutzt werden, die vor dem Jahre 1989 durchgeführt wurden. Diese wurden zwar vor den offiziellen Stellen durch stark ideologisierte Schemata geschützt, die die gegenwärtigen Autoren zuhauf abschrecken. Sie lieferten jedoch zugleich sehr wertvolle Fakten (z. B. zum Arbeiterwohnen, zu den Lebensbedingungen der Arbeiterfamilien usw.),²⁶ die auch der auswärtigen wissenschaftlichen Öffentlichkeit zur Kenntnis gebracht werden sollten, geht es doch um Fragen, die auch anderswo intensiv untersucht werden. Neben den traditionellen Fragen ist es aber notwendig, auch neue Fragen zu stellen, die unsere Historiographie bisher beiseite lässt. Mit ihrer Hilfe wäre es möglich, die bisherige Forschung wesentlich zu vertiefen.²⁷

Zum Schluss können wir also zusammenfassen: Zu einer Reihe von interessanten Fragen hinsichtlich der Beziehung zwischen der Sozial- und der Bevölkerungsentwicklung sind bei uns zwar wertvolle Studien und mikrohistorisch angelegte Monographien erschienen; die Liste der Probleme jedoch, welche diese Arbeiten in Angriff nahmen, bleibt recht begrenzt. Auch bleibt eine Reihe von Fragen, die sich die internationale Historische Demographie stellt, ebenso wie eine Reihe interessanter methodischer Verfahren, derer sie sich dabei bedient, abseits des Interesses unserer Autoren.

Darüber hinaus sind die überwiegend lokalen Sonden auch territorial und sozial deutlich unausgewogen verteilt, mit der Konsequenz, dass es nicht möglich ist, die wechselseitige Beziehung beider Prozesse komplexer zu lösen. In Anbetracht der geringen Anzahl von Fachleuten, die sich bei

v etapě vytváření industriální společnosti na Ostravsku [Die Veränderungen des Lebensstils der Familien und Haushalte der Vítkovicer jüdischen Minorität in der Phase der Herausbildung der industriellen Gesellschaft im Ostrauer Gebiet] (1869–1930), Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity [Schriften der Philosophischen Fakultät der Ostrauer Universität] 155, 1995, Nr. 3, S. 45–59.

26 Vgl. die bei E. MAUR, *Dějiny rodiny*, S. 15 angeführten Titel.

27 Soweit mir bekannt ist, hat sich bei uns bisher niemand die Frage gestellt (und diese mit statistischen Methoden systematisch gelöst), inwiefern die Menge der Geschwister und ihre Reihenfolge bzw. die Erbansprüche die geographische und soziale Mobilität der Kinder aus Familien verschiedener sozialer Schichten (vgl. M. Tremblay – H. VÉZINA, *Caractéristique*, S. 84), die „Vererbbarkeit“ der Profession in den einzelnen Berufsgruppen und andere Fragen, die im Ausland üblicherweise behandelt werden, beeinflusst haben.

uns mit der Historischen Demographie beschäftigen, ist das zwar verständlich; jedoch sollte dies nicht den Verzicht auf einen weiteren Fortschritt bei der Entfaltung des Faches und auf einen fruchtbaren Dialog mit der internationalen Historischen Demographie bedeuten.

Übersetzt von Nina Lohmann

Problematika mnichovské dohody a jejích politických reflexí v zrcadle komunistického tisku na příkladu Rudého práva 1948–1989

JAROSLAV ŠEBEK

JAROSLAV ŠEBEK: The Subject of the Munich Agreement and its Political Reflections as Mirrored in the Communist Press giving the example of *Rudé právo*, 1948–1989

The Munich Agreement represents one of the most fundamental events in modern Czech history. Because of the topic's resonance amongst the public, it also became an important part of propaganda during the ensuing Communist regime. The political instrumentalization of the Munich events was utilised to provide ideological support and justification of both the internal and external political initiatives of Communist power. This study aims to analyse the ways and means of reflection of these historical events in *Rudé právo* as the principal press propaganda organ of the Communist Party of Czechoslovakia. The manner in which the consequences of the Munich Agreement were reported in this daily paper represented one of the ideological constants on which the regime based its legitimacy. Its editorials stereotypically assessed the consequences and causes of the Munich Agreement as evidence of the inability of the non-Communist parties to defend the independence and sovereignty of the state and to justify the alliance with the Soviet Union. Yet, understandably, external circumstances changed throughout the forty year existence of Communist supremacy during which constant reminders of 1938 Munich were invoked. The culmination of these propaganda efforts is particularly evident in the 1950s and in the first half of the 1960s. However, the year 1968 is another important milestone, when, after the August invasion, *Rudé právo* attempted to restore the positive image of the Soviet Union through the pro-regime interpretations of the Munich trauma. Following the conclusion of the December 1973 Agreement between the Czechoslovak Socialist Republic and the Federal Republic of Germany, which also addressed the disputed issues concerning the interpretation of the Munich Agreement, propaganda aspects did somewhat retreat into the background and *Rudé právo* and other Communist mass media devoted themselves primarily to the historical contexts of this event, although intentional reflections on the Munich of 1938 continued to be used for propaganda purposes, also.

Key words: Communism, the Munich Agreement, Czech-German relations, Czechoslovakia

Mezi zásadní události moderní české historie, spojené navíc s magickou osmičkou v letopočtu, patří události kolem mnichovské dohody na podzim 1938.¹ Jen málokterý dějinný zlom u nás dokáže ještě po letech spolehlivě vyvolat tolik protichůdných debat jako právě konec prvorepublikové demokratické státnosti.² Je to jistě dáno hlubokým traumatem, které kapitulace vyvolala. Česká společnost se s ní musela vyrovnat v podstatě ze dne na den, a navíc ve chvíli vzednutí nebývalé vlny vlastenectví a připravenosti bránit svou zemi před očekávanou vojenskou agresí ze strany nacistického Německa, jež se manifestačně projevila v rámci všeobecné mobilizace.³

Kolem tragického vyústění dvacetiletí československé samostatnosti pochopitelně vzniklo mnoho výkladů, snažících se najít a pojmenovat viníka této katastrofy.⁴ Hledání interpretačních klíčů k objasnění mnichovské tragédie je navíc procesem, který není ukončen ani dnes, na počátku třetího tisíciletí. Masivní politická instrumentalizace mnichovských událostí doprovázela zejména jejich kolektivní připomínání v době existence komunistické vlády. Tehdejší reflexe událostí z podzimu 1938 tedy nevypovídá ani tolik o reálném příběhu pádu prvorepublikové státnosti, jako spíše o charakteru komunistického režimu, o jeho prioritách a vývoji v rámci vnitřní i zahraniční politiky, ale také o snahách o ovládnutí minulosti. Ty představovaly svéráznou kombinaci prvků kontinuity a diskontinuity, vzpomínky i zapomínání, resp. potlačení či vytěsnění.⁵

Cílené připomínání mnichovské tragédie se stalo navíc jednou z ústředních konstant propagandy komunistické moci už po jejím etablování v roce 1948. Ta se snažila i prostřednictvím „ovládnutí“ historických vzpomínek

-
- 1 Dodnes citovanou, svým způsobem „klasickou“ prací je Boris ČELOVSKÝ, *Das Münchener Abkommen von 1938*, Stuttgart 1958. Aktuální bilanci problematiky srov. Jan NĚMEČEK (ed.), *Mnichovská dohoda. Cesta k destrukci demokracie v Evropě*, Praha 2004, a Václav HOUŽVIČKA, *Návraty sudetské otázky*, Praha 2005, s. 193–243.
 - 2 Přehled interpretačních modelů a historiografických přístupů podal Hans LEMBERG, „München 1938“ und die langfristigen Folgen für das Verhältnis zwischen Tschechen und Deutschen, in: Jörg Hoensch – Dušan Kováč (ed.), *Das Scheitern der Verständigung. Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik 1918–1938*, Essen 1994, s. 147–162.
 - 3 Stanislav KOKOŠKA, *Mnichov a česká společnost*, in: J. Němeček (ed.), *Mnichovská dohoda*, s. 41–55.
 - 4 Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš, Československo a Mnichov: reality a mýty okolo osudového rozhodování z konce září 1938*, in: J. Němeček (ed.), *Mnichovská dohoda*, s. 14–40.
 - 5 Miroslav KUNŠTÁT, *Poválečné obrazy minulosti u prvních tří komunistických prezidentů*, in: Christoph Cornelißen – Roman Holec – Jiří Pešek (Eds.), *Diktatura-válka-vyhnání. Kultura vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*, Ústí nad Labem 2007, s. 141.

pochopitelně docílit podpory svých cílů a dosáhnout ve vztahu k otázce „Mnichova 1938“ širokého společenského konsensu, což bylo zřetelné zejména v období tzv. normalizace, kdy se společnost musela vyrovnávat také s šokem ze sovětské vojenské okupace 21. srpna 1968.⁶ Politická instrumentalizace moderní historie, včetně mnichovských událostí, sloužila pro ideologickou podporu a zdůvodnění jak vnitropolitických, tak zahraničně-politických kroků komunistické moci. Ve vnitropolitické rovině se komunisté snažili podepřít svou legitimitu vedoucí role ve společnosti a zároveň utvrzovat obyvatelstvo v její správnosti a také v nemožnosti vrátit se v politice do předmnichovských dob.⁷ V zahraniční politice bylo mnichovské téma používáno ke zdůvodnění spojenectví se Sovětským svazem a zahrnovalo i možnost formulačního vymezování se vůči kapitalistickému bloku.

Veřejnost byla v době existence komunistického režimu s otázkou Mnichova neustále konfrontována a tím se jí dostala hluboko do podvědomí a byla tak právě v rámci diskusí kolem „Mnichova 1938“ i náchylnější k manipulativnímu využívání ze strany propagandy československé i dalších států tzv. socialistického tábora. Fragmentárně byly ze vzpomínání na Mnichov 1938 vyzdvíženy pouze ty části, které bylo možné využít ke zdůvodnění politických zájmů komunistické strany, které však byly neustále prezentovány jako obecný národní zájem celé společnosti. Po celou dobu existence čtyřiceti let tak můžeme vysledovat vytvoření schémat o zradě československých a západních politiků a naproti tomu ochotě Sovětského svazu pomoci bez předchozích podmínek, přičemž tato skutečnost byla doprovázena mobilizací nejširších lidových mas v hnutí na obranu republiky, v jejímž čele stanula komunistická elita, která později uchopila moc v únoru 1948 a tím zabránila opakování všech možných budoucích „Mnichovů“. Komunistická moc se tedy snažila instrumentalizovat v případě recepce Mnichova 1938 nejen minulost, ale chtěla si vytvořit také nástroj pro utváření budoucnosti. Vzpomínky na tragiku Mnichova a jeho následky i odůvodnění změny politických poměrů byly komunistickou propagandou zachovávané nejen pro generaci, která byla těmito událostmi přímo zasažena a postižena, ale také jako součást obecnější dějinné paměti celého národa.⁸

6 Vladimír HANDL – Miroslav KUNŠTÁT, *Mittleuropa in der Aussenpolitik der Tschechischen Republik*, in: Gernot Heiss – Kateřina Králová – Jiří Pešek – Oliver Rathkolb (Hgg.), *Tschechien und Österreich nach dem Ende des Kalten Krieges. Auf getrennten Wegen ins neue Europa*, Ústí nad Labem 2009, s. 287–304, zde s. 288.

7 Eduard NIŽŇANSKÝ, *Mnichovská dohoda v povojnové komunistické propagandě (1949–1989)*, in: Christoph Buchheim – Edita Ivaničková – Kristina Kaiserová – Volker Zimmermann (Eds.), *Československo a dva německé státy*, Ústí nad Labem 2011, s. 253.

8 K obecnějším otázkám vzpomínkového prostoru Aleida ASSMANN, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 2006.

Témat, která jsou s propagandistickým využitím mnichovského traumatu spojena, je bezpochyby mnoho. Svou detailnější analýzu by si zasloužila z hlediska představené kvintesence třídního pohledu na dějiny dvoudílná monumentálně koncipovaná filmová freska „Dny zrady“, která byla uvedena do kin v době vrcholících jednání o normalizaci diplomatických vztahů mezi Spolkovou republikou Německo a ČSSR na začátku jara 1973. Recenze v Rudém právu také v zásadě místo uměleckého rozměru vyzdvihovala především překroucené pojetí snímku v duchu stranického pojetí dějin.⁹ Film se sice tvářil jako hraný dokument, opírající se o autentické dokumenty, ale v podstatě se jednalo o ideologickou recepci problematiky, podle níž byl Mnichov výsledkem zrady Západu a zrady domácí buržoazie a glorifikoval roli Sovětského svazu a politiky KSČ.

Pro svůj příspěvek jsem si zvolil především připomínání výročí Mnichova 1938 optikou ústředního nástroje tiskové propagandy, kterým bylo Rudé právo. Současně si však všímám také širšího kontextu proměn pohledu na interpretace mnichovské dohody vzhledem k politickému vývoji v Československu z vnitropolitického i mezinárodněpolitického hlediska.

Hned první kulaté výročí spadalo do období krátce po komunistickém zvratu v roce 1948. Tehdejší výklady vytvořily první kontury obrazu Mnichova, který se pak s menšími obměnami udržoval po celou dobu komunistické vlády. Základní tezí byla otázka, zdali se vykonalo dost pro to, aby bylo zabráněno novým Mnichovům v jakékoli formě a podobě. Recepce okolností vzniku mnichovské dohody tehdy nebyla chápána jen jako prosté historické výročí, ale nesla v sobě výraznou politickou dimenzi. Podle komentáře Rudého práva totiž „při každém vážnějším rozhodování československého vlastence, dělnické třídy, národa se ptáme, zda naše rozhodování dostatečnou měrou respektuje mnichovské poučení“.¹⁰

Tisk samozřejmě rezignoval na hlubší analýzy příčin, půdorys interpretační konstrukce byl naskicován velice jednoduše. Jako hlavní příčinu generuje Rudé právo zájmy světových imperialistů a vůdčí roli domácí buržoazie v národě, která by byla „zhoubou svobody a demokracie“. Jako obranný mechanismus před zopakováním mnichovského traumatu pak doporučuje nejužší spojení se Sovětským svazem, jednotu a vůdčí roli dělnické třídy ve státním životě. Ten, kdo nerespektuje tyto skutečnosti, pak „připravuje nová utrpení našim národům, páše velezradu“.¹¹ Pevnou

9 K uvedení filmu srov. Jan KLIMENT, *Zrada buržoazie*, Rudé právo 53, č. 77, 31. 3. 1973, s. 5.

10 *Po deseti letech*, Rudé právo 28, č. 229, 30. 9. 1948, s. 1.

11 *Tamtéž*.

součástí propagandistické role Mnichova bylo odůvodnění vedoucí úlohy KSČ jako předvoje dělnické třídy, která ve vedení státu substituovala zrádnou buržoazii, a opora ve spojenectví se Sovětským svazem, které bylo podporováno jeho ochotou nás podpořit v době krize na podzim 1938.

Vzhledem k výrazné roli, jakou hrály USA v poválečné politice, ani nepřekvapí, že „zájmy amerických imperialistů“ byly hledány již v Mnichově. Samozřejmě, že v tiskové propagandě v průběhu padesátých let byla velice kriticky pojednávána role Edvarda Beneše a všech vůdčích tzv. buržoazně-demokratických elit první republiky. Mnichov se zejména v padesátých letech stal také logicky objektem zájmu komunistické historiografie, jejíž výsledky měly dodávat podpůrné argumenty tehdejší propagandě i diplomacii. Stejně jako v komunistickém tisku, tak i v historiografických reflexích dominovaly teze o zradě domácí buržoazie a Západu a o dohodě s Hitlerem, která byla zaměřena proti SSSR.

V roce 1958, při dvacetiletí od podepsání mnichovské dohody, byla připravena nejvyššími stranickými orgány rozsáhlá propagandistická ofenzíva, která však v sobě nesla i velmi silný politický a diplomatický rozměr. Ve vztahu k SRN je důležité, že se československá strana (ovšem až tři roky po SSSR) odhodlala 1. července 1958 k nabídce předsedy vlády Viliama Širokého západoněmeckému kancléři Konradu Adenauerovi na navázání diplomatických vztahů.¹² Tato snaha byla dána jak politickými, tak ale zejména ekonomickými hledisky. Nicméně mimo jiné kvůli diplomatickým stykům s NDR, podmínkám ohledně „podvratné“ činnosti Sudetoněmeckého krajanského sdružení a trvání na neplatnosti mnichovské dohody z československé strany tato iniciativa ztroskotala.¹⁵ Bylo to dáno i pozvolnými změnami mezinárodní situace, která byla dána snahou sovětského bloku hledat možnosti koexistence se Západem. V Rudém právu se tak články k tématu mnichovské dohody nesly na přelomu padesátých a šedesátých let v duchu odsouzení mnichovanství jako fenoménu mezinárodních vztahů.

Velké pozornosti se dostalo především přímo dvacátému výročí Mnichova. K této příležitosti inscenoval pražský městský výbor KSČ a městský výbor Národní fronty velké manifestační shromáždění v pražské Lucerně. Rétorika projevů byla zaměřena proti Spolkové republice Německo. S hlavní

12 Magda GREGEROVÁ, *Vývoj československo-západoněmeckých vztahů v letech 1949–1961 – národní zájmy versus socialistický internacionalismus*, Acta Universitatis Carolinae (dále AUC) – Studia Territoria, sv. VI, 2004, s. 105–151.

13 K problému potlačeného vyrovnání se Sudetoněmeckého krajanského sdružení s fenoménem Mnichova srov. Eva HAHNOVÁ – Hans Henning HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002, s. 36–41.

řečí zde vystoupil ideologický tajemník ÚV KSČ Jiří Hendrych. Soustředil se na odsouzení aktuální západoněmecké politiky a vyzbrojování SRN s cílem budování nové žoldněřské armády.¹⁴ Jako protipól vyzdvihl také existenci druhého německého státu, tedy socialistické NDR. V pozitivní rovině bylo také připomenuto, že Sovětský svaz je naším hlavním spojencem. Samozřejmě, že podstatnou součástí tiskové propagandy bylo i kritické vnímání role sudetoněmeckých organizací a již tehdy se otázka Mnichova stává tedy otázkou boje proti západoněmeckému revanšismu, který pro něj reprezentovaly sudetoněmecké organizace a bavorská vláda. Československé ministerstvo zahraničních věcí tak například 23. října 1958 vydalo zvláštní prohlášení k revanšistické propagandě v SRN opět operující s historickým poučením z Mnichova, nově však doplněné zejména o kritiku atomového vyzbrojování. Výročí poskytlo komunistickým propagandistům rovněž možnost negativně se vymezit vůči prvorepublikové demokracii. Podle úvodního článku Rudého práva Mnichov „ukázal v plné nahotě cynismus buržoazie, jejich idejí a zásad (...) plně ukázal bankrot měšťácké demokracie, pomohl (...) rozpoznat sílu i morální převahu socialismu i ubohost a úpadkovost kapitalismu“.¹⁵ Vzhledem k tomu bylo komunistické převzetí moci jediným smysluplným dovršením dějin, které mělo do budoucna zabránit opakování podobných událostí.

Během šedesátých let se začínaly projevovat určité změny v zahraniční politice, které byly motivovány snahami komunistických představitelů zlepšovat, především z ekonomického hlediska, vztahy se západními státy, včetně SRN.¹⁶ V červnu 1963 dal předseda vlády Viliam Široký najevo, že chce zlepšit kontakty s největším západním sousedem, což bylo přijato s velkým zájmem ze strany západoněmeckého ministerstva zahraničí.¹⁷ V létě 1964 začala mezi ČSSR a SRN další série jednání, jejímž cílem bylo

14 *Náš lid nezapomene na poučení Mnichova*, Rudé právo 59, č. 271, 30. 9. 1958, s. 1.

15 *Mnichov varuje!*, Rudé právo 59, č. 271, 30. 9. 1958, s. 1.

16 Srov. Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK – Jaroslav ŠEBEK, *Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, Praha 2011, s. 266.

17 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, B 42, Band 20, IIA5–82.00, Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1962–65, Vermerk zu offiziellen tschechischen Äusserungen zur Frage der Normalisierung der Beziehungen zur Bundesrepublik, Bonn 15. 10. 1963.

18 Přehled literatury k postupnému koncepčnímu otevírání se západoněmecké politiky dialogu s východními sousedy podává Petra MATĚJŮ, *Německá a východní politika CDU/CSU za Erhardovy vlády*, ČČH 109, 2011, s. 488–517. Srov. též Franz EIBL, *Politik der Bewegung – Gerhard Schröder als Außenminister 1961–1966*, München 2001. Pro předchozí období srov. M. GREGEROVÁ, *Vývoj československo-západoněmeckých vztahů v letech 1949–1961*, s. 105–151.

zřízení obchodního zastoupení, které by však nemělo konzulární oddělení.¹⁸ Všechny pokusy o přiblížení ztroskotaly na stanovisku československé vlády, že je mnichovská dohoda neplatná od samého počátku. Průlom nepřinesla ani další nóta spolkové vlády z jara 1966, když 24. března předložila německá vláda československé vládě tzv. mírovou iniciativu, v níž zopakovala dva roky staré stanovisko spolkového kancléře o tom, že vláda SRN nevznáší žádné teritoriální nároky. Níž bylo formulováno i stanovisko k Mnichovu: „Spolková vláda je názoru, že mnichovská dohoda z roku 1938 byla roztrhána Hitlerem a nemá již žádný teritoriální význam. Nevznáší proto, jak už mnohokrát prohlásila, vůči Československu žádné územní nároky; zdůrazňuje, že toto je odpovědné stanovisko německé politiky.“¹⁹ V rovině propagandy se však reflexe fenoménu Mnichova 1938 příliš nemění. Články k výročí měly stále stejný charakter a poukazovaly neustále na neschopnost československé buržoazie ubránit samostatnost a suverenitu svého státu.

Ve zcela jiné atmosféře se odehrávalo připomínání mnichovské dohody v září 1968, tedy nedlouho po sovětské okupaci. K tomu je také třeba dodat, že sověštlí i východoněmečtlí straničtlí a státní představitelé využívali fenoménu Mnichov k dehonestaci reformního křídla KSČ a současně dávali najevo obavy z toho, že reformní kurs otevírá možnost oslabení západních hranic socialistické soustavy. Problémy se však v souvislosti s Mnichovem objevovaly především ve vztazích s NDR. Východoněmečtlý režim dával najevo svou nespokojenost zejména s vývojem událostí již v prvních týdnech po nástupu Dubčeka do čela KSČ v lednu 1968. Tyto animozity se promítlý i do reflexe třicátých let od podepsání mnichovské dohody, kdy východoněmečtlé vedení žádalo novou společnou deklaraci k tomuto účelu, protože se od jara 1968 obávalo, že dochází k oslabování „západní výspy socialismu“ a k „otevírání prostoru německému revanšismu“.²⁰

Československé reformní vedení se totiž snažilo navázat otevřenější vztahy se SRN, což pak dalo podnět k propagandistickým útokům proti

19 Archiv Ministerstva zahraničnlích věcí, Praha, fond Generální sekretariát-tajný (GS-T) 1965–1969, kart. 14, Bulletin ministerstva zahraničnlích věcí č. 297 z 27. 5. 1966. Tyto formulace zazněly jasně již od západoněmečtlého kancléře Erharda na jaře 1964.

20 Stanovisko západoněmečtlých vládních kruhů k problematice mnichovské dohody se však neměnilo ani během Pražského jara. Přestože Sudetoněmečtlé krajanské sdružení usilovalo o zahájení debaty o otázkách mnichovské dohody, bonnská vláda stále opakovala stanovisko z prosince 1966, které prohlásilo mnichovskou dohodu za neplatnou. Stejnou pozici zastávala také po 21. 8. 1968, in: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, B 42, Band 1044, Bonn 9. 9. 1968, odpověď ministerstva zahraničnlí na dotaz poslance Spolkového sněmu za FDP Williama Borma ve věci platnosti mnichovské dohody.

celému procesu politických změn v Československu konce šedesátých let.²¹ Polské a východoněmecké listy od června 1968 kritizovaly ČSSR za kontakty se SRN „na nejvyšší úrovni“, i když podle zprávy britské ambasády v Praze ze 17. července 1968 přehlížely fakt, že československé stanovisko k Mnichovu „se absolutně neměnilo“, zejména kvůli otázce sudetských Němců.

Do přípravy vzpomínek na třicáté výročí mnichovské konference však zásadně zasáhlo obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy. Kvůli srpnové okupaci byla zrušena i mezinárodní vědecká konference, která se měla věnovat historické reflexi mnichovské dohody. Paralely mezi mnichovskou tragédií a srpnovou okupací byly pochopitelně nasnadě a nevyhnuly se ani reflexím v Rudém právu. Komentář na výroční den například na jednu stranu celkem odvážně připomíná brutalitu postupu velmoci vůči malému národu, současně je zde však na straně druhé velebena zahraničně-politická orientace Československa v pounorovém období, která brání novodobým Mnichovům. Připomenuta je rovněž poučka, že strana musí dávat do souladu své zájmy s internacionálními zájmy socialismu. Dosažení souladu mezi vnitřními a mezinárodními zájmy se stalo do určité míry mantrou, která se objevuje také v řadě jiných stranických dokumentů. Tímto způsobem měla být z jejich hlediska do určité míry legitimizována sovětská vojenská intervence a nakonec i následná tzv. normalizace.²²

Odkazování na mnichovskou katastrofu je důležitou součástí propagandistické politiky i nového stranického vedení, které se dostalo k moci v dubnu 1969. Nová mocenská garnitura se snažila využít výkladu mnichovské katastrofy jako možnosti legitimizace své pozice, do nichž se dostala v důsledku vpádu armád Varšavské smlouvy do Československa. Vojenská okupace, iniciovaná naším tehdejším hlavním spojencem, však podrývala i jeden ze sloupů, na němž stály interpretace poučení z Mnichova – tedy spolupráci se Sovětským svazem. Úkol propagandy tedy spočíval v tom, aby formulování role SSSR v interpretacích mnichovské dohody odpovídalo novým politickým požadavkům a cílům. Sovětská moc byla v propagandistické optice nahlížena především jako hlavní garant poválečného uspořádání, které mělo zabránit podobnému vývoji jako ve třicátých letech.²³

21 Po nástupu Husákova normalizačního vedení se československá strana snažila o co nejrychlejší odstranění nedorozumění a navázání opětovného pevného spojení. Z materiálu k jednání mezi premiéry obou zemí však vyplývá, že trvalo dlouhou dobu, než se atmosféra změnila ke „korektnějšímu“ vnímání ČSSR ze strany východoněmeckých soudruhů (srov. AMZV Praha, TO-T, NDR 1965–69, kart. 4, Informační materiál pro setkání předsedů vlád ČSSR a NDR z 26. 6. 1969).

22 *Dějinná poučení*, Rudé právo 49, č. 269, 29. 9. 1968, s. 2.

23 *Nezapomínáme na hanebný mnichovský diktát*, Rudé právo 51, č. 231, 29. 9. 1970, s. 1.

Na vylepšení svého obrazu však mělo eminentní zájem i sovětské vedení. Vpád do Československa mu nepříjemně komplikoval pozici při vyjednávání o uzavření dohod o normalizaci vztahů mezi Východem a Západem. Významně se totiž mění mezinárodně-politický rámec těchto diskusí. Důvodem je změna politické atmosféry v SRN. Vznik společně vládní koalice sociálních demokratů (SPD) a liberálů (FDP) pod vedením Willyho Brandta na podzim roku 1969 znamenal zásadní politickou césuru, vytvářející předpoklady pro diametrální změnu politiky SRN vůči východním sousedům. Brandtova vláda pod heslem východní politiky usilovala o uznání poválečného statu quo jako možnosti pro politický dialog obou mocenských bloků.

Je ale třeba připomenout, že náznaky změn v československo-západoněmeckých vztazích i nahlížení na mnichovskou dohodu bylo možné pozorovat již s nástupem vlády velké koalice křesťanských a sociálních demokratů pod vedením Kurta Georga Kiesingera z CDU, jenž byl jmenován spolkovým kancléřem 1. prosince 1966. O dvanáct dní později Kiesinger ve vládním prohlášení vyslovil politování nad zničením Československa a odsoudil Hitlerovu politiku. Hovořil také o přání smířit se s Polskem, ovšem odmítl se vyslovit pro uznání hranic na Odře a Nise.²⁴ V této vládě zastával Willy Brandt funkci ministra zahraničí. Po vítězství SPD v zářijových volbách zmínil Brandt ve vládním prohlášení, předneseném 28. října 1969, priority zahraniční politiky, směřující k hledání dorozumění s Východem, včetně vstřícného postoje vůči existenci NDR. Ústředními momenty zahraničně-politického programu sociálně-liberální koalice byla témata zajištění míru a bezpečnosti.²⁵ Opozice ho vzápětí tvrdě kritizovala, protože se v prohlášení vyhnul tématu možného znovusjednocení Německa. Vůči Československu Brandt výslovně zmínil, že jeho vláda je ochotna „k dohodám, které by překonaly minulost“.²⁶ V Moskvě byla 12. srpna 1970 podepsána sovětsko-západoněmecká smlouva, která obsahovala v dodatku i prohlášení, že tvoří jeden celek s uvažovanými dalšími smlouvami se státy sovětského bloku, tj. s Polskem, NDR a také s Československem. Leonid Brežněv přitom vyzval Brandta, aby se na Prahu ve věci jednání o vzájemné smlouvě obrátil s tím, že řešena by v ní měla být i otázka mnichovské dohody. Výzvu k zahájení jednání se SRN však jasně dal i československým představitelům.

24 *Vládní prohlášení velké koalice v NSR*, Rudé právo, 14. 12. 1966, s. 5.

25 Klaus STÜWE, *Die Rede des Kanzlers. Regierungserklärungen von Adenauer bis Schröder*, Wiesbaden 2005, s. 296.

26 *Brandt chce spolupráci s NATO a dorozumění s Východem*, Rudé právo 50, č. 254, 29. 10. 1969, s. 5.

Frankfurter Allgemeine Zeitung a Rudé právo pak poté symbolicky k výročí Mnichova 30. září 1970 uveřejnily zprávy o ochotě Československa se SRN zahájit jednání, což bylo signálem jak pro domácí veřejnost, tak pro zahraničí.²⁷ V polovině října 1970 pak skutečně došlo v Praze k prvnímu informativnímu jednání na úrovni vedoucích odborů ministerstev zahraničí J. Altena a Jiřího Götze. Vyměnili si však jen úvodní (ostatně dobře známá) stanoviska obou stran, a to i ve vztahu k Mnichovu. Otázka neplatnosti mnichovské dohody byla primárně zmiňována na všech jednáních, která byla vedena následně mezi oběma delegacemi. Dlouhou dobu však tato jednání přešlapovala na místě, protože obě delegace nechtěly ustoupit ze svých stanovisek ve vztahu k podobě odůznání mnichovské dohody. Nakonec do postoje československé delegace zasáhl vliv Sovětského svazu, který především přispěl ke změkčení nekompromisního stanoviska o neplatnosti dohody od samého počátku (*ex tunc*), na němž ztroskotaly všechny předchozí pokusy normalizovat vztahy mezi ČSSR a SRN.²⁸

Jistým bodem obratu byly výsledky předčasných voleb do Spolkového sněmu v listopadu 1972. Ty byly vyvolány tlakem křesťansko-demokratické opozice na oslabení kancléře Brandta a usilovaly o případný pád jeho vlády. Opětovně v nich však zvítězila SPD a poprvé v historii se dokonce stala i nejsilnější poslaneckou frakcí. První tajemník ÚV KSČ Husák následně při návštěvě východních Čech přednesl v Ústí nad Orlicí 29. listopadu 1972 projev, který byl pozorně vnímán i v západoněmeckých médiích.²⁹ V něm hovořil o tom, že předpokladem úspěšného ukončení jednání o normalizaci vztahů se SRN je jasná distance od „hitlerovské agrese proti československému státu, jejíž součástí byl i mnichovský diktát“.³⁰ Tento rétorický obrat byl vnímán jako deklarovaná vstřícnost československé strany odblokovat další jednání.³¹

27 Rudé právo 51, č. 252, 30. 9. 1970, s. 2.

28 Podle stanoviska SRN mnichovská dohoda platně vznikla a zanikla až dodatečně (*ex nunc*) německým obsazením zbytku českých zemí 15. 3. 1939, kdy Hitler její znění fakticky popřel a smlouvu tedy obrazně řečeno roztrhal.

29 Srov. *Frühling in Prag*, Der Spiegel, Nr. 50, 4. 12. 1972, s. 31.

30 Rudé právo 53, č. 283, 30. 11. 1972, s. 3. Další impulz k hledání konsensu v rámci diplomatických jednání přišel během Chňoupkovy návštěvy v Rumunsku v prosinci 1972, kde zmínil, že vláda netrvá na časovém ohraničení neplatnosti mnichovské dohody. Československo však zároveň požadovalo od spolkové vlády jasnou garanci, že nebude pohlížet na mnichovskou dohodu jako na legální právní akt.

31 Tuto problematiku přehledně pojednává Radko BŘACH, *Die Bedeutung des Prager Vertrags von 1973 für die deutsche Ostpolitik*, in: Hans Lemberg – Jan Křen – Dušan Kováč (edd.), *Im geteilten Europa. Tschechen, Slowaken und Deutsche und ihre Staaten 1948–1989*, Essen 1998, s. 169–191.

Od počátku roku 1973 bylo možno sledovat další signály tlaku ze strany SSSR na Československo, aby ustoupilo z trvání na neplatnosti mnichovské dohody od samého počátku, které se odvíjely jak od politických, ale zvláště od hospodářských zájmů Moskvy. Leonid Brežněv vydal 24. února 1973 po návštěvě Prahy, uskutečněné u příležitosti čtvrtstoletí od komunistického uchopení moci v Československu, spolu s Gustávem Husákem komuniké k otázce mnichovské dohody. To navrhovalo prohlásit ji za „neplatnou a protiprávní“. Prohlášení bylo také interpretováno jako tzv. „Husákův signál“ k pokračování v jednáních. Ministr zahraničí Bohuslav Chňoupek 5. března při návštěvě v Jugoslávii a opět 16. března 1973 ve Svobodném slově zopakoval nově formulovanou československou tezi o prohlášení „mnichovského diktátu“ za neplatný a protiprávní. Pokrok v československo-západoněmeckém jednání uspišila jak chystaná Brežněvova návštěva v Bonnu v květnu 1973, tak i tlak zejména Maďarska a Bulharska, které odkládaly normalizaci diplomatických vztahů se SRN až po dohodě ČSSR.

Veřejnost se výsledek jednání dozvěděla z interview Rudého práva s náměstkem ministra zahraničí Jiřím Götzem 1. června 1973. Výsledek jednání o Mnichovu považovala československá strana za politickou a morální satisfakci, která byla obsažena v preambuli a v prohlášení mnichovské dohody za nulitní v prvním článku smlouvy, i když se tak mělo stát jen pro vzájemné vztahy ČSSR a SRN.⁵² V preambuli bylo totiž uvedeno, že mnichovská dohoda byla národně socialistickým režimem vnucena Československu za hrozby silou.⁵³ Nulita však neměla mít žádné účinky na otázku občanství a nezakládalo československému státu a právníckým osobám nároky na odškodnění.⁵⁴

Ideologické konstanty v recepci mnichovské dohody se však prakticky neměnily, což například dokumentuje projev prezidenta republiky Ludvíka Svobody během setkání s delegací Československého svazu protifašistických bojovníků a odbojářských svazů z dalších socialistických zemí.⁵⁵ Rudé právo se v této době v daleko větší míře věnovalo „domácím“ aspektům, přičemž byla připomínána afinita všech politických stran, včetně nekomunistické levice, k fašismu. V úvahách nad historickým významem události

52 *Úspěšný závěr jednání s NSR*, Rudé právo 53, č. 129, 1. 6. 1973, s. 1.

53 Srov. Dieter BLUMENWITZ, *Der Prager Vertrag*, Bonn 1985, s. 29nn. Srov. Alois MERTES, *Der Prager Vertrag – Teilstück der sowjetischen Westpolitik*, Politische Studien. Sonderheft 1, 1974, s. 39nn.

54 Srov. Tomáš JELÍNEK, *Odškodnění nuceně nasazených. Nucená práce pro německé hospodářství za 2. světové války a cesta k její kompenzaci*, AUC – Studia Territorialia, sv. XI, 2008, s. 223–367.

55 *Nezapomínáme na hanebný mnichovský diktát*, s. 1.

politické krize podzimu 1938 se objevují v sedmdesátých letech především argumentace, že počátky „Mnichova“ jsou spojeny už se vznikem nového státu v roce 1918, tedy s „vládou majetných nad nemajetnými, utlačovateli nad utiskovanými, vykořisťovateli nad vykořisťovanými v mladé Československé republice“.³⁶

Obsáhlý článek od redaktora Rudého práva Karla Douděry, jenž se v ústředním komunistickém deníku dlouhodobě věnoval pojednáním o mnichovských událostech, popisoval v září 1973 také roli nejen tzv. buržoazních stran, komunistického deníku, ale také se věnoval „pravicové“ politice sociální demokracie.³⁷ Výsledek účelového výkladu měl být velice názorný a jednoznačný. Prostřednictvím takových článků se sdělovalo občanům, že komunistická strana je jediná síla, která byla schopná účinně hájit národní zájmy. Na tomto historicky podmíněném základě se snažila dobová propaganda legitimizovat i vládu normalizačního vedení strany a státu. Vzhledem ke snaze po nalezení dohody se západoněmeckou vládou byly akcentovány především otázky, týkající se zrady buržoazie a naproti tomu ochota Sovětského svazu pomoci, kterou v předmnichovském Československu podporovala „pokroková“ část veřejnosti v čele se svou avantgardou v podobě KSČ.

Dne 11. prosince 1973 přicestovali do Prahy kancléř Willy Brandt a ministr zahraničí SRN Walter Scheel. Vzhledem k předchozím kontroverzím, které byly dány odmítnutím československé strany, když byla požádána, aby podpořila západoněmecká stanoviska v řešení problému Západního Berlína, se však jednalo pouze o krátkou návštěvu.³⁸ Ve vydání Rudého práva z 12. prosince 1973, kde jsou informace o podpisu smlouvy v Černínském paláci, však na titulní straně opticky dominovala především zpráva, připomínající 30. výročí podpisu spojenecké smlouvy mezi Československem a Sovětským svazem z 12. prosince 1943, což potvrzoval velký úvodní nápis „Naše spojenectví se Sovětským svazem je nerozborné“. Tehdejší vyjádření se spornému tématu snažilo vyhnout. Federální předseda vlády Lubomír Štrougal v projevu po příletu západoněmecké delegace do Prahy mnichovskou dohodu konkrétně vůbec nezmínil. Ve svém vystoupení na ruzyňském letišti pouze vyzdvihl, že se naskýtá „vzácná příležitost udělat s konečnou platností tečku za minulostí a otevřít novou historickou stránku našich vzá-

36 Jiří SVOBODA, *Podzimní rozjímání*, Rudé právo 54, č. 232, 29. 9. 1973, s. 3.

37 Karel DOUDĚRA, *Komunisté proti Mnichovu*, Rudé právo 54, č. 232, 29. 9. 1973, s. 3. Karel Douděra je také autorem ideologicky pojatého vyličení pozadí zářijové krize 1938 v knize *Jak se rozhoupával zradý zvon*, vydané v roce 1985.

38 *Ostpolitik: „Das wollen wir jetzt so machen“*, Der Spiegel 66, Nr. 50, 10. 12. 1973, s. 20.

jemných vztahů“.³⁹ Charakter jeho řeči prozrazoval, že československá strana měla především zájem na rozvíjení politiky míru a vzájemného porozumění.

V tomto bodě souzněl s názory československé strany i západoněmecký kancléř, který zdůraznil, že sice dnešním krokem „nemůžeme odčinit nic z hrůzy, která se stala, která otevřela propasti mezi našimi národy“, ale dnešní smlouva „má otevřít cestu k novému mírovému sousedství“.⁴⁰ Brandt pak mnichovskou dohodu zmínil v oficiálním přípitku, když prohlásil, že se „podařilo jistým způsobem odstranit těžkou hypotéku mnichovské dohody, neboť jsou respektovány oprávněné úvahy obou stran, že by (...) tento společný základ, na němž lze budovat další rozvoj, neměl být zužován jednostrannou interpretací“.⁴¹

Po podpisu a ratifikaci smlouvy mezi ČSSR a SRN a navázání diplomatických vztahů v roce 1974 se výročí mnichovské dohody stávalo stále více už jen historickým výročím, byť stále velice důležitou součástí propagandistického aparátu. To však neznamená, že nebylo používáno i s aktuálním přesahem. Vzpomínku na Mnichov stále doprovázely politicky manipulované reflexe. Pozoruhodné aktualizace přineslo mimo jiné čtyřicáté výročí Mnichova v roce 1978, kdy byl mnichovský diktát jako produkt imperialistické politiky srovnáván s dojednáním egyptsko-izraelské dohody, která byla za zprostředkovatelské role amerického prezidenta Cartera uzavřena během jednání v Camp Davidu v polovině září 1978.

Paralely s historickou zkušeností byly aplikovány i na aktuální politiku Západu, která byla líčena jako oportunní a neprincipiální, tak, že hájí pouze své parciální zájmy a podporuje růst fašismu: „Mnichov nadmíru jasně ukázal, že jde-li o kapitalistické zájmy, zavrhuje buržoazie překotně vše, co kdysi vepsala na svůj štít – hesla o svobodě a svrchovanosti národů, hesla o lidskosti a (...) svobodě člověka (...) činí to i dnes: Chile není jediným příkladem, kde světový imperialismus pomohl nastolit fašistický režim, když třídní zájmy kapitálu byly ohroženy.“⁴² Další z článků ke čtyřicátému výročí zase zformuloval i spojitost mezi mnichovanstvím a činností Charty 77.⁴³

39 Rudé právo 54, č. 295, 12. 12. 1973, s. 1.

40 Tamtéž.

41 Rudé právo 54, č. 295, 12. 12. 1973, s. 2. Brandt připomněl i společné historické dědictví, přičemž vedle osobností typu Karla IV., Františka Palackého nebo Adalberta Štífera připomněl i postavu komunistického novináře Julia Fučíka.

42 *Poučení z Mnichova*, Rudé Právo 59, č. 230, 29. 9. 1978, s. 1.

43 *Opoždění mnichované*, Rudé právo 59, č. 231, 30. 9. 1978, s. 2. Autor komentáře Karel Douděra zde vytvářel paralely mezi čtyřicátým výročím Mnichova a zasedáním Evropské rady ve Štrasburku, která vyjádřila podporu Chartě 77 a u příležitosti desátého

V této době byl však faktor Mnichova používán zejména k legitimizaci zahraničně politických snah Sovětského svazu a celého východního bloku, které v této době do určité míry zastíňovaly i vnitropolitickou dimenzi. Lze říci, že v této době byla používána prakticky stejná klišé jako po celá padesátá léta. Nic na tom nemění z mezinárodního hlediska uzavřená smlouva se SRN nebo po ratifikaci závěrečného dokumentu konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v roce 1975 zahájený helsinský proces.

Tyto skutečnosti je třeba vnímat v kontextu propagandistických snah neustále upozorňovat na hrozbu opakování politiky, vedoucí k Mnichovu na konci třicátých let, v aktuálních aktivitách západního imperialismu. Politicky byly události podzimu 1938 využívány i v rámci každoročního Týdne boje proti fašismu a válce, který byl tradičně zahajován na výročí podepsání mnichovské dohody a ukončen 6. října na paměť výročí zahájení přímého osvobozování Československa v rámci Karpatsko-dukelské operace. Potvrzuje to i kontext, s nímž byla zmiňována mnichovská dohoda v roce 1983, kdy se diskutovalo o rozmístění sovětských raket na československém území. V září 1983 v Chebu proběhla mírová manifestace, kde byla znovu intenzivně oživena otázka historické lekce z Mnichova 1938. Vzhledem k mezinárodní situaci bylo v tomto kontextu zdůrazněno téma, jak „krátkozraká a nebezpečná je politika antikomunismu a antisovětismu“.⁴⁴ Směrem k veřejnosti bylo zdůrazňováno i nebezpečí, pramenící z blízkosti západoněmeckého souseda, na jehož území se nacházely americké atomové zbraně. Rozmístění sovětských jaderných arzenálů u nás tak mělo nalézt oporu v historické argumentaci.

Vzhledem k vyřešení otázky mnichovské dohody ve smlouvě již nebyly její kontexty tolik zdůrazňovány ani v hodnocení sudetoněmeckých aktivit. Výrazněji tak byla mnichovská dohoda zmíněna pouze v souvislosti s debátou o ratifikaci smlouvy v roce 1974, kdy komentář Rudého práva pranýřoval projevy na Sudetoněmeckém sjezdu v Norimberku, které kritizovaly uznání nulity mnichovské dohody západoněmeckou vládou a tím „legalizaci přesídlení sudetských Němců“.⁴⁵ Komunistická propaganda se však v rámci charakteristiky činnosti Sudetoněmeckého krajanského sdružení zaměřovala v pozdějších letech především na jeho vyjádření vůči východní politice nebo vůči evropské politice. Pravidelné zprávy například připomínaly odpor sudetoněmeckých organizací vůči snahám o uvolňování mezinárodního

výročí vstupu armád Varšavské smlouvy do Československa kritizovala přítomnost sovětských vojsk v ČSSR.

44 *Již nikdy Mnichov ani válku*, Rudé právo 64, č. 231, 30. 9. 1983, s. 1.

45 *Falešné tóny z Norimberka*, Rudé právo 54, č. 129, 3. 6. 1974, s. 5.

napětí a jejich vymezování se proti hrozbám z Východu.⁴⁶ Ze stránek Rudého práva však tato tematika postupně ustupovala a jednou z hlavních platform informovanosti o činnosti sudetoněmeckých organizací se stával týdeník Svazu protifašistických bojovníků „Hlas revoluce“.

O deset let později se však propagandisticky vyzdvihované akcenty znovu proměnily a do popředí vystoupila zejména vnitropolitická dimenze, ovšem v podobě likvidace demokratického Československa. Ve čtvrtek 22. září 1988 bylo totiž oficiálně oznámeno, že 28. říjen bude slaven jako státní svátek a do oficiálního veřejného diskursu se začala nesměle vracet jména zakladatelů moderního československého státu – T. G. Masaryk, Edvard Beneš a M. R. Štefánik, navíc napsané v relativně objektivním duchu.⁴⁷ V optice mezinárodní politiky v souladu s tehdejší sovětskou Gorbačovovou politikou zvýraznilo hodnocení Rudého práva v roce 1988 motivy, související s podporou kolektivní spolupráce při budování Evropy. Bylo přitom připomínáno, že absence takové spolupráce přispěla zásadně k mnichovské katastrofě.⁴⁸ Prostřednictvím připomínky mnichovského výročí byly tedy prezentovány také návrhy východního bloku na funkční spolupráci v rámci starého kontinentu, která měla být uznáním „celoevropské celistvosti, třebaže jde o státy, které patří k rozdílným společenským systémům a jsou členy vojenskopolitických bloků stojících proti sobě“.⁴⁹

Mnichovské události zde byly recipovány také jako výsledek zahraničně-politických procesů a faktorů, které ve svém důsledku záhy postihly i ty demokratické státy, které na vzniku dohody aktivně participovaly. Závan sovětského stylu perestrojky a glasnosti se opatrně projevil i v signálu, že by 50. výročí mnichovské dohody v roce 1988 mohlo být využito k společnému setkání vybraných historiků z ČSSR se západoněmeckými kolegy.⁵⁰ Stejně jako v předchozích letech se znovu opakovala klišé o tom, že jedině Sovětský svaz byl ochoten pomoci. Stále byly zdůrazňovány teorie o tom,

46 *Samozvaní ochránci svobody*, Rudé právo 58, č. 112, 15. 5. 1978, s. 5; *Nepoučitelní pochodovali*, Rudé právo 62, č. 127, 31. 5. 1982, s. 6.

47 Jedním ze signálů určité změny nahlížení na prvního československého prezidenta byl například článek historika Jana Galandauera k 50. výročí smrti prezidenta T. G. Masaryka, který vyšel v Rudém právu v září 1987. Ke genezi tohoto článku srov. Jan GALANDAUER, *Článek Rudého práva k 50. výročí skonu T. G. Masaryka. Vznik a ohlas*, in: Masarykův sborník 14, Praha 2009, s. 381–392.

48 *Poučení z Mnichova*, Rudé právo 69, č. 231, 30. 9. 1988, s. 1.

49 *Tamtéž*.

50 Výsledky jednání konference však vyšly ve sborníku až po politických změnách v roce 1989 (Srov. Petr GLOTZ /ed./, *München 1938: Das Ende des alten Europa*, Essen 1990).

že Mnichov byl výsledkem neschopnosti buržoazie ubránit československou národní svrchovanost.

Při otevření výstavy k 70. výročí vzniku republiky zopakoval ideologický tajemník ÚV KSČ Jan Fojtík dlouhodobé konstrukty o tom, že komunisté byli jediní, kdo se podíleli na obraně země.⁵¹ Silně zjednodušující nádech byl poněkud korigován tvrzeními, že i prezident Beneš chápal politické a společenské změny po roce 1945. Fojtík ve svém projevu ale opustil dosavadní schéma o tom, že i Beneš byl ve spojení s domácími i zahraničními zrádci a odkazoval na prozření druhého československého prezidenta v důsledku Mnichova. Tehdy Beneš pro poválečnou budoucnost vyvodil závěry, že „příští svobodný stát už nesmí být vystaven rizikům takové demokracie, která se neumí uhájit, ponechává volnost elementům, které ji mohou bez zábran využívat pro její likvidaci (...) zvláště před nezodpovědností tisku, který sloužil reakci, štvál proti pokrokovým lidem (...) a vědomě dezorientoval veřejnost, důrazně varoval“.⁵² Zjednodušující šablony o zradě československé buržoazie ovšem najdeme ještě i při hodnocení mnichovských událostí z podzimu 1989.

Debaty o Mnichovu však zasahovaly českou společnost i v devadesátých letech. Tehdy byly zejména levicové části ideového spektra instrumentalizovány rovněž k politickým zájmům, a to zvláště v rámci diskusí v období přípravy česko-německé deklarace z roku 1997. Současně se mnichovské téma stalo předmětem velkých debat uvnitř veřejnosti i historické obce.

Interpretace příčin, průběhu a následků uzavření mnichovské dohody v roce 1938 tvořila přes všechny politické peripetie pevnou součást propagandistického narativu po celou dobu existence komunistického režimu v Československu (1948–1989). Významnou roli při utváření politické a ideologické instrumentalizace záříjové krize 1938 v poúnorovém oficiálním diskursu hrálo Rudé právo, které se tématu stabilně věnovalo. Výklad těchto událostí ovlivňoval také reálnou politiku komunistického vedení, především v rámci vztahů se SRN. Rozdílné vnímání mnichovské dohody totiž hrálo významnou roli při jednání mezi československými a západoněmeckými představiteli o uzavření vzájemné smlouvy, které bylo součástí politiky kancléře Willyho Brandta, jež vedla k uznání poválečné podoby východních hranic

51 *Ctíme pravdu dějin*, Rudé právo 69, č. 228, 27. 9. 1988, s. 2. Pro přetrvávající ideologicky předpojaté reflexe moderních dějin byla charakteristická i skutečnost, že i v rámci této výstavy byl kladen důraz na to, že na vznik republiky v roce 1918 měly zásadní vliv události VŘSR.

52 *Ctíme pravdu dějin*, s. 2.

Spolkové republiky. Uzavření smlouvy v roce 1973, jež obsahovala kompromisní stanovisko k mnichovské dohodě, přispělo k otupení propagandistických snah o aktuální politizaci „Mnichova 1938“. I poté se však objevovaly v komunistickém tisku schematické reflexe, jež mimo jiné obsahovaly protiněmecké, protiimperialistické, protikapitalistické a protizápadní komponenty, a to až do kolapsu komunistického systému v roce 1989.

Die Problematik des Münchner Abkommens und seiner politischen Reflexion im Spiegel der kommunistischen Presse am Beispiel von Rudé právo 1948–1989

JAROSLAV ŠEBEK

Zu den wesentlichen Ereignissen der modernen tschechischen Geschichte, überdies verbunden mit den magischen Achter-Jahren, gehören die Begebenheiten rund um das Münchner Abkommen im Herbst 1938.¹ Nur selten schafft es ein historischer Umbruch, bei uns noch Jahre später zuverlässig so viele kontroverse Debatten auszulösen wie gerade das Ende der demokratischen Staatlichkeit der Ersten Tschechoslowakischen Republik.² Dies ist sicher dem tiefen Trauma geschuldet, das die Kapitulation hervorgerufen

1 Die bis heute zitierte, auf ihre Weise „klassische“ Arbeit zu diesem Thema ist Boris ČELOVSKÝ, *Das Münchner Abkommen von 1938*, Stuttgart 1958. Für eine aktuelle Bilanz der Problematik vgl. Jan NĚMEČEK (Hrsg.), *Mnichovská dohoda – cesta k destrukci demokracie v Evropě* [Das Münchner Abkommen – der Weg zur Zerstörung der Demokratie in Europa], Praha 2004, und Václav HOUŽVIČKA, *Návraty sudetské otázky* [Die wiederholte Rückkehr der Sudetenfrage], Praha 2005, S. 193–243.

2 Eine Übersicht über die Interpretationsmodelle und historiographischen Zugänge bietet Hans LEMBERG, „München 1938“ und die langfristigen Folgen für das Verhältnis zwischen Tschechen und Deutschen, in: Jörg Hoensch – Dušan Kováč (Hrsg.), *Das Scheitern der Verständigung. Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik 1918–1938*, Essen 1994, S. 147–162.

hatte. Die tschechische Gesellschaft musste sich mit jener im Grunde von einem auf den anderen Tag abfinden, und das darüber hinaus in einem Moment, in dem eine bisher nie da gewesenen Welle des Patriotismus und der Bereitschaft, die Heimat vor der erwarteten militärischen Aggression des nationalsozialistischen Deutschlands zu verteidigen, über das Land wogte, die sich in der allgemeinen Mobilisierung manifestierte.³

Um dieses tragische Ende der zwanzig Jahre währenden tschechoslowakischen Staatlichkeit entstanden verständlicherweise viele Deutungen, die versuchten, den Schuldigen für diese Katastrophe zu finden und zu benennen.⁴ Die Suche nach Interpretationsschlüsseln zur Erklärung der Münchner Tragödie ist obendrein ein Prozess, der auch heute, am Beginn des dritten Jahrtausends, noch nicht abgeschlossen ist. Eine massive politische Instrumentalisierung der Münchner Ereignisse begleitete dabei insbesondere ihr kollektives Gedenken in der Zeit der kommunistischen Herrschaft. Die damalige Reflexion der Ereignisse des Herbstes 1938 gibt daher nicht einmal so sehr Auskunft über die reale Geschichte vom Ende der Staatlichkeit der Ersten Republik als vielmehr über den Charakter des kommunistischen Regimes, über seine Prioritäten und Entwicklung im Rahmen der Innen- und Außenpolitik sowie über seine Bestrebungen, die Vergangenheit zu beherrschen. Diese stellten eine eigentümliche Kombination von Elementen der Kontinuität und Diskontinuität, des Erinnerns und des Vergessens bzw. der Unterdrückung oder der Verdrängung dar.⁵

Das gezielte Gedenken der Münchner Tragödie wurde darüber hinaus schon nach der Etablierung des Regimes im Jahre 1948 zu einer der zentralen Konstanten der kommunistischen Propaganda. Die kommunistischen Machthaber bemühten sich, mittels der „Beherrschung“ der historischen Erinnerung eine Unterstützung ihrer Ziele zu erreichen und in der Frage von „München 1938“ einen breiten gesellschaftlichen Konsens zu erzielen. Dies war besonders in der Zeit der sog. Normalisierung deutlich, in der die

3 Stanislav KOKOŠKA, *Mnichov a česká společnost* [München und die tschechische Gesellschaft], in: J. Němeček (Hrsg.), *Mnichovská dohoda*, S. 41–55.

4 Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš, Československo a Mnichov: reality a mýty okolo osudového rozhodování z konce září 1938* [Edvard Beneš, die Tschechoslowakei und München: Wahrheiten und Mythen rund um die Schicksalsentscheidung von Ende September 1938], in: J. Němeček (Hrsg.), *Mnichovská dohoda*, S. 14–40.

5 Vgl. Miroslav KUNŠTÁT, *Bilder der Vergangenheit in den Reden der ersten drei kommunistischen Präsidenten der Tschechoslowakei*, in: Christoph Cornelißen – Roman Holec – Jiří Pešek (Hrsg.), *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*, Essen 2005, S. 149–171.

Gesellschaft auch noch den Schock der sowjetischen militärischen Okkupation vom 21. August 1968 zu bewältigen hatte.⁶

Die politische Instrumentalisierung der modernen Geschichte, einschließlich der Münchner Begebenheiten, diente der ideologischen Unterstützung und Begründung der innenpolitischen wie außenpolitischen Schritte der kommunistischen Machthaber. Auf der innenpolitischen Ebene bemühten sich die Kommunisten, die Legitimität ihrer Führungsrolle in der Gesellschaft zu untermauern und zugleich die Bevölkerung von ihrer Richtigkeit zu überzeugen sowie von der Unmöglichkeit, zu der Politik der Zeit vor „München“ zurückzukehren.⁷ In der Außenpolitik diente das Thema „München“ der Rechtfertigung des Bündnisses mit der Sowjetunion, was auch die Möglichkeit einschloss, sich rhetorisch gegenüber dem kapitalistischen Block abzugrenzen.

Die Öffentlichkeit wurde so in der Zeit des kommunistischen Regimes ununterbrochen mit der Münchner Problematik konfrontiert, womit sie tief in deren Unterbewusstsein vordrang. Gerade im Rahmen der Diskussion um „München 1938“ war sie daher auch empfänglicher für deren manipulative Nutzung durch die Propaganda des tschechoslowakischen Regimes und weiterer Staaten des sog. sozialistischen Lagers. Fragmentarisch wurden in der Erinnerung an „München 1938“ nur diejenigen Elemente hervorgehoben, die für die Legitimation der politischen Interessen der kommunistischen Partei herangezogen werden konnten, die jedoch dauerhaft als allgemeines nationales Interesse der Gesamtgesellschaft präsentiert wurden. Während der gesamten 40 Jahre des kommunistischen Regimes können wir so die Bildung von Schemata im Sinne eines vermeintlichen Verrates der tschechoslowakischen und westlichen Politiker konstatieren, dem die Bereitschaft der Sowjetunion gegenübersteht, ohne Vorbedingungen zu helfen. Diese Tatsache sei dabei von der Mobilisierung der breitesten Volksmassen in der Bewegung zur Verteidigung der Republik begleitet worden, an deren Spitze die kommunistische Elite gestanden habe, die später, im Februar 1948, die Macht ergriffen und damit die Wiederholung aller

6 Vladimír HANDL – Miroslav KUNŠTÁT, *Mitteleuropa in der Außenpolitik der Tschechischen Republik*, in: Gernot Heiss – Kateřina Králová – Jiří Pešek – Oliver Rathkolb (Hrsg.), *Tschechien und Österreich nach dem Ende des Kalten Krieges. Auf getrennten Wegen ins neue Europa*, Ústí nad Labem 2009, S. 287–304, hier S. 288.

7 Vgl. Eduard NIŽŇANSKÝ, *Das Münchner Abkommen in der kommunistischen Nachkriegspropaganda (1948–1989)*, in: Christoph Buchheim – Edita Evaničková – Kristina Kaiserová – Volker Zimmermann (Hrsg.), *Die Tschechoslowakei und die beiden deutschen Staaten*, Essen 2010, S. 261–277 (= Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und der Deutsch-Slowakischen Historikerkommission 10; zugleich: Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa 36).

möglichen zukünftigen „München“ verhindert habe. Die kommunistische Macht bemühte sich also, im Falle der Rezeption von München 1938 nicht nur die Vergangenheit zu instrumentalisieren, sondern wollte sich ein Instrument für die Gestaltung der Zukunft schaffen. Die Erinnerungen an die Tragödie von München und ihre Folgen sowie die Rechtfertigung der Veränderung der politischen Verhältnisse wurden durch die kommunistische Propaganda nicht nur für diejenigen Generationen aufrecht erhalten, die durch diese Ereignisse direkt betroffen und geschädigt worden waren, sondern auch als Bestandteil des allgemeineren historischen Gedächtnisses der ganzen Nation.⁸

Es gibt zweifelsohne viele Themen, die mit der propagandistischen Ausnutzung des Münchner Traumas in Verbindung stehen. Eine detailliertere Analyse würde unter dem Gesichtspunkt der präsentierten Quintessenz des Klassenblicks auf die Geschichte das zweiteilige, monumental konzipierte Filmfresko „Dny zrady“ (Die Tages des Verrats) verdienen, das in einer Zeit in die Kinos kam, in der die Verhandlungen über eine Normalisierung der diplomatischen Beziehungen zwischen der Bundesrepublik und der ČSSR am Frühlingsanfang des Jahres 1973 ihren Höhepunkt erreicht hatten. Die Rezension in der Tageszeitung Rudé právo (Rotes Recht) hob denn auch im Grunde statt des künstlerischen Wertes insbesondere die verzerrte Konzeption des Filmes im Geiste des Geschichtsbildes der Partei hervor.⁹ Der Film gerierte sich zwar als gespielte Dokumentation, die sich auf authentische Dokumente stützt, im Grunde handelte es sich aber um eine ideologische Rezeption der Problematik, nach der „München“ das Ergebnis des Verrates des Westens wie der heimischen Bourgeoisie gewesen sei, und in der die Rolle der Sowjetunion und der Politik der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei (KSČ) glorifiziert wurde.

Für meinen Beitrag habe ich vor allem das Gedenken an den Jahrestag des Münchner Abkommens 1938 durch die Optik des zentralen Instruments der Pressepropaganda, Rudé právo, gewählt. Zugleich betrachte ich aber auch den weiteren Kontext der sich verändernden Interpretation des Münchner Abkommens aufgrund der politischen Entwicklung in der Tschechoslowakei unter dem Gesichtspunkt der Innen- wie der internationalen Politik.

8 Zu den allgemeineren Fragen des Erinnerungsraums vgl. Aleida ASSMANN, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 2006.

9 Zur Einführung des Filmes vgl. Jan KLIMENT, *Zrada buržoazie* [Der Verrat der Bourgeoisie], Rudé právo 53, Nr. 77, 31. 3. 1973, S. 5.

Gleich der erste runde Jahrestag fiel in die Epoche kurz nach dem kommunistischen Umsturz im Jahre 1948. Die damaligen Interpretationen zeichneten die ersten Konturen des Bildes von „München“, das dann mit kleineren Veränderungen während der gesamten Epoche der kommunistischen Herrschaft aufrecht erhalten wurde. Die Grundthese war die Frage, ob genug dafür getan wurde, um ein neues „München“ in jedweder Form und Gestalt zu verhindern. Die Begleitumstände der Entstehung des Münchner Abkommens wurden also nicht nur als ein einfaches historisches Ereignis begriffen, sondern beinhalteten eine bedeutende politische Dimension. Gemäß dem Kommentar von Rudé právo „fragen wir uns [nämlich] bei jeder wichtigeren Entscheidung eines tschechoslowakischen Patrioten, der Arbeiterklasse oder der Nation, ob unsere Entscheidung in ausreichendem Maße die Lehre von München berücksichtigt“.¹⁰

Die Presse verzichtete selbstverständlich auf eine tiefere Analyse der Ursachen, der Grundriss der Interpretationskonstruktion war sehr einfach gezeichnet. Als Hauptursache bemühte Rudé právo die Interessen der Weltimperialisten und die führende Rolle der heimischen Bourgeoisie, die das „Verderben der Freiheit und der Demokratie“ gewesen sei. Als Verteidigungsmechanismus gegen eine Wiederholung des Münchner Traumas empfiehlt die Zeitung dann ein möglichst enges Bündnis mit der Sowjetunion, Einigkeit und eine führende Rolle der Arbeiterklasse im staatlichen Leben. Wer diese Fakten nicht akzeptiere, „beschert unseren Nationen neues Leiden, übt Hochverrat“.¹¹ Feste Bestandteile der propagandistischen Rolle des Münchner Abkommens waren die Rechtfertigung der Führungsrolle der KSČ als Vorhut der Arbeiterklasse, die in der Leitung des Staates die verräterische Bourgeoisie abgelöst habe, und der Rückhalt durch das Bündnis mit der Sowjetunion, das durch deren Bereitschaft, uns in der Zeit der Krise im Herbst 1938 zu unterstützen, gefestigt worden sei.

Aufgrund der wesentlichen Rolle, welche die USA in der Nachkriegspolitik spielten, überrascht es nicht, dass die „Interessen der amerikanischen Imperialisten“ bereits in der Münchner Krise identifiziert wurden. Es ist auch selbstverständlich, dass im Laufe der fünfziger Jahre die Rolle Edvard Beneš und aller Anführer der sog. bourgeois-demokratischen Eliten der Ersten Tschechoslowakischen Republik in der Pressepropaganda kritisch betrachtet wurde. Insbesondere in den fünfziger Jahren wurde „München“ logischerweise auch für die kommunistische Historiographie zum Objekt des Interesses, deren Ergebnisse der damaligen Propaganda

10 *Po deseti letech* [Nach zehn Jahren], Rudé právo 28, Nr. 229, 30. 9. 1948, S. 1.

11 *Ebenda*.

und Diplomatie unterstützende Argumente liefern sollten. Ebenso wie in der kommunistischen Presse dominierten auch in den historiographischen Reflexionen Thesen über den Verrat der heimischen Bourgeoisie und des Westens sowie über das Abkommen mit Hitler, das gegen die UdSSR gerichtet gewesen sei.

Im Jahre 1958, anlässlich des zwanzigsten Jahrestages der Unterzeichnung des Münchner Abkommens, wurde von den höchsten Parteiorganen eine umfangreiche Propagandaoffensive vorbereitet, die jedoch auch eine sehr politische und diplomatische Dimension beinhaltete. In Bezug auf die BRD ist wichtig, dass sich die tschechoslowakische Seite am 1. Juli 1958 (also erst drei Jahre nach der UdSSR) zu einem Angebot von Ministerpräsident Viliam Široký an den westdeutschen Kanzler Konrad Adenauer zur Aufnahme diplomatischer Beziehungen entschied.¹² Dieser Schritt war sowohl politischen als auch und insbesondere ökonomischen Gesichtspunkten geschuldet. Dennoch scheiterte diese Initiative – unter anderem an den diplomatischen Beziehungen zur DDR, der „subversiven“ Tätigkeit der Sudetendeutschen Landsmannschaft und dem Beharren der tschechoslowakischen Seite auf der Ungültigkeit des Münchner Abkommens.¹³ Dies war auch den allmählichen Veränderungen der internationalen Situation geschuldet, die wiederum durch das Bemühen des sowjetischen Blockes bedingt waren, eine Möglichkeit der Koexistenz mit dem Westen zu suchen. In Rudé právo erschienen daher an der Wende von den fünfziger zu den sechziger Jahren die Beiträge zum Thema des Münchner Abkommens im Geiste der Verurteilung des „*mnichovanství*“ („Münchnertums“), also der Opferung eines kleinen Staates durch die Großmächte, als Phänomen der internationalen Beziehungen.

Große Aufmerksamkeit erfuhr vor allem der zwanzigste Jahrestag von „München“. Zu dieser Gelegenheit inszenierten der Prager Stadtausschuss der KSČ und der Stadtausschuss der Nationalen Front eine große Manifestationsversammlung in der Prager Lucerna. Die Rhetorik der Ansprachen war gegen die Bundesrepublik Deutschland gerichtet. Die Hauptrede hielt der Ideologiesekretär des ZK der KSČ Jiří Hendrych, der die aktuelle west-

12 Magda GREGEROVÁ, *Vývoj československo-západoněmeckých vztahů v letech 1949–1961 – národní zájmy versus socialistický internacionalismus* [Die Entwicklung der tschechoslowakisch-westdeutschen Beziehungen in den Jahren 1949–1961 – nationale Interessen versus sozialistischen Internationalismus], Acta Universitatis Carolinae (weiter AUC) – Studia Territoria, Bd. 6, 2004, S. 105–151.

13 Zum Problem der verdrängten Aufarbeitung des Phänomens „München“ durch die Sudetendeutsche Landsmannschaft vgl. Eva HAHN – Hans Henning HAHN, *Sudetonecká vzpomínání a zapomínání* [Sudetendeutsches Erinnern und Vergessen], Praha 2002, S. 36–41.

deutsche Politik und die Bewaffnung der BRD mit dem (angeblichen) Ziel, eine neue Söldnerarmee aufzubauen, verurteilte.¹⁴ Als Gegenpol hob er die Existenz des zweiten deutschen Staates, also der sozialistischen DDR hervor. Auf der positiven Eben wurde auch daran erinnert, dass die Sowjetunion unser Hauptverbündeter sei. Es ist selbstverständlich, dass auch die kritische Wahrnehmung der Rolle der sudetendeutschen Organisationen einen beträchtlichen Teil der Pressepropaganda ausmachte. Bereits damals wird somit die Frage von „München“ zu einer Frage des Kampfes gegen den westdeutschen Revanchismus, den für sie die sudetendeutschen Organisationen und die bayerische Regierung repräsentierten. Das tschechoslowakische Außenministerium gab so zum Beispiel am 23. Oktober 1958 eine Sondererklärung ab zur revanchistischen Propaganda in der BRD, die abermals mit der historischen Lehre von München operierte, jedoch neu insbesondere um die Kritik an der atomaren Bewaffnung ergänzt wurde. Der Jahrestag bot den kommunistischen Propagandisten zugleich die Möglichkeit, sich negativ gegenüber der Demokratie der Ersten Tschechoslowakischen Republik abzugrenzen. Dem Leitartikel von Rudé právo zufolge habe „München“ „den Zynismus der Bourgeoisie entblößt und geholfen, die Stärke und die moralische Überlegenheit des Sozialismus sowie die Erbärmlichkeit und den Verfallszustand des Kapitalismus deutlich zu erkennen“.¹⁵ Insofern sei die kommunistische Machtübernahme die einzig sinnvolle Vollendung der Geschichte, die für die Zukunft die Wiederholung ähnlicher Vorkommnisse verhindere.

Während der sechziger Jahre machten sich allmählich gewisse Veränderungen in der Außenpolitik bemerkbar, die durch die Bemühungen der kommunistischen Eliten motiviert waren, vor allem die ökonomischen Beziehungen mit den westlichen Staaten, einschließlich der BRD, zu verbessern.¹⁶ Im Juni 1963 bekundete Ministerpräsident Viliam Široký, dass er die Kontakte zu dem größten westlichen Nachbarn verbessern wolle, was der westdeutsche Außenminister mit großem Interesse vernahm.¹⁷ Im Sommer

14 *Náš lid nezapomene na poučení Mnichova* [Unser Volk vergisst die Lehre von München nicht], Rudé právo 39, Nr. 271, 30. 9. 1958, S. 1.

15 *Mnichov varuje!* [München warnt!], Rudé právo 39, Nr. 271, 30. 9. 1958, S. 1.

16 Vgl. Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK – Jaroslav ŠEBEK, *Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo* [Die langen Schatten von München. Das Münchner Abkommen in den Augen der Unterzeichner und seine Auswirkungen auf die Tschechoslowakei], Praha 2011, S. 266.

17 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, B 42, Band 20, IIA5–82.00, Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1962–65, Vermerk zu offiziellen tschechischen Äußerungen zur Frage der Normalisierung der Beziehungen zur Bundesrepublik, Bonn 15. 10. 1963.

1964 begann zwischen der ČSSR und der BRD eine Reihe von Verhandlungen, deren Ziel die Einrichtung einer Handelsvertretung war, die allerdings keine Konsularabteilung haben sollte.¹⁸ Alle Versuche um eine Annäherung scheiterten an dem Standpunkt der tschechoslowakischen Regierung, dass das Münchner Abkommen von Anfang an ungültig sei. Auch die sog. Friedensnote der Bundesregierung vom 25. März 1966 brachte nicht den Durchbruch. In dieser Note wiederholte sie den zwei Jahre alten Standpunkt des Bundeskanzlers, dass die Regierung der BRD keine territorialen Ansprüche hege. Weiterhin wurde auch ein Standpunkt zum Münchner Abkommen formuliert: „Die Bundesregierung ist der Auffassung, dass das Münchener Abkommen aus dem Jahre 1938 von Hitler zerrissen wurde und keine territoriale Bedeutung mehr hat. Sie erhebt daher, wie sie mehrfach erklärt hat, gegenüber der Tschechoslowakei keine territorialen Ansprüche; sie betont, dass dies die verantwortliche Darstellung der deutschen Politik ist.“¹⁹ Auf der Ebene der Propaganda änderte sich die Reflexion des Phänomens „München 1938“ jedoch nicht allzu sehr. Die Aufsätze zum Jahrestag hatten weiterhin dieselbe Charakteristik und verwiesen fortwährend auf die vermeintliche Unfähigkeit der tschechoslowakischen Bourgeoisie, die Selbstständigkeit und Souveränität ihres Staates zu verteidigen.

In einer ganz anderen Atmosphäre spielte sich das Gedenken an das Münchner Abkommen im September 1968 ab, also nicht lange nach der sowjetischen Okkupation. Dazu muss angefügt werden, dass die sowjetischen und die ostdeutschen Partei- und Staatsrepräsentanten das Phänomen „München“ zur Verunglimpfung des Reformflügels der KSČ nutzten und zugleich ihren Befürchtungen Ausdruck verliehen, dass der Reformkurs eine Möglichkeit zur Schwächung der Westgrenzen des sozialistischen Systems eröffne. Probleme in Verbindung mit „München“ kamen jedoch vor allem in den Beziehungen mit der DDR zum Vorschein. Das ostdeutsche Regime bekundete seine Unzufriedenheit besonders mit der Entwicklung der

18 Einen Literaturüberblick zu der allmählichen konzeptionellen Öffnung der westdeutschen Politik im Dialog mit den östlichen Nachbarn reicht Petra MATĚJŮ, *Německá a východní politika CDU/CSU za Erhardovy vlády* [Die Deutschland- und Ostpolitik der CDU/CSU während der Regierung Erhard], ČČH 109, 2011, S. 488–517. Vgl. ebenso: Franz EIBL, *Politik der Bewegung – Gerhard Schröder als Außenminister 1961–1966*, München 2001. Für die Zeit davor vgl. M. GREGEROVÁ, *Vývoj československo-západoněmeckých vztahů*, s. 105–151.

19 Archiv Ministerstva zahraničních věcí [Archiv des Ministeriums des Äußeren, AMZV], Praha, Fonds Generální sekretariát-tajný [Generalsekretariat-Geheim](GS-T) 1965–1969, Kart. 14, Bulletin ministerstva zahraničních věcí [Bulletin des Ministeriums des Auswärtigen] Nr. 297 vom 27. 5. 1966. Diese Formulierungen waren vom westdeutschen Kanzler Erhard bereits im Frühjahr 1964 deutlich zu vernehmen.

Ereignisse schon in den ersten Wochen nach dem Aufstieg Dubčeks an die Spitze der KSČ im Januar 1968. Diese Animositäten spiegelten sich auch in der Betrachtung der dreißig Jahre seit der Unterzeichnung des Münchner Abkommens wider, als die ostdeutsche Führung eine neue gemeinsame Deklaration diesbezüglich verlangte, da sie seit dem Frühjahr 1968 befürchtete, dass es zu einer Schwächung der „westlichen Vorhut des Sozialismus“ kommen und „dem deutschen Revanchismus Raum gegeben“ würde.²⁰

Die tschechoslowakische Reformführung bemühte sich nämlich darum, offenere Beziehungen mit der BRD anzuknüpfen, was dann zu propagandistischen Angriffen gegen den gesamten Prozess der politischen Veränderungen in der Tschechoslowakei am Ende der sechziger Jahre Anlass gab.²¹ Die polnischen und die ostdeutschen Blätter kritisierten seit Juni 1968 die ČSSR für ihre Kontakte mit der BRD „auf der höchsten Ebene“, auch wenn sie laut dem Bericht der britischen Botschaft in Prag vom 17. Juli 1968 die Tatsache übersahen, dass sich der tschechoslowakische Standpunkt zu München „absolut nicht geändert“ habe, vornehmlich wegen der Frage der Sudetendeutschen.

Die Vorbereitung des Gedenkens an den dreißigsten Jahrestag des Münchner Abkommens wurde allerdings durch die Besetzung der Tschechoslowakei durch Truppen des Warschauer Paktes wesentlich beeinträchtigt. Aufgrund der Okkupation im August wurde auch eine internationale wissenschaftliche Konferenz abgesagt, die sich der historischen Bewertung des Münchner Abkommens widmen sollte. Die Parallelen zwischen der Münchner Tragödie und der aktuellen Okkupation waren selbstverständlich

20 Die Haltung der westdeutschen Regierungskreise zur Problematik des Münchner Abkommens änderte sich jedoch auch während des Prager Frühlings nicht. Obwohl die Sudetendeutsche Landsmannschaft sich darum bemühte, die Debatte über die Fragen des Münchner Abkommens zu eröffnen, wiederholte die Bonner Regierung weiterhin den Standpunkt vom Dezember 1966, der das Münchner Abkommen für ungültig erklärte. Dieselbe Position nahm sie auch nach dem 21. 8. 1968 ein, in: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, B 42, Band 1044, Bonn 9. 9. 1968, Antwort des Außenministers auf die Anfrage des Abgeordneten des Deutschen Bundestages für die FDP William Borm in der Sache der Gültigkeit des Münchner Abkommens.

21 Nach dem Antritt der Husák'schen Normalisierungsführung bemühte sich die tschechoslowakische Seite um eine möglichst schnelle Beseitigung der Missverständnisse und um die Knüpfung eines neuerlichen festen Bündnisses. Aus den Materialien zu den Verhandlungen zwischen beiden Ministerpräsidenten geht jedoch hervor, dass es eine lange Zeit dauerte, bis sich die Atmosphäre hin zu einer „korrekteren“ Wahrnehmung der ČSSR seitens der ostdeutschen Genossen wandelte (vgl. AMZV, Praha, TO-T, NDR [DDR] 1965–69, Kart. 4, Informační materiál pro setkání předsedů vlád ČSSR a NDR z [Informationsmaterial für das Treffen der Ministerpräsidenten der ČSSR und der DDR vom] 26. 6. 1969).

evident und blieben auch in den Betrachtungen von Rudé právo nicht unbeachtet. Der Kommentar zum Jahrestag zum Beispiel erinnert auf der einen Seite insgesamt sehr mutig an die Brutalität des Vorgehens der Großmächte gegenüber einer kleinen Nation, auf der anderen Seite wird hier zugleich die außenpolitische Orientierung der Tschechoslowakei nach dem Februar 1948 gepriesen, die ein neues „München“ verhindere. Ebenso wurde der Leitsatz in Erinnerung gebracht, dass die Partei ihre Interessen in Einklang mit den internationalen Interessen des Sozialismus bringen müsse. Die Erzielung einer Übereinstimmung zwischen den inneren und den internationalen Interessen wurde gewissermaßen zu einem Mantra, das auch in einer Reihe anderer Parteidokumente auftauchte. Auf diese Weise sollte aus ihrer Sicht die sowjetische Militärintervention und schließlich auch die nachfolgende sog. Normalisierung quasi legitimiert werden.²²

Der Verweis auf die Münchner Katastrophe war ein wichtiger Bestandteil der Propagandapolitik auch der neuen Parteiführung, die im April 1969 an die Macht kam. Die neue Machtgarnitur bemühte sich, die Auslegung der Münchner Katastrophe als Möglichkeit zur Legitimierung ihrer Position zu nutzen, in die sie infolge der Invasion der Armeen des Warschauer Paktes in die Tschechoslowakei gekommen war. Die militärische Okkupation, die durch unseren damaligen Hauptverbündeten initiiert worden war, hatte jedoch auch eine der Säulen untergraben, auf der die Interpretationen der Lehre aus „München“ standen – also die Zusammenarbeit mit der Sowjetunion. Die Aufgabe der Propaganda bestand also darin, die Formulierung der Rolle der UdSSR in den Interpretationen des Münchner Abkommens den neuen politischen Anforderungen und Zielen anzupassen. Die Sowjetmacht wurde in dieser Optik vor allem als Hauptgarant der Nachkriegsordnung betrachtet, die eine ähnliche Entwicklung wie in den dreißiger Jahren verhindern sollte.²⁵

An einer Verbesserung ihres Bildes hatte jedoch auch die Sowjetführung ein eminentes Interesse. Der Einmarsch in die Tschechoslowakei hatte ihre Position bei den Verhandlungen über den Abschluss eines Abkommens zur Normalisierung der Beziehungen zwischen West und Ost unangenehm verkompliziert. In dieser Zeit veränderte sich nämlich der internationale politische Rahmen dieser Diskussionen entscheidend. Der Grund dafür war die Veränderung der politischen Atmosphäre in der BRD. Die Bildung einer gemeinsamen Regierungskoalition von Sozialdemokraten

22 *Dějinná poučení* [Historische Belehrung], Rudé právo 49, Nr. 269, 29. 9. 1968, S. 2.

25 *Nezapomínáme na hanebný mnichovský diktát* [Wir vergessen das schändliche Münchner Diktat nicht], Rudé právo 51, Nr. 231, 29. 9. 1970, s. 1.

(SPD) und Liberalen (FDP) unter der Führung Willy Brandts im Herbst 1969 bedeutete eine grundlegende politische Zäsur, die die Voraussetzungen für eine diametrale Neuausrichtung der bundesdeutschen Politik gegenüber den östlichen Nachbarn schuf. Die Regierung Brandt bemühte sich im Rahmen der „Ostpolitik“ um die Anerkennung des Nachkriegs-Status-quo als Möglichkeit für einen politischen Dialog beider Machtblöcke.

Es muss allerdings angemerkt werden, dass Anzeichen zu einem Wandel der tschechoslowakisch-westdeutschen Beziehungen und der Beurteilung des Münchner Abkommens schon mit Antritt der Großen Koalition aus CDU und SPD unter Kurt Georg Kiesinger (CDU), der am 1. Dezember 1966 zum Bundeskanzler ernannt wurde, beobachtet werden konnten. Zwölf Tage nach seiner Ernennung drückte Kiesinger in einer Regierungserklärung sein Bedauern über die Zerstörung der Tschechoslowakei aus und verurteilte die Politik Hitlers. Er sprach auch über den Wunsch einer Aussöhnung mit Polen, lehnte es allerdings ab, sich für die Anerkennung der Oder-Neiße-Grenze auszusprechen.²⁴ In dieser Regierung bekleidete Willy Brandt die Funktion des Außenministers.

Nach dem Sieg der SPD bei den Wahlen im September verkündete Brandt in der am 28. Oktober 1969 vorgetragenen Regierungserklärung die Prioritäten der Außenpolitik, die auf eine Verständigung mit dem Osten ausgerichtet waren, einschließlich einer entgegenkommenden Haltung bezüglich der Existenz der DDR. Die zentralen Momente des außenpolitischen Programms der sozialliberalen Koalition waren die Erhaltung des Friedens und der Sicherheit.²⁵ Die Opposition kritisierte ihn unmittelbar darauf scharf, weil er in der Erklärung das Thema einer möglichen Wiedervereinigung Deutschlands vermieden hatte. Gegenüber der Tschechoslowakei erwähnte Brandt ausdrücklich, dass seine Regierung „zu den Abmachungen bereit [sei], die über die Vergangenheit hinausführen“.²⁶

Am 12. August 1970 wurde der Moskauer Vertrag zwischen der Sowjetunion und der Bundesrepublik Deutschland unterzeichnet, der im Anhang

24 *Vládní prohlášení velké koalice v NSR* [Regierungserklärung der Großen Koalition in der BRD], *Rudé právo*, 14. 12. 1966, S. 5.

25 Klaus STÜWE, *Die Rede des Kanzlers. Regierungserklärungen von Adenauer bis Schröder*, Wiesbaden 2005, S. 296.

26 *Brandt chce spolupráci s NATO a dorozumění s Východem* [Brandt möchte eine Zusammenarbeit mit der NATO und eine Verständigung mit dem Osten], *Rudé právo* 50, Nr. 254, 29. 10. 1969, S. 5. Vgl. auch Regierungserklärung des Bundeskanzlers Willy Brandt vom 28. Oktober 1969, in: *Die großen Regierungserklärungen der deutschen Bundeskanzler von Adenauer bis Schmidt*. Eingeleitet und kommentiert von Klaus von Beyme, München-Wien 1979, S. 251–281.

auch die Erklärung beinhaltete, dass er ein einheitliches Ganzes bilde mit den angestrebten Verträgen zwischen der Bundesrepublik und den Staaten des sowjetischen Blocks, d. h. mit Polen, der DDR und auch mit der Tschechoslowakei. Leonid Brežnev forderte Brandt dabei auf, sich an Prag in der Sache der Verhandlungen über einen gegenseitigen Vertrag damit zu wenden, dass in diesem auch die Frage des Münchner Abkommens geklärt werden solle. Die Aufforderung, Verhandlungen mit der BRD aufzunehmen, erfolgte jedoch auch klar an die tschechoslowakischen Repräsentanten.

Die Frankfurter Allgemeine Zeitung und Rudé právo veröffentlichten dann symbolisch zum Jahrestag von München am 30. September 1970 Berichte über die Bereitschaft der Tschechoslowakei, Verhandlungen mit der BRD aufzunehmen, was ein Signal sowohl für die einheimische Öffentlichkeit als auch für das Ausland war.²⁷ Mitte Oktober 1970 kam es dann auf der Ebene der Ressortleiter der Außenministerien in Gestalt von J. Alten und Jiří Götze tatsächlich zu einem ersten informativen Verhandlungsgespräch in Prag. Sie tauschten jedoch nur die (im Übrigen gut bekannten) Einführungsplädoyers beider Seiten aus, und das auch in Bezug auf „München“. Die Frage der Ungültigkeit des Münchner Abkommens wurde bei allen Verhandlungen, die in der Folge zwischen beiden Delegationen geführt wurden, primär thematisiert. Lange Zeit traten die Verhandlungen jedoch auf der Stelle, da beide Delegationen ihre Position bezüglich der Form der Aberkennung des Münchner Abkommens nicht aufgeben wollten. Die Haltung der tschechoslowakischen Delegation wurde schließlich durch die Position der Sowjetunion beeinflusst, die vor allem zur Aufweichung des kompromisslosen Standpunktes bezüglich der Nichtigkeit des Abkommens von Anfang an (*ex tunc*) beitrug, an dem alle vorhergehenden Versuche gescheitert waren, die Beziehungen zwischen der ČSSR und der BRD zu normalisieren.²⁸

Einen gewissen Wendepunkt bedeuteten die Ergebnisse der vorgezogenen Wahlen zum Deutschen Bundestag im November 1972. Diese wurden durch den Versuch der christlich-demokratischen Opposition verursacht, Bundeskanzler Brandt zu schwächen und den Sturz seiner Regierung herbeizuführen. Allerdings siegte erneut die SPD, die zum ersten Mal in der Geschichte auch stärkste Fraktion wurde. Der Erste Sekretär des

27 Rudé právo 51, Nr. 252, 30. 9. 1970, S. 2.

28 Dem Standpunkt der BRD zufolge war die Entstehung des Münchner Abkommens rechtmäßig und habe erst nachträglich (*ex nunc*) durch die deutsche Besetzung des restlichen tschechischen Territoriums am 15. 5. 1939, mit der Hitler das Abkommen de facto negiert und den Vertrag somit bildlich gesprochen zerrissen habe, seine Gültigkeit verloren.

ZK der KSČ Husák hielt in der Folge bei einem Besuch Ostböhmens in Ústí nad Orlicí/Wildenschwert eine Rede, die auch von den westdeutschen Medien aufmerksam registriert wurde.²⁹ In dieser sprach er davon, dass die Voraussetzung für eine erfolgreiche Beendigung der Verhandlungen über die Normalisierung der Beziehungen mit der BRD die eindeutige Distanzierung von der „Hitler’schen Aggression gegen den tschechoslowakischen Staat [sei], deren Bestandteil auch das Münchner Diktat war“.³⁰ Diese rhetorische Wendung wurde als erklärtes Entgegenkommen der tschechoslowakischen Seite betrachtet, weitere Verhandlungen zuzulassen.³¹

Seit Beginn des Jahres 1973 konnten weitere Signale dahin gehend beobachtet werden, dass die UdSSR Druck auf die Tschechoslowakei ausübte, damit diese von dem Beharren auf der Nichtigkeit des Münchner Abkommens von Anfang an Abstand nahm. Dieses Vorgehen stand in Zusammenhang mit den politischen, besonders aber den wirtschaftlichen Interessen Moskaus. Leonid Brežnev gab am 24. Februar 1973 nach einem Besuch in Prag anlässlich des 25-jährigen Jubiläums der kommunistischen Machtergreifung in der Tschechoslowakei gemeinsam mit Gustav Husák ein Kommuniqué zu der Frage des Münchner Abkommens heraus. Dieses empfahl, das Münchner Abkommen als „nichtig und rechtswidrig“ zu erklären. Die Erklärung wurde als „Husáks Signal“ zur Fortsetzung der Verhandlungen interpretiert. Außenminister Chňoupek wiederholte am 5. März anlässlich eines Besuches in Jugoslawien und erneut am 16. März 1973 in der Zeitung *Svobodné slovo* (Freies Wort) diese neu formulierte tschechoslowakische Erklärung des „Münchner Diktats“ als nichtig und rechtswidrig. Einen Fortschritt in den tschechoslowakisch-westdeutschen Verhandlungen forcierten sowohl Brežnevs Besuch in Bonn im Mai 1973 als auch der Druck vor allem vonseiten Ungarns und Bulgariens, die die Normalisierung der diplomatischen Beziehungen mit der BRD bis zum Abschluss eines Abkommens mit der ČSSR aufschoben.

29 Vgl. *Frühling in Prag*, Der Spiegel, Nr. 50, 4. 12. 1972, S. 31.

30 *Rudé právo* 55, Nr. 283, 30. 11. 1972, S. 5. Ein weiterer Impuls zur Konsensfindung im Rahmen der diplomatischen Verhandlungen kam während des Besuches des tschechoslowakischen Außenministers Chňoupek in Rumänien im Dezember 1972, wo er erwähnte, dass die Regierung nicht auf der zeitlichen Begrenzung der Nichtigkeit des Münchner Abkommens beharre. Die Tschechoslowakei verlange jedoch zugleich von der Bundesregierung eine klare Garantie, dass sie das Münchner Abkommen nicht als legalen Rechtsakt betrachtet.

31 Diese Problematik erörtert übersichtlich Radko BŘACH, *Die Bedeutung des Prager Vertrags von 1973 für die deutsche Ostpolitik*, in: Hans Lemberg – Jan Křen – Dušan Kováč (Hrsg.), *Im geteilten Europa. Tschechen, Slowaken und Deutsche und ihre Staaten 1948–1989*, Essen 1998, S. 169–191.

Die Öffentlichkeit erfuhr von dem Verhandlungsergebnis durch das Interview von Rudé právo mit dem stellvertretenden Außenminister Jiří Götze am 1. Juni 1973. Das Ergebnis der Verhandlung über München betrachtete die tschechoslowakische Seite als eine politische und moralische Genugtuung, die in der Präambel und in der Nichtigkeitserklärung des Münchner Abkommens im ersten Artikel des Vertrags enthalten war, auch wenn dies nur für die gegenseitigen Beziehungen zwischen der ČSSR und der BRD gelten sollte.⁵² In der Präambel wurde nämlich angeführt, dass das Münchner Abkommen der Tschechoslowakei durch das nationalsozialistische Regime unter Androhung von Gewalt aufgezwungen worden sei.⁵³ Die Nichtigkeitserklärung hatte jedoch keine Auswirkungen auf die Staatsbürgerschaftsfrage und begründete für den tschechoslowakischen Staat und juristische Personen keine Ansprüche auf Entschädigung.⁵⁴

Die ideologischen Konstanten in der Rezeption des Münchner Abkommens änderten sich jedoch praktisch nicht, was zum Beispiel die Ansprache des Präsidenten der Republik Ludvík Svoboda während des Treffens mit einer Delegation des Tschechoslowakischen Verbands der Antifaschistischen Widerstandskämpfer und der entsprechenden Verbände aus weiteren Ländern dokumentiert.⁵⁵ Rudé právo wandte sich in dieser Zeit in weitaus größerem Maße „einheimischen“ Aspekten zu, wobei an die vorgebliche Affinität aller politischen Parteien, einschließlich der nicht-kommunistischen Linken, zum Faschismus erinnert wurde. In den Überlegungen über die historische Bedeutung der Ereignisse der politischen Krise des Herbstes 1938 tauchten in den siebziger Jahren vor allem Argumentationen dazu auf, dass die Anfänge von „München“ schon mit der Entstehung des neuen Staates im Jahre 1918 in Verbindung gestanden haben, also mit der „Regierung der Vermögenden über die Besitzlosen, der Unterdrücker über die Unterdrückten, der Ausbeuter über die Ausgebeuteten in der jungen Tschechoslowakischen Republik“.⁵⁶

52 *Úspěšný závěr jednání s NSR* [Erfolgreicher Abschluss der Verhandlungen mit der BRD], Rudé právo 55, Nr. 129, 1. 6. 1973, S. 1, 7.

53 Vgl. Dieter BLUMENWITZ, *Der Prager Vertrag*, Bonn 1985, S. 29f., und Alois MERTES, *Der Prager Vertrag – Teilstück der sowjetischen Westpolitik*, Politische Studien. Sonderheft 1. 1974, S. 39ff.

54 Vgl. Tomáš JELÍNEK, *Odškodnění nuceně nasazených. Nucená práce pro německé hospodářství za 2. světové války a cesta k její kompenzaci* [Die Entschädigung der Zwangsarbeiter. Zwangsarbeit für die deutsche Wirtschaft während des Zweiten Weltkriegs und der Weg zu ihrer Kompensation], AUC – Studia Territorialia, Bd. IX, 2008, S. 225–367.

55 *Nezapomínáme na hanebný mnichovský diktát*, S. 1.

56 Jiří SVOBODA, *Podzimní rozjímání* [Herbstmeditation], Rudé právo 54, Nr. 232, 29. 9. 1973, S. 3.

Seite unserer gemeinsamen Beziehungen aufzuschlagen“.³⁹ Der Charakter seiner Rede verriet, dass die tschechoslowakische Seite vor allem Interesse an der Entwicklung einer Politik des Friedens und der gegenseitigen Verständigung hatte.

In diesem Punkte harmonierte auch der westdeutsche Kanzler mit den Ansichten der tschechoslowakischen Seite. Er unterstrich, dass mit diesem Schritt zwar nichts „von dem Schrecklichen, das sich zwischen unseren Völkern aufgetan hat und so viel Leid nach sich zog, ungeschehen gemacht werden“ könne. Aber der Vertrag solle „den Weg zu einer neuen friedlichen Nachbarschaft öffnen“.⁴⁰ Brandt erwähnte dann das Münchner Abkommen in seinem offiziellen Trinkspruch, als er erklärte, dass „es gewissermaßen gelungen [sei], die schwere Hypothek des Münchner Abkommens zu beseitigen, denn es werden die berechtigten Überlegungen beider Seiten respektiert, dass (...) diese gemeinsame Grundlage, auf der die weitere Entwicklung aufbauen kann, nicht durch eine einseitige Interpretation geschmälert werden solle“.⁴¹

Nach der Unterzeichnung und Ratifizierung des Vertrags zwischen der ČSSR und der BRD und der Aufnahme diplomatischer Beziehungen im Jahre 1974 wurde der Jahrestag des Münchner Abkommens zunehmend nur zu einem historischen Jahrestag, wenn er auch weiterhin einen wichtigen Bestandteil des kommunistischen Propagandaapparates bildete. Das heißt jedoch nicht, dass er nicht auch mit einem aktuellen Bezug instrumentalisiert worden wäre. Die Erinnerung an München wurde weiterhin durch politisch manipulierte Reflexionen begleitet. Eine bemerkenswerte Aktualisierung brachte unter anderem der vierzigste Jahrestag von „München“ im Jahre 1978 mit sich, als das Münchner Diktat als Produkt der imperialistischen Politik mit dem Abschluss des ägyptisch-israelischen Abkommens verglichen wurde, das durch die Vermittlung des amerikanischen Präsidenten Carter während der Verhandlungen in Camp David Mitte September 1978 geschlossen worden war.

Historische Parallelen wurden auch auf die aktuelle Politik des Westens appliziert, die als opportunistisch und prinzipienlos, lediglich ihre Partikularinteressen verteidigend und somit das Anwachsen des Faschismus

39 Rudé právo 54, Nr. 295, 12. 12. 1973, S. 1.

40 Ebenda.

41 Rudé právo 54, Nr. 295, 12. 12. 1973, S. 2 (Rückübersetzung aus dem Tschechischen, Anm. d. Übers.). Brandt erinnerte auch an das gemeinsame historische Erbe, wobei er neben Persönlichkeiten wie Karl IV., František Palacký oder Adalbert Stifter auch den kommunistischen Journalisten Julius Fučík erwähnte.

begünstigend dargestellt wurde: „München hat über die Maßen deutlich gezeigt, dass, wenn es um kapitalistische Interessen geht, die Bourgeoisie schnell alles verdammt, was sie sich je auf die Fahnen geschrieben hat – die Parolen von der Freiheit und Souveränität der Völker, die Losung von der Menschlichkeit und (...) von der Freiheit des Menschen (...). Sie tun dies auch heute: Chile ist nicht das einzige Beispiel, wo der Weltimperialismus ein faschistisches Regime zu installieren half, als die Klasseninteressen des Kapitals bedroht waren.“⁴² Ein weiterer Aufsatz zum vierzigsten Jahrestag stellte wiederum einen Zusammenhang zwischen dem „*mnichovanství*“ (s. o.) und der Tätigkeit der Charta 77 her.⁴³ In dieser Zeit wurde der Faktor „München“ allerdings vornehmlich zur Legitimierung der außenpolitischen Bestrebungen der Sowjetunion und des gesamten Ostblocks genutzt, die in dieser Zeit bis zu einem gewissen Grad auch die innenpolitische Dimension überschatteten. Man kann sagen, dass in dieser Zeit praktisch die gleichen Clichés bemüht wurden wie in den fünfziger Jahren. Daran änderten der mit der BRD geschlossene Vertrag oder der nach der Ratifizierung des Abschlussdokuments der Konferenz für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa im Jahre 1975 begonnene Helsinki-Prozess nichts.

Diese Tatsachen müssen im Kontext der propagandistischen Bemühung gesehen werden, in den aktuellen Aktivitäten des westlichen Imperialismus dauerhaft auf die drohende Wiederholung derjenigen Politik hinzuweisen, die am Ende der dreißiger Jahre zum Münchner Abkommen führte. Politisch wurden die Ereignisse des Herbstes 1938 auch im Rahmen der alljährlichen „Woche des Kampfes gegen Faschismus und Krieg“ genutzt, die traditionell am Jahrestag der Unterzeichnung des Münchner Abkommens eingeleitet und am 6. Oktober zum Gedenken an den Jahrestag der direkten Befreiung der Tschechoslowakei im Rahmen der Karpaten-Dukla-Operation beendet wurde. Dies bestätigt auch der Kontext, in dem das Münchner Abkommen im Jahre 1983 Erwähnung fand, als über die Stationierung sowjetischer Raketen auf tschechoslowakischem Gebiet diskutiert wurde. Im September 1983 fand in Cheb/Eger eine Friedensmanifestation statt, wo erneut die Frage der historischen Lektion, die aus München 1938 gezogen werden könne, intensiv aufgeworfen wurde. In Hinblick auf die internatio-

42 *Poučení z Mnichova* [Lehre aus München], Rudé Právo 59, Nr. 230, 29. 9. 1978, S. 1.

43 *Opoždění mnichované* [Die verspäteten Münchner], Rudé právo 59, Nr. 231, 30. 9. 1978, S. 2. Der Autor des Kommentars Karel Douděra zog hier Parallelen zwischen dem vierzigsten Jahrestag von „München“ und der Sitzung des Europarates in Straßburg, welcher der Charta 77 seine Unterstützung aussprach und aus Anlass des zehnten Jahrestages der Invasion der Streitkräfte des Warschauer Paktes in die Tschechoslowakei die Anwesenheit der sowjetischen Truppen in der ČSSR kritisierte.

nale Situation wurde in diesem Kontext betont, wie „kurzsichtig und gefährlich die Politik des Antikommunismus und des Antisowjetismus“ sei.⁴⁴ Gegenüber der Öffentlichkeit wurde auch auf die Gefahr hingewiesen, die der Nähe zum westdeutschen Nachbarn, auf dessen Territorium sich amerikanische Atomwaffen befänden, entspringe. Die Stationierung des sowjetischen Atomarsenals bei uns sollte so durch historische Argumente gestützt werden.

Aufgrund der Lösung der Frage des Münchner Abkommens durch den Prager Vertrag wurden dessen Kontexte auch in der Bewertung der sudetendeutschen Aktivitäten nicht mehr so sehr betont. Prononcierter wurde das Münchner Abkommen somit nur im Zusammenhang mit der Debatte um die Ratifizierung des Vertrags im Jahre 1974 erwähnt, als der Kommentar von Rudé právo die Vorträge auf dem Sudetendeutschen Tag in Nürnberg anprangerte, die die Anerkennung der Nichtigkeit des Münchner Abkommens durch die westdeutsche Regierung und damit die „Legalisierung der Umsiedlung der Sudetendeutschen“ kritisierten.⁴⁵ Die kommunistische Propaganda konzentrierte sich allerdings im Rahmen der Bewertung der Tätigkeit der SL in den späteren Jahren vor allem auf deren Erklärungen zur Ostpolitik oder zur Europapolitik. Regelmäßige Berichte wiesen zum Beispiel auf den Widerstand der sudetendeutschen Organisationen gegen die Bemühungen um eine Entspannung der internationalen Lage und auf ihre Abgrenzung gegenüber den Gefahren aus dem Osten hin.⁴⁶ Jedoch verschwand diese Thematik von den Seiten von Rudé právo allmählich, und zu einer der Hauptplattformen der Berichterstattung über die Tätigkeit der sudetendeutschen Organisationen wurde nun die Wochenzeitschrift des Verbands der Antifaschistischen Widerstandskämpfer „Hlas revoluce“ (Die Stimme der Revolution).

Zehn Jahre später veränderten sich die durch die Propaganda betonten Akzente erneut. In den Vordergrund trat nun vornehmlich die innenpolitische Dimension, allerdings in Form der Liquidierung der demokratischen Tschechoslowakei. Am Donnerstag, dem 22. September 1988 wurde nämlich offiziell erklärt, dass der 28. Oktober als Staatsfeiertag begangen werde, und in den offiziellen öffentlichen Diskurs kehrten zaghaft die Namen der

44 *Již nikdy Mnichov ani válku* [Nie wieder München oder Krieg], Rudé právo 64, Nr. 251, 30. 9. 1983, S. 1.

45 *Falešné tóny z Norimberka* [Falsche Töne aus Nürnberg], Rudé právo 54, Nr. 129, 3. 6. 1974, S. 5.

46 *Samozvaní ochránci svobody* [Die ungebetenen Verteidiger der Freiheit], Rudé právo 58, Nr. 112, 15. 5. 1978, S. 5; *Nepoučitelní pochodovali* [Die Unbelehrbaren marschierten], Rudé právo 62, Nr. 127, 31. 5. 1982, S. 6.

Gründer des modernen tschechoslowakischen Staates zurück – T. G. Masaryk, Edvard Beneš und M. R. Štefánik. Die Texte zu diesem Jubiläum waren obendrein in einem relativ objektiven Geiste geschrieben.⁴⁷

Darüber hinaus ging Rudé právo im Jahre 1988 dazu über – in Einklang mit der damaligen sowjetischen Politik unter Gorbačëv –, die internationalen politischen Themen hervorzuheben, die mit der Unterstützung der kollektiven Zusammenarbeit beim Aufbau Europas zusammenhingen. Dabei wurde daran erinnert, dass die Absenz einer solchen Zusammenarbeit grundlegend zu der Münchner Katastrophe beigetragen habe.⁴⁸ Mittels der Erinnerung an den Münchner Jahrestag wurden also auch die Entwürfe des Ostblocks für eine pragmatische Zusammenarbeit im Rahmen des alten Kontinents präsentiert. Diese sollte eine Anerkennung der „gesamteuropäischen Einheit“ darstellen, „obwohl es um Staaten geht, die zu verschiedenen Gesellschaftssystemen gehören und Mitglieder militärpolitischer Blöcke sind, die sich gegenüberstehen“.⁴⁹

Die Münchner Vorkommnisse wurden hier auch als Ergebnis außenpolitischer Prozesse und Faktoren rezipiert, die letztlich ebenfalls diejenigen demokratischen Staaten früh heimsuchten, die an der Entstehung des Abkommens aktiv partizipiert hatten. Ein Hauch von Perestroika und Glasnost äußerte sich vorsichtig auch darin, dass der 50. Jahrestag des Münchner Abkommens im Jahre 1988 zu einem gemeinsamen Treffen ausgewählter Historiker aus der ČSSR mit westdeutschen Kollegen genutzt werden konnte.⁵⁰ Wie in den vorangegangenen Jahren wurde erneut das Cliché wiederholt, dass einzig die Sowjetunion zur Hilfe bereit gewesen sei. Beständig wurden die Theorien darüber betont, dass „München“ das Ergebnis der Unfähigkeit der Bourgeoisie gewesen sei, die tschechoslowakische nationale Souveränität zu verteidigen.

Bei der Eröffnung der Ausstellung zum 70. Jahrestag der Republikgründung wiederholte der Ideologiesekretär des ZK der KSČ Jan Fojtík die

47 Eines der Anzeichen für einen gewissen Wandel in der Betrachtung des ersten tschechoslowakischen Präsidenten war zum Beispiel der Aufsatz des Historikers Jan Galandauer zum 50. Todestag Präsident T. G. Masaryks, der im September 1987 in *Rudé právo* erschien. Zur Genese dieses Aufsatzes vgl. Jan GALANDAUER, *Článek Rudého práva k 50. výročí skonu T. G. Masaryka. Vznik a ohlas* [Der Artikel von Rudé právo zum 50. Todestag T. G. Masaryks. Entstehung und Echo], in: Masarykův sborník 14, Praha 2009, S. 381–392.

48 *Poučení z Mnichova* [Die Lehre aus München], *Rudé právo* 69, Nr. 231, 30. 9. 1988, S. 1.

49 *Ebenda*.

50 Die Ergebnisse der Konferenz erschienen allerdings erst nach der politischen Wende im Jahre 1989 (Vgl. Peter GLOTZ /Hrsg./, *München 1938: Das Ende des alten Europa*, Essen 1990).

langlebigen Konstrukte dahingehend, dass die Kommunisten die einzigen gewesen seien, die sich an der Verteidigung des Landes beteiligt hätten.⁵¹ Dieser Hauch einer starken Vereinfachung wurde halbwegs korrigiert durch die Behauptung, dass auch Präsident Beneš die politischen und gesellschaftlichen Veränderungen nach dem Jahre 1945 erfasst habe. Fojtík verließ aber das bisherige Schema in Bezug darauf, dass auch Beneš mit den heimischen und ausländischen Verrätern in Verbindung gestanden habe, und verwies auf die Erleuchtung des zweiten tschechoslowakischen Präsidenten in der Folge von „München“. Damals zog Beneš für die Nachkriegszukunft die Schlussfolgerung, dass „der nächste freie Staat nicht mehr den Risiken einer solchen Demokratie ausgesetzt sein darf, die sich nicht behaupten kann und solchen Elementen Bewegungsfreiheit lässt, die sie ohne Skrupel zu ihrer Liquidierung nutzen können (...) Eindrücklich warnte er speziell vor der Unverantwortlichkeit der Presse, die der Reaktion gedient, gegen fortschrittliche Leute gehetzt (...) und bewusst die Öffentlichkeit desorientiert habe“.⁵² Vereinfachende Schablonen bezüglich des Verrats der tschechoslowakischen Bourgeoisie finden wir allerdings auch noch bei der Bewertung der Münchner Vorkommnisse im Herbst 1989.

Die Debatten über „München“ beschäftigten die tschechische Gesellschaft jedoch auch in den neunziger Jahren. Damals wurden sie insbesondere von dem linksgerichteten Teil des Ideenspektrums ebenfalls zu politischen Zwecken instrumentalisiert, und zwar speziell im Rahmen der Diskussionen über die Vorbereitung der Deutsch-Tschechischen Erklärung im Jahre 1997. Zugleich wurde das Münchner Thema zum Gegenstand großer Debatten sowohl in der Öffentlichkeit als auch in der Historikergemeinde.

Die Interpretation der Ursachen, des Verlaufs und der Folgen des Münchner Abkommens aus dem Jahre 1938 bildete trotz aller politischen Peripetien also einen festen Bestandteil des propagandistischen Narrativs während der gesamten Ära des kommunistischen Regimes in der Tschechoslowakei (1948–1989). Eine wichtige Rolle bei der Gestaltung der politischen und ideologischen Instrumentalisierung der Septemberkrise des Jahres 1938 spielte im offiziellen Diskurs nach dem Februar 1948 die Zeitung *Rudé právo*, die sich diesem Thema dauerhaft zuwandte. Die

51 *Čtíme pravdu dějin* [Wir ehren die Wahrheit der Geschichte], *Rudé právo* 69, Nr. 228, 27. 9. 1988, S. 2. Für die andauernde ideologisch voreingenommene Reflexion der modernen Geschichte war auch die Tatsache charakteristisch, dass im Rahmen dieser Ausstellung betont wurde, dass die Ereignisse der Oktoberrevolution auf die Republikgründung im Jahre 1918 einen entscheidenden Einfluss gehabt hätten.

52 *Čtíme pravdu dějin*, S. 2.

Interpretation dieser Ereignisse beeinflusste auch die reale Politik der kommunistischen Führung, vor allem im Rahmen der Beziehungen zur BRD. Die unterschiedliche Wahrnehmung des Münchner Abkommens spielte nämlich eine wichtige Rolle bei den Verhandlungen zwischen den tschechoslowakischen und westdeutschen Vertretern über den Abschluss eines gemeinsamen Vertrags, der ein Bestandteil der Politik von Bundeskanzler Willy Brandt war, die zur Anerkennung der nach dem Krieg festgelegten Ostgrenzen der Bundesrepublik Deutschland führte. Der Abschluss des Vertrages im Jahre 1973, der einen Kompromissstandpunkt zum Münchner Abkommen beinhaltete, trug zur Abmilderung der propagandistischen Bemühungen um die aktuelle Politisierung von „München 1958“ bei. Auch danach tauchten jedoch in der kommunistischen Presse schematische Reflexionen auf, die unter anderem antideutsche, antiimperialistische, anti-kapitalistische und antiwestliche Komponenten enthielten, und das bis zum Kollaps des kommunistischen Regimes im Jahre 1989.

Übersetzt von Nina Lohmann

Kam zmizela etnografie dělnictva?*

JIŘÍ WOITSCH

JIŘÍ WOITSCH: Whither the Ethnography of the Working Class?

The ethnography of the working class represented one of the most remarkable research directions of contemporary ethnography and folkloristics undertaken by the Academy of Sciences and the institutions of higher learning in the second half of the 20th century. Undoubtedly, despite partial ideological manipulations, the ethnographic study of factory workers and miners, in particular, achieved a number of remarkable results, which stand the test of international comparison. Some research projects focused on the themes and also methods previously neglected by historians (every day life of the working class, the material culture of daily living, folklore, etc.). A whole range of research projects – including comprehensive works and those by teams of authors – remained totally unpublished or have until now remained „hidden“ in practically inaccessible internal collections of works and monographs. After 1989 Czech ethnographers (ethnologists, socio-cultural anthropologists) have completely shifted away from the study of the working class, which is a situation which does not correspond with the topical interests of these disciplines, for example in Western Europe. This study defines the fundamental thematical and methodological trajectories of the ethnographic study of the working class and miners in terms of the development of the ethnographic discipline's discourse. It also broadly outlines less well known or unpublished results, which could provide efficient starting points even for current research. At the same time, the author gives thought to current possibilities (non-existent, in fact) of the ethnography of the working class in the Czech Republic and the possibilities of cooperation between ethnographic institutions which have at their disposal very extensive and often unprocessed collections on these issues, and the historian community.

Key words: ethnography of the working class, theory and methodology, history of ethnology, Czechoslovakia, Czech Republic

Úvod

Etnografii dělnictva je možno hodnotit jako v určité době klíčovou badatelskou specializací českého resp. československého národopisu. Studium hornické a dělnické kultury prováděné částečně deskriptivně, částečně metodami, které jsme dnes zvyklí „moderně“ označovat jako antropologické či orálně-historické, přineslo řadu pozoruhodných mezinárodně srovnatelných badatelských výsledků. V posledním dvacetiletí jsme však konfrontováni s nezájmem, až systematickou negací výsledků naší etnografie ve druhé polovině 20. století, což se týká zejména výzkumu tzv. dělnické třídy. Podrobnější rozbor publikovaných textů i archivních fondů ovšem ukazuje, že na řadu výzkumů by bylo možné navázat, že řada nepublikovaných rukopisů by i dnes stála za zveřejnění, že zkratka a jednoduše zmizení etnografie dělnictva ze stránek odborných etnografických periodik, výzkumných záměrů i vysokoškolské výuky bylo nepříliš šťastným, i když snad pochopitelným výsledkem revolučního vědeckého kvasu počátku devadesátých let 20. století. Skromným cílem tohoto příspěvku tedy je zasadit tento mezi etnografy zavržený, mezi historiky jen polozapomenutý, směr výzkumu do dějin české vědy, upozornit na jeho hlavní přínosy a částečně jej rehabilitovat. Záměrně se přitom soustředím na „čistě“ etnografické studium a jsem si vědom, že ve stejné době probíhaly podobné výzkumy historické či sociologické. Na komparaci všech těchto přístupů však, domnívám se, zde není dostatek prostoru.

Národopis, etnografie a etnologie v Čechách a Československu ve 20. století
Studium kultury a dějin neelitních vrstev obyvatelstva (tehdy hlavně vesnice) v raném novověku a novověku se u nás v době počínající specializace a institucionalizace vědeckého bádání v osmdesátých a devadesátých letech 19. století, stalo doménou nového oboru – národopisu.¹ Ve stejném čase se lidová venkovská kultura ocitla po dlouhém vývoji v mezní situaci, namnoze mající podobu jejího zániku či transformace ve specifickou kulturu dělnickou či hornickou. Národopis tedy měl být z hlediska objektivně existující

* Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68578076.

1 Základními, i když dosti zastaralými přehledy jsou Jiří HORÁK, *Národopis československý. Přehledný nástin*, in: Československá vlastivěda, II. Člověk, Praha 1953, s. 305–472, a Antonín ROBEK, *Nástin dějin české a slovenské etnografie*, Praha 1964. Velmi kritickou reflexi vývoje národopisu v českých zemích podává též Josef KANDERT, *Poznámky k dějinám národopisu/etnografie v českých zemích: soupeření „etnografie“ s „etnologií“*, in: M. Holubová – L. Petráňová – J. Woitsch (Eds.), *Česká etnologie 2000*, Praha 2002, s. 157–178.

společenské objednávky převážně historickou disciplínou, která by studovala hmotnou, duchovní a sociální kulturu obyvatel venkova v dlouhém časovém úseku od středověku do (tehdejší) současnosti. Takovému zaměření pak odpovídaly i teorie a metody: převážně deduktivní (až intuitivní) způsob uvažování, evolucionistická a difuzionistická představa o vývoji kultury, deskriptivní až muzeologicko-sběratelský přístup k materiálu, důraz na studium archaických jevů.² Zároveň, a tento moment zůstává stále diskutovaným „bolavým místem“ disciplíny, se národopis stal – byť nikoliv bezvýhradně – hlavně ve sféře politických interpretací výsledků bádání disciplínou národní či spíše nacionální.⁵

Národopis jako vědecká disciplína se rychle etabloval a zejména v souvislosti s Národopisnou výstavou československou v roce 1895 získal bohaté institucionální zázemí. Na podzim roku 1891 tak byl založen Čeňkem Zíbrtem a Luborem Niederlem dodnes vycházející klíčový oborový časopis *Český lid*,⁴ mezi lety 1891–1895 se zformovala Národopisná společnost jako profesní organizace. V roce 1896 bylo zřízeno samostatné Národopisné muzeum, které (jako součást Národního muzea) existuje dodnes. Konečně sestavením českého a moravského pracovního výboru pro lidovou píseň pod vedením Otakara Hostinského a Leoše Janáčka, se v roce 1905 institucionalizovalo i bádání folkloristické.⁵

Na tomto místě nemá smyslu detailně popisovat metodologické, institucionální či personální peripetie, kterými národopis jako vědecká disciplína prošel během dalšího století, případný zájemce najde dosti informací – byť

2 Počáteční fázi formování národopisu jako vědecké disciplíny a její společenský kontext přehledně shrnuje Stanislav BROUČEK, *České národopisné hnutí na konci 19. století*, Praha 1979.

3 Nacionální aspekty formující se etnografie, jejichž existence je objektivní skutečností, se nicméně někdy stávají odrazovým můstkem k iracionálním a ideologickým kritikám oboru jako takového i v celém jeho dalším vývoji. Takto např. David SCHEFFEL – Josef KANDERT, *Politics and Culture in Czech Ethnography*, *Anthropological Quarterly* 67, 1994, č. 1, s. 15–25. Viz též diskusi k tomuto článku, do které přispěli Petr Skalník, Olga Skalníková, Ludvík Baran, Josef Vařeka, Alena Plessingerová, Jiří Langer, Helena Bočková, Lydia Petráňová a Jiří Woitsch, in: M. Holubová – L. Petráňová – J. Woitsch (Eds.), *Česká etnologie 2000*, s. 251–270.

4 K dějinám časopisu přehledně Milena SECKÁ – Jiří WOITSCH, *Nástin dějin časopisu Český lid*, dostupné na http://eu.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/humansci/eu/Casopisy/cesky_lid/FILES/dejiny_cesky_lid.doc (ověřeno 14. 7. 2011).

5 Z pracovních výborů se ve svobodném státě v roce 1919 ustavil Státní ústav pro lidovou píseň, aby později přešel (co se týče personálu i nesmírně bohatých fondů) do Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Viz Lubomír TYLLNER – Marcela SUCHOMELOVÁ (Eds.), *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*, Praha 2005, zejména s. 11–44.

někdy ostře protichůdných – v uvedené literatuře. Dodejme však alespoň několik základních postřehů.

Pres symbolický až magický význam názvů, kterými byla disciplína ve 20. století nazývána (lidověda, lidopis, etnografie a folkloristika, etnologie), je podstatné se zaměřit hlavně na předmět a výsledky studia. Ty byly a stále jsou do značné míry ovlivněny specifickou střeoevropskou intelektuální tradicí, která je v podstatě neporovnatelná se situací např. v anglofonních zemích.

Na historicky orientované národopisné studium sklonku 19. století totiž výrazně navázali badatelé působící v období první československé republiky. Tehdy vznikla řada národopisných regionálních monografií i metodických příruček pro studium lidové kultury⁶ a v neposlední řadě se prohloubila institucionalizace oboru jeho plnoprávným uvedením na univerzity.

Dalším vývojovým obdobím, co do možného hodnocení asi nejkontroverznějším, dosud chabě zmapovaným a přitom pro naše téma nejdůležitějším, jsou léta 1945 (1948)–1989.⁷ Během nich došlo k určité petrifikaci předchozí tematické a metodologické orientace českého resp. československého národopisu. Na všech úrovních, včetně od roku 1954 samostatného Ústavu pro etnografii a folkloristiku (ÚEF) Československé akademie věd (ČSAV),⁸ tak pokračovalo především převážně historicky orientované studium hmotné a duchovní kultury českých zemí, a to i v širší evropské komparativní perspektivě. To ovšem neznamená, že by obor fungoval bez problémů.

Z nich je předně nutné jmenovat ideologicko-politické vlivy. Jednalo se zejména o zkruslování, omezování či blokování některých orientací národopisného studia (např. výzkum lidové zbožnosti) a o útoky vůči nepohodl-

6 Viz Drahomíra STRÁNSKÁ, *Příručka lidopisného pracovníka*, Praha 1936; František ROUBÍK, *Příručka vlastivědné práce*, Praha 1947.

7 Srov. Lydia PETRÁŇOVÁ, *Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963*, in: *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999), Praha 2000, s. 305–322; František BAHENSKÝ, *Zpráva o struktuře základních etnografických a folkloristických periodik v rozmezí let 1953–1963*, in: tamtéž, s. 553–664; Olga SKALNÍKOVÁ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Etnografické studium v letech 1964–1975*, in: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*, Praha 2003, s. 287–304; František BAHENSKÝ – Jiří WOITSCH, *Analýza hlavních národopisných periodik v letech 1970–1975 s přihlédnutím k období 1964–1969*, in: tamtéž, s. 555–569; Chris HANN – Mihály SÁRKÁNY – Petr SKALNÍK (Eds.), *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*, Münster 2005.

8 K vývoji ústavu v dalších desetiletích a jeho badatelské orientaci viz L. TYLLNER – M. SUCHOMELOVÁ (Eds.), *Etnologický ústav*, s. 45–104.

ným badatelům, charakteristické zejména pro aktivity tzv. marxistického kroužku na počátku padesátých let. V současné době je však jako nejzhoršnější vnímán nezáměr o teoretický vývoj příbuzných – zejména kulturně a sociálně antropologických oborů v zahraničí. Zároveň – a poněkud paradoxně – to byla právě jednoznačná politická objednávka, či snaha vymezit se proti tzv. buržoazní etnografii, která od padesátých let vedla k vyprofilování výrazných, průkopnických a mimořádně produktivních výzkumných orientací: montánní etnografie a etnografie dělnictva.

Poslední vývojové období oboru po roce 1989 je charakterizováno zejména institucionálním nástupem sociokulturní antropologie angloamerického stříhu,⁹ pokračováním ve výzkumu či znovuotevíráním tradičních národopisných témat (lidová architektura, zbožnost) i bouřlivými diskusemi nad vývojem národopisu/etnografie a folkloristiky v uplynulých desetiletích. Některé, až hysterické kritiky¹⁰ předchozího období totiž zcela pomíjejí specifickou badatelskou tradici střední Evropy a tedy i to, že národopis je konstituován jako disciplína převážně historická a v rámci vybraných škol dosti synchronně a na terénním výzkumu založená sociální a kulturní antropologie je ve své ryzí podobě částečně nekomplementární evropskému terénu. Stav oboru např. v Německu (kde se pro hojně pěstované, diachronně orientované studium užívá pojmu „evropská etnologie“)¹¹ či ještě výrazněji ve Skandinávii ukazuje, že omezený zájem o antropologickou teorii nemusí vždy souviset s vládnoucí ideologií.¹²

Snahu o totální negaci badatelských výsledků etnografie a folkloristiky posledního půlstoletí, přes veškerou její možnou ideologičnost, služebnictví

9 K tomu srov. Zdeněk NEŠPOR – Marek JAKOUBEK, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi*, Český lid (dále ČL) 91, 2004, s. 53–79; TÍŽ, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech. Závěr diskuse*, ČL 95, 2006, s. 71–85. K úzké spolupráci národopisu a antropologie se přihlásil např. Chris HANN, *Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě*, Sociologický časopis 43, 2007, s. 15–30; TÝŽ, *Odpověď: nikoli nevýrazný hybrid, ale partnerství, které má říz*, tamtéž, s. 209–220.

10 Signifikantně např. David SCHEFFEL, *Slovak ethnology in the post-socialist era*, Ethnologies 21, 1999, s. 55–65; Petr SKALNÍK, *Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989. Zpráva pozorujícího účastníka*, Sociologický časopis 38, 2002, s. 101–115.

11 Srov., jak je studium domácího terénu prezentováno v příslušných německých úvodch do disciplíny. Viz Wolfgang KASCHUBA, *Einführung in die Europäische Ethnologie*, München 2005; Rolf W. BREDNICH, *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie*, Berlin 1994.

12 Interpretativní koncept evropské etnologie se do našeho odborného prostředí pokusil nejnověji uvést Petr LOZOVIUK, *Evropská etnologie ve stredo-evropské perspektívě*, Pardubice 2005.

vládnoucí moci, intelektuální sterilitu, teoretickou nedostatečnost vedoucí k neopozitivistické popisnosti atd. je tak dle mého názoru třeba odmítnout. Z takové negace totiž vyplývá i neuvážené zavrhování kvalitních badatelských výstupů, přerušování slibně rozběhnutých výzkumů, ztráta elementárního povědomí o nejrůznějších informačních zdrojích (vedoucí k absurdní snaze „vybádat již vybadané“). A jestliže pohlédneme na badatelské výsledky zejména české etnografie a folkloristiky druhé poloviny 20. století výše řečené se ničeho nebude týkat tak palčivě jako právě etnografie dělnictva.

Etnografie dělnictva jako badatelská specializace a její výsledky

Výše zmíněný dominantní zájem formujícího se národopisu na sklonku 19. a počátku 20. století o venkov a „selskou“ kulturu samozřejmě způsobil, že odborných etnografických prací o dělnictvu a obecně o nezemědělském obyvatelstvu je z této doby minimum.¹³ Pohlédneme-li např. na stránky ústředního národopisného periodika tj. Českého lidu, nacházíme k tomuto prostředí jen články F. Velce.¹⁴ Podobný nezájem o kulturu dělníků či obecně o kulturu ne-venkovskou můžeme v československém národopise (českém i německém) pozorovat i ve dvacátých a třicátých letech 20. století.

K zásadnímu obratu a konstituování celé nové badatelské specializace došlo až po roce 1948 ruku v ruce s nástupem mladé generace militantních marxistů do čela etnografického výzkumu. Větší pozornost se dělnictvu či obecně městskému prostředí začala v rámci etnografie resp. sociokulturní antropologie ve stejné době věnovat i v jiných evropských zemích a USA, nicméně rozvoj etnografie dělnictva v českých zemích lze však klást s těmito obecnými trendy jen do velmi volné souvislosti. Klíčovými představiteli československé etnografie dělnictva koneckonců nebylo na žádnou ze zásadních prací „nesocialistického“ studia města a dělnictva ani odkazováno.

V Československu tak můžeme od počátku padesátých let jednoznačně hovořit o postupném profilování zprvu zejména montánní etnografie (etnografie horníků) a později i etnografie dělnictva jako takového. Vývoj tohoto bádání však rozhodně neprobíhal bez určitých paradoxů. Jak totiž upozornil

13 Jak jsem již upozornil v úvodu, pomíjím zde práce historiků, vlastivědných badatelů, stranických publicistů i čistě amatérská (byť dnes heuristicky cenná) pojednání, kterých ve druhé polovině 19. století vznikla celá řada. Stejně tak stojí stranou mé pozornosti i jakási dělnická autoetnografie – srov. např. Ernst BERNER, *Die Steinkohlengräber des Ostrau Karwiener Bergrevier*, Ostrau 1898.

14 Ferdinand VELC, *Uhlí nalezené na Slánsku změnilo tvářnost lidového života*, ČL 28, 1928, s. 370–373.

již v sedmdesátých letech 20. století A. Robek,¹⁵ mladí marxismem se zaštiťující badatelé, kteří chtěli studovat dělnickou třídu, se ocitli mezi dvěma mlýnskými kameny. Na jedné straně se opakovaně odvolávali na sovětskou vědu: její import do Československa však reguloval hlavní koryfej oboru Otakar Nahodil, jehož chápání etnografie jako historické vědy zaměřené na studium tzv. „přežitků“ bylo výzkumům horníků a dělníků velmi vzdáleno. Na druhé straně se nastupující generace chtěla vyrovnat s tradicemi tzv. buržoazní etnografie zaměřené na tradiční kulturu venkova, a ukázat, že etnografické studium města, resp. dělníků a horníků je možné a potřebné.¹⁶

Co bylo výsledkem těchto diskusí a názorových střetů odehrávajících se zejména na celostátních národopisných konferencích v lednu 1949, dubnu 1952 a říjnu 1953? Předně se etnografie měla nadále pěstovat na centralizovaném pracovišti nově ustanovené ČSAV, a to právě s důrazem na otázky „života lidu“ v průmyslových oblastech. Vnitřní struktura ÚEF ČSAV však zůstala přes „papírové“ proklamace nepřehledná a výzkum dělnictva se uskutečňoval v ad hoc tvořených týmech.¹⁷

V rovině konkrétní badatelské praxe se však setkáváme se sice formulačně marxistickou, avšak metodologicko-metodicky na starší deskriptivní tradice navazující tradicí národopisu, jen přeneseného z vesnice do sociálně odlišného prostředí.¹⁸ Východiskem ovšem zůstával rozsáhlý a poctivě prováděný terénní výzkum. Tón takto zaměřeného studia udávalo samozřejmě ústřední akademické pracoviště koordinující zejména rozsáhlé výzkumy – tedy pražský ÚEF a jeho pobočka v Brně a dále Katedra etnografie a folkloristiky FF UK, kde byla až do počátku devadesátých let 20. století systematicky a promyšleně zadávána řada diplomových a rigorózních prací zaměřených právě na hornickou a dělnickou

15 Antonín ROBEK, *K otázkám etnografického studia města a vesnice kapitalistické a socialistické společnosti*, Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku (dále ZKSVI) 1976, Praha 1976, s. 4.

16 Postulát o nutnosti zúčtovat s „buržoazní etnografií“ prostřednictvím studia dělníků a horníků byl opakovaně zdůrazňován např. O. Skalníkovou a řadou dalších představitelů „zakladatelské generace“ etnografie dělnictva. Srov. Olga SKALNÍKOVÁ, *Za nový Český lid*, ČL 38, 1951, s. 1; TÁŽ, *K otázce národopisného výzkumu života dělnické třídy*, ČL 39, 1952, s. 147–151; TÁŽ, *Národopisný výzkum kladenské průmyslové oblasti*, ČL 40, 1953, s. 234–235.

17 Obecné kontexty vývoje tohoto období, včetně směřování akademických a univerzitních pracovišť k etnografii dělnictva kriticky hodnotí Lydia PETRAŇOVÁ, *Lid, národ a český národopis*, s. 305–322; František BAHENSKÝ, *Zpráva o struktuře*, s. 553–664; viz též L. TYLLNER – M. SUCHOMELOVÁ (Eds.), *Etnologický ústav*, s. 39–44.

18 Tedy přesně ve stylu snahy militantních marxistů ukázat, že i dělnictvo má svou tradiční kulturu. Ta však byla definována a studována povýtce „buržoazně“.

kulturu.¹⁹ Na Slovensku naproti tomu z řady důvodů k vykrytalizování silného směru etnografie dělnictva v této chvíli ani později nedošlo a z naší rámcové analýzy tedy můžeme problematiku Slovenskou vypustit.²⁰

První ze záplavy prací²¹ o dělnictvu, napsaných v duchu zmíněného přenosu starších, formálně zavrhaných, avšak reálně uplatňovaných metod a témat výzkumu, tak analyzovaly stejné problémy, jako předválečný národopis: dělnickou píseň, poezii, stravu a bydlení.²² A též výběr konkrétních skupin dělníků nebyl v uvedeném kontextu překvapivý – zkoumání byli ti „nejtradičnější“, tedy horníci a hutníci. Výstupem z takto pojatých výzkumů a sběrů byly jednak časopisecké studie, jednak monumentální kolektivní monografie charakteristické zejména pro montánně etnografické výzkumy. V Čechách tak byl pod vedením O. Skalníkové průkopnický zmapován a v „zakladatelské“, byť marxistickou schematizací některých problémů nejvíce poznamenané, práci prezentován kladenský revír.²³ Na Moravě podobnou úlohu sehrál výzkum K. Fojtíka a O. Sirovátky vyústivší v monografii o Rosicku-Oslavansku.²⁴

Ve stejné době se rozběhly intenzivní etnografické výzkumy i na Ostravsku. Byly prezentovány četnými texty na stránkách etnografických časopisů (Český lid, Československá etnografie, Radostná země), avšak bohužel nikdy nebyly soustředěny do (v rukopise nicméně existující) shrnu-

19 Ke kvalifikačním pracím obhájeným na FF UK v Praze viz bibliografickou příručku Miloš TOMANDL, *Tradiční lidová kultura v pracích „Pražské etnografické školy“*, Praha 2005.

20 Nelze ovšem nezmínit alespoň velkým českým monografiím více než komplementární dílo Ján MJARTAN (red.), *Banická dedina Žakarovce*, Bratislava 1956, na kterém se opět podílela mj. řada špičkových slovenských etnografů nastupující marxistické generace.

21 Přítomná studie samozřejmě nemůže sloužit ani jako rámcový bibliografický přehled etnografických prací o dělnictvu. Příslušné údaje je nutno hledat v oborových a dalších bibliografiích. Jmenujme z nich především: Hanka MÜLLEROVÁ, *Bibliografie k etnografii a folkloristice dělnictva*, ZKSVI 1976, Praha 1976, s. 1–16; TÁŽ, *Česká národopisná bibliografie za léta 1953–62*, I a II, Praha 1976; TÁŽ, *Česká národopisná bibliografie za léta 1963–70*, Praha 1978; Jiří NOVOTNÝ – Milena SECKÁ – Kateřina SEDLICKÁ – Jiří WOITSCH, *Český lid: Etnologický časopis 1946–2000. Bibliografie*, Praha 2009; Jiřina VESELSKÁ, *Bibliografie Národopisného věstníku a dalších periodik Národopisné společnosti*, Praha 2008.

22 *Lidová poesie hornická*, Praha 1950; Vladimír KARBUSICKÝ, *Naše dělnická píseň*, Praha 1953.

23 Olga SKALNÍKOVÁ a kol., *Kladensko. Život a kultura lidu průmyslové oblasti*, Praha 1959. Autorský kolektiv dále tvořili Jaromír JECH, Josef SPILKA, Vladimír KARBUSICKÝ, Buhumír NUŠL a Irena JANÁČKOVÁ.

24 Karel FOJTÍK – Oldřich SIROVÁTKA, *Rosicko-Oslavansko: život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*, Praha 1961.

jící monografie.²⁵ Stejně tak zůstaly neuzavřeny výzkumy industrializace Vsetínska, Rožnovska a Valašsko-Meziříčska či Slezským studijním ústavem ČSAV v Opavě prováděné výzkumy Těšínska. Jen o málo později se montánně-etnografické výzkumy přesunuly i na Radnicko, Příbramsko, Svatoňovicko, Mostecko a celý severočeský hnědouhelný revír.²⁶

Zároveň, tedy již na sklonku padesátých a počátkem šedesátých let 20. století lze – ovšem stále na stejné metodické a tematické úrovni – pozorovat i zájem o takřikajíc nehornickou problematiku: etnografové se začali obracet ke sklářským a textilním dělníkům, k tzv. zemědělskému dělnictvu a v neposlední řadě se v rámci hledání nových a neotřelých témat začínají zajímat o život ve větších městech: Praha, Brno, Gottwaldov/Zlín.²⁷ Specifickou kapitolu vývoje oboru představovaly i tzv. záchranné výzkumy v oblastech ohrožených těžbou surovin či velkými stavbami (např. přehrad). V jejich rámci se někteří badatelé (J. Vařeka, V. Tůmová) pokusili nejen o zachycení mizející tradiční venkovské kultury, jak jim bylo předepsáno, ale také o dokumentaci každodennosti tisíců dělníků „staveb socialismu“. Výsledky těchto výzkumů však nikdy nebyly publikovány.

K určitému útlumu etnografie dělnictva došlo v českých zemích ve druhé polovině šedesátých let. Jako již v době předchozí i následně stála v pozadí manipulace s oborem ze strany politicko-ideologické. Etnografie této doby se sice v atmosféře jistého společenského uvolnění začala rozhlížet i na západ od železné opony, zároveň však vytanula potřeba výzkumu mimoevropského (zejména afrického) prostoru v zájmu vývozu ideologie i investičních celků do dekolonizovaných území. Čeští etnografové (z nichž někteří se později stali slavnými „západními“ antropology jako např. Ladislav Holý) se z politických důvodů začali zabývat cizokrajnou etnografií a ke studiu Afriky se na čas přiklonila dokonce i přední představitelka dělnické etnografie O. Skalníková.²⁸ Obrat k exotičnu se při zachování souběžně pěstovaného výzkumného programu tradiční etnografie přitom odehrál

25 K jejímu projektu viz Olga SKALNÍKOVÁ, *Ostravsko – monografie průmyslové oblasti*, Slovenský národopis 16, 1968, s. 613–617.

26 K oblastem, kde výzkumy probíhaly přehledně: Karel FOJTÍK – Olga SKALNÍKOVÁ, *Výzkum průmyslových oblastí v československé etnografii*, ČL 52, 1965, s. 131–143, či Antonín ROBEK, *K problematice etnografického studia českého dělnictva*, Praha 1966.

27 Vanda TŮMOVÁ, *Pražské nouzové kolonie*, Praha 1971; Karel FOJTÍK, *Dům na předměstí. Etnografická studie o životě obyvatel činžovního domu v Brně*, Brno v minulosti a dnes 5, 1963, s. 45–68; TYŽ, *Tři typy dělnických obydlí v Brně*, Brno v minulosti a dnes 1, 1959, s. 23–40; Jarmila ŠTASTNÁ, *Příspěvek k rodinnému životu tkalců a továrních dělníků na Náchodsku*, ČL 56, 1969, s. 216–224.

28 Olga SKALNÍKOVÁ, *Etnografické poznámky z Guineje*, Československá etnografie 10, 1962, s. 281–298 a další práce autorky z této doby.

z největší části právě na úkor etnografie dělnictva. Ve vrcholné syntéze lidové kultury z této doby v rámci ediční řady Československé vlastivědy se kultuře dělnictva nicméně dostalo ještě relativně velkého prostoru.²⁹

Posledním, po stránce teoreticko-metodologické i publikační nejpozoruhodnějším, zároveň však nekontroverznějším obdobím vývoje etnografie dělnictva na našem území byla sedmdesátá a osmdesátá léta 20. století.³⁰ Tato oborová specializace totiž byla na jedné straně de facto záchranou celého oboru (a zejména institucionální existence ÚEF ČSAV, který byl vlnou perzekucí přímo ohrožen), neboť vydáním monografie *Stará dělnická Praha*³¹ úspěšně završený závazek vytvořit velkolepou syntetickou práci o pražském dělnictvu u příležitosti 30. výročí osvobození Československa a 15. (resp. s ohledem na průtahy ve vydání 16.) sjezdu KSČ se stal takřka neprůstřelným argumentem v řadě diskusí vedených nejen na nejvyšší vědecké ale zejména stranické úrovni. Zároveň však – a tento fakt nelze pominout – byla „revitalizace“ a zmasovění výzkumu dělnické kultury jedním z prostředků důsledné ideologické kontroly nad etnografickým bádáním v době tzv. normalizace. Zřejmé to bylo zejména na půdě Akademie věd a Univerzity Karlovy. Opětovný a systematický výzkum dělnictva byl nadto spojen s osobou Antonína Robka, v této době takřka neomezeným vládcem oboru. Robek byl odbornou osobností mimořádně mnohovrstevnatou, kontroverzní, často démonizovanou a přitom dosud objektivně nezhodnocenou. Na kvalitě – odvažuji se tvrdit, že většiny – provedených výzkumů z této doby a na pozoruhodném množství publikačních výstupů to ale nic nemění.

V sedmdesátých letech bylo etnografické studium dělnictva posunuto na kvalitativně vyšší úroveň hned v několika směrech. Předně byl v ÚEF ČSAV po vlně prověrek a vnitřních reorganizací v letech 1971–1972 ustaven stabilní badatelský tým (tzv. Oddělení etnografie dělnictva),³² průběžně doplňovaný absolventy etnografického studia na UK a četnými vědeckými

29 *Československá vlastivěda*, Díl III. Lidová kultura, Praha 1968.

30 K obecnějším kontextům vývoje oboru a publikační činnosti v této době srov. zejména: Olga SKALNÍKOVÁ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Etnografické studium v letech 1964–1975*, in: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*, s. 287–304; František BAHENSKÝ – Jiří WOITSCH, *Analýza hlavních národopisných periodik v letech 1970–1975 s přihlédnutím k období 1964–1969*, in: *tamtéž*, s. 555–569.

31 Antonín ROBEK – Mirjam MORAVCOVÁ – Jarmila ŠTASTNÁ (red.), *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*, Praha 1981. Krom výše uvedené trojice tvořili autorský kolektiv díla, které bylo do tisku odevzdáno již v roce 1977, Dagmar KLÍMOVÁ, Jaroslav MARKL, Vladimír SCHEUFLER, Olga SKALNÍKOVÁ, Jiřina SVOBODOVÁ a Josef VAŘEKA.

32 L. TYLLNER – M. SUCHOMELOVÁ (Eds.), *Etnologický ústav*, s. 63–66.

aspiranty. Na výzkumu dělnictva se dále ad hoc podílela i řada špičkových badatelů z dalších oddělení ÚEF a jiných pracovišť – někteří z nich de facto z donucení, přičemž výzkum dělnictva pro ně byl jedinou cestou, jak si místo v těchto institucích udržet. Jistě šlo o situace lidsky velmi kruté, na druhou stranu stati špičkových etnografů původně specializovaných na úplně odlišnou problematiku (J. Vařeka,⁵³ V. Scheufler) či folkloristů (D. Klímová, B. Beneš) patří už jen kvůli aplikaci neotřelých metod výzkumu (např. antropologický strukturalismus) k tomu nejlepšímu, co bylo k tématu publikováno. Zároveň lze v této době sledovat mnohem intenzivnější spolupráci a výměnu poznatků s historiky.

Dalším podstatným rysem této doby byla důsledná snaha o metodické a tematické sjednocení výzkumů. Co se týče výběru témat a metod studia, lze konstatovat značný posun oproti padesátým a šedesátým letům 20. století: Tradiční etnografický zájem o témata z oblasti hmotné kultury (oděv, bydlení, strava) či folkloru sice zůstal zachován, resp. jednoznačně dominoval, avšak (jistě částečně pod vlivem historiků a historických demografů – jmenujme např. J. Kořalku, J. Havránka, P. Horskou či M. Bělohávkou) byly nově mnohem pozorněji studovány rodinné a příbuzenské struktury, sociální organizace dělnictva, procesy jeho kulturních změn atd. To již byly otázky, které spadají spíše do sféry zájmu historické demografie, antropologie a sociologie.

Hlavním „terénem“ se od počátku sedmdesátých let nově stala Praha, případně další komparativně vyhodnocované městské aglomerace. V osmdesátých letech se pak výzkumy opět rozšířily takřka na celé české země. Příslušná šetření přitom měla vycházet z centrálně připravené Rukověti.⁵⁴

53 Kupříkladu Josef Vařeka byl již v této době evropsky respektovaným specialistou na venkovskou lidovou architekturu raného novověku a novověku, byl to hluboce věřící nestraník a mimořádně čestný a pracovitý člověk. O jakémkoliv ideologickém zápalu pro výzkum dělnictva v jeho případě proto nemůže být řeči, přesto však k tématu vytvořil celou řadu objevených studií. K J. Vařekovi srov. Jiří WOITSCH – Marie BAHENSKÁ (eds.), *Josef Vařeka české etnologii*, Praha 2007. Z nejdůležitějších a dodnes ceněných Vařekových textů k dělnické a hornické každodennosti jmenujme např. Josef VAŘEKA, *Doplňková zaměstnání horníků na Mostecku se zvláštním zřetelem k dnes už zaniklé obci Souš*, Český lid 56, 1969, s. 1–8; TÝŽ, *K otázce vzniku a vývoje etnografického regionu v průmyslové oblasti severních Čech (Druhá etnografická studie ze Severočeského hnědouhelného revíru)*, Český lid 57, 1970, s. 190–198; TÝŽ, *Vývoj dělnického interiéru a způsobu bydlení horníků v oblasti Mostu a Duchcova (Třetí etnografická studie ze Severočeského hnědouhelného revíru se zvláštním zřetelem k dnes už zaniklé obci Souš a Ledvice)*, Český lid 58, 1971, s. 1–15 či celou sérii statí o dělnickém bydlení v Praze.

54 *Rukověť etnografického výzkumu českého dělnictva*, in: Výzkum českého dělnictva, ZKSVI 1979, Příloha 2, s. 1–25. Jako autoři Rukověti jsou uvedeni S. BROUČEK, B. CHVÁTALOVÁ, R. HAVRÁNKOVÁ, V. KLEVETOVÁ, J. KOŘALKA, M. MORAVCOVÁ,

Takřka každoročně se konaly konference a semináře, často se zahraniční účastí. Především však etnografie dělnictva získala svou stabilní, i když poněkud svéráznou, publikační platformu. V rámci ediční řady ÚEF Národopisná knižnice (NK) tak vyšlo mezi léty 1974–1987 dvanáct svazků sborníků a monografií nazvaných Etnografie dělnictva (ED), redigovaných A. Robkem.⁵⁵

Snaha o rychlé plnění publikačních výzkumných plánů v době absolutní nepružnosti oficiálních vydavatelství, ale i důvody de facto autocenzurní (zveřejňování ideologicky ne zcela přijatelných zmínek např. o kriminalitě či o prostituci v dělnickém prostředí) zároveň ústily v opakované vydávání tzv. maket, konferenčních sborníků, studií, monografií či bibliografických příruček v rámci přísně interní publikační řady ZKSVI (v letech 1974–1989 celkem 19 relevantních svazků).⁵⁶ Desítky etnografických studií byly zveřejněny i na stránkách oborových časopisů (Český lid, Národopisná revue,

J. SVOBODOVÁ, J. ŠTĀSTNÁ, M. TURKOVÁ a J. VAŘEKA – tedy vesměs pracovníci Oddělení etnografie dělnictva ÚEF, kteří se na výzkumech dlouhodobě podíleli. Rukověť má podobu podrobně strukturovaného návodu k terénnímu a archivnímu výzkumu, přičemž převážná část otázek se věnuje etnograficky pojímané každodennosti (strava, bydlení, odívání), ale též rodinnému životu, příbuzenství, výběru partnerů, sociálním vztahům. Výzkum se neměl vyhýbat ani „negativním vlivům“ a „morálně problematickým“ jevům – alkoholismu, rozpadu dělnických rodin apod. Minimálně v rovině výzkumné tedy byla tzv. dělnická třída studována až v antropologické holističnosti, beze snahy ji nějak výrazně idealizovat. Je ovšem samozřejmě dědictvím doby, že do „oficiálních“ publikací se podobná témata nedostávala.

- 35 Většinou šlo o sborníky statí či o kolektivní a individuální monografie. Jejich vnitřní struktura byla velmi podobná – po obsahově plytké předmluvě A. Robka následovaly odborné stati. Viz *Etnografie dělnictva*, I (NK 9), Praha 1974; *Etnografie dělnictva*, II (NK 10), Praha 1974; *Etnografie dělnictva*, III (NK 12), Praha 1975; *Etnografie dělnictva*, IV (NK 13), Praha 1975; *Etnografie dělnictva*, V (NK 14), Praha 1975; *Etnografie dělnictva*, VI (NK 16), Praha 1975; *Etnografie dělnictva*, VII (NK 17), Praha 1976; *Etnografie dělnictva*, VIII (NK 18), Praha 1977; *Etnografie dělnictva*, IX (NK 19), Praha 1977; *Etnografie dělnictva*, X (NK 20), Praha 1978; *Etnografie dělnictva*, XI (NK 35), Praha 1983; *Etnografie dělnictva*, XII (NK 36), Praha 1987.
- 36 Ucelenou řadou ZKSVI disponuje pouze nástupce někdejšího vydavatele, tedy dnešní Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. Některé svazky jsou nahodile dostupné i v jiných veřejných knihovnách. Vzhledem k mimořádně zmatenému způsobu označování této řady (s řadou příloh a dílů vydávaných někdy i s chybným vrocením a s neúplnými či nepřesnými názvy) se omezují pouze na základní bibliografická data a příslušné svazky řadím chronologicky. ZKSVI 1974, Příloha 1, Praha 1974; ZKSVI 1975, Etnografie pražského dělnictva. Maketa, s. 1/1, 1/2, II, III, Praha 1975; ZKSVI 1975, Příloha 4, Praha 1975; ZKSVI 1976, Praha 1976; ZKSVI 1978, Příloha 4, Praha 1978; ZKSVI 1979, Příloha 2, Praha 1979; ZKSVI 1982, č. 5, Praha 1982; ZKSVI 1983, č. 4, Praha 1983; ZKSVI 1986, č. 2, Praha 1986; ZKSVI 1986, č. 3, Praha 1986; ZKSVI 1986, č. 5, Praha 1986; ZKSVI 1987, č. 2, Praha 1987; ZKSVI 1988, č. 4, Praha 1988; ZKSVI 1988, č. 10, Praha 1988; ZKSVI 1989, č. 2, díl 1–2, Praha 1989.

Národopisný věstník, Slovenský národopis) a v časopisech a sbornících regionálních či oborově blízkých – dominantně samozřejmě historických.

Všechny uvedené skutečnosti oceňované – paradoxně – nejvyššími domácími stranickými místy i zahraničními badateli (publikace Stará dělnická Praha je jednou z mála dodnes na západ od našich hranic častěji citovaných etnografických prací) tak v poměrně krátké době zformovaly intelektuálně podnětnou a produktivní „pražskou školu etnografie dělnictva“. Ta vycházela z bohatých domácích národopisných tradic, částečně byla (či mohla být) ovlivněna i soudobým stavem zejména západoněmecké a skandinávské etnografie a historie³⁷ a přes jisté rozmělnění tematické i metodologické, ke kterému došlo ve druhé polovině osmdesátých let 20. století, v dané době ještě nebyla za zenitem. Nastávající bouřlivé společensko-politické změny ji však v krátké době smetly (etnografické studium dělnictva chybí již v prvních koncepčních dokumentech reorganizovaného ÚEF z let 1990–1991).³⁸ Z protěžované specializace se stala kuriózní marginálie. K posledním dvěma desetiletím pak není možné dodat nic, než že systematická etnografie dělnictva (ale i kulturně/sociálně antropologické studium této společenské skupiny) zcela zmizela z výzkumného programu.

Závěr

Rozvoj etnografie dělnictva se – bohužel – časově kryl s obdobími, která jsou na našem území ve druhé polovině 20. století oprávněně považována za společensky, politicky a kulturně nejtemnější – s padesátými léty a s tzv. normalizací. Impulzy ke studiu hornické a dělnické kultury můžeme skutečně považovat za veskrze politické a ideologické (nejprve to byla snaha o radikální marxizaci oboru, pak marginalizace na úkor studia mimoevropského terénu, posléze jedna z cest k záchraně národopisu jako svébytně institucionalizovaného oboru prostřednictvím studia ideologicky „záslužné“ problematiky). Potud je možno souhlasit s těmi názory, které zmizení etnografie dělnictva považují za bezmála bohulibou skutečnost. Negativní roli pak v tomto kontextu samozřejmě sehrávají i nepěkné vzpomínky na „sekerníky“ let padesátých či na velmi kontroverzní osobnost iniciátora rozvoje etnografie dělnictva v sedmdesátých letech A. Robka. Takový pohled, domnívám se, je však omezený, neboť se soustřeďuje pouze na dílčí příčiny a na vnější okolnosti vývoje, nikoliv na jeho průběh a už vůbec ne na výsledky. Zdá se mi totiž, že při pomnutí řady vulgárně povrchních agitačních textů, nezdařených

37 Viz účast A. Robka a K. Fojtíka na konferenci o dělnické kultuře ve Švédsku v roce 1986. L. TYLLNER – M. SÚCHOMELOVÁ (Eds.), *Etnologický ústav*, s. 72.

38 L. TYLLNER – M. SÚCHOMELOVÁ (Eds.), *Etnologický ústav*, s. 79–81.

výzkumů a ideologické vaty, která se vyskytovala snad ve všech publikovaných dílech, je možno etnografii dělnictva v celé řadě ohledů přece jen hodnotit pozitivně.

Etnografie dělnictva předně otevřela a množstvím empirických dat zaplnila tematickou niku, která během sledovaného období zůstávala na okraji historického výzkumu. Příslušná témata, do značné míry korespondující se zájmy tradiční etnografie, lze shrnout pod kategorii každodennosti. Žádný jiný obor neshromáždil tolik údajů o odívání, stravě, bydlení, doplňkových způsobech obživy, folkloru, náboženském životě, vzdělávání, volnočasových aktivitách, rodinném životě a demografickém chování, sociální organizaci atd. továrního a zemědělského dělnictva a horníků jako právě etnografie. Řada uvedených poznatků byla publikována v dílčích studiích či dokonce shrnuta do – na svou dobu moderně pojatých – syntéz.

Ve všech pracích sice dominovala etnografická deskripce, nicméně (a do značné míry nezávisle na dění v západních humanitních a sociálních vědách) některé ze studií či jejich dílčí interpretační závěry (zaměřené na sociokulturní změny, kolektivní identity apod.) se již v sedmdesátých letech nesly v duchu těch oborů, které dnes nazýváme historickou antropologií a historickou sociální vědou. Etnografie dělnictva tedy tvořila a tvoří významný korpus dat, teorií a metod, které byly, jsou – či mohou být – přínosné nejen etnografům, ale jak se zdá, tak i historikům hospodářských a sociálních dějin novější doby.

Dalším výrazným přínosem etnografie dělnictva (částečně spolu s výzkumem tzv. socialistické vesnice) bylo narušení pro národopis typické a dodnes vytýkané zahleděnosti do minulosti. Právě z okruhu badatelů věnujících se dělnické a hornické kultuře totiž vzešli nemnozí výrazní teoretici oboru, kteří – částečně v rozporu s dominantní ideologickou linií – diskutovali o problematice tzv. etnografie současnosti (K. Fojtík, O. Sirovátka, O. Skalníková).³⁹ A koneckonců i zmíněný specifický způsob zveřejňování závěrů výzkumů i teoretických zobecnění v sedmdesátých a osmdesátých letech na bázi širší (a to ani odborné) veřejnosti nedostupných interních sborníků a monografií vedl k určité formulační a tematické otevřenosti. Stručně řečeno, dělnická třída, zobrazovaná etnografy dělnictva nebyla bezchybným a idealizovaným hybatelem dějin.

Zbývá se tedy ptát, kam tato badatelská orientace zmizela a co mohou výsledky několika desítek let trvající intenzivní práce mnohačlenných týmů poskytnout dnešním etnografům, antropologům a historikům. Pře-

39 Souhrnně Olga SKALNÍKOVÁ – Karel FOJTÍK, *K teorii etnografie současnosti*, Praha 1971.

vrat roku 1989 sehrál ve vnímání etnografie dělnictva jednoznačně negativní úlohu a z řady příčin byla právě tato badatelská orientace ze všech do té doby pěstovaných směrů výzkumu opuštěna a marginalizována nejvýrazněji. Po roce 1990 se na stránkách Českého lidu neobjevila žádná studie o dělnické / hornické kultuře. První vlašťovkou – symptomaticky z pera historika – se stal až nedávno publikovaný text M. Jemelky.⁴⁰ Někteří, zejména brněnští etnografové (např. J. Pospíšilová, J. Kosíková, J. Nosková, K. Altmann), kteří se zabývají urbánní etnografií/antropologií, se sice tu a tam této problematice dotknou, o systematickém navazování na starší tradice ale nemůže být po roce 2000 řeči. Současná urbánní etnografie/antropologie u nás totiž programově vychází z odlišných paradigmatických (německých a angloamerických) pozic⁴¹ než někdejší etnografie dělnictva. Pro mladé adepty oboru je etnografické a antropologické studium dělníků něčím až odpudivým, jejich povědomí o početných soudobých výzkumech dělnictva v rámci současné evropské etnologie a socio-kulturní antropologie (o historii nemluvě) je nulové. Zdá se, jakoby jeden extrém byl nahrazen jiným.

Rozhodně však nezmizeli etnografové dělnictva. Řada z nich je sice již v penzi, mnozí však v oboru (či oborech blízkých) dále aktivně působí a pouze se nehlásí k někdejší participaci na studiu dělníků a horníků – patrně v obavě z určité stigmatizace. Naštěstí však také nezmizely publikované výstupy, byť některé lze dohledat jen velmi obtížně.

Konečně dosud nijak nevytěženou studnicí informací a významným dědictvím etnografie dělnictva jsou zdroje nepublikované. Ty představují celou škálu dokumentů nejrůznější povahy, sahající od kvalifikačních prací a kartoték folklorních syžetů, přes přepisy a nahrávky rozhovorů a sbírky originálních dokumentů (např. dělnické noviny, plakáty, letáky, osobní dokumenty), získaných během výzkumů, až po nezveřejněné rukopisy článků i celých monografií. Řada z těchto fondů přitom obsahuje mimořádně cenné, dnešním historickým či etnologickým výzkumem již nezískatelné informace (zejména vzpomínky pamětníků). Nabízí se tedy široká škála možností k jejich vytěžení a (re)interpretaci s využitím soudobé historické epistemologie. Z těch nejdůležitějších sbírek dokumentů si dovoluji upozornit alespoň na některé.

40 Martin JEMELKA, *Závodní kolonie jámy Jiří v Moravské Ostravě*, ČL 98, 2011, s. 1–30. Autor se přitom netají částečnou inspirací některými pracemi starší české etnografie.

41 Srov. např. Jana NOSKOVÁ a kol., *Paměť města. Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. století*, Brno 2009.

V dokumentačních sbírkách EÚ AV ČR v Praze a Brně je k dispozici celý fond někdejšího Oddělení etnografie dělnictva o rozsahu 39 kartonů,⁴² dále nezpracovaná sbírka „Ostrava“ (celkem 2 b.m.) a ovšem mnoho osobních pozůstalostí badatelů, kteří se dělnictvem zabírali. Pozornosti by neměla uniknout sbírka rukopisů (115 kartonů) s množstvím studií právě k hornické a dělnické kultuře včetně např. rukopisu monografie o Ostravsku; dále několik tisíc fotografií, sbírky map, plánů (např. dělnických kolonií) a kreseb; sběry a katalogy písní, pověstí a pohádek z dělnického prostředí.

Archivy Univerzity Karlovy a Masarykovy univerzity a příslušné oborové (katederní) knihovny uchovávají desítky často hodnotných kvalifikačních prací. Další kandidátské a disertační práce jsou pak uloženy ve fondech Etnologického ústavu. Na většinu zmíněných fondů zvolna sedá prach a čekají na své znovuoživení. Doufejme, že k němu brzy dojde a že etnografie dělnictva, ať už bude oživena v jakékoliv podobě, nebude muset být považována za specializaci zmizevší definitivně...

42 Srov. Marcela SUCHOMELOVÁ, *Dělnictvo – oddělení etnografie dělnictva. Dokumentační sbírka oddělení. Inventární seznam*, Praha 1997.

Wohin verschwand die Ethnographie der Arbeiterschaft?*

JIŘÍ WOITSCH

Einleitung

Die Ethnographie der Arbeiterschaft kann als eine in einem bestimmten Zeitraum zentrale Forschungsspezialisierung der tschechischen bzw. tschechoslowakischen Volkskunde/Ethnographie (*národopis*) betrachtet werden. Die Forschungen zur Bergmanns- und Arbeiterkultur, die teils deskriptiv, teils mit Methoden durchgeführt wurden, die wir uns heute „modern“ als anthropologisch oder oral-historisch zu bezeichnen angewöhnt haben, lieferten einige bemerkenswerte, international vergleichbare Forschungsergebnisse. In den letzten beiden Jahrzehnten sehen wir uns jedoch mit einem Desinteresse, gar einer systematischen Negation der Ergebnisse unserer Ethnographie in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts konfrontiert, insbesondere was die Erforschung der sog. Arbeiterklasse betrifft. Eine genauere Analyse der publizierten Texte wie der Archivfonds zeigt allerdings, dass an eine Reihe von Untersuchungen angeknüpft werden könnte. Manche unpublizierte Handschriften lohnte sich auch heute noch zu publizieren. Das Verschwinden der Ethnographie der Arbeiterschaft von den Seiten der ethnographischen Fachzeitschriften, aus den Forschungsprojekten und der Hochschullehre war somit ein nicht allzu glückliches, wenn auch ein

* Diese Studie entstand mithilfe der institutionellen Unterstützung RVO: 68378076.

nachvollziehbares Ergebnis der revolutionären Umstrukturierung der Wissenschaft Anfang der neunziger Jahre des 20. Jahrhunderts.

Das Ziel dieses Beitrages ist es, diese unter Ethnographen verworfene, unter Wirtschafts- und Sozialhistorikern halb vergessene Forschungsrichtung in die Geschichte der tschechischen Wissenschaft einzubetten, auf ihre Haupterträge hinzuweisen und sie so teilweise zu rehabilitieren. Gezielt konzentriere ich mich dabei auf die „rein“ ethnographische Forschung. Ich bin mir dessen bewusst, dass gleichzeitig thematisch und methodologisch ähnlich angelegte historische oder soziologische Forschungen stattfanden. Für einen Vergleich all dieser Zugänge ist hier jedoch nicht genug Raum.

*Volkskunde, Ethnographie und Ethnologie in Böhmen
und der Tschechoslowakei im 20. Jahrhundert*

Die Erforschung der Kultur und Geschichte der nichtelitären Schichten der Bevölkerung (damals hauptsächlich der Dörfer) in der Frühen Neuzeit und Neuzeit wurde bei uns in der Zeit der beginnenden Spezialisierung und Institutionalisierung der wissenschaftlichen Forschung in den achtziger und neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts zu der Domäne eines neuen Faches – der Volkskunde.¹ Zur gleichen Zeit befand sich die ländliche Volkskultur nach einer langen Entwicklungsphase in einer Grenzsituation und trug verstärkt Züge des Verschwindens bzw. der Transformation in eine spezifische Arbeiter- oder Bergmannskultur. Die Volkskunde sollte also aus Sicht der objektiv existierenden gesellschaftlichen Bestellung eine vorwiegend historische Disziplin sein, welche die materielle, geistige und soziale Kultur der Landbevölkerung in einem langen Zeitsegment vom Mittelalter bis zur (damaligen) Gegenwart untersuchen würde. Einer solchen Ausrichtung entsprachen auch Theorien und Methoden: eine vorwiegend deduktive (bis intuitive) Art und Weise der Erörterung, eine evolutionistische und diffusionistische Vorstellung über die Entwicklung der Kultur, ein deskrip-

1 Die grundlegenden, wenngleich stark veralteten Übersichten sind: Jiří HORÁK, *Národopis československý. Přehledný nástin* [Tschechoslowakische Volkskunde. Eine Übersichtsskizze], in: *Československá vlastivěda, II. Člověk* [Tschechoslowakische Heimatkunde, II. Der Mensch], Praha 1933, S. 305–472 und Antonín ROBEK, *Nástin dějin české a slovenské etnografie* [Ein Abriss der Geschichte der tschechischen und tschechoslowakischen Ethnographie], Praha 1964. Eine sehr kritische Reflexion der Entwicklung der Volkskunde in den böhmischen Ländern bietet ebenso Josef KANDERT, *Poznámky k dějinám národopisu/etnografie v českých zemích: soupeření „etnografie“ s „etnologii“* [Anmerkungen zu der Geschichte der Volkskunde/Ethnographie in den böhmischen Ländern: das Wettstreiten der „Ethnographie“ mit der „Ethnologie“], in: M. Holubová – L. Petráňová – J. Woitsch (Hrsg.), *Česká etnologie 2000* [Tschechische Ethnologie 2000], Praha 2002, S. 157–178.

tiver bis museologisch-sammlerischer Zugang zum Material, ein Akzent auf der Erforschung archaischer Phänomene.² Zugleich, und dieses Moment bleibt weiterhin ein diskutierter „wunder Punkt“ der Disziplin, wurde die Volkskunde – wenn auch keineswegs vorbehaltlos – vor allem auf der Ebene der politischen Interpretationen der Forschungsergebnisse zu einer Volks- (*národní*) oder National- (*nacionální*) Disziplin.⁵

Die Volkskunde als wissenschaftliche Disziplin etablierte sich schnell und erhielt besonders im Zusammenhang mit der Tschechoslowakischen Volkskunde-Ausstellung im Jahre 1895 ein reiches institutionelles Hinterland. Im Herbst 1891 wurde außerdem durch Čeněk Zíbrt und Lubor Niederle die bis heute erscheinende zentrale Fachzeitschrift *Český lid* (Das tschechische Volk) gegründet,⁴ und in den Jahren 1891–1895 formierte sich die Volkskunde-Gesellschaft als Berufsorganisation. Im Jahre 1896 wurde ein eigenständiges Volkskundemuseum gegründet, das (als Teil des Nationalmuseums) bis heute existiert. Mit der Bildung eines böhmischen und eines mährischen Arbeitsausschusses für das Volkslied in Österreich unter der Leitung von Otakar Hostinský und Leoš Janáček institutionalisierte sich im Jahre 1905 schließlich auch die folkloristische Forschung.⁵

2 Die Anfangsphase der Formierung der Volkskunde als wissenschaftliche Disziplin und ihren gesellschaftlichen Kontext fasst übersichtlich Stanislav BROUČEK, *České národopisné hnutí na konci 19. století* [Die tschechische volkskundliche Bewegung am Ende des 19. Jahrhunderts], Praha 1979 zusammen.

3 Die nationalen Aspekte der sich formierenden Ethnographie, deren Existenz eine objektive Tatsache ist, dienen dennoch manchmal als Sprungbrett zu einer irrationalen und ideologischen Kritik am Fach als Ganzem auch für seine gesamte weitere Entwicklung. So z. B. David SCHEFFEL – Josef KANDERT, *Politics and Culture in Czech Ethnography*, *Anthropological Quarterly* 67, 1994, Nr. 1, S. 15–25. Siehe ebenso die Diskussion zu diesem Aufsatz, zu der Petr Skalník, Olga Skalníková, Ludvík Baran, Josef Vařeka, Alena Plessingerová, Jiří Langer, Helena Bočková, Lydia Petráňová und Jiří Woitsch beitrugen, in: M. Holubová – L. Petráňová – J. Woitsch (Hrsg.), *Česká etnologie 2000*, S. 251–270.

4 Vgl. zur Geschichte der Zeitschrift übersichtlich Milena SECKÁ – Jiří WOITSCH, *Nástin dějin časopisu Český lid* [Ein Abriss der Geschichte der Zeitschrift *Český lid*], verfügbar unter http://eu.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/humansci/eu/Casopisy/cesky_lid/FILES/dejiny_cesky_lid.doc (letzter Aufruf: 14. 7. 2011).

5 Aus den Arbeitsausschüssen entstand 1919 im unabhängigen Staat das Staatliche Institut für das Volkslied (*Státní ústav pro lidovou píseň*), um später (in Bezug auf das Personal und die unglaublich reichen Fonds) in das Institut für Ethnographie und Folkloristik (*Ústav pro etnografii a folkloristiku*) der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften überzugehen. Siehe Lubomír TYLLNER – Marcela SUCHOMELOVÁ (Hrsg.), *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005* [Das ethnologische Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik 1905–2005], Praha 2005, insbes. S. 11–44.

An dieser Stelle macht es keinen Sinn, detailliert die methodologischen, institutionellen oder personellen Peripetien zu beschreiben, die die Volkskunde als wissenschaftliche Disziplin während des gesamten folgenden Jahrhunderts durchmachte; eventuelle Interessenten finden dazu genügend Informationen – wenn auch manchmal stark gegensätzliche – in der angeführten Literatur. Fügen wir jedoch wenigstens einige grundlegende Anmerkungen hinzu.

Trotz der symbolischen bis magischen Bedeutung der Bezeichnungen für diese Disziplin im 20. Jahrhundert (Volkswissenschaft (*lidověda*), Volksschreibung (*lidopis*), Ethnographie und Folkloristik, Ethnologie) ist es wesentlich, sich vor allem auf den Gegenstand und die Ergebnisse der Forschung zu konzentrieren. Diese waren und sind weiterhin in einem beträchtlichen Maße durch die spezifische mitteleuropäische intellektuelle Tradition beeinflusst, die zu der Situation z. B. in den anglophonen Ländern deutlich unkomplementär ist.

Die Forscher in der Epoche der Ersten Tschechoslowakischen Republik knüpften nämlich ausdrücklich an das historisch orientierte volkskundliche Studium vom Ende des 19. Jahrhunderts an. Damals entstand eine Reihe von volkskundlichen regionalen Monographien und methodischen Handbüchern für das Studium der Volkskultur,⁶ und nicht zuletzt wurde auch die Institutionalisierung des Faches mit dessen vollberechtigter Einführung an den Universitäten vertieft.

Die nächste, hinsichtlich einer möglichen Bewertung wohl kontroverseste, bisher allerdings nur mäßig kartographierte und dabei für unser Thema wichtigste Entwicklungsphase betrifft die Jahre 1945 (1948) bis 1989.⁷ Während dieser Zeit kam es zu einer gewissen Petrifikation der

6 Siehe Drahomíra STRÁNSKÁ, *Přůručka lidopisného pracovníka* [Handbuch des volkskundlichen Mitarbeiters], Praha 1956; František ROUBÍK, *Přůručka vlastivědné práce* [Handbuch der heimatwissenschaftlichen Arbeit], Praha 1947.

7 Vgl. Lydia PETRÁŇOVÁ, *Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963* [Volk, Nation und die tschechische Volkskunde in den Jahren 1953–1963], in: *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference* (Praha, 23.–24. listopadu 1999) [Wissenschaft in der Tschechoslowakei in den Jahren 1953–1963. Konferenzband (Prag, 23.–24. November 1999)], Praha 2000, S. 305–322; František BAHENSKÝ, *Zpráva o struktuře základních etnografických a folkloristických periodik v rozmezí let 1953–1963* [Bericht über die Struktur der grundlegenden ethnographischen und folkloristischen Periodika in den Jahren 1953–1963], in: ebenda, S. 553–664; Olga SKALNÍKOVÁ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Etnografické studium v letech 1964–1975* [Das ethnographische Studium in den Jahren 1964–1975], in: *Věda v Československu v období normalizace* [Wissenschaft in der Tschechoslowakei in der Zeit der Normalisierung] (1970–1975), Praha 2005, S. 287–304; František BAHENSKÝ – Jirí WOITSCH, *Analýza hlavních národopisných periodik v letech 1970–1975 s přihlédnutím k období*

bisherigen thematischen und methodologischen Ausrichtung der tschechischen bzw. tschechoslowakischen Volkskunde. Auf allen Ebenen, einschließlich des seit dem Jahre 1954 eigenständigen Instituts für Ethnographie und Folkloristik der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften (*Ústav pro etnografii a folkloristiku (ÚEF) Československé akademie věd (ČSAV)*),⁸ wurde also vor allem die überwiegend historisch angelegte Erforschung der materiellen und geistigen Kultur der böhmischen Länder fortgesetzt, und das auch in einer breiteren europäischen, komparativen Perspektive. Das bedeutet allerdings nicht, dass das Fach keine Probleme gehabt hätte.

Von diesen müssen zuvorderst die ideologisch-politischen Einflüsse genannt werden. Hierbei handelte es sich insbesondere um die Verzerrung, Begrenzung oder Blockierung einiger Richtungen der Volkskundeforschung (z. B. die Erforschung der Volksfrömmigkeit) und um Angriffe auf unbequeme Forscher, wie sie charakteristisch waren besonders für die Aktivitäten des sog. marxistischen Kreises am Anfang der fünfziger Jahre. Als am verheerendsten wird jedoch gegenwärtig das Desinteresse an der theoretischen Entwicklung der verwandten – insbesondere der kultur- und sozialanthropologischen – Fächer im Ausland betrachtet. Zugleich – und das ist ein wenig paradox – waren es gerade die eindeutige politische Bestellung bzw. der Versuch, sich gegenüber der sog. bourgeoisen Ethnographie abzugrenzen, die seit den fünfziger Jahren zur Ausprofilierung markanter, bahnbrechender und außerordentlich produktiver Forschungsrichtungen führten: der Montanethnographie und der Ethnographie der Arbeiterschaft.

Die letzte Entwicklungsphase des Faches nach dem Jahre 1989 ist insbesondere durch die Institutionalisierung der soziokulturellen Anthropologie angloamerikanischen Zuschnitts,⁹ die fortgesetzte Erforschung bzw. die

1964–1969 [Eine Analyse der wesentlichen volkskundlichen Periodika in den Jahren 1970–1975 mit einer Berücksichtigung des Zeitraums 1964–1969], in: ebenda, S. 555–569; Chris HANN – Mihály SÁRKÁNY – Petr SKALNÍK (Hrsg.), *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*, Münster 2005.

8 Zur Entwicklung des Instituts in den weiteren Jahrzehnten und zu seiner Forschungsausrichtung siehe L. TYLLNER – M. SUCHOMELOVÁ (Hrsg.), *Etnologický ústav*, S. 45–104.

9 Vgl. dazu Zdeněk NEŠPOR – Marek JAKOUBEK, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi* [Was ist Kultur- und Sozialanthropologie und was ist sie nicht? Ein Vorschlag zur Diskussion], *Český lid* (weiter ČL) 91, 2004, S. 53–79; DIES., *Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech. Závěr diskuse* [Was ist Kultur- und Sozialanthropologie und was ist sie nicht? Zwei Jahre danach. Abschluss der Diskussion], ČL 93, 2006, S. 71–85. Für eine enge Zusammenarbeit

erneute Behandlung traditioneller volkskundlicher Themen (Volksarchitektur, Volksfrömmigkeit) sowie durch stürmische Diskussionen bezüglich der Entwicklung der Volkskunde/Ethnographie und Folkloristik in den vergangenen Jahrzehnten charakterisiert. Einige bisweilen fast hysterische Kritiker¹⁰ der vorangegangenen Epoche lassen nämlich die spezifische Forschungstradition Mitteleuropas und somit auch die Tatsache außer Acht, dass die Volkskunde als vorwiegend historische Disziplin konstituiert wurde. Die im Rahmen ausgewählter Schulen relativ synchrone und auf Terrainforschung gegründete Sozial- und Kulturanthropologie ist in ihrer reinen Form zu dem europäischen Terrain teilweise nicht komplementär. Der Zustand des Faches z. B. in Deutschland (wo für die reichlich betriebene diachron orientierte Forschung der Begriff „europäische Ethnologie“ verwendet wird)¹¹ oder noch deutlicher in Skandinavien zeigt, dass ein begrenztes Interesse für die anthropologische Theorie nicht immer mit einer herrschenden Ideologie zusammenhängen muss.¹²

Meiner Meinung nach muss also das Bestreben, die Forschungsergebnisse der Ethnographie und Folkloristik des vergangenen halben Jahrhunderts total zu negieren, abgelehnt werden, und das trotz ihres ideologischen Gehalts, ihres Dienstes an der herrschenden Macht, ihrer intellektuellen Sterilität oder ihrer theoretischen Unzulänglichkeit, die zu einer neopositivistischen Deskription führte. Mit einer absoluten Negation geht nämlich auch eine unüberlegte Verwerfung qualitätsvoller Forschungsergebnisse, die Unterbrechung vielversprechender laufender Forschungen oder der

von Volkskunde und Anthropologie sprach sich z. B. Chris HANN aus: *Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě* [Die vielfältigen Zeitrahmen der Anthropologie und ihre Zukunft in Mittel- und Osteuropa], *Sociologický časopis* 43, 2007, S. 15–30; DERS., *Odpověď: nikoli nevýrazný hybrid, ale partnerství, které má říz* [Antwort: Keineswegs ein uneindeutiger Zwitter, sondern eine Partnerschaft, die Biss hat], ebenda, S. 209–220.

10 Signifikant z. B. David SCHEFFEL, *Slovak ethnology in the post-socialist era*, *Ethnologies* 21, 1999, S. 55–65; Petr SKALNÍK, *Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989. Zpráva pozorujícího účastníka* [Die Politik der Sozialanthropologie in der tschechischen akademischen Szene nach dem Jahre 1989. Bericht eines beobachtenden Teilnehmers], *Sociologický časopis* 38, 2002, S. 101–115.

11 Vgl. z. B., wie die Erforschung des heimischen Terrains in den entsprechenden deutschen Einführungen in die Disziplin präsentiert wird. Siehe Wolfgang KASCHUBA, *Einführung in die Europäische Ethnologie*, München 2003; Rolf W. BREDNICH, *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie*, Berlin 1994.

12 Ein interpretatives Konzept der europäischen Ethnologie versuchte zuletzt Petr LOZOVIUK, *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě* [Die europäische Ethnologie in mitteleuropäischer Perspektive], Pardubice 2005 in unser wissenschaftliches Milieu einzuführen.

Verlust der elementaren Kenntnis verschiedener Informationsquellen einher (was zu dem absurden Bemühen führt, „das schon Erforschte zu erforschen“). Wenn wir die Forschungsergebnisse insbesondere der tschechischen Ethnographie und Folkloristik der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts betrachten, stellen wir fest, dass die oben genannten Probleme nichts so sehr betreffen wie gerade die Ethnographie der Arbeiterschaft.

*Die Ethnographie der Arbeiterschaft als
Forschungsspezialisierung und ihre Ergebnisse*

Das oben erwähnte dominierende Interesse der sich formierenden Ethnographie (Volkskunde) am Ende des 19., Anfang des 20. Jahrhunderts an dem Landleben und der „bäuerlichen“ Kultur hatte selbstverständlich zur Folge, dass es aus dieser Zeit nur ein Minimum an ethnographischen Facharbeiten zur Arbeiterschaft und allgemein zur nicht-agrarischen Bevölkerung gibt.¹⁵ Betrachten wir beispielsweise die Seiten des zentralen ethnographischen Periodikums *Český lid*, so finden wir zu diesem Milieu nur die Aufsätze von F. Velc.¹⁴ Ein ähnliches Desinteresse an der Kultur der Arbeiter oder allgemein an der nicht-ländlichen Kultur können wir in der tschechoslowakischen Volkskunde (der tschechischen wie der deutschen) auch für die 1920er und 1930er Jahre beobachten.

Zu einer grundlegenden Wende und der Konstituierung einer vollständig neuen Forschungsspezialisierung kam es erst nach dem Jahre 1948, und zwar Hand in Hand mit dem Aufstieg einer jungen Generation militanter Marxisten an die Spitze der ethnographischen Forschung. Eine zunehmend größere Aufmerksamkeit erfuhr die Arbeiterschaft bzw. allgemein das städtische Milieu im Rahmen der Ethnographie bzw. der soziokulturellen Anthropologie zur selben Zeit auch in anderen europäischen Ländern und in den USA. Die Entwicklung der Ethnographie der Arbeiterschaft in den böhmischen Ländern kann mit diesen allgemeinen Trends allerdings nur sehr locker in Beziehung gesetzt werden. Schließlich findet sich bei den zentralen Repräsentanten der tschechoslowakischen Ethnographie der

15 Wie ich schon in der Einleitung bemerkte, lasse ich hier die Arbeiten von Historikern, Heimatforschern, Parteipublizisten sowie rein amateurwissenschaftliche (wenn auch heute heuristisch wertvolle) Abhandlungen beiseite, von denen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine ganze Reihe entstanden ist. Ebenso bleiben auch Autoethnographien von Arbeitern abseits meiner Aufmerksamkeit – vgl. z. B. Ernst BERNER, *Die Steinkohlengräber des Ostrau Karwiener Bergreviers*, Ostrau 1898.

14 Ferdinand VELC, *Uhlí nalezené na Slánsku změnilo tvářnost lidového života* [Die in der Region Schlan entdeckte Kohle veränderte die Gestalt des Volkslebens], ČL 28, 1928, S. 370–375.

Arbeiterschaft kein einziger Verweis auf eine der zentralen Arbeiten der „nichtsozialistischen“ Städte- und Arbeiterforschung.

In der Tschechoslowakei können wir somit seit dem Anfang der fünfziger Jahre eindeutig von einer allmählichen Profilierung zunächst vor allem der Montanethnographie (Ethnographie der Bergarbeiter) und später auch der Ethnographie der Arbeiterschaft als solcher sprechen. Die Entwicklung dieser Forschung verlief jedoch nicht ohne gewisse Paradoxe. Wie nämlich schon in den sechziger Jahren des 20. Jahrhunderts A. Robek bemerkte,¹⁵ befanden sich die jungen Forscher unter dem Deckmantel des Marxismus, die die Arbeiterklasse erforschen wollten, zwischen zwei Mühlsteinen. Auf der einen Seite beriefen sie sich wiederholt auf die sowjetische Wissenschaft: Deren Import in die Tschechoslowakei regulierte jedoch die Hauptkoryphäe des Faches, Otakar Nahodil, dessen Verständnis der Ethnographie als historischer, auf die Erforschung der sog. „Überbleibsel“ ausgerichteter Wissenschaft einer Forschung zu den Bergleuten und Arbeitern sehr entfernt war. Auf der anderen Seite wollte die aufstrebende Generation mit den Traditionen der sog. bourgeoisen, auf die traditionelle Kultur der Provinz ausgerichteten Ethnographie (Volkskunde) abrechnen und zeigen, dass das ethnographische Studium der Stadt bzw. der Arbeiter und Bergleute möglich und notwendig ist.¹⁶

Was war das Ergebnis dieser Diskussionen und Meinungsverschiedenheiten, die sich insbesondere auf den gesamtstaatlichen volkskundlichen Konferenzen im Januar 1949, im April 1952 und im Oktober 1953 abspielten? Vor allem sollte die Ethnographie weiterhin an der zentralisierten Einrichtung der neu gebildeten Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften betrieben werden, und das gerade mit einem Akzent auf den Fragen des „Volkslebens“ in den industriellen Gebieten. Die innere Struktur

15 Antonín ROBEK, *K otázkám etnografického studia města a vesnice kapitalistické a socialistické společnosti* [Zu den Fragen der ethnographischen Erforschung der Stadt und des Dorfes der kapitalistischen und sozialistischen Gesellschaft], *Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku* [Anzeiger des koordinierten Netzwerks wissenschaftlicher Informationen für die Ethnographie und Folkloristik, ZKSVI] 1976, Praha 1976, S. 4.

16 Das Postulat von der Notwendigkeit, mit der „bourgeois Ethnographie“ durch die Erforschung der Arbeiter und Bergleute abzurechnen, wurde wiederholt z. B. von O. Skalníková und einer Reihe weiterer Repräsentanten der „Gründergeneration“ der Ethnographie der Arbeiterschaft betont. Vgl. Olga SKALNÍKOVÁ, *Za nový Český lid* [Für ein neues Český lid], ČL 38, 1951, S. 1; DIES., *K otázce národopisného výzkumu života dělnické třídy* [Zur Frage der ethnographischen Erforschung des Lebens der Arbeiterklasse], ČL 39, 1952, S. 147–151; DIES., *Národopisný výzkum kladenské průmyslové oblasti* [Die ethnographische Erforschung des Kladnoer Industriegebietes], ČL 40, 1953, S. 234–235.

des ÚEF ČSAV blieb jedoch, trotz aller Proklamationen „auf dem Papier“, unübersichtlich, die Erforschung der Arbeiterschaft erfolgte in ad hoc gebildeten Teams.¹⁷

Auf der Ebene der konkreten Forschungspraxis begegnen wir jedoch einer zwar rhetorisch marxistischen, allerdings methodologisch-methodisch an die ältere deskriptive Tradition anknüpfenden Ethnographie, die nur aus dem Dorf in ein sozial differenziertes Milieu überführt wurde.¹⁸ Der Ausgangspunkt blieb allerdings eine umfangreiche und achtbar durchgeführte Terrainforschung. Den Ton einer derart ausgerichteten Forschung gaben selbstverständlich die zentralen akademischen Arbeitsstellen an, die insbesondere die umfangreichen Forschungen koordinierten. So wurden am Prager ÚEF und seiner Außenstelle in Brno/Brünn sowie am Lehrstuhl für Ethnographie und Folkloristik der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität bis zum Anfang der neunziger Jahre des 20. Jahrhunderts systematisch und durchdacht eine Reihe von Diplom- und Rigorosumsarbeiten vergeben, die sich mit der Bergmanns- und Arbeiterkultur beschäftigten.¹⁹ Demgegenüber kam es in der Slowakei aus einer Reihe von Gründen auch später nicht zu der Herauskristallisierung einer starken Strömung der Ethnographie der Arbeiterschaft, weswegen wir die slowakische Problematik aus unserer Rahmenanalyse herauslassen können.²⁰

Die ersten aus einer Flut von Arbeiten²¹ über die Arbeiterschaft, die im Geiste der erwähnten Übertragung älterer, formal geächteter, jedoch real angewandter Forschungsmethoden und -themata geschrieben wurden,

17 Die allgemeinen Kontexte der Entwicklung des Faches in dieser Zeit, einschließlich der Zuwendung der akademischen und universitären Arbeitsstellen zur Ethnographie der Arbeiterschaft, bewertet kritisch Lydia PETRÁŇOVÁ, *Lid, národ a český národopis*, S. 305–322; František BAHENSKÝ, *Zpráva o struktuře*, S. 553–664; siehe ebenfalls L. TYLLNER – M. SUCHOMELOVÁ (Hrsg.), *Etnologický ústav*, S. 39–44.

18 Es ging darum, im Stile der Bemühungen der militanten Marxisten zu zeigen, dass auch die Arbeiterschaft ihre traditionelle Kultur hat. Diese wurde allerdings vorzugsweise als „bourgeois“ definiert und untersucht.

19 Zu den an der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität in Prag verteidigten Arbeiten siehe das bibliographische Handbuch Miloš TOMANDL, *Tradiční lidová kultura v pracích „Pražské etnografické školy“* [Die traditionelle Volkskultur in den Arbeiten der „Prager ethnographischen Schule“], Praha 2005.

20 Es ist jedoch notwendig, zumindest das mit den großen tschechischen Monographien vergleichbare Werk Ján MJARTAN (Red.), *Baníčka dedina Žakarovce* [Das Bergarbeiterdorf Sokelsdorf], Bratislava 1956, zu nennen, an dem sich eine Reihe von slowakischen Spitzenethnologen der jungen marxistischen Generation beteiligte.

21 Die gegenwärtige Studie kann selbstverständlich nicht einmal als grobe bibliographische Übersicht über die ethnographischen Arbeiten zur Arbeiterschaft dienen. Dazu ist es notwendig, die entsprechenden Angaben in Fach- und weiteren Bibliographien

analysierten die gleichen Probleme wie die Volkskunde der Vorkriegszeit: das Arbeiterlied, die Poesie, die Verpflegung und das Wohnen.²² Und ebenso war auch die Auswahl der konkreten Arbeitergruppen im angeführten Kontext nicht überraschend – erforscht wurden die „traditionellsten“, also die Berg- und Hüttenarbeiter. Das Produkt derart angelegter Forschungen waren zum einen Studien in Zeitschriften, zum anderen monumentale Kollektivmonographien, wie sie insbesondere für die montanethnographischen Forschungen charakteristisch waren. In Böhmen wurde so unter Leitung von O. Skalníková das Kladnoer Revier in einer Pionierleistung kartographiert und in einer, wenn auch durch die marxistische Schematisierung einiger Probleme am stärksten gezeichneten, „Gründerarbeit“ präsentiert.²³ Eine ähnliche Rolle spielte in Mähren die Forschung K. Fojtíks und O. Sirovátkas, die in eine Monographie über die Region Rosice-Oslavany/Rossitz-Oslawan mündete.²⁴

Zur gleichen Zeit liefen intensive ethnographische Forschungen auch in der Region Ostrava/Ostrau an. Diese wurden durch zahlreiche Texte auf den Seiten der ethnographischen Zeitschriften (*Český lid*, *Československá etnografie* [Tschechoslowakische Ethnographie], *Radostná země* [Frohes Land]) präsentiert. Leider wurden sie nie in einer (in Manuskriptform jedoch existierenden) zusammenfassenden Monographie systematisiert.²⁵

zusammenzusuchen. An dieser Stelle seien von diesen vor allem genannt: Hanka MÜLLEROVÁ, *Bibliografie k etnografii a folkloristice dělnictva* [Bibliographie zur Ethnographie und Folkloristik der Arbeiterschaft], ZKSVI 1976, Praha 1976, S. 1–16; DIES., *Česká národopisná bibliografie za léta 1953–62* [Tschechische volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1953–62], I und II, Praha 1976; DIES., *Česká národopisná bibliografie za léta 1963–70* [Tschechische volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1963–70], Praha 1978; Jiří NOVOTNÝ – Milena SECKÁ – Kateřina SEDLICKÁ – Jiří WOITSCH, *Český lid: Etnologický časopis 1946–2000. Bibliografie* [Das tschechische Volk: Eine ethnologische Zeitschrift 1946–2000. Bibliographie], Praha 2009; Jiřina VESELSKÁ, *Bibliografie Národopisného věstníku a dalších periodik Národopisné společnosti* [Bibliographie des *Národopisný věstník* (Volkskundlicher Anzeiger) und weiterer Periodika der Volkskundlichen Gesellschaft], Praha 2008.

22 *Lidová poesie hornická* [Bergmännische Volkspoesie], Praha 1950; Vladimír KARBUSICKÝ, *Naše dělnická píseň* [Unser Arbeiterlied], Praha 1955.

23 Olga SKALNÍKOVÁ und Koll., *Kladensko. Život a kultura lidu průmyslové oblasti* [Die Region Kladno. Leben und Kultur des Volkes eines Industriegebietes], Praha 1959. Dem Autorenkollektiv gehörten außerdem Jaromír JECH, Josef SPILKA, Vladimír KARBUSICKÝ, Buhumír NUŠL und Irena JANÁČKOVÁ an.

24 Karel FOJTÍK – Oldřich SIROVÁTKA, *Rosicko-Oslavansko: život a kultura lidu v kamenouhelném revíru* [Das Gebiet Rossitz-Oslawan: Leben und Kultur des Volkes in einem Steinkohlerevier], Praha 1961.

25 Siehe dazu Olga SKALNÍKOVÁ, *Ostravsko – monografie průmyslové oblasti* [Die Region Ostrau – Monographie eines Industriegebietes], *Slovenský národopis* 16, 1968, S. 613–617.

Ebenso blieben auch die Forschungen zur Industrialisierung der Regionen Vsetín/Wsetin, Rožnov/Rožnau und Valašské Meziříčí/Wallachisch Mese-ritsch oder die von dem Schlesischen Studieninstitut der Tschechoslowaki- schen Akademie der Wissenschaften in Opava/Troppau durchgeführten Forschungen zur Těšíner/Teschener Region unabgeschlossen. Nur wenig später verlagerten sich die montanethnographischen Forschungen auch auf die Regionen Radnice/Radnitz, Příbram, Svatoňovice/Swatonowitz, Most/Brüx und das gesamte nordböhmische Braunkohlerevier.²⁶

Bereits am Ende der fünfziger und zu Beginn der sechziger Jahre des 20. Jahrhunderts kann – allerdings weiterhin auf dem gleichen methodi- schen und thematischen Niveau – auch ein Interesse für die nichtbergmän- nische Problematik beobachtet werden: Das Interesse der Ethnographen wandte sich allmählich den Glas- und Textilarbeitern sowie den sog. land- wirtschaftlichen Arbeitern zu. Im Rahmen der Suche nach neuen und un- verbrauchten Themen begannen die Ethnographen sich ebenfalls für das Leben in den größeren Städten Prag, Brünn und Gottwaldov (Zlín/Zlin) zu interessieren.²⁷

Ein spezifisches Kapitel in der Entwicklung des Faches stellten auch die sog. Rettungsforschungen in Gebieten dar, die durch den Abbau von Rohstoffen oder durch große Bauten (z. B. Staudämme) gefährdet waren. In diesem Rahmen bemühten sich einige Forscher (J. Vařeka, V. Tůmová) nicht nur um die Erfassung einer verschwindenden, traditionellen ländli- chen Kultur, wie ihnen vorgeschrieben worden war, sondern auch um die Dokumentation der Alltäglichkeit tausender Arbeiter der „Bauten des Sozialismus“. Die Ergebnisse dieser Forschungen wurden jedoch nicht publiziert.

26 Zu den Gebieten, in denen die Forschungen verliefen, vgl. übersichtlich: Karel FOJTÍK – Olga SKALNÍKOVÁ, *Výzkum průmyslových oblastí v československé etno- grafii* [Die Erforschung der Industriegebiete in der tschechoslowakischen Ethno- graphie], ČL 52, 1965, S. 131–143, oder Antonín ROBEK, *K problematice etnografické- ho studia českého dělnictva* [Zur Problematik der ethnographischen Erforschung der tschechischen Arbeiterschaft], Praha 1966.

27 Vanda TŮMOVÁ, *Pražské nouzové kolonie* [Die Prager Notkolonie], Praha 1971; Karel FOJTÍK, *Dům na předměstí. Etnografická studie o životě obyvatel činžovního domu v Brně* [Ein Haus in der Vorstadt. Eine ethnographische Studie über das Leben der Bevölkerung eines Mietshauses in Brünn], Brno v minulosti a dnes [Brünn in der Vergangenheit und heute] 5, 1963, S. 45–68; DERS., *Tri typy dělnických obydlí v Brně* [Drei Typen von Arbeiterbehausungen in Brünn], Brno v minulosti a dnes 1, 1959, S. 23–40; Jarmila ŠTASTNÁ, *Příspěvek k rodinnému životu tkalců a továrních dělníků na Náchodsku* [Ein Beitrag zum Familienleben der Weber und Fabrikarbeiter in der Region Nachod], ČL 56, 1969, S. 216–224.

Zu einer gewissen Abschwächung der Ethnographie der Arbeiterschaft kam es in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte der sechziger Jahre. Wie schon in der Zeit davor und danach stand dahinter eine Manipulation mit dem Fach von politisch-ideologischer Seite. Die Ethnographie dieser Zeit warf in der Atmosphäre einer gewissen gesellschaftlichen Entspannung zunehmend einen Blick auch auf die Gebiete westlich des Eisernen Vorhangs. Zugleich jedoch entstand im Interesse des Exports von Ideologie und Investitionen in die entkolonialisierten Territorien das Bedürfnis nach einer Erforschung des außereuropäischen (insbesondere afrikanischen) Raums. Die tschechischen Ethnographen (von denen einige später zu berühmten „westlichen“ Anthropologen wurden, wie etwa Ladislav Holý) begannen aus politischen Gründen damit, sich mit der exotischen Ethnographie (Völkerkunde) zu beschäftigen, und der Erforschung Afrikas wandte sich zeitweise auch die vorderste Repräsentantin der Arbeiterethnographie, O. Skalníková, zu.²⁸ Die Wende zum Exotischen bei einer gleichzeitigen Beibehaltung des Forschungsprogramms der traditionellen Ethnographie verlief zum größten Teil gerade zu Lasten der Ethnographie der Arbeiterschaft. In der Hauptsynthese der Volkskultur aus dieser Zeit, die im Rahmen der Editionsreihe der Tschechoslowakischen Heimatkunde erschien, erhielt die Kultur der Arbeiterschaft dennoch relativ viel Raum.²⁹

Die letzte, in theoretisch-methodologischer Hinsicht und unter dem Gesichtspunkt der Publikationen bemerkenswerteste, zugleich jedoch kontroverseste Entwicklungsphase der Ethnographie der Arbeiterschaft auf unserem Territorium fällt in die siebziger und achtziger Jahre des 20. Jahrhunderts.³⁰

Die Fachspezialisierung auf die Arbeiterschaft garantierte nämlich auf der einen Seite *de facto* die Rettung des gesamten Faches (und namentlich die institutionelle Existenz des ÚEF ČSAV, das von der Verfolgungswelle

28 Olga SKALNÍKOVÁ, *Etnografické poznámky z Guineje* [Ethnographische Anmerkungen aus Guinea], *Československá etnografie* 10, 1962, S. 281–298 und weitere Arbeiten der Autorin aus dieser Zeit.

29 *Československá vlastivěda*, Díl III. Lidová kultura [Tschechoslowakische Heimatkunde, III. Teil. Volkskultur], Praha 1968.

30 Zu den allgemeineren Kontexten der Entwicklung des Faches und der Publikations-tätigkeit in dieser Zeit vgl. insbesondere: Olga SKALNÍKOVÁ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Etnografické studium v letech 1964–1975* [Das ethnographische Studium in den Jahren 1964–1975], in: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*, S. 287–304; František BAHENSKÝ – Jiří WOITSCH, *Analýza hlavních národopisných periodik v letech 1970–1975 s přihlédnutím k období 1964–1969* [Eine Analyse der volkskundlichen Hauptperiodika in den Jahren 1970–1975 unter Berücksichtigung des Zeitraums 1964–1969], in: ebenda, S. 555–569.

direkt bedroht war). So bedeutete die Publikation der Monographie *Stará dělnická Praha* (Das alte Arbeiter-Prag)⁵¹ die erfolgreiche Einlösung der Verpflichtung, anlässlich des 30. Jahrestages der Befreiung der Tschechoslowakei und des 15. (bzw. aufgrund der verzögerten Herausgabe des 16.) Parteitages der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei (KSČ) eine prächtige Synthese über die Prager Arbeiterschaft hervorzubringen. Dieses Buch wurde fast zu einem „kugelsicheren“ Argument in einer Reihe von Diskussionen, die nicht nur auf der höchsten wissenschaftlichen, sondern vornehmlich auf der Parteiebene geführt wurden.

Zugleich jedoch – und diese Tatsache kann nicht außer Acht gelassen werden – war die „Revitalisierung“ und massenhafte Verbreitung der Erforschung der Arbeiterkultur eines der Mittel für eine konsequente ideologische Kontrolle der ethnographischen Forschung in der Zeit der sog. Normalisierung. Deutlich war dies insbesondere auf dem Boden der Akademie der Wissenschaften und der Karls-Universität. Die abermalige, systematische Erforschung der Arbeiterschaft war darüber hinaus verbunden mit der Person Antonín Robeks, dem in dieser Zeit fast unbegrenzten Herrscher über das Fach. Robek war eine außergewöhnlich vielschichtige und kontroverse Fachpersönlichkeit, die oft dämonisiert und dabei bisher nicht objektiv bewertet wurde. An der Qualität – ich wage zu behaupten, der Mehrzahl – der durchgeführten Forschungen in dieser Zeit und an der bemerkenswerten Menge von Publikationsergebnissen ändert dies aber nichts.

In den siebziger Jahren wurde die ethnographische Forschung zur Arbeiterschaft auf ein qualitativ höheres Niveau gehoben, und das gleich in mehreren Hinsichten. Zunächst einmal wurde im ÚEF ČSAV nach einer Welle von Überprüfungen und internen Reorganisationen in den Jahren 1971–1972 ein stabiles Forscherteam zusammengestellt (die sog. Abteilung für die Ethnographie der Arbeiterschaft),⁵² das fortlaufend durch Absolventen des Ethnographiestudiums an der Karls-Universität und zahlreiche wissenschaftliche Aspiranten ergänzt wurde. An der Erforschung der Arbeiterschaft beteiligte sich ferner *ad hoc* auch eine Reihe von Forschern weiterer Abteilungen des ÚEF und anderer Institute. Einige von ihnen

51 Antonín ROBEK – Mirjam MORAVCOVÁ – Jarmila ŠTASTNÁ (Red.), *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939* [Das alte Arbeiter-Prag. Leben und Kultur der Prager Arbeiter 1848–1939], Praha 1981. Außer der angeführten Dreiergruppe bildeten Dagmar KLÍMOVÁ, Jaroslav MARKL, Vladimír SCHEUFLEER, Olga SKALNÍKOVÁ, Jiřina SVOBODOVÁ und Josef VÁŘEKA das Autorenkollektiv des Werkes, das bereits im Jahre 1977 in den Druck gegeben worden war.

52 L. TYLLNER – M. SUCHOMELOVÁ (Hrsg.), *Etnologický ústav*, S. 63–66.

wandten sich dieser Thematik *de facto* gezwungenermaßen zu, denn die Erforschung der Arbeiterschaft war für sie der einzige Weg, um ihren Arbeitsplatz in diesen Institutionen zu behalten. Zwar handelte es sich um eine menschlich sehr schwierige Situation, jedoch zählen die Abhandlungen der Spitzenethnologen, die sich ursprünglich auf eine andere Problematik spezialisiert hatten (J. Vařeka,⁵³ V. Scheufler), oder der Folkloristen (D. Klímová, B. Beneš) dank der Anwendung unüblicher Forschungsmethoden (z. B. des anthropologischen Strukturalismus) zum Besten, was zu diesem Thema publiziert wurde. Gleichzeitig fand in dieser Zeit eine sehr viel intensivere Zusammenarbeit und ein Erkenntnisaustausch mit den Historikern statt.

Ein weiteres wesentliches Kennzeichen dieser Zeit war das konsequente Bestreben um eine methodische und thematische Vereinheitlichung der Forschung. Hinsichtlich der Themen- und Methodenwahl kann eine wesentliche Verschiebung gegenüber den fünfziger und sechziger Jahren konstatiert werden: Das traditionelle ethnographische Interesse für Themen aus dem Bereich der materiellen Kultur (Kleidung, Wohnen, Verpflegung) oder Folklore blieb zwar erhalten bzw. dominierte eindeutig, jedoch wurden (sicher teilweise unter dem Einfluss der Historiker und Historischen Demographen – an dieser Stelle seien J. Kořalka, J. Havránek,

53 Josef Vařeka beispielsweise war bereits in dieser Zeit ein europaweit respektierter Spezialist für die ländliche Volksarchitektur der Frühen Neuzeit und der Neuzeit. Vařeka war ein tief gläubiger Parteiloser und ein außergewöhnlich ehrbarer und arbeitsamer Mensch. Von einer ideologischen Begeisterung für die Erforschung der Arbeiterschaft kann in seinem Fall keine Rede sein, dennoch brachte er zu diesem Thema eine Reihe von bahnbrechenden Studien hervor. Vgl.: Jiří WOITSCH – Marie BAHENSKÁ (Hrsg.), *Josef Vařeka české etnologii* [Josef Vařeka für die tschechische Ethnologie], Praha 2007. Von den wichtigsten und bis heute geschätzten Texten Vařekas zur Arbeiter- und Bergmannsalltäglichkeit seien an dieser Stelle genannt: Josef VAREKA, *Doplňková zaměstnání horníků na Mostecku se zvláštním zřetelem k dnes už zaniklé obci Souš* [Ergänzende Berufe der Bergleute in der Region Brüx mit einer besonderen Berücksichtigung der heute schon verschwundenen Gemeinde Tschauš], ČL 56, 1969, S. 1–8; DERS., *K otázce vzniku a vývoje etnografického regionu v průmyslové oblasti severních Čech (Druhá etnografická studie ze Severočeského hnědouhelného revíru)* [Zur Frage der Entstehung und Entwicklung der ethnographischen Region im Industriegebiet Nordböhmens (Zweite ethnographische Studie aus dem nordböhmischem Braunkohlerevier)], ČL 57, 1970, S. 190–198; DERS., *Vývoj dělnického interiéru a způsobu bydlení horníků v oblasti Mostu a Duchcova (Třetí etnografická studie ze Severočeského hnědouhelného revíru se zvláštním zřetelem k dnes už zaniklé obci Souš a Ledvice)* [Die Entwicklung der Arbeiterinterieurs und der Wohnweise der Bergarbeiter im Gebiet von Brüx und Dux (Dritte ethnographische Studie aus dem nordböhmischem Braunkohlerevier mit einer besonderen Berücksichtigung der heute schon verschwundenen Ortschaften Tschauš und Ladowitz)], ČL 58, 1971, S. 1–15 oder eine Serie von Abhandlungen zum Arbeiterwohnen in Prag.

P. Horská oder M. Bělohlávek genannt) neuerdings die Familien- und Verwandtschaftsstrukturen, die sozialen Organisationen der Arbeiterschaft, die Prozesse ihrer kulturellen Veränderungen usw. viel aufmerksamer studiert. Das waren schon Fragen, die eher in die Interessensphäre der Historischen Demographie, der Anthropologie und der Soziologie fallen.

Zum „Hauptterrain“ wurde mit Beginn der sechziger Jahre Prag, gegebenenfalls auch weitere komparativ ausgewertete städtische Agglomerationen. In den achtziger Jahren erstreckten sich die Forschungen dann wieder fast auf die gesamten böhmischen Länder. Die entsprechenden Erhebungen sollten sich dabei auf einen zentral vorbereiteten „Leitfaden“ stützen.⁵⁴ Beinahe alljährlich fanden Konferenzen und Seminare statt, oft mit ausländischer Beteiligung. Vor allem jedoch erhielt die Ethnographie der Arbeiterschaft eine stabile, wenn auch ein wenig eigenartige Publikationsplattform. Im Rahmen des Editionsrates des ÚEF erschienen von der *Národopisná knižnice* (Volkskundliche Bücherreihe, NK) in den Jahren 1974–1987 zwölf Sammelbände und Monographien unter dem Titel *Etnografie dělnictva* (Die Ethnographie der Arbeiterschaft, ED), redigiert von A. Robek.⁵⁵

Das Bestreben um eine schnelle Erfüllung der wissenschaftlichen Publikationspläne in einer Zeit, in der die offiziellen Verlage absolut unflexibel waren, aber auch Gründe der Autozensur (bezüglich der Veröffentlichung ideologisch nicht ganz akzeptabler Erwähnungen z. B. der Kriminalität oder

54 *Rukověť etnografického výzkumu českého dělnictva* [Leitfaden der ethnographischen Erforschung der tschechischen Arbeiterschaft], in: *Výzkum českého dělnictva*, ZKSVI 1979, Beilage 2, S. 1–25. Als Autoren des Handbuchs werden angeführt: S. BROUČEK, B. CHVÁTALOVÁ, R. HAVRÁNKOVÁ, V. KLEVETOVÁ, J. KOŘALKA, M. MORAVCOVÁ, J. SVOBODOVÁ, J. ŠŤASTNÁ, M. TURKOVÁ und J. VAŘEKA – also samt und sonders Mitarbeiter der Abteilung für die Ethnographie der Arbeiterschaft ÚEF, die sich an den Forschungen langfristig beteiligten. Der Leitfaden hat die Form einer detailliert-strukturierten Anleitung für die Terrain- und Archivforschung, wobei sich der überwiegende Teil der Fragen der ethnographisch aufgefassten Alltäglichkeit widmet (Verpflegung, Wohnen, Bekleidung), aber ebenso dem Familienleben, der Verwandtschaft, der Partnerwahl und den sozialen Beziehungen. Die Untersuchung sollte auch die „negativen Einflüsse“ sowie die „moralisch problematischen“ Erscheinungen – wie Alkoholismus, Zerfall der Arbeiterfamilie usw. – nicht außen vor lassen. Zumindest auf der Forschungsebene wurde also die sog. Arbeiterklasse in einer anthropologischen Gänze studiert, ohne den Versuch, sie irgendwie deutlich zu idealisieren. Es ist allerdings selbstverständlich ein Merkmal der Zeit, dass ähnliche Themen nicht in die „offiziellen“ Publikationen gelangten.

55 Größtenteils handelte es sich um Sammelbände oder um kollektive und individuelle Monographien. Ihre innere Struktur war sehr ähnlich – nach einem inhaltlich seichten Vorwort A. Robeks folgten die Fachaufsätze. Vollständige Angaben zu diesen Werken finden sich in der tschechischen Fassung dieses Textes in der Anm. Nr. 35.

der Prostitution im Arbeitermilieu) führten gleichzeitig zu der wiederholten Herausgabe von sogenannten Maquetten, Konferenzbänden, Studien, Monographien oder bibliographischen Handbüchern im Rahmen der streng internen Publikationsreihe *Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku* (Anzeiger des koordinierten Netzwerks wissenschaftlicher Informationen für die Ethnographie und Folkloristik, ZKSVI). In den Jahren 1974–1989 erschienen insgesamt 19 Bände dieser Reihe.³⁶ Dutzende von ethnographischen Studien wurden auch auf den Seiten der Fachzeitschriften (*Český lid*, *Národopisná revue* [Volkskundliche Revue], *Národopisný věstník* [Volkskundlicher Anzeiger], *Slovenský národopis* [Slowakische Volkskunde]) sowie in regionalen oder fachlich nahestehenden, überwiegend selbstverständlich historischen, Zeitschriften und Sammelbänden veröffentlicht.

Alle genannten Sachverhalte, die – paradoxerweise – von den höchsten heimischen Parteistellen und ausländischen Forschern geschätzt wurden (die Publikation *Stará dělnická Praha* ist eine von wenigen ethnographischen Arbeiten, die bis heute auch westlich unserer Grenzen des Öfteren zitiert werden), formierten so in verhältnismäßig kurzer Zeit die intellektuell ebenso anregende wie produktive „Prager Schule der Ethnographie der Arbeiterschaft“. Diese stützte sich auf die reichen einheimischen volkskundlichen Traditionen, teilweise wurde sie auch durch die zeitgenössische insbesondere westdeutsche und skandinavische Ethnographie und Geschichtswissenschaft beeinflusst,³⁷ und trotz einer gewissen thematischen wie methodologischen Zermalmung, zu der es in der zweiten Hälfte der achtziger Jahre des 20. Jahrhunderts kam, hatte sie in dieser Zeit den Zenit noch nicht überschritten.

Die bevorstehenden stürmischen gesellschaftlich-politischen Veränderungen fegten sie jedoch in kurzer Zeit hinweg (die ethnographische

36 Über die komplette Reihe ZKSVI disponiert nur der Nachfolger des damaligen Herausgebers, also das heutige Ethnologische Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik (EÚ AV ČR, v.v.i.). Einige Bände sind gelegentlich auch in anderen öffentlichen Bibliotheken verfügbar. In Anbetracht der außergewöhnlich chaotischen Art und Weise der Bezeichnung dieser Reihe (mit einer Reihe von Beilagen und Teilen, die manchmal auch mit einer falschen Jahresangabe und unvollständigen bzw. ungenauen Titeln herausgegeben wurden) beschränke ich mich nur auf die bibliographischen Basisdaten und führe die entsprechenden Bände chronologisch auf. Vollständige Angaben zu diesen Werken finden sich in der tschechischen Fassung dieses Textes in der Anm. Nr. 36.

37 Siehe die Teilnahme A. Robeks und K. Fojtíks an der Konferenz über Arbeiterkultur in Schweden im Jahre 1986. L. TYLLNER – M. SUCHOMELOVÁ (Hrsg.), *Etnologický ústav*, S. 72.

Erforschung der Arbeiterschaft fehlt bereits in den ersten Konzeptionsdokumenten des reorganisierten ÚEF aus den Jahren 1990–1991).⁵⁸ Aus einer protegierten Spezialisierung wurde eine kuriose Marginalie. Zu den letzten beiden Jahrzehnten kann dann schon nichts mehr hinzugefügt werden außer, dass die systematische Ethnographie der Arbeiterschaft (aber auch das kultur-/sozialanthropologische Studium dieser gesellschaftlichen Gruppe) aus dem Forschungsprogramm gänzlich verschwunden ist.

Schlussbetrachtung

Der Aufschwung der Ethnographie der Arbeiterschaft deckte sich zeitlich – leider – mit Epochen, die in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts auf unserem Gebiet in gesellschaftlicher, politischer und kultureller Hinsicht berechtigterweise als die düstersten gelten: mit den fünfziger Jahren und mit der Zeit der sog. Normalisierung. Die Impulse zur Untersuchung der Bergmanns- und Arbeiterkultur können tatsächlich als durchwegs politisch und ideologisch betrachtet werden (zuerst war es das Bestreben um eine radikale „Marxisierung“ des Faches, dann die Marginalisierung zu Lasten der Erforschung des außereuropäischen Terrains, zuletzt die Rettung der Volkskunde als eigenständiges, institutionalisiertes Fach durch die Untersuchung einer ideologisch „verdienstvollen“ Problematik). Insofern kann denjenigen Meinungen beigepflichtet werden, die das Verschwinden der Ethnographie der Arbeiterschaft als nahezu gottgefällige Tatsache betrachten.

Eine negative Rolle spielen in diesem Kontext selbstverständlich auch unschöne Erinnerungen an die „Scharfmacher“ der fünfziger Jahre oder an die sehr kontroverse Persönlichkeit des Initiators des Aufschwungs der Ethnographie der Arbeiterschaft in den siebziger Jahren, A. Robek. Eine derartige Sichtweise, vermute ich, ist jedoch engstirnig, denn sie konzentriert sich lediglich auf Teilursachen und äußere Umstände der Entwicklung, jedoch keineswegs auf ihren Verlauf und ihre Ergebnisse. Bei Außerachtlassung einer Reihe von vulgär oberflächlichen, agitierenden Texten, misslungenen Forschungen und ideologischer Watte, die vielleicht in allen publizierten Werken zu finden war, ist es möglich, die Ethnographie der Arbeiterschaft in einer ganzen Reihe von Hinsichten durchaus als positiv zu bewerten.

Die Ethnographie der Arbeiterschaft öffnete vor allem eine thematische Nische, die sie mit einer Menge empirischer Daten füllte und die während des untersuchten Zeitraums am Rande der historischen Forschung blieb. Die entsprechenden Themen, die in beträchtlichem Maße mit den Interessen der

58 L. TYLLNER – M. SUCHOMELOVÁ (Hrsg.), *Etnologický ústav*, S. 79–81.

traditionellen Ethnographie korrespondierten, können unter der Kategorie Alltäglichkeit zusammengefasst werden. Kein anderes Fach trug so viele Angaben über Bekleidung, Verpflegung, Wohnen, ergänzende Formen des Broterwerbs, Folklore, religiöses Leben, Bildung, Freizeitaktivitäten, Familienleben und demographisches Verhalten, soziale Organisation usw. der Fabrik- und Landarbeiter sowie der Bergleute zusammen wie gerade die Ethnographie. Eine Reihe von Erkenntnissen wurde dabei in Teilstudien veröffentlicht oder sogar in für ihre Zeit als modern zu bezeichnenden Synthesen zusammengefasst.

In allen Arbeiten dominierte die ethnographische Deskription; nichtsdestotrotz bewegten sich einige dieser Studien oder ihrer interpretativen Teilbeschlüsse (bezüglich der soziokulturellen Veränderungen, der kollektiven Identitäten u. ä.) bereits in den siebziger Jahren im Geiste derjenigen Fächer, die wir heute als Historische Anthropologie und Historische Sozialwissenschaft bezeichnen. Die Ethnographie der Arbeiterschaft bildete und bildet also einen bedeutenden Korpus von Daten, Theorien und Methoden, die nicht nur für Ethnographen nutzbringend waren und sind bzw. sein können, sondern, wie es scheint, auch für Historiker der Wirtschafts- und Sozialgeschichte der neueren Zeit.

Ein weiterer bedeutender Beitrag der Ethnographie der Arbeiterschaft (teilweise in Verbindung mit der Erforschung des sog. „sozialistischen Dorfes“) war die Abkehr von der für die Volkskunde typischen und ihr bis heute vorgehaltenen Orientierung in die Vergangenheit. Gerade aus dem Kreis derjenigen Forscher, die sich der Arbeiter- und Bergmannskultur widmeten, gingen nämlich die seltenen Theoretiker des Faches hervor, die – zum Teil in Widerspruch zu der herrschenden ideologischen Linie – über die Problematik der sog. Ethnographie der Gegenwart diskutierten (K. Fojtík, O. Sirovátka, O. Skalníková).³⁹ Und letztlich führte auch die erwähnte Art und Weise der Veröffentlichung von Forschungsergebnissen und theoretischen Verallgemeinerungen in den siebziger und achtziger Jahren in Form „interner“ Sammelbände und Monographien, die der breiteren (wie auch der fachspezifischen) Öffentlichkeit nicht zugänglich waren, zu einer gewissen Offenheit in Bezug auf Formulierungen und Themen. Kurz gesagt, die Arbeiterklasse, wie sie von den Ethnographen der Arbeiterschaft dargestellt wurde, war kein fehlerloser und idealisierter Bewegter der Geschichte.

Es bleibt also zu fragen, wohin diese Forschungsorientierung verschwunden ist und was die Ergebnisse einer über mehrere Dutzend Jahre

39 Summarisierend vgl. Olga SKALNÍKOVÁ – Karel FOJTÍK, *K teorii etnografie současnosti* [Zur Theorie der Ethnographie der Gegenwart], Praha 1971.

andauernden intensiven Arbeit vielköpfiger Teams den heutigen Ethnographen, Anthropologen und Historikern anzubieten haben. Die Wende des Jahres 1989 spielte in der Wahrnehmung der Ethnographie eine eindeutig negative Rolle. Aus einer Reihe von Gründen wurde gerade die Forschung zur Arbeiterschaft von allen bis zu dieser Zeit betriebenen Forschungsrichtungen am prononciertesten aufgegeben und marginalisiert. So tauchte nach dem Jahre 1990 auf den Seiten von *Český lid* für lange Zeit keine Studie zur Arbeiter-/Bergmannskultur mehr auf. Zur ersten „Schwalbe“ – symptomatischerweise aus der Feder eines Historikers – wurde der erst kürzlich publizierte Text von M. Jemelka.⁴⁰ Einige, vornehmlich Brüner Ethnographen (z. B. J. Pospíšilová, J. Kosíková, J. Nosková, K. Altmann), die sich mit der urbanen Ethnographie/Anthropologie beschäftigen, berühren zwar hier und dort diese Problematik, von einer systematischen Anknüpfung an die ältere Tradition kann nach dem Jahre 2000 aber nicht die Rede sein. Die zeitgenössische urbane Ethnographie/Anthropologie geht bei uns programmatisch von anderen paradigmatischen Positionen (nämlich deutschen und amerikanischen)⁴¹ aus als die vormalige Ethnographie der Arbeiterschaft. Für die jungen Adepten des Faches ist das ethnographische und anthropologische Studium der Arbeiter gar etwas Abstoßendes. Ihre Kenntnisse der zahlreichen zeitgenössischen Forschungen zur Arbeiterschaft im Rahmen der gegenwärtigen europäischen Ethnologie und soziokulturellen Anthropologie (über die Historie gar nicht zu sprechen) sind gleich null – als ob ein Extrem durch ein anderes ersetzt worden wäre.

Gewiss nicht verschwunden sind jedoch die Ethnographen der Arbeiterschaft. Eine Reihe von ihnen ist zwar bereits in Pension, viele sind jedoch im Fach (oder nahestehenden Fächern) weiterhin aktiv und bekennen sich nur nicht zu ihrer ehemaligen Beteiligung an der Untersuchung der Arbeiter und Bergleute – offensichtlich aus Angst vor einer gewissen Stigmatisierung. Zum Glück sind jedoch auch die publizierten Ergebnisse nicht verschwunden, wenn auch manche nur sehr schwer aufzufinden sind.

Eine bisher keineswegs ausgebeutete Fundgrube von Informationen und eine bedeutende Hinterlassenschaft der Ethnographie der Arbeiterschaft stellen schließlich die unpublizierten Quellen dar. Diese umfassen

40 Martin JEMELKA, *Závodní kolonie jámy Jiří v Moravské Ostravě* [Die Werkskolonie der Grube Jiří in Mährisch-Ostau], ČL 98, 2011, S. 1–30. Der Autor verschweigt dabei nicht die teilweise Inspiration durch einige Arbeiten der älteren tschechischen Ethnographie.

41 Vgl. z. B. Jana NOSKOVÁ und Koll., *Paměť města. Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. století* [Das Gedächtnis der Stadt. Bild der Stadt, öffentliches Gedenken und historische Umbrüche im 19.–21. Jahrhundert], Brno 2009.

eine ganze Reihe von Dokumenten unterschiedlichsten Charakters, die von Qualifikationsarbeiten und Kartotheken folkloristischer Sujets über Umschriften und Aufnahmen von Gesprächen sowie im Laufe der Forschungen angelegte Sammlungen von Originaldokumenten (z. B. Arbeiterzeitungen, Plakate, Flugblätter, persönliche Dokumente) bis hin zu unveröffentlichten Manuskripten von Aufsätzen und ganzen Monographien reichen. Eine Reihe dieser Fonds enthält dabei außergewöhnlich wertvolle, durch die heutige historische und ethnologische Forschung schon nicht mehr zu gewinnende Informationen (insbesondere die Erinnerungen von Zeitzeugen). Es bietet sich also eine breite Skala von Möglichkeiten an, diese mit Hilfe der gegenwärtigen historischen Epistemologie auszuschöpfen und zu (re-)interpretieren. Ich erlaube mir, zumindest auf einige der wichtigsten Dokumentensammlungen hinzuweisen.

In den Dokumentationssammlungen des EÚ AV ČR in Prag und Brünn steht der ganze Fonds der vormaligen Abteilung für die Ethnographie der Arbeiterschaft im Umfang von 39 Kartons zur Verfügung,⁴² ferner die unbearbeitete Sammlung „Ostrau“ (insges. 2 lfd. M.) sowie natürlich viele persönliche Nachlässe von Forschern, die sich mit der Arbeiterschaft beschäftigten. Nicht übersehen werden sollte auch die Handschriftensammlung (115 Kartons) mit einer Menge von Studien gerade zur Bergmanns- und Arbeiterkultur einschließlich z. B. des Manuskripts einer Monographie über die Region Ostrau. Des Weiteren stehen einige tausend Fotografien, Sammlungen von Karten, Plänen (z. B. von Arbeiterkolonien) und Zeichnungen sowie Sammlungen und Kataloge von Liedern, Sagen und Märchen aus dem Arbeitermilieu zur Verfügung.

Auch die Archive der Karls-Universität und der Masaryk-Universität sowie die entsprechenden Fach- bzw. Lehrstuhlbibliotheken haben Dutzende von oft hochwertigen Qualifikationsarbeiten in ihren Beständen. Weitere Kandidaten- und Dissertationsarbeiten sind dann in den Fonds des Ethnologischen Instituts zu finden. Auf die Mehrzahl der erwähnten Fonds setzt sich allmählich Staub, während sie auf ihre Wiederentdeckung warten. Man kann nur hoffen, dass es bald dazu kommt und dass die Ethnographie der Arbeiterschaft, in welcher Form auch immer sie zum Leben erweckt wird, nicht als endgültig verschwundene Spezialisierung betrachtet werden muss...

Übersetzt von Nina Lohmann

42 Vgl. Marcela SUCHOMELOVÁ, *Dělnictvo – oddělení etnografie dělnictva. Dokumentační sbírka oddělení. Inventární seznam* [Arbeiterschaft – Abteilung für die Ethnographie der Arbeiterschaft. Dokumentationssammlung der Abteilung, Inventarverzeichnis], Praha 1997.

Touhy a slasti těla. Poznámky k sexualitě 19. věku a jejím pramenům

MILENA LENDEROVÁ

V prvním díle svých „Dějin sexuality“ nazvaném „Vůle k vědění“, přichází M. Foucault s pohledem na sexualitu ve vznikající moderní společnosti.¹ Během „počestného“ 19. století vycházela morálka z „trojího dekretu zá- kazu, neexistence a mlčení“.² Vyzývány jsou poklidné hodnoty řádu, mate- riální hodnoty spojené s obchodem a podnikáním, hodnoty pořádku – důstojnost, zdrženlivost, střídmost a šetrnost. Odsuzovány jsou výstřelky, zahálka a nadměrný luxus spojený s okázalým hýřením.³ Místem, kde je se- xualita tolerována, jsou podle autora veřejný dům a sanatorium.⁴

Pro Foucaulta začíná 17. stoletím věk represe; sexualita přestává být zá- ležitostí, kterou reguluje pouze církev.⁵ V 18. století z ní racionalistické osvíc- enství udělalo záležitost celospolečenského významu, v rovině teorie oproštěnou od studu a zábran.⁶

MILENA LENDEROVÁ: Bodily Desires and Pleasures. Some Remarks on the Sexuality of the 19th Century and its Origins

For the entire „lengthy“ 19th century „procreation“ was seen as the only possible motivation for sexual intercourse, although there was a shift of emphasis in the last decades of the 19th century against a background of the attempts to legitimise prostitution and the fight against the spread of sexual diseases. A greater openness with regard to the issues of sexuality was, at the same time, one of the manifestations of the secularization of society. The reflection of these changes, which should not be overestimated, manifested itself in both serious academic and popular journalism.

Key words: the 19th century, sexuality, repression, sexology

Na rozdíl od Foucaulta nastoluje Thomas Laqueur otázku, do jaké míry vztah k sexualitě souvisí s rozvojem průmyslu, hospodářství, obchodu a novým chováním spotřebitele.⁷ Sexualita je vnímána jako pouhý prostředek k rozmnožování – rozkoš k němu má dovést, ale nemá být cílem. Nastupující buržoazie skutečně chápala (či se tak tvářila) rozkoš jako plýtvání energií; poučena lékaři, že pohlavní život oslabuje a může být i příčinou nemoci...

Bioložka, historička a feministka Donna Harawayová nastoluje v souvislosti se sexualitou 19. století spojení „spermatická ekonomie“: sexualita je podřízena ekonomické kategorii hospodárnosti a efektivity, ničím se nesmí plýtvat, vše má být investováno, důraz musí být kladen na produktivitu. Striktní sexuální morálka, která vyvěrá z náboženské puritánské pruderie, je tak stvrzena vědeckými a ekonomickými argumenty.⁸ V medicíně se objevuje teorie „pansexualistické etiologie chorob“, podle které je příčinou každé nemoci sexuální nezřízenost, jiné formy sexuality či „vyhýbání se plodění“.⁹ Většinou je sexualita kontrolována represivní mocí – zákazy, popřením, cenzurou.¹⁰

Je ale 19. století skutečně epochou potlačování sexuality? Názory se různí. Podle Norberta Eliase je civilizace v zásadě antagonismem volného uspokojování tělesných potřeb: 19. století vyžaduje a „formou mravouky“

1 Srov. analýzu Daniely TINKOVÉ, *Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“*. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století, in: L. Storchová (vyd.), *Conditio humana. Konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 115–135, především s. 131–133; též Hubert L. DREYFUS – Paul RABINOW, *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*, Praha 2010, s. 258–271.

2 Michel FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I. Vůle k vědění, Praha 1999, s. 11.

3 M. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I, s. 9nn.; též Martin FAFEJTA, *Úvod do sociologie pohlaví a sexuality*, Věrovany 2004, s. 101–102.

4 M. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I, s. 10.

5 *Tamtéž*, s. 23nn.

6 *Tamtéž*, s. 37.

7 Alain CORBIN – Jean-Jacques COURTINE – Georges VIGARELLO, *Histoire du corps*, II. De la Révolution à la Grande guerre, Paris 2005, s. 149.

8 Dle A. CORBIN, *Histoire*, I, s. 161.

9 M. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I, s. 38; též M. FAFEJTA, *Úvod*, s. 102; též Otakar ROŽÁNEK, *Pud pohlavní a prostituce*, I, Praha 1903, s. 17; či Auguste DEBAY, *Muž a žena. Přírodověda muže a ženy od jich zjevení se na povrchu zemském až k našim dnům*, Praha 1895, s. 245.

10 M. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I, s. 16–17.

zdůvodňuje „pudovou zdrženlivost“.¹¹ Sexualita je v procesu civilizace „stále více odsouvána za kulisy společenského života a jaksí uzavírána do jedné vymezené enklávy, do nejužší rodiny“.¹² Pokrok je podle Eliase provázen obětováním svobody chtiče.

Oproti této represivní hypotéze, kterou v závěru druhé kapitoly své „Vůle k vědění“ Foucault vyvrátil, poukázav na existenci „sítě na sebe navazujících mechanismů, rozmnožení specifických slastí a rozmanitých sexualit“,¹³ stojí i názor Edwarda Shortera, který přiznává 19. století sexuální revoluci, jejíž první etapu klade do jeho první poloviny. Ve dvacátých letech v Londýně hlásají někteří liberálové osvobození vášní, kontrolu porodnosti, ba dokonce četbu pornografických děl. Tak by se údajně zabránilo „jiné sexualitě“, všem praktikám tehdejší lékařskou vědou považovaným za odporující přírodě.¹⁴ Exodus do měst, povolení tradiční morálky, uvolnění dohledu, který praktikovala rodina a komunita, expanze prostituce v celé Evropě názor E. Shortera podporují.

Počínaje osvícenstvím lze podle Foucaulta rozlišit „čtyři velké strategické celky, které ve vztahu k sexu rozvinuly specifické dispozitiviv vědění a moci,“ totiž 1. hysterizaci ženského těla, 2. pedagogizaci dětské sexuality, 3. socializaci prokreačního chování, kdy snaha o populační růst a kvalitu populace nastoluje otázku, jak regulovat sexualitu, aby byla ku prospěchu celé společnosti, a konečně, 4. psychiatrizaci „perverzních slastí“, tedy všech forem pohlavních anomálií.¹⁵ Sexualita se tak ocitá v zorném poli mašinérie dozoru a s ním spojené moci.¹⁶

(1.) Základ k „hysterizaci ženského těla“ položila osvícenská medicína;¹⁷ těžilo z ní celé 19. století. „Řádní“ muži, žijící ve spořádaném manželském svazku, četli erotickou literaturu, pěstovali kontakty s prostitutkami, se švadlenkami i továrními dělnicemi, ve Francii vznikla „instituce“ grizetek. Ve spořádaném manželství se Erós nevzýval: pozitiv „hysterizace ženského

11 Norbert ELIAS, *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na Západě*, I, Praha 2006, s. 246.

12 N. ELIAS, *O procesu*, I, s. 255.

13 M. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I, s. 60; srov. též D. TINKOVÁ, *Biomoc*, s. 152.

14 A. CORBIN, *Histoire*, I, s. 150.

15 M. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I, s. 122–123.

16 M. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I, s. 37–38. Domnívám se ale, že Foucaultovo tvrzení, že „od 18. století se sexualita dětí a dospívajících stala důležitým předmětem, kolem kterého je uspořádáno množství institucionálních diapozitivů a diskurzivních strategií“, M. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I, s. 38, nelze prameny doložit.

17 Podrobněji Daniela TINKOVÁ, *V zájmu „přirozenosti věcí“*. *Genderové identity, „biomoc“ a osvícenská věda*, *Práce z dějin vědy* 6, 2003, s. 571–613.

těla“ vedl k reflexi manželky coby asexuální uchovatelky života. Rozvíjející se medicína, respektující specifika ženského organismu, přivodila nové kulturní imperativy, omezila kompetence ženy, jejíž život více než kdy jindy podrobila somatickým náhodám. Pohlavní spojení redukovala na fyziologický akt,¹⁸ v němž rozhoduje aktivní muž. Respektovat svou manželku znamenalo pěstovat s ní „hygienický“ pohlavní styk, bez erotického podtextu, nevzbudit její smyslnost. Probuzením manželčiny sexuality by manžel dříve či později riskoval parohy.¹⁹ Myšlenka škodlivé naružitelnosti či nebezpečí orgasmu pro ženský organismus se navíc objevuje v lékařské i krásné literatuře.²⁰ Výchova dívek k cudnosti a zdrženlivosti je u středních vrstev pravidlem a dědí se z generace na generaci. U dospělého neexistuje nic přirozeného, říká Marcel Mauss,²¹ a pro „techniky těla“ středostavovských žen to platí dvojnásob.

Pozitiv „hysterizace ženského těla“ pronikl i do českého prostředí. Pro cudnost a zdrženlivost ženy plédují díla italského lékaře a antropologa Paolo Mantegazzy,²² stejně jako práce francouzského vojenského lékaře Augusta Debaye.²³ České překlady děl obou autorů vydávalo od devadesátých let 19. století pražské nakladatelství Ignác Leopold Kober. Stejně názory zprostředkoval českému čtenáři velmi populární překlad knihy „Manželství a život pohlavní“ od Seveda Ribbinga, švédského lékaře, lundského univerzitního profesora. Ribbing v ní na jednom místě nekompromisně prohlásil, že manžela odpuzuje jakékoli chování ženy, „v rozporu jsoucí s bezprostředností, panenstvím a čistotou, jež každý muž od své manželky žádá a očekává“.²⁴

(2.) Jako první se pokusili o pedagogizaci dětské sexuality na konci 18. století představitelé německého filantropismu,²⁵ vycházející ze základ-

18 A. CORBIN, *Dějiny sexuality*, I., s. 155.

19 Anne MARTIN-FUGIER, *La Bourgeoise. Femme au temps de Paul Burget*, Paris 1983, s. 87.

20 A. CORBIN, *Histoire*, I, s. 158.

21 Marcel MAUSS, *Les techniques du corps*. Původně vyšlo v *Journal de Psychologie*, XXXII, N° 3–4, 15 mars – 15 avril 1936, elektronická verze viz http://classiques.uqac.ca/classiques/mauss_marcel/socio_et_anthropo/6_Techniques_corps/Techniques_corps.html s. 8, staženo 28. 10. 2011.

22 Paolo MANTEGAZZA, *Physiologie lásky*, Praha 1891, s. 309; též Anne-Marie SOHN, *La révolution sexuelle a cent ans!*, *L'Histoire*, No 277, Juin 2003, s. 34–43, zde s. 37.

23 A. DEBAY, *Muž a žena v manželství*; další česká vydání pocházela z let 1897 a 1898. Koberovo nakladatelství nezůstalo jen u jednoho titulu tohoto autora.

24 Seved RIBBING, *Manželství a život pohlavní. Kniha pro snoubence a manžele*, Praha 1923, s. 95.

25 Filantropismus je pedagogický směr, inspirovaný ideami přirozené výchovy J. J. Rousseaua. Založen J. B. Basedowem, uplatňoval se koncem 18. a začátkem 19. století v Německu ve výchovných ústavech nového typu, tzv. filantropinech.

ního přesvědčení, že opravdové štěstí nespočívá v chaotickém, nezřízeném uspokojování potřeb jedince, nýbrž v podřízení se určitým normám. Proto musí být výchova všestranná, má pěstovat duši i tělo, zahrnovat i výchovu sexuální, zaměřenou na včasné poučení mládeže.²⁶ Filantropismus našel brzy ohlas v českých zemích. Roku 1790 vydal jeho pražský stoupenec Aleš Pařízek překlad Willaumovy „Praktické knihy ruční“,²⁷ v níž se vyslovoval pro pohlavní poučování mládeže a varoval, „aby se zatajováním více škody nepřinášelo než rozumným vyjevováním“.²⁸ Značného ohlasu si v českém prostředí dobyla díla C. G. Salzmannova, který výrazně ovlivnil zdejší pedagogické myšlení 19. století. Většina jeho spisů byla „zčeštěna“,²⁹ ovšem bez valného respektu k německé předloze; právě prvek pohlavní výchovy, jehož si z českých badatelů jako první povšiml až Vladimír Štverák,³⁰ je v českých verzích Salzmannova díla poněkud potlačen. Přitom filantropická disciplinace, obracející se, byť v menší míře, také k dívkám, probíhala v německém protestantském prostředí s překvapující otevřeností, kterou autoři, propagující pohlavní výchovu na přelomu 19. a 20. století, odsuzovali.³¹

Debaty o pohlavní výchově, které se v českém prostředí posledních let 19. století objevily, zůstávaly spíše akademické – veřejnost, ani

Stoupenci filantropismu, vedle Bassedowa C. G. Salzmann, J. H. Campe či P. Willaume aj., požadovali zásadní školskou reformu, kritizovali formalismus staré školy, přeceňování klasických jazyků, náboženskou intoleranci. Žádali státní školy nezávislé na církvi, propagovali praktické znalosti užitečné pro život ve společnosti, přírodní a technické vědy, moderní jazyky, mravní výchovu a tělesnou práci. Mravní výchovu hodnotili výše než rozvoj intelektu. V některých směrech navazoval filantropismus na pedagogické dědictví J. A. Komenského. Myšlenky filantropismu byly využívány ještě koncem 19. a začátkem 20. století v tzv. nové škole švýcarského reformátora pedagoga A. Ferriera (1879–1960).

26 Vladimír ŠTVERÁK, *Johann Bernhard Basedow a jeho filantropinum*, Praha 1980, s. 52, 54.

27 Pařízkův překlad zmiňuje Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české*, Praha 1849, s. 461, č. 1253, s podotknutím, že skutečným autorem německé předlohy je Josef Streker; v současné době se zdá, že je kniha fyzicky nedohledatelná.

28 Cit. dle Karel ŠTECH, *Otázka pohlavní výchovy*, Naše doba 21, 1914, s. 1024–1031, 1114–1121, zde s. 1029.

29 Podle J. JUNGMANNA, *Historie literatury české*, s. 458nn., bylo do češtiny do roku 1847 přeloženo 8 Salzmannových a 2 Campeho díla. Salzmannovy práce vycházely v českých překladech takřka do konce století, srov. Karel VOROVKA, *Račinka čili Zrcadlo rozumného dítěte vychování. Podle Salzmannovy Račinky a spisu „Irrgarten der Erziehung“ vzdělal K. Vorovka*, Praha 1875; Kristián Bohdan SALZMANN, *Mravenčíka. Návod k rozumnému vychování vychovatelův*, Praha 1878; K. B. SALZMANN, *Ještě něco o vychování, spolu oznámení ústavu vychovacého*, Praha 1880.

30 Viz pozn. č. 26.

31 K. ŠTECH, *Otázka*, s. 1029.

odborná, na ně nebyla připravena. Když v devadesátých letech P. Josef Šauer z Augenburku coby dozorce pražské vyšší dívčí školy navrhl jako školní četbu Salzmannovu Račinku, byl v novinách pranýřován.⁵² S nepochopením se setkaly i Masarykovy univerzitní přednášky o praktické filozofii, v nichž se nevyhýbal pohlavní otázce.⁵³ Navzdory tomu „pedagogizace dětské sexuality“ pokračovala. Na přelomu století se jako odvětví pedagogiky v Evropě zformovala sexuální pedagogika, která našla svůj ohlas i v Čechách. Jejím cílem bylo „vychovávat člověka pro zdravý život pohlavní, pro život, který má moc zdatnost plemene nejen udržeti, ale i dle možnosti stupňovati“.⁵⁴

(3.) Nejzřetelnější formou osvětské „socializace prokreačního chování“ byly jednak kroky směřující k profesionalizaci porodu,⁵⁵ jednak boj proti pohlavním chorobám spojený s prvními kroky směřujícími k reglementaci prostituce. Tento boj měl obdobné disciplinační a preventivní strategie jako někdejší zápas s morem: zatím nedostatečná diagnostika neumožnila účinnou léčbu „galantních chorob“, proto bylo třeba „dohlížet“ a izolovat. Odtud pokusy o registraci prostitutek a vznik zvláštních oddělení ve všeobecných nemocnicích, odtud i první soustavnější přednášky o pohlavních nemocech, umožněné mj. zpřesněním diagnostiky umožňující účinnější terapii.

Za zdroj nákazy byla oprávněně považována prostitutka: ostatně právě u ní hledali mladí muži první sexuální poučení.⁵⁶ Nebezpečí pohlavního onemocnění mělo být předcházeno prevencí, varováním mladíků před nástrahami řemeslné prostituce a obecně před časným zahájením pohlavního života. Tato prevence, moc instalující pravidla, diktující sexu svůj zákon,⁵⁷ nabývala povahy výchovného působení, při kterém ale bylo třeba odkrýt

52 *Tamtéž.*

53 Jaroslav OPAT, *Filozof a politik. T. G. Masaryk 1882–1893*, Praha 1990, s. 80nn.

54 K. ŠTECH, *Otázka*, s. 1026.

55 Podrobně viz Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvětské Evropě*, Praha 2010, především s. 95nn.

56 Pokud se onemocnění mezi studenty týče, máme k dispozici údaje, které před rokem 1909 shromáždil lékař pražské dermatologické kliniky MUDr. Hugo Hecht. Ze vzorku 3709 studentů středních škol ze 148 pražských tříd bylo 295, tj. 7,9 %, postiženo pohlavní nemocí, ještě než opustili střední školu. Z 1843 pražských abiturientů bylo nemocných 142, tj. 7,7 %, z 1866 abiturientů v místech mimo Prahu 153, tj. 8,1 %. Pokud se národnosti týče, z 2843 německých studentů se nakazilo 240, tj. 8,44 %, z 866 českých 55, tj. 6,35 %. Hugo HECHT, *Verbreitung der Geschlechtskrankheiten an den Mittelschulen*, Leipzig 1909. Cit. dle *O pohlavní výchově mládeže. Podání Spolkové rady pedagogického muzea Komenského c. k. Zemské školní radě pro Král. české*, Praha 1917, s. 7–8. Stránkování původní studie článek neuvádí.

57 M. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I, s. 99.

celou řadu dosavadních tajemství a revidovat některá omezení, bránící přístupu mladých lidí k nezbytným informacím.

Období let 1880–1945 označila francouzská historička Anna–Martine Sohnová jako období „tichého ústupu zákazů“.³⁸ Začátek tohoto „ústupu“ byl skutečně velmi tichý. Badatelé, považovaní za zakladatele evropské sexuologie, přišli na svět – až na dvě výjimky – po polovině 19. století.³⁹ Stěžejní práce Richarda von Krafft–Ebinga „*Psychopathia Sexualis. Eine Klinisch-Forensische Studie*“ vyšla sice již roku 1886, ale nástup evropské sexuální medicíny spadá až do let před první světovou válkou. Pokud se sexuality týče, je tedy 19. století zatím jen „vůlí k vědě“, a diskurs o sexualitě je zalidňován četnými omyly, naivitami a moralismy.⁴⁰

V posledních desetiletích 19. století přispěla k formování sexuologie mimoevropská kulturní antropologie, a to jak zájmem o nativní sexualitu, tak vytvořením prvního velkého paradigmatu antropologie – evolucionismu, který mj. postuloval vývojovou stupnici sexuálního chování lidstva, jejímž vrcholem byla monogamní rodina euroamerického typu.⁴¹ Připomeňme v této souvislosti českého vojenského lékaře a cestovatele Pavla Durdíka (1843–1903), který se ve svých cestopisech z jihovýchodní Asie pokusil o komparaci nativní a středoevropské sexuality, přičemž využíval svých cestopisných děl k propagaci zdravého života, včetně sexuálního, v českém prostředí.⁴²

Pod vlivem evropských kapacit se sexuologii začali věnovat i čeští lékaři. Kompilací z děl německých, francouzských, italských a anglických autorů je stěžejní dílo Otakara Rožánka, vrstevníka Manteggazova (z jehož díla tu a tam cituje, ovšem bez uvedení zdroje), ženského a lázeňského lékaře. Jeho vědecky se tvářící kniha „*Pud pohlavní a prostituce*“,⁴³ kterou věnoval „inteligenci“, vyšla roku 1903. V době, kdy se diskutovalo o zrušení reglementace prostituce a zavedení abolicie, se příkláněl k řešení ještě

38 Anne-Marie SOHN, *La révolution sexuelle a cent ans!*, L'Histoire, No 277, Juin 2003, s. 34–43, zde s. 37.

39 Paolo Mantegazza (1831–1910), Richard von Krafft-Ebing (1840–1902), Sigmund Freud (1856–1939), Wilhelm Fliess (1858–1928), Havelock Ellis (1859–1939), Albert Moll (1862–1939), Edward Westermarck (1862–1939), Magnus Hirschfeld (1868–1935), Iwan Bloch (1872–1922), Theodor Hendrik van de Velde (1873–1937), Max Marcuse (1877–1963), Otto Gross (1877–1920) aj.

40 M. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I, s. 77.

41 Peter WEISS a kol., *Sexuologie*, Praha 2010, s. 5.

42 Srov. např. Pavel DURDÍK, *Láska v tropech a u nás*, Praha 1901; TÝŽ, *Manželství v tropech a u nás*, Praha 1902.

43 O. ROŽÁNEK, *Pud pohlavní*, I, II, Praha 1903.

tvrdšímu – k prohibici; abolicí odsoudil jako „uplakaně sentimentální“.⁴⁴ Jeho názory příslušné autority nebraly zřejmě vážně, přesto je jeho dvoudílný spisek důležitým mezníkem vzniku české sexuologie, aneb sexuální medicíny, jak se tehdy říkalo. Propagace „umravnění pohlavního života“,⁴⁵ rozhodné odmítání „výstředností v ukájení pudu pohlavního“, jeho ovládnutí vůlí,⁴⁶ popření dětské sexuality, jimž věnoval první kapitolu prvního dílu (zhruba 140 stran)⁴⁷ či přesvědčení o „ekonomii“ sexuality potvrzovala tezi o snaze ukázat tělo; současně je zřejmé autorovo zaměření především na „poruchy“ pohlavního pudu, kam řadí kdeco: neurózy, perverzi, sadismus, masochismus, nekrofilii, onanii, homosexualitu atd.

Spolu s bojem proti pohlavním chorobám začala populárně lékařská a pedagogická literatura brát v úvahu probouzející se erotické touhy a faktické zkušenosti u chlapců. Že první sexuální zkušenosti získávají někteří jedinci už v 15–16 letech, dokládá šetření, které provedli někdy na konci první dekády dvacátého století Emil Meirovski a Max Neissner na klinice ve Vratislavi.⁴⁸ Jednalo se o mladou městskou populaci, která se ke zkušenostem tohoto rázu dostávala takřka výhradně díky prostitutkám. Podobné závěry přinesla roku 1922 anketa, již uspořádal pro pardubický časopis *Láska a pohlaví*⁴⁹ – zřejmě v období těsně po první světové válce – J. R. Štampfl mezi studenty sexty nejmenované pražské předměstské reálky.⁵⁰ Riziko pohlavní nákazy, která studentům vyhledávajícím poučení u nejlacinějších prostitutek, hrozilo, nebylo jediné. Za závažné byly považovány i morální důsledky: „Celý pyl nevinnosti a přirozenosti soulože ze vzájemné lásky se tu ztrácí, a rád se vyvine pohlavní cynismus,“ napsal ve svém „duchovním deníku“ Ladislav Prokop Procházka.⁵¹

44 O. ROŽÁNEK, *Pud pohlavní*, II, s. 170.

45 O. ROŽÁNEK, *Pud pohlavní*, I, s. 15.

46 *Tamtéž*, s. 122.

47 *Tamtéž*, s. 16nn.

48 Zprávu publikoval E. MEIROWSKI pod názvem *Geschlechtsleben, Schule und Elternhaus* ve sborníku *Flugschriften der deutschen Gesellschaft zur Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten*, č. 12. Cit. dle *O pohlavní výchově mládeže*, s. 17–18.

49 *Láska a pohlaví*. Revue věnovaná pohlavní otázce a poměru mezi mužem a ženou. Red. L. Radoměrský. 1–4 (1922–1925). Nákl. tiskové kanceláře Osvěta a lidství. Od 4. ročníku vycházela revue pod názvem *Pohlaví*.

50 J. R. ŠTAMPFL, *Příspěvek k sexuologii střední školy*; *Láska a pohlaví*. Revue věnovaná pohlavním otázkám a poměru mezi mužem a ženou 3, říjen 1924, č. 1, s. 8nn., 47nn., 106nn., 157nn.

51 Literární archiv Památníku národního písemnictví, Ladislav Prokop Procházka, Osobní fond, rukopisy vlastní, Deník duchovní, s. 395.

(4.) „Perverzní slasti“, která stála v hledáčku lékařských a pedagogických autorit 18. a 19. věku, byla především onanie. Nebezpečnými následky „tajného hříchu“, jak byla označována, se oháněla jak církevní, tak laická literatura. Inspirována byla (často zprostředkovaně) „klasickým“ spisem švýcarského lékaře Samuela Augusta Tissota, který roku 1758 vydal v latině a o dva roky později ve francouzštině spis „L'onanisme ou Dissertation physique sur les maladies produites par la masturbation“. „Tajný hřích“ byl oblíbeným tématem představitelů filantropismu; Salzmanna, jenž ho zmiňuje ve dvou svých dílech, o nichž byla česká pedagogická veřejnost informována,⁵² „podává o této vážné, filantropisty povzbuzené a pojednávané otázce, o níž dříve přednášel, [...] nejvyš pozoruhodná pokynutí, jak zameziti a odstraniti tato ve tmě se plazící, tělo a duši zničující bezcestití dítek“.⁵³

Po polovině 19. století vzniká původní česká populárně psaná lékařská literatura; i ona se opatrně pouští do boje proti „tajnému hříchu“. Platí to pro Kodymovu „Zdravovědu“, poprvé vydanou roku 1853; podle autora podřívá tato neřest „životní sílu v jejích základech“ a je třeba ji potírat od samých počátků.⁵⁴ Na konci století, spolu s precizací nejrůznějších forem společenské kontroly, se i na českém knižním trhu objevují první překladové práce, které zhoubnost masturbace vysvětlují i dětem.⁵⁵

Závěr

Dosavadní stav našeho poznání, založený na studiu výseku z korpusu dobové odborné literatury lékařské či pedagogické (další etapou bude prozkoumání morálněteologických traktátů, preskriptivní literatury a pramenů osobní povahy 19. věku), potvrzuje výrok Michela Foucaulta: „Po celé 19. století jako by se sexualita zapisovala do dvou velmi odlišných registrů vědění: jednak do registru reprodukční biologie..., jednak do registru sexuální medicíny, řídící se zcela jinými pravidly formování. Mezi jedním

52 Srov. J. K. NEJEDLÝ, *Životopis, vychovávací ústav a literární činnost Salzmannova*, in: K. B. Salzmanna, *Ještě něco o výchování*, s. 8–28, zde s. 23–24. Dále srov. K. VOŘOVKA, *Račinka*, s. 49; s. 3; C. G. SALZMANN, *Vojtěch Krasil aneb Navedení k rozumnému výchování dětí. Kniha pro lid, kterouž dle Christ. Boh. Salzmanna sepsal Norbert Vaněk*, Praha 1857, s. 5.

53 J. K. NEJEDLÝ, *Životopis*, s. 24.

54 Filip Stanislav KODYM, *Zdravověda čili nejlepší způsob, jak člověk svého života ve zdraví a vesele užití a dlouhého věku dosáhnouti mohl*, Praha 1853, s. 204; srov. též Josef PEČÍRKA, *Domácí lékař. Učení o člověku ve stavu zdravém a chorobném*, 5. vydání, Praha 1886, s. 324nn.

55 Max Oker BLOM, *U strýce lékaře na venkově. Kniha pro rodiče*, Telč cca 1906, s. X, 16–17.

a druhým neprobíhala žádná reálná výměna ... Jedno nelze popřít: vědecký diskurs o sexu, který se rozvinul v 19. století, byl prostoupen jak odvěkou pověřivostí, tak systematickou slepotou...⁵⁶ Svízel historika spočívá navíc ve skutečnosti, že touhy a slasti těla zanechávají jen prchavé stopy bránící vyřčení konečných soudů.

56 M. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, I, s. 65.

Begierden und Gelüste des Körpers. Anmerkungen zur Sexualität des 19. Jahrhunderts und ihren Quellen

MILENA LENDEROVÁ

Im ersten Teil seiner „Geschichte der Sexualität“ mit dem Titel „Der Wille zum Wissen“ wirft M. Foucault einen Blick auf die Sexualität in der entstehenden modernen Gesellschaft.¹ Während des „anständigen“ 19. Jahrhunderts habe die Moral auf einem dreifachen Dekret von Verbot, Nichtexistenz und Schweigen beruht.² So seien mit Handel und Unternehmertätigkeit verbundene materielle Werte sowie Werte der Einordnung und Ordnung –

1 Vgl. die Analyse von Daniela TINKOVÁ, *Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“*. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století [Bio-Macht und die „politische Anatomie des menschlichen und des gesellschaftlichen Körpers“. Foucaults Konzept der Bio-Macht in Bezug auf die Frage der Modernisierung des Staates, der Entstehung der Geisteswissenschaften und der Medikalisation der Gesellschaft an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert], in: L. Storchová (Hrsg.), *Conditio humana. Konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii* [Conditio humana. Konstante oder historische Variable? Konzepte der historischen Anthropologie und die theoretische Reflexion in der gegenwärtigen Historiographie], Praha 2007, S. 115–135, insbesondere S. 131–133; ebenso Hubert L. DREYFUS – Paul RABINOW, *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky* [Jenseits von Strukturalismus und Hermeneutik], Praha 2010, S. 258–271.

2 Michel FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, I. Volonté de savoir, Paris 1976, S. 10: „[...] par conséquent, que de tout cela il n’y a rien à dire, ni à voir, ni à savoir.“

Ehre, Enthaltbarkeit, Mäßigkeit und Sparsamkeit beschworen worden. Ausschweifungen, Müßiggang und übermäßiger Luxus in Verbindung mit einer ostentativen Verschwendung seien hingegen verurteilt worden.⁵ Die Orte, an denen Sexualität toleriert wurde, waren laut Autor das Freudenhaus und das Sanatorium.⁴

Für Foucault beginnt mit dem 17. Jahrhundert ein Zeitalter der Repression; die Sexualität ist nun keine Angelegenheit mehr, die alleine die Kirche reguliert.⁵ Im 18. Jahrhundert machte die rationalistische Aufklärung aus ihr eine Angelegenheit von gesamtgesellschaftlicher Bedeutung, auf der Ebene einer von Scham und Hemmungen befreiten Theorie.⁶

Im Unterschied zu Foucault wirft Thomas Laqueur die Frage auf, inwieweit die Beziehung zur Sexualität mit der Entwicklung von Industrie, Wirtschaftsleben, Handel und einem neuen Verbraucherverhalten zusammenhängt.⁷ Die Sexualität wird als bloßes Mittel zur Fortpflanzung betrachtet – das Vergnügen soll zu jener führen, aber nicht das Ziel sein. Die aufstrebende Bourgeoisie verstand das Vergnügen tatsächlich (bzw. sie gebärdete sich so) als Verschwendung von Energie – belehrt durch die Ärzte, dass das Geschlechtsleben den Organismus schwäche und zu Krankheiten führen könne...

Die Biologin, Historikerin und Feministin Donna Haraway führte in Zusammenhang mit der Sexualität des 19. Jahrhunderts die Bezeichnung „spermatic economy“ ein: Die Sexualität wird der ökonomischen Kategorie von Wirtschaftlichkeit und Effektivität untergeordnet, nichts darf verschwendet werden, alles muss investiert werden, die Produktivität muss in den Mittelpunkt gerückt werden. Die strikte Sexualmoral, die der religiösen, puritanischen Prüderie entsprang, wurde so durch wissenschaftliche und ökonomische Argumente untermauert.⁸ In der Medizin tauchte die Theorie der „pansexuellen Ätiologie der Krankheiten“ auf, nach der die sexuelle Hemmungslosigkeit, andere Formen der Sexualität oder „die

3 M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, I, S. 9–10; ebenso Martin FAFEJTA, *Úvod do sociologie pohlaví a sexuality* [Einführung in die Geschlechter- und Sexualsoziologie], *Věrovany* 2004, S. 101–102.

4 M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, I, S. 11.

5 *Ebenda*, S. 25f.

6 *Ebenda*, S. 39.

7 Alain CORBIN – Jean-Jacques COURTYNE – Georges VIGARELLO, *Histoire du corps*, II. De la Révolution à la Grande guerre, Paris 2005, S. 149.

8 Nach A. CORBIN, *Histoire*, I, S. 161.

Vermeidung der Zeugung“ die Ursache jeder Krankheit sind.⁹ Größtenteils wurde die Sexualität durch repressive Macht kontrolliert – durch Verbote, Leugnung, Zensur.¹⁰

War aber das 19. Jahrhundert tatsächlich eine Epoche der Unterdrückung der Sexualität? Die Meinungen gehen auseinander. Nach Norbert Elias ist die Zivilisation im Grunde ein Antagonismus der freien Befriedigung körperlicher Bedürfnisse: Das 19. Jahrhundert habe „in Form der Sittenlehre“ die „Zurückhaltung der Affekte“ verlangt und begründet.¹¹ Die Sexualität werde im Prozess der Zivilisation „immer mehr hinter die Kulissen des gesellschaftlichen Lebens verlagert und gewissermaßen in eine abgegrenzte Enklave eingeschlossen, in die engste Familie“.¹² Der Fortschritt wird nach Elias von einem Verzicht auf die Freiheit der Begierde begleitet.

Dieser repressiven Hypothese, die Foucault am Ende des zweiten Kapitels seines „Willens zum Wissen“ widerlegt, indem er auf die Existenz eines Netzes aneinander anknüpfender Mechanismen, die Vermehrung „spezifischer Gelüste“ und „verschiedenartiger Sexualitäten“ verweist,¹³ steht auch die Meinung Edward Shorters gegenüber, der dem 19. Jahrhundert eine sexuelle Revolution zugesteht, deren erste Etappe er in dessen erster Hälfte verortet. In den zwanziger Jahren predigten in London einige Liberale die Befreiung der Leidenschaft, die Geburtenkontrolle oder sogar die Lektüre pornographischer Werke. So könne angeblich einer „anderen Sexualität“ vorbeugt werden, die durch alle Praktiken der damaligen Medizin als der Natur widersprechend betrachtet wurde.¹⁴ Der Exodus in die Städte, die Lockerung der traditionellen Moral und der Kontrolle, die die Familie und die Gemeinde ausübten, die Expansion der Prostitution in ganz Europa unterstützen die Ansicht E. Shorters.

9 M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, I, S. 42; ebenso M. FAFEJTA, *Úvod*, S. 102; Otakar ROŽÁNEK, *Pud pohlavní a prostituce* [Der Geschlechtstrieb und die Prostitution], I, II, Praha 1903, hier I, S. 17; Auguste DEBAY, *Muž a žena. Přírodověda muže a ženy od jich zjevení se na povrchu zemském až k našim dnům* [Der Mann und das Weib. Naturgeschichte derselben seit ihrem Erscheinen auf der Erde bis zu unseren Tagen], Praha 1895, S. 245.

10 M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, I, S. 42–43.

11 Norbert ELIAS, *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na Západě* [Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Studien. Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes], I, Praha 2006, S. 246.

12 N. ELIAS, *O procesu*, I, S. 255.

13 M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, I, S. 67; vgl. ebenso D. TINKOVÁ, *Biomoc*, S. 132.

14 A. CORBIN, *Histoire*, I, S. 150.

Beginnend mit der Aufklärung können nach Foucault „vier große strategische Komplexe“, die in Bezug auf den Sex die spezifischen Dispositive Wissen und Macht entfaltet hätten, unterschieden werden, nämlich 1. die Hysterisierung des weiblichen Körpers, 2. die Pädagogisierung der kindlichen Sexualität, 3. die Sozialisierung des Zeugungsverhaltens, als das Bemühen um ein Bevölkerungswachstum und die Qualität der Bevölkerung die Frage aufwirft, wie die Sexualität zum Wohle der Gesamtgesellschaft reguliert werden kann, und schließlich 4. die Psychiatrisierung der „perversen Gelüste“, also aller Formen sexueller Anomalien.¹⁵ Die Sexualität sei so in das Blickfeld der Überwachungsmaschinerie und damit der Macht geraten.¹⁶

(1.) Die Grundlage für die „Hysterisierung des weiblichen Körpers“ schuf die aufgeklärte Medizin;¹⁷ aus ihr schöpfte das ganze 19. Jahrhundert. „Ordentliche“ Männer, die in einer geordneten ehelichen Verbindung lebten, lasen erotische Literatur, pflegten Kontakte mit Prostituierten, mit Näherinnen oder Fabrikarbeiterinnen, in Frankreich entstand die „Institution“ der Grisetten. In einer geordneten Ehe wurde Eros nicht angebetet: Die „Hysterisierung des weiblichen Körpers“ führte zu einer Betrachtung der Ehefrau als einer quasi asexuellen Hüterin des Lebens. Die sich entwickelnde Medizin, die die Spezifika des weiblichen Organismus berücksichtigte, brachte neue kulturelle Imperative mit sich und begrenzte die Kompetenz der Frau, deren Leben sie mehr als je zuvor als Aneinanderreihung somatischer Zufälle interpretierte. Die Geschlechterverbindung reduzierte sie auf den physiologischen Akt,¹⁸ in dem der aktive Mann entscheidet. Seine Ehefrau zu respektieren bedeutete, mit ihr eine „hygienische“ Geschlechtsbeziehung zu pflegen, ohne erotischen Subtext, und ihre

15 M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, I, S. 137–138: „[...] quatre grands ensembles stratégiques, qui développent propos du sexe des dispositifs spécifiques de savoir et de pouvoir“.

16 *Ebenda*, S. 37–38. Meiner Meinung nach lässt sich aber Foucaults Behauptung, dass sich die Sexualität der Kinder und Heranwachsenden seit dem 18. Jahrhundert zu einem wichtigen Thema entwickelt habe, um das eine Menge von institutionellen Dispositiven und diskursiven Strategien arrangiert worden sei („Elle [l’institution pédagogique] a au contraire, depuis le XVIIIe siècle, démultiplié à son sujet des formes du discours, elle a établi pour lui des points d’implantation différents; elle a codé les contenus et qualifié les locuteurs“, M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, I, S. 41), mit Quellen nicht belegen.

17 Ausführlicher Daniela TINKOVÁ, *V zájmu „přirozenosti věcí“*. *Genderové identity, „bio-moc“ a osvícenská věda* [Im Interesse der „Natur der Sache“. Gender-Identitäten, „Bio-Macht“ und die aufklärerische Wissenschaft], *Práce z dějin vědy* [Arbeiten zur Wissenschaftsgeschichte] 6, 2003, S. 571–613.

18 A. CORBIN, *Histoire*, I, S. 155.

Sinnlichkeit nicht zu wecken. Durch das Erwachen der Sexualität der Ehefrau würde der Ehemann Gefahr laufen, früher oder später Hörner aufgesetzt zu bekommen.¹⁹ Die Idee von der gefährlichen Leidenschaft oder der Gefahr des Orgasmus für den weiblichen Organismus tauchte darüber hinaus auch in der medizinischen und in der schönen Literatur auf.²⁰ Die Erziehung der Mädchen zur Keuschheit und Enthaltbarkeit war bei den Mittelschichten die Regel und vererbte sich von Generation zu Generation. Bei einem Erwachsenen gibt es nichts Natürliches, meinte Marcel Mauss,²¹ und für die „Körpertechniken“ der mittelständischen Frauen galt dies doppelt.

Der Begriff der „Hysterisierung des weiblichen Körpers“ erreichte auch das tschechische Milieu. Für Keuschheit und Enthaltbarkeit der Frau plädierten die Werke des italienischen Arztes und Anthropologen Paolo Mantegazza²² ebenso wie die Arbeiten des französischen Militärarztes Auguste Debay.²³ Seit den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts gab der Prager Verleger Ignác Leopold Kober die tschechischen Übersetzungen der Werke beider Autoren heraus. Dieselben Ansichten wurden dem tschechischen Leser durch die sehr populäre Übersetzung des Buches „Ehe und Geschlechtsleben“ von Seved Ribbing vermittelt, einem schwedischen Arzt und Universitätsprofessor aus Lund. In dem Buch verkündete Ribbing an einer Stelle kompromisslos, dass der Ehemann durch jedes Verhalten der Frau abgestoßen werde, das „in Widerspruch zu der Unnahbarkeit, Jungfräulichkeit und Reinheit [ist], die jeder Mann von seiner Ehefrau verlangt und erwartet“.²⁴

(2.) Als erste bemühten sich Ende des 18. Jahrhunderts Vertreter des deutschen Philanthropismus um die Pädagogisierung der kindlichen

19 Anne MARTIN-FUGIER, *La Bourgeoise. Femme au temps de Paul Burget*, Paris 1983, S. 87.

20 A. CORBIN, *Histoire*, I, S. 158.

21 Marcel MAUSS, *Les techniques du corps*. Ursprünglich erschienen im Journal de Psychologie, XXXII, Nr. 3–4, 15. März – 15. April 1936, elektronisch verfügbar unter http://classiques.uqac.ca/classiques/mauss_marcel/socio_et_anthropo/6_Techniques_corps/Techniques_corps.html, S. 8, abgerufen am 28. 10. 2011.

22 Paolo MANTEGAZZA, *Physiologie lásky* [Die Physiologie der Liebe], Praha 1891, S. 309; ebenso Anne-Marie SOHN, *La révolution sexuelle a cent ans!*, L'Histoire, Nr. 277, Juni 2003, S. 34–43, hier S. 37.

23 Auguste DEBAY, *Muž a žena v manželství. Přírodopis a lékařské dějiny manželů* [Mann und Weib in der Ehe. Medizinisch- und naturgeschichtliche Darstellung der Eheleute], Praha 1896; weitere tschechische Übersetzungen stammen aus den Jahren 1897 und 1898. Kobers Verlag blieb nicht nur bei einem Titel dieses Autors.

24 Seved RIBBING, *Manželství a život pohlavní. Kniha pro snoubence a manžele* [Ehe und Geschlechtsleben. Ein Buch für Braut- und Eheleute], Praha 1923, S. 95.

Sexualität,²⁵ die von der Grundüberzeugung ausgingen, dass das wahre Glück nicht in der chaotischen, hemmungslosen Befriedigung der Bedürfnisse des Einzelnen bestehe, sondern in der Unterordnung unter bestimmte Normen. Daher müsse die Erziehung allseitig sein, die Seele und den Körper pflegen und auch eine Sexualerziehung einschließen, die auf die rechtzeitige Unterrichtung der Jugend ausgerichtet ist.²⁶ Der Philanthropismus fand schnell ein Echo in den böhmischen Ländern. Im Jahre 1790 gab sein Prager Anhänger Aleš Pařízek die Übersetzung von Willaumes „Praktischem Handbuch“ heraus,²⁷ in der er sich warnend für die Sexualerziehung der Jugend aussprach, „damit durch eine Verheimlichung nicht noch mehr Schäden verursacht würden als durch eine vernünftige Entfaltung“.²⁸ Ein beträchtliches Echo erzielten im tschechischen Milieu die Werke C. G. Salzmanns, der das hiesige pädagogische Denken im 19. Jahrhundert stark beeinflusste. Der Großteil seiner Schriften wurde „tschechisiert“,²⁹ allerdings ohne großen Respekt für die deutsche Vorlage; gerade das Element der Sexualerziehung, dessen erst Vladimír Štverák als erster tschechischer Forscher gewahr wurde,³⁰ wird in den tschechischen Ausgaben des Salzmann'schen Werkes ein wenig unterdrückt. Dabei verlief die philanthropi-

25 Der Philanthropismus war eine pädagogische Richtung, die durch die Ideen des natürlichen Erziehungskonzeptes Jean-Jacques Rousseaus inspiriert wurde. Ge-gründet von Johann Bernhard Basedow, fand sie Ende des 18., Anfang des 19. Jahr-hunderts vor allem in Deutschland Verbreitung. Neben Basedow gehörten auch C. G. Salzmann, J. H. Campe oder P. Willaume dieser Reformbewegung an.

26 Vladimír ŠTVERÁK, *Johann Bernhard Basedow a jeho filantropinum* [Johann Bern-hard Basedow und sein Philanthropinum], Praha 1980, S. 52, 54.

27 Pařízeks Übersetzung erwähnt Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české* [Ge-schichte der tschechischen Literatur], Praha 1849, S. 461, Nr. 1255, mit der Bemerkung, dass der tatsächliche Autor der deutschen Vorlage Josef Streker sei; gegen-wärtig scheint das Buch physisch nicht auffindbar zu sein.

28 Zit. nach Karel ŠTECH, *Otázka pohlavní výchovy* [Fragen der Geschlechterzie-hung], *Naše doba* [Unsere Zeit] 21, 1914, S. 1024–1051, 1114–1121, hier S. 1029.

29 Nach Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české*, Praha 1849, S. 458ff., wurden bis zum Jahre 1847 acht von Salzmanns und zwei von Campes Werken ins Tschechische übersetzt. Salzmanns Arbeiten erschienen in tschechischer Übersetzung ungefähr bis zum Ende des Jahrhunderts, vgl. Karel VOROVKA, *Račinka, čili Zrcadlo rozumného dítěte vychování. Podle Salzmannovy Račinky a spisu „Irrgarten der Erziehung“ vzdělal K. Vorovka* [Krebsbüchlein, also Spiegel einer vernünftigen Erziehung der Kinder. Nach Salzmanns Krebsbüchlein und der Schrift „Irrgarten der Erziehung“ bearbeitet von K. Vorovka], Praha 1875; Kristián Bohdan SALZMANN, *Mravenčíka. Návod k rozumnému vychování vychovatelův* [Ameisenbüchlein. Anweisung zu ei-ner vernünftigen Erziehung der Erzieher], Praha 1878; K. B. SALZMANN, *Ještě něco o vychování, spolu oznámení ústavu vychovatelého* [Noch etwas über die Erziehung nebst Ankündigung einer Erziehungsanstalt], Praha 1880.

30 Siehe Anm. Nr. 26.

sche Disziplinierung, die sich in kleinerem Maße auch den Mädchen zuwandte, im deutschen protestantischen Milieu mit einer überraschenden Offenheit, welche die Autoren, die die Geschlechtererziehung an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert propagierten, verurteilten.⁵¹

Die Debatten über die Geschlechtererziehung, die im tschechischen Milieu in den letzten Jahren des 19. Jahrhunderts geführt wurden, blieben eher akademischer Natur – die Öffentlichkeit war auf sie ebenso wenig vorbereitet wie die Fachöffentlichkeit. Als in den neunziger Jahren P. Josef Šauer von Augenburg sozusagen als Inspektor der Prager Höheren Mädchenschule als Schullektüre Salzmanns *Krebsbüchlein* befürwortete, wurde er in den Zeitungen an den Pranger gestellt.⁵² Auf Unverständnis stießen auch Masaryks Universitätsvorlesungen über die praktische Philosophie, in denen er auch die Geschlechterfrage nicht ausklammerte.⁵³ Trotz alledem machte die „Pädagogisierung der kindlichen Sexualität“ Fortschritte. An der Jahrhundertwende bildete sich in Europa als Teilbereich der Pädagogik die Sexualpädagogik heraus, die auch in Böhmen ein Echo fand. Ihr Ziel war es, „den Menschen zu einem gesunden Geschlechtsleben zu erziehen, zu einem Leben, das die Kraft hat, die Potenz der Rasse nicht nur zu erhalten, sondern nach Möglichkeit zu steigern.“⁵⁴

(3.) Die deutlichste Form der aufklärerischen „Sozialisierung des Zeugungsverhaltens“ waren zum einen Schritte, die in Richtung einer Professionalisierung der Geburt gingen,⁵⁵ zum anderen der Kampf gegen die Geschlechtskrankheiten in Verbindung mit den ersten Maßnahmen in Richtung einer Reglementierung der Prostitution. Dieser Kampf verfolgte eine ähnliche Disziplinierungs- und Präventivstrategie wie die vormalige Bekämpfung der Pest: Eine bisher unzureichende Diagnostik ermöglichte keine wirksame Heilung der „Kavalierskrankheiten“, weswegen es notwendig war, zu „kontrollieren“ und zu isolieren. Daher die Versuche einer Registrierung der Prostituierten und die Entstehung separater Abteilungen in den allgemeinen Krankenhäusern, daher auch die ersten systematischeren Vorlesungen über Geschlechtskrankheiten, ermöglicht u. a. durch eine Präzisierung der Diagnostik, die eine wirksamere Therapie erlaubte.

51 K. ŠTECH, *Otázka*, S. 1029.

52 *Ebenda*.

53 Jaroslav OPAT, *Filozof a politik. T. G. Masaryk 1882–1893* [Philosoph und Politiker. T. G. Masaryk 1882–1893], Praha 1990, S. 80ff.

54 K. ŠTECH, *Otázka*, S. 1026.

55 Siehe ausführlich Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě* [Körper, Wissenschaft, Staat. Die Geburt der Entbindungsanstalten im Europa der Aufklärung], Praha 2010, insbesondere S. 93ff.

Als Quelle der Epidemie wurde berechtigterweise die Prostituierte betrachtet: Gerade bei ihr suchten schließlich die jungen Männer erste sexuelle Unterweisungen.³⁶ Der Gefahr der Geschlechterkrankung sollte durch Prävention vorgebeugt werden, durch eine Warnung der jungen Männer vor den Fallen der gewerblichen Prostitution und allgemein vor einem frühzeitigen Beginn des Geschlechtslebens. Diese Prävention, die Regeln aufstellende Macht, die dem Sex sein Gesetz diktiert,³⁷ nahm die Charakteristika eines erzieherischen Wirkens an, bei dem aber eine ganze Reihe bisheriger Geheimnisse enthüllt und einige Beschränkungen revidiert werden mussten, die den Zugang der jungen Menschen zu unerlässlichen Informationen behinderten.

Den Zeitabschnitt der Jahre von 1880 bis 1945 bezeichnete die französische Historikerin Anna-Martine Sohn als Phase eines „lautlosen Rückzugs der Verbote“.³⁸ Der Beginn dieses „Rückzugs“ war in der Tat sehr still. Diejenigen Forscher, die als Begründer der europäischen Sexuologie gelten, kamen – bis auf zwei Ausnahmen – in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zur Welt.³⁹ Das Hauptwerk Richard von Krafft-Ebings, „Psychopathia Sexualis. Eine klinisch-forensische Studie“, erschien zwar schon im Jahre 1886, aber der Aufstieg der europäischen Sexualmedizin fällt erst in die Jahre vor dem Ersten Weltkrieg. Hinsichtlich der Sexualität ist also das 19. Jahrhundert

36 Hinsichtlich der Erkrankung der Schüler stehen uns die Angaben zur Verfügung, die der Arzt der Prager Dermatologischen Klinik MUDr Hugo Hecht vor dem Jahre 1909 erfasste. In einer Probe von 3709 Mittelschülern aus 148 Prager Klassen waren 295, d. h. 7,9 %, von einer Geschlechtskrankheit befallen noch bevor sie die Schule verlassen hatten. Von 1843 Prager Abiturienten waren 142 erkrankt, d. h. 7,7 %, von 1866 Abiturienten, die aus außerhalb von Prag gelegenen Ortschaften stammten, 153, d. h. 8,1 %. Was die Nationalität anbelangt, waren von 2843 deutschen Schülern 240 infiziert, d. h. 8,44 %, von 866 tschechischen Schülern 55, d. h. 6,35 %. Hugo HECHT, *Verbreitung der Geschlechtskrankheiten an den Mittelschulen*, Lipsko 1909. Zit. nach *O pohlavní výchově mládeže. Podání Spolkové rady pedagogického muzea Komenského c. k. Zemské školní radě pro Král. české* [Über die Geschlechtererziehung der Jugend. Die Darlegung des Vereinsrates des pädagogischen Comenius-Museums des k. k. Landesschulrates für das Königreich Böhmen], Praha, Verlag des Vereinsrates des pädagogischen Comenius-Museums des k. k. Landesschulrates für das Königreich Böhmen 1917, S. 7–8. Die Seitenzählung der ursprünglichen Studie führt der Aufsatz nicht an.

37 M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, I, S. 103.

38 Anne-Marie SOHN, *La révolution sexuelle a cent ans!*, L'Histoire, Nr. 277, Juni 2003, S. 34–45, hier S. 37.

39 Paolo Mantegazza (1831–1910), Richard von Krafft-Ebing (1840–1902), Sigmund Freud (1856–1939), Wilhelm Fliess (1858–1928), Havelock Ellis (1859–1939), Albert Moll (1862–1939), Edward Westermarck (1862–1939), Magnus Hirschfeld (1868–1935), Iwan Bloch (1872–1922), Theodor Hendrik van de Velde (1873–1937), Max Marcuse (1877–1965), Otto Gross (1877–1920) u. a.

zunächst nur „der Wille zum Wissen“, und der Diskurs über die Sexualität ist übersät mit zahlreichen Fehlern, Naivitäten und Moralismen.⁴⁰

In den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts trug die außereuropäische Kulturanthropologie zur Formierung der Sexuologie bei, und das sowohl durch das Interesse für die native Sexualität als auch durch die Errichtung des ersten großen Paradigmas der Anthropologie – des Evolutionismus, der u. a. Entwicklungsstufen im Sexualverhalten der Menschheit postulierte, dessen Gipfel die monogame Familie euroamerikanischen Typs war.⁴¹ In diesem Zusammenhang sei an den tschechischen Militärarzt und Weltenbummler Pavel Durdík (1843–1903) erinnert, der sich in seinen Reiseberichten aus Südostasien an einer Gegenüberstellung der nativen und der mitteleuropäischen Sexualität versuchte, wobei er seine Reiseberichte zur Propagierung eines gesunden Lebens, einschließlich des sexuellen, im tschechischen Milieu nutzte.⁴²

Unter dem Einfluss der europäischen Kapazitäten begannen auch tschechische Ärzte damit, sich der Sexuologie zu widmen. Das Hauptwerk des Frauen- und Kurarztes Otakar Rožánek, eines Zeitgenossen von Mantegazza (aus dessen Werk er hier und da zitierte, allerdings ohne die Quelle zu nennen), ist eine Kompilation aus den Werken deutscher, französischer, italienischer und englischer Autoren. Sein sich wissenschaftlich gerierendes Buch „Der Geschlechtstrieb und die Prostitution“,⁴³ das er der „Intelligenz“ widmete, erschien im Jahre 1903. In einer Zeit, in der über die Aufhebung der Reglementierung der Prostitution und die Einführung der Abolition diskutiert wurde, tendierte er zu einer noch härteren Lösung – zur Prohibition; die Abolition verdammt er als „rührselig sentimental“.⁴⁴ Die zuständigen Autoritäten nahmen seine Ansichten offenbar nicht ernst; dennoch ist seine zweiteilige Schrift ein wichtiger Meilenstein in der Entwicklung der tschechischen Sexuologie bzw. in der Sexualmedizin, wie damals gesagt wurde. Die Propagierung der „Versittlichung des Geschlechtslebens“,⁴⁵ die entschiedene Ablehnung der „Exzentrizität in der Befriedigung des Geschlechtstriebes“, seine Beherrschung durch den

40 M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, I, S. 80.

41 Peter WEISS und Koll., *Sexuologie*, Praha 2010, S. 5.

42 Vgl. z. B. Pavel DURDÍK, *Láska v tropech a u nás* [Die Liebe in den Tropen und bei uns], Praha 1901; DERS., *Manželství v tropech a u nás* [Die Ehe in den Tropen und bei uns], Praha 1902.

43 O. ROŽÁNEK, *Pud pohlavní* I, II, Praha 1903.

44 O. ROŽÁNEK, *Pud pohlavní*, II, S. 170.

45 O. ROŽÁNEK, *Pud pohlavní*, I, S. 15.

Willen,⁴⁶ die Negation der kindlichen Sexualität, der er das erste Kapitel des ersten Teils widmete (ungefähr 140 Seiten)⁴⁷ oder die Überzeugung von der „Ökonomie“ der Sexualität bestätigten die These über das Bestreben, den Körper zu disziplinieren; zugleich ist die Ausrichtung des Autors vor allem auf die „Störungen“ des Geschlechtstriebes offensichtlich, wozu er alles Mögliche rechnete: Neurosen, Perversionen, Sadismus, Masochismus, Nekrophilie, Onanie, Homosexualität usw.

Zusammen mit dem Kampf gegen die Geschlechtskrankheiten nahm die populäre medizinische und pädagogische Literatur nun auch die erwachenden erotischen Begierden und faktischen Erfahrungen der Jungen in Betracht. Dass einige Individuen die ersten sexuellen Erfahrungen schon im Alter von 15–16 Jahren sammelten, belegt die Untersuchung, die Emil Wirowski und Max Neissner irgendwann gegen Ende der ersten Dekade des 20. Jahrhunderts an der Klinik in Breslau durchführten.⁴⁸ Dabei handelte es sich um die junge Stadtbevölkerung, die fast ausschließlich dank der Prostituierten zu Erfahrungen dieser Art kam. Zu ähnlichen Beschlüssen kam im Jahre 1922 eine Umfrage, die J. R. Štampfl im Auftrag der Pardubitzer Zeitschrift *Láska a pohlaví* (Liebe und Geschlecht)⁴⁹ – offenbar in der Zeit direkt nach dem Ersten Weltkrieg – unter Schülern der Sexta einer ungenannten Prager vorstädtischen Realschule durchführte.⁵⁰ Das Risiko einer Geschlechtskrankheit, die Schülern drohte, die bei den preiswertesten Prostituierten Aufklärung suchten, war nicht das Einzige. Als gravierend wurden auch die moralischen Folgen bewertet: „Die ganze Blüte der Unschuld und Natürlichkeit des Beischlafs in gegenseitiger Liebe geht hier verloren, und gerne entwickelt sich ein Geschlechterzynismus“, schrieb Ladislav Prokop Procházka in seinem „geistigen Tagebuch“.⁵¹

46 *Ebenda*, S. 122.

47 *Ebenda*, S. 16ff.

48 Den Bericht veröffentlichte E. MEIROWSKI unter dem Titel *Geschlechtsleben, Schule und Elternhaus* in dem Sammelwerk Flugschriften der deutschen Gesellschaft zur Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten, Nr. 12. Zit. nach *O pohlavní výchově mládeže* (s. Anm. 36), S. 17–18.

49 *Láska a pohlaví*. Revue věnovaná pohlavní otázce a poměru mezi mužem a ženou. [Liebe und Geschlecht. Eine der Geschlechterfrage und dem Verhältnis zwischen Mann und Frau gewidmete Revue]. Red. L. Radoměrský. 1–4 (1922–1925). Verl. der Presseagentur Osvěta a lidství [Aufklärung und Menschlichkeit]. Seit dem 4. Jahrgang erschien die Revue unter dem Titel *Pohlaví* [Geschlecht].

50 J. R. ŠTAMPFL, *Příspěvek k sexuologii střední školy* [Beitrag zur Sexuologie der Mittelschule], *Láska a pohlaví*. Revue věnovaná pohlavním otázkám a poměru mezi mužem a ženou 3, Oktober 1924, Nr. 1, S. 8ff., 47ff., 106ff., 157 ff.

51 Literární archiv Památníku národního písemnictví, Ladislav Prokop Procházka,

(4.) Das „perverse Gelüst“, das im Fokus der medizinischen und pädagogischen Autoritäten des 18. und 19. Jahrhunderts stand, war vor allem die Onanie. Mit den gefährlichen Folgen der „geheimen Sünde“, wie sie bezeichnet wurde, warf sowohl die kirchliche als auch die laizistische Literatur um sich. Inspiriert wurde sie (oft nur mittelbar) durch die „klassische“ Schrift des Schweizer Arztes Samuel August Tissot, der im Jahre 1758 auf Latein und zwei Jahre später auf Französisch die Schrift „L'onanisme ou Dissertation physique sur les maladies produites par la masturbation“ herausgab. Die „geheimen Sünde“ war das Lieblingsthema der Vertreter der Philanthropismus; Salzmann, der sie in zwei seiner Werke erwähnte, über die die tschechische pädagogische Öffentlichkeit informiert war,⁵² „reicht über diese ernste, durch die Philanthropisten aufgeworfene und behandelte Frage, über die er einst vorlas, [...] höchst bemerkenswerte Hinweise, wie dieser im Dunkeln sich windende, Körper und Seele verderbende Abweg der Kinder verhütet und beseitigt werden kann.“⁵³

Nach der Mitte des 19. Jahrhunderts entstand eine originär tschechische, populär geschriebene medizinische Literatur; auch diese ließ sich vorsichtig auf den Kampf gegen die „heimliche Sünde“ ein. Das gilt für Kodym's „Gesundheitswissenschaft“, erstmals erschienen im Jahre 1853; dem Autor zufolge höhlt dieses Laster „die Lebenskraft in ihren Grundfesten“ aus, und es sei notwendig, es von Anfang an zu bekämpfen.⁵⁴ Am Ende des Jahrhunderts tauchten, mitsamt der Präzisierung verschiedenster Formen der

Osobní fond, rukopisy vlastní, Deník duchovní [Literarisches Archiv des Museums des nationalen Schrifttums, Fonds Ladislav Prokop Procházka, Eigene Handschriften, Geistiges Tagebuch] S. 395.

52 Vgl. J. K. NEJEDLÝ, *Životopis, vychovávací ústav a literární činnost Salzmannova* [Der Lebenslauf, die Erziehungsanstalt und die literarische Tätigkeit Salzmanns], in: K. B. Salzmann, *Ještě něco o výchování*, S. 8–28, hier S. 23–24. Vgl. außerdem K. VOŘOVKA, *Račinka*, S. 49; S. 3; C. G. SALZMANN, *Vojtěch Krasil aneb Navedení k rozumnému výchování dětí. Kniha pro lid, kterouž dle Christ. Boh. Salzmann sepsal Norbert Vaněk* [Konrad Kiefer oder Anleitung zu einer vernünftigen Erziehung der Kinder. Ein Buch für das Volk, das nach Christian Gotthilf Salzmann Norbert Vaněk zusammengestellt], Praha 1837, S. 3.

53 J. K. NEJEDLÝ, *Životopis*, S. 24.

54 Filip Stanislav KODYM, *Zdravověda čili nejlepší způsob, jak člověk svého života ve zdraví a vesele užití a dlouhého věku dosáhnouti mohl* [Gesundheitswissenschaft, also die beste Art, wie der Mensch ein Leben in Gesundheit und frühlichem Genuss und ein hohes Alter erreichen könnte], Praha 1853, S. 204; vgl. ebenso Josef PEČÍRKA, *Domácí lékař. Učení o člověku ve stavu zdravém a chorobném* [Der Hausarzt. Die Lehre über den Menschen im gesunden und krankhaften Zustand], 5. Auflage, Praha 1886, S. 324ff.

gesellschaftlichen Kontrolle, auch auf dem tschechischen Buchmarkt die ersten Übersetzungsarbeiten auf, die die Verderblichkeit der Masturbation auch den Kindern erklärten.⁵⁵

Schlussbetrachtung

Der bisherige Erkenntnisstand, basierend auf der Untersuchung eines Ausschnittes aus dem Korpus der zeitgenössischen medizinischen wie pädagogischen Fachliteratur (die weitere Etappe wird dann die Untersuchung der moraltheologischen Traktate, der präskriptiven Literatur und der Quellen persönlichen Charakters aus dem 19. Jahrhundert sein), bestätigt die Aussage Michel Foucaults: „Le sexe, tout au long du XIXe siècle, semble s’inscrire sur deux registres de savoir bien distincts: une biologie de la reproduction [...] et une médecine de sexe obéissant à de tout autres règles de formation. De l’une à l’autre, aucune échange réel [...]; [...] C’est indéniable: le discours savant qui fut tenu sur le sexe au XIXe siècle a été traversé de crédulités sans âge, mais aussi d’aveuglements systématiques [...]“⁵⁶ Die Mühsal des Historiker besteht darüber hinaus in der Tatsache, dass die Begierden und Gelüste des Körpers nur flüchtige Spuren hinterlassen, die das Fällen endgültiger Urteile verhindern.

Übersetzt von Nina Lohmann

55 Max Oker BLOM, *U strýce lékaře na venkově. Kniha pro rodiče* [Beim Onkel Doktor auf dem Lande. Ein Buch für Eltern], Telč 1906, S. X, 16–17.

56 M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, I, S. 73–74.

Moderní technologie a historická metoda

PETR SOMMER

PETR SOMMER: Modern Technologies and the Historical Method

The enormous boom of technologies (mainly electronics) experienced by our world in the last two or three decades has caused a radical change in the understanding of the methodology of science as such, in our context the methodology of social sciences. The postmodern scepticism connected with the possibility of learning the complexity of historical processes and evaluating large collections of resources that cannot be coped with in traditional 'human' ways is often eclipsed precisely by references to the potential of modern technologies, which as very efficient tools manage what cannot be done by our weak human power and which correct the human tendency to err. Oftentimes, it is certainly true that these new tools, especially in the application of computers, unimaginably multiply the work capacity of individuals as well as teams. It is however also evident that the formulation of the point and purpose of the application of this capacity continues to be a merely human task. In general, this sense may be seen in learning and measured against the degree of this learning. A cursory look at the current state of historiography reveals that precisely that – the product of all research endeavours – is made the most problematic today. It is a task of the research community to return historical knowledge the position of an instrument bringing besides the undoubtedly subjective evaluation of resources and their testimony also conclusions that are controllably objective, because they have been achieved in a generally accepted and revisable way. At the same time, it is clear that no historical discipline can save itself but that a desirable principle of a historian's work is the Braudelian ideal of total history, which still has contact points between individual historical disciplines and their resources. Not only does such an approach bring the priceless potential of the harnessing of source testimonies, but it also offers the exceptional possibility of a critical assessment of the conclusions of the individual fields, which must not contradict the conclusions of other disciplines. (Actually, they can, but then it is necessary, on the basis of convincing arguments, to decide whether the conclusion of a single discipline is right as opposed to the others or this single discipline is wrong.) Nevertheless, it is also crucial to know that

Existence naší společnosti je založena na rozsáhlé spotřebě, jejíž trvalé zajištění vyčerpává většinu společenské energie. Není divu, že v této souvislosti jde nejenom o spotřebu materiální, ale i o konzum duchovní. Spotřební nutkání společnosti vyžaduje nejenom patřičný objem konzumu, ale i rychlou obměnu jeho jídelníčku. Zatímco první část objednávky zajišťují technologie výroby a produkce, je její druhá část zajištěna oběhem idejí, které mají být pokud možno originální a nepoužité. Důsledkem tohoto tlaku je rychlá obměna technologií i paradigmat. Zachování tohoto procesu je určující, ale je extenzivní a nesmírně zatěžující. V materiálním smyslu se proto pravidelně objevují úvahy na téma jeho udržitelnosti sahající až

a mere agreement of the sources and conclusions is not enough. Neither is a logically flawless argumentation model enough. Even here, it is essential to return to time-proven principles – namely that each conclusion should be a logical outcome of a stimulus of a source testimony, in no case vice versa. Free speculations on what a certain source stimulus might mean in total while not contradicting the source testimony, often with an unacceptable lowering of the threshold of argumentation's sophistication, are at most a hypothesis. A hypothesis becomes a historical conclusion only if there is a generally accepted reason why it should be so. A reader of these lines may feel that I am quoting generally known banalities. My experience, however, takes me to the conclusion that it is a reminder of the frequently forgotten principles without which no historical work may claim scientific activity. We should realise that a historian's work becomes a science only if it comes through a repeated path from a controllable resource base, through logical and clear methods, to generally acceptable conclusions. Only if these principles are generally not accepted can such absurdities occur that the official evaluation system of our research ostentatiously appraises the formal – not content – characteristics of its outcomes. The scientific quality of a work is determined by a correctly chosen opponent, the language used, the number of pages, the selected publication platform, index, in no case the correctness of the argumentation or the originality and novelty of the solution presented.

New technologies and methodologies (even if applied from other scientific areas) are an important part of current research. For instance, it is hard to imagine today's archaeology without natural-science applications enabling dating, technological interpretations of resources, accumulation and interpretation of many types of ecofacts, computer processing of large information sets, utilisation of digital geodetic methods etc. Once all the 'bricks' arising from that have been collected, it is necessary to select the building process, in whose every phase it must be clear what questions we study. In this phase, every scientific discipline relies on the already-mentioned controllable process. A significant prerequisite for its efficiency is the critical awareness of what potential the individual types of resources contain and what potential is contained in the methodologies of individual historical disciplines or methodological applications from the area of other sciences. Banalities again? Perhaps rather an observation that learning about history has clear principles and consequences, the ignoring of which means that the result does not bring new knowledge or that it does not belong in the area of history.

Key words: history, research, interdisciplinarity, methodology, new technology

k téměř idealistické představě plné obnovitelnosti zdrojů, neboť vyčerpání zdrojů (opět především v materiálním smyslu) vyvolává obavy z budoucnosti. Není divu, že tento způsob a intenzita materiální společenské existence silně ovlivňuje i její duchovní bytí – není ostatně možné, aby se obě tyto sféry neprolínaly. Dosahovat spotřeby je třeba stůj co stůj a nedotčena tímto tlakem samozřejmě nezůstává ani věda, která má uvedenou spotřebu pomáhat zajišťovat. Poznávací role vědy je zatlačována do pozadí a věda se opět stává výrobním nástrojem. Role základního výzkumu jako základního úkolu vědy je v důsledku toho zpochybňována a do popředí se tlačí aplikovaný výzkum jako to pravé, co umožní spotřebu. Tento trend může vyjádřit těžko něco zřetelněji, než že se vládní orgán pro řízení vědy stal nedávno a potichu z Rady vlády pro vědu a výzkum Radou vlády pro výzkum, vývoj a inovace. Jakoby se z vědomí společnosti vytratilo, že věda vznikla primárně jako nástroj kontrolovatelného lidského poznání světa a orientace v něm. Toto poznání samozřejmě odjakživa umožňuje také využití světa, tedy aplikaci získaných poznatků, ovšem jako sekundární na základním výzkumu závislý obor činnosti. Není náhodou, že při nedávné přednášce v Praze připomněl Konrad Paul Liessmann, že když Humboldt konstruoval model pruské vědy, konstatoval, že základem je svobodná možnost výzkumu, který musí stát platit, umožňovat a podporovat, ale nesmí do něj zasahovat.¹

Obrovský rozmach techniky a technologií (zejména elektroniky), které náš svět zažívá v posledních dvou, třech desetiletích, způsobil značný převrat v chápání metodologie i technologie vědy jako takové, v naší souvislosti metodologie věd společenských. Postmoderní skepse spjatá s možnostmi poznání složitosti historických procesů a vyhodnocování velkých souborů pramenů, které nelze zvládnout tradičními „lidskými“ cestami, je mnohdy zatlačována do pozadí právě odkazy na možnosti nových technologií, které jako velmi výkonné nástroje zvládnou to, co nezvládají chabé lidské síly, a které napraví lidskou omylnost. Mnohdy je samozřejmě pravda, že tyto nové nástroje, zejména při uplatnění počítačů, nepředstavitelně znásobují pracovní kapacitu jednotlivců i týmů. Je však také zřejmé, že formulace smyslu a účelu nasazení této kapacity je stále jenom lidským úkolem. Obecně lze tento smysl spatřovat v poznání a poměřovat jej mírou tohoto poznání. Při letmém pohledu na současný stav historiografie je zřejmé, že právě to – produkt veškerého výzkumného snažení – je dnes nejvíce problematizováno. Je úkolem badatelské komunity, aby byla historickému poznání navrácena pozice nástroje, jenž přináší kromě nepochybně

1 Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 16. 3. 2010.

subjektivních hodnocení pramenů a jejich výpovědi také závěry, které jsou kontrolovatelně objektivní, protože jich bylo dosaženo obecně akceptovanou a revidovatelnou cestou. Je přitom zřejmé, že žádná historická disciplína není samospasitelná, ale že žádoucím principem historikovy práce je braudelovský ideál totální historie,² v němž se stále nacházejí styčné body mezi jednotlivými historickými disciplínami a jejich prameny. Nejenom že takový postup přináší neocenitelnou možnost řetězení pramenných výpovědí, ale nabízí také výjimečnou možnost kritického posuzování závěrů jednotlivých oborů, které nesmějí odporovat závěrům disciplín jiných. (Totiž odporovat jim mohou, ale pak je třeba na základě přesvědčivých argumentů rozhodnout, zda má pravdu závěr jediné disciplíny proti ostatním, nebo zda se tato jediná disciplína mylí a proč.)

Je však rovněž nutné vědět, že pouhý soulad pramenů a závěrů nestačí. Nestačí ani logicky bezchybný argumentační model. I zde je třeba vrátit se k osvědčeným principům – že totiž každý závěr má být logickým vyústěním informačního (historik řekne pramenného) podnětu, v žádném případě naopak. Volné úvahy o tom, co všechno by mohl ten který pramenný podnět znamenat a přitom neodporovat pramennému svědectví, a to často při nepřijatelném snížení prahu argumentační náročnosti, jsou nanejvýše hypotézou. Historickým závěrem se hypotéza stane jenom tehdy, máme-li k dispozici obecně akceptovatelný důvod, proč by tomu mělo být. Čtenáři těchto řádků by se mohlo zdát, že cituji obecně známé banality. Moje zkušenost mne však vede k závěru, že jde o připomínání často zapomínaných principů, bez nichž nemůže mít jakákoliv historická práce nárok na vědeckou aktivitu. Uvědomme si, že historikova práce je vědou jenom tehdy, jestliže dochází opakovatelnou cestou z kontrolovatelné pramenné základny, logickými a přehlednými postupy, k obecně akceptovatelným závěrům (v tom jsou nám učiteli přírodní vědy).³ Jenom proto, že se tyto zásady obecně nerespektují, může docházet k takovým absurditám, že oficiální hodnotící systém našeho výzkumu ostentativně oceňuje formální – nikoliv obsahové charakteristiky jeho výstupů. O vědeckosti práce rozhoduje správně zvolený oponent, použitý jazyk, počet stránek, zvolená publikační platforma, rejstřík, v žádném případě ne korektnost argumentace, nebo originálnost a novost předkládaných řešení. Kde se ztratilo vědomí korektnosti a přijatelnosti argumentace, které by zabránilo takovým excesům? I na to odpovídá Konrad Paul Liessmann, když říká – v návaznosti na

2 Fernand BRAUDEL, *Écrits sur l'histoire*, Paris 1969, s. 30.

3 Srov. Petr SOMMER, *Dopis Dušanu Třeštíkoví*, in: *Dějiny ve věku nejistot*, Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha 2003, s. 268–275.

Theodora von Adorna,⁴ že se podařilo zničit představu o vzdělanosti jako systému schopností a znalostí, které umožňují ono kontrolovatelné a obecně uznatelné poznávání světa. Tento namáhavě získávaný model vzdělanosti byl opuštěn, protože dnes: „Nejde o vzdělání, nýbrž o takové vědění, které lze jako surovinu produkovat, obchodovat, kupovat, řídit a vyhazovat, jde totiž o povrchní slátaninu vědění, která postačí právě tak k tomu, aby byli lidé flexibilní pro pracovní proces...“⁵ Odtud vychází přesvědčení toho typu, že vzdělání je soukromou záležitostí každého individua a že je vlastně investicí do jeho budoucnosti, protože vzdělanec si vydělá víc peněz. Tato do nebes volající indolence přirozeně přináší své plody. Jestliže však společnost není ze svého vlastního zájmu budována jako komunita lidí, kteří se dokážou dorozumět a srozumět, dohodnout se na společných cílech a na koordinaci svého snažení, není naděje na její dlouhodobý pozitivní rozvoj. Hildemar z Corbie, autor 9. století v komentáři na řeholi sv. Benedikta v podobné souvislosti říká o klášteře jako o dokonalém mikrokosmu, že nemá-li stanovená funkční pravidla koexistence „...tunc domus Dei non sapienter a sapientibus ministratur“.⁶ Inu nic nového pod sluncem. V naší souvislosti ještě dodejme, že vzdělání jako příprava nových vědeckých generací je přirozeně určující kvalitou pro podobu vědy samotné. Kromě mnoha nedostatků, mezi něž patří mimo jiné to, že naše školství nedokáže naučit ani mnohé doktorandy pravopis, a proto se vedou diskuse o nutnosti zjednodušení pravopisu, nikoliv o lepším školení studentů, jde zejména o to, že vzdělání je atomizováno a účelově drobeno do kapitol oněch Liessmannových dovedností, které umožňují řemeslnou funkci, ale vylučují překračování hranic jednotlivých disciplín a řetězení argumentů z různých vědeckých zahrádek. Osobně jsem přesvědčen, že obrovský problém v tomto smyslu znamenají bezhlavé reformy našeho školství. Jejich výsledkem je např. institut bakalářů, o nichž si nejsme jisti, jakého statutu a účelu vlastně jsou, nebo jednooborová studia, která své produkty – absolventy ujišťují v tom, že jejich vesmír je dokonalý a konečný a že za jeho hranicemi nic není. Liessmann hořce vyjmenovává morové rány, které jsou příčinou: „Reformy současnosti, které údajně nemilosrdně sázejí na budoucnost a nejnovější inovace, ve skutečnosti představují největší krok zpět v novodobé historii. Nejistota zaměstnaneckého poměru,

4 Theodor ADORNO, *Theorie der Halbbildung*, Frankfurt am Main 1980.

5 Konrad Paul LIESSMANN, *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění*, Praha 2008, s. 39.

6 Ruprecht MITTERMÜLLER, *Vita et regula SS. P. Benedicti una cum expositio regulae*, III, Regensburg 1880, s. 611.

nedostačující sociální péče, nucená mobilita, tlak na přizpůsobení, privatizace infrastruktur, zdravotní péče, kvalitnější studium v rostoucí míře jen pro ty, kteří si to mohou dovolit ...“.⁷

Již jsem připomněl totální historii Fernanda Braudela, která podle mne vybízí k úvahám přesně na toto téma. Pro odlehčení těžkého tématu argumentuji anekdotou, a to přírodovědeckou. U stolku pouliční kavárny seděl biolog, fyzik a matematik. Popíjeli kávu a pozorovali ruch ulice. Náhle se povšimli, že ke zjevně opuštěnému domu naproti přišli dva lidé. Odemkli a vešli dovnitř. Za chvíli vyšli ven tři lidé. Po chvíli řekl biolog – rozmnožili se. Fyzik však protestoval – ne, ne, věc je výsledkem chyby v pozorování a v záznamu pozorování. Matematik ale dodal – oba se mýlíte. Teprve až dovnitř vejde jeden člověk, bude dům definitivně prázdný. Jde samozřejmě o ironickou nadsázku, ale kromě toho tato anekdota chytře vystihuje, jak legitimně různými a parciálními směry se ubírá uvažování v rámci jednotlivých vědních disciplín a jak tragické může být, jestliže včas nepřijde potřebný korektiv. Zbývá zeptat se, co by k danému problému dodal historik? Snad by nabídl především to, že dům zřejmě nebyl neobydlen. Poučení? Sledovaný problém je třeba nasvěcovat z co největšího spektra pohledů. Interdisciplinarita je jediným správným východiskem při hledání nových badatelských konceptů a při verifikaci hypotéz. Nefunguje ovšem sama o sobě. Její dobrou funkci může badatel zajistit jenom tehdy, když ví, co od jednotlivých disciplín očekávat. Nikdo není polyhistorem, jde tedy skutečně o důkladné poučení o tom, co lze očekávat od sousedících oborů. Pak nedojde k nedorozuměním, jako když Dušan Třeštík, zklamaný v očekáváních od archeologie, navrhol, aby se archeologie a historie oddělily, udělaly si pořádek na vlastním území a pak se zase sešly.⁸ Takový předpoklad se nemůže naplnit, ale může jedinečně přispět k ještě hlubšímu nedorozumění mezi obory.

Nové technologie a metodologie (třeba aplikované z jiných vědních oblastí) jsou důležitou součástí současného výzkumu. Např. dnešní archeologie je těžko představitelná bez řady přírodovědných aplikací umožňujících dataci a technologické interpretace pramenů, shromažďování a interpretaci mnoha typů ekofaktů, počítačové zpracování velkých informačních souborů, využívání digitálních geodetických metod atd. V této oblasti se nesporně objevují zcela nové informační oblasti a prameny.⁹ Víra v to, že jejich

7 K. P. LIESSMANN, *Teorie nevzdělanosti*, s. 112.

8 Dušan TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy*, Praha 2001, s. 8–9; TÝŽ, *K poměru archeologie a historie*, *Archeologické rozhledy* 53, 2001, s. 357–361.

9 Mnohé z toho lze nalézt: Martin KUNA (ed.), *Nedestruktivní archeologie*, Praha 2004.

pouhým řetězením získáme novou kvalitu poznání, však spolehlivě zklamává. Velkým problémem archeologie je např. přesné datování nalezených artefaktů a zkoumaných situací. Z oblasti přírodních věd byly proto pro potřeby archeologie adaptovány metody, které dataci konkrétních jednotlivostí umožňují skutečně v míře ještě nedávno netušené. Příkladem je třeba datování nalezeného dřeva metodou dendrochronologie. Touto metodou získáme přesnou dataci nalezeného dřeva, ale stejně jako u každého jiného způsobu historického poznání jsme povinováni provést kritiku získaného pramene a jeho vyhodnocení. Musíme totiž zvážit, zda dřevo bylo použito ihned po svém skácení, zda bylo použito při novostavbě nebo při opravě starší konstrukce, zda bylo použito sekundárně atd. a pokud ano, co z toho vyplývá pro vyhodnocení zkoumaných pramenů a situací.

Po shromáždění všech z toho vyplývajících „cihel“ je třeba zvolit proces stavby. V této fázi přichází na pořad dne *Fragstellung*¹⁰ – kladení otázek jako sumarizace problémů a možností k jejich zodpovězení. V této fázi je každá vědní disciplína odkázána na již citovaný kontrolovatelný proces. Významným předpokladem jeho efektivnosti je kritické vědomí toho, jaký potenciál jednotlivé typy pramenů obsahují a jaký potenciál obsahují metodiky jednotlivých historických disciplín nebo metodologických aplikací z oblasti jiných věd. Zkratky na této cestě neexistují a nefungují. K našemu tématu si ještě připomeňme, co přesně znamenají slova metoda a technologie, která vytvářejí rámec našeho dnešního jednání. Obě jsou starověkého původu, což historikovi připomíná, že se dotýká problému, jenž je tisíce let znám a formulován. *Techné* je řecky řemeslo. Technologie je tedy nauka o řemeslné dovednosti – nic více, nic méně – kterou si musí osvojit každý, kdo chce profesionálně zvládnout svůj obor. Metoda sestává ze dvou řeckých slov – *met-hodos*. Ta říkají, že se pohybujeme tam, kde jde o cestu, o postup, který zvolíme proto, abychom dosáhli cíle. Z předchozí sumarizace podle mne vyplývá, že technologii charakterizující řemeslnou zručnost, je dnes – stejně jako kdykoliv jindy – zapotřebí zasadit mezi dobré školení a vzdělání, do blízkosti promyšleného kladení otázek a do prostředí mezioborovosti. A ještě jeden rys charakterizuje dnešní technologie. Mají fungovat nejenom jako nástroje pomáhající shromažďovat, třídit a dokumentovat informace. Stále zřetelněji se formuje úkol archivace a zachování těchto informací – jak v jejich pramenné – primární formě, tak v podobě zpracovaných souborů dat, jejichž zranitelnost tkví v jejich digitální podobě.

10 Promyšlená formulace kladených otázek musí samozřejmě doprovázet každý mediévistický výzkum od samotného začátku.

Moderne Technologie und historische Methode

PETR SOMMER

Die Existenz unserer Gesellschaft beruht auf einem umfangreichen Konsum, dessen dauerhafte Sicherung den Großteil der gesellschaftlichen Energie aufzehrt. Es nimmt nicht wunder, dass es sich in diesem Zusammenhang nicht nur um einen materiellen, sondern auch um einen geistigen Konsum handelt. Der Konsumdrang der Gesellschaft erfordert nicht nur den gehörigen Umfang desselben, sondern auch einen schnellen Wechsel seiner Speisekarte. Während die Herstellungstechnologie und die Produktion den ersten Teil der Bestellung liefern, wird ihr zweiter Teil durch den Umlauf der Ideen gesichert, die möglichst originell und unverbraucht sein sollen. Die Folge dieses Drucks ist ein schneller Austausch von Technologien und Paradigmen. Die Erhaltung dieses Prozesses ist zwar entscheidend, aber auch extensiv und höchst belastend. Im materiellen Sinne erscheinen deshalb regelmäßig Überlegungen über seine Haltbarkeit, die bis zur fast idealistischen Vorstellung einer vollständigen Erneuerbarkeit der Ressourcen reichen, denn die Erschöpfung dieser Ressourcen (wiederum vor allem im materiellen Sinne) weckt Befürchtungen vor der Zukunft.

Es verwundert nicht, dass diese Art und Intensität der materiellen Existenz der Gesellschaft stark auch deren geistiges Sein beeinflusst – es ist im Übrigen unmöglich, dass sich diese beiden Sphären nicht durchdringen. Der Konsum muss um jeden Preis aufrechterhalten werden, und selbstver-

ständig bleibt auch die Wissenschaft, die helfen soll, eben jenen Konsum zu sichern, von diesem Druck nicht unberührt. Die Erkenntnisrolle der Wissenschaft wird so in den Hintergrund gedrängt, und die Wissenschaft wird wiederum zum Produktionsmittel. Die Rolle der Grundlagenforschung als die Hauptaufgabe der Wissenschaft wird infolgedessen in Zweifel gezogen, in den Vordergrund drängt sich vielmehr die angewandte Forschung als das Wahre, was den Konsum ermöglicht. Diesen Trend kann kaum etwas deutlicher zum Ausdruck bringen als die unlängst und leise erfolgte Umbenennung des Regierungsorgans für die Wissenschaftssteuerung vom „Regierungsrat für Wissenschaft und Forschung“ zum „Regierungsrat für Forschung, Entwicklung und Innovationen“. Als ob dem Bewusstsein der Gesellschaft entschwunden wäre, dass die Wissenschaft primär als Werkzeug der überprüfbaren menschlichen Erkenntnis der Welt und der Orientierung in ihr entstanden ist. Diese Erkenntnis ermöglicht selbstverständlich seit eh und je auch die Nutzung der Welt, also die Anwendung der gewonnenen Kenntnisse, allerdings als einen sekundären, von der Grundlagenforschung abhängigen Tätigkeitsbereich. Es ist kein Zufall, dass Konrad Paul Liessmann in seinem neuerlichen Vortrag in Prag daran erinnerte, dass Wilhelm von Humboldt, als er das Modell der preußischen Wissenschaft konstruierte, feststellte, dass die Basis die Möglichkeit zur freien Forschung ist, die der Staat finanzieren, zulassen und unterstützen muss, in die er aber nicht eingreifen darf.¹

Der riesige Aufschwung der Technik und der Technologien (insbesondere der Elektronik), den unsere Welt in den letzten zwei, drei Jahrzehnten erlebt, hat einen beträchtlichen Umbruch im Verständnis der Methodologie und Technologie der Wissenschaft als solcher, in unserem Kontext dann der Methodologie der Gesellschaftswissenschaften bewirkt. Die postmoderne Skepsis in Bezug auf die Möglichkeiten der Erkenntnis der Komplexität historischer Prozesse und der Auswertung großer Gruppen von Quellen, die nicht auf traditionellen, „menschlichen“ Wegen bewältigt werden können, wird vielfach gerade durch Hinweise auf die Möglichkeiten der neuen Technologien in den Hintergrund gedrängt, die als sehr leistungsstarke Werkzeuge das bewältigen, was die schwachen menschlichen Kräfte nicht schaffen, und die menschliche Fehlbarkeit korrigieren. In vielen Fällen stimmt es selbstverständlich, dass diese neuen Werkzeuge, insbesondere bei der Anwendung von Computern, die Arbeitskapazität sowohl Einzelner als auch von Teams unvorstellbar vergrößern. Es ist jedoch auch deutlich, dass die Formulierung des Sinns und Zwecks des Einsatzes dieser

1 Philosophische Fakultät der Karls-Universität zu Prag, 16. 3. 2010.

Kapazität immer eine ausschließlich menschliche Aufgabe bleibt. Allgemein kann dieser Sinn in der Erkenntnis erblickt und durch das Ausmaß dieser Erkenntnis gemessen werden.

Bei einem flüchtigen Blick auf den gegenwärtigen Zustand der Historiographie ist offensichtlich, dass gerade dies – das Produkt sämtlicher Forschungsbemühungen – heute am stärksten problematisiert wird. Es ist die Aufgabe der Forschergemeinschaft, der historischen Erkenntnis die Position eines Werkzeugs zurückzugeben, das außer zweifellos subjektiven Wertungen der Quellen und ihrer Aussagen auch Schlussfolgerungen bietet, die überprüfbar objektiv sind, weil sie auf einem allgemein akzeptierten und revidierbaren Weg erreicht wurden. Es ist dabei offensichtlich, dass keine historische Disziplin allein selig machend ist, sondern dass das wünschenswerte Prinzip der Arbeit eines Historikers das Braudel'sche Ideal der totalen Geschichte² ist, in dem sich ständig Berührungspunkte zwischen den einzelnen historischen Disziplinen und ihren Quellen finden. Ein solches Vorgehen bietet nicht nur die unschätzbare Möglichkeit, die Quellenaussagen zu verketteten, sondern auch die außergewöhnliche Chance, die Ergebnisse der einzelnen Fachbereiche, die den Resultaten anderer Disziplinen nicht widersprechen dürfen, kritisch zu bewerten. (Wohl dürfen sie ihnen widersprechen, aber dann ist es nötig, aufgrund überzeugender Argumente zu entscheiden, ob die Schlussfolgerung der einen Disziplin gegenüber den anderen im Recht ist, oder ob sich diese eine Disziplin irrt und warum.)

Es ist jedoch ebenfalls notwendig zu wissen, dass eine bloße Übereinstimmung der Quellen und Schlussfolgerungen nicht reicht. Ebenso wenig reicht ein logisch fehlerloses Argumentationsmodell. Auch hier ist es notwendig, zu den bewährten Prinzipien zurückzukehren – dass nämlich jede Schlussfolgerung die logische Vollendung eines informationellen (der Historiker sagt quellenmäßigen) Anstoßes sein soll, auf keinen Fall umgekehrt. Freie Überlegungen darüber, was alles dieser oder jener Quellenanstoß bedeuten könnte, ohne dabei dem Quellenzeugnis zu widersprechen, bei einer zugleich oft inakzeptablen Senkung des Niveaus der Argumentationsschwelle, stellen höchstens Hypothesen dar. Zu einer historischen Schlussfolgerung wird eine Hypothese nur dann, wenn ein allgemein akzeptabler Grund besteht, warum dies so sein sollte.

Dem Leser dieser Zeilen könnte es scheinen, dass ich allgemein bekannte Banalitäten zitiere. Meine Erfahrung führt mich jedoch zu dem Schluss, dass es hier um das Erinnern an oft vergessene Prinzipien geht, ohne die keine historische Arbeit den Anspruch auf Wissenschaftlichkeit

2 Fernand BRAUDEL, *Écrits sur l'histoire*, Paris 1969, S. 30.

erheben kann. Rufen wir uns ins Bewusstsein, dass die Arbeit eines Historikers nur dann eine Wissenschaft ist, wenn sie auf einem wiederholbaren Weg mittels logischer und übersichtlicher Verfahren von einer überprüfbareren Quellenbasis zu allgemein akzeptablen Schlussfolgerungen gelangt (darin sind die Naturwissenschaften unsere Lehrmeister).⁵ Nur weil diese Grundsätze nicht allgemein respektiert werden, kann es zu solchen Absurditäten kommen, dass etwa das offizielle Wertungssystem unserer Forschung ostentativ die formalen – und nicht die inhaltlichen – Charakteristiken ihrer Ergebnisse schätzt. Über die Wissenschaftlichkeit einer Arbeit entscheiden dann der richtig gewählte Opponent, die verwendete Sprache, die Seitenanzahl, die gewählte Veröffentlichungsform, das Register, in keinem Falle aber die Korrektheit der Argumentation oder die Originalität und Neuheit der vorgelegten Lösungen.

Wo ist das Bewusstsein für die Korrektheit und Annehmbarkeit der Argumentation geblieben, das solche Exzesse verhindern würde? Auch darauf antwortet Konrad Paul Liessmann, wenn er – in Anknüpfung an Theodor W. Adorno⁴ – sagt, dass es gelungen sei, die Vorstellung von Bildung als einem System von Fähigkeiten und Kenntnissen, die jene überprüfbare und allgemein anerkannte Welterkenntnis ermöglichen, zu zerstören. Dieses mühsam erworbene Bildungsmodell sei aufgegeben worden, weil es heutzutage „nicht um Bildung geht (...), sondern um ein Wissen, das wie Rohstoff produziert, gehandelt, gekauft, gemanagt und entsorgt werden soll; es geht (...) um ein flüchtiges Stückwerkwissen, das gerade reicht, um die Menschen für den Arbeitsprozess flexibel (...) zu halten.“⁵ Daher stamme auch die Überzeugung, dass Bildung die private Angelegenheit eines jeden Individuums und eigentlich eine Investition in dessen Zukunft sei, weil ein Gebildeter mehr Geld verdiene.

Diese himmelschreiende Indolenz trägt naturgemäß ihre Früchte. Wenn jedoch die Gesellschaft nicht in ihrem eigenen Interesse aufgebaut wird als eine Kommunität von Menschen, die imstande sind, sich zu verständigen und sich einig zu werden, gemeinsame Ziele und die Koordinierung ihrer Bemühungen zu vereinbaren, besteht keine Hoffnung auf ihre langfristige positive Entwicklung. Hildemar von Corbie, ein Autor des

3 Vgl. Petr SOMMER, *Dopis Dušanu Třeštíkovi* [Brief an Dušan Třeštík], in: *Dějiny ve věku nejistot, Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka* [Geschichte in Zeiten der Unsicherheit, Festschrift zum 70. Geburtstag Dušan Třeštíks], Praha 2003, S. 268–275.

4 Theodor ADORNO, *Theorie der Halbbildung*, Frankfurt am Main 1980.

5 Konrad Paul LIESSMANN, *Theorie der Unbildung: Die Irrtümer der Wissensgesellschaft*, Wien 2006, S. 53.

9. Jahrhunderts, sagt in seinem Kommentar zu der Regel des Hl. Benedikt in einem ähnlichen Zusammenhang über das Kloster als den vollkommenen Mikrokosmos, dass, falls es keine festgelegten Funktionsregeln der Koexistenz habe, „...tunc domus Dei non sapienter a sapientibus ministratur.“⁶ Also nichts Neues unter der Sonne. In unserem Kontext fügen wir noch hinzu, dass die Bildung, verstanden als die Vorbereitung neuer wissenschaftlicher Generationen, natürlich die bestimmende Qualität für die Gestalt der Wissenschaft selbst ist. Außer vielen Mängeln, zu denen unter anderem gehört, dass unser Schulwesen nicht einmal manchen Doktoranden die Rechtschreibung beizubringen imstande ist, und dass deswegen Diskussionen nicht über eine bessere Schulung der Studenten, sondern über die Notwendigkeit einer Vereinfachung der Rechtschreibung geführt werden, geht es jedoch insbesondere darum, dass die Bildung atomisiert wird. Sie wird zweckgebunden in die Kapitel jener Liessmann'schen Fertigkeiten zerstückelt, die eine handwerkliche Funktionsfähigkeit ermöglichen, dabei aber die Überschreitung der Grenzen zwischen den einzelnen Disziplinen sowie die Verkettung von Argumenten aus den einzelnen Wissenschaftsgärtlein ausschließen.

Persönlich bin ich davon überzeugt, dass die kopflosen Reformen unseres Schulwesens in diesem Sinne ein riesiges Problem darstellen. Ihre Ergebnisse sind z. B. die Einrichtung des Bakkalaureats, bei dem man nicht sicher ist, welchen Status und Zweck es eigentlich hat, oder die Einzelfachstudiengänge, die ihren Produkten – also den Absolventen – versichern, dass ihr Universum vollkommen und endgültig ist und dass sich hinter seinen Grenzen nichts mehr befindet. Bitter zählt Liessmann die Pestepidemien auf, die die Ursache dafür sind: „ (...) die Reformen der Gegenwart, die gadenlos auf Zukunft und das Neue zu setzen scheinen, tatsächlich die größte Rückkehrbewegung der neueren Geschichte darstellen: prekäre Beschäftigungsverhältnisse, soziale Unterversorgung, Zwang zur Mobilität, Anpassungsdruck, privatisierte Infrastrukturen, medizinische Versorgung und anspruchsvolle Bildung zunehmend nur mehr für die, die es sich leisten können (...)“.⁷

Ich habe bereits an die totale Geschichte Fernand Braudels erinnert, die meines Erachtens zu Überlegungen zu genau diesem Thema anregt. Um dieses schwerwiegende Thema etwas zu erleichtern, möchte ich mit einer naturwissenschaftlichen Anekdote argumentieren: Am Tisch eines

6 Ruprecht MITTERMÜLLER, *Vita et regula SS. P. Benedicti una cum expositio regulae*, III, Regensburg 1880, S. 611.

7 K. P. LIESSMANN, *Theorie der Umbildung*, S. 164–165.

Straßencafés sitzen ein Biologe, ein Physiker und ein Mathematiker. Sie trinken Kaffee und beobachten das Treiben auf der Straße. Plötzlich bemerken sie, dass zu dem offensichtlich verlassenen Haus gegenüber zwei Menschen gehen. Diese schließen auf und gehen hinein. Nach einer Weile kommen drei Menschen wieder heraus. Nach einer Weile sagt der Biologe: „Sie haben sich vermehrt“. Der Physiker protestiert jedoch: „Nein, nein, die Sache ist das Ergebnis eines Fehlers in der Beobachtung und der Aufzeichnung der Beobachtung“. Der Mathematiker fügt jedoch hinzu: „Ihr irrt euch beide. Erst wenn ein Mensch hineintritt, wird das Haus definitiv leer sein“. Es handelt sich hier selbstverständlich um eine ironische Übertreibung, aber daneben drückt diese Anekdote klug aus, in welchen legitimerweise verschiedenen und partiellen Richtungen das Denken im Rahmen einzelner Wissenschaftsdisziplinen verläuft und wie tragisch es sein kann, falls nicht rechtzeitig das notwendige Korrektiv kommt. Es bleibt zu fragen, was ein Historiker dem gegebenen Problem hinzufügen würde? Vielleicht würde er vor allem darauf hinweisen, dass das Haus offenbar nicht unbewohnt war.

Was ist also die Lehre daraus? Das untersuchte Problem sollte unter möglichst vielen Blickwinkeln beleuchtet werden. Die Interdisziplinarität ist der einzige richtige Ausgangspunkt bei der Suche nach neuen Forschungskonzepten und bei der Verifizierung von Hypothesen. Allerdings funktioniert sie nicht von selbst. Ihre Tugenden kann sie nur dann zur Geltung bringen, wenn der Forscher weiß, was er von den einzelnen Disziplinen erwarten kann. Niemand ist ein Polyhistor; es geht also tatsächlich um eine gründliche Belehrung darüber, was von den Nachbarfächern erwartet werden kann. Dann wird es nicht zu solchen Missverständnissen kommen wie etwa bei Dušan Třeštík, als dieser, von der Archäologie in seinen Erwartungen enttäuscht, vorschlug, die Archäologie und die Geschichte sollten sich trennen, Ordnung auf dem eigenen Gebiet schaffen und dann wieder zusammenkommen.⁸ Eine solche Voraussetzung kann sich nicht erfüllen, sondern einzig zu einem noch tieferen Missverständnis zwischen den Fächern beitragen.

Neue Technologien und Methodologien (etwa auch von anderen Wissenschaftsgebieten übernommene) sind ein wichtiger Bestandteil der gegenwärtigen Forschung. Beispielsweise ist die heutige Archäologie schwer vorstellbar ohne eine Reihe naturwissenschaftlicher Anwendungen, welche die Datierung und die technologischen Interpretationen der Quellen, das

8 Dušan TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy* [Die Entstehung Großmährens], Praha 2001, S. 8–9; DERS., *K poměru archeologie a historie* [Zum Verhältnis zwischen Archäologie und Geschichte], *Archeologické rozhledy* 53, 2001, S. 357–361.

Sammeln und die Interpretation vieler Ökofakten, die Computerbearbeitung großer Informationsmengen, die Nutzung digitaler geodätischen Methoden usw. ermöglichen. In diesem Bereich werden unbestritten ganz neue Informationsbereiche und Quellen entdeckt.⁹ Der Glaube, dass durch ihre bloße Verkettung eine neue Erkenntnisqualität gewonnen werden könne, führt jedoch zwangsläufig zu Enttäuschungen. Ein großes Problem der Archäologie ist z. B. die genaue Datierung der gefundenen Artefakte und der untersuchten Situationen. Deshalb wurden für die Bedürfnisse der Archäologie aus dem naturwissenschaftlichen Bereich Methoden adaptiert, die die Datierung der konkreten Einzelheiten tatsächlich in einem noch bis vor kurzem ungeahnten Maße ermöglichen. Ein Beispiel dafür ist etwa die Datierung gefundenen Holzes mit der Methode der Dendrochronologie. Mittels dieser Methode erhalten wir zwar eine genaue Datierung des Holzes, sind aber genau wie bei jeder anderen Art der historischen Erkenntnis verpflichtet, die Quelle und ihre Auswertung einer Kritik zu unterziehen. Wir müssen nämlich erwägen, ob das Holz gleich nach dem Fällen verarbeitet, in einem Neubau oder bei der Reparatur einer älteren Konstruktion verwendet oder ob es sekundär benutzt wurde und falls ja, was sich daraus für die Auswertung der untersuchten Quellen und Situationen ergibt.

Nach der Zusammenführung aller sich hieraus ergebenden „Bausteine“ ist es notwendig, den Aufbauprozess zu beginnen. Hier tritt die *Fragestellung*¹⁰ auf die Tagesordnung – das Stellen von Fragen als die Summierung der Probleme und ihrer Lösungsmöglichkeiten. In dieser Phase ist jede Wissenschaftsdisziplin auf den bereits zitierten überprüfbaren Prozess angewiesen. Eine bedeutende Voraussetzung für seine Effektivität ist das kritische Bewusstsein darüber, über welches Potenzial die einzelnen Quellentypen verfügen und welches Potenzial die Methodiken der einzelnen historischen Disziplinen bzw. der methodologischen Anwendungen aus anderen Wissenschaftsgebieten enthalten. Auf diesem Weg gibt es keine Abkürzungen.

Erinnern wir in Hinblick auf unser Thema noch daran, was genau die Worte Methode und Technologie bedeuten, die den Rahmen dieser Abhandlung bilden. Beide stammen aus dem Altertum, was den Historiker daran erinnert, dass er ein Problem berührt, das seit Jahrtausenden bekannt und formuliert ist. *Techné* ist Griechisch für Handwerk. Die Technologie ist

9 Vieles davon kann man finden bei Martin KUNA (Hrsg.), *Nedestruktivní archeologie* [Non-destruktive Archäologie], Praha 2004.

10 Eine durchdachte Fragestellung muss freilich jede mediävistische Forschung von Anfang an begleiten.

daher die Lehre vom Handwerk, also über die handwerkliche Fertigkeit – nichts mehr und nichts weniger –, über die jeder verfügen muss, der sein Fach professionell beherrschen will. Die Methode setzt sich aus zwei griechischen Worten zusammen – *met-hodos*. Diese besagen, dass wir uns dorthin bewegen, wo es um einen Weg geht, um ein Vorgehen, das wir wählen, um das Ziel zu erreichen. Aus der bisherigen Summierung ergibt sich meines Erachtens, dass die Technologie, charakterisiert als die handwerkliche Versiertheit, heute – genauso wie zu jeder anderen Zeit auch – notwendigerweise in den Kontext einer guten Aus- und Allgemeinbildung, einer durchdachten Formulierung von Fragen sowie in ein interdisziplinäres Milieu einzubetten ist. Und noch ein Zug charakterisiert die heutigen Technologien. Sie sollen nicht nur als Werkzeuge fungieren, die bei der Sammlung, Klassifikation und Dokumentation der Informationen helfen. Immer deutlicher stellt sich die Aufgabe der Archivierung und Erhaltung dieser Informationen – sowohl in ihrer primären (Quellen-) Form als auch in der Form verarbeiteter Datengruppen, deren Verletzlichkeit in ihrer digitalen Gestalt begründet liegt.

Übersetzt von Pavel Červíček
(Redaktion: Nina Lohmann)

Prosopografie – od nadšení ke skepsi a zpět*

JIŘÍ STOČES

Na VIII. sjezdu českých historiků v Hradci Králové v roce 1999 zazněl v sekci dějin vzdělanosti mimo jiné referát *Nové metody – prosopografie*, k němuž jsme byli společně s kolegyní Janou Borovičkovou (dnes Synovcovou Borovičkovou) vyzváni garanty uvedené sekce Michalem Svatošem a Antonínem Kostlánem.¹ V medievistické sekci přednesl příspěvek věnovaný prosopografii Martin Nodl² a ve svém referátu ji zmiňovala i Blanka Zilynská.³ Z toho je patrné, že prosopografie byla u nás v závěru 20. století vnímána jako v zahraničí již vyzkoušená, ovšem pro české dějepisceví probouzející se z marxistické letargie nová a inovativní metoda, slibující netušené (či možná právě jen tušené) poznatky z oblasti sociálních a potažmo i vzdělanostních dějin.

JIŘÍ STOČES: Prosopography – From Enthusiastic Welcome to Scepticism and Back Again
Prosopography as a method in historical research was adopted in the 1990s with much enthusiasm by Czech historiography, yet without submitting it to a deeper critical analysis. In this polemical contribution the author, based on his own experience, ponders the exactness and efficiency of this method depending on the ratio of its biographical and statistical elements. He also draws attention to several continuing and false concepts connected to prosopographic projects and those carrying them out. Yet, the author maintains, that despite a number of critical and to a certain degree sceptical comments which he makes, prosopography remains an irreplaceable and enriching tool for research of different (clearly defined) social groups. It is, however, fundamental – as with any other method, indeed – to reflect on its limits or weak points and to take these into account during the interpretation of historical research results.

Key words: prosopography, biography, historical statistics, the Middle Ages, university

Uvedené očekávání bylo navíc umocňováno odkazem na možnosti výpočetní techniky, bez níž byl a je prosopografický výzkum v jakémkoli větším měřítku nemyslitelný. Dnes to možná zní neuvěřitelně, ale koncem 20. století ještě počítač nebyl zcela běžným pracovním nástrojem řady historiků (logicky se mu vyhýbala zejména starší generace), ostatně i historická pracoviště byla těmito přístroji vybavena více než skromně. Navíc většina z těch, kteří počítač používali, ovládala ponejvíce textový editor T 602. Program MS Word si tehdy osvojila jen hrstka těch nejodvážnějších a využití databází pro historický výzkum bylo tehdy zcela v plenkách.⁴ To vše mně i kolegyni Borovičkové, tehdejšími začínajícími doktorandům, dodávalo sebevědomí, které se do zmíněného referátu promítlo velmi zřetelně – z dnešního pohledu je jeho text poznamenán (vedle dodnes užitečné stručné prezentace výsledků prosopografického výzkumu tří národů pražské juristické univerzity) zřetelnou stylizací autorů do role misionářů nové víry či alespoň zapálených osvětových pracovníků.

Právě kvůli této skutečnosti jsem cítil potřebu se na stejném fóru, tedy sjezdu českých historiků, přihlásit s metodologicky zaměřeným referátem k prosopografii znovu. Nejde mi o nějaké pokání, také nechci nic odvolá-

* Příspěvek je součástí řešení postdoktorského projektu GA ČR č. 404/09/P052 „*Biografie a prosopografie saského národa pražské právnické univerzity 1372–1419*“. Oproti příspěvku přednesenému v mediivistické sekci X. sjezdu českých historiků v Ostravě v září 2011 byl text lehce upraven a doplněn. Za reakci v následné diskusi a podnětné připomínky děkuji zejména prof. Ivanu Hlaváčkovi a prof. Jiřímu Peškovi.

- 1 Upravený a doplněný text příspěvku vyšel jako článek Jana BOROVIČKOVÁ – Jiří STOČES, *Nové metody – prosopografie*, in: Studie a články. K dějinám vědy a vědeckých institucí, red. Hana Barvíková ve spolupráci s Davidem Pazderou, Praha 2002 (Práce z Archivu Akademie věd A/7), s. 47–61.
- 2 Martin NODL, *Středověká prosopografie jako metodická inovace*, in: VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999), ed. Jiří Pešek, Dolní Břežany 2000, s. 146–149.
- 3 Blanka ZILYNSKÁ, *Prameny a pomůcky ke studiu dějin vzdělanosti (Bilance a desiderata)*, in: Studie a články, s. 25–35, zde s. 31–32.
- 4 Naprostou výjimku pak představovali historikové, kteří ve spolupráci s programátory zkoumali možnosti využití výpočetní techniky v historickém výzkumu již v době normalizace. Zde mám na mysli zejména Jiřího Peška: Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, *Příspěvek k počítačové analýze staršího pramenného materiálu*, Archivní časopis 28, 1978, č. 2, s. 66–84; TÍŽ, *Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí*, Ústecký sborník historický 1983, s. 173–218 (v upravené verzi francouzsky *Les étudiants de Bohême dans les universités et les académies d'Europe centrale et occidentale entre 1596 et 1620*, in: Les universités européennes du XVI^e au XVIII^e siècle. Histoire sociale des populations étudiantes, Tome I, rassemblé par Dominique Julia, Jacques Revel et Roger Chartier, Paris 1986 [Recherches d'histoire et de sciences sociales / Studies in History and the Social Sciences 17], s. 89–111).

vat, pouze si dovolím přičinit pár kritických poznámek k metodě, s níž se „stýkám a potýkám“ již více jak patnáct let, ačkoli vzhledem k řadě jiných pracovních povinností zdaleka ne tak intenzivně, jak bych si sám přál. Účelem tohoto příspěvku, jenž by byl rád podnětem k diskusi, již není prosopografii propagovat, ale ani od ní kohokoli odrazovat. Mám pouze za to, že je na čase ji začít i v rámci české historiografie kriticky zkoumat, a to s ohledem na její účelnost, efektivitu a vypovídací hodnotu výsledků, které nabízí.⁵

Předně musí být zdůrazněno, že pojem prosopografie není v západoevropském bádání zcela jednoznačný. Původně tento termín označoval biograficky zaměřený soupis osob žijících ve stejném prostoru a čase, popřípadě s vazbou na nějakou další osobu či instituci, teprve později se v přeneseném slova smyslu začal používat i pro statistické vyhodnocení takového souboru.⁶ Němčina ve snaze odlišit tyto dva významy razila pro prosopografii v dnes již převažujícím smyslu tohoto pojmu (tj. jako kvantitativní výzkumné metody) termín *Personenforschung*,⁷ ovšem postupně se toto rozlišení pod vlivem ostatních jazyků stíralo. Česká historiografie akceptovala prosopografii v podstatě už výlučně v druhém naznačeném významu. Poněvadž však jde o termín stále do jisté míry módní a v současné historiografii oceňovaný, dochází zejména u mladých badatelů, ale i u některých starších, k jeho nadužívání i tam, kde k tomu není důvod. Vedle biografických či dokonce genealogických soupisů, u nichž označení prosopografie odpovídá původnímu významu tohoto pojmu (což ovšem dotyční badatelé ne vždy vědí), se tak lze setkat s termínem prosopografie i u studií zkoumajících nesourodé či nejasně vymezené skupiny osob, v pracích, které sice zkoumají skupinu osob jasně definovanou mají, ovšem spíše než pracně statistické vyhodnocování využívají sondy, typologizaci a analogie, popřípadě jsou za prosopografické označovány ne zcela přesně takové výzkumy, které sice statistiku uplatňují,

5 Vzhledem ke svému badatelskému zaměření budu uvádět příklady převážně z historiografie středověkých univerzit, jsem však přesvědčen, že níže uvedené kritické úvahy lze vztahovat na prosopografii obecně.

6 Sepisovat zde základní metodologickou literaturu k prosopografii nepovažuji za účelné, případného zájemce odkazuji na kapitolu věnovanou prosopografii v knize Martin NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007, s. 175–201, popřípadě na stručný výklad vlastní: Jiří STOČES, *Hlavní směry současné historiografie středověkých univerzit. Přehled střeoevropské historické produkce po roce 1989 s důrazem na předhusitské pražské univerzity*, Český časopis historický (dále ČCH) 102, 2004, s. 342–371, zde s. 348–349.

7 Viz např. Jürgen PETERSON, *Zu Forschungsgeschichte und Methode, Personenforschung im Spätmittelalter*, Zeitschrift für historische Forschung 2, 1975, č. 1, s. 1–5, zde s. 1.

ovšem nikoli na předem připravených strukturovaných biogramech, nýbrž pouze vůči jednomu zkoumanému jevu či znaku.

Prosopografii jakožto výzkumnou metodu historického výzkumu (a výlučně té je věnován tento příspěvek) lze velmi stručně charakterizovat jako kombinaci dvou metod jiných – biografické a statistické. Jejím cílem je tzv. kolektivní životopis, což je termín značně abstraktní a po mém soudu ne zcela adekvátní, neboť jde v podstatě o interpretované výsledky statistické analýzy jednotně strukturovaných biografických údajů osob ve zkoumaném souboru. Základním stavebním prvkem prosopografie jsou tedy biografie, výsledkem pak matematicky řečeno poměry, průměry a četnosti, popřípadě módy a mediány, které je třeba správně spočítat a především interpretovat. Právě vztah mezi biografickou a statistickou částí každého prosopografického výzkumu se mi jeví jako zcela klíčový, protože se odráží nejen v samotných výsledcích a závěrech, ale i v celé řadě jiných faktorů, jakými jsou časová náročnost, efektivita a věrohodnost.

V případech, kdy je upřednostněna statistická část prosopografie, se jednotlivé biografie většinou omezují na jakýsi minimalistický tabulkový záznam s několika základními a (zdánlivě) jednoznačnými údaji. Těchto tzv. biogramů je třeba zpracovat velké množství, zpravidla tisíce až desetitisíce, aby byl výzkum statisticky dostatečně reprezentativní, a tudíž i přesvědčivý. Množství čísel, grafů, tabulek či map vytváří dojem exaktnosti předkládaných výsledků, zpravidla ovšem nikdo nezkoumá, z jak kvalitních vstupních údajů vzešly, jinými slovy, s jakou pečlivostí byly ony tisíce až desetitisíce biogramů utvářeny. Ostatně příznačná pro tento typ výzkumů byla praxe, při níž biogramy zůstávaly pouze v počítači badatele (nutno však připustit, že jejich zveřejnění bylo donedávna technicky značně náročné, řešení přinesl až internet a elektronické přílohy knih).⁸ Tím pádem však vstupní údaje oné dokonalé statistiky není jak ověřit a veškeré její výsledky tak jsou doslova předkládány k věření.⁹

8 Čestnou výjimku v oblasti prosopografie středověkých univerzit představují práce Christoph FUCHS, *Dives, pauper, nobilis, magister, frater, clericus. Sozialgeschichtliche Untersuchungen über Heidelberger Universitätsbesucher des Spätmittelalters (1386–1450)*, Leiden–New York–Köln 1995 (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 5), a Jürg SCHMUTZ, *Juristen für das Reich. Die deutschen Rechtstudenten an der Universität Bologna 1265–1425*, Teil 1, 2, Basel 2000 (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 2). Absence biogramů je bohužel pravidlem třeba u francouzských výzkumů.

9 Zde je namísto sebekriticky přiznat, že se to týká i dosud publikovaných výsledků mého vlastního výzkumu (srov. J. STOČES, *Pražské univerzitní národy do roku 1409*, Praha 2010, exkurz na s. 177–251). Jde však o výsledky pouze průběžné, na komplexní prosopografické analýze a biografickém repertoriu saského národa stále pracuji.

S těmito rozsáhlými projekty prosopografie v podstatě začínala (její průkopníci často zdůrazňovali, že prosopografie není biografie)¹⁰ a dnes toto pojetí vrcholí – alespoň na poli univerzitních dějin – ambiciózním projektem Repertorium Academicum Germanicum (RAG), jenž vede jedna z prosopografických ikon, Rainer Christoph Schwinges.¹¹ Během prvních deseti let dospěl projekt do stadia, kdy je evidováno celkem 43 000 středověkých vzdělanců z území středověké Svaté říše římské,¹² z toho 26 000 záznamů je veřejně přístupných na internetu. Dosud však byly do databáze vyplněny pouze údaje excerpované z jednotlivých matrik, popřípadě dalších pramenů univerzitní proveniencí, doplněné o identifikaci místa původu dané osoby a jejího sociálního statusu.¹³ Teprve od roku 2010 by měly být tyto záznamy postupně doplňovány a prohlubovány na základě dalších regionálních pramenů. Jsem přesvědčen, že v této druhé fázi, která bude jistě podstatně delší

10 Viz např. Peter MORAW, *Personenforschung und Deutsches Königstum*, *Personenforschung im Spätmittelalter* (viz pozn. 7), s. 7–18, zde s. 9; o něco smířlivěji Neithard BULST, *Zum Gegenstand und zur Methode von Prosopographie*, in: *Medieval Lives and the Historian. Studies in Medieval Prosopography*, ed. by Neithard Bulst – Jean-Philippe Genet, Kalamazoo (Michigan) 1986, s. 1–16, zde s. 6–7 (článek vyšel i ve francouzském překladu: TÝŽ, *Objet et méthode de la prosopographie*, in: *L'État moderne et les élites, XIII^e-XVIII^e siècles. Apport et limites de la méthode prosopographique*, ed. par Jean-Philippe Genet – Günther Lottes, Paris 1996, s. 467–482).

11 Viz webové stránky projektu <http://www.rag-online.org>. Pro přesnost je třeba říci, že cílem projektu není vlastní prosopografie, ale vyplněná databáze pozdně středověkých vzdělanců, doložených v matrikách střeoevropských univerzit do roku 1550, která by následně prosopografické výzkumy umožňovala. Z těch, které již byly publikovány, můžeme uvést například monografii Beat IMMENHAUSER, *Bildungswege – Lebenswege. Universitätsbesucher aus dem Bistum Konstanz im 15. und 16. Jahrhundert*, Basel 2007 (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 8), nebo drobnější studie Christian HESSE, *Anspruch und Wirklichkeit. „Landesuniversitäten“ und ihre Anziehungskraft auf „Landeskinder“*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (dále AUC-HUCP) 49, 2009, fasc. 2, s. 219–241; TÝŽ, *Der Blick von außen. Die Anziehungskraft der spätmittelalterlichen Universität Wien auf Studenten und Gelehrte*, in: *Die Universität Wien im Konzert europäischer Bildungszentren. 14.–16. Jahrhundert*, hrsg. von Kurt Mühlberger – Meta Niederkorn-Bruck, Wien–München 2010 (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 56), s. 101–112.

12 Podle výše uvedených webových stránek (viz pozn. 11) byli vedle studentů vyšších fakult a licenciátů a mistrů fakult artistických do databáze vkládáni i matrikulovaní z řad šlechty. Je však otázkou, na základě čeho byli tito studenti jako šlechtici identifikováni; zdaleka ne u všech je totiž tato skutečnost zmíněna přímo v matrice. Ani omezení na Svatou říši římskou není zcela přesné, neboť do projektu byla zahrnuta i univerzita v Krakově (nehledě na řadu jednotlivců, kteří pocházeli ze severovýchodních zemí, Uher apod.).

13 Rubrika sociální status ovšem umožňuje pouze oddělit šlechtu od neurozených.

než ta první, se ukáže celá řada dosavadních identifikací geografického i sociálního původu jako nepřesná či mylná. Statistik možná namítne, že v těch desetitisících se takové chyby ztratí, ale to by muselo jít o naprosté výjimky, což – obávám se – neodpovídá skutečnosti.¹⁴

Vedle nedostatečné heuristiky či kritiky a nesprávných interpretací zasetých v jednotlivých biogramech vidím v takto pojatých výzkumech ještě další dvě rizika. Pokud je chtěl realizovat jednotlivec, musel z časových i kapacitních důvodů ještě více zredukovat biografickou část své práce. Většinou tak docházelo na metodu používanou opět – zcela příznačně – ve statistice, tj. zkoumali se například imatrikulovaní pouze v každém desátém či pátém roce.¹⁵ Vypovídací hodnota takového výzkumu tím dostávala další vážné trhliny. V tomto soudu patrně nejsem osamocen, neboť v posledním desetiletí jsem již žádný takto realizovaný výzkum nezaznamenal.

Druhou možností, jak ohromné množství biogramů zvládnout, je týmová spolupráce, zapojení studentů, doktorandů apod. I to však přináší

14 Jako značně nespolehlivá se při bližším zkoumání jeví zejména identifikace místa původu pouze na základě lokality uvedené jako součást jména dotyčné osoby – srov. k tomu Jiří STOČES, *Pražské univerzitní národy*, s. 198–199. Ale i kdybychom tuto metodiku určování původu akceptovali (ostatně sám jsem ji dříve používal – viz Jana BOROVIČKOVÁ – Magida SUKKARI – Jiří STOČES, *Český, bavorský a polský univerzitní národ pražské juristické univerzity 1372–1418/19*, AUC-HUCP 38–39, 1993–1994 [2007], fasc. 1–2, s. 59–75; J. BOROVIČKOVÁ – J. STOČES, *Nové metody – prosopografie*), nalezneme v databázi RAG řadu identifikací sporných či nejednoznačných (zejména v důsledku nerozlišení lokalit téhož jména), popřípadě místa, která identifikována nebyla, ačkoli by být mohla, ovšem vyžadovalo by to podrobnější studium pramenů. V rámci korektnosti je však třeba zdůraznit, že uvedená zjištění se týkají vesměs osob imatrikulovaných na pražské juristické univerzitě. Dá se předpokládat, že identifikace míst původu osob z novějších univerzit budou přesnější, neboť tyto univerzity měly zpravidla již omezenější geografický rádius, výrazněji se rozšířilo používání příjmení a konečně přesný údaj o původu byl z hlediska vedení matriky již považován za zásadní, takže byl pravidelně zapisován (na některých univerzitách, třeba v Heidelbergu či Kolíně nad Rýnem, se také od počátku víceméně pravidelně udávala příslušnost imatrikulovaného k diecézi).

15 Tento postup uplatňoval právě Rainer Christoph SCHWINGES, *Deutsche Universitätsbesucher im 14. und 15. Jahrhundert. Studien zur Sozialgeschichte des alten Reiches*, Stuttgart 1986 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, Abteilung Universalgeschichte 123; Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches 6), oddíl C, s. 221–486 (výzkum imatrikulovaných na univerzitě v Kolíně nad Rýnem); po něm pak např. již zmíněný C. FUCHS, *Dives, pauper, nobilis*, či na novověkém materiálu Matthias ASCHE, *Von der reichen hansischen Bürgeruniversität zur armen mecklenburgischen Landeshochschule. Das Regionale und soziale Besucherprofil der Universitäten Rostock und Bützow in der Frühen Neuzeit (1500–1800)*, Stuttgart 2000 (Contubernium – Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 52).

nemalá rizika. Čím více lidí se na vyplňování databáze podílí, tím snáze dojde k rozdílným interpretacím nebo k drobným formálním rozdílům při zápisu téže skutečnosti (třeba jen při užívání mezery). I takovéto detaily ovšem počítač při statistickém vyhodnocování rozlišuje, což může mít nakonec zásadní negativní vliv na jednotlivé výpočty a z nich vyvozené závěry. Aby bylo týmové vyplňování databáze efektivní, je třeba vynaložit značné síly a čas na zaškolení pokud možno stabilního spolehlivého týmu a permanentní kontrolu jeho práce. Zcela legitimní je i otázka, zda přeci jen není jistější, jednodušší a ve svém důsledku efektivnější, když se badatel rozhodne spoléhat jen na své vlastní síly, popřípadě ponejvíce na jednoho či dva kolegy, kteří jsou mu blízcí nejen odborně, ale také svými osobnostními vlastnostmi.

Opačný přístup, než o kterém jsem dosud hovořil, tedy docenění, zrovnoprávnění či přímo upřednostnění biografii v rámci prosopografického výzkumu, lze vnímat jako určitý trend, který se prosazuje zhruba od přelomu tisíciletí. Nejde, alespoň zatím, o programovou kritiku prosopografických „klasiků“ a už vůbec ne o nějakou vzájemně kooperující názorovou skupinu, nicméně na základě osobních rozhovorů i četby „mezi řádky“ jsem přesvědčen, že tento obrat je vědomý a reflektovaný. Biograficky orientované prosopografické výzkumy považují publikaci biogramů za zásadní. Při jejich sestavování jde badatel do pramenů (přínejmenším těch vydaných) a usiluje o jejich maximální vytěžení, aby mohl v podstatě nezávisle na následné statistice podat pokud možno komplexní životopis dotyčné osoby. Tam, kde je to zapotřebí, neváhá jednotlivé získané údaje podrobněji komentovat (krátký rozbor identifikačního problému, jiné varianty jeho řešení apod.). Samotná prosopografická analýza pak v těchto pracích obvykle nepředčí z hlediska rozsahu část biografickou, což není považováno za divné či nedostatečné.¹⁶

16 Mezi takto pojaté práce patří na poli univerzitní historiografie zejména monografie Robert GRAMSCH, *Erfurter Juristen im Spätmittelalter. Karrierenmuster und Tätigkeitsfelder einer gelehrten Elite des 14. und 15. Jahrhunderts*, Leiden-Boston 2003 (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 17); Stephanie IRRGANG, *Peregrinatio academia. Wanderungen und Karrieren von Gelehrten der Universitäten Rostock, Greifswald, Trier und Mainz im 15. Jahrhundert*, Stuttgart 2002 (Beiträge zur Geschichte der Universität Greifswald 4); či Beate KUSCHE, „*Ego collegiatus*“ – *die Magisterkollegien an der Universität Leipzig von 1409 bis zur Einführung der Reformation 1539. Eine struktur- und personengeschichtliche Untersuchung*, Teilband 1–2, Leipzig 2009 (Beiträge zur Leipziger Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte A/6). Za určitou předzvěst tohoto směru lze považovat knihu Rolf HÄFELE, *Die Studenten der Städte Nördlingen, Kitzingen, Mindelheim und Wunsiedel bis 1580. Studium, Beruf und soziale Herkunft*, Teil 1, 2, Trier 1988 (Trierer Historische Forschung 15).

Tento postup považuji za přesnější, průkaznější a v neposlední řadě i čtenářsky atraktivnější, ovšem i on přináší celou řadu problémů. Především klade daleko větší nárok na čas i kompetenci historika, který musí být schopen pracovat s různými typy středověkých pramenů. Zejména proto si lze ještě daleko hůře než v případě statisticky orientovaných prosopografií představit spolupráci více badatelů a zejména pak zapojení studentů. V každém případě je biograficky zaměřený prosopografický výzkum záležitostí dlouhodobou, a tudíž i velmi drahou. Tímto způsobem jsou proto logicky zkoumány vesměs menší soubory, zpravidla maximálně v řádu stovek osob. Toto množství je však již kritické pro jakékoli statisticky relevantní vyhodnocení. Navíc získané výsledky se často vztahují pouze k poměrně krátkému časovému úseku nebo jen k úzké sociální skupině (zejména k elitám), a tudíž nabývají charakteru sice důkladné, ale stále jen sondy.¹⁷ Dalším problémem „biograficky orientovaného“ badatele bývá potřeba svoji pracně vytvořenou a díky znalosti detailů velmi plastickou biografii vtěsnat do strohých a jednoznačných kolonek databáze. Poznanou realitu totiž musí nejdnou značně zjednodušit, a tudíž i do jisté míry zdeformovat.¹⁸

Lze naznačené napětí mezi oběma prosopografickými směry nějak vyřešit? Logicky se nabízí v první řadě jakýsi kompromis, k němuž jsem ale osobně velmi skeptický. Jeho podstatou by totiž muselo být stanovení si jednoznačné heuristické úrovně, na níž badatel při sestavování biogramů půjde a jíž bude za každou cenu dodržovat. To by však v praxi znamenalo, že jeden údaj z nalezeného pramene převezme, zatímco jiný nikoli, ačkoli mu třeba právě on dopomůže k jinému poznatku, který opět použije. Tato představa je jistě sama o sobě dostatečně absurdní.

17 To platí i pro většinu českých prosopografických studií, srov. např. Eduard MAUR, *Příspěvek k prosopografii duchovních tábořské orientace v počátcích husitské revoluce*, Tábořský archiv 9, 1999, s. 49–89, či Dominik BUDSKÝ, *Intelektuálové v metropolitní kapitule pražské od druhé poloviny 14. století do počátku husitství*, Documenta Pragensia 27, 2008, s. 21–61.

18 Na tuto skutečnost upozorňoval již P. MORAW, *Personenforschung*, ovšem vnímal ji jednoznačně pozitivně: řešení takovýchto nesrovnalostí nás přece nutí revidovat naše nepřesné či zjednodušené představy a konstruktury a přizpůsobit je prameny doložené dobové realitě. To zní samozřejmě logicky a Moraw má v zásadě pravdu, ale pro badatele, který vyplňuje řadu měsíců či let svoji databázi, představuje takováto situace velmi nepříjemnou komplikaci. Nutnost vytvořit nové a přesnější kategorie totiž vrací jeho úsilí znovu na začátek, k sestavování databáze. Navíc ne vždy je taková revize i z hlediska věcného obsahu snadno proveditelná. Má být například rytíř osazený ve městě a zasedající v městské radě přiřazen do sociální skupiny šlechty či měšťanů? Nebo je účelné vytvořit pro několik takto doložených osob samostatnou kategorii? (Uvedený příklad je doložen v Göttingen – srov. J. STOČES, *Pražské univerzitní národy*, s. 210.)

Druhou možností, jak uvedený rozpor uvnitř prosopografie překročit, je jakási syntéza obou přístupů, která však v podstatě znamená aplikování detailního biografického výzkumu i na rozsáhlé soubory osob. Pak by však prosopografický výzkum představoval práci nikoli pro jednotlivce či týmy, ale pro celé ústavy, a to na desetiletí. V zahraničí pár takových projektů vzniká,¹⁹ ale v české historické vědě je v současné době něco takového z finančních důvodů nemyslitelné.

V návaznosti na právě uvedené kritické poznámky vůči prosopografii považuji za nutné ještě upozornit na tři omyly, které se v historické obci v souvislosti s touto metodou tradují. Vesměs mají opět nějakou souvislost s onou dichotomií, o níž byla právě řeč. První omyl spočívá v názoru, že prosopografie umožňuje získat přesné a jednoznačné výsledky.²⁰ Tomuto zdání jistě napomáhají již zmíněné grafy a tabulky, matematické pojmy, používání počítačů, databází a koneckonců i množství času, které takový výzkum vyžaduje. Přitom, jak bylo právě ukázáno, jsou u statisticky orientovaných prosopografických výzkumů přesné matematické operace prováděny s často nepřesnými vstupními daty; u biograficky zaměřených prací je to s přesností obvykle výrazně lepší, ovšem výzkum až na výjimky ztrácí statisticky relevantní výpovědní hodnotu.

Druhý omyl tvrdí, že nám práci velmi usnadňují a urychlují počítače.²¹ Toto apriorní přesvědčení považuji osobně za obzvláště nebezpečné, protože svádí k nepřiměřeným či přímo megalomanským prosopografickým projektům. Je samozřejmě pravda, že bez počítačů by prosopografie byla myslitelná jen u obzvláště malých souborů, ovšem o úspoře času a práce lze s úspěchem pochybovat. Jen vystavět správně databázi, v níž je třeba předjímat všechny varianty, které mohou při vyplňování nastat, trvá obvykle roky. Mezitím se tato databáze z pohledu softwarového světa stane zastaralá a kvůli kompatibilitě s dalšími programy je třeba ji nechat převést do jiného programu. Ty nejošklivější zkušenosti mají ti, jimž vyhořel harddisk a celá

19 Mám na mysli kupříkladu známý, již bezmála sto let existující projekt *Germania Sacra*, jenž byl do roku 2007 realizován v Max-Planck-Institutu für Geschichte v Göttingen a nyní pokračuje na zdejší Akademie der Wissenschaften. Biografie vznikající v rámci popisu personálního stavu jednotlivých církevních institucí se postupně převádějí do databáze, která bude využívána právě pro statistické, respektive prosopografické výzkumy. Srov. <http://www.germania-sacra.de>.

20 V jakési německé recenzi na Gramschovu práci (viz pozn. 16), jejíž přesnou citaci jsem si bohužel nepoznamenal, se hovořilo o „pozitivistické práci v tom nejlepší smyslu“.

21 Sám jsem v tomto duchu zakončil společně s kolegyní Borovičkovou svůj příspěvek na sjezdu historiků v Hradci Králové: J. BOROVIČKOVÁ – J. STOČES, *Nové metody*, s. 52–53.

několikaletá práce přišla vniveč. Ale nejde jen o tyto katastrofy, srovnatelné s povodněmi a požáry. Osobně třeba těžce snáším již v jiné souvislosti naznačenou nadvládu počítače, který vyžaduje jasné zařazení do jedné z nabízených kolonek v databázi, ovšem já vím, že žádná z nich přesně neodpovídá konkrétní situaci, takže váhám, měním své zápisy a čas letí...

Konečně třetím omylem je představa, že ten, kdo se věnuje prosopografii, je zároveň odborníkem na databáze a software vůbec. Takoví lidé by se v České republice dali spočítat na prstech jedné ruky. V důsledku toho je historik nucen spolupracovat s odborníky na informační technologie, samozřejmě s vědomím, že komunikace a kooperace mezi zástupci dvou tak mentálně odlišných světů je i při dobré vůli z obou stran záležitostí velmi náročnou.

Těmito kritickými poznámkami jsme dospěli až na dno skepse naznačené v názvu tohoto příspěvku. Od tohoto dna se však po mém soudu je možné (či dokonce nutné) odrazit. Prosopografie má svá úskalí a své problémy, nejde o metodu ideální, ale zavrhnout ji kvůli tomu by bylo kontraproduktivní. Kritické momenty v sobě přece nese každá výzkumná metoda, a to zdaleka nejen v historiografii, ale i ve všech oborech, které jsme si navykli označovat jako exaktní. Právě přiznání, pojmenování a reflexe rizik jakékoli používané metody jsou základním předpokladem pro to, aby bylo včas rozpoznáno a korigováno případné zkreslení výsledků výzkumu či aby nedošlo k jejich jednostranné nebo jinak neadekvátní interpretaci.²²

Prosopografii navíc nemáme – alespoň za současného stavu poznání – čím nahradit, respektive ostatní metody, které by bylo možné využít k rozboru určité prameny vymezené skupiny osob v minulosti, jsou z hlediska přesnosti ještě problematičtější. Jakkoli je na místě usilovat o dodržování všech statistických pouček a pravidel, jakkoli je třeba dbát o přesnost při výpočtech, přesto není možné očekávat, že s údaji, jež mají svůj původ v často dosti dávné minulosti a byly zaznamenány za zcela jiným účelem, bude možné pracovat stejně jako například v sociologii či demografii, kde jsou data shromažďována vesměs již s ohledem na připravovaný výzkum. Kvantitativní metody, mezi něž patří i prosopografie, tedy mají v historickém výzkumu své nezastupitelné místo, i když nám prameny nedovolují dostát všem nárokům exaktního statistického zkoumání. Historik musí mít samozřejmě vždy na paměti, že z uvedených důvodů je přesnost jím získaných výsledků výrazně nižší než v klasické statistice, ovšem i tak lze touto

²² To platí koneckonců i pro popisovanou dvoukolejnost prosopografie. Projekty zaměřené statisticky i biograficky přece mohou existovat vedle sebe, se všemi svými výhodami a riziky, které je ovšem nutné připustit a reflektovat.

cestu dosáhnout v rámci historické vědy relativně objektivního poznání zkoumaného jevu či skutečnosti, a to v – opět pouze relativní – všestrannosti a plasticitě.

Ostatně ani autor tohoto příspěvku od prosopografie i přes výše uvedené skeptické připomínky stále ještě neutekl. Navzdory mimořádným nárokům na čas, pečlivost a vytrvalost badatele ji stále považuje za metodu přínosnou a obohacující, a to jak pro historii jako vědní disciplínu, tak pro každého jednotlivého badatele i čtenáře.

Prosopographie – von der Begeisterung zur Skepsis und zurück*

JIŘÍ STOČES

Auf der VIII. Versammlung tschechischer Historiker in Hradec Králové/Königrätz im Jahre 1999 wurde in der bildungsgeschichtlichen Sektion unter anderem das Referat *Neue Methoden – Prosopographie* vorgetragen, zu dem meine Kollegin Jana Borovičková (heute Synovcová Borovičková) und ich durch die Garanten der genannten Sektion, Antonín Kostlán und Michal Svatoš, aufgefordert worden waren.¹ In der mediävistischen Sektion hielt Martin Nodl einen der Prosopographie gewidmeten Beitrag,² und auch Blanka Zylinská erwähnte sie in ihrem Referat.³ Daraus ist ersichtlich, dass die Prosopographie bei uns am Ende des 20. Jahrhunderts als im Ausland bereits erprobte, für die langsam aus der marxistischen Lethargie erwachende tschechische Geschichtswissenschaft jedoch als neue und innovative Methode betrachtet wurde, die ungeahnte (oder vielleicht gerade nur geahnte) Erkenntnisse aus dem Bereich der Sozial- bzw. der Bildungsgeschichte versprach.

* Dieser Beitrag entstand im Rahmen des Postdoc-Projektes GA ČR Nr. 404/09/P052 „*Biografie a prosopografie saského národa pražské právnické univerzity 1372–1419*“ [Die Biographie und Prosopographie der sächsischen Nation an der Prager Juristenuniversität 1372–1419]. Gegenüber dem Beitrag, der in der mediävistischen Sektion der X. Versammlung tschechischer Historiker in Ostrava/Ostrau im September 2011 vorgetragen wurde, ist dieser Text leicht korrigiert und ergänzt worden. Für ihre Reaktion in der anschließenden Diskussion und fruchtbare Anmerkungen danke ich insbesondere Prof. Ivan Hlaváček und Prof. Jiří Pešek.

Diese Erwartung wurde darüber hinaus mit dem Hinweis auf die Möglichkeiten der Informationstechnik gesteigert, ohne welche die prosopographische Forschung in jedem größerem Maßstab undenkbar war und ist. Heute klingt es vielleicht fast unglaublich, aber am Ende des 20. Jahrhunderts war der Computer für viele Historiker noch kein absolut gängiges Arbeitsinstrument (logischerweise galt dies vor allem für die ältere Generation). Im Übrigen waren auch die historischen Institute mit diesen Geräten mehr als bescheiden ausgestattet. Darüber hinaus beherrschte die Mehrheit derjenigen, die einen Computer benutzten, am häufigsten nur den Texteditor T 602. Das Programm MS Word machten sich damals nur eine Handvoll der Mutigsten zueigen und die Nutzung von Datenbanken für die historische Forschung steckte noch völlig in den Windeln.⁴ Das alles gab meiner Kollegin Borovičková und mir, damals frisch gebackenen Doktoranden, ein Selbstbewusstsein, das sich in dem erwähnten Referat sehr deutlich niederschlug – aus heutiger Sicht ist der Text (außer einer bis heute nützlichen kurzen Präsentation der Ergebnisse der prosopographischen Erforschung dreier Nationen der Prager Juristenuniversität) gekennzeich-

-
- 1 Der korrigierte und ergänzte Text des Beitrags erschien als der Aufsatz Jana BOROVIČKOVÁ – Jiří STOČES, *Nové metody – prosopografie* [Neue Methoden – Prosopographie], in: Studie a články. K dějinám vědy a vědeckých institucí [Studien und Aufsätze. Zur Geschichte der Wissenschaft und der wissenschaftlichen Institutionen], Red. Hana Barvíková in Zusammenarbeit mit David Pazdera, Praha 2002 (Práce z Archivu Akademie věd A/7), S. 47–61.
 - 2 Martin NODL, *Středověká prosopografie jako metodická inovace* [Mittelalterliche Prosopographie als methodische Innovation], in: VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999) [VIII. Versammlung tschechischer Historiker (Königrätz 10.–12. September 1999)], hrsg. v. Jiří Pešek, Dolní Břežany 2000, S. 146–149.
 - 3 Blanka ZILYNSKÁ, *Prameny a pomůcky ke studiu dějin vzdělanosti (Bilance a desiderata)* [Quellen und Hilfsmittel für die bildungsgeschichtliche Forschung (Bilanz und Desiderata)], in: Studie a články, S. 23–35, hier S. 31–32.
 - 4 Eine absolute Ausnahme stellten schließlich diejenigen Historiker dar, die in Zusammenarbeit mit Programmierern die Möglichkeiten des EDV-Einsatzes in der historischen Forschung bereits in der Ära der sog. Normalisierung ausloteten. Hier denke ich vor allem an Jiří Pešek: Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, *Příspěvek k počítačové analýze staršího pramenného materiálu* [Beitrag zur Computeranalyse älteren Quellenmaterials], Archivní časopis 28, Nr. 2, 1978, S. 66–84; DIES., *Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí* [Studenten aus Böhmen an ausländischen Universitäten in dem Vierteljahrhundert vor der Schlacht am Weißen Berg 1620], Ústecký sborník historický 1983, S. 173–218 (in einer überarbeiteten Fassung erschien der Beitrag auf Französisch unter dem Titel *Les étudiants de Bohême dans les universités et les académies d'Europe centrale et occidentale entre 1596 et 1620*, in: Les universités européennes du XVI^e au XVIII^e siècle. Histoire sociale des populations étudiantes, Band I, zusammengestellt von Dominique Julia, Jacques Revel und Roger Chartier, Paris 1986 [Recherches d'histoire et de sciences sociales / Studies in History and the Social Sciences 17], S. 89–111).

net durch die Stilisierung seiner Autoren als Missionäre eines neuen Glaubens oder wenigstens als eifrige aufklärerische Mitarbeiter.

Gerade aufgrund dieser Tatsache halte ich es für angebracht, mich im gleichen Forum, also auf dem Historikertag, erneut mit einem methodologisch ausgerichteten Referat zur Prosopographie zu Wort zu melden. Es geht mir nicht um irgendeine Buße, noch möchte ich irgendetwas widerrufen; ich erlaube mir nur, einige kritische Anmerkungen zu derjenigen Methode zu machen, mit der ich mich schon seit über 15 Jahren beschäftige, wenn auch aufgrund einer Reihe anderer Arbeitsverpflichtungen nicht so intensiv, wie ich es mir selbst wünschen würde. Das Ziel dieses Beitrages, der sich als Diskussionsbeitrag versteht, ist es nicht mehr, die Prosopographie zu propagieren, aber auch nicht, irgendjemanden von ihr abzubringen. Ich bin nur der Meinung, dass es an der Zeit ist, sie im Rahmen der tschechischen Historiographie kritisch zu untersuchen, und zwar in Hinsicht auf ihre Zweckdienlichkeit, Effektivität und den Aussagewert ihrer Ergebnisse.⁵

Zunächst muss jedoch betont werden, dass der Begriff Prosopographie in der westeuropäischen Forschung nicht ganz eindeutig ist. Ursprünglich bezeichnete dieser Terminus ein biographisches Verzeichnis von Personen, die zur selben Zeit im selben Gebiet lebten, gegebenenfalls mit einer Verbindung zu einer weiteren Person oder Institution. Erst später begann man, ihn im übertragenen Sinne auch für die statistische Auswertung eines solchen Datensatzes zu benutzen.⁶ In dem Bemühen, diese zwei Bedeutungen des Wortes zu unterscheiden, prägte das Deutsche für die Prosopographie im heute dominierenden Sinne dieses Begriffes (d. h. als quantitative For-

5 In Hinblick auf meine Forschungsausrichtung werde ich überwiegend Beispiele aus der Historiographie der mittelalterlichen Universitäten anführen; ich bin jedoch überzeugt, dass die im Weiteren angeführten kritischen Überlegungen sich auf die Prosopographie allgemein beziehen lassen.

6 Die methodologische Basisliteratur zur Prosopographie hier aufzulisten, halte ich nicht für zweckdienlich. Mögliche Interessenten verweise ich auf das der Prosopographie gewidmete Kapitel in dem Buch von Martin NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století* [Geschichtsschreibung zwischen Wissenschaft und Politik. Überlegungen zur Historiographie des 19. und 20. Jahrhunderts], Brno 2007, S. 173–201, sowie gegebenenfalls auf meine eigene kurze Ausführung: Jiří STOČES, *Hlavní směry současné historiografie středověkých univerzit. Přehled středoevropské historické produkce po roce 1989 s důrazem na předhusitské pražské univerzity* [Die Hauptrichtungen der gegenwärtigen Historiographie der mittelalterlichen Universitäten. Übersicht über die mitteleuropäische historiographische Produktion nach dem Jahre 1989 mit einem Akzent auf der vorhussitischen Prager Universität], *Český časopis historický* (weiter ČČH) 102, 2004, S. 342–371, hier S. 348–349.

schungsmethode) den Terminus „Personenforschung“,⁷ wenngleich sich diese Unterscheidung unter dem Einfluss anderer Sprachen allmählich verwischt hat. Die tschechische Historiographie übernahm die „Prosopographie“ im Grunde schon ausschließlich in der zweiten erwähnten Bedeutung. Weil es jedoch um einen Terminus geht, der immer noch bis zu einem gewissen Grade modisch ist und in der gegenwärtigen Historiographie geschätzt wird, kommt es vornehmlich bei jungen Forschern, aber auch bei einigen älteren, zu seinem übermäßigen Gebrauch auch dort, wo es dazu keinen Grund gibt. Außer bei biographischen oder sogar genealogischen Verzeichnissen, bei denen die Bezeichnung Prosopographie der ursprünglichen Bedeutung dieses Begriffes entspricht (was allerdings der betreffende Forscher nicht immer weiß), begegnet man dem Terminus Prosopographie auch bei Studien, die inhomogene oder unklar definierte Personengruppen untersuchen. Das Gleiche gilt für Arbeiten, die zwar die Personengruppe klar definieren, jedoch eher Sonden, Typologisierungen und Analogien als mühsame statistische Auswertungen nutzen. Schließlich werden auch solche Forschungen nicht ganz korrekt als prosopographisch bezeichnet, die zwar mit Statistiken arbeiten, allerdings nicht auf der Basis vorbereiteter strukturierter Biogramme, sondern immer lediglich in Bezug auf ein untersuchtes Phänomen bzw. Merkmal.

Die Prosopographie als wissenschaftliche Methode der historischen Forschung (und ausschließlich jener ist dieser Beitrag gewidmet) kann sehr bündig charakterisiert werden als Kombination zweier anderer Methoden – der biographischen und der statistischen. Ihr Ziel ist eine sog. kollektive Biographie, was ein ziemlich abstrakter und meiner Ansicht nach nicht ganz adäquater Terminus ist, denn es geht im Grunde um die interpretierten Ergebnisse einer statistischen Analyse einheitlich strukturierter biographischer Angaben von Personen einer untersuchten Gruppe. Das grundlegende Bauelement der Prosopographie sind also Biographien, das Ergebnis dann mathematisch gesprochen Relationen, Mittelwerte und Häufigkeiten, gegebenenfalls Modi und Mediane, die richtig berechnet und vor allem interpretiert werden müssen. Gerade die Beziehung zwischen dem biographischen und dem statistischen Teil jeder prosopographischen Forschung erscheint mir als absolut grundlegend, weil sie sich nicht nur in den Ergebnissen und Schlussfolgerungen selbst widerspiegelt, sondern auch in einer ganzen Reihe anderer

7 Siehe z. B. Jürgen PETERSOHN, *Zu Forschungsgeschichte und Methode, Personenforschung im Spätmittelalter*, Zeitschrift für historische Forschung 2, 1975, Nr. 1, S. 1–5, hier S. 1.

Faktoren, wie etwa dem zeitlichen Aufwand, der Effektivität und der Glaubwürdigkeit.

In den Fällen, in denen der statistische Teil der Prosopographie bevorzugt wird, beschränken sich die einzelnen Biographien größtenteils auf irgendeinen minimalistischen Tabelleneintrag mit einigen grundlegenden und (scheinbar) eindeutigen Angaben. Von diesen sog. Biogrammen muss eine große Menge bearbeitet werden, in der Regel Tausende bis Zehntausende, damit die Forschung statistisch ausreichend repräsentativ und somit auch überzeugend ist. Eine Menge von Zahlen, Diagrammen, Tabellen oder Karten erzeugt den Eindruck der Exaktheit der vorgelegten Ergebnisse; in der Regel überprüft allerdings niemand, wie qualitativ die Ausgangsdaten waren, mit anderen Worten, mit welcher Sorgfalt jene Tausende bis Zehntausende von Biogrammen erstellt wurden. Im Übrigen war es für diese Art von Forschungen gängige Praxis, dass die Biogramme lediglich im Computer des Forschers existierten (es muss jedoch eingeräumt werden, dass ihre Veröffentlichung bis vor kurzem technisch sehr schwierig war, eine Lösung brachten erst das Internet und die elektronischen Beilagen von Büchern).⁸ In diesem Fall gibt es allerdings keine Möglichkeit, die Ausgangsdaten jener perfekten Statistik zu überprüfen, und jegliche Ergebnisse sind damit wortwörtlich dem Glauben überlassen.⁹

Diese umfangreichen Projekte markierten im Grunde den Beginn der Prosopographie (ihre Pioniere betonten oft, dass die Prosopographie keine Biographie sei).¹⁰ Heute gipfelt diese Richtung – jedenfalls auf dem Feld der Universitätsgeschichte – in dem ambitionierten Projekt Repertorium Aca-

8 Eine rühmliche Ausnahme im Bereich der Prosopographie der mittelalterlichen Universitäten stellen die folgenden Arbeiten dar: Christoph FUCHS, *Dives, pauper, nobilis, magister, frater, clericus. Sozialgeschichtliche Untersuchungen über Heidelberger Universitätsbesucher des Spätmittelalters (1386–1450)*, Leiden–New York–Köln 1995 (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 5), und Jürg SCHMUTZ, *Juristen für das Reich. Die deutschen Rechtsstudenten an der Universität Bologna 1265–1425*, Teil 1, 2, Basel 2000 (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 2). Die Absenz von Biogrammen ist z. B. bei französischen Forschungen leider die Regel.

9 An dieser Stelle muss selbstkritisch angemerkt werden, dass dies auch auf die bisher publizierten Ergebnisse meiner eigenen Forschung zutrifft (vgl. J. STOČES, *Pražské univerzitní národy do roku 1409* [Die Prager Universitätsnationen bis zum Jahre 1409], Praha 2010, Exkurs auf den Seiten 177–231). Allerdings geht es nur um vorläufige Ergebnisse, an der komplexen prosopographischen Analyse und dem biographischen Repertorium der sächsischen Nation arbeite ich weiterhin.

10 Siehe z. B. Peter MORAW, *Personenforschung und Deutsches Königtum*, Personenforschung im Spätmittelalter (siehe Anm. 7), S. 7–18, hier S. 9; etwas versöhnlicher

demicum Germanicum (RAG), das eine der prosopographischen Ikonen, Rainer Christoph Schwinges, leitet.¹¹ Während der ersten zehn Jahre erreichte das Projekt ein Stadium, in dem nunmehr insgesamt 43.000 mittelalterliche Gelehrte des mittelalterlichen Heiligen Römischen Reiches evidiert sind,¹² von denen wiederum 26.000 Einträge im Internet frei zugänglich sind. Bisher wurden in die Datenbank jedoch lediglich Angaben eingetragen, die aus den einzelnen Matrikeln exzerpiert wurden, gegebenenfalls aus weiteren Quellen universitärer Provenienz, ergänzt um die Identifikation des Herkunftsortes der jeweiligen Person sowie ihres sozialen Status.¹³ Erst seit dem Jahre 2010 werden diese Einträge nach und nach auf der Basis weiterer regionaler Quellen ergänzt und vertieft. Ich bin davon

Neithard BULST, *Zum Gegenstand und zur Methode von Prosopographie*, in: *Medieval Lives and the Historian. Studies in Medieval Prosopography*, hrsg. v. Neithard Bulst und Jean-Philippe Genet, Kalamazoo (Michigan) 1986, S. 1–16, hier S. 6–7 (der Aufsatz erschien auch in französischer Übersetzung: DERS., *Objet et méthode de la prosopographie*, in: *L'Etat moderne et les élites, XIII^e-XVIII^e siècles. Apport et limites de la méthode prosopographique*, hrsg. v. Jean-Philippe Genet und Günther Lottes, Paris 1996, S. 467–482).

- 11 Siehe die Webseiten des Projektes: <http://www.rag-online.org>. Korrekterweise muss gesagt werden, dass das Ziel des Projektes nicht die eigentliche Prosopographie ist, sondern eine Datenbank spätmittelalterlicher, in den Matrikeln der mitteleuropäischen Universitäten bis zum Jahre 1550 nachgewiesener Gelehrter, die anschließende prosopographische Forschungen ermöglichen würde. Von denjenigen, die bereits publiziert wurden, können wir zum Beispiel die Monographie von Beat IMMENHAUSER, *Bildungswege – Lebenswege. Universitätsbesucher aus dem Bistum Konstanz im 15. und 16. Jahrhundert*, Basel 2007 (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 8) anführen oder die kleineren Studien von Christian HESSE, *Anspruch und Wirklichkeit. „Landesuniversitäten“ und ihre Anziehungskraft auf „Landeskinder“*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (weiter AUC-HUCP) 49, 2009, Nr. 2, S. 219–241; DERS., *Der Blick von außen. Die Anziehungskraft der spätmittelalterlichen Universität Wien auf Studenten und Gelehrte*, in: *Die Universität Wien im Konzert europäischer Bildungszentren. 14.–16. Jahrhundert*, hrsg. von Kurt Mühlberger und Meta Niederkorn-Bruck, Wien–München 2010 (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 56), S. 101–112.
- 12 Nach den oben angegebenen Webseiten (siehe Anm. 11) wurden neben den Studenten der höheren Fakultäten, den Lizenziaten und den Magistern der artistischen Fakultäten auch Immatrikulierte aus den Reihen des Adels in die Datenbank aufgenommen. Es ist jedoch die Frage, auf welcher Basis diese Studenten als Adlige identifiziert wurden; diese Tatsache wird nämlich bei weitem nicht in jedem Fall direkt in den Matrikeln erwähnt. Auch die Begrenzung auf das Heilige Römische Reich ist nicht ganz präzise, denn in das Projekt wurde auch die Universität Krakau einbezogen (neben einer Reihe von Einzelpersonen, die aus den nordischen Ländern, Ungarn usw. stammten).
- 13 Die Rubrik sozialer Status ermöglicht es allerdings lediglich, den Adel von den „Nichtadligen“ abzugrenzen.

überzeugt, dass sich in dieser zweiten Phase, die sicher deutlich länger sein wird als die erste, eine ganze Reihe von bisherigen Identifikationen hinsichtlich der geographischen und sozialen Herkunft als ungenau oder falsch erweisen wird. Ein Statistiker würde vielleicht einwenden, dass sich in diesen Zehntausenden solche Fehler verlieren, aber dafür müsste es um absolute Ausnahmen gehen, was – befürchte ich – nicht den Tatsachen entspricht.¹⁴

Neben einer unzureichenden Heuristik oder Kritik und fehlerhaften Interpretationen, die in den einzelnen Biogrammen verstreut sind, sehe ich in derart angelegten Forschungen noch zwei weitere Risiken. Sofern sie ein Einzelner realisieren wollte, musste er aus Zeit- und Kapazitätsgründen den biographischen Teil seiner Arbeit noch stärker reduzieren. Meistens kam dann in solchen Fällen eine Methode zum Tragen, die wiederum – sehr bezeichnend – in der Statistik verwendet wird, d. h. es wurden zum Beispiel die Immatrikulierten nur in jedem zehnten oder fünften Jahr untersucht.¹⁵

14 Als besonders unzuverlässig zeigt sich bei näherer Betrachtung insbesondere die Identifikation des Herkunftsortes allein auf Grundlage des Ortes, der als Teil des Namens der betreffenden Person angegeben ist – vgl. dazu Jiří STOČES, *Pražské univerzitní národy*, S. 198–199. Aber auch wenn wir diese Methode der Bestimmung des Herkunftsortes akzeptierten (übrigens habe ich sie selbst früher verwendet – siehe Jana BOROVIČKOVÁ – Magida SUKKARI – Jiří STOČES, *Český, bavorský a polský univerzitní národ pražské juristické univerzity 1372–1418/19* [Die böhmische, bayerische und polnische Universitätsnation der Prager Juristenuniversität 1372–1418/19], AUC-HUCP 38–39, 1995–1994 [2007], Nr. 1–2, S. 59–75; J. BOROVIČKOVÁ – J. STOČES, *Nové metody – prosopografie*), finden wir in der Datenbank des RAG eine Reihe von streitbaren oder nicht eindeutigen Identifikationen (insbesondere infolge der mangelnden Unterscheidung von Ortschaften desselben Namens), beziehungsweise Orte, die nicht identifiziert wurden, obwohl sie es hätten können – allerdings würde dies ein genaueres Studium der Quellen erfordern. Aus Gründen der Korrektheit muss jedoch betont werden, dass die angeführten Feststellungen durchwegs Personen betreffen, die an der Prager Juristenuniversität immatrikuliert waren. Es ist davon auszugehen, dass die Identifikationen der Herkunftsorte von Personen aus jüngeren Universitäten genauer sein werden, denn diese Universitäten hatten in der Regel schon einen begrenzteren geographischen Radius, die Benutzung von Nachnamen wurde üblicher, und schließlich wurde die genaue Angabe über die Herkunft aus Sicht der Matrikelführung schon als wesentlich betrachtet und somit auch regelmäßig eingetragen (an einigen Universitäten, etwa in Heidelberg oder in Köln am Rhein, gab man von Anfang an mehr oder weniger regelmäßig auch die Zugehörigkeit des Immatrikulierten zu der Diözese an).

15 Dieses Verfahren wurde gerade von Rainer Christoph SCHWINGES, *Deutsche Universitätsbesucher im 14. und 15. Jahrhundert. Studien zur Sozialgeschichte des alten Reiches*, Stuttgart 1986 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, Abteilung Universalgeschichte 125; Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches 6), Abschnitt C, S. 221–486 (Untersuchung der Immatrikulierten in Köln am Rhein), angewandt; nach ihm machten davon z. B. noch der bereits erwähnte C. FUCHS, *Dives, pauper, nobilis*, oder, auf der Basis von

Der Aussagewert solcher Forschungen erhielt dadurch weitere gravierende Risse. Mit dieser Meinung stehe ich anscheinend nicht alleine da, denn im vergangenen Jahrzehnt habe ich schon kein dieserart realisiertes Projekt mehr registrieren können.

Die zweite Möglichkeit, wie die riesige Menge an Biogrammen bewältigt werden kann, ist die Teamarbeit, etwa unter Einbeziehung von Studenten, Doktoranden usw. Je mehr Personen sich an der Speisung einer Datenbank beteiligen, desto eher kommt es jedoch zu verschiedenen Interpretationen oder kleinen formellen Unterschieden bei der Eintragung ein und derselben Tatsache (etwa schon bei der Eingabe von Abständen). Auch solche Details unterscheidet der Computer allerdings bei der statistischen Auswertung, was letztlich einen grundsätzlich negativen Einfluss auf die einzelnen Berechnungen und die aus ihnen abgeleiteten Schlussfolgerungen haben kann. Damit die Teamarbeit bei der Füllung der Datenbank effektiv ist, ist es notwendig, erhebliche Energie und Zeit auf die Schulung eines möglichst stabilen, zuverlässigen Teams sowie auf die permanente Überprüfung seiner Arbeit zu verwenden. Auch ist die Frage absolut legitim, ob es nicht doch vielleicht sicherer, einfacher und am Ende effektiver ist, wenn sich ein Forscher dazu entschließt, lediglich auf seine eigenen Kräfte zu vertrauen bzw. höchstens auf ein oder zwei Kollegen, die ihm nicht nur fachlich, sondern auch in ihren persönlichen Eigenschaften nahe sind.

Der umgekehrte Ansatz, also die Würdigung, Gleichstellung oder auch die Bevorzugung von Biographien im Rahmen der prosopographischen Forschung kann als ein bestimmter Trend wahrgenommen werden, der sich etwa seit der Jahrtausendwende durchsetzt. Dabei geht es, wenigstens bisher, nicht um eine programmatische Kritik an den prosopographischen „Klassikern“ und schon gar nicht um eine kooperierende Meinungsgruppe. Ich bin jedoch aufgrund persönlicher Gespräche und des Lesens „zwischen den Zeilen“ davon überzeugt, dass diese Wende bewusst und reflektiert ist. Biographisch orientierte prosopographische Forschungen erachten die Publikation der Biogramme als grundlegend. Bei ihrer Zusammenstellung geht der Forscher in die Quellen (mindestens in die publizierten) und bemüht sich um ihre maximale Ausbeutung, damit er im Grunde unabhängig von der nachfolgenden Statistik einen möglichst komplexen Lebenslauf der betreffenden Person reichen kann. Dort, wo es nötig ist, zögert er nicht, ein-

neuzeitlichem Material, Matthias ASCHE, *Von der reichen hansischen Bürgeruniversität zur armen mecklenburgischen Landeshochschule. Das regionale und soziale Besucherprofil der Universitäten Rostock und Bützow in der Frühen Neuzeit (1500–1800)*, Stuttgart 2000 (Contubernium – Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 52) Gebrauch.

zelne ermittelte Angaben näher zu kommentieren (eine kurze Analyse des Identifikationsproblems, andere Lösungsvarianten usw.). Die eigentliche prosopographische Analyse übertrifft dann für gewöhnlich in diesen Arbeiten den biographischen Teil hinsichtlich des Umfanges nicht, was allerdings nicht als merkwürdig oder unzureichend betrachtet wird.¹⁶

Diese Vorgehensweise halte ich für genauer, beweiskräftiger und nicht zuletzt auch für den Leser attraktiver, obwohl auch sie eine ganze Reihe von Problemen mit sich bringt. Vor allem stellt sie einen weit größeren Anspruch an die Zeit und die Kompetenz des Historikers, der fähig sein muss, mit verschiedenen Arten von mittelalterlichen Quellen zu arbeiten. Gerade deswegen lässt sich noch viel schwieriger als im Falle der statistisch ausgerichteten Prosopographien eine Zusammenarbeit von mehreren Forschern und insbesondere dann die Eingliederung von Studenten vorstellen. In jedem Fall ist eine biographisch angelegte prosopographische Forschung eine langfristige und damit auch eine sehr teure Angelegenheit. Auf diese Weise werden deswegen logischerweise durchweg kleinere Gruppen untersucht, in der Regel maximal in der Größenordnung von einigen Hundert Personen. Diese Menge ist jedoch schon kritisch für jede statistisch relevante Auswertung. Darüber hinaus beziehen sich die Ergebnisse oft nur auf einen relativ kurzen Zeitabschnitt oder nur auf eine enge soziale Gruppe (vornehmlich auf die Eliten) und gewinnen somit den Charakter einer – wenn auch gründlichen – Sonde.¹⁷ Ein weiteres Problem des „biographisch orientierten“ Forschers ist in der Regel das Erfordernis, diese mühsam zusammengestellte und dank seiner Detailkenntnis sehr plastische Biographie

16 Zu den so angelegten Arbeiten gehört auf dem Feld der Universitätshistoriographie insbesondere die Monographie von Robert GRAMSCH, *Erfurter Juristen im Spätmittelalter. Karrieremuster und Tätigkeitsfelder einer gelehrten Elite des 14. und 15. Jahrhunderts*, Leiden-Boston 2005 (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 17); Stephanie IRRGANG, *Peregrinatio academia. Wanderungen und Karrieren von Gelehrten der Universitäten Rostock, Greifswald, Trier und Mainz im 15. Jahrhundert*, Stuttgart 2002 (Beiträge zur Geschichte der Universität Greifswald 4); Beate KUSCHE, „*Ego collegiatus*“. Als ein bestimmter Vorbote in diese Richtung kann das Buch von Rolf HÄFELE, *Die Studenten der Städte Nördlingen, Kitzingen, Mindelheim und Wunsiedel bis 1580. Studium, Berufe und soziale Herkunft*, Teil 1, 2, Trier 1988 (Trierer Historische Forschung 13) betrachtet werden.

17 Das gilt auch für die Mehrzahl der tschechischen prosopographischen Studien, vgl. z. B. Eduard MAUR, *Príspevek k prosopografii duchovních tábořské orientace v počátcích husitské revoluce* [Beitrag zur Prosopographie der taboritisch gesinnten Geistlichen in den Anfängen der Hussitischen Revolution], *Tábořský archiv* 9, 1999, S. 49–89, oder Dominik BUDSKÝ, *Intelektuálové v metropolitní kapitule pražské od druhé poloviny 14. století do počátku husitství* [Intellektuelle im Prager Metropolitankapitel von der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zu den Anfängen des Hussitentums], *Documenta Pragensia* 27, 2008, S. 21–61.

in die nüchternen und eindeutigen Spalten der Datenbank hineinzuzwängen. Die erkannte Realität muss er nämlich nicht nur ein Mal deutlich vereinfachen und somit auch bis zu einem gewissen Grad deformieren.¹⁸

Lässt sich die angedeutete Spannung zwischen beiden prosopographischen Richtungen irgendwie lösen? Logischerweise bietet sich in erster Linie irgendein Kompromiss an, dem ich persönlich aber sehr skeptisch gegenüberstehe. Seine Basis müsste nämlich die Bestimmung einer eindeutigen heuristischen Ebene sein, auf der der Forscher sich bei der Zusammenstellung der Biogramme bewegt und die er um jeden Preis einhält. Dies würde allerdings in der Praxis bedeuten, dass er eine Angabe, die er in den Quellen findet, übernimmt, eine andere wiederum nicht, obwohl gerade sie ihm zu einer neuen Erkenntnis verhilft, die er wiederum verwendet. Diese Vorstellung ist wohl schon an sich hinreichend absurd.

Die zweite Möglichkeit, wie der skizzierte Zwiespalt innerhalb der Prosopographie überwunden werden könnte, ist eine gewisse Synthese beider Zugänge, die jedoch im Grunde die Anwendung einer detaillierten biographischen Forschung auch auf umfangreiche Personengruppen bedeutet. Dann böte jedoch die prosopographische Forschung Arbeit nicht für Einzelne oder Teams, sondern für ganze Institute, und das über Jahrzehnte. Im Ausland entstehen einige solcher Projekte,¹⁹ aber in der tschechischen Geschichtswissenschaft ist so etwas in der heutigen Zeit aus finanziellen Gründen undenkbar.

18 Auf diese Tatsache wies schon P. MORAW, *Personenforschung*, hin, allerdings betrachtete er sie eindeutig als positiv: Die Lösung solcher Missverhältnisse nötige uns schließlich dazu, unsere ungenauen bzw. vereinfachten Vorstellungen und Konstrukte zu revidieren und sie der durch Quellen belegten historischen Realität anzupassen. Das klingt natürlich logisch und Moraw hat im Grunde Recht, aber für den Forscher, der monate- oder jahrelang seine Datenbank füllt, stellt diese Situation eine sehr unangenehme Komplikation dar. Die Notwendigkeit, neue und genauere Kategorien zu schaffen, führt nämlich seine Bemühung wieder an den Anfang zurück, zur Zusammenstellung der Datenbank. Darüber hinaus ist eine solche Revision auch unter dem Gesichtspunkt des Sachinhalts nicht immer leicht durchführbar. Soll beispielsweise ein Ritter, der in der Stadt ansässig ist und im Stadtrat sitzt, der sozialen Gruppe der Adligen oder der Bürger zugeordnet werden? Oder ist es zweckmäßig, für einige dieserart nachgewiesenen Personen eine eigene Kategorie zu schaffen? (Das angeführte Beispiel ist in Göttingen nachgewiesen – vgl. J. STOČES, *Pražské univerzitní národy*, S. 210).

19 Hier denke ich zum Beispiel an das bekannte, schon seit fast 100 Jahren existierende Projekt *Germania Sacra*, das bis zum Jahre 2007 im Max-Planck-Institut für Geschichte in Göttingen angesiedelt war und nun an der dortigen Akademie der Wissenschaften weitergeführt wird. Die Biographien, die im Rahmen der Beschreibung des Personalstandes der einzelnen kirchlichen Institutionen entstehen, werden schrittweise in eine Datenbank überführt, die für statistische bzw. prosopographische Forschungen genutzt wird. Vgl. <http://www.germania-sacra.de>.

In Anknüpfung an die gerade genannten kritischen Anmerkungen gegenüber der Prosopographie halte ich es für notwendig, noch auf drei Irrtümer hinzuweisen, die sich in der historiographischen Gemeinde im Zusammenhang mit dieser Methode tradieren. Insgesamt stehen sie wiederum in einer gewissen Verbindung zu jener Dichotomie, von der gerade die Rede war. Der erste Irrtum besteht in der Meinung, dass die Prosopographie es ermögliche, genaue und eindeutige Ergebnisse zu erhalten.²⁰ Zu diesem Eindruck tragen sicher die bereits erwähnten Diagramme und Tabellen, die mathematische Begriffe, die Nutzung von Computern, Datenbanken und letztlich auch die Menge an Zeit bei, die eine solche Forschung erfordert. Dabei werden, wie gerade gezeigt, bei statistisch angelegten prosopographischen Forschungen genaue mathematische Operationen mit oft ungenauen Ausgangsdaten durchgeführt; bei biographisch ausgerichteten Arbeiten steht es um die Genauigkeit gewöhnlich deutlich besser, allerdings entbehrt die Forschung dann bis auf Ausnahmen eines statistisch relevanten Aussagewerts.

Der zweite Irrtum besteht in der Annahme, dass die Computer uns die Arbeit sehr erleichterten und beschleunigten.²¹ Diese vorgefasste Überzeugung halte ich persönlich für besonders gefährlich, denn sie verleitet zu unangemessenen oder direkt megalomanischen prosopographischen Projekten. Es ist selbstverständlich wahr, dass die Prosopographie ohne Computer nur bei besonders kleinen Datensätzen denkbar wäre, ein Zeit- und Arbeitsgewinn kann aber durchaus bezweifelt werden. Allein die Datenbank richtig anzulegen, in der alle möglichen Varianten antizipiert werden müssen, die bei der Arbeit vorkommen können, dauert für gewöhnlich Jahre. In der Zwischenzeit wird diese Datenbank aus Sicht der Softwarewelt veraltet sein, und wegen der Kompatibilität mit weiteren Programmen muss sie dann in ein anderes Programm überführt werden. Die schrecklichsten Erfahrungen haben diejenigen gemacht, denen die Festplatte und mit ihr die ganze mehrjährige Arbeit zugrunde gegangen sind. Aber es geht nicht nur um diese Katastrophen, die vergleichbar mit Überflutungen und Feuer sind. Ich persönlich ertrage zum Beispiel schon in einem anderen Zusammenhang nur schwer die angedeutete Oberhoheit des Computers, der die klare Einordnung in eine der angebotenen Spalten der Datenbank verlangt,

20 In einer deutschen Rezension zu der Arbeit von Gramsch (siehe Anm. 17), deren genaue Zitation ich mir leider nicht notiert habe, war die Rede von einer „positivistischen Arbeit im besten Sinne des Wortes“.

21 Ich selbst habe in diesem Geiste zusammen mit der Kollegin Borovičková den eingangs erwähnten Beitrag auf dem Historikertag in Königgrätz beschlossen: J. BOROVIČKOVÁ – J. STOČES, *Nové metody*, S. 52–53.

obwohl ich weiß, dass keine von ihnen genau der konkreten Situation entspricht. Also zögere ich, ändere meine Einträge und die Zeit verrinnt...

Der dritte Irrtum ist schließlich die Vorstellung, dass derjenige, der sich der Prosopographie widmet, zugleich ein Experte für Datenbanken und Software überhaupt ist. Solche Leute könnte man in der Tschechischen Republik an einer Hand abzählen. In Konsequenz dessen ist der Historiker gezwungen, mit Experten für Informationstechnologie zusammenzuarbeiten, selbstverständlich in dem Bewusstsein, dass die Kommunikation und Kooperation zwischen Vertretern zweier mental so unterschiedlicher Welten auch bei gutem Willen von beiden Seiten eine sehr anspruchsvolle Angelegenheit ist.

Mit diesen kritischen Anmerkungen sind wir bis auf den Boden der Skepsis gelangt, die im Titel dieses Beitrags figuriert. Es ist jedoch meiner Ansicht nach möglich (oder sogar nötig), sich von diesem Boden abzustößeln. Die Prosopographie hat ihre Hürden und ihre Probleme, es handelt sich nicht um eine ideale Methode; aber sie deswegen zu verwerfen, wäre kontraproduktiv. Jede wissenschaftliche Methode trägt schließlich in sich kritische Momente, und das bei weitem nicht nur in der Historiographie, sondern auch in all den Fächern, die wir uns als exakt zu bezeichnen angewöhnt haben. Gerade das Eingeständnis, die Benennung und die Reflexion der Risiken jeder verwendeten Methode sind die Basisvoraussetzung dafür, dass eine mögliche Verzerrung der Forschungsergebnisse rechtzeitig erkannt und korrigiert wird bzw. dass es nicht zu ihrer einseitigen oder in anderer Hinsicht nichtadäquaten Interpretation kommt.²²

Darüber hinaus lässt sich die Prosopographie – zumindest nach dem gegenwärtigen Erkenntnisstand – durch nichts ersetzen. Andere Methoden, die für die Analyse einer durch bestimmte Quellen definierten Personen-Gruppe der Vergangenheit angewandt werden könnten, sind hinsichtlich der Genauigkeit noch problematischer. So angebracht es auch ist, sich um die Einhaltung aller statistischen Lehrsätze und Regeln zu bemühen, so sehr auch auf die Genauigkeit der Berechnungen zu achten ist, ist es doch nicht möglich zu erwarten, dass man mit Angaben, die ihren Ursprung in einer oft sehr entfernten Vergangenheit haben und für einen ganz anderen Zweck aufgezeichnet wurden, genauso wie zum Beispiel in der Soziologie oder Demographie arbeiten kann, wo die Daten durchweg schon mit Blick

22 Das gilt letztlich auch für die beschriebene Zweigleisigkeit der Prosopographie. Statistisch und biographisch ausgerichtete Projekte können doch nebeneinander existieren, mit all ihren Vorteilen und Risiken, die jedoch zugestanden und reflektiert werden müssen.

auf das vorbereitete Projekt erhoben werden. Quantitative Methoden, zu denen auch die Prosopographie gehört, haben in der historischen Forschung also ihren festen Platz, auch wenn uns die Quellen es nicht erlauben, allen Ansprüchen einer exakten statistischen Untersuchung gerecht zu werden. Der Historiker muss natürlich immer im Kopf haben, dass aus den genannten Gründen die Genauigkeit der von ihm ermittelten Ergebnisse deutlich geringer ist als in der klassischen Statistik; allerdings lässt sich auch auf diesem Wege im Rahmen der Geschichtswissenschaft eine relativ objektive Erkenntnis des untersuchten Phänomens oder Sachverhalts erzielen, und das in – wiederum nur relativer – Vielseitigkeit und Plastizität.

Im Übrigen hat auch der Autor dieses Beitrags der Prosopographie ungeachtet aller oben genannten kritischen Anmerkungen immer noch nicht den Rücken gekehrt. Trotz der außergewöhnlichen Ansprüche an die Zeit, die Sorgfalt und die Ausdauer des Forschers hält er sie weiterhin für eine lohnenswerte und bereichernde Methode, und das sowohl für die Historie als wissenschaftliche Disziplin als auch für jeden einzelnen Forscher und Leser.

Übersetzt von Nina Lohmann

REVIEW ARTICLES AND REVIEWS /
OBZORY LITERATURY A RECENZE

Reviews / Recenze

*Die Geschichte der böhmischen/tschechischen bildenden Kunst:
Eine Basis und eine Herausforderung zum Nachdenken¹*

Die tschechischen Kunsthistoriker haben eine Leistung vollbracht, die in den anderen historisch orientierten Fächern in der Tschechischen Republik kaum ihresgleichen hat:² In den Jahren 1984 bis 2007 wurde eine Synthese in sechs Bänden bzw. elf Teilbänden publiziert, die dem Publikum die Entwicklung der Kunst in den böhmischen Ländern seit

-
- 1 *Dějiny českého výtvarného umění* [Geschichte der böhmischen/tschechischen bildenden Kunst], I–VI, Praha 1984–2007. Das ewige terminologische Problem in Bezug auf die Geschichte der böhmischen Länder ist, wie und wann zwischen der Benennung der Region – böhmisch – und der seit 1918 herrschenden Staatssprache in einem mehrheitlich von Tschechen bewohnten Land – Tschechisch – z. B. gerade im Bereich der Kunst unterschieden werden kann. Auch in den besprochenen Bänden schreiben einige Autoren über die Kunst in diesem Gebiet, andere nur über die Kunst der tschechischsprachigen Autoren.
 - 2 Die respektable Reihe des Paseka Verlags „Dějiny zemí Koruny české“ [Geschichte der Länder der Böhmisches Krone], Praha–Litomyšl, die seit dem Jahre 2000 in bisher 15 umfangreichen Bänden die Geschichte dieses Gebietes und seiner Gesellschaft seit dem Mittelalter bis zum Jahre 1945 vermittelt, ist ein verdienstvolles, publikumsorientiertes Verlagsunternehmen mit einem sehr unterschiedlichen Niveau und einer je nach Autor unterschiedlichen Ausrichtung der einzelnen Bände. Erwähnt werden sollte auch die einbändige akademische, bis zum Jahr 1989 geführte Synthese: Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA (Hrsg.), *Dějiny českých zemí* [Geschichte der böhmischen Länder], Praha 2008, die auch in einer englischen Übersetzung vorliegt: Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA (Hrsg.), *A history of the Czech Lands*, Praha 2009.

der Urgeschichte bis zum Ende des 20. Jahrhunderts in Wort und Bild vermittelt.⁵ Das umfangreiche Werk mit insgesamt 5045 Seiten und 4555 Bildern spiegelt in seiner langen Entstehungsgeschichte die Schicksale des Faches und die Veränderungen seiner Horizonte und Perspektiven zwischen den fünfziger Jahren des 20. Jahrhunderts und dem Anfang des 21. Jahrhunderts wider. Der Fußnotenapparat und die ausführlichen Bibliographien in jedem Band erlauben es, die Basis der vorgelegten Texte näher identifizieren zu können. Die Texte werden durch gemischte Namensregister, die Bildausstattung der Bände durch eine katalogähnliche Auflistung aller Illustrationen erschlossen.

Ich werde mich im Folgenden hauptsächlich auf die Texte dieser Bände beziehen. An dieser Stelle sollte aber angemerkt werden, dass die Beschaffung, Identifizierung, Auswahl und selbstverständlich auch die qualitätsvolle Druckvorbereitung des gigantischen Bildmaterials im Falle dieser Synthese eine bewundernswerte Leistung an sich ist und dass auch diese Seite der Problematik, für die ich mich nicht kompetent genug fühle, eine spezielle Besprechung verdienen würde. Wenn ich mich in den Verzeichnissen der Herausgeber richtig orientiere, lag die Last dieser Arbeit hauptsächlich bei Marie Platovská, die dafür viel Respekt verdient!

Das Hauptverdienst des Riesenwerkes ist die „Kartographierung“ der Kunstlandschaft der böhmischen Länder der letzten fast zweitausend Jahre. Das heißt: Es wurden die in verschiedenen Zusammenhängen wichtigsten, also die qualitätsvollsten Werke zugeschrieben, kontextualisiert und im besten Fall auch abgebildet. Die größten in diesem Gebiet schaffenden Künstler wurden charakterisiert, und in den meisten Bänden, die nach der Wende erschienen sind, wurde die Kunst jeder Epoche mehr oder weniger in kulturelle, intellektuelle und politisch-gesellschaftliche Zusammenhänge gesetzt. Das Werk dient also als ein gigantisches Nachschlagewerk. Die Intention der Autoren war allerdings wesentlich weitreichender: Sie wollten die Kunstgeschichte als einen Bestandteil der gesellschaftlichen Identität verstehen und inszenieren, durch die kompetente und nicht-ideologische Interpretation der Kunstwerke und ihrer Entstehungskontexte einen Beitrag zur Selbstfindung besonders der „modernen“ Gesellschaft dieses Landes leisten. Auch das ist in einem faszinierend großen Maße gelungen.

Allerdings muss dem Rezensenten eines solchen Werkes die Freiheit gestattet werden, weiter zu fragen: Wie sieht es eigentlich mit den (aus der Perspektive eines Kulturhistorikers) wichtigsten Leitfragen in diesem paradigmatischen Werk aus? Ich vermute,

5 Eine der markantesten Leistungen legten die Literaturhistoriker vor. So erschien schon Ende der 1990er Jahre die umfangreiche „Schulsynthese“ Jan LEHÁR – Alexandr STICH – Jaroslava JANÁČKOVÁ – Jiří HOLÝ, *Česká literatura od počátků k dnešku* [Tschechische Literatur von den Anfängen bis zum heutigen Tag], Praha 1998, wobei der letzte Abschnitt über die Literatur des 20. Jahrhunderts auch selbstständig und ergänzt – auf Tschechisch und Deutsch – erschien: Jiří HOLÝ, *Geschichte der tschechischen Literatur des 20. Jahrhunderts*, Wien 2005. Siehe dazu: Jiří PEŠEK, *Jak psát dějiny literárního života. Úvahy nad knihou: Jiří Holý, Česká literatura 4. Od roku 1945 do současnosti* [Wie kann die Geschichte des literarischen Lebens geschrieben werden? Nachdenken über das Buch: Jiří Holý, Tschechische Literatur 4. Vom Jahre 1945 bis in die Gegenwart], Praha 1996, Tvar 1997/7 vom 3. 4. 1997, S. 6. Die Nachkriegszeit wurde dann in einer umfangreichen (insgesamt 2700 Seiten starken) – konzeptionell weitgehend diskussionswürdigen – Synthese behandelt: Pavel JANOUŠEK (Hg.), *Dějiny české literatury* [Geschichte der tschechischen Literatur], I. 1945–1989; II. 1948–1958; III. 1958–1969; IV. 1969–1989; Praha 2007–2008. Vergleiche meine Besprechung in: *Bohemia* 51, 2011, S. 514–517.

dass die konzeptionellen Fragen, welche die Autorenteams für die einzelnen Bände zu lösen hatten, und die der Leser bei einer systematischen Lektüre der umfangreichen Texte selbst zu stellen beginnt, etwa lauten: Was wird unter dem Begriff „tschechische Kunst“ verstanden? Wird die Kunstentwicklung in den böhmischen Ländern mehr oder weniger (natürlich mit der Ausnahme vor allem der imperialen Kunst) autark geschildert oder eher als ein Bestandteil der (mittel)europäischen Kunstgeschichte? Werden die böhmischen Länder prinzipiell (also mit allem Respekt zur zentral- oder mitteleuropäischen Situation) als Bestandteil West- oder Osteuropas betrachtet? Versteht man diese Länder als Peripherie oder als einen eigenwertigen, mit anderen ähnlichen Zentren der künstlerischen „Ausstrahlung“ vernetzten Kernbereich? Liegt (im Rahmen der großen Tradition des historischen Pragozentrismus) die Aufmerksamkeit hauptsächlich auf Prag und Böhmen oder werden auch Mähren und Schlesien gleichberechtigt betrachtet? Werden für das 20. Jahrhundert, also mehr oder weniger für die Epoche der Tschechoslowakei, auch die Kontakte, Kooperationen oder gar Rivalitäten der tschechischen Künstler mit der slowakischen Kunst wahrgenommen? Die Reihe der Fragen könnte selbstverständlich weiter geführt werden, wobei diejenige nach Proporz und Gewicht der etablierten, der „akademisierten“ bzw. staatsnahen und andererseits der provokativen oder gar dissidentischen Kunst in der Schilderung und der Auswahl der Illustrationen zu den wichtigsten gehört.

Die Antwort, die gleich am Anfang dieser Besprechung auf diese Fragen angeboten werden kann, lautet: Es gibt keine einheitliche Linie diesbezüglich, die schönen und informativen Bände sind in diesen Hinsichten (und dazu auch methodologisch) sehr heterogen bzw. unausgewogen. Eine klare wissenschaftliche Modernisierungslinie in der Betrachtung der Materie ist im Laufe der Zeit (an diesem Riesenwerk beteiligten sich drei bis vier Generationen von – ausschließlich tschechischen – Autoren) leider nur teilweise identifizierbar.

Der erste Doppelband, der die Kunst auf dem Territorium des tschechischen Teiles der Tschechoslowakei (die böhmischen Länder im Ausmaß des späten 18. Jahrhunderts, also nach dem Verlust sowohl der beiden Lausitzen als auch des größten Teils Schlesiens) in der Urzeit und im Mittelalter behandelt, erschien im Jahre 1984 nach einem langen Tauschen:⁴ So wurden die Texte des von Rudolf Chadraba koordinierten Autorenteams, bestehend teilweise aus Mitgliedern derjenigen Forschergeneration, die schon in der Zwischenkriegszeit sozialisiert wurde, teilweise aus Nachkriegsabsolventen des Faches, bereits Anfang der 1970er Jahre verfasst. Anschließend durften die Autoren jedoch nur noch die Literaturlisten ergänzen und mussten nach Abschluss der Manuskripte mehr als zehn Jahre auf die Veröffentlichung der für jene Zeit luxuriösen Bände warten.⁵ Der Grund für diese Verspätung waren die politischen Säuberungen der Normalisierungszeit – an den Universitäten wie in der Akademie der Wissenschaften – und daneben eine für lange Jahre unklare Position des damaligen Instituts für Kunsttheorie und Kunstgeschichte der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften.

4 Rudolf CHADRABA (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění* [Geschichte der böhmischen bildenden Kunst], I/1–2, Praha 1984, 683 S. + 645 Bilder.

5 Vergleiche: Jiří DVORSKÝ, *Předmluva* [Vorwort], in: R. Chadraba (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění*, I, S. 5–6, hier S. 6. Das heißt, dass die Autoren auch die Impulse und Informationen der wichtigsten, gar auch unter ihrer eigenen Mitautorenschaft erschienenen Bücher nicht mehr einarbeiten durften. Aus dieser Produktion vergleiche exemplarisch: Josef PETRÁŇ (Hrsg.), *Pozdně gotické umění v Čechách* [Die spätgotische Kunst in Böhmen], Praha 1978.

Trotz dieser Umstände boten einige Kapitel – z. B. die Bildhauerei des „schönen Stils“ von Jaromír Homolka oder die mittelalterliche Buchmalerei von Josef Krása – damals echte Denkipulse nicht nur für die Kunsthistoriker, sondern auch für die kulturorientierten Historiker (nicht nur) des Mittelalters. (Daran ändert auch die Tatsache nichts, dass aus heutiger Sicht, also nach de facto 40 Jahren weiterer Forschung, selbstverständlich viele der Wertungen etwas anders ausfallen würden als damals.) Die im Prinzip ausgewogene regionale Verteilung der Akzente war differenziert: Viel Aufmerksamkeit wurde der großmährischen Epoche des Frühmittelalters gewidmet, für die späteren Jahrhunderten der international vernetzten Přemysliden und vor allem der Luxemburger (exemplarisch hier die glänzende Prager Residenzzeit Karls IV.) bzw. der hussitischen Revolution des 15. Jahrhunderts verschob sich der Fokus dann eindeutig nach Böhmen, hauptsächlich nach Prag und Kutná Hora/Kuttenberg.

Der folgende Doppelband über Renaissance und Barock in den böhmischen Ländern, der kurz vor der Wende im Jahre 1989 ohne eine eigene Einführung – unter der Herausgeberschaft Eliška Fučíková und der politischen Deckung Jiří Dvorskýs – erschien,⁶ widmete sich zwei großen Themen, die in jener Zeit (besonders in einer für die breitere Öffentlichkeit bestimmten Publikation) ideologisch noch hoch problematisch waren: Das erste Thema war die höfische Kunst der (dem tschechischen Volke vermeintlich so „fremden“ und feindlichen) Habsburger, die im frühneuzeitlichen Prag formell oder auch real residierten (Ferdinand I., Maximilian II. und besonders Rudolf II.), in jedem Fall aber auf der Prager Burg ihre Residenz hatten, diese ausbauen ließen und ihre Repräsentanz und Legitimierung mit verschiedenen Kunstinvestitionen anstrebten. In den Bänden ist deutlich zu spüren, dass diese Problematik einigen Autoren noch in den 1980er Jahren sehr fremd war. Die emotional abwertenden Urteile Ivo Kořáns über die großen Werke z. B. des Bildhauers Alexander Colin im St.-Veits-Dom oder über die „Singende Fontäne“ von Francesco Terzio und Tomáš Jaroš zeigen dies sehr deutlich.⁷ Eine Durchbrechung der „antihabsburgischen Tradition“ stellte aber das Kapitel „Die Kunst auf dem Hofe Rudolfs II. in Prag“ dar. Jarmila Krčálová (Architektur), besonders aber Eliška Fučíková (Die Malerei und die Bildhauerei auf dem Hofe Rudolfs II.) und Beket Bukovinská (Das Kunsthandwerk auf dem Hofe Rudolfs II.) zeigten auf der Basis einer Reihe von seit dem Jahre 1970 in Fachzeitschriften publizierten Vorstudien und einer breiten europäischen Literatur die besondere Rolle des Prager rudolfinischen Hofkreises für die gesamteuropäische Kunst und zugleich für die Etablierung des Manierismus in den böhmischen Ländern.

Das andere große Thema, das unter dem kommunistischen Regime litt oder bestenfalls geduldet wurde, war die Kunst des Barock. Die zwei Jahrhunderte nach 1620, die mit der Gegenreformation und dem Triumph der katholisch orientierten, dem einheimischen Milieu angeblich aufgezwungenen, „fremden“ Kunst und Kultur verbunden werden können, waren den nationalkommunistischen Ideologen (eigentlich in den Spuren der antihabsburgischen und antikatholischen Propaganda der Tschechoslowakei der

6 Jiří DVORSKÝ – Eliška FUČÍKOVÁ (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění*, II/1–2. Od počátků renesance do závěru baroka [Geschichte der böhmischen bildenden Kunst. Seit den Anfängen der Renaissance bis zum Ausklang des Barock], Praha 1989, 920 S. + 754 Bilder.

7 Ivo KOŘÁN, *Renesanční sochařství v Čechách a na Moravě* [Die Bildhauerei der Renaissance in Böhmen und Mähren], in: J. Dvorský – E. Fučíková (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění*, S. 117–135, hier S. 119f.

Zwischenkriegszeit) nicht nur in den 1940er und 1950er Jahren, sondern im Prinzip dauerhaft ein Dorn im Auge. Es ist ein Beweis für die langsame Aufweichung der Zensurmaßnahmen, dass die besten Kenner kurz vor dem Ende des alten Regimes dem breiten Publikum in einem großen und prächtigen Band die Denkmäler dieser Kunst in Böhmen und Mähren ausführlich und kompetent vorstellen durften. Die Aufmerksamkeit lag dabei streng auf den einzelnen Kunstwerken, die breiteren kulturhistorischen Kontexte wurden lieber nicht ausgearbeitet.

Nach den Konzeptionen aus den frühen 1970er Jahren sollte der dritte Teil der Synthese dem 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts gewidmet werden. Das Phänomen der Moderne und später der klassischen Avantgarde war aber für die kommunistischen ideologischen Aufsichtsbehörden so problematisch, dass sie sich auf die Eliminierung der „unpassenden“ Autoren wie auch der thematisierten Künstler verlegten, weswegen die Arbeit bis zur Wende kaum fortschreiten konnte. Die neue Leitung des Instituts für Kunstgeschichte der reformierten Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik (Tomáš Vlček) initiierte dann 1990 eine grundsätzliche Umgestaltung des ganzen Projekts über die „moderne“ tschechische Kunst seit dem Jahre 1800 nicht nur bis 1945, sondern bis zum Ende des Jahrhunderts. Aus einem Band wurden dann durch die innere Differenzierung drei, später vier umfangreiche Doppelbände.

Es wurde also neu bestimmt, dass der erste (Doppel-)Band die Epoche zwischen der Gründung der Akademie der bildenden Künste in Prag im Jahre 1799/1800 und der Etablierung der tschechischen „Moderne“ in den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts behandeln solle. Der zweite Band sollte dann die Zeit von den grundsätzlichen Umbrüchen um 1900 bis zum Ende der klassischen Avantgarde während der fatalen Krise der Tschechoslowakei 1938 umfassen (inwieweit dieses Jahr der politischen Krisen und Heeresmobilisierung auch eine Wende in der Kunst darstellte, bleibt allerdings offen). Der weitere Band, der später noch unerwartet groß im Umfang (in zwei selbstständige Bände) expandierte, sollte dann die Jahre des Kollapses der avantgardistischen Utopien in den Kriegsjahren und den Versuch um die Erneuerung der „europäischen Normalität“ nach dem Kriegsende, ferner auch die weitere Entwicklung der Kunst in den Jahrzehnten des kommunistischen Regimes und unmittelbar nach dessen Ende beschreiben und interpretieren.

Alle genannten Teilprojekte verliefen dann mehr oder weniger parallel. Als Erster erschien im Jahre 1998 der IV. Doppelband (1890–1938) der Gesamtreihe. Referieren wir aber die Bände trotzdem in der chronologisch angelegten Reihenfolge: Der III. Doppelband wurde der Epoche 1800 bis 1890 gewidmet.⁸ „Die Kunst, die in den Jahren 1780–1890 in Böhmen und in Mähren entstand, trug – bis auf Ausnahmen – zu der gesamteuropäischen Kunstentwicklung kaum etwas bei. Ganz entschieden hat sie aber die Gestalt der tschechischen Kultur bestimmt durch die dauerhafte Notwendigkeit, Schritt mit dieser Entwicklung zu halten und ihre eigene Position in ihr zu finden.“⁹ Mit diesem Satz cha-

8 Taťána PETRASOVÁ – Helena LORENZOVÁ (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění 1780–1890* [Geschichte der böhmischen bildenden Kunst 1780–1890], III/1–2, Praha 2001, 877 S. + 916 Bilder. Vergleiche meine Besprechung in: ČČH 102, 2004, S. 131–134.

9 Taťána PETRASOVÁ, *Poznámka editora* [Anmerkung des Herausgebers], in: T. Petrasová – H. Lorenzová (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění 1780–1890*, (III/2), S. 407.

rakterisierte die Herausgeberin dieses Bandes Taťána Petrasová ihre Konzeption der Kunst als einen Bestandteil des Lebens und der Kultur der Gesellschaft, nicht also als ein „überirdisches“ Phänomen. Das war umso wichtiger, als dieser Doppelband die erste moderne Synthese der Kunst des 19. Jahrhunderts in den böhmischen Ländern darstellte.¹⁰ Den Autoren ist es dabei gelungen, nicht nur die traditionell thematisierte „tschechische“ Kunst, sondern die ganze „Kunst in den böhmischen Ländern“ zu untersuchen, ohne die Nationalität oder die politische Position der Künstler und Auftraggeber zum Auswahl- oder Qualitätskriterium zu machen.

Es war eins der großen Ergebnisse der interdisziplinären (halboffiziellen, also auch für die politisch „unerwünschten“ Forscher zugänglichen), seit dem Anfang der 1980er Jahre stattfindenden Pilsener Jahrestagungen, dass die Kunst als schöpferische Artikulierung der gesellschaftlichen Selbstreflexion und Selbstinszenierung der böhmischen Gesellschaft betrachtet wurde, also als die ästhetische Auseinandersetzung mit ihren inneren Impulsen und Problemen ebenso wie mit der Entwicklung der europäischen Kunst, Kultur und Philosophie. Diese Aspekte wurden in dem besprochenen Doppelband durch von Jiří Kroupa und Roman Prahla verfasste, wunderbar kontextualisierende Einführungs-passagen zu jedem Abschnitt verdeutlicht.

Das enzyklopädisch sehr nützliche Buch bezahlt seine anregende Qualität jedoch mit einer beträchtlichen Unausgewogenheit der Beiträge und verschiedenen konzeptionellen Zugängen der einzelnen Autoren zum Thema. Eine wirklich synthetisierende Arbeit leistete hier vor allem der Klassiker der Erforschung der modernen tschechischen Bildhauerei Petr Wittlich, der aus seinem umfangreichen Œuvre zu dieser Thematik schöpfen konnte. Ähnlich inspirativ und brillant verfasst sind auch die Kapitel über die Malerei von Roman Prahla und Marketa Theinhardt. Eine umfangreiche Doppelstudie über die Architektur des Historismus aus der Feder des ausgezeichneten Barockforschers Mojmír Horyna hat den Charakter eines grundsätzlichen Entdeckungsberichtes. Die Tatsache, dass manche Autoren zu ihrer Thematik viel Neues vermitteln mussten oder dies zumindest versuchten, macht mehrere Kapitel leider überflüssig deskriptiv. Etwas problematisch ist auch die Absenz einiger Bereiche, die nur für Böhmen oder auch nur für Mähren thematisiert wurden. So fehlen z. B. Kapitel über die böhmische Zeichnung oder über den Urbanismus in Böhmen.

Eines der wichtigsten Probleme, gerade für die Epoche der Konstituierung der modernen (politischen) tschechischen Nation und der deutschen – überregionalen – Antwort darauf, ist die Frage der „Rezeption“ des europäischen Kunstlebens (bzw. der Partizipation der böhmischen Künstler und des böhmischen Publikums an selbigem). Es ist ausgesprochen schade, dass diese Frage in dem Band nicht systematisch behandelt werden konnte. Die wichtigen Worte von Petrasová, nämlich dass „einer der Vorteile des böhmischen Milieus dessen Offenheit für externe Tendenzen und Einflüsse war“,¹¹ bestätigen nämlich

10 Von den jüngeren Publikationen dieser Spezialistin für die Kunst des 19. Jahrhunderts vergleiche: Taťána PETRASOVÁ – Roman PRAHL, *Mezi Mnichovem a Prahou: umění 19. století* [Zwischen München und Prag: Die Kunst des 19. Jahrhunderts], Praha 2012.

11 Taťána PETRASOVÁ, *Architektura „státního“ klasicismu, palladiánského neoklasicismu a počátků romantického historismu* [Die Architektur des „staatlichen“ Klassizismus, des palladianischen Neoklassizismus und der Anfänge des romantischen Historismus], in: T. Petrasová – H. Lorenzová (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění 1780–1890*, (III/1), S. 28–60, hier S. 57.

auch manche anderen Beiträge. Es wäre schon schwierig, diese offene Betrachtungsweise mit den alten, in der Zwischenkriegszeit und in den 1950er Jahren gültigen Konzeptionen der Kunstgeschichte des 19. Jahrhunderts zu verbinden, die für Böhmen eine gewisse Provinzialität und eine vollständige Abhängigkeit von der Wiener Kunst und Kultur ausmachen wollten. Der hier thematisierte Band zeigt stattdessen eine intensive künstlerische Kommunikation der böhmischen Länder mit Sachsen und mit weiteren deutschen Regionen, allerdings auch mit den französischen Zentren im 19. Jahrhundert auf. Für bestimmte Kreise der Gesellschaft waren dann England, Belgien oder Italien entscheidend.¹² Diese Tatsachen würden noch wesentlich deutlicher, sollte in dem Buch auch ein spezielles Kapitel über die in den böhmischen Ländern des 19. Jahrhunderts betriebene Kunsttheorie und Ästhetik Platz finden. Die Mitherausgeberin des Bandes, Helena Lorenzová, war dabei eine führende Spezialistin für diese Problematik.

Der vierte Doppelband der Reihe behandelt eine künstlerisch außerordentlich glückliche und weltoffene Epoche der Kunst in den böhmischen Ländern – die tschechische Moderne um 1900 und die tschechoslowakische Avantgarde der Zwischenkriegszeit.¹³ Da dieser Band, wie bereits erwähnt, als erster nach der Wende erschien, wird er durch eine der Geschichte der konzeptuellen Umgestaltung des ganzen Projektes nach 1989 gewidmeten Vorrede Vojtěch Lahodas, seit den 1990er Jahren der Hauptorganisator und einer der wichtigsten Autoren des ganzen Vorhabens, eingeleitet. Daneben ist er mit einer Einleitung aus der Feder des ersten nach der Wende frei gewählten Direktors des Instituts für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften, Tomáš Vlček, versehen. Lahoda erwähnt in seinem Vorwort,¹⁴ dass es ihm gelungen sei, wenigstens einen der (vom alten Regime verbotenen) Klassiker der Avantgarde-Forschung, František Šmejkal, für die Texte über die Devětsil-Gruppe und über den tschechischen Surrealismus zu gewinnen, die dieser noch kurz vor seinem Tod verfasst habe.

Der prächtige, mit Bildmaterial reichlich ausgestattete Band thematisiert u. a. auch solche neuen Bereiche der Kunst wie die Bühnengestaltung (Věra Ptáčková) oder die Fotografie (Antonín Dufek). Die den einzelnen Gattungen der Kunst gewidmeten Kapitel wurden durch Kapitel über wichtige (überwiegend Prager) Künstlergruppen oder Bewegungen ergänzt. Im Grunde verschiebt sich der Schwerpunkt des Buches geradezu in diese Richtung: So verbindet etwa Lahoda die Erläuterung der böhmischen Malerei um 1900 mit der Beschreibung der Schlüsselrolle der Gruppen „Osma“ (Achtergruppe) und „Skupina výtvarných umělců“ (Gruppe der bildenden Künstler), Jaroslav Slavík wiederum widmet der Gruppe „Tvrdošijní“ (Die Hartnäckigen) ein Kapitel. Unter diesen Bedingungen war es offensichtlich schwierig, die böhmische und die mährische Problematik (mit Ausnahme der Architektur) getrennt und ausgewogen zu behandeln. Die mährischen und

12 Nur als Beleg für diese Tendenzen vergleiche aus der aktuellen Forschung das inspirative Buch: Tatjana TÖNSMEYER, *Adelige Moderne: Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen (1848–1918)*, Köln 2012.

13 Vojtěch LAHODA – Mahulena NEŠLEHOVÁ – Marie PLATOVSKÁ – Rostislav ŠVÁCHA – Lenka BYDŽOVSKÁ (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění 1890–1939* [Geschichte der böhmischen/tschechischen bildenden Kunst], IV/1–2, Praha 1998, 900 S. + 839 Bilder.

14 Vojtěch LAHODA, *Předmluva* (Vorrede), in: V. Lahoda (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění 1890–1939* (IV/1–2), S. 9–11.

schlesischen Zentren verschwinden also aus dem Blickfeld. Es ist allerdings hoch zu schätzen, dass mindestens in einigen Kapiteln des Buches (besonders, aber nicht nur, bei Vojtěch Lahoda) auch die deutsch-böhmische Kunst dieser Epoche behandelt wurde.

Dieser Doppelband unterscheidet sich von den anderen nach der Wende herausgegebenen Bänden leider dadurch, dass er keine allgemeinen ideengeschichtlichen und kulturhistorischen, die Kunst der Epoche in breitere Kontexte verankernde Einleitungen beinhaltet. Die allgemeine, achtseitige Einführung von Vlček kann diese Aufgabe in keinem Fall ersetzen. Besonders die Umgestaltung Mitteleuropas nach 1918, die beträchtliche Stärkung der tschechischen Verbindungen zu Frankreich, der deutliche Aufstieg des international gut vernetzten Berlin, vor allem aber die Rückkehr Prags in die Rolle der Hauptstadt des Staates bzw. die wesentliche Erweiterung der Rolle Prags als dem multifunktionellen Oberzentrum der Region, die Behauptung der Position des politisch tschechisierten Brno/Brünn und gleichzeitig die deutliche Schwächung der traditionellen Beziehungen der böhmischen Länder zu Wien und München würden schon interpretierende Kommentare verdienen. Das Gleiche gilt für die grundsätzlichen Veränderungen im Bereich der Auftraggeber der Kunstwerke oder für die neue Rolle des Staates und der Staatsrepräsentation auf diesem Feld.

Der Band richtet seine Aufmerksamkeit auf „das Neue“, „das Avantgardistische“ in dieser außerordentlich glücklichen und fruchtbaren Periode der Entwicklung der böhmischen / tschechischen / tschechoslowakischen Kunst. Tief im Schatten bleibt dabei die Tatsache, dass nicht nur um 1900, sondern auch in der Zwischenkriegszeit in den staatlichen Aufträgen konservative, „imperiale“ Richtungen die Oberhand hatten. Es ist symptomatisch, dass Zdeněk Lukeš und Pavel Zatloukal ihre Texte über die Architektur der Jahre 1896–1914 mit „Architektur des Jugendstils“ in Böhmen bzw. in Mähren betitelten, obwohl in jener Zeit weiterhin viel im Stile des Neoklassizismus oder Neobarock gebaut wurde. Die offiziöse Vorherrschaft der staatlichen Neo-Präferenzen dauerte aber auch nach 1918 fort, obwohl im Privat- und im Kommunalsektor viel in den modernsten Stilrichtungen gebaut wurde.

Dasselbe galt auch für die „freien Künste“: Die meisten Professoren der Prager Akademie der bildenden Künste, die den künstlerischen Fortschritt nur in homöopathischen Portionen genossen, fast keine „Modernisten“ zur Professur zuließen und trotzdem dauerhaft eine Fülle von staatlichen und äußerst gut honorierten Aufträgen seitens der Honoratioren erhielten (exemplarisch Vlado Bukovac), bleiben unerwähnt. Die Profilgebenden Staatskünstler der Republik – z. B. die Rektoren der Akademie Jakub Obrovský oder Vratislav Nechleba – werden gar nicht genannt, von ihrem Kollegen Max Švabinský werden im ersten Halbband nur zwei schöne Kleinigkeiten aus den Jahren nach 1900 abgebildet, von der Unmenge weiterer Werke aller Arten, die dieser technisch glänzende, unermüdliche Großproduzent bis tief in die kommunistische Zeit regelmäßig herstellte, dann gar nichts. Es geht ganz sicher nicht darum, die schönen und repräsentativen Bände mit irgendwelchem „Schrott“ zu belasten; lediglich die aus der heutigen Perspektive als „wertvoll“ und „fortschrittlich“ einzustufenden Werke zu zeigen und zu kommentieren, ist allerdings eine – verständliche und sicher gut gemeinte – doch grobe Manipulation der Kunstgeschichte. Die konservativ-repräsentativen oder national engagierten Werke wurden nämlich in den breiten Kreisen der tschechoslowakischen Gesellschaft ebenso oder gar intensiver rezipiert als die – „unverständlichen“ – Produkte der Avantgardisten.

Die Problematik der Kunstrezeption (Stichwort „Domestizierung der Moderne“) ist dann ein weiteres Gebiet, das in diesem Buch fast nicht betreten wurde. Diese Prozesse der langsamen Anfreundung verliefen unterschiedlich in verschiedenen Sozial- und

Kunstmilieus; für die Schicksale der Avantgarde waren aber ihre Geschwindigkeit und ihre Intensität manchmal überlebenswichtig. Sehr viel geschah in dieser Richtung durch die Vermittlung über die angewandte Druckgrafik, Buchillustration und Buchgestaltung,¹⁵ über Plakate aller Art,¹⁶ über Werbeaufträge und immer mehr auch über die Zusammenarbeit der avantgardistischen Künstler mit Film und Theater. Es ist schon schade, dass diese Themen hier nur in den Kapiteln von Věra Ptáčková über die Bühnengestaltung und sonst ab und da als reproduzierte Einzelstücke auftauchen. Diese kritischen Notizen sollen den Wert des Bandes nicht schmälern, aus der Perspektive eines Kulturhistorikers darf dies aber nicht unerwähnt bleiben.

Den V. Band der Synthese, der die schicksalhaften und doch künstlerisch ergiebigen Umbruchjahre 1939–1958 behandelt,¹⁷ habe ich auf den Seiten dieser Zeitschrift schon ausführlich diskutiert.¹⁸ Ich versuche also, hier nur die wichtigsten Momente zu erwähnen. In dem Band wird im großen Maße thematisches Neuland bearbeitet, und es ist faszinierend, wie intensiv die Forschung gerade auf diesem Felde aktuell voranschreitet: So wurden die Kriegsjahre und die unmittelbare Nachkriegsperiode als eine extrem schwierige, dabei aber unerwartet intensive, kreative Zeit mit sehr vielen, vor allem jungen und wenig bekannten, Künstlern entdeckt. Die bahnbrechenden Ausstellungen und Bücher, die jüngst von einem Team unter der Leitung von Hana Rousová und dann von Marie Klimešová vorbereitet wurden, zeigen dies in einem überraschenden Ausmaß.¹⁹

Den von Rostislav Švácha konzeptionell vorbereiteten fünften Band der Synthese eröffnet ein philosophischer Essay von Miroslav Petříček: „Ein Zeugnis über die Krise der modernen Welt“. Der erste, etwas umfangreichere Teil des Buches ist der Epoche 1939–1948 gewidmet, der andere dann der Entwicklung bis zum (etwas willkürlich gewählten) Jahre 1958, das den tschechoslowakischen Erfolg auf der Weltausstellung Expo 58 in Brüssel markiert. Beide Teile beginnen mit je einer Einführung über die „politischen und kulturgeschichtlichen Kontexte“,²⁰ dann folgen Kapitel über die Architektur als eine

15 Neu dazu: Lenka BYDŽOVSKÁ – Karel SRP, *Knihy s Toyen* [Bücher mit Toyen], Praha 2003.

16 An dieser Stelle muss das wunderbare Buch Karel SRP – Polana BREGANTOVÁ – Lenka BYDŽOVSKÁ, *Karel Teige a typografie. Asymetrická harmonie* [Karel Teige und die Typographie. Eine asymmetrische Harmonie], Praha 2009, genannt werden.

17 Rostislav ŠVÁCHA – Marie PLATOVSKÁ (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění 1939–1958* [Geschichte der böhmischen/tschechischen bildenden Kunst 1939–1958], V, Praha 2005, 525 S. + 424 Bilder.

18 Jiří PEŠEK, *České umění 1939–1958: Avantgarda mezi návratem akademismu a totalitní modernizací* [Die böhmische/tschechische Kunst 1939–1958. Die Avantgarde zwischen der Rückkehr des Akademismus und der totalitären Modernisierung], ČČH 105, 2007, S. 406–432.

19 Hana ROUSOVÁ (Hrsg.), *Konec avantgardy? Od mnichovské dohody ke komunistickému převratu* [Ende der Avantgarde? Von dem Münchner Abkommen zum kommunistischen Umsturz], Řevnice 2011, 337 S.; Marie KLIMEŠOVÁ, *Věci umění, věci doby. Skupina 42* [Angelegenheiten der Kunst, Angelegenheiten der Zeit. Die Gruppe 42], Řevnice 2011, 183 S.; Marie KLIMEŠOVÁ, „*Roky ve dnech*“. *České umění 1945–1957* [Jahre in Tagen. Die tschechische Kunst 1945–1957], Řevnice 2010, 425 S.

20 Anděla HOROVÁ, *Doba protektorátu a poválečná léta* [Die Zeit des Protektorates und die Nachkriegsjahre], in: R. Švácha – M. Platovská (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného*

Kunstdisziplin, die „mehr als die anderen Künste durch die Politik geprägt“ sei, sowie über die thematisch „freie“ und die angewandte Kunst. Sehr aufschlussreich sind die „nicht systemischen“ (also außerhalb der kunstgeschichtlichen Kategorien stehenden) Beiträge, die sich mit solchen Themen beschäftigen wie mit der Kunst in den NS-Konzentrationslagern, in den Ghettos und Gefängnissen (Ivana Panochová), mit der Kunst im Rahmen des Baťa-Konzerns Zlín/Zlin der Kriegsjahre (Ludvík Ševeček) oder mit der Denkmalpflege der Nachkriegszeit (Ivo Hlobil).

Die Tatsache, dass dieser prächtige Band eine kunsthistorische „Entdeckungsreise“ dokumentiert, verursacht gleichzeitig, dass er weniger eine Synthese als ein Sammelband von Forschungsergebnissen ist, die nicht immer genügend konzeptuell verankert und interpretatorisch ausgewertet wurden. Das betrifft z. B. schon die Frage, wann der Umbruch „vom Stalinismus zur neuen Avantgarde“ markiert werden soll. Mit dem Jahr 1956 und den politischen Erschütterungen nach der Rede Chruščëvs auf dem XX. Parteitag? Oder erst mit den Konsequenzen dieses Erdbebens für die Situation der Künstler in der Tschechoslowakei? Oder soll eher die Tatsache hervorgehoben werden, dass die Macht der kommunistischen Partei bis über die Mitte der 1960er Jahre im Prinzip ungebrochen blieb und die Künstler und Intellektuellen dies immer wieder zu spüren bekamen – allerdings bei einer wachsenden Bereitschaft, sich mit allen Mitteln der Macht entgegenzustellen?

Leider ist der Band insgesamt auf die Linie des tschechischen Pragozentrismus (also bis auf Ausnahmen ohne Mähren und ohne Schlesien und auch ohne jede internationale Kontextualisierung) zurückgefallen. Gar auch für die Kriegsjahre wurde dann die „deutsche“ (also die sudetendeutsche, die protektoratsdeutsche und die importierte reichsdeutsche), gut dotierte und propagierte Kunst beiseitegelassen. So werden z. B. weder die Tätigkeit und die Ausstellungen des Metzner-Bundes²¹ noch die Einflüsse der offiziellen NS-Kunst auf die Gesellschaft des Protektorats erwähnt. Auch blieb kein Raum für die tschechische, offiziell „engagierte Protektoratskunst“ (beispielhaft: Karel Svoboda), für die Erteilungen von Reichs- und Protektoratsauszeichnungen an tschechische Künstler und für die ganze – durch die Forschung bis heute ausgeklammerte – Sphäre der Kollaboration auf dem Felde der Kunst. Von den deutschen und jüdischen Künstlern werden (von Ivana Panochová) nur jene thematisiert, die in die Räder der NS-Verfolgungs- und Vernichtungsmaschinerie gerieten.

Andererseits gehört gerade das Kapitel über die tschechische Protektoratskunst (Lahoda, „Der Verein der Bildenden Künstler Mánes und der Modernismus der Jahre 1939–1948“) zu den besten Abhandlungen des Buches. Lahoda charakterisiert das Jahrzehnt 1938–1948 mit den Worten: „Es verkommt die Welt der alten, besonders von der Avantgarde respektierten Werte, und die Werte des Modernismus [der Zeit um 1900, J. P.], welche die Anfänge der neuen Kunst in Böhmen markierten, werden zu neuem Leben erweckt. Die Bedeutung der historischen Stile, insbesondere des Barock, wird aktualisiert, ebenso wie die Rolle des Jugendstils und seiner melancholischen Dekadenz, die so gut mit der Stimmung der Protektoratsjahre harmoniert [...]“ (S. 75). Gleichzeitig mit diesen

umění 1939–1958, S. 21–17; auf einem etwas problematischen Niveau dann: Pavel HALÍK, *Padesátá léta* [Die fünfziger Jahre], S. 279–291.

21 Vergleiche: Soňa MIKULOVÁ, *Jubilejní výstavy Metzner-Bundu 1914–1944* [Die Jubiläumsausstellungen des Metzner-Bundes 1914–1944], Documenta Pragensia 20, 2002, S. 191–257.

Tendenzen der offiziellen Kunst entwickelte sich aber eine Nischenkunst, die weiterhin gezielt die Tradition des tschechischen Surrealismus pflegte (dazu eine ausgesprochen inspirative Studie von Lenka Bydžovská).

Hoch interessant ist in diesem Kontext auch das thematisch breit angelegte Kapitel über die Architektur der Kriegs- und Nachkriegsjahre von Rostislav Švácha. Der Autor zeigt eine deutliche Kontinuität des konzeptionellen Denkens der jungen Generation von Architekten und Stadtplanern auf, die viele der nationalsozialistischen Konzepte (d. h. technokratische Gesamtkonzepte: sowohl der räumlichen Entwicklung als auch der Produktion und des „organischen“ Lebens der Gesellschaft, Monumentalbauten, staatliche Dominanz und Kontrolle) mit den sozialistischen Vorstellungen der Nachkriegszeit eigentlich problemlos zu verschmelzen wusste.

Der zweite Teil des Buches, der sich mit der Kunst nach der kommunistischen Machtübernahme beschäftigt, bleibt leider in mancher Hinsicht thesenhaft und ist kaum durch eine grundsätzliche Forschung gestützt. Die wichtigsten Fragen, also etwa inwieweit der „Stalinismus“ von außen implantiert oder unter den neu entstandenen politischen Bedingungen von innen u. a. auf der Basis der Protektoratserfahrungen entwickelt wurde, wurden weder gestellt, noch diskutiert. Jene „peinliche Epoche“, in der am Anfang der 1950er Jahre die Kunsttätigkeit eigentlich stillgelegt bzw. durch Schulungen und Diskussionen ersetzt wurde, eignet sich bisher offenbar wenig als Thema für eine ernsthafte, tief greifende und zugleich (nicht nur für das Gebiet östlich des „Eisernen Vorhangs“) komparative Untersuchung... Auch in den schwierigsten Zeiten des Stalinismus entstanden aber – still und im Privaten verdeckt – für die tschechische Kunst bahnbrechende Werke und Konzepte. Lenka Bydžovská, eine Autorin, die mit ihrer außerordentlichen Kompetenz und stilistischen Brillanz die meisten „positiven“ Themen jener eher schrecklichen Jahre 1938–1958 bearbeitete, beweist dies am Beispiel des Surrealismus und Existenzialismus in der bildenden Kunst.

Der Fachmann für die Fotokunst Antonín Dufek charakterisiert diese Situation mit den prägenden Worten: „Die ganze tschechische lebensfähige Kultur der fünfziger Jahre war durch eine spezifische Mischung von Surrealismus und einer Ästhetik der existenzialistischen Alltäglichkeit durchdrungen. Es zeigte sich, dass gerade diese Tradition die für die ganze Kultur wichtigste war.“ (S. 422f.) Dufek ergänzt diese Aussage noch um einen Hinweis auf die Tatsache, dass die „alternative Kultur“, die für die Weiterexistenz der tschechischen Kunst in den 1960er Jahren eine enorme Rolle spielte, ihre internationalen Verbindungen (im Unterschied zum Großteil der offiziellen Kunst und Kultur) nie verlor. In diesem Kontext wäre es aber produktiv, etwas über die tschechoslowakisch-französischen Kulturbeziehungen in den 1950er und 1960er Jahren zu erfahren.

Eine bestimmte Ratlosigkeit der Autoren des Buches in Bezug auf die offizielle, repräsentative Staatskunst und die vielfältigen Beziehungen des Staates zur propagandistisch so wichtigen Sphäre der Kunst wird durch die Tatsache offenbar, dass diesem Thema in dem umfangreichen Band nur magere 20, nicht gerade fehlerfreie Seiten gewidmet wurden.²² Gab es eine Kunstpolitik des Regimes? Welche Rolle spielten die (teilweise seit der Zwischenkriegszeit) etablierten „Staatskünstler“? Welche Verbindungen existierten ihrerseits zu den Entscheidungsträgern und Auftraggebern in den höchsten Gremien des Staates und der Partei? Hier wäre eine komparative Betrachtung dieser z. B.

22 Tereza PETIŠKOVÁ, *Oficiální umění padesátých let* [Die offizielle Kunst der fünfziger Jahre], S. 341–361.

schon in der tschechischen Literaturgeschichte des Öfteren thematisierten Fragen – besonders im Vergleich mit der (immer entscheidenden) sowjetischen, allerdings auch und vor allem mit der ostdeutschen Situation – wünschenswert. Gerade im Bezug zur Expo 58, einem Großereignis, das nach der Meinung der Autoren eine Wende in der Kunstentwicklung im Staatssozialismus markierte, sollten diese konzeptionellen Fragen thematisiert werden.²⁵ Stattdessen bleiben die Aspekte der Selbstgleichschaltung der Künstlergemeinschaft, der intensiven Kollaboration der meisten „Klassiker“ mit der neuen Diktatur und das Ausmaß der – relativ lange währenden, später verdrängten – kommunistischen Begeisterung eines großen Teiles der jungen Generation in diesem Werk irgendwie ausgeklammert.

Eine Kurzbesprechung des abschließenden Bandes der Reihe ist fast unmöglich: Ein Doppelband mit 1140 Seiten und 997 Bildern ist einfach zu gigantisch (und zu heterogen), um als ein Ganzes charakterisiert zu werden.²⁴ Die Aufgabe des enorm breiten Autorenteam war umso schwieriger, als dass für eine solche Arbeit keine historische oder kulturhistorische Synthese für die behandelten Jahre 1958–2000 zur Verfügung stand. Die vierbändige Synthese der Nachkriegsgeschichte der tschechischen Literatur erschien parallel mit diesem Band,²⁵ die Historiker lieferten für diese Epoche bisher nur monographische Studien, überwiegend politikgeschichtlicher Natur. Die Kunsthistoriker (und Philosophen bzw. Ästhetiker) mussten also auch die kulturhistorischen Kontexte der untersuchten Kunstproduktion selbst erschließen.

Das Hauptaugenmerk lag also wieder einmal darauf, in einem großen Anlauf die Kunstlandschaft der behandelten Jahrzehnte zu kartographieren, die Namen und Werke, Gruppen, Zeitschriften und Galerien aufzulisten und kurz zu charakterisieren. Die Hauptfrage hieß: „Wie“ kann dies geschehen? Der Herausgeber des stolzen Bandes, der Architekturhistoriker Rostislav Švácha, spricht davon, dass viele Abschnitte der Kunst der

25 Ein kurzes, inspiratives Kapitel liefert zu diesem Thema – allerdings erst im nächsten Band des Gesamtwerkes – Daniela KRAMEROVÁ, *Otevřítání cest – světová výstava EXPO 58 v Bruselu* [Die Eröffnung des Weges – Die Weltausstellung EXPO 58 in Brüssel], in: R. Švácha – M. Platovská (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění 1958–2000*, VI/1, S. 71–77. Die Autorin betrachtet aber die tschechoslowakische Teilnahme an der Weltausstellung keineswegs als eine Durchsetzung der zeitgenössischen Trends, sondern eher als einen Kompromiss: als eine Präsentation eines Gemisches von Anläufen zur Abstraktion mit der konservativen, akademischen, allerdings den Ansprüchen des sozialistischen Realismus doch fernen Kunst. „Sollten wir versuchen, das Bild der Entwicklung der tschechischen Nachkriegskunst ausschließlich über die eindeutig progressiven Spitzenleistungen zu verfolgen, hauptsächlich über die Werke derjenigen Autoren, welche abseits des Hauptstromes der offiziellen Kunst standen, dann könnte die tschechoslowakische Teilnahme an der EXPO 58 in unserer Übersicht wahrscheinlich nur ein paar Zeilen für sich reklamieren. Der innovative Beitrag der meisten, in ihrer Zeit hoch geschätzten Exponate erscheint in der heutigen Optik eher als fragwürdig.“ *Ebenda*, S. 71.

24 Rostislav ŠVÁCHA – Marie PLATOVSÁ (Hrsg.), *Dějiny českého výtvarného umění 1958–2000* [Geschichte der böhmischen/tschechischen bildenden Kunst 1958–2000], VI/1, Praha 2007, 1140 S. + 997 Bilder.

25 Pavel JANOUŠEK (Hrsg.), *Dějiny české literatury 1945–1989* [Geschichte der tschechischen Literatur], I. (1945–1948), Praha 2007, 451 S.; II. (1948–1958), Praha 2007, 550 S.; III. (1958–1969), Praha 2008, 688 S.; IV. (1969–1989), Praha 2008, 977 S.

jüngsten fünfzig Jahre bisher gar nicht oder nicht eingehend genug erforscht, geschweige denn kritisch diskutiert worden seien. So hätten die Autoren versucht „zu beweisen, dass auch die zeitgenössische Kunstschöpfung mit den Methoden der Kunstgeschichte zu erklären ist“. (S. 9) Über die Methoden, die dafür angewandt wurden, sagt er jedoch nichts Näheres. Konzeptionell wichtig ist aber seine Notiz, dass sein Team den Fehler der Kunsthistoriker und Kritiker um 1900 nicht wiederholen wollte, nämlich die wichtigsten Maler der Epoche (damals van Gogh, Cézanne, Gauguin) vollständig außer Acht zu lassen oder als bloße Randerscheinungen zu erwähnen. So heißt es ziemlich eindeutig, man stelle jetzt vorsichtig die experimentierenden Künstler des Dissens in den Fokus der Untersuchung, während den „Etablierten“ oder gar den „Offiziellen“ nur am Rande Aufmerksamkeit geschenkt werde.

Auf diese Tatsache deutet schon die Verteilung der Proporz für die drei im Doppelband behandelten Epochen hin: 350 Seiten und 380 Bilder entfallen auf die fruchtbare, offene (mit sozialistisch-humanistischen Illusionen erfüllte) und mit der internationalen Kunst immer enger verbundene Epoche der „langen sechziger Jahre“, 500 Seiten und 454 Bilder auf die düsteren Jahre der „Biafra des Geistes“ unter dem sog. Normalisierungsregime der moskautreuen Kommunisten und 180 Seiten und 160 Bilder auf die Zeit der freien Entfaltung der Schöpfung und der schon problemlosen Anknüpfung weltweiter Kontakte in den 1990er Jahren. Der Umfang der Texte und Bilder in dem Band wurde also ziemlich mechanisch nach Jahren verteilt, wobei eher politische Ereignisse als künstlerische oder größere kulturelle Wenden als Meilensteine dienten. Ein laizistischer Leser, und ein neugieriger Kulturhistoriker muss sich zu solchen zählen, weiß gar nicht, wer von den Künstlern oder welches der Werke in dem angebotenen Reichtum eine prägende Leitrolle hatte, was eine (häufig offiziell verbotene) versuchte Nachahmung westlicher Impulse und was eine nur den Eingeweihten bekannte Nischenleistung war. Das Fehlen einer kontextualisierenden Einführung macht sich in diesem Band bitter bemerkbar.

Sie fehlt auch in einem historiographischen Kontext: Der Leser weiß eigentlich kaum, welche eine große Leistung der einzelnen Autoren es war, die Problematik der Kunstgeschichte dieser Zeit zu bewältigen. Bis zur Wende von 1989 existierte fast nichts zu den meisten Themen der tschechischen Kunst der 1950er bis 1980er Jahre, wenn wir mal von einigen wenigen, im Ausland verstreut herausgegebenen Aufsätzen und Katalogen bzw. den im Untergrund für begrenzte Leserkreise vorbereiteten Publikationen absehen. Es ist deutlich, dass sich die meisten der an dem besprochenen Werk beteiligten Autoren für die „langen sechziger Jahre“ auf eigene Ausstellungen und die als die „Klassik“ des Faches geltenden Publikationen der 1990er Jahre stützten.²⁶ Die Studien von Lahoda, Nešlehová, Klimešová oder Dufek gewinnen so eindeutig an Abstand von dem Material und an Sicherheit in den Interpretationen und Urteilen. Die Kapitel für die spätere Zeit mussten allerdings von Grund auf bearbeitet werden, und konnten sich vielleicht nur auf die – nicht immer wertlose, allerdings eine systematische Kritik erfordernde – zeitgenössische Kunstpublizistik stützen. Die Texte verfallen dann oft in einen Entdeckungsrusch und in das Bemühen, die Vielfältigkeit und Lebendigkeit der tschechischen Kunst auch unter den schwierigsten Bedingungen der 1970er und 1980er Jahre nachzuweisen. Die Herausgeber konnten sich aber auch für die Zeit nach 1969/1970 wieder einmal auf die Zusam-

26 Das gilt vor allem für den Ausstellungskatalog: Marie JUDLOVÁ (Hrsg.), *Ohniska znovuzrození. České umění 1956–1963* [Die Brutstätten der Wiedergeburt. Die tschechische Kunst 1956–1963], Praha 1994.

menarbeit mit einigen Klassikern des Faches stützen – vor allem Jiří Šetlík bearbeitete u. a. auf der Basis seiner Undergroundstudien der 1980er Jahre einige für die Konzeption des Bandes wichtige Kapitel.²⁷

Die allgemeine Einführung wurde auch in diesem Band dem Philosophen Miroslav Petříček überlassen. Seine Studie über die „Geschichte der Gegenwart“ mit einem Schwerpunkt auf der Problematik der Moderne und Postmoderne kommt dabei leider ohne eine historische Thematisierung dieser auch in der Geschichtstheorie nicht unbekanntes Problematik aus. Für die Charakteristik des Bandes ist seine folgende Überlegung grundsätzlich: „An der Grenze zwischen Moderne und Postmoderne steht weiterhin in vielerlei Gestalt das ‚Duchamp-Problem‘, das sich kurz mit der Frage zusammenfassen ließe: Wird die Kunst von innen definiert (z. B. durch die Sprache der Ästhetik), also durch eine identifizierbare, vielleicht sich historisch verwandelnde Essenz, oder wird im Gegenteil die Aktivität der Künstler an sich, also ihre Haltung nicht nur gegenüber der Kunst, sondern auch gegenüber der Welt, in der sie leben, zu dem Ort, an dem die Kunst ‚definiert‘ wird?“ (S. 15).

Eine ideenreiche Einführung in die „Spezifität“ des Geisteslebens der 1960er Jahre verfassten der Philosoph Antonín Mokrejš und vor allem der auf die Kunst der 1960er und 1970er Jahre spezialisierte Ästhetiker Josef Hlaváček. Hlaváček thematisiert die gesellschaftliche Krise, den Verlust der Werte und das daraus resultierende Gefühl der existenziellen Angst in der ersten Hälfte der 1960er Jahre sowie ihre Verarbeitung durch verschiedene Künstlergruppen, inklusive der späten Surrealisten. Er spricht auch die Beziehung von Zentrum und Peripherie der europäischen Kunst jener Zeit an und fragt, warum sich im tschechischen Milieu eine typische „Affinität zu den späten Stilgattungen“ entwickelte, also die Bereitschaft, die von Westen kommenden Impulse länger als sonst „bis zum Ende zu denken“ und ohne Hinsicht auf die jüngeren Moden weiter zu entwickeln. Leider bleiben seine Denkipulse von den anderen Autoren überwiegend unmerklich.

Viele spezielle Beiträge dokumentieren das Interesse sowohl der Autoren als auch der untersuchten Künstler und Künstlermilieus an der schwierigen „Welt, in der sie leben“ mussten, wenn sie (besonders 1968 und später) nicht emigrieren wollten. Inwieweit aber ihre Antwort auf die Fragen der Zeit, ihre Interpretation der Lage der Gesellschaft, zu der sie gehörten, in ihren künstlerischen Werken „eingeschrieben“ wurde und inwieweit die Künstler (bei großen Generationenunterschieden) eher eine „Flucht“ ins „Außerpolitische“ wählten, darüber finden wir in den Texten nur wenig. Oder siegte der Pragmatismus, und die meisten von ihnen – bis auf die Dissidenten und Außenseiter, die also konsequent zum Hauptthema des Bandes wurden – ersetzen die schöpferische Arbeit durch das Geldverdienen?

Die Bewertung der Kunst nach politisch-ideologischen Kriterien halte ich aber für unglücklich moralisierend. Bei allem Respekt zu einer allgemeinen Wirkung der Umbruchmomente von August 1968 oder November 1989: Was sagt uns aber z. B. die Tatsache, dass nur 47 Künstler die Charta 77 und die Mehrheit der anderen die Anticharta unterzeichneten, über die Kunst der 1970er Jahre? (S. 373). Die bürgerliche Courage oder Anpassungsbereitschaft der Künstler ist sicher ein interessantes Thema an sich; wie aber

27 Vergleiche Šetlíks *Einführung für die 1970er und 1980er Jahre*, S. 369–385, oder sein Kapitel: *Die tschechische Kunst im Exil*, S. 429–445. Seine älteren Texte erschienen jüngst als: Jiří ŠETLÍK, *Cesty po ateliérech* [Reisen durch die Ateliers], Praha 2012.

kann die Linie von der einen oder anderen Unterschrift zum künstlerischen Werk der Unterzeichner geführt werden? Wo lagen die Grenzen der „Grauzone“ und wo begann die echte künstlerische Kollaboration mit der Diktatur? Waren die Kunstwerke der Charlisten automatisch besser als die der politisch „grauen“ Künstler?

Oder anders gefragt: Waren die Produkte von Miloš Axman, Jan Simota oder Jan Hána nur aus dem Grund so schrecklich, weil diese Handwerker im Dienste der Partei auch politisch so unerträglich waren? Kann man die „Offiziellen“ und Angepassten wirklich mit den „künstlerisch Wertlosen“ identifizieren, die sich durch die Anpassung „kompensierten“? Wie hängt die Moral mit der künstlerischen Leistung zusammen? Wie kommt es, dass die DDR-Kunstbonzen aller Art trotz der noch wesentlich rigideren Kunstpolitik des SED-Regimes, trotz des „Bitterfelder Wegs“ und aller seiner Neuauflagen doch schon vor 1989 dauerhaft Erfolge in der westdeutschen Kunstszene feiern konnten und einige von ihnen nach der Wende – obwohl ihre zum Teil faszinierende Verkopplung von NS- und DDR-Karriere bekannt war – prächtige Ausstellungen ihres Lebenswerkes erleben durften (Willi Sitte oder Bernhard Heisig könnten hier als prägnante Beispiele genannt werden)? Wo lag und liegt der Unterschied zu der tschechoslowakischen parteitreuen Künstlerelite?

Tereza Petišková behauptet in dem Kapitel über die „Offizielle Kunst der siebziger und achtziger Jahre“, dass die neostalinistischen „Normalisatoren“ der siebziger Jahre den ehemaligen radikalen Anhängern des sozialistischen Realismus die „Erneuerung der repräsentativen Staatskultur der Tschechoslowakei“ an der ideologischen Basis als Aufgabe gegeben hätten.²⁸ Als Illustration dieser These finden wir auf der Seite gegenüber aber ein theatrales Phantasie-Bild von Josef Liesler, das alle Ideologen des sozialistischen Realismus der Stalin-Ära eindeutig verdammen würden. (S. 446f.) Später werden von Petišková auch abstrakte, apolitische Werke der weltberühmten Meister der Glas-Kunst Stanislav Libenský und Jaroslava Brychtová zur „offiziellen Kunst“ gerechnet, weil sie als staatliche Aufträge für tschechoslowakische Botschaften entstanden. (S. 458).

Sollte also jeder Künstler, der für den Staat etwas (ganz gleich welchen Inhalts) realisiert hat, als Staatskünstler gelten? Dann müsste auch z. B. die große Person der tschechischen künstlerischen Opposition Mikuláš Medek für einen „Staatskünstler“ gehalten werden, weil er in den Jahren 1963 und 1964 mehrere Dekorationen und Bilder für die Tschechoslowakische Staatliche Flugesellschaft ČSA in Damaskus, Kaschau und Paris realisierte.²⁹ Und wie können jene Künstler eingeordnet werden, die in den 1970er und 1980er Jahren „zu Hause“ Probleme oder gar ein „Ausstellungs- und Auftragsverbot“ hatten, dafür aber für das Ausland z. B. als wertvolle „Devisenträger“, also gegen große Geldabgaben zugunsten der Staatskasse, als „Repräsentanten der sozialistischen Tschechoslowakei“ relativ frei arbeiten und verdienen durften? Jiří Anderle oder Stanislav Kolíbal könnten hier als zwei typologisch unterschiedliche Beispiele genannt werden. Ich möchte keinesfalls die interessanten Texte z. B. von Šetlík in Frage stellen; diese moralisierende Sortierung der Künstler passt aber mit der sonst in den meisten Texten überwiegenden bloßen Auflistung der Namen und Werke kaum zusammen.

Diesen Auflistungscharakter hat leider auch das wertvolle Kapitel über die tschechischen Künstler in der Emigration. Der Text von Jiří Šetlík heißt zwar „Die tschechische Kunst im Exil“, über das Leben der Kunst, also über die konkrete Etablierung und die

28 Tereza PETIŠKOVÁ, *Oficiální umění sedmdesátých a osmdesátých let* [Die offizielle Kunst der siebziger und achtziger Jahre], S. 447–459, hier S. 447.

29 Antonín HARTMANN (Hrsg.), *Mikuláš Medek*, Praha 2002, S. 200f.

kritische oder Publikums- und Marktreaktion der Werke (!) der emigrierten Künstler wird aber nur ganz wenig referiert (von der Kunst der im Lande gebliebenen, für das Ausland produzierenden Künstler ganz zu schweigen).

Wie positionierte sich also die in den böhmischen Ländern der Nachkriegszeit produzierte Kunst im europäischen Vergleich? War und ist sie erfolgreicher als z. B. die polnische bzw. in Polen oder von polnischstämmigen Künstlern hergestellte Kunst? Wie sieht ein Vergleich mit der ehemaligen DDR-Szene aus? Welche Erfolge hatten die tschechischen Künstler in der Slowakei? Gab es – nicht nur formelle, also offizielle – Kontakte und gegenseitige Einflüsse? Wie, mit welcher Intensität oder Zeitverschiebung reagierten die tschechischen Künstler auf die Impulse aus dem Ausland? Und auf welche eigentlich? War die tschechische Kunst der kommunistischen Jahrzehnte eine Kunst der europäischen und globalen „Peripherie“ oder trieb gerade die Notwendigkeit, die hoch komplizierte tschechische Situation intellektuell und emotionell zu verarbeiten und die Erfahrungen aus diesen mehrdeutigen, moralisch wiederholt extremen Situationen zu interpretieren, die Autoren zu ganz originellen Leistungen?

Welche Rolle spielte dabei die freundschaftliche oder auch fachbedingte Nähe vieler Künstler zu literarischen, musikalischen und theatralischen Aktivitäten und Milieus für ihre Arbeit? Die Kunst wurde doch – das behaupte ich als Zeitzeuge im Einklang mit der These Miroslav Petříčeks – nicht nur als eine kontextfreie Schöpfung, sozusagen „ad majorem Dei Gratiam“, rezipiert, sondern auch als eine der Formen der dringenden intellektuellen Antworten auf die aktuellen Probleme, Ängste und Wutgefühle der tschechischen Gesellschaft. Diese Aspekte der Problematik, für welche die Staatssicherheit damals so viel „Verständnis“ hatte, bekommen wir aber eigentlich nur in Ansätzen, in den „Nebensätzen“ der vorgelegten Texte zu spüren.

Und noch ein (wieder subjektives?) Problem hab ich mit dem – prächtigen und durch die Flut von Informationen den Leser faszinierenden – Buch: Sein Ansatz, alle möglichen Sparten der Kunst deskriptiv zu decken, auch kleine Nischen zu thematisieren, führte dazu, einige der größten Persönlichkeiten der tschechischen Nachkriegskunst im Buch eigentlich zu „minimalisieren“. Das gilt exemplarisch für den vielseitigen Maler, Zeichner, Graphiker, Assemblagen- und Collagenmacher, Buchgestalter, Bühnenbildner und Jazzspieler Libor Fára. Schon kurz nach seinem Ableben widmete die damals im Untergrund erscheinende Revolver Revue im Jahre 1989 seinem Werk eine Nummer, im Jahre 1999 folgte eine große Retrospektive seines Werkes⁵⁰ (sowie eine umfangreiche und hochkompetente Monographie im Jahre 2006).⁵¹ Trotzdem wird Fára in der hier besprochenen Synthese nur ansatzweise (vor allem bei den Auflistungen der Künstlergruppen) erwähnt, seine wichtigsten Bilder, Graphiken, Collagen und Assemblagen werden nicht reproduziert. Vielleicht liegt es daran, dass er sich offenbar in keine kunsthistorische Schublade einsortieren lässt. Richtige Aufmerksamkeit erfährt er nur im Bereich der Szenographie, wo sein Schaffen als eine Wende in der tschechischen Bühnenbildung der 1960er und 1970er Jahre gewürdigt wird, und dann in dem Kapitel über die Theaterplakate, wo Fára zur modernen Klassik besonders der 1960er Jahre gehörte.

50 Anna FÁROVÁ – Eva PETROVÁ – Jan ROUS – Věra VELEMANOVÁ, *Libor Fára*, Praha 1999.

51 Vergleiche meine Besprechung des Buches: Věra VELEMANOVÁ – Vojtěch LAHODA, *Libor Fára / dílo* [Libor Fára / Werk], Gallery Praha 2006, AUC – Studia Territorialia 10, 2010, Nr. 3–4, S. 189–194.

Fára ist aber kein Einzelfall: Sehr ähnlich sieht es im VI. Doppelband mit einem anderen großen Meister der letzten Jahrzehnte aus, dem Bildhauer, Zeichner und Illustrator, Performer und (nach 1990) Hochschuldozenten Karel Nepraš.⁵² So werden hier nur einige seiner Werke aus den 1960er Jahren abgebildet (leider ohne die politisch wichtigste, vom Regime später zerstörte große Statuengruppe zu zeigen: „Die zur Abfahrt vorbereitete Familie“ [*Rodina připravená k odjezdu*] aus dem Jahre 1969), aus den weiteren 30 Jahren nur eine einzige, bitter ironische Zeichnung aus dem Jahre 1981, und gar nichts von der für ihn so produktiven und publikumswirksamen Tätigkeit nach der Wende. Ein ähnliches Schicksal erfuhr in dem Band auch ein weiterer, seit den 1980er Jahren tonangebender Künstler, Kurt Gebauer. Es ist dann ausgesprochen absurd, dass seine Statue „Die richtige Seite des Schlachthauses“ (*Správná strana jatek*), eigentlich ein ironisches „Lenin-Denkmal“, das bei der Ausstellung im alten Holešovicer Schlachthaus 1988 die absolute Begeisterung des Publikums und eine entsprechende Reaktion der Behörden hervorrief, im Text erwähnt, in der sonst opulenten Bildbegleitung allerdings nicht gezeigt wird. Auch für Gebauer gilt, dass seine – zahlreichen und ideenreichen – Werke aus der Zeit nach 1981 nicht im Buch abgebildet wurden. Warum? Wurden diese Künstler durch ihre Berufung auf Kunstprofessuren nach 1989 in den Augen der akademischen Priester der künstlerisch-dissidentischen Orthodoxie nachträglich „entwertet“? Warum erhielten aber die offiziellen kommunistischen Obskuranten in dem Band mehr Aufmerksamkeit als diese Meister?

Das große, hoch informative und prächtig ausgestattete Werk über die Geschichte der böhmisch-tschechischen Kunst bekleidet in der breit verstandenen „historischen“ Produktion in der heutigen Tschechischen Republik eine sehr ehrenhafte Position. Schon die zwei Doppelbände, die in den 1980er Jahren unter sehr komplizierten Umständen und in einem heute in seinen Facetten manchmal schwer verständlichen fachlichen Rahmen entstanden, müssen als eine wichtige, wenn auch nach mehr als 25 Jahren und vor allem nach dem Paradigmenwandel der neunziger Jahre naturgemäß nicht mehr aktuelle Leistung betrachtet werden. Die tschechische Kunstgeschichtsforschung hat sich seit 1989 auf dem Felde der älteren Epochen durch die neue, internationale Vernetzung sehr schnell entwickelt. Solche Ausstellungsereignisse wie die gigantische Prager Präsentation der rudolfinischen Kunst im Jahre 1997 oder die auf mehrere Ausstellungen verteilte Veranstaltung zum „Barocken Tschechien“ 2001 können hier als Beispiele erwähnt werden, die das Paradigma neu konstituierten.⁵³

52 Vergleiche jüngst den Katalog einer großen Retrospektive dieses Künstlers: Jaroslav ANDĚL (Hrsg.), *Karel Nepraš*, Praha 2012.

53 Vgl. Eliška FUČÍKOVÁ (Hrsg.), *Rudolf II. und Prag. Kaiserlicher Hof und Residenzstadt als kulturelles und geistiges Zentrum Mitteleuropas*, Prag-London-Mailand 1997 bzw. einen Katalog und zwei umfangreiche Tagungsbände: Vít VLNAS (Hrsg.), *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století* [Der Ruhm des barocken Tschechien. Kunst, Kultur und Gesellschaft des 17. und 18. Jahrhunderts], Praha 2001; Vít VLNAS (Hrsg.), *Sláva barokní Čechie. Stati o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století* [Der Ruhm des barocken Tschechien. Beiträge über Kunst, Kultur und Gesellschaft des 17. und 18. Jahrhunderts], Praha 2001; Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK – Vít VLNAS (Hrsg.), *Barokní Praha – Barokní Čechie 1620–1740. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách*

Eine ganz andere Position haben die Bände der großen Synthese, die nach der Wende neu konzipiert werden konnten und die – dramatisch expandierend – die Problematik des 19. und 20. Jahrhunderts erfassten. Es gab fast keine einheimischen Vorgänger, keine unmittelbaren Vorbilder, die man hätte adaptieren oder auch verwerfen können. Dank der intensiven Anstrengung eines in seinem Kerne eigentlich überschaubaren Teams gelang es, in einem mutigen Anlauf einen großen Umfang der Kunstmaterie zu erfassen, zu klassifizieren, einzuordnen und vor allem zu interpretieren. Dadurch entstand eine breite Basis für die weitere Forschung und vor allem für eine sachliche Diskussion über die – eigentlich manchmal erst im Laufe der Forschung entdeckten – Merkmale der Kunst- und Kulturzeitgeschichte.

Die Arbeit des Autorenteam war umso schwieriger, als dass keine erprobte und allgemein akzeptierte methodologische Grundlage existiert, auf der diese Fülle von Material, von Prozessen und individuellen Leistungen in vielen Teilgebieten der Kunst hätte interpretiert und auf einen gemeinsamen Nenner gebracht werden können. Das verleitete einige Autoren zu der neopositivistischen Erfassung des neu gefundenen, umfangreichen Materials, stellte aber auch die erfahrenen Meister auf dem Gebiet der Zeitgeschichte der Kunst vor echte Herausforderungen. Vielleicht lohnte es sich auf der Grundlage dieser Erfahrung, die methodologische Problematik eines solchen synthetisierenden Projekts zu thematisieren und zur Diskussion zu stellen.

Vor allem hat aber diese Vielfalt des gesammelten Materials und der sehr komplexen Problematik es den Autoren schwer gemacht, die Ebene der Analyse zu überschreiten und annehmbare synthetisierende Interpretationen nicht nur der Werke und Teilbereiche, sondern der gesamten (historischen) Entstehungskontexte zu formulieren. Die Interaktionen zwischen der bisher nur ansatzweise erforschten Lage der tschechischen/tschechoslowakischen Gesellschaft besonders der Nachkriegszeit und der inneren Entwicklung der Kunst als einer im Kerne unabhängigen, dabei aber mit dem Schicksal und der Selbstwahrnehmung der Gesellschaft bzw. mit den Entwicklungen der europäischen und globalen Kunst verbundenen Sphäre zu untersuchen und zu vermitteln, war schwierig und auf dem heutigen Niveau der Bearbeitung nicht immer ganz möglich. Umso mehr Anerkennung gebührt den Autoren und koordinierenden Herausgebern für ihre mutige Leistung.

Diese große, prächtig ausgestattete Synthese der böhmisch-tschechischen Kunst von zwei Jahrtausenden bietet also viele Anreize, Thesen und Ideen, aber auch viele offene Fragen, die eine Diskussion – auch quer über die Nachbarfächer – verdienten. Das große Werk ermöglicht es uns unter anderem, die tschechische Gesellschaft besonders des 20. Jahrhunderts neu zu sehen, neu zu befragen. Schon das ist eine wichtige Kulturleistung, die nicht nur im Rahmen der Kunstgeschichte, sondern auch von eben jener tschechischen (und nicht nur dieser) kulturorientierten Gesellschaft dankbar gewürdigt werden muss.

Jiří Pešek

Übersetzt von Nina Lohmann

[Barockes Prag – Barockes Tschechien. Tagungsband zu einer wissenschaftlichen Konferenz über das Phänomen des Barock in Böhmen], Praha 2004.

Die langfristige Verzögerung der Arbeit an den biographischen Wörterbüchern in den böhmischen Ländern, die die wissenschaftliche Arbeit sowohl der einheimischen Historiker als auch der ausländischen Bohemisten erschwert, ist vor allem zwei Umständen geschuldet. Dies war zunächst das einseitige Vertrauen auf das *Ottův slovník naučný* (Ottos Konversationslexikon), diese hervorragende allgemeine Enzyklopädie von der Wende des 19. zum 20. Jahrhundert, die in ihrer Basisreihe und später in den Nachtragsbänden bis zum Jahre 1939 zuverlässige Informationen über die bedeutenden Persönlichkeiten des böhmischen Kulturraums zur Verfügung stellte.¹ Die zweite wesentliche Ursache war der fünfzig Jahre währende Druck der totalitären Regime, des nazistischen wie des kommunistischen, die keine freie Erstellung komplexer biographischer Lexika zuließen und diese Tätigkeit unter die Aufsicht der politischen Zensur stellten. Die Situation ging so weit, dass die biographischen Stichworte der tschechischen und tschechoslowakischen Persönlichkeiten, deren Bearbeitung unter normalen Umständen die Aufgabe der tschechischen Fachleute gewesen wäre, in deutschen und sogar in slowakischen biographischen Lexika erschienen. Während das Biographische Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder, das vom Collegium Carolinum herausgegeben wird, mit einer wissenschaftlichen Systematik zusammengestellt wurde,² aber nur sehr kurze Einträge verzeichnete, hatte das Slowakische Biographische Lexikon einen eher popularisierenden Charakter und erfasste verständlicherweise nur diejenigen tschechischen Persönlichkeiten, die mit der Tschechoslowakei oder den tschechisch-slowakischen Beziehungen verbunden waren.³

Nach dem Jahre 1989 war dieses andauernde Defizit aus wissenschaftlicher wie gesellschaftlicher Sicht inakzeptabel. Es entfielen sämtliche Probleme mit der ehemaligen Zensur (wenn auch an ihre Stelle vielfach unsinnige Normen zum Schutz persönlicher Daten traten, die auch auf bereits verstorbene Personen von allgemeiner Bedeutung angewandt wurden); darüber hinaus stand der Buchmarkt dem biographischen Genre einschließlich biographischer Lexika weit offen. Den anfangs geschaffenen Raum füllten vor allem schnell zusammengestellte Kompilationen, die zwar einen gewissen Aussa-

1 Die Basisreihe des *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí* [Ottos Konversationslexikon. Illustrierte Enzyklopädie des allgemeinen Wissens] erschien in den Jahren 1888–1908 in Prag, die *Ergänzungsbände des OSN* erschienen in den Jahren 1950–1945. Der letzte Band der unvollendeten Reihe *Ottův slovník naučný nové doby (Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému, VI/2)* [Ottos Konversationslexikon der Neuen Zeit (Nachträge zu dem großen Ottos Konversationslexikon, VI/2)] erschien zwar erst im Jahre 1945, jedoch war seit dem März 1939 die Auswahl der Persönlichkeiten und ihrer Bewertungen durch die nationalen und rassistischen Aspekte der nationalsozialistischen Okkupation der böhmischen Länder beeinträchtigt. Der komplette Satz der 40 monumentalen Bände ist auch in der unveränderten zweiten Ausgabe, Prag 1996–2003, verfügbar.

2 *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*, I–III (der Band IV reicht bisher bis zum Buchstaben S), München 1988 –.

3 *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)* [Slowakisches biographisches Wörterbuch (vom Jahre 833 bis zum Jahre 1990)], I–VI, Martin 1986–1994; eine neuere Bearbeitung bringt das *Biografický lexikón Slovenska* [Biographisches Lexikon der Slowakei], I–IV, Martin 2002–2010.

gewert über ihre Entstehungszeit besitzen, aber nicht als biographische Standard-Handbücher betrachtet werden können.⁴ Zugleich begannen Handbücher vom Typ *Who's Who* zu erscheinen, die sich seit dem Jahre 1991 bemühen, die aktuelle Szene der Tschechischen Republik abzudecken. Ihr grundlegendes Manko ist die Tatsache, dass sie auf Basis autobiographischer Angaben zusammengestellt werden, die von den angesprochenen Respondenten zur Verfügung gestellt wurden, wodurch es ihnen an jeder objektiven Bewertung mangelt. Auch über ihre Vollständigkeit dürfen sich keine Illusionen gemacht werden, wenn sie auch hinsichtlich ihrer repräsentativen Auswahl nicht schlimmer sind als die weltweit verbreiteten Lexika, die durch das International Biographical Centre Cambridge, England (Dictionary of International Biography), The American Biographical Institute, Raleigh, North Carolina (The International Directory of Distinguished Leadership; International Directory of Experts and Expertise; etc.) oder Marquis, New Providence, New Jersey (Who's Who in the World) erstellt werden. Für den Historiker stellen diese Verzeichnisse von Tausenden kurzer Biogramme eine Quelle dar, die eine vorsichtige Auswertung und eine gründliche, kritische Analyse verlangt.⁵

Die Herausgabe eines qualitätsvollen biographischen Lexikons ist nicht möglich ohne ein festes institutionelles Hinterland, das in der Tschechischen Republik fast aus dem Nichts aufgebaut werden musste. Als zu Anfang der neunziger Jahre das Enzyklopädische Institut der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften aufgelöst wurde, das in der Zeit des Sozialismus ohnehin keine wesentlichen Ergebnisse biographischen Charakters vorweisen konnte,⁶ wurde die Arbeit an den Enzyklopädiën und biographischen Lexika an eine Reihe von Institutionen überführt – zum einen an die Institute der Akademie und der Hochschulen, zum anderen an private Verlage, von denen sich insbesondere der Prager Verlag Libri auf diese herausgeberische Tätigkeit konzentrierte. Zum ersten biographischen Lexikon, das auf eine solide Art und Weise die Persönlichkeiten des 20. Jahrhunderts erfasste, avancierte allerdings das dreibändige Werk des erfahrenen Enzyklopädisten Josef Tomeš. Obwohl es eher einen Konversations- als einen

4 Zum Stand der enzyklopädischen und lexikalischen Produktion in den böhmischen Ländern im Vergleich mit Ost- und Westeuropa und den USA vgl. ausführlich Jaroslav PÁNEK, *Historical Encyclopedias (Current research results – an outline of typology – perspectives)*, Prague 2005.

5 *Kdo je kdo 91/92. Česká republika. Federální orgány ČSFR* [Wer ist wer 91/92. Tschechische Republik. Die föderalen Organe der ČSFR], I–II, Praha 1991; *Kdo je kdo v České republice 94/95* [Wer ist wer in der Tschechischen Republik 94/95], Praha 1994; *Kdo je kdo v České republice na přelomu 20. století. 5000 biografických hesel nejvýznamnějších osobností* [Wer ist wer in der Tschechischen Republik am Ausgang des 20. Jahrhunderts. 5000 biographische Stichworte der bedeutendsten Persönlichkeiten], Praha 1998; *Kdo je kdo. Osobnosti české současnosti. 5000 životopisů* [Wer ist wer. Die Persönlichkeiten der tschechischen Gegenwart. 5000 Lebensläufe], Praha 2002; *Kdo je kdo. Osobnosti české současnosti. 5000 životopisů* [Wer ist wer. Die Persönlichkeiten der tschechischen Gegenwart. 5000 Lebensläufe], Praha 2005. Ähnlichen Charakters ist auch das tschechische Lexikon *Who is...? v České republice* [Who is...? in der Tschechischen Republik], Zug 2007 (6. Aufl.), das von dem Schweizer Verlag Hübners Who is Who herausgegeben wurde.

6 Die einzige Publikation, die einer Erwähnung wert ist, ist das kurze *Československý biografický slovník* [Tschechoslowakisches biographisches Wörterbuch], Praha 1992.

wissenschaftlichen Charakter hat, ist es in der Auswahl der Einträge ausgewogen und faktographisch zuverlässig.⁷

Gleich nach der Wiederaufnahme der Tätigkeit Anfang des Jahres 1990 stufte das Historische Institut der Akademie der Wissenschaften die Bearbeitung eines universalen *Biographischen Lexikons der böhmischen Länder* als eine seiner essenziellen Aufgaben ein. Es richtete eine kleine Abteilung ein, in der unter der Leitung der führenden Historiker für das 19. Jahrhundert Jan Novotný und später Pavla Vošahlíková allmählich die unerlässliche Dokumentationsgrundlage geschaffen und die Selektion wie auch die Kategorisierung der Persönlichkeiten nach ihrer Bedeutung für die tschechische und allgemeine Geschichte durchgeführt wurden; im Jahre 1994 konnte ein Probeheft und anschließend ein verbändiger Index mit einer kurzen Datierung und professionellen Charakterisierung von ungefähr 20 000 Persönlichkeiten erscheinen, der zum Gegenstand einer gründlichen Begutachtung wurde.⁸ Seit dem Jahre 2004 schließlich erscheint das Lexikon schon in seiner definitiven Form von Heften im Umfang von ca. 160 Seiten; das neueste, 14. Heft gelangte bisher zum Buchstaben D.⁹ Diese biographische Enzyklopädie enthält wissenschaftlich überprüfte Angaben über das Leben, die Tätigkeit und das Werk schon gestorbener Persönlichkeiten aus allen Bereichen der menschlichen Tätigkeit, die in den böhmischen Ländern seit den historischen Anfängen bis zum Ende des 20. Jahrhunderts wirkten, und das ohne Rücksicht auf ihre ethnische Herkunft. Durch die Arbeit der Redaktion und etwa einer Hundertschaft von Experten aus den akademischen, universitären und weiteren Arbeitsstellen entsteht ein grundlegendes Werk, das in seiner Gesamtheit ungefähr 25 000 autorisierte Biogramme mit einer detaillierten bibliographischen Dokumentation umfassen soll. Angesichts des Umfangs und der Schwierigkeit der Aufgabe kann davon ausgegangen werden, dass es sich um ein Werk für mindestens zwei Generationen von Historikern handelt, was allerdings den vergleichbaren mitteleuropäischen biographischen Wörterbüchern entspricht, insbesondere dem deutschen, österreichischen und polnischen (demgegenüber erschienen die wesentlich kleineren slowakischen biographischen Wörterbücher mit kurzen und bündigen Einträgen relativ schnell).¹⁰

Angesichts dessen, dass die Arbeit an einem universalen biographischen Lexikon viele Jahre dauert, und darüber hinaus niemals alle erwähnenswerten Persönlichkeiten darin aufgenommen werden können, gewinnen partikuläre biographische Lexika an Bedeutung, ob sie nun regional- oder fachspezifisch sind. In den vergangenen Jahren tauchte eine Reihe von Lexika auf, die den Persönlichkeiten einer bestimmten Stadt oder Region gewidmet waren, manche von ihnen mit zentraleuropäischer Bedeutung (zum Beispiel Brno/Brünn oder Nordwestböhmen);¹¹ alle diese Projekte werden jedoch überragt

7 Josef TOMEŠ und Koll., *Český biografický slovník XX. století* [Tschechisches biographisches Wörterbuch des XX. Jahrhunderts], I–III, Praha 1999.

8 Jan NOVOTNÝ und Koll., *Biografický slovník českých zemí – Heslář* [Biographisches Lexikon der böhmischen Länder – Index], I–IV, Praha 1997–2000.

9 *Biografický slovník českých zemí* [Biographisches Lexikon der böhmischen Länder], 1–14, Praha 2004–2011.

10 Die Geschichte und die Perspektiven dieses Projektes legt Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Biographisches Lexikon der böhmischen Länder*, in: Marie Makariusová – Pavla Vošahlíková (Hrsg.), *Metodické problémy moderní biografistiky* [Methodische Probleme der modernen Biographistik], Praha 2010, S. 33–40 dar.

11 Zdeněk CHMEL, *Galerie brněnských osobností* [Galerie der Brünnener Persönlichkeiten],

von der systematischen lexikographischen Arbeit in den Gebieten Tschechisch-Schlesiens und Nordmährens.

Der beste Kenner der mitteleuropäischen Wirtschaftsgeschichte Milan Myška bereitete bereits Ende der sechziger Jahre die Herausgabe einer regionalen Enzyklopädie des Ostrauer Gebietes vor, konnte sein Vorhaben aber erst an der Wende vom 20. zum 21. Jahrhundert in die Tat umsetzen. In Zusammenarbeit mit den Historikern der Ostrauer Universität und vielen weiteren Experten begründete er das Projekt des *Biographischen Lexikons Schlesiens und Nordmährens* und gab sukzessive 24 Hefte dieses Werks heraus. Im Unterschied zum Biographischen Lexikon der böhmischen Länder verwendete er hier nicht die klassische Ordnung, sondern vielmehr die niederländische Methode, nach der jedes Heft Einträge in einer eigenen alphabetischen Reihe versammelt und alle Hefte durch ein kumulatives Register verbunden sind. Obwohl sich dieses Lexikon auf einen relativ kleinen territorialen Bereich erstreckt, kommen hier tschechische, slowakische, polnische, deutsche und jüdische Elemente zusammen, was ihm an sich schon eine deutliche internationale Tragweite verleiht. Darüber hinaus haben viele Stichworte (Adelsgeschlechter, industrielle Unternehmer usw.) zugleich eine mindestens mitteleuropäische Bedeutung. Die gründliche Bearbeitung, die Verbindung des biographischen und des bibliographischen Teils der Einträge sowie die ausgewogenen Urteile sichern diesem Werk die Stellung eines gleichwertigen Gegenübers und einer bedeutenden Ergänzung des universalen tschechischen Lexikons.¹² Während einige Ergebnisse der regional-biographischen Forschung in der kulturhistorischen Enzyklopädie des weiteren Ostrauer Gebietes berücksichtigt wurden,¹³ konnte Milan Myška seine systematischen Forschungen zur Wirtschaftsgeschichte in einem originellen biographischen Wörterbuch veranzinsen – in der Historischen Enzyklopädie der Unternehmer in den böhmischen Ländern.¹⁴

Einen bedeutenden Aufschwung erfuhr auch die lexikalische Tätigkeit in den einzelnen Fächern, ob sie nun in ausschließlich biographischer Form erfolgte oder in einer breiteren allgemein-encyklopädischen Darbietung. Letzterer Art ist zum Beispiel die große

Brno 1998; Zdena PATROVSKÁ – Bohumír ROEDL, *Biografický slovník okresu Louny* [Bibliographisches Lexikon des Bezirks Laun], Louny 2000.

12 *Biografický slovník Slezska a severní Moravy* [Biographisches Wörterbuch Schlesiens und Nordmährens], 1–12, Ostrava (Opava–Ostrava) 1993–1999; *Biografický slovník Slezska a severní Moravy – Nová řada* [Biographisches Wörterbuch Schlesiens und Nordmährens – Neue Reihe], 1 (13) – 12 (24), Ostrava 2000–2009. Zur Geschichte dieses Projektes vgl. Aleš ZÁŘICKÝ, *15 let Biografického slovníku Slezska a severní Moravy (východiska, výsledky, perspektivy)* [15 Jahre Biographisches Lexikon Schlesiens und Nordmährens (Ausgangspunkte, Ergebnisse, Perspektiven)], in: M. Makariusová – P. Vošahlíková (Hrsg.), *Metodické problémy moderní biografistiky* [Methodische Probleme der modernen Biographistik], S. 86–91.

13 *Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy* [Kulturhistorische Enzyklopädie Schlesiens und Nordostmährens], I–II, Ostrava 2005.

14 Milan MYŠKA und Koll., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století* [Historische Enzyklopädie der Unternehmer Böhmens, Mährens und Schlesiens bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts], I–II, Ostrava 2003–2008. Zur Methode der Bearbeitung vgl. Milan MYŠKA, *Biografické výzkumy a studium dějin podnikání* [Biographische Forschungen und das Studium der Unternehmensgeschichte], in: M. Makariusová – P. Vošahlíková (Hrsg.), *Metodické problémy moderní biografistiky*, S. 78–85.

Enzyklopädie zur Geschichte des Buchdrucks, die durch die Arbeit Petr Voits entstand und in der eine Reihe von biographischen Stichworten zu böhmischen wie europäischen Buchdruckern, Verlegern, Buchhändlern und Illustratoren gefunden werden kann.¹⁵ Biographische Wörterbücher wurden auch in weiteren kulturgeschichtlichen Fächern publiziert. Während in der Musikologie das Lexikon aus den sechziger Jahren unübertroffen bleibt,¹⁶ konnte im Bereich der Literaturwissenschaft das große Werk über die tschechischen Schriftsteller vollendet werden,¹⁷ ergänzt um ein Wörterbuch der Literaten aus der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg;¹⁸ im Bereich der Kunstgeschichte erschien zum einen das synthetisierende Lexikon der böhmischen Künstler seit dem Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert,¹⁹ zum anderen das vielbändige, faktographisch wertvolle, aber rein deskriptive Wörterbuch der zeitgenössischen bildenden Künstler.²⁰ Außer diesen umfangreichen Werken entstand eine Reihe von kleineren biographischen Lexika, in denen etwa Kirchenvertreter,²¹ Politiker,²² Sportler²³ usw. behandelt wurden.

Eine eigenständige, für die historische Forschung sehr bedeutsame Gruppe bilden die Lexika von Wissenschaftlern, insbesondere dann von Forschern der geisteswissenschaftlichen Fächer. In dieser Hinsicht machten vor allem die kleineren Fächer Fortschritte, in denen hierzulande weder zu viele Spezialisten wirken noch in der Vergangenheit

-
- 15 Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století* [Enzyklopädie des Buches. Der ältere Buchdruck und verwandte Fächer zwischen der Mitte des 15. und dem Anfang des 19. Jahrhunderts], Praha 2006.
- 16 *Československý hudební slovník osob a institucí* [Tschechoslowakisches Musikwörterbuch der Personen und Institutionen], I–II, Praha 1963–1965.
- 17 *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce* [Lexikon der tschechischen Literatur. Persönlichkeiten, Werke, Institutionen], 1–4/I–II, Praha 1985–2008.
- 18 *Slovník českých spisovatelů od roku 1945* [Wörterbuch der tschechischen Schriftsteller seit dem Jahre 1945], I–II, Praha 1995–1998.
- 19 *Nová encyklopedie českého výtvarného umění* [Neue Enzyklopädie der bildenden Künste in den böhmischen Ländern], I–II, Praha 1995; *Nová encyklopedie českého výtvarného umění. Dodatky* [Neue Enzyklopädie der bildenden Künste in den böhmischen Ländern. Nachträge], Praha 2006.
- 20 *Slovník českých a slovenských výtvarných umělců* [Wörterbuch der tschechischen und slowakischen bildenden Künstler], I (A–Č, 1950–1997) – XXI (W–Ž, 1950–2010), Ostrava 1998–2010.
- 21 Milan M. BUBEN, *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů* [Enzyklopädie der böhmischen und mährischen Residenzbischöfe], Praha 2000.
- 22 Zum Beispiel Marie LIŠKOVÁ, *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913* [Wörterbuch der Vertreter der Landes-Selbstverwaltung in Böhmen in den Jahren 1861–1913], Praha 1994; Jan KALOUS und Koll., *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci* [Biographisches Wörterbuch der Vertreter des Innenministeriums in den Jahren 1948–1989. Die Minister und ihre Stellvertreter], Praha 2009; Jiří KNAPÍK, *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953* [Wer war wer in unserer Kulturpolitik 1948–1953], Praha 2002.
- 23 František KOLÁŘ und Koll., *Kdo byl kdo. Naši olympionici* [Wer war wer. Unsere Olympioniken], Praha 1999.

wirkten und in denen daher jegliche Materie in einer relativ kurzen Zeit zu bewältigen ist. Als erste wurden auf diese Weise die Geographen vorgestellt und gleich danach auch die Forscher zu den außereuropäischen Kontinenten. Während es sich im ersten Falle lediglich um eine kurze Skizze handelt, die sich in Richtung einer Popularisierung bewegt,²⁴ wurden die Orientalisten, Afrikanisten und Iberoamerikanisten in einem standardmäßigen bio-bibliographischen Lexikon bearbeitet.²⁵ Ähnlich ist auch das Lexikon der Linguisten angelegt, das nicht nur eine Bewertung der Werke der tschechischen Sprachwissenschaftler beinhaltet, sondern in einigen Fällen auch einen Abriss der Psychologie besonders bedeutender Persönlichkeiten.²⁶ Das vermutlich höchste Niveau erreicht das Lexikon der tschechischen Volkskundler, das als eigenständiger Band in das große Werk über die Volkskultur in Böhmen, Mähren und Schlesien eingegliedert wurde. Die einzelnen Wissenschaftler werden hier auf Basis ihrer Werke und verwendeten Methoden beurteilt, gleichzeitig aber kompetent in die politischen und kulturellen Zusammenhänge der Zeit gestellt, in der sie ihre Disziplin mitgestalteten.²⁷

Ogleich bereits seit einigen Jahrzehnten eine umfangreiche Synthese der tausendjährigen Geschichte der böhmischen Geschichtsschreibung existiert, die eine Reihe von Medaillons bedeutender Gestalten des Faches beinhaltet, hat sich nach dem Ende des 20. Jahrhunderts bisher noch niemand an ein Gesamtlexikon der Historiker seit den ersten Chronisten Christian und Kosmas gewagt.²⁸ Eine Vorbereitung zu diesem unerlässlichen Werk war das Lexikon der zeitgenössischen tschechischen Historiker aus dem Jahre 1999, das versuchte, die in der Tschechischen Republik an der Jahrtausendwende tätigen Historiker (insgesamt 721) in einer relativen Vollständigkeit zu erfassen. Diese Art von Lexikon, das primär die von denjenigen Personen zur Verfügung gestellten Informationen versammelt, die nachher in individuellen Einträgen erfasst werden, schließt einen wertenden Zugang aus und erfasst leider nur die Quantität der wissenschaftlichen Ergebnisse, ohne ihre Qualität bewerten zu können. Die Struktur der bio-bibliographischen Stichworte, die sowohl den Lebensweg als auch das literarische Wirken der einzelnen Wissenschaftler wiedergeben, hat sich bis zu einem gewissen Grade bewährt, so dass sie zur Basis für die Herausgabe aktualisierter Lexika in einer Spanne von 10–15 Jahren werden kann. Während das erste Lexikon anlässlich der VIII. Versammlung tschechischer

24 Jiří MARTÍNEK – Miloslav MARTÍNEK, *Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové* [Wer war wer. Unsere Forschungsreisenden und Geographen], Praha 1998.

25 Jan FILIPSKÝ (Hrsg.), *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté* [Tschechische und slowakische Orientalisten, Afrikanisten und Iberoamerikanisten], Praha 1999.

26 Jiří ČERNÝ – Jan HOLEŠ, *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky* [Wer ist wer in der Geschichte der tschechischen Linguistik], Praha 2008.

27 Stanislav BROUČEK – Richard JERÁBEK – Lubomír TYLLNER (Hrsg.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* [Volkskultur. Volkskundliche Enzyklopädie Böhmens, Mährens und Schlesiens], I, Praha 2007.

28 František KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví* [Die Geschichte der tschechischen und slowakischen Geschichtsschreibung im Überblick], I–II, Praha 1973–1987; in der 2., überarbeiteten Ausgabe František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století* [Die Geschichte der tschechischen und slowakischen Geschichtsschreibung im Überblick. Von den Anfängen der Nationalkultur bis zum Ende der dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts], I–II, Praha 1997.

Historiker in Pardubice/Pardubitz 1999 erschien,²⁹ wurde das nächste, dessen Bearbeitung sich die Experten der Ostrauer Universität annahmen, für den X. Historikertag in Ostrava/Ostrau (2011) vorbereitet. Die neue Version wiederholt nicht die bibliographischen Angaben des ersten Lexikons, wird jedoch fast genauso umfangreich ausfallen. Damit legt sie Zeugnis ab von dem Aufstreben der jungen Generation und dem gewaltigen quantitativen Anstieg der Publikationstätigkeit im ersten Dezennium des 21. Jahrhunderts.

Die Ergebnisse einer anspruchsvollen Auslandsforschung trägt ein umfangreiches, dreibändiges bio-bibliographisches Lexikon zusammen, das 472 Historiker vorstellt, die sich im Ausland mit der Geschichte der böhmischen Länder beschäftigen. Auch wenn dieses Lexikon sich ebenfalls auf die zeitgenössischen Forscher an der Wende vom 20. zum 21. Jahrhundert konzentriert, somit also nicht die im Ganzen wenig zahlreichen ausländischen Bohemisten mit historischer Ausrichtung erfasst, die im 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts wirkten, bietet es doch erstmalig die Möglichkeit, diese Problematik in einem globalen Maßstab zu kartieren.³⁰ Im Unterschied zu den zwei genannten Lexika ist retrospektiv lediglich ein einziges Lexikon tschechischer Historiker angelegt, und zwar das der professionellen Archivare. Dieses liefert zwar eine Fülle von detaillierten Angaben, ist jedoch zum einen durch eine Unausgewogenheit der Einträge gekennzeichnet, deren Umfang nicht der Bedeutung der einzelnen Archivare entspricht, zum anderen durch die oberflächliche Vorgehensweise bei der Redaktion der erfassten Angaben.³¹

Das Ziel dieser Ausführungen ist es nicht, eine komplette Zusammenstellung aller biographischen Lexika zu reichen, die in den vergangenen zwei Jahrzehnten erschienen sind, sondern vielmehr auf die Struktur dieser Publikationstätigkeit und ihre Hauptergebnisse hinzuweisen. Zusammenfassend kann gesagt werden, dass sich nach den chaotischen Anfängen neben den Konversationslexika oder den Werken kommerzieller Prägung allmählich auch Arbeiten von grundlegender Bedeutung durchsetzten. Diese sind größtenteils das Verdienst der Institute der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, die u. a. gerade durch diese zeitaufwendigen Arbeiten dem spezifischen Charakter der akademischen Forschung Ausdruck verliehen und eine Reihe von wichtigen Disziplinen abdeckten. Zugleich entstanden universale biographische Wörterbücher von geringerer territorialer Reichweite (an der Ostrauer Universität) und solche mit einer gesamtstaatlichen Ausrichtung (im Historischen Institut der Akademie der Wissenschaften). Für sie ist bezeichnend, dass sie sich grundsätzlich nicht auf die Angehörigen einer Nation begrenzen, sondern vielmehr alle Ethnien berücksichtigen, die auf dem Gebiet des böhmischen Staates lebten oder leben. Sie entstehen in einer internationalen Zusammenarbeit und empfehlen sich in ihren Publikationsergebnissen als Instrument zu einem besseren Verständnis eines Teiles Mitteleuropas. Auch wenn die biographischen Wörterbücher in tschechischer Sprache veröffentlicht werden, so sind sie doch dank ihres Charakters besser als andere historiographische Genres auch Interessenten zugänglich, die

29 Jaroslav PÁNEK – Petr VOREL (Hrsg.), *Lexikon současných českých historiků* [Lexikon der zeitgenössischen tschechischen Historiker], Praha 1999.

30 Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, I–III, Prague 2005.

31 Jaroslava HOFFMANNOVÁ – Jana PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník archivářů českých zemí* [Biographisches Wörterbuch der Archivare der böhmischen Länder], Praha 2000.

des Tschechischen nicht mächtig sind. Die riesige Menge realer Erkenntnisse, die in ihnen konzentriert ist, kann insbesondere Bohemisten die Orientierung erleichtern und bei der Einordnung der böhmischen Geschichte in den internationalen Kontext helfen.

Jaroslav Pánek

Übersetzt von Nina Lohmann

Jaroslav PÁNEK und Koll., *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami* [Die Rosenberger. Ein böhmisches Magnatengeschlecht und sein Weg durch die Geschichte], České Budějovice, Národní památkový ústav – územní pracoviště v Českých Budějovicích 2011, 752 S., ISBN 978–80–85033–31–1.

Václav BŮŽEK und Koll., *Světy posledních Rožmberků* [Die Welten der letzten Rosenberger], Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, 792 S., ISBN 978–80–7422–092–0.

Auf den vierhundertsten Todestag Peter Wok von Rosenbergs (1539–1611), des letzten männlichen Vertreters des Geschlechts mit dem Wappen der fünfblättrigen roten Rose, reagierte eine ganze Reihe von Institutionen und Einzelpersonen. Von den verschiedenen Formen des Erinnerns an die Rosenberger als Phänomen der böhmischen und mitteleuropäischen Geschichte hatte bei der Öffentlichkeit das breit konzipierte Projekt des „Rosenberger Jahrs“, das von dem Nationalen Denkmalamt in Verbindung mit anderen Organisationen vorbereitet wurde, den vielleicht größten Erfolg. Die in diesem Rahmen veranstalteten Kulturaktionen wurden dominiert von der Ausstellung „Die Rosenberger. Ein böhmisches Magnatengeschlecht und sein Weg durch die Geschichte“, die in der Reiterschule des Palais Waldstein in Prag gezeigt wurde. Das Jubiläumsjahr 2011 fand jedoch auch auf dem Feld der Historiographie ein relativ starkes Echo. So erblickten in den Jahren 2010–2011 einige Buchtitel das Licht der Welt, die sich auf unterschiedlichem qualitativem Niveau mit dem Vermächtnis der Rosenberger beschäftigten.¹ Die Aufgabe der

1 Neben den besprochenen Titeln geht es insbesondere um die neuen, aktualisierten und um einen Anmerkungsapparat ergänzten Ausgaben von Jaroslav Páneks Biographien Wilhelm und Peter Wok von Rosenbergs – Jaroslav PÁNEK, *Petr Wok z Rožmberka. Život renesančního kavalíra* [Peter Wok von Rosenberg. Das Leben eines Renaissance-Kavaliers], Praha 2010 (2. Ausgabe); DERS., *Vilém z Rožmberka. Politik smíru* [Wilhelm von Rosenberg. Ein Politiker des Ausgleichs], Praha 2011 (2. Ausgabe). Den älteren Generationen des Geschlechts wurden nicht nur die biographisch angelegten Arbeiten Simona KOTLÁROVÁ, *Jan III. z Rožmberka 1484–1532. Generální převor johanitského řádu v Čechách a vladař rožmberského domu* [Johann III. von Rosenberg 1484–1532. Der Generalprior des Johanniterordens in Böhmen und Herrscher des rosenbergischen Hauses], České Budějovice 2010; Anna KUBÍKOVÁ, *Petr I. z Rožmberka a jeho synové* [Peter I. von Rosenberg und seine Söhne], České Budějovice 2011, gewidmet, sondern vor allem der wertvolle Versuch um eine komplexe Schilderung des Rosenberg-Phänomens für die Epoche des Mittelalters: Robert ŠIMŮNEK – Roman LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách* [Die Herren von Rosenberg 1250–1520. Südböhmen im Mittelalter. Ein kulturhistorisches Bild des Adeldominiums im mittelalterlichen Böhmen], České Budějovice 2011. Erinnert werden sollte an dieser Stelle auch an die bemerkenswerte Anthologie deutschsprachiger literarischer Texte, in denen die Rosenberger Thematik zu Wort kommt: Jan MAREŠ – Jindřich ŠPINAR (Hrsg.),

vorliegenden Ausführungen ist es nicht, eine Gesamtbilanz dieser Publikationen zu reichen, sondern vielmehr zwei von ihnen vorzustellen und zu bewerten, die in Hinblick auf ihre Konzeption, ihren Anspruch und ihre Autoren als grundlegend betrachtet werden können. In beiden Fällen geht es um eine sehr umfangreiche und hinsichtlich der Bebilderung wie auch der graphischen Bearbeitung außergewöhnlich anspruchsvolle Arbeit, an deren Entstehung sich große Forscherteams beteiligten.

Das Buch, das in der Budweiser Arbeitsstelle des Nationalen Denkmalamtes herausgegeben wurde, beeindruckt auf den ersten Blick durch seine gewaltigen Ausmaße und auch das breite Autorenkollektiv, das sich an seiner Entstehung beteiligte. Fast achtzig Experten aus Denkmalpflegeämtern, universitären und akademischen Arbeitsstellen, Museen und Archiven arbeiteten gemeinsam daran, und zwar in direkter Verbindung mit dem Projekt der Rosenberger Jubiläumsausstellung. Ein wichtiger Platz kommt in dem Buch daher den Katalogstichworten und einer Fotodokumentation zu (sowie einem informativen Aufsatz über die Konzeption und die Vorbereitung der Ausstellung im Waldsteinpalais). Nichtsdestotrotz wäre es fehl am Platze, diese Kollektivmonographie mit einem „bloßen“, umfangreichen Ausstellungskatalog zu verwechseln.² Den Kern des Textes bilden nämlich mehr als fünf Dutzend Abhandlungen, die sich durchweg auf die konzentrierte Auswertung schriftlicher, aber auch bildlicher und materieller Quellen stützen. Sie sind einer breiten Skala von mit dem Phänomen der Rosenberger zusammenhängenden Themen gewidmet, und ihr chronologischer Horizont reicht von dem Erscheinen des Geschlechts der Rosenberger auf der historischen Bühne bis zu der gegenwärtigen Reflexion des Vermächnisses der fünfblättrigen roten Rose. Die Vorbereitung einer derart umfangreichen und inhaltlich bunten Kollektivmonographie zu bewältigen war natürlich nicht denkbar ohne einen außergewöhnlichen Einsatz im Bereich der redaktionellen und editorischen Arbeit. Dieser Aufgaben nahmen sich ehrenvoll Jaroslav Pánek als wissenschaftlicher Redakteur des Werkes und Martin Gaži als Herausgeber an.

Die Beiträge werden in dem Buch in vier thematische Hauptblöcke aufgeteilt, die weiter wiederum vorwiegend thematisch gegliedert sind, teilweise (vor allem im ersten Block) aber auch chronologisch. Dem Kern der Arbeit geht eine einleitende Überlegung über die Rosenberger Thematik aus der Feder von Jaroslav Pánek voraus. Dieser verweist auf die außerordentliche Bedeutung der Herren von Rosenberg im Kontext der böhmischen und mitteleuropäischen Geschichte und legt dar, dass eine derartige Forschung auch für die Zukunft praktisch unerschöpfliche Möglichkeiten bereithält. Die hier rezensierte Publikation präsentiert Pánek als Zusammenfassung des aktuellen Wissensstands, zugleich allerdings auch als grundlegenden Beitrag zu dessen Vertiefung, Berichtigung und Einordnung in neue Interpretationskontexte.

Der erste Block von Studien unter der Überschrift „Gesellschaftliches Milieu“ bringt zunächst eine Serie von biographischen Aufsätzen, die den Schlüsselpersonlichkeiten, die am Beginn der Teilung der Witigonen standen, aber vor allem den Vertretern des eigent-

Knížka rožmberská. Výběr z německy píšících autorů od 13. do počátku 20. století – Rosenberger Büchlein. Eine Auswahl deutschsprachiger Schriftsteller vom 13. bis zum beginnenden 20. Jahrhundert, České Budějovice 2011.

2 Die Aufgabe eines Auswahlkatalogs erfüllt die zeitgleich herausgegebene Publikation Martin GAŽI (Hrsg.), *Rožmberkové. Stručný průvodce výstavou* [Die Rosenberger. Ein kurzer Führer durch die Ausstellung], České Budějovice 2011 (parallel auch in einer englischsprachigen Version erschienen), die außer den Katalogpassagen ebenfalls einige Studien beinhaltet, die der Geschichte der Rosenberger gewidmet sind.

lichen Geschlechts der Rosenberger gewidmet sind. Sie beginnt mit dem ersten Träger des Adelsprädikats „von Rosenberg“ Wok I. und endet mit dem letzten Herrscher des Hauses Peter Wok. Diese prägnanten biographischen Skizzen, in denen Jaroslav Pánek, Robert Šimůnek und Vratislav Vaníček ihr langjähriges Interesse für die Rosenberger fruchtbar machen konnten, werden durch Texte weiterer Autoren gespickt, die spezifischen Episoden oder Fragen der Geschichte dieses Geschlechts gewidmet sind. Thematisiert werden so beispielsweise die Problematik der rosenbergischen Urkundenfälschungen, die grundlegend zu der exklusiven Stellung der Herren von der Rose im böhmischen Staate des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit beitrugen, oder das Motiv des Rosenberger Reiters, das in der bildenden wie in der literarischen Kunst vorkommt.

In den weiteren Teilen des ersten Blocks steht das rosenbergische Dominium im Zentrum der Aufmerksamkeit, das hier primär durch die Optik der Wirtschafts- und der Rechtsgeschichte betrachtet wird. Nach einem Abriss der territorialen Entwicklung der Besitzungen der Herren der roten Rose folgen Ausführungen über den hiesigen mittelalterlichen und frühneuzeitlichen bürokratischen Apparat. Diese begrenzen sich dabei nicht nur auf die Charakteristik des eigentlichen Verwaltungssystems, sondern thematisieren ebenfalls die Fragen der Amtskarrieren und der mit ihnen zusammenhängenden sozialen Mobilität. Ein weiteres Kapitel bringt den Versuch einer wirtschaftlichen Gesamtcharakterisierung des rosenbergischen Dominiums, mit einem Augenmerk auf den Aktivitäten der ländlichen Untertanen und der Bevölkerung der städtischen Gemeinden. Von den anderen Themen, die im ersten Teil des Buches behandelt werden, sollten zumindest noch die Teichwirtschaft in Třeboň/Wittingau und das rosenbergische Münzwesen im 15. und 16. Jahrhundert erwähnt werden.

In den zweiten Block unter dem Titel „Siedlungsnetz, Residenzen und Magnatenhof“ wurde eine lange Reihe von Spezialstudien aufgenommen, von denen an dieser Stelle nur einige der wichtigsten konkretisiert werden können. Zu ihnen gehört die umfangreiche Abhandlung Tomáš Durdíks über die rosenbergischen Burgen, in der die mittelalterlichen Herrschaftssitze des untersuchten Geschlechts durch das Prisma der modernen archäologisch-kastellologischen Forschung bewertet werden. Vor allem mit dem Zeitraum des 16. und beginnenden 17. Jahrhunderts einschließlich gelegentlicher Ausgriffe in die jüngere Epoche beschäftigen sich dann die Texte weiterer Autoren, die den einzelnen Burg-, Schloss- oder Palastobjekten gewidmet sind. Nach Aufsätzen, in denen das Netz der Städte und Kleinstädte im rosenbergischen Dominium, die dortigen Klöster und die Begräbnisstätten des südböhmischen Magnatengeschlechts vorgestellt werden, folgt eine Serie von Beiträgen, die sich aus verschiedenen Blickwinkeln mit dem Hof der Rosenberger befassen. Robert Šimůnek und Aleš Stejskal erklären grob die komplizierte, bisher ungenügend erforschte Struktur des Hoforganismus, weitere Autoren beschäftigen sich mit dessen kulturellem Umfeld und Wirken. Vorgestellt werden hier sowohl die mit dem rosenbergischen Milieu verbundene literarische Produktion als auch die Bibliothek der vordersten böhmischen Aristokraten, ihre Musikkultur und Hoffestivitäten. Zu Wort kommen ebenfalls Fragen der Edukation der Rosenberger (im Kontext des Ausbildungssystems auf dem Dominium), aber auch, wie sie die Tradition des eigenen Geschlechts betrachteten und auf welche Weise sie sie aufrecht erhielten und entfalteten.

Der dritte Block mit der Überschrift „Die bildenden Künste auf dem rosenbergischen Dominium“ ist schließlich die Domäne der Kunsthistoriker. Eine Bewertung erfahren hier sowohl die profane als auch und vor allem die sakrale Architektur, deren hoch- und spätgotischen Schichten Roman Lavička in den letzten Jahren seine konzentrierte wissenschaftliche Aufmerksamkeit widmet. Dieser nahm sich denn auch der entsprechenden

Passagen des besprochenen Buches an.³ Eigene Abhandlungen werden den Gärten in der Nähe der rosenbergischen Herrschaftssitze gewidmet.

In den weiteren Partien des Textes wird der Leser sowohl mit der Wand-, Tafel- und Leinwandmalerei und der mittelalterlichen Buchmalerei als auch mit der Bildhauerei der Gotik und Renaissance sowie mit der Sgraffito-Verzierung der Schlossgebäude, der bürgerlichen Häuser und anderer Objekte bekannt gemacht. Berücksichtigung erfährt auch die materielle Kultur, die mit einem Augenmerk auf der Innenausstattung der rosenbergischen Residenzen sowohl durch die Gegenstände des täglichen Gebrauchs als auch durch die Luxusartefakte, deren elitärer Teil die Kunstkammer des Geschlechts bildete, analysiert wird. Besonderer Aufmerksamkeit erfreuten sich angesichts der verfügbaren Quellen die Renaissance-Interieurs. Für den Ausgang des 16. und den Anfang des 17. Jahrhunderts wird in einem eigenen Kapitel ebenfalls die Kleiderkultur am Hof der Rosenberger bearbeitet.

Der letzte der vier großen Blöcke, der den Titel „Von der Tradition zum Vermächtnis“ trägt, beinhaltet unter anderem Studien, die der Wahrnehmung des rosenbergischen Vermächtnisses im Adelsmilieu gewidmet sind. Petr Maťa befasst sich mit der barocken Reflexion des Hauses der Herren der roten Rose. Dabei beschränkt er sich nicht auf das böhmische Milieu, in dem die programmatische Entwicklung der These von der Verbindung zu den Geschlechtern der Herren von Rosenberg und der Herren von Neuhaus zu einem sehr wichtigen Bestandteil der Identität des Geschlechts der Slavata wurde, sondern behandelt ebenso die Suche nach und die „Entdeckung“ der Kontinuität zu den Rosenbergnern im Ausland. Die Kärntner Rosenberger, aus denen auf Basis des Privilegiums aus dem Jahre 1684 das bis heute existierende Geschlecht Orsini-Rosenberg entstand, würdigten bei ihrem gesellschaftlichen Aufstieg nicht nur die rosenbergische, sondern – ähnlich wie dereinst die eigentlichen böhmischen Rosenberger – auch die orsinische Tradition.⁴

Der Beitrag Zdeněk Bezečnýs zeigt dann, dass, während noch am Ende des 18. Jahrhunderts bei den Schwarzenbergs rosenbergische Reminiszenzen keine größere Rolle spielten, sich die Situation mit Anbruch der Romantik im 19. Jahrhundert änderte. Die damaligen Generationen des Geschlechts der Schwarzenbergs waren sich schon mindestens der Verbindung ihres Vermögensbesitzes (nicht nur des Eigentums von Großgrundbesitzen und Residenzen, sondern ebenso des Erbes der materiellen und schriftlichen Denkmäler) mit dem Vermächtnis der Herren der Rose voll bewusst, und einige Schwarzenbergs bekannten sich sogar offen ebenfalls zu dem geistigen Vermächtnis der Rosenberger. In weiteren Beiträgen wird dann der Bearbeitung der rosenbergischen Thematik in der modernen Prosa, Poesie und dem Drama, aber auch in der Filmkunst Aufmerksamkeit geschenkt. Einige Texte erklären zudem die aktuelle Funktion der ehemaligen Herrensitze der südböhmischen Magnaten als Denkmalobjekte.

Der abschließende bibliographische Überblick bietet mehr als nur einen obligatorischen Auszug der verwendeten oder empfohlenen Literatur und der veröffentlichten

3 Auf das rosenbergische Milieu bezieht sich ebenfalls die kürzlich erschienene Publikation Roman LAVIČKA – Robert ŠIMŮNEK, *Městský farní kostel ve středověkých Čechách. Trhové Sviny 1280–1520* [Die städtische Pfarrkirche im mittelalterlichen Böhmen. Schweinitz in Böhmen 1280–1520], České Budějovice 2011, die das Phänomen der mittelalterlichen Kirche einer komplexen interdisziplinären Analyse unterzieht.

4 Vgl. dazu neuerdings auch die genealogische Arbeit von Hans PAWLIK, *Orsini-Rosenberg. Geschichte und Genealogie eines alten Adelsgeschlechts*, Klagenfurt 2009, S. 231–236.

Quellen. Den Kern dieser respektablen Zusammenstellung, die insgesamt etwa 2800 Einträge zählt, bildet eine erschöpfende bibliographische Arbeit zur Geschichte der Herren von Rosenberg. Der Grundeinteilung in gedruckte Quellen (moderne Editionen plus alte Drucke) und Fachabhandlungen entzieht sich ein eigenständig ausgegliederter Abschnitt, der solche Arbeiten erfasst, die das Werk des Rosenberger Archivars, Bibliothekars und Historiographen Václav Březan zugänglich machen bzw. analysieren. Angesichts der Bedeutung der Březan'schen Schriften für das Verständnis der Geschichte der Rosenberger kann eine solche „Privilegierung“ von Titeln mit einer entsprechenden thematischen Ausrichtung nur begrüßt werden. Als Ganzes unterstreicht dann die Bibliographie, deren Bearbeitern mit Robert Šimůnek an der Spitze es gelungen ist, praktisch die gesamte relevante Produktion zu erfassen, die außerordentliche Bedeutung des rezensierten Werks. Das Buch stellt einen grundlegenden Meilenstein in der Erforschung der Geschichte der Rosenberger dar.

Im Unterschied zum vorher genannten, chronologisch breit konzipierten Werk konzentriert sich die Monographie, die das Ergebnis der Arbeit eines Autorenkollektivs um Václav Bůžek ist, auf die Epoche der letzten Rosenberger. Ein solcher Zeithorizont für die Bearbeitung dieser Thematik könnte auf den ersten Blick den Eindruck erwecken, dass das neue Buch eines zwölfköpfigen Teams von Historikern, von denen die Mehrheit an der Philosophischen Fakultät der Südböhmischen Universität in České Budějovice/Budweis tätig ist, lediglich eine Neubearbeitung alter Erkenntnisse darstellt, die Jaroslav Pánek in seinen meisterlichen biographischen Porträts von Wilhelm und Peter Wok in den letzten Jahrzehnten publizierte (siehe Anmerkung 1). Schon bei einem aufmerksameren Blick auf die Struktur der Arbeit wird ein solcher Verdacht jedoch Gott sei Dank zerstreut. Anstelle einer „Wiederaufbereitung“ bekannter Tatsachen kommen die Autoren durchweg mit neuen Sichtweisen auf den Epilog der Ära der Rosenberger. Diese basieren in erster Linie auf den Anregungen der Alltagsgeschichte und der Historischen Anthropologie. Die Formulierung bisher ungelöster oder nur ungenügend beantworteter Fragen erforderte nämlich auch bei dem (nur scheinbar gut erforschten) Phänomen der letzten Rosenberger neben einer komplexen Auswertung der bisherigen Literatur eine Rückkehr „ad fontes“: vor allem zu den Sammlungen, in die das rosenbergische Archiv in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts eingegliedert wurde, aber ebenso zu den relevanten Fonds der Städte und Großgrundbesitze, zu den Schriftensammlungen der mit den Rosenbergern verwandten Clans und zu den Archiven der Zentralbehörden. Der größte Teil der Forscher, die sich an der Entstehung der Arbeit beteiligten, konnte sich jedoch auf vorangegangene, oft mehrjährige und bereits als Publikationen vermünzte Forschungen stützen.

Angesichts der problemorientierten, also keineswegs biographischen Ausrichtung dieses Buches über die letzten Rosenberger überrascht es nicht, dass es thematisch geordnet ist. Es teilt sich in vier weiter untergliederte Hauptkapitel, denen (nach einem kurzen Vorwort aus der Feder Václav Bůžeks) eine Abhandlung von Josef Hrdlička über die Legende der Teilung der Rosen und die fiktiven italienischen Wurzeln der Herren von Rosenberg vorangeht. Diese Darlegung, die analysiert, wie die einzelnen Angehörigen des Hauses der fünfblättrigen roten Rose die Anfänge des Geschlechts reflektierten, ist den vier Hauptkapiteln nicht zufällig vorangestellt. Das Buch lässt programmatisch die ältere Geschichte der Rosenberger bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts beiseite, und so ersetzt dieser Text die Einführung in die Thematik. Die mit der Frage nach der Herkunft des Geschlechts (beziehungsweise des gesamten Geschlechts der Witigonen) verbundenen Mythen werden hier nämlich vornehmlich mit Blick auf ihr „soziales Kapital“ untersucht, also auf die Rolle, die sie bei der Verteidigung der exklusiven Stellung der

Rosenberger im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen böhmischen Staat spielten.

Das erste Kapitel mit dem Titel „Die entfernten Horizonte der Renaissance-Welten“ leistet hauptsächlich eine Einschätzung dessen, wie die letzten Rosenberger Herrscher das zeitgenössische Geschehen außerhalb des Dominiums der roten Rose wahrnahmen (oder erfahren konnten), also in ihrer Nachbarschaft, der entfernteren Umgebung, aber vor allem in den weiteren geographischen Koordinaten Europas und mittelbar auch in Übersee. Wilhelm und Peter Wok werden hier unter anderem mit den Ereignissen auf den ungarischen Kampfplätzen konfrontiert, auf denen der langjährige Wettkampf zwischen Christentum und Islam stattfand, mit den Verhandlungen auf den Reichsversammlungen, mit dem entwickelten und zugleich politisch exponierten Milieu der niederländischen Provinzen, aber ebenso mit der eindrucksvollen Kultur des Renaissance-Italien. Das Kapitel, für das vornehmlich Kateřina Pražáková, Pavel Marek und Václav Bůžek als Autoren verantwortlich zeichnen, beschäftigt sich auch mit der rosenbergischen Reflexion der päpstlichen Politik, die grundlegend den Verlauf des konfessionell-politischen Ringens auf dem Boden des alten Kontinents beeinflusste, wie auch der Machtkämpfe im Norden und Osten Europas, also in einem Raum, in dem sich Wilhelm von Rosenberg persönlich engagierte, vor allem in Zusammenhang mit seinen polnischen diplomatischen Missionen und der Episode seiner eigenen Kandidatur auf den polnischen Thron.

Die Autoren behandeln ebenfalls die Frage, wie die letzten Rosenberger mithilfe der Literatur und der Nachrichtenkanäle, an die das große südböhmische Dominium angeschlossen war, über die Ereignisse in der Neuen Welt erfuhren.⁵ Das erste Kapitel untersucht jedoch auch die umgekehrte Richtung des Informationsflusses. Zu Wort kommt ebenfalls die Frage der Wahrnehmung der letzten männlichen Repräsentanten des Geschlechts der roten Rose durch die ausländischen Diplomaten. Vor allem der politisch engagierte Wilhelm erfreute sich einer beträchtlichen Aufmerksamkeit der päpstlichen Nuntien sowie der spanischen und venezianischen Botschafter am Prager Kaiserhof, und der Name dieses Magnaten tauchte somit regelmäßig in den diplomatischen Relationen auf. Die gegenseitige Informiertheit der Vertreter des rosenbergischen Geschlechts und ihrer Partner bzw. ihrer Gegenüber in den verschiedenen Regionen Europas spiegelte sich sowohl in der matrimonialen Strategie der Rosenberger wider als auch in der Tatsache, dass direkt in ihren Residenzen einige wichtige Verhandlungen stattfanden, die die weitere Ausrichtung der internationalen Politik bestimmten.

Das zweite, umfangreichste Kapitel des Buches, entstanden vorwiegend in den Forscherwerkstätten Josef Hrdličkas, Jaroslav Dibelkas und Miroslav Novotnýs und betitelt „Die nahen Horizonte der Welten in den Haushalten des rosenbergischen Dominiums“, ist ein Mosaik von Einblicken in die Alltäglichkeit in den verschiedenen sozialen und kulturellen Milieus im Rahmen des Konglomerats der rosenbergischen Herrschaft. Nach den Einführungspartien, in denen wir eine Zusammenfassung der bisherigen Erkenntnisse über die territoriale Entwicklung und die Wirtschaft des Dominiums wie auch über die architektonische und künstlerische Gestalt der Renaissance-Sitze Wilhelms und Peter

5 Ein außerordentlich wichtiger, neuerer Beitrag zur Problematik der (Zeitungs-)Berichterstattung in Böhmen, der parallel zu dem besprochenen Buch publiziert wurde, ist die Arbeit: Zdeněk ŠIMEČEK, *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích (Do devadesátých let 18. století)* [Die Anfänge der Zeitungsberichterstattung und der Zeitungen in den böhmischen Ländern (bis zu den neunziger Jahren des 18. Jahrhunderts)], Brno 2011, in der unter anderem der nachrichtendienstliche Kreis der Rosenberger untersucht wird (S. 79–93).

Woks finden, folgt eine lange Reihe von Unterkapiteln, in denen sukzessive verschiedene Aspekte des Lebens in dem von den Herren der Rose beherrschten Raum behandelt werden. Den Terminus „Haushalt“, der in der Kapitelüberschrift verwendet wird, halte ich allerdings nicht für glücklich gewählt, denn mit dem Haushalt im soziologischen, ökonomischen oder juristischen Sinne haben wir es lediglich in einigen Unterkapiteln zu tun.

Die Autoren wenden sich zunächst der Funktionsweise des bürokratischen Apparates und des Hoforganismus der Rosenberger zu, danach dem Leben in den Städten und Städtchen, in den kirchlichen Institutionen – ob nun unter weltlicher oder geistlicher Verwaltung der Kleriker oder der Religiösen – und in dem ländlichen Milieu, ferner ausgewählten Wirtschaftsbetrieben auf den rosenbergischen Herrschaften und schließlich dem Phänomen der marginalen Schichten und der Kriminalität. In Kontrast zu den ungeschriebenen Regeln und kodifizierten Normen, die den Rahmen des Alltagslebens in der Sphäre der rosenbergischen Jurisdiktion bestimmten, wird also eine Realität gestellt, die mit deren Übertretung verbunden ist. Zu den für den Leser attraktivsten werden diejenigen Abschnitte gehören, die dem Treiben der Räuber und anderer unlauterer Elemente sowie der Durchsetzung der gegen die Verbrecher gerichteten Strafregressive gewidmet sind.

Das kürzeste, dritte Kapitel trägt den Titel „Intime Horizonte der Welten der letzten Rosenberger“. Im Unterschied zu den anderen Kapiteln handelt es sich um das Werk eines einzigen Autors, Pavel Králs. Dieser konnte hier sein langjähriges Interesse für die Lebenszyklen des frühneuzeitlichen Menschen, die Übergangsrituale und weitere historisch-anthropologische Kategorien vermünzen. Bei deren Untersuchung stützte er sich bereits in der Vergangenheit im Wesentlichen auf das Reichtum der südböhmischen Archive, unter denen die rosenbergischen Fonds und Sammlungen eine exklusive Position einnehmen. Nach einem Abriss der Konturen der Kindheit der zukünftigen letzten Herrscher der roten Rose verfolgt der Autor Fragen, die sich von der Koexistenz der Männer und Frauen in den rosenbergischen Haushalten ableiten. Er zeigt, wie das Bemühen Wilhelm von Rosenbergs und seines jüngeren Bruders um die Erfüllung der Hauptaufgabe der männlichen Repräsentanten des Geschlechts, nämlich das erfolglose Bemühen um die Zeugung eines legitimen Erben, nicht nur mit sozialen und finanziellen, sondern auch mit konfessionellen Interessen koordiniert wurde. Die ausgeklügelte matrimoniales Strategie wurde jedoch im Hause der Herren von der Rose auch bei den weiblichen Angehörigen der letzten Generation der Rosenberger durchgesetzt. Wertvolle Beobachtungen liefert der Abschnitt, der dem Leben der Witwen der Rosenberger beziehungsweise der verwitweten Frauen, die diesem Geschlecht entstammten, gewidmet ist. In den abschließenden Partien des dritten Kapitels kommen auch die Familienfeierlichkeiten einschließlich der Begräbnisfestivitäten zu Wort, von denen das Begräbnis Peter Woks als symbolischer Schlusspunkt hinter der Herrschaft der Rosenberger über einen großen Teil des böhmischen Südens eine besondere Bedeutung hatte.

Das abschließende vierte Kapitel, betitelt „Horizonte und Schichten des Gedächtnisses“, dokumentiert und bewertet aus verschiedenen Blickwinkeln das „zweite Leben“ der letzten Herren von Rosenberg. Neben der Annahme und der Entfaltung des rosenbergischen Vermächtnisses bei Wilhelm Slavata von Chlum und Koschumberg, wie auch der Reflexion des Phänomens der roten Rose bei Geschlechtern, die an den Vermögensbesitz der Rosenberger anknüpften (also bei den Buquoy, Eggenbergs und Schwarzenbergs), widmen sich sechs Autoren dieses Teils des Buches den relevanten schriftlichen Denkmälern bzw. ihren Konvoluten. So wurden sowohl ein kompletter Abriss der Geschichte des Archivs der Herren von der Rose als auch ein Abschnitt in das Kapitel aufgenommen, in dem der Umgang mit dem rosenbergischen Motiv in den narrativen Quellen der

Barockzeit untersucht wird (besonderer Aufmerksamkeit erfreuen sich hier die Wittigauer Denkschriften von Vavřinec Benedikt Mecer).

Die folgenden Texte kartieren dann verschiedene Formen der modernen Popularisierung der letzten Rosenberger bzw. der durch sie personifizierten Epoche der süd-böhmischen Geschichte. Wir finden hier ein Unterkapitel, das eine kritische Bilanz der Nutzung dieses Stoffs in der Literatur und im Film zwischen dem Anfang des 19. und der Schwelle zum 21. Jahrhundert zieht. Die Attraktivität des Vermächtnisses der Rosenberger in der Gegenwart belegt dann ein Rückblick auf die bisherigen „Feste der fünfblättrigen Rose“ in Český Krumlov/Krummau, deren Tradition bis zum ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts reicht und die nach der zeitweiligen Erneuerung dieser Festivitäten in der politisch entspannten Atmosphäre der Jahre 1968–1970 seit dem Jahre 1990 zu einem festen Bestandteil des Kulturlebens der ehemaligen rosenbergischen Residenzstadt wurden.

Die vorgestellten Bücher entstanden als sich gewissermaßen konkurrierende Teamprojekte.⁶ Sie bei der Bewertung ihres jeweiligen wissenschaftlichen Beitrags gegenüberzustellen, hat jedoch keinen Sinn. Bereichernd sind unbestritten beide, jedes allerdings auf eine andere Weise. Die von den Budweiser Denkmalpflegern herausgegebene Kollektivmonographie bietet in erster Linie eine kompakte, auf eine breite interdisziplinäre Zusammenarbeit gestützte Bewertung des rosenbergischen Vermächtnisses, die für weitere Forschungen dieser Art unerlässlich ist. Die Arbeit, die auf dem Boden der Südböhmischen Universität entstand, vertieft dann die Erkenntnisse über die Ära der letzten Rosenberger durch den innovativen Versuch, die Gedankenwelt Wilhelms und Peter Woks näherzubringen und das soziale und kulturelle Klima in denjenigen Milieus zu rekonstruieren, die unmittelbar durch das Wirken des Phänomens der roten Rose beeinflusst waren. Persönlich halte ich in diesem Buch das erste Kapitel für das wertvollste, insbesondere dann die Partien, die die Rosenberger mit dem Geschehen in den entfernten Ecken Europas und in der Neuen Welt konfrontieren.

Zu einer thematischen Überschneidung der rezensierten Arbeiten kam es in denjenigen Kapiteln, die das „zweite Leben“ der Herren von Rosenberg untersuchen. Die slawische und schwarzenbergische Reflexion der Tradition der Rosenberger in der Darreichung von Petr Maťa und Zdeněk Bezečný haben ihre Gegenüber in den Texten Josef Hrdličkas und Václav Grubhoffers, während Martin Gaži und Marie Šedivá Koldinská bei der Bewertung der literarischen und filmischen Bearbeitung der rosenbergischen Thematik Jitka Rauchová konkurriert. Die gleichzeitige Veröffentlichung thematisch verwandter Aufsätze ist allerdings eindeutig nicht zum Schaden der Sache, denn sie fordern den Leser zu einem kritischen Vergleich der alternativen Sichtweisen auf dieselbe Problematik auf.⁷ Als Ganzes ergänzen sich die hier besprochenen Bücher aber gegenseitig.

6 Daran ändert auch die Tatsache nichts, dass wir in beiden Arbeiten Texte des Kunsthistorikers Ondřej Jakubec wie auch Marie Ryantová's vorfinden (ihr Anteil an dem Projekt der Denkmalpfleger betrifft den Katalogteil), und dass sich an dem von den Denkmalpflegern herausgegebenen Buch Zdeněk Bezečný und Václav Bok von der Südböhmischen Universität beteiligten, die jedoch in dem Rosenberg-Projekt ihrer Alma Mater außen vor blieben.

7 Aufmerksamkeit verdient beispielsweise die Polemik Marie Šedivá Koldinskás mit der bereits früher publizierten, unnötig brüsk ablehnenden Bewertung der Filme des Regisseurs Karel Steklý in den Texten der Historiker um Václav Bůžek.

Das „Rosenberger Jahr“ wurde aus fachwissenschaftlicher Sicht mehr als würdig gefeiert. Die zwei Schlüsselpublikationen, die in diesem Rahmen entstanden, werden bestimmt nicht untergehen.

Tomáš Sterneck
Übersetzt von Nina Lohmann

Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK und Koll., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004* [Politische Parteien. Die Entwicklung der politischen Parteien und Bewegungen in den böhmischen Ländern und der Tschechoslowakei 1861–2004], 1. Teil: 1861–1938, II. Teil: 1938–2004, Brno, Doplněk 2005, 1828 S., ISBN 80–7239–180–1 (Kompendium), 80–7239–178–X (1. Teil), 80–7239–179–8 (2. Teil).

Die zu rezensierende Publikation kann als die Teilbegleichung einer Schuld der tschechischen Historiographie seitens des aus wissenschaftlichen Mitarbeitern universitärer und akademischer Arbeitsstellen bestehenden Autorenkollektivs gewertet werden, die in der Nichtexistenz eines Standardhandbuchs über die Entwicklung der politischen Parteien auf dem Gebiet der böhmischen Länder bzw. der Tschechoslowakei bestand. In dieser Hinsicht blieb die tschechische Historiographie insbesondere hinter der deutschen Historiographie zurück, denn in beiden deutschen Staaten entstanden bereits seit dem Ende der 1960er Jahre Arbeiten, die als Vorlage für eine entsprechende Publikation hätten dienen können.¹ Die Organisatoren des Projektes fanden ihr direktes Vorbild jedoch vielmehr in der Slowakei, und zwar in Form der kurzen Übersicht über die „Politischen Parteien in der Slowakei 1860–1989“, deren innere Gliederung in Kapitel in vielem mit dieser Publikation korrespondiert, wenn auch der Umfang der Texte der slowakischen Monographie sehr viel kürzer war.²

Die Hauptvoraussetzung zur Beseitigung dieses Defizits der tschechischen Historiographie war die Veränderung des gesellschaftspolitischen Klimas. Zunächst war es erforderlich, eine Entpolitisierung des Studiums der politischen Geschichte zu erreichen sowie Forschungsbedingungen zu schaffen, die für die solide Bearbeitung eines solchen Handbuchs unerlässlich sind. Erst nach dem November 1989 wurde es den tschechischen Historikern möglich, sich zuvor verbotenen Themen der politischen Geschichte zuzuwenden oder auch solchen, die die Mehrheit der Forscher bis zu dieser Zeit aufgrund ihrer Verfänglichkeit lieber vermieden hatte. Die Beseitigung der politischen Reglementierung der wissenschaftlichen Forschung beschleunigte auch die Berichtigung der bisherigen Asymmetrie der erforschten Themen. Im Bereich der politischen Geschichte bedeutete dies unter anderem auch eine Abkehr von der bisherigen Präferenz der Geschichte der Arbeiterbewegung, der Sozialdemokratie und der kommunistischen Partei. Es bot sich so die willkommene Gelegenheit, die Entwicklung der bürgerlichen Parteien vorurteilsfrei zu untersuchen. Während der Jahre, die bis zu der Herausgabe der hier besprochenen Publikation vergingen, war es jedoch nicht möglich, die vorherige thematische

1 Zum Beispiel Dieter FRICKE (Hrsg.), *Die bürgerlichen Parteien in Deutschland. Handbuch der Geschichte der bürgerlichen Parteien und anderer bürgerlichen Interessenorganisationen vom Vormärz bis zum Jahre 1945*, Bd. 1–2, Leipzig 1968–1970; Richard STÖSS (Hrsg.), *Parteien-Handbuch. Die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945–1980*, Bd. 1–2, Opladen 1983–1984.

2 Lubomír LIPTÁK (Hrsg.), *Politické strany na Slovensku 1860–1989* [Die politischen Parteien in der Slowakei 1860–1989], Bratislava 1992.

Unausgewogenheit gänzlich zu beseitigen, denn in einigen Forschungsbereichen der tschechischen Historiographie besteht weiterhin ein Mangel an monographischen Arbeiten und Aufsätzen.

Die vorliegende zweibändige Arbeit ist jedoch ein anschaulicher Nachweis des methodologischen Wandels, der sich in den letzten beiden Jahrzehnten nicht nur in der tschechischen Historiographie vollzog. Die Herausgeber betonen zu Recht, dass die Autoren der einzelnen Beiträge sich nicht nur auf die historiographischen Methoden beschränken konnten, sondern notwendigerweise auch das wissenschaftliche Instrumentarium der Politologie, der Soziologie und einiger anderer Gesellschaftswissenschaften nutzen mussten. Viele der Autoren applizierten auf die tschechischen historischen Realien so methodologische Vorgehensweisen, die bereits erfolgreich in den Arbeiten auswärtiger Forscher genutzt wurden. Im mitteleuropäischen Kontext der Forschung über die politischen Parteien erwiesen sich die Arbeiten der deutschen und österreichischen Historiker als besonderes inspirativ. Sehr positiv spiegeln sich in der Gestalt des Buches auch die Ergebnisse der in der Tschechischen Republik nach dem Jahre 1989 gänzlich neu konstituierten Politologie wider, deren Inspirationsquellen jedoch territorial viel mannigfaltiger sind.

Bereits vor dem Jahre 2000 begann unter der Leitung Jiří Malířs von der Brünner und Pavel Mareks von der Olmützer Universität die Bildung des zukünftigen Autorenkollektivs. Das erste Ergebnis der konzentrierten Anstrengungen beider Organisatoren war eine Konferenz, die im Oktober 1998 in Olomouc/Olmütz stattfand. Deren Inhalt wurde in dem schmalen Tagungsband „Der gegenwärtige Zustand und die Perspektiven der Erforschung der politischen Parteien auf unserem Territorium“ zusammengefasst.³ Es folgten noch zwei weitere Übersichten,⁴ die im Jahre 2005 durch diese zweibändige Synthese gekrönt wurden.

3 Pavel MAREK (Hrsg.), *Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci v dnech 20.–21. října 1998* [Der gegenwärtige Zustand und die Perspektiven der Erforschung der politischen Parteien auf unserem Territorium. Sammelband der auf der wissenschaftlichen Konferenz in Olmütz am 20.–21. Oktober 1998 vorgetragenen Referate], Rosice-Olomouc 1999.

4 *Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference „Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861–1999“*. Olomouc 19.–20. října 1999 [Die Persönlichkeit in der politischen Partei. Sammelband der Referate der Konferenz „Die Aufgabe der Persönlichkeit in der Geschichte der politischen Parteien auf dem Gebiet der böhmischen Länder und der Tschechoslowakei in den Jahren 1861–1999“]. Olmütz, 19.–20. Oktober 1999], Olomouc 2000; Pavel MAREK und Koll., *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998* [Überblick über das politische Parteiwesen auf dem Gebiet der böhmischen Länder und der Tschechoslowakei in den Jahren 1861–1998], Olomouc 2000; Pavel MAREK (Hrsg.), *Tisk a politické strany. Sborník referátů připravených pro nerealizovanou konferenci „Tisk, jeho místo a role v dějinách a současnosti politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1860–2000“ v Olomouci 24.–25. 10. 2000* [Die Presse und die politischen Parteien. Sammelband der vorbereiteten Referate für die nicht realisierte Konferenz „Die Presse, ihr Platz und ihre Rolle in Geschichte und Gegenwart der politischen Parteien auf dem Gebiet der böhmischen Länder und der Tschechoslowakei in den Jahren 1860–2000“ in Olmütz, 24.–25. 10. 2000], Olomouc 2001.

Die Autoren dieses Kompendiums machten es sich zur Aufgabe, eine zuverlässige Sammlung von Informationen zusammenzustellen, die den aktuellen Forschungsstand wiedergeben würde – in dem Bewusstsein, dass die Forschung in einigen Bereichen ungleichmäßig fortgeschritten war. Es zeigte sich allerdings, dass für einige Themen keine Autoren gewonnen werden konnten, die sich den einzelnen Bereichen des politischen Parteienwesens aus eigenem Antrieb gewidmet hätten. Die Herausgeber des Kompendiums sprachen daher geeignete Experten an, die dann die entsprechenden Kapitel verfassten (z. B. Luboš Velek und Jiří Georgiev über die Parteien der Großgrundbesitzer); einige noch fehlende Kapitel steuerte schließlich einer der Herausgeber, Pavel Marek, bei (über die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei, die anarchokommunistische und die Sudetendeutsche Partei, die bis dahin abseits von Mareks Forschungsinteresse lagen). Auch dank dieser Anstrengungen gelang es (allerdings nicht restlos), die wesentlichen Lücken bei der Zusammenstellung dieses Werkes zu füllen. Das Minimum an Vorbereitungsstudien und Analysen macht sich insbesondere in den Kapiteln über die deutschen politischen Parteien bemerkbar. Diese konnten so nur einen Übersichtscharakter erhalten und lediglich die Hauptzüge der strukturellen Entwicklung dieser Parteien skizzieren (mit Ausnahme der Sudetendeutschen Partei in der Zwischenkriegszeit).

Die Herausgeber entschieden sich für eine chronologisch-sachliche Gliederung des beschriebenen Ganzen. Die untersuchte Epoche 1861–2004 unterteilten sie in sechs Zeitabschnitte, die wiederum durch folgende periodisierende Einschnitte markiert wurden: 1918 – 1938 – 1945 – 1948 – 1989. Die Gefahr dieser Vorgehensweise lag zwar in der Aufteilung der Entwicklung einiger politischer Subjekte in mehrere Abschnitte, derer sich dann wiederum verschiedene Autoren annahmen. Die Schicksalswege der Tschechischen Sozialdemokratischen Partei beispielsweise werden so in vier eigenständigen Kapiteln geschildert; allerdings demonstriert gerade diese Partei die Berechtigung dieser Vorgehensweise, denn die letzte Entwicklungsphase der tschechischen Sozialdemokraten hatte mit den vorherigen Entwicklungsstufen (trotz einer gewissen, durch die Exil-Sozialdemokratie vermittelten organisatorischen Kontinuität) kaum mehr gemein als den Namen und die Berufung auf die Tradition.

Die Abhandlungen über jeden der oben genannten Zeitabschnitte werden jeweils mit einer theoretischen Studie über das System der politischen Parteien eingeleitet: in den böhmischen Ländern bis zum Jahre 1918 (Jiří Malíř), in der Tschechoslowakei in den Jahren 1918–1938 (Josef Harna), in der sog. Zweiten Republik (Jan Holzer), in den Jahren 1945–1948 und 1948–1989 (Jiří Kocian) und über die politischen Parteien seit der Novemberrevolution bis zum Jahr 2004 (Petr Fiala – Maxmilián Strmiska). Der Vergleich des politischen Parteienwesens in den einzelnen Epochen wurde mit einer einheitlichen wissenschaftlichen Methodik durchgeführt. Nach den erwähnten theoretischen Einleitungsstudien folgen spezielle Kapitel über die Entwicklung der einzelnen politischen Parteien in dem jeweiligen Zeitraum, wobei großen Parteien eigenständige Texte gewidmet wurden, während den ephemeren Parteien, den politischen Formationen der nationalen Minderheiten (der deutschen, polnischen, jüdischen, ungarischen und ruthenischen) sowie den kleinen Parteien, die zusammen eigene parteipolitische Lager bildeten, immer ein summarisierendes Kapitel gehört.

Die Kapitel über die einzelnen politischen Parteien zeichnen sich durch ein einheitliches Schema aus, das die Entstehung (Transformation) der Partei, ihre Programmentwicklung, die innere Organisationsstruktur, eine Übersicht über assoziierte (Satelliten-) Organisationen sowie die Geschicke der Parteipresse umfasst. Eines der wichtigsten Unterkapitel ist den innerparteilichen Verhältnissen gewidmet. Hier werden das Schicksal

der einzelnen Parteifractionen und ihre jeweiligen Meinungsdifferenzen skizziert, wodurch dem Leser das Innenleben der Partei nähergebracht wird; faktisch spiegelt sich hier die eigentliche Geschichte der Partei am stärksten wider. Ein wichtiges Unterkapitel, in das einzelne Autoren oft einen wesentlichen Teil ihrer Schilderung der Parteigeschichte verschoben, stellt der Teil mit der Überschrift „Einbindung in das politische System“ dar, der die Wahlergebnisse der einzelnen Parteien, die Konkretisierung der Tätigkeit der Abgeordneten und der Fraktionen in den gesetzgebenden Körperschaften sowie der ministerialen Tätigkeit der Parteienvertreter usw. beinhaltet. Die abschließenden Charakterisierungen der einzelnen politischen Subjekte unterscheiden sich bei Parteien, die ihre Geschichte schon hinter sich haben, und solchen, die in der Epoche seit dem November 1989 aktiv sind. Bei Letzteren geben die Autoren in der Regel auch eine Prognose ihrer weiteren möglichen Entwicklung ab und weisen gegebenenfalls auf Elemente der Instabilität in der bestehenden Parteistruktur hin. Einen unermesslich wichtigen und wertvollen Bestandteil jedes Kapitels bildet die Übersicht über die Archiv- und die gedruckten Quellen (bei den neuesten politischen Subjekten fehlt auch der Hinweis auf Internetquellen nicht) sowie eine chronologisch geordnete Zusammenstellung der Literatur über die jeweilige Partei.

Eine detaillierte qualitative Bewertung der einzelnen Kapitel ist in einer Zeitschriftenrezension weder möglich noch zweckmäßig, denn das Werk von 43 Autoren aus der Tschechischen Republik und der Slowakei, die insgesamt 77 Kapitel verfassten, muss als ein sich gegenseitig ergänzendes Ganzes betrachtet werden. Das Autorenkollektiv wurde von drei Forschergenerationen gebildet, von denen die älteste und die jüngste den größten Anteil an dem Compendium hatten. Erstere wird repräsentiert von Autoren mit einem reichen wissenschaftlichen Lebenslauf (J. Malíř, J. Kořalka, P. Marek, J. Harna, D. Gawrecki, M. Podrimavský, Z. Sládek, M. Trapl, A. Bartlová, J. Kuklík, J. Kořalka, J. Pernes, J. Pešek, P. Vošahlíková u. a.), während die zahlreichen Vertreter der jüngsten Forschergeneration ihren Platz in der tschechischen und slowakischen historiographischen Gemeinde in dieser Zeit noch suchten und sich bald darauf auch mit monographischen Abhandlungen bewährten (z. B. J. Georgiev, L. Velek, T. Dvořák, S. Balík, L. Kopeček, Š. Mareš, P. Pšejka, L. Roguľová, J. Rokoský, J. Šebek, P. Večeřa). Die schwach vertretene mittlere Generation (z. B. M. Kučera, L. Vykoupil, P. Fiala, P. Cibulka, J. Kocian, M. Strmiska) wurde zum undankbaren Beleg für die Diskontinuität der systematischen Forschung über die politischen Parteien in der Tschechischen Republik und der Slowakei.

Jeder der Autoren befand sich verständlicherweise in einer unterschiedlichen Ausgangssituation, die der erwähnte bibliographische Überblick zu jedem Kapitel eindrucklich dokumentiert. Durch eine einheitliche Methodik konnte jedoch eine unerwartet kompakte Form des ganzen Compendiums erzielt werden. Einige Autoren scheren aus ihr zwar durch die Originalität ihres literarischen Stils aus, aber insgesamt ist es gelungen, eine einheitliche Struktur zu wahren, die nur infolge der spezifischen Anforderungen bei der Behandlung der einzelnen Epochen durchbrochen wird. Bei einigen Autoren sind allerdings trotz sämtlicher Bemühungen um die Objektivität der Analyse Sympathien für diejenigen politischen Subjekte erkennbar, mit denen sie bisweilen einen nicht kleinen Teil ihres wissenschaftlichen Lebens verknüpften. Aus dieser wissenschaftlichen Begeisterung entstanden dann räumliche Disproportionen, weswegen einigen marginalen Bewegungen mehr Raum gewidmet wurde, als sie verdienten. Wenig Raum erhielten dagegen die wirklich zentralen Parteien (z. B. die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei in den Jahren 1945–1989), die viel zu kurz abgehandelt werden. Bis zu einem

gewissen Grad ist dies vielleicht auch Ausdruck der disproportionalen wissenschaftlichen Erforschung des Innenlebens der totalitären kommunistischen Partei.

Die Publikation zählt über achtzehnhundert Seiten, wobei der den einzelnen Partei-medailleurs zugeteilte Umfang der Tatsache entspricht, dass die Texte eine große Menge an bisher unbekanntem Informationen enthalten, die nicht nur das Innenleben der einzelnen politischen Parteien betreffen, sondern in der Gesamtschau auch Aufschluss geben über das politische Geschehen in der Habsburgermonarchie, in den böhmischen Ländern (nicht ganz konsequent in der Slowakei) und nach dem Jahre 1918 dann in der Tschechoslowakei und in der Tschechischen Republik. Ein beträchtlicher Teil der Publikation hat Pioniercharakter und ein Großteil der Stichworte basiert selbstverständlich auf der Archivforschung, was insbesondere den Zeitabschnitt bis zum Jahre 1989 betrifft. Die heuristische Basis derjenigen Abschnitte, die sich mit den politischen Parteien in der Tschechischen Republik befassen, reflektiert notwendigerweise die Existenz der neuen Informationsquellen (Webseiten, digitale Aufnahmen von Radio- und Fernsehauftritten usw.), die sowohl die politischen Parteien nutzten als auch die Forscher, die später über sie schrieben.

Nicht ganz im Gleichgewicht mit der Detailanalyse einiger politischer Subjekte (z. B. die Fortschrittbewegung) befindet sich die Unterdrückung einiger Themen. Ein markantes Beispiel bietet gleich der erste Teil, der sich mit den politischen Parteien vor dem Jahr 1918 beschäftigt: Der gänzlich marginalen tschechischen Gewerbebewegung wurden 24 Seiten gewidmet und allen deutschen Parteien zusammen lediglich 28. Die Herausgeber waren sich dieser Disproportion zwar bewusst, ließen hier aber dennoch einen großen Raum für die weitere Forschung. Sie konnten sich deswegen berechtigten Vorwürfen hinsichtlich der Bevorzugung eines tschechischen Blickwinkels und eines disproportionalen Bildes des parteipolitischen Systems in den böhmischen Ländern nicht entziehen.

Unter diesem Aspekt wirkt die Bearbeitung der Zwischenkriegszeit ausgewogener. Die konzentrierte Forschung, die in den letzten zwanzig Jahren wie auch in den vorhergehenden Jahrzehnten diesen zwei Dekaden der tschechoslowakischen Geschichte gewidmet wurde, führte zur Bildung einer ausreichenden heuristischen und Autorenbasis für diese Synthese. Neben den traditionell untersuchten, stärksten Parteien der Tschechoslowakischen Republik (also der agrarischen, sozialdemokratischen, national-sozialistischen, nationaldemokratischen, kommunistischen und der Volks-Partei) wurde in dem besprochenen Buch auch den weniger markanten politischen Kräften und Strömungen (der Nationalen Partei der Arbeit, den Gewerbetreibenden, den tschechischen Faschisten, Anarchisten usw.) wie auch den polnischen, deutschen, ungarischen, zionistischen und slowakischen Parteien Aufmerksamkeit geschenkt. Aus dem Kapitel über die Parteien der nationalen Minderheiten wurde mit einiger Berechtigung das Kapitel über die Sudetendeutsche Partei ausgegliedert, denn diese konnte in den Wahlen zum Abgeordnetenhaus im Jahre 1935 die absolut meisten Wähler auf sich vereinigen.

Die Epoche der Zweiten Republik stellt ein relativ neues Thema der tschechischen Historiographie dar. Angesichts dessen jedoch, dass es nur um einen sehr kurzen Zeitraum von ein paar Monaten ging, in dem lediglich zwei politische Parteien aktiv waren (die Partei der nationalen Einheit und die Nationale Partei der Arbeit), handelt es sich um einen bereits gut bearbeiteten Zeitabschnitt. Berücksichtigung fanden jedoch ebenfalls sowohl die Versuche der tschechischen Faschisten um die Schaffung einer Organisationsstruktur als auch das Schicksal der offiziellen Nationalen Gemeinschaft (*Národní souručenství*) der Protektoratszeit. Als kontrovers kann die gemeinsame Behandlung von Zweiter Republik und Protektorat in einer zusammenhängenden Analyse betrachtet

werden. Eine der wenigen konzeptionellen Inkohärenzen stellt die Auslassung der parteipolitischen Entwicklung in der Slowakei während des Krieges dar.⁵ Ebenso hätte auch die eingeschränkte Tätigkeit der illegalen Organisationen der politischen Parteien in Betracht genommen werden können.

In den Jahren 1945–1948 herrschte in der Tschechoslowakei ein beschränkter Pluralismus mit einem Wettbewerb der politischen Parteien, dessen Hauptcharakteristik das Machtmonopol der Nationalen Front war. Dieses System mit den Elementen einer gelenkten Demokratie konnte erst nach dem Jahre 1989 zum Gegenstand einer objektiven Forschung werden. Eigenständige Kapitel wurden den tschechischen politischen Parteien gewidmet (der kommunistischen, sozialdemokratischen, national-sozialistischen und der Volkspartei), ein zusammenfassendes Kapitel dann den Parteien in der Slowakei. Der Text über die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei ist zweifelsohne unterdimensioniert, seine Autoren beschränkten sich auf einige prozedurale Angelegenheiten und kurze Charakterisierungen der Gesamtentwicklung. Für die Darstellung der totalitären Epoche der Jahre 1948–1989 ist es kennzeichnend, dass der Komplex der Kapitel über die einzelnen politischen Parteien kein einheitliches Bild der politischen Entwicklung in der Tschechoslowakei entwirft, denn diese Strukturen waren mit Ausnahme der Zentrale der kommunistischen Partei keine vollwertigen Spieler auf dem politischen Schachbrett. Das kommunistische Regime hielt trotzdem mit aller Mühe die slowakischen Mini-Parteien am Leben (Partei der Freiheit, Partei der slowakischen Erneuerung), um den Schein eines parteipolitischen Pluralismus zu wahren, unterband aber zugleich die Tätigkeit der traditionellen tschechischen Parteien, wie der Tschechoslowakischen Volkspartei und der Tschechoslowakischen Sozialistischen Partei, als sie in der kurzen Periode der Liberalisierung in den sechziger Jahren zu einem neuen Aufschwung ansetzten. Die Herausgeber nahmen auch eine Darstellung der Entwicklung der tschechischen und slowakischen Exil-Parteien in das Kompendium auf, obgleich nach dem Jahr 1989 lediglich die tschechischen Sozialdemokraten direkt an die parteipolitische Entwicklung in der Tschechoslowakei anknüpften.

Die Kapitel über die Entwicklung des Parteienwesens auf dem Gebiet der Tschechoslowakei nach dem November 1989 (bis 1992) und anschließend in der Tschechischen Republik beschreiben im Ganzen anschaulich die politische Entwicklung von der Umbruchzeit bis zum Jahre 2004. Die Herausgeber beider Bände entschieden sich dafür, die Entwicklung in der Slowakei nach dem Jahre 1992 nicht weiter zu verfolgen, was eine annehmbare Lösung ist, denn ansonsten hätte es zu einer schwer erträglichen Erweiterung des Buches und seiner Konzeption kommen müssen. Bei der Bearbeitung des letzten Teils zeigte sich, dass sich die tschechische Politologie während der vergangenen zwei Jahrzehnte ein hinreichend wirksames Register an wissenschaftlichen Methoden zur Erforschung der Zeitgeschichte angeeignet hat, die sich nicht nur als geeignet für die beliebte Analyse des parteipolitischen Systems erwiesen, sondern auch für die Analyse der Parteiprogrammatik oder zur Erforschung der Unterschiede des Elektorats der einzelnen Parteien.

5 Diese Tatsachen waren Gegenstand der Kritik auch des slowakischen Rezensenten dieser Publikation, M. ZEMEK, im *Historický časopis* (HČ), siehe HČ 54, 2006, Nr. 2, S. 355–358. Außerhalb der Tschechischen Republik wurde dieses Buch sonst nur in der *Bohemia* 46, 2005, S. 243–245 (Michal PEHR), in der polnischen Zeitschrift *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 2005, Nr. 4, S. 556–561 (Jerzy TOMASZEWSKI) und im *Zbornik Matice srpske za istoriju* 73, 2006, S. 249–251 (Djura CHARBI) besprochen.

Der letzte Teil des Buches stellt den gegenwärtig wohl wertvollsten Beitrag der ganzen Publikation dar, und das nicht nur durch seine Komplexität, sondern insbesondere in Hinblick auf die Tatsache, dass viele Parteien auf ihre Bearbeitung noch warten. Als zweifelsohne vorteilhaft erwies sich, dass dieser Teil vorwiegend von einem kleineren Autorenkollektiv verfasst wurde (Pavel Pšeja, Miroslav Mareš, Lubomír Kopeček).

Das rezensierte zweibändige Kompendium stellt mit seinem Horizont und der Breite seines Autorenkollektivs einen bedeutenden Meilenstein der tschechischen historischen Produktion der vergangenen Jahre dar, denn es handelt sich um eine synthetisierende Arbeit, die nicht nur einen bis zum Jahre 2004 reichenden Bericht über die Geschichte der politischen Parteien in den böhmischen Ländern reicht, sondern auch einen Bericht über den Stand der Forschung über diese Parteien zum gleichen Datum. Zugleich handelt es sich auch um eine Initiationsarbeit, denn sie lässt nicht geringen Raum für die Ergänzung der geschaffenen Informationsdatenbank, insbesondere im Bereich der deutschen politischen Parteien und in der Erforschung der Entwicklung der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei. Es besteht kein Zweifel daran, dass nach Ablauf eines notwendigen Zeitintervalls dieses Kompendium zu einer sehr wertvollen Grundlage für eine weitere Publikation werden wird, in der die erfassten Stichworte über die politischen Parteien nicht nur aktualisiert, sondern auch die oben erwähnten Mängel beseitigt werden können.

Pavel Cibulka
Übersetzt von Nina Lohmann

Knihy došlé redakci

- Cieszyńskie studia muzealne. Těšínský muzejní sborník. Sv. 4, 2010 [vyd. 2011]. Red. Irena ADAMCZYK. Český Těšín, Muzeum Těšínska 2011. 383 s.
- Utváření identity ve vrstvách paměti. [Ed.] Václav BŮŽEK – Jaroslav DIBELKA. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2011. 424 s., il. (Opera historica. 15.)
- The Bohemian Reformation and Religious Practice. Vol. 5. Part 1. Papers from the Fifth International Symposium on the Bohemian Reformation and Religious Practice held at Vila Lanna, Prague 19–22 June 2002. [Ed.] Zdeněk V. DAVID – David R. HOLETON. Prague, Academy of Sciences of the Czech Republic, Main Library 2004. 243 s.
- Ukrainian Philology and Linguistics in the twenty-first Century. [Ed.]: Michael S. FILER. Cambridge, Massachusetts 2011. 549 s. (Harvard Ukrainian Studies, vol. 29, nr. 1–4, 2007)
- Jiří HANUŠ a kolektiv, Christianizace českých zemí ve středoevropské perspektivě. Brno, vydala Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2011. 390 s., il.
- Tereza HEJZLAROVÁ – Petra BELAŇOVÁ – Petr KOKAISL, V srdci Hedvábné stezky. Umění a řemeslo Střední Asie. At the heart of the Silk Road. Arts and crafts of Central Asia. Katalog výstavy. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni, Praha, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, Národní galerie, 2011. 50 s., il.
- Helena HEROLDOVÁ – Jindřich MLEZIVA, Čínský textil ve sbírce Západočeského muzea v Plzni. Plzeň, Západočeské muzeum 2011. 115 s., il.
- Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení. Kurucké války a jejich odkaz v historii, kultuře a umění. Dolný Kubín, Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava, Český Těšín, Muzeum Těšínska, [2012]. 176 s.
- Historyczno-topograficzny atlas miast śląskich / Historisch-topographischer Atlas schlesischer Städte – Band 2: Opole/Oppeln. [Hrsg.]: Peter HASLINGER – Wolfgang KREFT – Grzegorz STRAUCHOLD – Rościsław ŻERELIK. [Bearb.]: Krystian HEFFNER – Wolfgang KREFT. Marburg-Wrocław, Herder-Institut 2011.
- Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte. [Hg.]: Franz MACHILEK. Wien, Böhlau Verlag 2012. 292 s.
- Odkaz Jaroslavy Peškové české vzdělanosti. Kolektivní monografie, [Ed.]: Markéta PÁNKOVÁ – Elžbieta Justyna BARON. Praha, Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského 2012. 111 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Comeniana. Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského. Sv. 24 (48), 2010:

Radmila PAVLÍČKOVÁ, Konfessionelle Polemik in der Begräbnungshomiletik. Fünf Leichenpredigten des Kontroverspredigers Georg Schrer aus den Jahren 1583–1603, s. 7–41. – Martin HOLÝ, Die Schulen der Brudernität in Böhmen und Mähren in der Zeit von der Schlacht am Weißen Berg, s. 45–71. – Markéta RŮŽIČKOVÁ, Textbooks at the Academy of Bremen at the Beginning of the 17th Century: New Evidence from the Bohemian Brethren Archives in Mladá Boleslav, s. 73–98. – Mariola JARCZYKOWA, Christian Ambrosius Cochlevius – a Polish Disciple of Jan Amos Comenius, s. 99–113. – Leigh T. I. PENMAN, Prophecy,

Alchemy and Strategies of Dissident Communication: A 1630 Letter from the bohemian Chiliast Paul Felgenhauer (1595 – c. 1677) to the Leipzig Physician Arnold Kerner, s. 115–132. – Petr GLOMBÍČEK, Certhesian Common Sense?, s. 133–141.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 50, 2010, č. 2:

Michal SVATOŠ, Profesor Karel Malý jubilující, s. 11. – Petr SVOBODNÝ, Chemie na lékařských fakultách v Praze, Vídni a Lipsku (1872–1945), s. 15–86. – František ŠMAHEL, Zatoulané drobné texty v nejstarších kolejních katalogích, s. 89–114. – Karol BÍLEK, Profesor Bohuslav Raýman jako spolupracovník Ottova slovníku naučného, s. 115–126.

Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica. 2–2006. Studia historica LX. Rodina a domácnost v 16.–20. století 2010:

Eduard MAUR, Dějiny rodiny v české historiografii, s. 9–22. – Jaroslav DIBELKA, Obranné strategie mužů a žen obviněných z cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století, s. 23–29. – Pavel MATLAS, Nemanželská sexualita, sňatkový konsens a sociální disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou (1661–1760), s. 31–49. – Alice VELKOVÁ, Proměna v chápání majetkových zájmů v rodinách držitelů venkovských usedlostí v letech 1650–1850, s. 51–68. – Jürgen SCHLUMBOHM, „Die Schule des Lebens“. Zur Sozialisation von Kindern im vorindustriellen Deutschland, s. 69–88. – Martina HALÍŘOVÁ, Zemský naleznec v Praze a sirotčí péče počátkem 19. století, s. 89–96. – Věra HRUŠKOVÁ, Zaměstnanost rodin v příměstské vesnici v 2. polovině 19. století (Přezletice, okres Praha-východ), s. 97–109. – Martin JEMELKA, Rodina a domácnost v dělnické kolonii na Ostravsku (1890–1930), s. 111–128.

Archivní časopis. Roč. 62, 2012, č. 1:

Michaela MUNKOVÁ, „Sjednocení zdravotnictví“. Reforma československého zdravotnictví v padesátých letech pod sovětskou taktovkou? Drobný příspěvek k dějinám správy, s. 5–19. – Věra PŘEUČILOVÁ, Informační systém datových schránek a jeho integrace se spisovou službou Ministerstva dopravy, s. 20–39. – Waldemar CHORAŹYCZEW-SKI, Bohdan Ryszewski, s. 40–45. – William J. MAHER, Vystoupení ze stínu: Je nestranné rozhodování v archivech mýtem?, s. 46–59. – Zdeněk KUBÍK – Jindra PAVELKOVÁ, Erbovní listina pro Karla Bedřicha Kūbecka (1780–1855) ve fondu rukopisů a starých tisků Moravské zemské knihovny v Brně, s. 60–68.

Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna. Sv. 23, 2010:

Karel SEVERIN, Středověká silnice přes Červený kopec v Brně, s. 11–24. – Hana JORDÁNKOVÁ – Irena LOSKOTOVÁ, Delfini v renesančním Brně, s. 25–46. – Zbyněk SVITÁK, Kde se v pobělohorské době v Brně nacházel rentmistrovský úřad, s. 47–56. – Zdeněk ŠIMEČEK, Novinové zpravodajství a počátky novin v Brně, s. 57–77. – Tomáš ČERNUŠÁK, Ekonomické zajištění nemocnice brněnských alžbětinek v prvním století jejich existence, s. 79–87. – Petra BEEROVÁ, Demografický vývoj a odhad počtu obyvatel v brněnské svato-petrské farnosti během 18. století, s. 89–102. – Robert JANÁS, Brněnské malířství od říjnového diplomu do založení spolku Mährischer Kunstverein (1860–1882), s. 103–120. – Tomáš ZAPLETAL, Pomník Gustava Winterhollera, s. 121–152. – Radovan KOLBABA, Návštěvy prezidenta Edvarda Beneše v Brně 12.–16. května 1945 a 9. července 1946, s. 153–200. – Marek ĎURČANSKÝ, K personálnímu zajištění výuky na právnických fakultách v prvních letech ČSR. Edice dokumentů k jednání o povolání Jaroslava Kallaba z Prahy v letech

1922–1925, s. 200–240. – Jindřich CHATRŇÝ – Zoja MATULÍKOVÁ, Zavřete oči, odcházím, aneb Adieu Savoy. (Několik poznámek k minulosti a současnosti slavné kavárny), s. 241–289. – Jan BŘEČKA, Osвобоzení Brna-Králova Pole v deníkových záznamech Anny a Jiřiny Vodových z dubna-května 1945, s. 291–312.

Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna. Sv. 24, 2011:

Dalibor JANIŠ, Vztah městského a zemského práva a jeho odraz v nejstarších privilegích pro město Brno. (K problematice utváření středověkých měst v českých zemích), s. 11–33. – Rudolf PROCHÁZKA – Veronika WIHODOVÁ, Brněnští měšťané v písemných pramenech přemyslovského období. Část I: Do roku 1278, s. 55–88. – Martina KUDLÍKOVÁ, Portály brněnských mendikantských klášterů, s. 89–103. – Pavol ČERNÝ, Tři iluminované rukopisy brněnských městských knih ze 14. a 15. století, s. 105–135. – Irena ZACHOVÁ, Liber de mania mistra Radslava v rukopise 113/110 brněnské svatojakubské knihovny, s. 137–166. – Marie PLEVOVÁ, Nobilitace brněnského městského radního Jana Antonína Rosenzweiga a osudy Rosenzweigovy chudinské nadace. Dva příspěvky k historii rodiny Jana Josefa šlechtice z Rosenzweigu, s. 167–178. – Robert JANÁS, Brněnské malířství od založení spolku Mährischer Kunstverein do vzniku Klubu přátel umění (1882–1900), s. 179–205. – Petr BĚLÍK, „Wohlthäter der Aermsten“. Vladimír Mitrovský a moravskoslezský slepecký institut v Brně v letech 1867–1892, s. 205–224. – Otakar KIRSCH, Svaz německo-moravských místních muzeí a jeho úsilí o povznesení profesní úrovně a společenského postavení regionálního muzejnictví na Moravě, s. 225–248. – Tomáš PÁNEK, František Kameníček (1856–1930), s. 249–279. – Jiří SKOUPÝ, PhDr. Guido Glück – umělec, občan a člověk, s. 281–297. – Jiří MIKULKA, Z brněnské Zbrojovky do kabiny spitfiru. Životní příběh pilota Miroslava Borkovce z Brna-Husovic, s. 299–319. – Jana OSOLSOBĚ, Architekt a urbanista Adolf Liebscher mladší, s. 321–359. – Stanislav ČERVENKA, Vědecký odkaz hudebního historika Františka Pokorného (1909–1987), s. 361–378.

Časopis Matice moravské. Roč. 150, 2011, č. 2:

Oldřich CHLÁDEK, „Páni fundátoři toho nedopustí...“ Spor mezi Korunou a zakladateli žďárského kláštera 1528–1588, s. 271–293. – Lukáš FASORA, Metoda generačního přístupu. Na příkladu socialistické mládeže v letech 1900–1920, s. 295–316. – Karel KONEČNÝ, Sdružení křesťanských pedagogů, případ V. Lepil a spol., s. 317–334. – Eva RICHTROVÁ, Curia, Hof, dvůr. Příspěvek k diskusi o přemyslovských panovnických dvorech 13. století, s. 335–359.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 98, 2011, č. 4:

Martin DOHNAL, Středověké pluziny Velké Británie a jejich význam pro poznání zemědělského vývoje v českých zemích, s. 337–357. – Lenka J. BUDILOVÁ – Marek JAKOUBEK, Religiozita Cikánů v ČR: Konceptuálně-metodologické poznámky, s. 359–378. – Jan KAPUSTA, Rozpolcená mysl Maurice Blocha, s. 379–391. – Mirjam MENCEJ, The Role of Gender in Accusation of Witchcraft: the case of Eastern Slovenia, s. 395–412.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 99, 2012, č. 1:

Ondrej KAŠČÁK – Zuzana OBERTO VÁ, Školská etnografia tela, jej východiská, podoby a potenciály, s. 1–22. – Adam HORÁLEK, Tři přístupy k pupkům národů. Primordialisticko-modernistický diskurz prizmatem aktivity a objektivity etnicity, s. 23–43. – Tereza KUŠNIRÁKOVÁ, Vztah vietnamských navrátilců předlistopadové imigrace k československému státu a jeho společnosti, s. 45–66. – Jiří WOITSCH, Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska:

Stav a perspektivy výzkumu, s. 67–83. – Ivan MINÁŘ, Projevy lidové zbožnosti ve štukové výzdobě venkovských staveb na Vysočině, s. 85–98.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 4:

Jana DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, „Literární kapitalističtí zaprodanci“. Soudní proces s katolickými intelektuály v roce 1952, s. 16–20. – Rita KINDLEROVÁ – Volodymyr VJA-TROVYČ, Ukrajínští velmoži žijí na jiné planetě. Rozhovor s historikem Volodymyrem Vja-trovyčem o potížích, bolestech i nadějích současné ukrajinské historiografie a aktuálním dění ve společnosti druhé největší evropské země, s. 21–23. – Jan FEIT, Falklandy v mlze. Třicet let od války mezi Velkou Británií a Argentinou, s. 24–25. – František ŠMAHEL, Dny slávy, dny smutku. Korunovace a pohřby českých Jagellonců, s. 28–31. – Milena BART-LOVÁ, Světec, král a skutečný vládce. Nástěnné malby v kapli sv. Václava za vlády Jagel-lonců, s. 32–35. – Petr KOZÁK, „Pátý princ“. Kníže Zikmund mezi periferií a centrem jagellonského světa, s. 36–39. – Tibor NEUMANN, Slabý král, či oběť okolností? Vladislav II. z maďarského pohledu, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 5:

Tomáš KNOZ, Spory o absolutismus. Evropská inspirace a česká diskuse, s. 14–17. – Pavla SAVICKÁ, Návrat na Šipkas. Zrození a zánik jedné legendy, s. 18–19. – Petr SLÁ-DEČEK, Učenec a generál. František Běhounek a Umberto Nobile ještě po 20 letech, s. 20–23. – Nina MILOTOVÁ, Vídeňský patron. Životní osudy historika a archiváře Václava Kratochvíla, s. 24–27. – Ondřej SLAČÁLEK, Dvě dekády nových válek. Mary Kaldorová po-pisuje organizované násilí nového typu, s. 30–32. – Jiří PLACHÝ, Čekání na válku. Česká společnost a obrana státu ve 20. a 30. letech 20. století, s. 36–39. – Radek BUBEN, Boj o amazonskou identitu. Peruánsko-ekvádorský konflikt v kontextu nedávných válek, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 6:

Bedřich LOEWENSTEIN, Dvě sebekritiky. Stát a revoluce na prahu „století extrémů“, s. 14–16. – Michel PASTOUREAU – Martin NEJEDLÝ, „Rád přináším čtenářům něco no-vého...“ Rozhovor s Michele Pastoureauem o středověku plném barev, zamilovaném medvědovi a o právu dělat si bádání pro radost, s. 17–20. – Jan KLÍMA, Půlstoletí FRE-LIMO. Lekce o Africe závislé i svébytné, s. 21–23. – Michal ZOUREK, Revolucionář z hospody U Fleků. Pražský pobyt Roque Daltona v kontextu jeho života a díla, s. 24–27. – Sylva FISCHEROVÁ, Evropa, Asie a ti druzí aneb Zrození kontinentů v antickém Řecku, s. 30–33. – Václav MAREK, Římské silnice aneb jak ovládat světovou říši, s. 34–36. – Mag-dalena MORAVOVÁ, Hadrián – císař na cestách. Schopný panovník, voják a básník, s. 37–39. – Eva KUŤÁKOVÁ, Daidalos a Íkaros. Cesty a proměny jednoho příběhu, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 7:

Barbora PŮTOVÁ, Ztracená africká říše Benin. Vzestup a pád království ušlechtilého bronzu, s. 14–17. – Ondřej TÁBORSKÝ, „Zde nečekáte, sami se obsloužíte“. Zakládání sa-moobsluh v Československu, s. 18–21. – Karel HRUBÝ, Cesty v mlze. Nad jedním dopisem Milana Kundery, s. 22–25. – Martin SEKERA, Statisčová doba Čechů ve Vídni. Česká men-šina v metropoli na Dunaji, s. 28–31. – Jiří POKORNÝ, „A ty mladé nezkušené hochy posílali rodiče do Vídně“. Vídeň dělnická, s. 32–34. – Vlasta VALEŠOVÁ – Zdeněk HOJDA, České jméno není ve Vídni nic cizího. Rozhovor s Vlastou Valešovou o starých i nových vídeň-ských Česích a o tom jak je vnímají Vídeňané, s. 35–37. – Václav FRONK, V povídkovém

ohrožení. Češi z pohledu Vídně v zrcadle satirických periodik, s. 38–41. – Zdeněk HOJDA, Nevděk světem vládne aneb Kdo zachránil Vídeň v roce 1685, s. 42–45.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 8:

Zdenko MARŠÁLEK, Klimtovské výročí s českou stopou. Synovec „Zlaté Adély“ ve vojenské uniformě, s. 14–15. – Martin KOVÁŘ, „Rychleji, výš a silněji po anglicku“. Londýnské olympijské hry 1908, 1948 a 2012, s. 16–18. – Rudolf JAWORSKI – Jan RANDÁK – Václav PETRBOK, „Nemohu si stěžovat...“ Rozhovor s historikem Rudolfem Jaworskim o výzkumu středovýchodní Evropy, nových pramenech a životu na penzi, s. 19–21. – Štěpán MACHÁČEK, Zákon o islámu z roku 1912. Stát uznal islám na území českých zemí už před sto lety, s. 22–25. – Libor JAN, Z vysočinských hvozdů do čela země. Dramatické osudy rodu zubří hlavy ve středověku, s. 28–31. – Petr VOREL, „Chuť má veliká byla k kupování statků...“ Páni z Pernštejna na počátku raného novověku, s. 32–35. – Pavel MAREK, Dcery Marie Manrique de Lara. Pernštejnské ženy jako prostřednice mezi střední Evropou a románským světem, s. 36–38. – Vítězslav PRCHAL, Podřimující Goliáš. Pernštejnská zbrojnice na pardubickém zámku v 16. století, s. 39–41. – Marek VAŘEKA, Dluhy a dluhy aneb Konec Jana z Pernštejna, s. 42–45.

Dějiny věd a techniky. Roč. 44, 2011, č. 4:

Radim KOČANDRLE – Karel KLEISNER, Evoluce ve vlhku zrozená: Analogie a paralely Anaximandrový pra-evoluce a darwinovské evoluce, s. 219–236. – Zuzana PEŠKOVÁ, Vybrané kolonizační podniky stejných lokátorů v Čechách, s. 237–260. – Pavol SAKÁČ, Helpianska valcha – technická kultúrna pamiatka na pozadí valchárstva ako tradičného remesla na Slovensku, s. 261–270.

Dějiny věd a techniky. Roč. 45, 2012, č. 1:

Aleš ŠPIČÁK, Význam teorie kontinentálního driftu Alfreda Wegenera, s. 3–6. – Michal V. ŠIMŮNEK, Konec „nenahraditelného muže“. Likvidace R. Heydricha v lékařském kontextu. (I. část), s. 7–29. – Petr HAMPL, Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část), s. 30–45.

Dějiny věd a techniky. Roč. 45, 2012, č. 2:

Daniel ŠPELDA, Byl Bruno upálen kvůli svým kosmologickým představám?, s. 61–87. – Vít BOČEK, I. ideologická konference vysokoškolských vědeckých pracovníků v Brně a její místo v dějinách československé jazykovědy v 50. letech 20. století, s. 88–104. – Eva MUŠKOVÁ, Vladimír Bárta a jeho podíl na formování československého elektrotechnického průmyslu, s. 105–125. – Mikuláš TEICH, Ignác von Born a Royal Society, s. 124–128.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 2, 2011, č. 2:

John D. ROBERTSON, „Gut und Blut für's Vaterland“: Habsburg Militarization Policy and the War Production Law of 1912, s. 129–150. – Eduard NIŽŇANSKÝ, Príspevok k dejinám tretieho protektorátneho transportu do Niska po príchode na Slovensko, s. 151–167. – Renata SKŘEBSKÁ, Zapomenutý sochař Julius Pelikán. 23. 2. 1887 Nové Veselí u Žďáru nad Sázavou – 17. 2. 1969 Olomouc, s. 168–174. – Jaroslav ŠŮLA, Obstáli jsme? Jak jsme v letech 1975–1990 pracovali na dějinách textilu aneb Mezi vzpomínkami a historickou statí, s. 175–190. – Karel STEINMETZ, Tři jubilea ostravských muzikologů a hudebních pedagogů: Vladimír Gregor, Luděk Zenkl, Jan Mazurek, s. 191–198. – Petr KADLEC, Dějiny středního školství a vzdělanosti 19. a počátku 20. století v české a zahraniční historiografii, s. 199–218.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 3, 2012, č. 1:

Pavel ZATLOUKAL, Kroměřížská architektura 19. století. I. část, s. 1–20. – Václav LUNGA, Ve službách církve a vlasti. Sušilovec P. Vincenc Janalík (1804–1855), s. 21–43. – Jan DVOŘÁK, Směr Nisko nad Sanem: první organizované deportace Židů z Vídně, s. 44–57. – Milan MYŠKA (ed.), Vzpomínky prof. Jaroslava Mezníka na historický samizdat. Edice nepublikovaného textu prof. PhDr. Jaroslava Mezníka, CSc., s. 58–64. – Igor LISOVÝ, Profesor Jan Burian, historik antického starověku, pedagog a překladatel (Poznámky k portrétu učence), s. 65–70. – Michal ŠEBEŇA, Niekoľko slov k medievistickému výskumu cirkevných dejín v slovenskej historiografii, s. 71–77. – Bogusław Piotr MARKS, Prawno-organizacyjne aspekty polsko-czechosłowackiej współpracy naukowo-technicznej w latach 1947–1971, s. 78–88.

Historická geografie. Roč. 37, 2011, č. 2:

Stanislav POPELKA – Alžběta BRYCHTOVÁ, Metody virtuální rekonstrukce zaniklé pevnosti Olomouc, s. 213–251. – Stanislav ONDRÁČEK – Jan MUNZAR, Voda v průmyslové krajině českých zemí v 19. a v první polovině 20. století, s. 231–242. – Martin REBHÁN, Baťovský fenomén ve středočeské krajině, s. 243–274. – Peter MACKOVČIN – Petr SLAVÍK – Marek HAVLÍČEK, Topografické pěticentimetrové mapy Československa 1934–1958 a 1946–1949, s. 275–278.

Historická geografie. Roč. 38, 2012, č. 1:

Eva SEMOTANOVÁ – Pavel CHROMÝ, Development and Current Trend of the Historical Geography, s. 9–34. – Robert ŠIMŮNEK, The Landscape of the Czech Middle Ages in the Perspective of Modern Science, s. 25–62. – Eva CHODĚJOVSKÁ, Studying the Early Modern Landscape in the Czech Republic, s. 63–98. – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, The Principles and Development of Landscape Parks in the Czech Republic and Their Study from the Perspective of Historical Geography, s. 99–118. – Aleš VYSKOČIL, The Tale of the Landscape in the Czech Lands in the 19th Century, s. 119–142. – Jiří KUPKA, Urban Landscape in the Period of Industrialization, s. 143–164. – Zdeněk KUČERA – Sylvie KUČEROVÁ, Historical Geography of Persistence, Destruction and Creation: The Case of Rural Landscape Transformation in Czechia's Resettles Borderland, s. 165–184. – Aleš NOVÁČEK, Historical-geographical Aspects of Duality in Europe, s. 185–205.

Historický obzor. Roč. 23, 2012, č. 3/4:

Michal HABAJ, Příběh Jamese Cooka, s. 50–64. – Martin NEJEDLÝ, „Pohleďte do zrcadla úsměvných zrudností!“ Lesk a trýzně 15. století očima dvorských služebníků (II. část), s. 65–81. – Jan ZÁHOŘÍK, Cesta ke vzniku Svobodného státu konžského, s. 82–88.

Historický obzor. Roč. 23, 2012, č. 5/6:

Jiří KÁRNÍK, Zkáza britské posádky Kábulu, leden 1842, s. 98–108. – Dana PICKOVÁ, Dynastický svár v domě Rurikovců, s. 108–116. – Jan HALADA, Od osvěty k cílevědomému programu. Čeští nakladatelé v posledním půlstoletí habsburské monarchie, s. 117–126. – Jakub DOLEŽAL, 1984 – počátek konce NDR, s. 126–135. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Jan Neruda (1834–1891), s. 136–138.

Historický obzor. Roč. 23, 2012, č. 7/8:

Michal WANNER, Portugalská indická společnost, s. 146–161. – František STELLNER, Příprava ruských panovníků 18. století na vládu, s. 161–167. – Alena VITÁKOVÁ, Ženy

v Rudé armádě za druhé světové války, s. 167–173. – Jan ŽUPANIČ, Zánik kuffnerovského impéria, s. 173–181. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Josef Dobrovský (1753–1829), s. 181–184.

Historie a vojenství. Roč. 61, 2012, č. 1:

Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, Export a využití československé letecké výzbroje v občanské válce ve Španělsku 1936–1939. I. část, s. 4–35. – Karel STRAKA, Skupina 1, ne-standardní vyšší jednotka zajištění hranic od jara do podzimu. II. část – dokončení, s. 36–57. – Milan KOPECKÝ – Tomáš HOFÍREK, Obrněné svazky a jednotky v bojích o město Dukla 8.–20. září 1944. II. část – dokončení, s. 58–66. – Jindřich MAREK, Čeští vojáci a jejich zahraniční partneři v Sektoru JIH mírové mise UNPROFOR 1992–1995, s. 67–84. – Jiří SKRAMOUŠSKÝ, Ruský úspěch Silvestra Krnky, s. 85–107. – Zuzana PIVCOVÁ, Spojenecké nálety na Prahu v roce 1945. Informace z německé dokumentace ve VHA, s. 108–111. – Jan B. UHLÍŘ, Nové fotografie a dokumenty k náletům na Prahu v roce 1945, s. 112–115.

Historie a vojenství. Roč. 61, 2012, č. 2:

Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, Export a využití československé letecké výzbroje v občanské válce ve Španělsku 1936–1939. II. část – dokončení, s. 4–29. – Prokop TOMEK, Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969, s. 30–41. – Jiří SUCHÁNEK, Vyškovský incident a smrt Františka Josefa Minaříka, s. 42–47. – Ivo PEJČOCH, Československé tanky pro podporu pěchoty, s. 48–54. – Jiří RAJLICH, Na okraj jedné „dezere“, s. 55–63. – Jindřich MAREK, Český prapor mírové mise UNCRO a chorvatská operace OLUJA, s. 64–81. – Zuzana PIVCOVÁ, Heydrich a německá branná moc v protektorátu. Z německé dokumentace VHA, s. 82–86. – Jaroslav BERÁNEK, Volá Londýn. Vysílání československé sekce zahraničního servisu BBC o atentátu na Heydricha, s. 87–93. – Michal PLAVEC, Svědomí a odpovědnost k národu si žádá odsun německých žen a dětí. Poslední měsíc války v Čechách a na Moravě (8. dubna – 8. května 1945) v dešifrovaných depeších německého velení, s. 94–111. – Jan SÝKORA – Miroslav KHOL, Osudy ukryté v cestovním šeku, s. 116–119. – Jiří PLACHÝ, Josef Škvorecký (1924–2012), s. 140–141.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 2, 2010, č. 2:

Zdeněk BENEŠ, Jinakost našich společných (nejen?) středoevropských dějin, s. 11–19. – Mária TONKOVÁ, Prítomnosť minulosti – cesty modernej historiografie a cesty výučby moderného dejepisu, s. 21–36. – Peter MACHO, „Slovenský historický album“ – slovenské osobnosti v premenách času, s. 37–42. – Daniela KODAJOVÁ, Negatívny hrdina v pamäti a v národnom príbehu Slovákov, s. 43–55. – Daniela KODAJOVÁ, Extrémne polohy v procese formovania slovenskej národnej spoločnosti, s. 57–68. – Ivan HALÁSZ, Historické dedičstvo strednej Európy. Problém rozdielnej priestorovej perspektívy pri výuke post-uhorských – maďarských a slovenských – dejín, s. 69–76. – Katarína NOVÁKOVÁ – Peter SLAVKOVSKÝ, Tradičná agrárna kultúra Slovenska – súčasť európskej roľníckej civilizácie, s. 77–86. – Oľga DANGLOVÁ, Čo sa skrýva pod názvom ľudové umenie? Slovensko v európskom kultúrnom priestore, s. 87–102. – Rastislava STOLIČNÁ, Národné kulinárstvo v identifikačnom procese obyvateľov stredoeurópskych krajín, s. 103–115. – Mojmír BENŽA, Odev ako znak, s. 115–119. – Eva KREKOVIČOVÁ, Slovenské koledy a ich stredoeurópske súvislosti, s. 121–126. – Ana KLADNIK, „Vietor veje v smere severovýchod-juhovýchod“, s. 127–133. – Janez CVIRN – Jure GAŠPARIČ, Neznositelné bremeno dejín. Roztržka historikov v Slovinsku, s. 135–143. – Michał JARNECKI, Polský pohľad na druhou

světovou válku. Zápas o paměť. Mezi objektivismem, mýtem a pokusy o instrumentalizaci, s. 145–150. – Marína ZAVACKÁ, Rovesnícka perspektíva vo výučbe tém z 20. storočia, s. 151–156. – Matej HANULA, Futbal rozdeľujúci i spájajúci. Prejavy nacionalizmu na ihriskách medzivojnovej Bratislavy, s. 157–165. – Marek WAIC, Století stredoevropského športu – čas konfliktů i porozumení, s. 167–176. – Barnabás VAJDA, Dejepis ako súčasť kultúrnej reprodukcie na školách s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku, s. 177–181. – Anna BOCKOVÁ, Učiť o strednej Európe? Svedectvá (obrazy) histórie vo výučbe moderných dejín strednej Európy, s. 183–196. – Blažena GRACOVÁ, Holocaust v paměti české středoškolské mládeže, s. 197–209.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 3, 2011, č. 1:

Tünde LENGYELOVÁ, Obraz Turkov – Osmanov a uhorská realita 16. a 17. storočia, s. 11–17. – Marie Š. KOLDINSKÁ, Mezi eschatologií, propagandou a pragmatismem. Turci očima české šlechtické společnosti 16. a počátku 17. století, s. 19–27. – Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, Odraz Bočkajova povstání v pramenech městské provenience (na příkladu Brna), s. 29–46. – Vít MIŠAGA, Přichází přítel, nebo nepřítel? Venkovské obyvatelstvo za dánského vpádu v letech 1626 až 1627, s. 47–55. – Tomáš STERNECK, Vetřelci, nebo partneři? Důstojníci v očích městské elity na příkladu Dona Baltazara de Marradas y Vique a Servatia Hurdome de la Fossa v Českých Budějovicích za třicetileté války, s. 57–66. – Marek ĎURČANSKÝ, Vojsko – klíčový problém městské správy v Čechách za třicetileté války?, s. 67–76. – Jiří KOUMAR, „... k velikému ztenčení skrze vojáky a jinou vojenskou zběř týž statek přišel...“ Odraz třicetileté války v transferu poddanských nemovitostí na měnickém panství, s. 77–91. – Oldřich KORTUS, Královské město Plzeň za třicetileté války. Příspěvek k dějinám města v letech 1621–1630, s. 93–102. – Jan ČERNÝ, Vojáci v Rakovníku za třicetileté války, s. 103–112. – Jan KILIÁN, „Gott wird sie straffen...“ Vojáci v pamětech Michela Stüelera z Krupky (1629–1649), s. 115–120. – Jiří HOFMAN, „Dali se potřebovat nepříteli a přitom ve městě nadále zůstávali“. Život ve Švédý okupovaném městě za třicetileté války, s. 121–130. – Romana KMOCHOVÁ, „I přišli k nám tito soldáti“. Vojenské excesy ve Slaném za třicetileté války, s. 131–136. – Milan SVOBODA, „Diess Jhar nahmen die Oberlausitzer wiederumb eine Fahne Knechte..., in Ungarn wieder den Türcken zu schicken“. Protiturecká propaganda v raně novověkých kronikách ze Žitavy, s. 137–148. – Richard DRŠKA, Vplyv pobytu cisárskych vojsk v Skalici v rokoch 1684–1686 na život mesta, s. 149–161. – Eduard MAUR, Bavor, Prus a Francouz – obavy, naděje, skutky. Ke vztahu okupačních vojsk a vesnického obyvatelstva v Čechách za války o rakouské dědictví, s. 163–171. – Jan MATOUŠEK, Francouzsko-bavorská okupace Prahy očima pražského měšťana, s. 173–178.

Jižní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 47, 2011, sv. 50:

Václav HORTVÍK, Kostel na podivínském předměstí Rybáře – fakta a dohady, s. 7–19. – Miroslav PLAČEK, Moravské hrady za králů „cizinců“ 1306–1346, s. 21–39. – Miroslav SVOBODA, Proč byl v roce 1426 u Břeclavi portugalský princ?, s. 41–50. – Jiří PAJER, K počátkům novokřtěneckých fajánsí na Moravě, s. 51–65. – Martin HOLÝ, Ivančické gymnázium Jednoty bratrské, vzdělanostní mecenát a šlechta z českých zemí v poslední čtvrtině 16. a prvních desetiletích 17. století, s. 67–82. – Ludislava ŠULÁKOVÁ, Hustopečské spolky, s. 83–91. – Jaromír KUBÍČEK, České noviny na Břeclavsku a Hodonínsku do první světové války, s. 93–117. – Otakar KIRSCH, K vývoji německého muzejnictví na území dnešního okresu Břeclav, s. 119–141. – Vojtěch ŠUSTEK, Zatčení člena paraskupiny BIVOUAC Jindřicha Čouпка ve světle nových zjištění, s. 143–179. – Emil KORDIOVSKÝ, Válečné škody

na mikulovském zámku a Svatém Kopečku, s. 181–195. – Petr KOLUCH, Padesátá léta – poznamenaný životní osud podnikatelské rodiny Miroslava Kunce, s. 197–207. – Jana MLATEČKOVÁ, Méně známá osobnost brněnského sochaře Václava Hynka Macha a jeho tvorba nejen na jižní Moravě, s. 209–233. – Eva VEČERKOVÁ, Německé obyvatelstvo na Mikulovsku a jeho obyčej, s. 235–248. – Evženie KLANICOVÁ, Archeologické lokality na katastrálním území města Břeclav, s. 251–267. – Andrea MATĚJÍČKOVÁ, Archeologické lokality na katastru obce Borkovany, okr. Břeclav, s. 269–282. – Ivan ŠTARHA, Nové znaky a vlajky měst a obcí, s. 283–289.

Judaica Bohemiae. Roč. 46, 2011, č. 2:

Michal FRANKL – Jindřich TOMAN, Jan Neruda and Jews: Texts and Contexts, s. 5–6. – Michal FRANKL, „The Enchantment Has Gone“. Anti-Jewish Views of Jan Neruda in the Context of Czech Liberal Journalism in the 1860s, s. 7–22. – Jindřich TOMAN, Shadows of Anti-Semitism: Jan Neruda and Jews, s. 23–49. – Marek NEKULA, The Image of Jews in Neruda's Tales of the Little Quarter and Anti-Jewish Discourse, s. 51–76. – Kateřina ČAPKOVÁ, Anti-Jewish Discourses in the Czech National Movement, Havlíček, Neruda and Kapper, s. 77–93. – Václav PETRBOK, David Kuh and Jan Neruda, s. 95–126. – Arno PAŘÍK, Synagogues, Schools and Rabbinic Houses. On the Project: Revitalization of Jewish Sites in the Czech Republic, s. 127–132.

Lidé města. Roč. 14, 2012, č. 1:

Dalibor ANTALÍK, Kult božských soch a průvodiče mezilidské komunikace ve starosemitských civilizacích, s. 3–16. – Eva ECKERTOVÁ, Národ a jazyk: Migranti v americké společnosti, s. 17–44. – Martin C. PUTNA, Plečnikovo místo mezi náboženskými kulturami, s. 45–71. – Blanka SOUKUPOVÁ, Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956–1968. Mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností“, s. 73–105. – Jakub HOLAS, Obraz české společnosti konstruovaný maďarskou cizineckou komunitou, s. 107–132. – Jana MARKUPOVÁ, Rodina Paloušova jakožto jedno z center českého disentu, s. 133–151.

Minulostí Západočeského kraje. Sv. 46, 2011:

Radek ŠIROKÝ, Mezi Plzní a Prahou: Počátky biskupského poddanského města Rokycan, s. 7–27. – Kamil BOLDAN, Filigranologie a datace nejstarších plzeňských tisků, s. 28–59. – Jaroslav DOUŠA, Císař Rudolf II. v Plzni v květnu 1594, s. 60–66. – Václav CHMELÍŘ, Svobodný dvůr v Málkovicích, s. 67–81. – Květoslava HAUBERTOVÁ, Adam Jiří Kokořovec z Kokořova, Zuzana a jejich syn Vilím z Vladaře. K problematice nemanželského dítěte v 17. století, s. 82–107. – Daniel SOUKUP, Ikonografie uzavřené společnosti. Obrazový cyklus snesvěcení hostií Židy z Hostouně, s. 108–131. – Jan LHOTÁK, Poutě a procesí v dějinách Sušice, s. 132–151. – Jakub MÍRKA, Stříbrná a postříbřená. Dvě oltářní sochy sv. Jana Nepomuckého v poutním kostele v Nepomuku, s. 152–186. – Karel ŘEHÁČEK, Národohospodářský sbor západočeský v Plzni, s. 187–207. – Kevin McDERMOTT, Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953, s. 208–233. – Hana KLÍNKOVÁ – Ivan MARTINOVSKÝ, Korespondence mezi Karlem Klostermannem, Antonínem Rezkem a Františkem Schwarzem v letech 1892–1898, s. 237–288. – Miroslav GIRSA, Sklárna Nové Sedlo ve vzpomínkách Karla Viktory, s. 289–307. – Anna PEŘINOVÁ, Explóze muničky v Bolevci u Plzně dne 25. května 1917 v korespondenci Ladislava Lábka s rodinou, s. 308–367. – Jitka JANEČKOVÁ, Korunka ke korunce aneb „postavme v Plzni důstojný pomník obhájci práv venkovského lidu“, s. 368–391.

Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století. 20, 2012, č. 1:

Werner DROBESCH, Die „soziale Frage“ in der Habsburgermonarchie im zeitgenössischen gesellschaftswissenschaftlichen Diskurs, s. 1–12. – Luboš VELEK, Ideální představy o ústavě, parlamentarismu a zástupcích lidu v revolučním roce 1848/1849, s. 13–34. – Aleš SKŘIVAN, „Čínské obchody“ Škodových závodů před první světovou válkou, s. 35–59. – Petr PROKŠ, Pokusy císařského Německa o separátní mír s carským Ruskem za „Velké války“ (1914–1915), s. 61–95. – Petr ŽÁK, T. G. Masaryk a politický katolicismus v období první ČSR (1918–1935), s. 97–130. – Michal ZADINA, Návrhy volebních reforem v období první ČSR 1918–1938 v právním pojetí Otakara Koutského, Josefa Klimenta a Františka Weyra, s. 131–155. – Andrej TÓTH, Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935, s. 157–201. – Miroslav ŠEPTÁK, Otázka personálního obsazení československého vyslanectví ve Vídni v letech 1932–1938, s. 203–219. – Gustav NOVOTNÝ, „Třebíčské“ dopisy MUDr. Jaroslava Bakeše z let 1902–1909, s. 221–256.

Numismatické listy. Roč. 66, 2011, č. 2:

Jan VIDEMAN, Příspěvek k výskytu moravských denárů v Polabí na počátku 12. století, s. 51–62. – Petr VOREL, Nález anglického půlšilinku z roku 1569 u obce Blato na Pardubicku, s. 63–66. – Pavel VOJTÍŠEK, Neznámý dvoutolar Rudolfa II. z pražské mincovny. Poznámky a otázky k ražbě hrubé mince na přelomu 16. a 17. století, s. 67–72. – Jiří RYANT, Emise a oběh nouzových peněžních poukázek ve městě Mšeně v roce 1849. Příspěvek k historii peněžního oběhu v regionálním měřítku, s. 73–90. – Jiří BOHÁČ, Životní cesta a dílo Zdeňka Šejnosta, s. 91–94.

Numismatické listy. Roč. 66, 2011, č. 3:

Jiří MILITKÝ, Nový typ bójského statéru, s. 99–104. – Federico GAMBACORTA – Roman ZAORAL, Akvilejské mince ve sbírce Národního muzea, s. 105–112. – Jiří HÁNA – Ladislav TOMEK, Tajné značky na pražských groších Václava II.?, s. 113–115. – Tomáš JEŘÁBEK, Neznámá varianta pražského groše Jana Lucemburského, s. 116–118. – Lukáš KUČERA, Dvě dobová falza pražských grošů Karla IV. nalezená na území bývalého Litevského velkoknížectví, s. 119–122. – Pavel HAMPL – Tomáš SMĚLÝ, Několik zajímavých pražských grošů Vladislava II. Jagelonského. Poznámky k chronologii, s. 123–130. – Lukáš RICHTER, Netradiční doklad přeražby kremnického krejcaru z roku 1782, s. 131–134. – Emil NOVÁK, Anomálie pražského tolaru rakouského císaře Františka I. z roku 1809, s. 135–138.

Numismatické listy. Roč. 66, 2011, č. 4:

Michal MAŠEK, Mince parthského krále Andragora, s. 147–150. – Marek BUDAJ – Jiří MILITKÝ, Nálezy římských mincí z Jalšové a Sence. K problematice výskytu římských zlatých ražeb ze 2. poloviny 1. století na Slovensku, s. 151–157. – Václav ŠTOR, Monetární reforma sultána Muhammada. Příspěvek k dějinám Dillí ve 14. století, s. 158–161. – Juliana BOUBLÍKOVÁ-JAHNOVÁ, Krušnohorské medaile s příběhem římského hrdiny Marca Curtia, s. 162–170. – Zdeněk FIŠER, Sochař Josef Šejnosta a nerealizovaná medaile Jozefa Škultétyho, s. 171–178. – Petr ŠIMEK, Pamětní mince vydané v roce 2011, s. 179–185.

Revue církevního práva. Church Law Review 18, 2012, č. 1:

Damián NĚMEC, Mimořádné způsoby propuštění katolických duchovních z duchovního stavu na základě dokumentů kongregace za klérus z let 2009 a 2010, s. 7–25. – Jakub KRÍŽ – Alfonso RIOBÓ, Právní postavení osobní prelatury Opus Dei v České republice,

s. 27–42. – Václav VALEŠ, Zamyšlení nad „blokačním paragrafem“. K 20. výročí platnosti a účinnosti ustanovení §29 zákona 229/1991 Sb. O úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, s. 43–54. – Radim SELTENREICH, Ulrich Zasius (1461–1535), znalec římského a obhájce kanonického práva, s. 55–62.

Revue církevního práva. Church Law Review 18, 2012, č. 2

Roman MÍČKA, Expanze lidských práv ve světle sociálního učení církve, s. 7–20. – Miroslav ČERNÝ, Vilém Duranti – hlavní představitel středověké procesní nauky, s. 21–35. – Stanislav PŘIBYL, Utváření biblického kánonu pohledem církevního práva, s. 49–57.

Sborník archivních prací. Roč. 62, 2012, č. 1:

Jan AL SAHEB, Územní vývoj přímé majetkové držby olomouckých biskupů v letech 1553–1619, s. 3–40. – Petr KOPIČKA, Listy Zdeňka Vojtěcha z Lobkovic sestře Johance z Lobkovic z roku 1612 („Lux in tenebris“ poznání světa rodiny nejvyššího českého kancléře, 1609–1617), s. 41–82. – Hana PÁTKOVÁ, Jedenáct dopisů z dvanácti let. (Korespondence Josefa Emlera s Theodorem von Sickelem), s. 83–102. – Ivana BAKEŠOVÁ, Československo-čínské vztahy v době II. světové války v archiváliích pražských archivů, s. 103–246. – Ivan HLAVÁČEK, Ze zahraničních novinek k papežské a kuriální diplomacie s dodatkem o práci ke krakovským biskupským úřadům, s. 247–266.

Sborník Muzea Blansko. 2011:

Ladislav SLEZÁK, Chodba Hadice, jeden z klíčů geneze Ochozské jeskyně, s. 3–9. – Leoš VAŠEK, Ze života černohorských sládků v 17.–19. století, s. 10–23. – Ivo HOLAS, Z historie pošty – poštovní stanice na Lipůvce a Zlaté studni u Sebranic, s. 23–42. – Jiří VYMĚTALÍK, Průběžná dálnice Vídeň – Vratislav na Blanensku, s. 42–61.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd. Roč. 26, 2012, č. 1:

Lenka MALÁROVÁ, Pronikání římského práva v českých zemích ve středověku. Stav a možnosti bádání, s. 3–13. – Aleksandr Nikolajevič GALJAMIČEV, Rasprostraneniye nemeckogo prava v gorodach Čechii i Zapadnoj Rusi: obščeye i osobenoje, s. 14–20. – Jiří MIHOLA, Poustevníci versus reformace. K utváření, životu a zániku předbělohorské německo-české provincie řádu paulánů v 15. a 16. století, s. 21–36. – Markéta HOLUBOVÁ, Barokní cesty českých poutníků do hornouherského Šaštína, s. 37–44. – František ČAPKA, Zakladatelské období cukrovarnictví na Moravě a ve Slezsku do hospodářské krize v roce 1873, s. 45–66. – Jaroslav VACULÍK, K reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po Velké válce, s. 67–93. – Libor BÍLEK, Sedlák, Jan Melichar, Státní bezpečnost a některé protirežimní aktivity na Hodonínsku na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století, s. 94–113. – Kamil ŠTĚPÁNEK, Medializovaný konflikt. II. (Specifika výchovné reflexe druhé světové války ve výuce ZŠ), s. 114–122. – Miroslav JIREČEK, K výuce dějepisu na školách obecných a měšťanských (později hlavních) v Protektorátu Čechy a Morava z hlediska vývoje kurikulárních dokumentů, s. 123–138.

Slovanský přehled. Roč. 98, 2012, č. 1–2:

Lenka BLECHOVÁ, Katolické farnosti kotorské diecéze na území Srbska na sklonku středověku a počátkem novověku, s. 1–27. – Ferdinand VRÁBEL, Milan Rastislav Štefánik a hlasistické hnutie, s. 29–48. – Emil SOULEIMANOV, Mezi Tureckem, Persií a Ruskem: Percepce národní identity v Ázerbájdžánu a Arménii na sklonku 19. a 20. století, s. 49–63. –

Sorin RADU, Party Education in Communist Romania Case Study: the Establishment and Organization of the Ploughmen's Front's Schools of Cadres (1948), s. 65–79. – Slavomír HORÁK, Ideologie národní nezávislosti v Uzbekistánu, s. 81–96. – Magda LEICHTOVÁ, Ruská minorita v postsovětském prostoru jako nástroj zahraniční politiky Ruské federace, s. 97–115. – Jiří PLACHÝ, K činnosti některých negativistických stran na Podkarpatské Rusi v roce 1938, s. 117–136. – Lubomíra HAVLÍKOVÁ, Od reorganizace k reorganizaci. Role časopisu *Byzantinoslavica* ve vývoji české byzantologie v letech 1945–1970, s. 189–207.

Soudobé dějiny. Roč. 18, 2011, č. 3:

Přemysl HOUDA, Pódia znovu jen pro prověřené. „Normalizace“ oficiální populární hudby v Československu 70. let, s. 310–329. – Miroslav VANĚK, Není invaze jako invaze. Import „východního“ rocku do Československa 70. let a jeho limity, s. 330–345. – Peter BUGGE, Boj magické moci razítka s magickou mocí lidovou. Případ Jazzové sekce, s. 346–382. – Jan BÁRTA, Skupina Nahoru po schodišti dolů band a státní moc. Příspěvek k dějinám neoficiální hudební scény 80. let, s. 385–413. – Hana ZIMMERHAKLOVÁ, Nico, legenda hudebního undergroundu, v Brně a Praze. Ke koncertování zahraničních hudebníků v komunistickém Československu, s. 414–436. – Jaroslav VACULÍK, Soudobé dějiny v polských historických časopisech roku 2010, s. 483–494.

Soudobé dějiny. Roč. 18, 2011, č. 4:

Rudolf KUČERA, Muži ve válce, válka v mužích. Maskulinity a světové války 20. století v současné kulturní historiografii, s. 549–562. – Zdeněk R. NEŠPOR – Olga NEŠPOROVÁ, „V žáru lásky se život započal – v žáru ohně se končí“. Čtyři pohledy na vývoj kremačnického hnutí v české společnosti, s. 563–602. – Anna HÁJKOVÁ, „Řekla jsem si, že se prostě musím nějak přizpůsobit“. Mladé české ženy v ghettu Terezín, s. 603–626. – Jakub ŠLOUF, „Nechceme svaz mládeže, když má rudé otěže!“ Politický život pražských a plzeňských středoškoláků v letech 1945–1948, s. 627–668. – Jiří KŘEŠTAN, Fenomén komunismu v nejnovější ruské historiografii. Problémy a inspirace, s. 669–678.

Studia mediaevalia Bohemica. Roč. 3, 2011, č. 1:

Paweł KRAS, Donacja Konstantyna – legenda w służbie polityki papieskiej, s. 7–32. – Jiří DOLEŽEL, Tišnovský tympanon. K rané účtě a ikonografii sv. Alžběty Durynské, s. 33–67. – Sebastián PROVIDENTE, Clavis scientiae et clavis potestatis. La causa Hus entre le pouvoir épiscopal, universitaire et conciliaire, s. 69–93. – Alena M. ČERNÁ, První redakce Starých letopisů českých z pohledu lingvisty, s. 95–105.

Theatrum historiae. 9, 2011:

Jiří KUBEŠ – Vítězslav PRCHAL, Tobiáš Antonín Seeman a jeho kalendářové zápisy z let 1726–1747, s. 9–23. – Jiří KUBEŠ, „Votre Excellence est trop philosophe“. Pobyt Františka Antonína Šporka u císařského dvora v roce 1727, s. 25–43. – Vítězslav PRCHAL, Sídlo a jeho pán. Rezidenční strategie hraběte Františka Karla Swéerts-Sporcka ve druhé čtvrtině 18. století, s. 45–78. – Veronika ČAPSKÁ, Jan Kristián Swéerts-Sporck a František Girtler – na společné cestě mezi zbožností a ekonomickým zájmem, s. 79–96. – Ladislav SVATOŠ, Počátky hospitální nadace Františka Antonína Šporka v Kuksu, s. 97–122. – Radmila PAVLÍČKOVÁ, Nemocné tělo v denících Tobiáše Antonína Seemana, s. 123–146. – Michaela BURIÁNKOVÁ, Barokní šlechtic a jeho právní poradci. Na příkladě sporu mezi Annou Kateřinou Swéerts-Sporck a Kristýnou Alžbětou z Obernitz (1739–1743), s. 147–159. – Jan MUNZAR – Vítězslav PRCHAL, Počasí v Čechách ve 30. a 40. letech 19. století v denících Tobiáše

Antonína Seemana, s. 161–174. – Jindřich KOLDA, Náměty k budoucímu šporkovskému bádání, s. 175–186. – Josef HRDLIČKA, Vilém Slavata a jeho hejtman Hynek Ladislav Vejtmiler z Vejtmile, s. 187–200. – Frederik FEDERMAYER, Wolfgang Mórócz z Beketfalvy (1575–1648). Spoločenský vzostup kariérneho úradníka v ranonovovekom Uhorsku, s. 201–223. – Jan KILIÁN, Krupští bergmistři, horní inspektoři a páni Šternberkové, s. 225–240. – Václav KAPSA, Hofmusici a lokajové. K postavení hudebníka na šlechtickém dvoře v Čechách první poloviny 18. století, s. 241–255. – Ivana FIALOVÁ, Úřednický aparát na cisárskych panstvách Holíč a Šaštín v druhej polovici 18. storočia, s. 257–272. – Marie MACKOVÁ, Úředník liechtensteinských panství druhé poloviny 18. století. Na příkladu panství Lanškroun z inspektorátu Moravská Třebová, s. 273–283. – Eduard MAUR, Angelo Soliman – černý otrok, komorník, svobodný zednář a muzejní exponát, s. 285–300. – Diana DUCHOŇOVÁ, Detstvo a mladosť uhorského aristokrata. Spomienky palatína Pavla Esterházyho vo svetle jeho denníkových záznamov, s. 301–312. – Jiří HRBEK, Hledat a nalézat: Barokní Valdštejnové a jejich informační síť, s. 313–331. – Rostislav SMÍŠEK, Komunikační síť knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku na přelomu 17. a 18. století, s. 335–355. – Kristina SWIDEROVÁ, Adam František a Eleonora Amálie ze Schwarzenberku. Příčiny a průběh jejich manželské krize v letech 1710–1722, s. 357–374. – Martin KRUMHOLZ, Galasovský hofmistr Johann Heinrich Dienebier (1677–1748), s. 375–395. – Jan IVANEGA, Pavel Ignác František ze Schwarzenbergu a zámek Ohrada, s. 397–418. – Martin PAVLÍČEK, POPVLVM RELIGIONE TVETVR. Několik poznámek k dílu Matyáše Bernarda Brauna v Kuksu, s. 419–433. – Pavel ŠTĚPÁNEK, Cesta pekebného notáře z Mexika do Kuksu, s. 435–452. – Tomáš JANURA, Rezidence oravských a liptovských stoličných úradníkov ako prostriedok vyjadrenia ich spoločenského statusu, s. 453–471. – Vladislava ŘÍHOVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ, Schlikovský úředník Karel Říha a výstavba kostela ve Veliši, s. 473–490. – Ingrid ŠTIBRANÁ, Pálffyovské katalógy zbierok a inventáre ako pramene k poznaniu umeleckého zariadenia rezidencie Červený Kameň v polovici 18. storočia, s. 491–507.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění. Roč. 59, 2011, č. 6:

Peter KOVÁČ, Die Dornenkrone Christi und die Sainte-Chapelle in Paris. Der wahre Preis der Dornenkrone Christi, Konsekrationsdatum der Kapelle und festliche Beleuchtung der Sainte-Chapelle, s. 462–479. – Filip SUCHOMEL, A Unique Lacquer Casket with Tea Utensils, Formerly the Property of Empress Maria Theresa, s. 480–487. – Jan ŘEZÁČ, Inventio et/versus imitatio. Alegorie umělecké/umělcovy inspirace – Overbeckova *Italie a Germanie* na pozadí raně romantické filosofie, s. 488–512. – Milena BARTLOVÁ, Madona z Klentnice, s. 513–516. – Alena POMAŽLOVÁ, *Il Pazzo* by Růžena Zátková, s. 516–525.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění. Roč. 60, 2012, č. 1:

Richard NĚMEC, Lucemburská rezidence na Pražském hradě, český korunovační řád a téma *appartementu* ve 14. století, s. 2–25. – Milan DOSPĚL, Olomoucká dílna Mistra Ukřizování z Kunčic kolem roku 1500. K výtvarné kultuře střední Moravy a východních Čech, s. 26–38. – Tomáš VALENA, Plečnik, Masaryk und die Antike oder eine Architektur für die neue Demokratie, s. 39–52. – Jitka VLČKOVÁ, Nizozemská epizoda ve výzdobě Sv. Barbory v Kutné Hoře?, s. 53–62. – Helena DÁŇOVÁ, The Late Gothic Relief in the National Gallery in Prague from the Workshop of Jörg Lederer, s. 62–67.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 63, 2011, č. 3:

Jitka MACHOVÁ, Historický fond Moravské zemské knihovny v Brně on-line aneb Kliknutím myši ke všem dokumentům, s. 201–213. – Martin KRČÁL, Brněnský advokát

JUDr. Jaromír Appel a jeho odbojová činnost, s. 214–234. – Eva DROZDOVÁ – Josef UNGER – Kateřina BOBEROVÁ, Antropologický výzkum kosterních pozůstatků přisuzovaných české královně Konstancii Uherské (1181 – 6. 12. 1240), s. 235–239. – Jan TROJAN, Tomáš Fryčaj, farář obřanský, národní buditel a tvůrce populárního Katolického kancionálu, s. 240–251. – Bohumil SAMEK, Architektura kaple sv. Alexia v Olomouci. Olomoucké marginálie – 2, s. 252–256. – Miloš MELZER, Etnický obraz charvátských vesnic na Mikulovsku na základě cenzálních listin 1930, s. 257–265. – Jiřina POGODOVÁ, Tvůrčí korespondence architekta Georga von Hauberrissera s arcivévodou Evženem Habsburským. Cesty a nákupy pro přestavbu hradu Bouzova na Olomoucku, s. 266–286. – Pavel ANTOŠ, Věž kostela v Pravlově, okr. Brno-venkov, a její útočištná funkce, s. 287–290.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 63, 2011, č. 4:

Josef ŠRÁMEK, Zamyšlení nad stránkami analů hradištsko-opatovických. Poznámka na okraj jedné středověké památky ve světle současného bádání, s. 305–314. – Bohumil SAMEK, Olomoucké merky. Olomoucké marginálie – 3, s. 315–321. – Eva VEČERKOVÁ, Bohutické hody v proměnách tradice, s. 322–330. – Antonín PŘICHYSTAL – Josef Jan KOVÁŘ – Martin KUČA, Unikátní pravěká sekerka ze sbírek jesenického muzea, s. 331–334. – Slavomír BRODESSER, Dvousté výročí vzniku Moravskoslezské hospodářské společnosti. K počátkům Moravského zemského muzea, s. 336–342. – Hana SVOBODOVÁ, Historie a současnost Městského muzea a galerie v Hranicích, s. 342–347. – Pavel MICHNA, Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 2010, s. 348–363. – Jaromír KUBÍČEK, Moravika – vlastivědná literatura za rok 2010 – heimatkundliche Literatur im Jahre 2010, s. 374–397.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 64, 2012, č. 1:

Jaromír KUBÍČEK, Jan Helcelet. K 200. výročí narození redaktora prvních českých novin v Olomouci, s. 3–10. – Vladimír GOŠ, Z Loštic až na konec světa. Nové objevy severomoravské středověké keramiky v západní Evropě, s. 11–17. – Martin VESELÝ, Zbožné odkazy olomouckých měšťanů ve světle Památné knihy olomoucké, s. 18–25. – Leoš MLČÁK, Barokní a klasicistní zvonaři ve Znojmě, Mikulově a Valticích, s. 26–34. – Alžběta TKADLECOVÁ, Velkomoravská historie a cyrilometodějská tradice na freskách a obrazech klášterního kostela na Velehradě, s. 35–46. – Veronika KLEMPÍŘOVÁ, Deportace Židů z města Bzenec v lednu 1943. Na paměť 70. výročí počátku holocaustu, s. 47–53. – Blahomil GRUNDA, Sociální činnost Lucie Bakešové-Wanklové. K dějinám Ženské útulny a Domu útěchy v Brně, s. 54–62. – Hynek ŘIHÁK, Brněnský školský spolek Brandl na počátku 20. století. Ke 140. výročí jeho vzniku, s. 63–68. – Josef CEPEK, Činnost ochotnických divadelních souborů na někdejší okrese Rýmařov v letech 1945–1958, s. 69–75. – Bohumil SAMEK, Opět: Jan Kapistrán nebo Bernardin Sienský? K výkladu výzdoby zvonu ve Vílanci u Jihlavy, s. 76–77.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 64, 2012, č. 2:

Lýdia DRENČKOVÁ, Ženy v parlamentních volbách první Československé republiky, s. 113–131. – Monika SLEZÁKOVÁ, Charakteristika a historická interpretace vampýrských událostí na Moravě a ve Slezsku. Na případu Marianny Saligerové ze Svobodných Heřmanic na Bruntálsku, s. 132–135. – Vratislav GROLICH, Med. Dr. Jindřich Wankel. Lebky z jeskyně Býčí skála u Adamova v Moravském krasu. Věnováno 140. výročí objevu a 115. výročí skonu Jindřicha Wankla, otce moravské prehistorie, s. 136–144. – Pavel SELUCKÝ, Nově uveřejněná dokumentace Jiřího Maria Veselého z archeologického výzkumu kostela na hradisku

sv. Klimenta u Osvětman v letech 1961 a 1962, s. 145–152. – Petra BERROVÁ, Moravská národnost podle předběžných výsledků sčítání lidu, domů a bytů 2011, s. 153–156. – Petr JIRÁK, Poznámky k problematice původní lokace obce Čehovice u Prostějova, s. 157–162. – Božena VÍCHOVÁ, Malá vzpomínka na období normalizace, s. 163–165. – František SVOBODA, Stavba věží kostela v Příbyslavicích, okres Třebíč, s. 165–167.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 64, 2012, č. 3:

Leoš VAŠEK, Novověká německá kolonizace na Lysicku, s. 209–218. – Ondřej BELŠÍK, Prostějovská renesanční radnice a její nejstarší podoba. Sonda do stavebních dějin objektu, s. 219–233. – Emil KORDIOVSKÝ, Zničení břeclavského železničního uzlu za osvobodovacích bojů v dubnu 1945, s. 234–241. – Božena VÍCHOVÁ, Bytosti odnikud. Zapomenutý moravský malíř Emil Stanislav Kopřiva, s. 242–248. – Jiřina POGODOVÁ, Architekt Hauberrisser a arcivévoda Evžen Habsburský – III. Vlastní obnova hradu Bouzova, s. 249–272. – Pavel MICHNA, Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 2011, s. 275–295.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 49, 2012, č. 1:

Daniel KOVÁŘ, Středověký hrádek u Ostrolovského Újezda na Českokbudějovicku, s. 3–13. – Marek DOHNAL – Jiří FRÖHLICH, Dva zaniklé rybníky u Starého Sedla na Tábořsku, s. 14–21. – Leoš NIKRMAJER, Zjišťování bytové situace na Českokbudějovicku v první polovině roku 1941, s. 22–25. – Tomáš STERNECK, Třeboňský list rytíře Karla staršího Kořenského z Terešova na Komarčicích a Zborově z 18. června 1619 (Příspěvek k poznání politických postojů jihočeské nižší šlechty za stavovského povstání), s. 26–49. – Jan MÜLLER, O zámku Hluboká nad Vltavou očima krásné literatury (1850–1960), s. 50–55. – Jiří FRÖHLICH, Archeologický nález při stavbě koněspřežky, s. 56–57. – Erik HIEKE – Tereza HORKÁ, Pomník Josefa Hlaváče u Krakovic, s. 58–62. – František STRÁSKÝ, Karel Bernreiter, jeden z nejvýznamnějších Čechoameričanů v boji za národní osvobození za první světové války a jeho vztah k Trhovým Svinům, s. 65–67. – Lukáš FUNK – Petr MENŠÍK, Drobný početní žeton ze Soběslavi na Tábořsku, s. 83–84.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 49, 2012, č. 2:

Daniel KOVÁŘ, Doklady k původní podobě zámku v Rudolfově u Českých Budějovic, s. 89–100. – Karel VOŠTA, Židovské školy na Mladovožicku v 2. polovině 19. století, s. 101–108. – Jaroslava SMETANOVÁ, Spolkový život v Horažďovicích do roku 1918, s. 109–114. – Leoš NIKRMAJER, Aktivistické akce v jižních Čechách v červnu 1942, s. 115–123. – Tomáš STERNECK, Dorota rozená Öllerová, budějovické stromy a kácení u Dasného léta Páně 1632 (Příspěvek k poznání vztahů mezi předním jihočeským královským městem a generálem Marradasem), s. 124–139. – Pavel KOBLASA, Červenolhotecké panství za prvních Schönburgů, s. 140–142. – Jan MÜLLER, O romantickém zámku Orlík v krásné literatuře, s. 143–148. – Jiří FRÖHLICH, Nález nádoby „ve skále“ U Martínka nedaleko Písku, s. 149–151. – Miloslav TRNKA, Krátký příběh Emilie Sládkové, rodem Nedvídkové, z Počátek, s. 152–153.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

(Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018, Bibliografie dějin Českých zemí)

Do tohoto čísla přispěli (abecedně řazeno):

Prof. PhDr. Václav BŮŽEK, CSc., Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice, buzek@ff.jcu.cz

Doc. PhDr. Bohumil JIROUŠEK, Dr., Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice, jirousek@ff.jcu.cz

Prof. PhDr. Milena LENDEROVÁ, CSc., Ústav historických věd, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice, milena.lenderova@upce.cz

Prof. PhDr. Eduard MAUR, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice, eduard.maur@ff.cuni.cz, popř. eduard.maur@upce.cz

Prof. PhDr. Jaroslav PÁNEK, DrSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, panek@hiu.cas.cz

Prof. PhDr. Jiří PEŠEK, CSc., Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, U Kříže 8, 150 00 Praha 5, jiripesek205@seznam.cz

Prof. PhDr. Miloš ŘEZŇÍK, Ph.D., Philosophische Fakultät, Technische Universität Chemnitz, Reichenhainer Str. 39, 09126 Chemnitz, milos.reznik@phil.tu-chemnitz.de

Mgr. Lenka ŘEZŇÍKOVÁ, Ph.D., Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, moi.meme@seznam.cz

Prof. PhDr. Petr SOMMER, CSc., DSc., Archeologický ústav, Praha, v. v. i., Letenská 4, 118 01 Praha 1, sommer@arup.cas.cz

PhDr. Jiří STOČES, Ph.D., Fakulta pedagogická Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 38, 306 14 Plzeň, jstoces@knj.zcu.cz

Doc. Mgr. Jaroslav ŠEBEK, Ph.D., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, sebek@hiu.cas.cz

Prof. PhDr. Petr VOREL, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice, petr.vorel@upce.cz

PhDr. Jiří WOITSCH, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, jiri.woitsch@post.cz

Český časopis historický. Vydává čtvrtletně (4x do roka) Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele společnost Mediaservis s.r.o., Zákaznické Centrum, Vídeňská 995/63, 639 63 Brno nebo P.O. Box 63, 639 63 Brno. Příjem objednávek: tel.: 541 233 232, fax: 541 616 160, e-mail: predplatne@mediaservis.cz. Příjem reklamací: tel. 800 800 890.

Objednávky do zahraničí zajišťuje Mediaservis s.r.o., administrace vývozu tisku, Paceřická 2773/1, 193 00 Praha 9, tel.: +420 271 199 250, fax: +420 271 199 902.

Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Jednotlivá čísla je možné koupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) a nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, kozohorska@hiu.cas.cz; či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

Cena jednotlivého výtisku Kč 130,00. - Tiskne **SERIFA**® se sídlem v Jinonické ul. 80, Praha 5. Toto číslo vyšlo v prosinci 2012. Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, Fax: 089/54218218.

**Český
časopis
historický**

The Czech Historical Review

110/2012

OBSAH / CONTENTS

PÁNEK Jaroslav – PEŠEK Jiří – VOREL Petr, *Editorial* s. 401–402

STUDIE A MATERIÁLY / STUDIES AND ARTICLES
--

BENDA Jan

Okupace pohraničí a nucená imigrace v letech 1938–1939 s. 329–347
(The Occupation of the Border Regions and Forced Emigration between 1938–1939)

BŮŽEK Václav

Proměny historických věd na nově vzniklých univerzitách
v uplynulém dvacetiletí s. 528–540
Die Wandlungen der Geschichtswissenschaften an den neu entstandenen
Universitäten in den vergangenen zwei Jahrzehnten s. 541–557
*(The Transformation of Historical Sciences at the Newly Founded Universities
in the Recent Two Decades)*

FASORA Lukáš

Generační revolta v socialistickém táboře v letech 1900–1920 s. 288–317
(The Generational Revolt in the Socialist Camp between 1900–1920)

JIROUŠEK Bohumil

Česká historiografie na počátku 21. století – mezi příběhem, strukturou
a teorií s. 501–512
Die tschechische Historiographie am Anfang des 21. Jahrhunderts
– zwischen Erzählung, Struktur und Theorie s. 513–527
*(Czech Historiography at the Beginning of the 21st Century – Story,
Structure and Theory)*

KOKEŠOVÁ Helena

Vztahy Gustava Eima a Tomáše G. Masaryka s. 99–130
(The Relationship between Gustav Eim and Tomáš G. Masaryk)

KREUTER Tereza

Slovník sudetoněmeckých nářečí a jeho historie: K nálezu ztracené
kartotéky ke slovníku sudetoněmeckých nářečí s. 318–328
*(Dialect Dictionary and its History: About the Discovery of the missing
Card File of the Sudeten German Dialects)*

LENDEROVÁ Milena

Touhy a slasti těla. Poznámky k sexualitě 19. věku a jejím pramenům . . . s. 728–737
Begierden und Gelüste des Körpers. Anmerkungen zur Sexualität
des 19. Jahrhunderts und ihren Quellen s. 738–749
*(Bodily Desires and Pleasures. Some Remarks on the Sexuality
of the 19th Century and its Sources)*

- MAUR Eduard
 Sociální aspekty demografického vývoje s. 627–638
 Soziale Aspekte der demographischen Entwicklung s. 639–653
(Social Aspects of Demographic Development)
- NEŠPOR Zdeněk R.
 Modernizace českého evangelického prostředí:
 případ svobodných církví s. 20–51
(The Modernisation of the Czech Protestant Milieu: Case of Free Churches)
- NOVÁK Petr
 Sovětská zahraniční politika a Osmanská říše na přelomu
 let 1917 a 1918 s. 254–287
*(Soviet Foreign Policy and the Ottoman Empire toward the end of 1917
 and in early 1918)*
- PÁNEK Jaroslav
 Česká historiografie a svět s. 467–481
 Die tschechische Historiographie und die Welt s. 482–500
(Czech Historiography and the World)
- PEŠEK Jiří
 Německá recepce české produkce k moderním a soudobým dějinám s. 558–574
 Die deutsche Rezeption der tschechischen Publikationen
 zur Modernen Geschichte und zur Zeitgeschichte s. 575–595
(The German Reception of Czech Studies on Modern and Contemporary History)
- ŘEZNÍKOVÁ Lenka – ŘEZNÍK Miloš
 Hranice a identita v českém histori(ografii)ckém kontextu s. 596–610
 Grenze und Identität im tschechischen histor(iograph)ischen
 Kontext s. 611–626
(Frontiers and Identity in the Context of the Czech Historical Writing)
- SCHINDLING Anton
 Atentát na francouzského krále Jindřicha IV. Politická vražda
 ve věku konfesionalizace s. 234–253
*(The assassination of King Henry IV of France. Political Murder
 in the Confessional Age)*
- SOMMER Petr
 Moderní technologie a historická metoda s. 750–756
 Moderne Technologie und historische Methode s. 757–764
(Modern Technologies and the Historical Method)
- STOČES Jiří
 Prosopografie – od nadšení ke skepsi a zpět s. 765–775
 Prosopographie – von der Begeisterung zur Skepsis und zurück s. 776–788
(Prosopography – From Enthusiastic Welcome to Scepticism and Back Again)

ŠEBEK Jaroslav

- Problematika mnichovské dohody a jejích politických reflexí
v zrcadle komunistického tisku na příkladu Rudého práva 1948–1989 . . . s. 654–670
Die Problematik des Münchner Abkommens und seiner politischen Reflexion
im Spiegel der kommunistischen Presse am Beispiel von Rudé právo
1948–1989 s. 671–691
(*The Subject of the Munich Agreement and its Political Reflections
as Mirrored in the Communist Press giving the example of Rudé právo, 1948–1989*)

VOJTĚCHOVSKÝ Ondřej

- Jugoslávská antititovská emigrace v Praze v letech 1954–1968.
Od ukončení činnosti směrem k novým nadějím s. 52–98
(*Yugoslav anti-Tito Emigration to Prague between 1954–1968.
From Ending Activities to New Hope Reborn*)

VOREL Petr

- Česká historiografie ve světle sjezdů historiků v letech 1993–2011 s. 403–430
Die tschechische Historiographie im Lichte der Historikertage
in den Jahren 1993–2011 s. 431–466
(*Czech Historiography in the Light of the Congresses of Historians
between 1993–2011*)

WOITSCH Jiří

- Kam zmizela etnografie dělnictva? s. 692–707
Wohin verschwand die Ethnographie der Arbeiterschaft? s. 708–727
(*Whither the Ethnography of the Working Class?*)

ZBÍRAL David

- Současné bádání o středověké inkvizici. Stav, směřování, perspektivy s. 1–19
(*Contemporary Research on the Medieval Inquisition. State, Directions,
Perspectives*)

ŽEMLIČKA Josef

- K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku s. 189–233
(*On the Landed Property of Czech Nobility in the Early Middle Ages*)

OBZORY LITERATURY / REVIEW ARTICLES AND REVIEWS

Recenze

Die Geschichte der böhmischen/tschechischen bildenden Kunst: Eine Basis und eine Herausforderung zum Nachdenken (Jiří Pešek) s. 789–806 – *Tschechische biographische Wörterbücher* (Jaroslav Pánek) s. 807–814 – FERIANCOVÁ Alena, (*Ne*)nájdená bezpečnosť. Československo, Nemecko a úpravy medzinárodného systému v Európe 1922–1926 (Miroslav Šepták) s. 364–368 – HEJNIC Josef-MARTÍNEK Jan, *Rukovět humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 6*. Dodatky A-Ž / *Enchiridion renatae poesis in Bohemia et Moravia cultae 6*. Supplementa A-Ž (František Šmahel) s. 135–137 – HORNÍČKOVÁ Kateřina-ŠRONĚK

Michal (edd.), *Umění české reformace (1380–1620)* (Josef Hrdlička) s. 151–155 – KUTHAN Jiří–ROYT Jan, *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatyně českých patronů a králů* (František Šmahel) s. 348–351 – MALÍŘ Jiří–MAREK Pavel a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, I. díl: období 1861–1938, II. díl: období 1938–2004 (Pavel Cibulka) s. 822–828 – PÁLFFY Géza, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century* (Václav Bůžek – Miroslav Žitný) s. 357–361 – PÁNEK Jaroslav a kol., *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*; BŮŽEK Václav a kol., *Světy posledních Rožmberků* (Tomáš Sterneck) s. 814–822 – *Liber vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310–1518*. Ed. PÁTKOVÁ Hana ve spolupráci s Věrou SMOLOVOU a Alešem POŘÍZKOU (Vladimír Spáčil) s. 351–354 – PURŠ Ivo–KARPENKO Vladimír (eds.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století* (Ivana Čornejová) s. 354–356 – ŠTĚPÁNEK Václav, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století* (Jan Pelikán) s. 143–146 – VONDRA Roman, *České země v letech 1705–1792. Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků* (Jiří Mikulec) s. 137–143 – VYDRA Zbyněk, *Život za cara? Krajiní pravice v před-revolučním Rusku* (Alexandr Brummer) s. 361–364

Zprávy s. 147, 369

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA / CHRONICLE

Nekrology

Koloman Gajan (7. 11. 1918 – 27. 12. 2011)
(Robert Kvaček) s. 384–387

Jaroslav Marek (27. 11. 1926 – 18. 12. 2011)
(Milan Řepa) s. 168–172

Rudolf Vierhaus (29. 10. 1922 – 15. 11. 2011)
(Jan Křen – Jiří Pešek – Miloš Řezník) s. 165–167

Knihy došlé redakci s. 173, 388, 829

Výtahy z českých časopisů a sborníků s. 173, 388, 829

Zasláno redakci s. 400

Rejstřík autorů a editorů recenzovaných prací

B

Balcárek, Petr 370
Bendick, Rainer 379
Bergstedt, Clemens 376
Bílek, Jan 159
Bismarck, Otto von 379
Brouček, Stanislav 807
Buben, Milan M. 807
Bůžek, Václav 814
Bydžovská, Lenka 789

C

Canis, Konrad 379

Č

Černý, Jiří 807

D

Dębiński, Antoni 147
Dobosz, Józef 155
Dvorský, Jiří 789

E

Ebendorfer, Thomas 153
Epkenhans, Michael 379
Ernstová, Lucie 151

F

Feriancová, Alena 364
Filipský, Jan 807
Fučíková, Eliška 789

G

Gall, Lothar 379
Goebel, Hans 152
Górny, Maciej 160

H

Heimann, Heinz-Dieter 376
Hejnic, Josef 135
Herde, Peter 147
Hildebrand, Klaus 379
Hlaváček, Ivan 371
Hoffmannová, Jaroslava 807
Holá, Mlada 374
Holeš, Jan 807

Hopp, Andrea 379
Horčáková, Václava 807
Horníčková, Kateřina 131
Hrdina, Ignác Antonín 158
Hromek, Jakub 151

Ch

Chadraba, Rudolf 789

J

Jeřábek, Richard 807
Jordán, Karel 148

K

Kalous, Jan 807
Karpenko, Vladimír 354
Kedar, Benjamin Z. 147
Kiesant, Knut 376
Kieval, Hillel J. 380
Knapík, Jiří 807
Knüvener, Peter 376
Kolář, František 807
Kolb, Eberhard 379
Kolda, Vlastimil 378
Kubíková, Anna 154
Kuchařová, Hedvika 158
Kujawiński, Jakub 155
Kuthan, Jiří 348
Kutnar, František 807

L

Lahoda, Vojtěch 789
Lappenküper, Heinrich 379
Lawo, Mathias 150
Lišková, Marie 807
Lommatzsch, Erik 379
Lorenzová, Helena 789
Lutovský, Michal 156
Lutter, Christina 373

M

Malíř, Jiří 822
Marek, Jaroslav 807
Marek, Jindřich 375
Marek, Pavel 822
Marková, Markéta 371

Martínek, Jan 135
Martínek, Jiří 807
Martínek, Miloslav 807
Matla-Kozłowska, Marzena 155
Mierau, Heike Johanna 149
Miller, Rory 381
Müller, Mario 376
Myška, Milan 807

N
Nešlehová, Mahulena 789
Novotný, Jan 807
Nuhlíček, Josef 371

O
Ozóg, Krzysztof 150

P
Pálffy, Géza 357
Pánek, Jaroslav 807, 814
Pátková, Hana 351
Pausch, Oskar 152
Petersohn, Jürgen 375
Petrasová, Taťána 789
Platovská, Marie 789
Pořízka, Aleš 351
Pražáková, Jana 807
Pullmann, Michal 163
Purš, Ivo 354

R
Raková, Svatava 807
Riedlová, Eva 151
Royt, Jan 348

S
Smolová, Věra 351
Soukupová, Helena 369
Stejskalová, Helena 378

Š
Šandera, Martin 153
Šimeček, Zdeněk 156
Šroněk, Michal 131
Štěpánek, Václav 145
Švácha, Rostislav 789

T
Tomeš, Josef 807
Tyllner, Lubomír 807

V
Valenta, Martin 162
Vavra, Elisabeth 369
Vavřínek, Vladimír 370
Velek, Luboš 159
Voit, Petr 807
Vondra, Roman 137
Vorel, Petr 807
Vošahlíková, Pavla 807
Vydra, Zbyněk 361

W
Wanner, Jan 161
Winkler, Kurt 376

Z
Zimmermann, Harald 153

Zpracovala Eva Klenková

- PEŠEK Jiří
Německá recepce české produkce k moderním a soudobým dějinám s. 558–574
Die deutsche Rezeption der tschechischen Publikationen
zur Modernen Geschichte und zur Zeitgeschichte s. 575–595
(*The German Reception of Czech Studies on Modern and Contemporary History*)
- ŘEZNÍKOVÁ Lenka – ŘEZNÍK Miloš
Hranice a identita v českém histori(ografii)ckém kontextu s. 596–610
Grenze und Identität im tschechischen histor(iograph)ischen Kontext s. 611–626
(*Frontiers and Identity in the Context of the Czech Historical Writing*)
- MAUR Eduard
Sociální aspekty demografického vývoje s. 627–658
Soziale Aspekte der demographischen Entwicklung s. 659–655
(*Social Aspects of Demographic Development*)
- ŠEBEK Jaroslav
Problematika mnichovské dohody a jejích politických reflexí v zrcadle
komunistického tisku na příkladu Rudého práva 1948–1989 s. 654–670
Die Problematik des Münchner Abkommens und seiner politischen Reflexion
im Spiegel der kommunistischen Presse am Beispiel von Rudé právo 1948–1989 ... s. 671–691
(*The Subject of the Munich Agreement and its Political Reflections as Mirrored
in the Communist Press giving the example of Rudé právo, 1948–1989*)
- WOITSCH Jiří
Kam zmizela etnografie dělnictva? s. 692–707
Wohin verschwand die Ethnographie der Arbeiterschaft? s. 708–727
(*Whither the Ethnography of the Working Class?*)
- LENDEROVÁ Milena
Touhy a slasti těla. Poznámky k sexualitě 19. věku a jejím pramenům s. 728–757
Begierden und Gelüste des Körpers. Anmerkungen zur Sexualität
des 19. Jahrhunderts und ihren Quellen s. 758–749
(*Bodily Desires and Pleasures. Some Remarks on the Sexuality of the 19th Century and its Sources*)
- SOMMER Petr
Moderní technologie a historická metoda s. 750–756
Moderne Technologie und historische Methode s. 757–764
(*Modern Technologies and the Historical Method*)
- STOČES Jiří
Prosopografie – od nadšení ke skepsi a zpět s. 765–775
Prosopographie – von der Begeisterung zur Skepsis und zurück s. 776–788
(*Prosopography – From Enthusiastic Welcome to Scepticism and Back Again*)

OBZORY LITERATURY / REVIEW ARTICLES AND REVIEWS

Recenze

- Die Geschichte der böhmischen/tschechischen bildenden Kunst: Eine Basis und eine Herausforderung zum Nachdenken*
(Jiří Pešek) s. 789–806
- Tschechische biographische Wörterbücher*
(Jaroslav Pánek) s. 807–814
- PÁNEK Jaroslav a kol., *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami* (*Die Rosenberger. Ein böhmisches Magnatengeschlecht und sein Weg durch die Geschichte*); BŮZEK Václav a kol., *Světy posledních Rožmberků* (*Die Welten der letzten Rosenberger*)
(Tomáš Sterneck) s. 814–822
- MALÍŘ Jiří – MAREK Pavel a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, I. díl: období 1861–1958, II. díl: období 1958–2004 (*Politische Parteien. Die Entwicklung der politischen Parteien und Bewegungen in den böhmischen Ländern und der Tschechoslowakei 1861–2004*, I. Teil: 1861–1958, II. Teil: 1958–2004)
(Pavel Cibulka) s. 822–828

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA / CHRONICLE

- Knihy došlé redakci* s. 829
- Výtahy z českých časopisů a sborníků* s. 829